

مروری بر تاریخ پست ایران

ایرج کیا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مروری بر تاریخ پست ایران

تالیف و تدوین:

ایرج رودگر کیا دارا

تهران - ۱۳۷۶

انتشارات نگین

تهران - خ انقلاب، خ فروردین، کوچه نوروز،
شماره ۱۹ تلفن ۶۴۰۷۱۵۹

مروری بر تاریخ پست ایران

نوشته: ایرج رودگر کیادارا

چاپ اول: تهران ۱۳۷۶

تیراژ: ۱۵۰۰ جلد

حروفچینی: گنجینه

چاپ: پرسپولیس

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹۶۴-۹۰۵۰۵-۲-۳ ISBN 964 - 90505 - 2 - 3

۷۳۶۷۱

تقدیم به روح پاک شهیدان وزارت پست و
تلگراف و تلفن در جنگ تحمیلی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۷.....	مقدمه
فصل یکم	
۱۹.....	آغاز تأسیس چاپارخانه.
۱۹.....	مستندات داخلی
۲۰.....	مستندات خارجی
۲۱.....	تاریخ تأسیس چاپار
۲۴.....	اشکائیان و امور چاپاری
۲۶.....	چاپار در زمان ساسانیان
۲۷.....	برید
۲۸.....	دیوان برید
۳۰.....	وظایف دیوان
۳۰.....	روش انتصاب
۳۱.....	سنت مبتنی بر سوگند
۳۱.....	اصطلاحات مرسوم در دیوان برید
۳۷.....	روش ارسال نامه و مسیر آن از مجاری مختلف از ابتدا تا انتها
۴۰.....	اشکال ظاهری نامه‌ها

۴۰	جنس نامه
۴۲	کهن‌ترین نامه‌ها
۴۳	اداره مهرداری
۴۶	ابزار و چگونگی مهر و موم کردن نامه
۴۷	بخش کارآگاهی دیوان برید
۴۸	طریقه نوشتن معما و چگونگی ارسال آن
۴۹	راهها
۵۶	پست آبی

فصل دوم

۶۰	دیوان برید در ایران اسلامی
۶۱	تاسیس چاپار عرب توسط ایرانیان
۶۷	دیوان برید و وظایف آن
۶۸	وسائل حمل و نقل چاپار
۶۸	امور مالی دیوان برید
۶۹	ابن خردادبه
۷۴	استفاده از کبوترنامه‌رسان
۷۹	ریاست اداره برید ولایت سرخس
۸۰	ریاست اداره برید سرزمین تخارستان
۸۰	ریاست اداره برید ولایت سیستان
۸۰	ریاست اداره برید ولایت بلخ
۸۱	ریاست اداره برید ولایت لاهور
۸۱	ریاست اداره برید ولایت گنج روستا
۸۱	ریاست اداره برید ولایت قهستان
۸۱	ریاست اداره برید شهر غزنین
۸۲	ریاست اداره برید ولایت ری
۸۲	ریاست اداره برید سرزمین خوارزم

۷	
۸۲	ریاست اداره برید ولایت نیشابور.....
۸۲	ریاست اداره برید ولایات هرات، بادغیس و غرjestان.....

فصل سوم

۸۷	چاپار و گردش کار آن در عصر ایلخانان مغول.....
----	---

فصل چهارم

۹۱	چاپار در عصر صفویه.....
۹۲	تأسیس پست کبوترخانه‌ای.....

فصل پنجم

۹۶	اندیشه تأسیس پستخانه جدید.....
----	--------------------------------

فصل ششم

۱۰۰	نقشه تأسیس چاپارخانه.....
۱۰۴	اسماعیل خان چاپارچی باشی.....
۱۰۴	حسین خان سرتیپ چاپارچی باشی.....
۱۰۶	متحدالشکل شدن لباس.....
۱۰۷	قرار لباس غازیان مفصله.....
۱۰۷	مجلس مصلحت خانه.....
۱۰۹	صندوق عدالت.....
۱۱۱	شکل ظاهری صندوق.....
۱۱۱	نقی خان چاپارچی باشی.....
۱۱۳	میرزا علیخان چاپارچی باشی.....
۱۱۴	سابقه اختراع تمبر در ایران.....
۱۱۵	تعیین نرخ و اختراع جدید مهر چاپار.....
۱۱۶	مهدی‌قلی میرزا چاپارچی باشی.....

- شرح مختصر تشکیلات چاپارخانه از سال ۱۲۶۶ تا ۱۲۹۲ هـ ق. ۱۱۷
- رسم جدید نشست وزراء و روسای کل ۱۲۰

فصل هفتم

- استخدام مستشار و دگرگونی در پست. ۱۲۲
- استخدام مستشار پست ۱۲۲
- دوران بلا تکلیفی ۱۲۳
- تاسیس پستخانه جدید ۱۲۴
- اقدامات اولیه ریدرر در بهبود وضع پستخانه ۱۲۵
- تأسیس خطوط پستی و تاریخ آغاز بکار ۱۲۷
- پست خارجه ۱۲۸
- انتصاب گوستا و ریدرر به ریاست پستخانه ۱۲۹
- ورود ایران به اتحادیه جهانی پست ۱۳۲
- اتحادیه جهانی پست ۱۳۲
- چگونگی اوضاع پستخانه در سال (۱۲۹۵ هـ ق، برابر ۱۲۵۷ ش) ۱۳۲
- نخستین تقسیم‌بندی مناطق پستی و اسامی پستی‌های تهران ۱۳۴
- اسامی نخستین پستخانه‌ها و شاغلین مربوطه ۱۳۵
- چگونگی اوضاع پستخانه در سال (۱۲۹۶ و ۱۲۹۷ هـ ق) ۱۳۹
- چگونگی اوضاع پستخانه در سال (۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ هـ ق) ۱۴۲
- سیر تحولات اداری پستخانه از سال ۱۲۶۶ الی ۱۲۹۸ هـ ق. ۱۴۸
- ایجاد مجلس تحقیق ۱۵۰
- متن سوگند ۱۵۰
- چگونگی اوضاع پست‌خانه از سال ۱۳۰۰ لغایت ۱۳۰۳ ۱۵۱
- گشایش جاده تجارتي تبریز - طرابوزان ۱۵۲
- افزایش صدور و ورود امانات پستی ۱۵۴
- تاسیس پستخانه خیابان ۱۵۵
- تاریخچه حضور و غیاب کارکنان پست ۱۵۵

- تاسیس پستخانه مرکزی ۱۵۶
- اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران از سال ۱۳۰۰ هـ ق لغایت ۱۳۰۳ هـ ق ۱۵۷
- چگونگی اوضاع پستخانه از سال (۱۳۰۴ تا ۱۳۰۶ هـ ق) ۱۶۴
- ایجاد تذکره پستی ۱۶۴
- تاسیس پست دریائی ۱۶۷
- چگونگی اوضاع پستخانه از سال (۱۳۰۷ تا ۱۳۱۰ هـ ق) ۱۷۳
- نقش پستخانه در واقعه رژی ۱۷۳
- میرزا حسن خان پستی ۱۷۷
- تاریخچه پیدایش سانسور در پستخانه ۱۸۰
- واگذاری پستخانه به پرنس دادیان ۱۸۱
- متفرعات ۱۸۹
- چگونگی اوضاع پستخانه از سال ۱۳۱۱ لغایت ۱۳۱۵ هـ ق ۱۹۱
- تاسیس پستخانه میدان ۱۹۱
- تاسیس پست لکال ۱۹۲
- کناره گیری امین الدوله از کار پستخانه ۱۹۲
- متفرقات ۱۹۹
- وضع و چاپ تمبر جدید ۱۹۹
- ایجاد حقوق وظیفه ۱۹۹
- تاسیس ماندا در پستخانه ۱۹۹
- تاریخ نصب تلفن در پستخانه ۲۰۰
- امین الدوله در مقام صدارت ۲۰۰
- پستخانه در اجاره مرتض قلی صنیع الدوله ۲۰۱
- پستخانه در اجاره میرزا مهدی خان وزیر همایون ۲۰۳
- اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران در سال (۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ هـ ق) ۲۰۴
- تشکیلات اداری پستخانه از سال ۱۲۹۲ لغایت ۱۳۱۸ هـ ق ۲۱۷

فصل هشتم

- تاریخچه استخدام مستشاران بلژیکی ۲۲۰
- ورود مستشاران بلژیکی در پستخانه ۲۲۱
- صورت اسامی اجزاء وزارت گمرک و پست در سال ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ ه. ق. ۲۲۳
- اوضاع پستخانه در سال ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ ه. ق. ۲۲۶
- اسامی مستشاران جدید ورود بلژیکی ۲۲۷
- اسامی مامورین بلژیکی در اختیار دولت ایران ۲۳۰

فصل نهم

- اوضاع پستخانه در زمان مشروطیت ۲۳۴
- جلسه بیست و چهارم ماه شوال ۱۳۲۴ مجلس شورا ۲۳۵
- تقاضای محاکمه نوزولاورس ۲۳۷
- علل انزجار مردم از مستشاران بلژیکی ۲۴۱
- تغییر و تحولات پستخانه در زمان بلژیکیان ۲۴۴
- الغای رسم اجاره در پستخانه ۲۴۴
- ایجاد بیمه پستی ۲۴۵
- تغییر مشخصات مهر پست داخله از فارسی به فرنگی ۲۴۵
- مشخصات مهر داخله ۲۴۵
- مشخصات مهر خارجه ۲۴۶
- آغاز به کار پست دریایی توسط مستشاران بلژیکی ۲۴۷

فصل دهم

- اوضاع پستخانه پس از عزل نوز ۲۴۹
- اعتصاب کارکنان پست و گمرک تبریز ۲۵۰
- پستخانه زیر نظر وزارت داخله ۲۵۳
- ایجاد دوباره رسم اجاره و معایب آن ۲۵۴
- پستخانه به ترتیب در اختیار امین الملک و امین الدوله ۲۵۶

- ۲۵۸..... شرح مختصر خدمات پستخانه در جنبش مشروطیت ایران
- ۲۶۰..... ماموریت رئیس پستخانه اراک در گشایش انجمن ولایتی
- ۲۶۱..... نقش پستخانه در کشته شدن شجاع نظام
- ۲۶۳..... شرح وقایع پستخانه از سال ۱۳۲۷ تا ۱۳۴۴ ه ق
- ۲۶۵..... پست داخله
- ۲۶۷..... پست خارجه
- ۲۶۸..... وسایل حمل و نقل مال التجاره از اروپا به ایران و بالعکس
- ۲۶۸..... شرایط ارسال بسته‌های امانتی یا کلی پستال
- ۲۶۹..... ترتیب ارسال بسته‌های امانتی از راه روسیه
- ۲۷۰..... ترتیب ارسال بسته‌های امانتی از راه هندوستان
- ۲۷۱..... ترتیب ارسال بسته امانتی از راه آلمان از طریق بندر هامبورگ
- ۲۷۱..... نرخ ارسال بسته‌های امانتی از خارجه به ایران
- ۲۷۳..... آمار دفاتر پست ایران تا پایان سال ۱۳۳۲ ه ق
- ۲۷۴..... عایدات و مخارج پستخانه
- ۲۷۶..... جدول آمار پستی در سال ۱۳۳۹ ه ق
- ۲۷۷..... سواد حکم رضاخانی
- ۲۷۸..... تصویب قوانین پستی ایران
- ۲۷۹..... پست ملت اسلام
- ۲۸۱..... پست حکومت موقت مهاجر
- ۲۸۳..... پست جنگل
- ۲۸۶..... پست آزادی ستان
- ۲۸۸..... پایان کنترات و چگونگی اخراج مولیتور از خدمت
- ۲۹۴..... چگونگی تاسیس و انحلال دفاتر پست انگلیس در جنوب ایران
- ۳۰۳..... جدول عایدات تخمینی پستخانه‌های جنوب از سال ۱۲۹۲ لغایت ۱۳۴۱ ه ق
- ۳۰۵..... انحلال دوایر پستی انگلیس در جنوب ایران

فصل یازدهم

۳۰۹	مرسولات پستی توزیع شده در سال ۱۳۰۵
۳۰۹	تأسیس پست هوایی
۳۱۳	جدول اوضاع پست در سال ۱۲۹۹ و مقایسه آن با سال ۱۳۱۴
۳۱۰	تأسیس آموزشگاه اختصاصی وزارت پست و تلگراف
۳۱۴	پست دریائی
۳۱۵	ذریای خزر
۳۱۵	خلیج فارس و دریای عمان
۳۱۶	آمار سال ۱۳۲۰
۳۱۷	آمار سال ۱۳۲۱
۳۱۷	آمار سال ۱۳۲۲
۳۱۸	آمار سال ۱۳۲۳
۳۱۸	آمار سال ۱۳۲۵
۳۱۹	دولت جمهوری آذربایجان
۳۲۱	آمار سال ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸
۳۲۳	آمار سال ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰
۳۲۳	آمار سال ۱۳۳۱
۳۲۴	جدول خطوط پست آبی
۳۲۵	جدول خطوط پست هوایی
۳۲۶	آمار سال ۱۳۳۲
۳۲۷	گمرک امانات پستی
۳۲۸	الف - جدول عایدات گمرک امانات پستی
۳۲۹	ب - جدول ارقام اوزان واردات و صادرات گمرک امانات پستی
۳۱۰	ج - جدول ارقام ارزش واردات و صادرات گمرک امانات پستی

فصل دوازدهم

۳۳۱	چاپارخانه یا ایستگاه پستی
-----	---------------------------

۳۳۲	چگونگی اداره چاپارخانه
۳۳۳	شکل ظاهری چاپارخانه
۳۳۴	سرعت سوارکاری ایرانیان
۳۳۹	هزینه مسافرت چاپار
۳۴۰	وسایل حمل و نقل چاپاری
۳۴۲	هزینه سالیانه چاپارخانه
۳۴۳	چاپارخانه‌های تهران
۳۴۴	ایستگاههای پستی شمال ایران
۳۴۸	ایستگاههای پستی شمالغربی ایران
۳۵۰	ایستگاههای پستی غرب ایران
۳۵۱	ایستگاههای پستی شرق ایران
۳۵۳	ایستگاههای پستی جنوب ایران
۳۵۸	خطوط فرعی چاپار رو
۳۶۳	جدول مسافات و مدت زمان مسافرت با پست و کاروان

فصل سیزدهم

۳۶۴	راهها و شبکه‌های ارتباطی
-----	--------------------------

فصل چهاردهم

۴۰۵	امتیاز ساختن راه تهران به جنوب
۴۱۱	تعرفه نرخ حق امتیاز جدول شماره ۱
۴۱۲	تعرفه نرخ حق امتیاز جدول شماره ۲
۴۱۳	امتیاز تاسیس کمپانی بیمه حق و نقل
۴۱۵	امتیاز ساختن راه انزلی به قزوین
۴۱۵	امتیاز ساختن راه قزوین به تهران
۴۱۸	امتیاز ساختن راه قزوین به همدان
۴۱۹	امتیاز ساختن راه تبریز به قزوین

۴۲۳	پستخانه وجه الضمان قرضه
۴۲۵	خلاصه‌ای از وضع راههای ایران تا پایان جنگ بین‌الملل اول
۴۳۰	محافظین راهها
۴۳۳	جواز عبور

فصل پانزدهم

۴۳۶	امور مالی پستخانه
۴۳۸	چگونگی صدور برات
۴۳۹	عایدات، مخارج و بودجه‌های تصویبی وزارت پست و تلگراف
۴۴۰	بخشی از صورت اسامی عایدات سالانه دولت در سال ۱۳۰۶ هـ ق
۴۴۲	صورت ارقام نخستین بودجه تقدیمی دولت ایران به مجلس
۴۴۲	صورت کل عایدات و مخارج وزارت پست و تلگراف در سال پیچی‌نیل ۱۲۹۹ ش
۴۴۳	قانون اعتبارات مخارج مملکت از سال ۱۳۰۱ لغایت ۱۳۳۱

فصل شانزدهم

۴۵۶	قراردادها و قوانین
۴۵۶	قراردادهای خارجی
۴۷۲	مقررات داخلی
۴۷۲	قانون مصوب ۱۴ ذیقعدہ سال ۱۳۲۵ هـ ق
۴۷۴	قانون وظایف مصوب سال ۱۳۲۶ هـ ق
۴۷۵	قانون وظایف مصوب ۲۶ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۸ هـ ق
۴۷۶	قانون بلدی بر وسایط نقلیه مصوب ۵ ربیع‌الاول سال ۱۳۲۸ هـ ق
۴۷۹	قانون ۱۲ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۸ هـ ق
۴۸۰	قانون مصوب ۲۰ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۹ هـ ق
۴۸۰	قانون مصوب ۲۳ جمادی‌الآخر سال ۱۳۲۹ هـ ق
۴۸۰	قانون مصوب ۹ شوال سال ۱۳۲۹ هـ ق
۴۸۱	قانون تصویب قوانین پستی ایران مورخ ۱۵ رمضان ۱۳۳۳ هـ ق

- قانون مصوب ۱۴ قوس ۱۳۰۰ شمسی اجازه مبادله عهدنامه مودت بین دولتین ایران و افغانستان ۴۸۱
- قانون مصوب ۲۳ قوس سال ۱۳۰۰ شمسی اجازه مبادله عهدنامه دولتی منعقدہ بین دولتین ایران و جمهوری شوروی روسیه..... ۴۸۲
- قانون تصویب اصلاحات اصلیه قرارداد پستی بین المللی مادرید مصوب ۳ سرطان ۱۳۰۱ ه ق ۴۸۲
- قانون مصوب ۱۸ سرطان سال ۱۳۰۱ شمسی اعتبار پرداخت غرامات مسروقه پستی ۴۸۳
- قانون استخدام کشوری مصوب ۲۲ قوس سال ۱۳۰۸ شمسی..... ۴۸۴
- قانون مصوب ۲۳ جوزا سال ۱۳۰۲ شمسی..... ۴۸۴
- قانون مصوب ۱۴ دلو ۱۳۰۳ شمسی ۴۸۵
- قانون مصوب ۲۰ بهمن ماه سال ۱۳۰۴ واگذاری حق انحصاری هواپیمائی به مؤسسۀ هواپیمائی یونکرس..... ۴۸۸
- قانون مصوب ۱۷ اسفندماه سال ۱۳۰۵ ش اجازه پرداخت شهریه مستخدمین وزارت پست و تلگراف از ابتدای سنه ۱۳۱۵..... ۴۹۱
- قانون مصوب ۲۱ آبان سال ۱۳۰۶ ش اجازه استقرار مبادله پستی هوایی در دفاتر بادکوبه و پهلوی
- قانون مصوب ۳ اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۸ امتیاز اجازه واگذاری حمل و نقل پست هوایی خط تهران به مشهد به کمپانی هواپیمائی یونکرس ۵۰۰
- قانون مصوب ۳ اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۸ تصویب قرارداد پستی عمومی و مقاله نامه‌های مراسلات و جعبه‌های با قیمت و امانات پستی منعقدہ در کنگره پستی استکهلم ۵۰۱
- قانون مصوب ۱۶ خرداد ماه سال ۱۳۰۶ معافیت دولت از تأدیه قیمت مخابرات و مرسولات پستی و همچنین از تأدیه مخارج محاکمه و حق الاجراء ۵۰۲
- قانون مصوب ۱۱ مهرماه سال ۱۳۰۸ اجازه مبادله مقاله نامه امانات پستی منعقدہ بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی ۵۰۳
- قانون مصوب ۲۴ تیرماه سال ۱۳۰۹ تصویب قرارداد پستی عمومی منعقدہ در کنگره پستی لندن..... ۵۱۲
- قانون مصوب ۱۲ مرداد ماه سال ۱۳۰۹ راجع به تعرفه و نرخ محمولات پستی هوائی..... ۵۱۳
- قانون مصوب ۶ مهرماه سال ۱۳۱۰ شمسی راجع به صدور جواهر آلات و احجار کریمه و تمبر پست..... ۵۱۳
- قانون مصوب ۲۰ فروردین‌ماه سال ۱۳۱۴ شمسی تصویب قراردادهای پستی منعقدہ در کنگره پستی قاهره..... ۵۱۴

- قانون مصوب ۹ اردیبهشت ماه سال ۱۳۱۸ موافقت‌نامه راجع به ایجاد روابط پستی مستقیم بین دو کشور ایران و افغانستان ۵۱۵
- قانون مصوب ۲۳ دی ماه سال ۱۳۱۸ اجازه تاسیس آموزشگاه‌های اختصاصی به وزارت پست و تلگراف و تلفن ۵۱۸
- قانون مصوب ۱۲ مرداد ماه سال ۱۳۱۹ تصویب قرارداد پستی همگانی و پیوندنامه‌های مربوط منعقد در کنگره پستی بوئنوزر ۵۲۱
- قانون مصوب ۱۸ اسفندماه سال ۱۳۲۱ اجازه منظور نمودن بهای دوازده فروند هواپیما خریداری از باشگاه هواپیمایی کشوری ۵۲۱
- تصویبنامه هیئت وزیران در جلسه ۹ دی سال ۱۳۲۵ ۵۲۲
- تصویبنامه تأسیس حمل و نقل موتوری پست ۵۲۳
- مصوبه ۵۲۴
- قانون مصوب ۲۹ فروردین سال ۱۳۲۸ اجازه پرداخت دو دوازدهم حقوق و هزینه کل کشور ۵۲۴
- قانون مصوب تیرماه سال ۱۳۲۸ شمسی اجازه الحاق دولت ایران به مقررات هواپیمایی کشوری بین‌المللی ۵۲۵
- قانون هواپیمایی کشوری مصوب ۱ مرداد ماه سال ۱۳۲۸ ۵۲۶
- قانون اجازه الحاق دولت ایران به قرارداد و مقاوله‌نامه‌های پستی جهانی ۵۲۷
- اسامی روسای کل و وزرای پست تا سال ۱۳۳۲ شمسی ۵۲۸
- ملحقات ۵۳۱

"بسمه تعالی"

هفدهم

از آغاز تاریخ نوشته بشر هر یک از ملل متمدن که دارای سوابق تاریخی کهن می‌باشند در ابداع حرفه و پیاده کردن تشکیلات و سیستم اداری خاصی سرآمد دیگران قرار گرفتند من باب مثال در جهان باستان ایرانیان اولین ملتی هستند که سازمان وسیع راهداری همراه با تشکیلات منظم پستی را هم‌زمان به وجود که با گذشت زمان این مهم در تشکیلات اداری سایر ممالک قدیم پیاده و از طریق عملکرد آن بهره بردند به استناد نوشته‌های مورخین خارجی جهان باستان چون گزنفون و هردوت به ویژه شخص اخیر که خود تسهیلاتی را که سازمان منظم اداری ایرانیان در آسیای صغیر و سایر نقاط ایران برای سفر فراهم کرده بود به چشم دیده و به وسیله آن به سیر و سیاحت نیز پرداخته است، ایرانیان مؤسس سازمان منظم ارتباطات پستی همراه با شبکه‌های وسیع راهداری در جهان باستان می‌باشند.

در قرن حاضر لورن زیلیاکوس Leurin Zilliacus در کتاب از ستون تا پست From Pillar to Post. ایرانیان را پایه‌گذار و مؤسس مراپطات خبری قلمداد و چنین می‌نویسد:

'ایرانیان قدیم برجها یا پستهای خبری بر پا می‌داشتند که مردان با صدای قوی و رسا در بالای آنها گمارده می‌شدند تا پیامها را از طریق فریاد زدن از برجی به برج دیگر انتقال دهند.'

با وجود اینکه ایرانیان در تاریخ پایه‌گذار سازمان پست محسوب می‌شوند معه‌ذا امروزه منابع قابل توجهی که بیانگر چگونگی گردش و عملکرد پست قدیم ایران باشد در دست

نیست ولی با پژوهش و جستجو در نوشته‌ها و اسناد مختلف و با مشاهده تپه‌های خبررسانی در داخل و گوشه و کنار ایران می‌توان تعداد قابل توجه‌ای از این بناهای مخروبه را در مسیر راه ابریشم و جاده‌های قدیمی مشاهده نمود مانند تپه میل واقع در محل قلعه‌نو شهر ری و سایر تپه‌های دیگر که در مسیر جاده تهران به ورامین قرار و ادامه آنها به مرزهای شرقی کشور کشیده می‌شود. و از طرفی هم دسترسی به اصطلاحات و گردش کار گذشته پست پیدا نمود و اما انگیزه اینجانب در نوشتن موضوع مورد بحث از آنجا آغاز می‌گردد، که سالها پیش با مقاله کوتاهی که از چند سطر تجاوز نمی‌کرد روبرو شدم که در مورد تاریخچه پست ایران بسیار سرسری برخورد و محتوی آن نوشته چنین بیان می‌کرد، اگر چه تأسیس پست توسط ایرانیان صورت گرفته ولی امروزه هیچ گونه مدارک کافی دال بر گردش کار این مهم در دست نیست، این سطر نوشته تا آنجا فکر مرا به خود مشغول داشت که مصمم شدم از هر طریق ممکنه با پی‌جوئی و کند و کاو در نوشته‌ها و مقاله‌ها و گنجینه نوشته‌های تاریخی بعد از اسلام تاریخچه مختصری برای پست تهیه نمایم.

هر چند به علت فقد مدارک بهره آنچنانی در این راه نصیب نشد ولی کتاب حاضر به دور از هرگونه اغراض شخصی و جانبداری از فرد یا گروه خاصی نوشته شده است که به مرور از سال ۱۳۵۴ آغاز به گردآوری و در سال ۱۳۵۸ به پایان رسید ولی از آن پس تا تاریخ چاپ آن هر نوشته‌ای که به تاریخچه پست ایران مربوط می‌شد بدان اضافه گردید با وجود این میدانم که این کتاب کامل و جامع نیست ولی مختصر یادگاری از گذشته‌ها و تاریخ ایران زمین است که در رابطه با حرفه پستی به تمام برادران پستچی تعلق دارد.

بدین لحاظ من این نوشته را به روح پاک شهیدان وزارت پست و تلگراف و تلفن که در جنگ تحمیلی به شهادت رسیدند تقدیم می‌کنم به آن گل‌های رنگارنگ معطری که مردانه پنجه در پنجه استعمار افکنده و سرانجام با ریختن خون پاک خود یوزه سر سپرده استعمار و ابرقدرتها را به خاک مذلت کشیدند.

روحشان شاد و یادشان به ذکر خیر گرامی باد.

فصل یکم

آغاز تأسیس چاپخانه

نخستین ملتی که در تاریخ اقدام به تأسیس چاپخانه منظم نمود ایرانیان بودند که بنیان این تشکیلات وسیع اداری را از زمانهای بسیار دور سازمان دادند. امروزه کلیه نوشته‌ها و اسناد تاریخی در مورد چاپخانه را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد، نخست مستندات مربوط به تاریخ ایران و دیگر مستنداتی که توسط خارجیان ثبت و جمگی متفق‌القول ابداع پست را به ایرانیان نسبت داده‌اند.

الف - مستندات داخلی

نخستین روایت موجود مربوط به محمد بن جریر طبری مورخ مشهور ایرانی متوفی به سال ۳۱۰ هـ ق (برابر ۳۰۱ ش) می‌باشد که به شرح زیر مرقوم است. 'دارای بزرگ مقیم بابل بود و بر پادشاهی تسلط داشت و شاهان اطراف خراج گزار او بودند.'

'در فارس شهردار آبگرد را ساخت و اسبان پست را او مرتب کرد.'^۱ و همچنین گفته شده است که دم ستوران پستی را او بریده و آنان را بریده دم نامیده‌اند. دومین روایت به متن عربی از حمزه پورحسن اصفهانی متوفی به سال ۳۵۰ هـ ق (برابر ۳۴۰ ش) در دست می‌باشد که ترجمه فارسی آن به شرح زیر است :

۱- تاریخ طبری، ترجمه: ابوالقاسم پاینده، جلد دوم، صفحه ۴۸۸، اصل کتاب بین سالهای ۲۲۴ تا ۳۱۰ هـ ق نوشته شده است.

داراب پور بهمن او نخستین کسی است که ایستگاههای برید را ساخته و فرمان داده است در آنها ستوران بریده دم نگهدارند و آن ستوران بریده دنب خوانده شده‌اند و سپس واژه را عربی کرده‌اند و نیمه انجامین آن را انداخته و برید گفته‌اند.^۱

سومین روایت مستخرج از کتاب فارسنامه^۲ و چنین حکایت دارد:

دارای بزرگ ابن بهمن، چون پادشاهی بدو رسید ترتیبها نیکو کرد و همه ملوک منقاد او بودند و دیوان برید به ابتدا اونها دو به همه ممالک اصحاب اخبار برگماشت و هر کجا صاحب خبر گماشته بود و جز مردم دانای عاقل نگماشت که محل اعتماد بودند و با فضل و معرفت و شهر دارابگرد از پارس ساخت.

اینک به استناد سه روایت مذکور از سه مورخ و نویسنده مشهور ایرانی بعد از اسلام چنین نتیجه گرفته می‌شود که بنیان گزار این امر مهم ایرانیان و دارای بزرگ بوده که در صورت مطابقت این نام با نوشته‌ها و روایات خارجیان بدون شک دارا همان داریوش اول هخامنشی است.

ب - مستندات خارجی

مورخین خارجی و نوشته‌های تاریخی جهان باستان سابقه تاسیس چاپارخانه را در ایران به زمان هخامنشی و سابقه ایجاد آنرا به داریوش اول نسبت داده‌اند که بنیان گزار چاپار و به معنای امروزی پست در جهان است.

یکی از مشهورترین و حساسترین تشکیلات اداری هخامنشیان چاپارخانه بود که گروه چابک سواران آن ارتباط دائمی بین مرکز و ایالات ایران را برقرار و در کوتاهترین زمان اخبار و گزارشهای واصله از گوشه و کنار ممالک را به مرکز و از مرکز به دورترین نقاط کشور می‌بردند.

و در حقیقت کلیه امور ارتباطی ایران زمین به وسیله آنان تامین می‌شد. سازماندهی و گردش کار آن چنان با دقت انجام می‌گرفت که بنا به تأیید و تصدیق اغلب مورخین جهان باستان چون هرودت و گزنفون یونانی چاپارخانه ایران یکی از وسیع‌ترین شبکه‌های ارتباطی

۱- تاریخ سنی الملوک الارض، صفحه ۲۸، انتشارات چاپخانه کایوانی برلین اصل کتاب بین سالهای ۲۷۰ تا ۳۵۰ ه.ق. نوشته شده است.

۲- تألیف ابن بلخی به اهتمام و تصحیح گای لیسترانج و رینولد آلن نیکلسون صفحه ۵۵

و منظم‌ترین ادارات دنیای کهن محسوب می‌شد اساس ثبات و وحدت سرزمینهای پهناور ایران الزاماً ایجاب می‌نمود که مرکز به طور مداوم در جریان رویدادها قرار و ایجاد ارتباط دائم تا آنجا تند و سریع باشد که تمامی رویدادها در اندک زمان به مرکز ارسال گردد.

تمام مرابطات پستی ایران توسط سیستمی از شبکه‌های وسیع راهداری که محل آمد و رفت بیکهای سواره و پیاده بود تامین می‌گردید. کلیه راهها بسیار عالی و از لحاظ درجه‌بندی در سطح بالایی قرار داشت چه بدون وجود راههای سهل العبور و دستگاه منظم چاپارخانه امکان ارتباط منظم مرکز با سایر نقاط امکان پذیر به نظر نمی‌رسید.

هرودوت مورخ یونانی دنیای باستان می‌نویسد: در شبکه راههای ایران به فاصله هر چهار فرسنگ منزل تهیه شده است.* که در هر یک از آنها چابک سواران چاپار مستقر و درآورد و برد فرامین در هر شرایط آماده هستند هر چاپار موظف است پس از طی طریق مسافت معین و رسیدن به چاپارخانه نامه را به چاپار دیگر تحویل و به همین منوال نامه در اسرع وقت به مقصد می‌رسید.

گزنفون که در سال ۴۰۱ پیش از میلاد به فرماندهی ده هزار سرباز مزدور یونانی وارد ایران شد تا در جنگ علیه اردشیر پادشاه هخامنشی شرکت کند.

در وصف الحال چاپارخانه و بزرگراهها به ویژه سرعت سیر بیکهای ایرانی می‌نویسد: حتی درنا هم نمی‌تواند به سرعت چابک سواران چاپارخانه‌های ایران پرواز کند. نامبرده تاریخ بنیان چاپارخانه را در ایران به کوروش سر دودمان هخامنشی نسبت داده و در مورد میزان قراردادن فاصله بین دو ایستگاه چاپار می‌نویسد: نخستین بار برای معین کردن فاصله بین ایستگاهها با اسب به صورت آزمایشی شروع کردند تا معلوم گردد یک اسب چه اندازه تاب و توان راه رفتن را دارد با توجه به اینکه لطمه‌ای به حیوان وارد نشود. سپس آن مقدار فاصله رامیزان واحد قرار دادند.^۱

تاریخ تأسیس چاپار (۵۲۱ تا ۴۸۱ پ - م)

داریوش اول برای حفظ سرزمینهای ایران و ارتباط دائم پایتخت با ایالات و کسب مرتب اخبار دست به تأسیس چاپارخانه همراه با جادههای اصلی و شبکه‌های وسیع میان راهی در

*- به استناد نوشته مورخین ایرانی بعد از اسلام در هر دو فرسنگ یک چاپارخانه بنا گردیده بود.
۱- تربیت کورش فصل هفتم

سراسر کشور زد.

ولی تاریخ دقیق تاسیس آن معلوم نیست لیکن تحقیقاً در فاصله بین سالهای ۵۲۱ تا هنگام وفات داریوش در سال ۴۸۱ پیش از میلاد مسیح انجام پذیرفته است. وسعت و اهمیت این جاده‌ها و پست‌خانه‌های مستقر در طول آنها چنان بود که آثار آنها قرن‌ها در ایران باقی ماند. طریق استفاده از این راه‌ها در درجه نخست برای حفظ ارتباط دائم مرکز با ایالات بود از جاده‌ها مراقبت و بازرسی شدید به عمل می‌آمد.

مهمترین جاده‌ها بزرگ راهی بود که از شوش پایتخت ایران آغاز از دجله وزیر اربیل عبور و از حران گذشته به شهر ساردس درلیدی می‌رسید و دنباله آن تا شهر و بندر یونانی افسوس Ephesus امتداد می‌یافت و آن ۲۶۸۳ کیلومتر در ازا و شامل ۱۱۱ ایستگاه پستی با کلیه وسایل برای اسبهای تازه نفس و یدکی جهت آمد و رفت بیکجا مجهز بود. کاروانیان مدت نود روز ابتدا تا انتهای جاده را طی، در صورتی که چابک سواران چپاری مسافت مذکور را یک هفته پیموده که این امر باعث حیرت ملل قدیم و از طرفی معرف هنر سوارکاری ایرانیان بود. جاده‌ای دیگر شهر بابل را از راه کر خمیش Garchemish به مصر متصل می‌کرد این جاده به جاده‌ای دیگر که از بابل به حلوان و بیستون و همدان می‌رفت ملحق می‌گردید. ارتباط سه جاده فوق توسط راههای کوچکتر تامین می‌شد. با فتوحات جدید در سرحداتی شرقی ایران ادامه متصرفات تا دره کابل علیا توسعه و از آنجا در امتداد جریان رود مزبور به دره سند رسید.^۱ که بدون شک به موازات گسترش متصرفات جدید راه‌ها و چاپارخانه‌های مستقر در آنها تاسیس شد.

بدین ترتیب ادامه بزرگراههای پستی ایران به مرور متصل به شبکه راههای ممالک تابعه گردید. برخی از سرزمینهای متصرفی خود دارای خطوط ارتباطی مهم و قابل توجهی بودند مثلاً مصریان که از گذشته‌های دور در کشور خود یک سلسله شوارع چاپاری نسبتاً وسیع به وجود آورده و در امر چاپاری و فن نامه‌نگاری ید طولانی داشتند. از طرفی ارتباط مصریان به ویژه در امر تجارت با سایر ملل متمدن و نیمه متمدن دنیای قدیم نیاز به داشتن بزرگراهها را ایجاب می‌نمود. علاوه بر این یک دسته چاپار در خدمت مردم عادی بود که نیاز آنان را در امر نامه‌نگاری برطرف می‌کرد.

منابع مستند از یک پایپروس مکشوفه از مقابر باستانی مصر که روی آن جمله جالب^۲ به

۱- تاریخ ایران از آغاز تا اسلام تألیف گیرشمن صفحه ۱۵۷ ترجمه دکتر محمد معین.

وسیله نامه‌رسان چاپار برای من چیزی بنویس.^۱ نوشته شده است نام می‌برند. این دسته از نامه‌های مکشوفه جملگی روی پایپروس یا کاغذهای اولیه نوشته شده و تمامی آنها حاوی مطالب شیرین و اعجاب برانگیز است که در بخش مربوط به اولین نامه‌های پستی از آنها نام برده خواهد شد.

و اما در مصر باستان جز بزرگراه قدیمی و راه جنگی میان نیل و فرات که از غزه عبور می‌کرد و ایستگاههای پستی ایرانیان در طول آن قرار داشت، طرق دیگر نسبت به دو راه مذکور ناهموار و در صدد مقایسه با تشکیلات راه داری و چاپاری ایرانیان از کیفیت بسیار کمتری برخوردار و در سطح پائین تری قرار داشت.

وضع منظم و مرتب جاده‌ها طوری بود که برای حمل و نقل کالاهای بازرگانی و نقل و انتقال لشکریان و مراپطات پستی از آنها استفاده می‌شد در این جاده‌ها به فاصله کم قراولخانه‌ها وجود داشت. پست به وسیله سوارکاران از یک قراولخانه به قراولخانه دیگر تحویل می‌شد و بلادرنگ به وسیله چاپار سوار تازه نفس به مرحله بعدی ارسال می‌گشت و بدین سبب پست با سرعت فوق العاده‌ای که با وسایل آن روزی محال به نظر می‌رسید به مقصد تحویل می‌شد.^۲

و اما در امر مربوط به خبرگیری و خبررسانی مامورین ویژه‌ای در استانها پراکنده بودند که در حقیقت گزارش پنهان نویسی یا جاسوسی را برعهده و در خفا انجام وظیفه می‌کردند. از این گذشته دولت در شهرها نویسنده اخبار داشت که علاوه بر سمت بازرسی بر اعمال مقامات دولتی نظارت و بدون ترس و واهمه از رفتار استانداران و فرمانداران و کارکنان گزارش تهیه و دولت را در جریان امور قرار می‌داد.^۳

با تأسیس تشکیلات وسیع چاپارخانه توسط ایرانیان ملل متمدن دیگر از آنان اقتباس و فایده کلی از آن نصیب خود کردند. یونانیان که بعدها ملل اروپایی دنباله‌رو تمدن آنان شدند اولین ملل متمدن مغرب زمین بودند که در اثر مجاورت و تماسهای پیاپی با ایرانیان

۱- تاریخ تمدن تألیف ویل دورانت جلد اول صفحه ۲۴۱ ترجمه احمد آرام.

۲- تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده هیجدهم تألیف بطروشفسکی و صفحه ۲۹ ترجمه کریم کشاورز.

۳- کشورداری و جامعه ایران در زمان ساسانیان تألیف عباس مهرین استاد دانشگاه پنجاب و پیشاور صفحه ۱۹۹.

تشکیلات منظم چاپارخانه را از ایرانیان تقلید و آنرا انگاروس Angaros خواندند.^۱ سپس رومیها آنرا از یونانیان اقتباس و در دستگاه عریض و طویل امپراتوری خود وارد ساختند. با انقراض دولت هخامنشی در سال ۳۳۰ پیش از میلاد و تصرف ایران به دست اسکندر مقدونی فاتح جدید برای اداره امور کشور به سبک و روش گذشته خود را وارث و جانشین هخامنشیان قلمداد و بدون هیچگونه تغییر در اساس و روش کشور داری ایرانیان کلیه سازمانهای پیشین را دست نخورده باقی و مورد استفاده قرار دادند. در زمان سلوکیها نزدیک به هفتاد سال کلیه راه و روش اداری به ویژه گردش کار چاپارخانه هم چون گذشته برقرار و جاری بود.

اشکانیان و امور چاپاری (۲۵۰ پ - م تا ۲۲۴ ب - م)

فارغ از جنگهای ممتد و طولانی اشکانیان با رومیان این سلسله بیش از هر چیز به امور تجاری و راهداری سرگرم بود. وجود شبکه‌های وسیع و جاده‌های مرتب در این عصر قطعاً دلیل بارزی بر وجود چاپارخانه‌ها در مسیر راهها می‌توان باشد. در زمان پارتیان همچون گذشته امور مربوط به راهداری و چاپاری از یکدیگر مجزا نبود در این دوره به علت قرار گرفتن کشور بین شرق و غرب و نقش رابط ایران در زمینه بازرگانی بین آن دو توجه خاصی نسبت به بزرگراههای تجارتی و پستی مبذول شد. ایستگاهها و توقفگاهها در مسیر جاده‌ها دایر گشت و برای حفاظت و مراقبت از شوارع و ایستگاههای پستی محافظین ویژه‌ای به کار گرفته شد. دولت به شدت از گسترش بازرگانی حمایت و با راهزنان بیرحمانه رفتار می‌کرد. در این دوره حقوق گمرکی ناشی از اخذ عوارض بازرگانی یکی از مهمترین عواید دولتی بود.

پارتیان دو جاده بزرگ و مهم بازرگانی را تحت کنترل کامل خویش داشتند یکی از این جاده‌ها در کنار فرات از آسیای صغیر آغاز و پس از گذشتن از سوریه و شمال بین‌النهرین تا کرانه خلیج فارس امتداد پیدا می‌کرد.

۱- کشورداری و جامعه ایران در زمان ساسانیان صفحه ۱۹۹

دیگر جاده شمالی بود که از فرات شروع و پس از گذشتن از خاک ماد* و پارت به سوی مشرق و ترکستان چین امتداد و دنباله آن به جاده ابریشم می پیوست. شاخه دیگر این جاده سرزمین پارت را به هندوستان وصل می کرد. طریقه نگهبانی و نگهداری جاده های بازرگانی در سطح عالی قرار داشت راهها شدیداً مراقبت و در فواصل مختلف منزلگاههای بزرگ با چاههای آب برای رفع احتیاجات کاروانیان قرار داشت و در اختیار بازرگانان و مردم اطلاعات مکتوبی درباره وضعیت راهها و چاپخانه ها گذارده می شد.^۱

در شهرهای کاروانی مانند پالمیر Palmyre و دورا - اوروپوس Dura - Europos و پترا Petra توقفگاههای بزرگی ساخته شد که در آنها بازرگانان گرد هم می آمدند. برابر اسناد مکشوفه از دورا - اوروپوس وجود دستگاه پلیس سواره میان راهی جهت حفاظت جان کاروانیان در برابر حملات صحرائشینان ثابت گردیده. مردم آن روزگار خدایان حامی کاروان را سوار بر شتر و اسب تصور می کردند. و همچنان که در گذشته مرسوم بود مامورین انتظامی راهها در امر مربوط به خبر رسانی دخالت مستقیم داشتند. پارتیان از منازل و ایستگاههای دارای اسبان یدکی که برای نقل و انتقال و ارتباطات سریع پستی به کار می رفت مراقبت کامل می کردند. بنابراین وضعیت عالی جاده ها بر سرعت سیر پیک و چابک سواران پستی دخالت مستقیم گذارد و بر سرعت عمل سوار کاری بیش از پیش افزود و به طوری که ثبت است وردان اشکانی مسافت ۵۶۳ کیلومتر راه را در مدت دو روز طی کرد.^۲

*- از مسیر جاده مذکور اسیدوروس خاراکیسی جغرافیدان یونانی در قرن اول میلادی گذشته و به سرزمین ماد و پایتخت آن اکباتانا (همدان) آمده و پس از سیر و سیاحت یادداشت هایی به عنوان پاسگاههای پارتیان تنظیم نموده، نامبرده هنگام دیدار از معبد ارتمیس واقع در کنکور بار (کنگاور) چنین می نویسد: در سه سخونی (حدود ۱۴ کیلومتر) مرز ماد شهر کنکور با راست که در آن معبد ارتمیس قرار دارد در سه سخونی اینجا بازیگر بان است که محل گرفتن خراج راه می باشد از آنجا به فاصله چهار سخونی به سوی آدرپانان قصری در ناحیه اکباتانا است در دوازده سخونی آنجا خزانه و معبدی واقع است که در آن مدام قربانی به آنائیتیس تقدیم می کنند بعد از آن سه روستاست که در هر یک توقفگاهی قرار دارد. استناد به کتاب ایران در گذشته و حال تالیف جکس، صفحه ۲۸۰.

۱- تاریخ اشکانیان تألیف م. م. دیاکونف صفحه ۷۲-۷۳ ترجمه کریم کشاورز.

۲- تاریخ ایران از آغاز تا اسلام صفحه ۳۳۹.

چاپارخانه در زمان ساسانیان (۲۲۴ م تا ۶۵۲ م)

در زمان فرمانروایی ساسانیان تشکیلات اداری منظمی بوجود آمد و به طور کلی سازمان‌های موجود در آن زمان شناخته شده‌تر از دوره اشکانیان و برپایه و اساس سازمانهای اداری هخامنشیان پی ریزی گردید. اصلاحات همه جانبه و گسترده اداری که از زمان شاهپور اول آغاز شده بود در زمان شاهپور دوم و خسرو انوشیروان به اوج خود رسید در این زمان کلیه امور مملکت بین دیوانخانه‌ها که توسط دبیران اداره می‌شد تقسیم و گردش کار هریک در چهار چوب معینی مشخص گردید.

از برجسته‌ترین اصلاحات اداری که در زمان ساسانیان انجام گرفت تشکیل ادارات ثابت در شهرهای بزرگ است. که از مرکز تبعیت و رابط بین ایالات با مرکز بود.^۱

منابع و نوشته‌های مورخین ایرانی و غیر ایرانی عصر اسلامی جملگی گواه بر تکامل اداری دیوانها را در اواخر عصر ساسانی دارد از جمله دیوانها یکی دیوان نامه‌نگاری یا دیوان ایران دبیر بد و دیگری دیوان برید بود هر چند این دو دیوان ظاهرا از یکدیگر جدا می‌باشد ولی رابطه نزدیکی بین آنها وجود داشت. من باب مثال اجتماع مشاغل دیوان نامه‌نگاری یا منشات نویسی متشکل از دبیرانی می‌شد که اغلب مدیران برید از میان آنان انتخاب و جملگی پیش از انتصاب به ریاست ادارات برید شغل دبیری داشتند.

اصلاحات اساسی که در این عصر انجام گرفت شامل ایجاد ساختمان راهها و بناها و دژها و پلها نیز گردید.^۲ به طوری که امروزه در پاره‌ای از نقاط ایران می‌توان شاهد برخی بناها و آثار آن دوره به صورت قلاع و پلها بود.^۳ بسیار تعجب آور است که تا یک قرن پیش کلیه جاده‌ها و بناهای قدیمی قابل استفاده دقیقا در همان مکانهای اولیه و یا در جوار آثار قدیمی تجدید بنا و همان مسیری را طی می‌کرد که از گذشته‌های دور باقی مانده بود.

دولت ساسانیان از جاده‌ها و بزرگراههایی که امور تجاری بازرگانی و مباحثات دولتی در آنها جریان داشت به شدت مراقبت می‌کرد. کلیه جاده‌ها هر ساله بوسیله دولت تعمیر و تقریبا در تمام فصول سال معمور بود. در هیچ یک از ادوار گذشته امور بازرگانی همانند دوره ساسانی

۱- تاریخ ایران از آغاز تا اسلام صفحه ۳۷۵.

۲- تاریخ الرسل و الملوک جلد دوم صفحه ۶۴۹ ترجمه ابوالقاسم پاینده.

۳- استناد به سفرنامه کلنل برسفورد لوات صفحه ۱۹۷ تا ۲۰۰ به کوشش ایرج افشار، سفرنامه مربوط به سالهای ۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ قمری می‌باشد.

رونق نداشت این امر دولت را مجبور می‌کرد که برای رفاه حال مسافری در جاده‌ها ایستگاهها و کاروانسرا بنا کند و برای رفع مایحتاج عمومی مامورین ویژه‌ای در آنها مستقر نماید.^۱ بزرگراهی از تیسفون پایتخت ساسانی واقع در کنار دجله آغاز که پس از گذشتن از حلوان از طریق کنگاور به همدان می‌رسید. در این شهر انشعاباتی از آن جدا که یکی به خوزستان و دیگری از طریق فارس تا سواحل آبهای جنوبی امتداد می‌یافت. شاخه‌ای دیگر به ایالات ری و از طریق سلسله جبال البرز شعبه‌ای از آن به گیلان و شعبه دیگر به مازندران می‌رسید. جاده‌های دیگر به خراسان و کابل و امتداد آن به هندوستان می‌رفت. راهی از طریق گرگان به سرزمین ترکستان امروزی و سپس تا چین کشیده می‌شد. در تمام مسیرهای فوق الذکر چاپخانه‌ها دایر و اداره آن مختص به دولت و فایده حاصل از آن تامین ارتباط سریع مرکز با سایر شهرهای ایران زمین بود.

برخی از مورخین داخلی و خارجی متفق القولند که در سرزمین ایران به فاصله هر دو فرسنگ یک چاپخانه دایر بود. ولی فاصله مذکور در سرزمینهای متصرفی و عرب نشین ایران به دو برابر افزایش می‌یافت. در هر چاپخانه اسبهای یدک تازه نفس آماده بود که در صورت لزوم مورد استفاده بیکها قرار می‌گرفت. چاپار اشیاء و مراسلات و مردم را از بزرگراهها عبور می‌داد.^۲

پس از تصرف ایران به دست اعراب به مرور کلیه راه و رسم جاری در دیوان خانه‌ها به ویژه سیستم پستی ایران توسط آنان تقلید و بدون کم و کاست اجرا گردید. امروزه ماهر چه از اصطلاحات پستی ایران پیش از اسلام در دست داریم جملگی از قول و نوشته‌های دبیران ایرانی و مورخین عصر اسلامی می‌باشد که جا دارد با استناد به منابع مختلف از چگونگی گردش دیوان برید و شرح واژه‌های مصطلح آن و طرز اداره دیوان مزبور با ملحقات مربوطه سخن به میان آوریم.

برید Barid

آشنایی با واژه برید نخست مستخرج از کتب و منابع عصر اسلامی و آن به معنای چاپار و

۱- تاریخ ایران از آغاز تا اسلام صفحه ۴۰۸.

۲- استناد به کتاب ایران در زمان ساسانیان تالیف پروفیسور آرتور کریستین سن صفحه ۱۴۸ و

۱۴۹ و ۱۵۰ ترجمه رشید یاسمی.

پست است. تقریباً تمامی دبیران و نویسندگان دوره اسلامی را عقیده بر این است که برید واژه ایست فارسی و ابتدا از دو کلمه بریده دنب تشکیل شده است و به استناد نوشته یک نویسنده ایرانی که خود عهده‌دار شغل و حرفه دبیری بوده، برید کلمه‌ایست فارسی و در آغاز متشکل از دو کلمه (بریده دنب) بروزن بریده دم بوده که به مرور بدون قسمت آخرش بکار برده شده و بدین ترتیب این کلمه معرب و تخفیف یافت.^۱

یک نویسنده دیگر ایرانی به نام حمزه پور حسن اصفهانی مطلب را چنین ادا می‌کند:

داراب پور بهمن فرمان داد تا دم ستوران پستی را ببرند و آن ستوران را بریده دنب نامیدند آنگاه واژه را عربی کرده و نیمه انجامین آنرا حذف و برید خواندند.^۲

پس از آنکه یونانیان در تاسیس و ترتیب دادن سازمان چاپار از ایرانیان تقلید کردند و سپس سایر ملل اروپا راه و رسم چاپارخانه را از یونانیان به عاریت گرفتند کلمه برید یا چاپار جایی برای خود در فرهنگ لاتین باز نمود.

ورد Verede کلمه لاتین چاپار است که از فرهنگ ایران در فرهنگ لاتین ریشه دوانیده و لفظاً وجه تشابه نزدیکی با کلمه برید دارد.^۳

همچنین اسب چاپارویک و سکه (چاپارخانه) را که در طول راه بنامی شد برید می‌خواندند. فاصله میان هر دو سکه حدوداً دو فرسخ یاد شده است.^۴

دیوان برید

منابع موجود مؤید این امر است که از ابتدای بنیان تشکیلات چاپارخانه در ایران کارکنان اداری آن مرکب از تعدادی شاغل متشکل از سردبیر، دبیر، چاپار سواره و پیاده مستقر در ادارات مرکزی و سایر چاپارخانه‌های کشور بود.

سردبیران یا روسای پستی از قدرت ویژه‌ای برخوردار و در حقیقت نظارت کامل بر اعمال استانداران و سایر مامورین دولتی داشتند.^۵

۱- مفاتیح العلوم تالیف ابو عبدالله محمد بن یوسف کاتب خوارزمی صفحه ۶۵ ترجمه حسین خدیو جم کتاب بین سالهای ۳۶۳ و ۳۸۱ هجری قمری نوشته شده است.

۲- سنی الملوک الارض و الانبیاء صفحه ۲۸.

۳- کشورداری و جامعه ایران در زمان ساسانیان صفحه ۱۹۹

۴- مفاتیح العلوم صفحه ۶۵.

۵- تاریخ ایران باستان تالیف حسن پیرنیا صفحه ۱۶۴

ما از چگونگی تمرکز ادارات یا دیوانها در عصر هخامنشیان اطلاعات جامع و گویایی در دست نداریم ولی همین قدر می‌دانیم تکامل سیستم پیچیده اداری ایران در اواخر دوره ساسانیان بی‌ارتباط با چندین قرن تجربه در زمینه گردش کار دیوانخانه‌های مختلف دولتی نبوده که با گذشت زمان و آزمون فنون و کسب رموز جدید توسط دبیران به دست آمده بود. نظریه اغلب مورخین بر این است که ساخت هرم اداری ایرانیان در روزگار ساسانی شامل چندین دیوان و در جوار آن ادارات کوچکتری بود که در راس آنها صدر اعظم قرار داشت. از اسامی دیوانهای مختلف آن زمان باید از دیوان خراج، دیوان کشاورزی، دیوان جنگ، دیوان نامه نگاری و دیوان برید نام برد که روسای آنها منتصب از طرف پادشاه بودند.

صرفنظر از دیوان نامه نگاری یا منشآت نویسی که رابط بین رئیس مملکت با سایر دیوانها قلمداد شده، دیوان برید یکی از مهمترین ادارات دولتی محسوب و اهمیت ویژه‌ای بدان داده می‌شد. و اما بدعت مهمی که در زمان ساسانیان انجام گرفت عبارت است از استقرار دیوان‌خانه‌ها در پایتخت و ادارات مربوطه در شهرستانها که تابع دیوان مرکز و در حقیقت رابط بین مرکز با ولایات بودند.^۱ بدین ترتیب در این زمان سلسله مراتب و مقررات اداری آن با دقتی خاص رعایت می‌شد.

همچنین اکثر کارکنان برجسته اداری دیوان برید و ادارات تابع آنرا اجتماع دبیران تشکیل می‌داد به ویژه کلیه روساء و دست اندرکاران امور دفاتر همچنین منشیان و نویسندگان نامه‌ها و تذکره نویسان جملگی از دبیران بودند.^۲ که تشریفات اداری و سیستم پیچیده آن به دست آنان حل و فصل میشد. از طرفی کلیه مشاغل نیز انحصاری و طبق سیستم طبقاتی جامعه ساسانی از پدر به ارث می‌رسد. نظام مذکور قرنهای متوالی در ایران پابرجا و بعدها به صورت سنت در ادارات ایران عصر اسلامی کم و بیش به چشم می‌خورد.^۳

از قدیمیترین اسامی روسای پستی ایران که مربوط به زمان ساسانیان است می‌باید از ایزدگشسب^۴ ورام برزین^۵ نام برد که به ترتیب روسای دیوان برید در زمان خسرو انوشیروان و خسرو پرویز ساسانی بودند.

۱- تاریخ ایران از آغاز تا اسلام صفحه ۳۸۵

۲- تاریخ ایران تألیف پطروشفسکی و صفحه ۸۲.

۳- تاریخ بیهقی، تألیف خواجه ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی، دبیر، صفحه ۶۳۵، تصحیح دکتر علی اکبر فیاض.

۴- استاد به شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی، صفحه ۴۴۸ و ۴۵۶

۵- همان مأخذ صفحه ۴۹۲

وظایف دیوان

این دیوان اختصاص به کسب اخبار و انتشار آن به صورت پنهان و آشکار به شخص اول مملکت و جمع آوری مرسولات اداری و توزیع آنها به دیوانهای مختلف داشت که اهم وظایف آن به شرح زیر است:

الف - نگاهداری و حفاظت از تاسیسات پستی چون چاپارخانه‌ها، راههای چاپاری، پلها، فراهم آوردن وسائل و ابزار کارنامه‌رسانی مانند دفاتر و کیسه‌های نامه‌رسانی (خریطه)، ابتیاع ستوران اعم از شتر و اسب و استر و مهیا کردن علوفه برای چهارپایان در چاپارخانه‌ها و مراقبت از کبوترخانه‌های پستی.

ب - استخدام پروانگیان، کیسه‌داران، دستینه‌گذاران و بیکهای چاپار اعم از پیاده و سواره و تعیین موجب کارکنان به فراخور مشاغل آنان.

ج - و اما مهمترین وظیفه دیوان جمع آوری و کسب اخبار از سراسر مملکت به وسیله خبرگیران و ارسال سریع آنها با بیکهای ویژه به مرکز بود. با توجه به وظیفه اخیر چنین پیداست که دیوان برید علاوه بر وظایف بالا امر جاسوسی و خفیه نویسی را نیز برعهده داشت.

روش انتصاب

اغلب مدیران پستی از میان افراد شناخته شده و محارم نزدیک شخص اول مملکت انتخاب و در برخی موارد نیز از میان خاندان شاهی بدین سمت منصوب می‌شدند. این رسم سنتی دیرینه و سابقه‌ای کهن داشت که تاریخ بدعت آن به دوران هخامنشیان برمی‌گردد. به استناد منابع تاریخی اولین شاهی که پیش از رسیدن به سلطنت به شغل چاپاری اشتغال داشت کدمان (داریوش سوم) هخامنشی بود، هر چند در نوشته‌های مورخین از نامبرده صراحتاً به عنوان مدیر پستی یاد نمی‌شود، ولی همینقدر نوشته‌اند که او پیش از رسیدن به پادشاهی شغل چاپاری داشته و نوشته‌های دولتی را به اطراف و اکناف کشور می‌برد.^۱

سواى مطلب مذکور انتصاب مدیران پستی از میان دبیران با تجربه و آگاه به فنون و رموز این حرفه صورت می‌گرفت. چه اینکه ریاست چاپار منصبی بزرگ و صاحب آن شغل دبیری برجسته و از میان سایر دبیران گلچین می‌گردید.^۲

۱- تاریخ ایران شرح حال سلطنت کدمان معروف به داریوش سوم، چاپ سال ۱۲۹۲ هجری قمری.
۲- استناد به فارسنامه ابن بلخی صفحه ۹۳.

این امر برای سایر روسای کوچکتر نیز مصداق عمل پیدا می‌کرد. دسته اخیر وظیفه داشت کلیه رویدادها و اخبار را بدون تحریف به رئیس کل دیوان گزارش و او هم بدون کم و کاست آنرا تحویل رئیس مملکت و در نبود وی تقدیم صدر اعظم نماید.

رسم سوگند

جهت پیشگیری و عدم تحریف در اخبار، مدیران برید پیش از آنکه به کار اشتغال ورزند طبق رسم دیرینه الزاماً می‌باید مراسم تحلیف بجا، تا هرگز خلاف وقایع و اتفاقات خبری منتشر نسازند.^۱ وجود چنین رسمی در ادارات اولیه پست ایران اسلامی شناخته شده است و چون استناد ما در این باره تکیه بر ساخت اداری دیوان برید اسلامی بدون کم و کاست در اصطلاحات مرسوم آن به وسیله ایرانیان می‌باشد، لذا می‌توان نتیجه گرفت که این سنت در ایران پیش از اسلام نیز جاری و یقیناً ادای مطلب سوگند نمی‌توانست خارج از نوشته‌های مذهبی کتاب اوستا و مقدسات دین کهن زردشتی باشد. ولی ادای چنین رسمی در ایران عصر اسلامی دقیقاً بر پایه سوگند به قرآن کریم کتاب مقدس مسلمانان بوده است.

اصطلاحات مرسوم در دیوان برید

از آغاز تأسیس چاپارخانه و سیر تدریجی تحولات آن تا اواخر عصر ساسانیان (۶۵۲ میلادی) به مرور اسامی و اصطلاحات خاصی در رابطه با امور چاپاری مرسوم و داخل در تشکیلات پستی ایران گردید به طوری که ریشه کلیه اسامی مورد نظر فارسی و خود یک واژه نامه کوچک پستی را به شرح زیر تشکیل می‌دهد.

۱- چپر یا چاپار

این واژه به معنای پست، قاصد و بیگ نامه برآمده^۲ که حامل نامه از ایستگاهی به ایستگاه دیگر بود و اکثراً دارای اسبان دونده تندرو بودند که در برخی کتب عصر اسلامی از آنان به عنوان قاصدان مسرع نام برده شده است.^۳

۱- استناد به تاریخ بیهقی صفحه ۴۰۸ وقایع سال ۴۲۳ ه.ق.

۲- فرهنگ معین، جلد اول، صفحه ۱۲۶۳. ۳- تاریخ بیهقی، صفحه ۷۲۵.

۲- چاپارخانه

این واژه به معنی پستخانه یا اداره پست است^۱ که در مسیر راههای چاپاری بنا و هریک شامل دو بخش است که بخشی از آن مربوط به کارکنان و بخش دیگر مربوط به جایگاه ستوران می‌شد. در جوار برخی از چاپارخانه‌ها نیز برجهای کبوتران نامه برقرار داشت.

۳- چاپاری یا چپری

این واژه در اصطلاح پستی به معنای تند و سریع و مسافرت با پست می‌باشد.^۲

۴- برید

این واژه همانطور که در گذشته مرقوم گردید کلمه‌ای فارسی که نخست متشکل از دو جزء به نام بریده ذنب یا بریده دم بود که به اسبان چاپاری گفته می‌شد. ولی بعدها معرب شده و به واژه برید تخفیف یافت. همچنین به معنای مرکوب چاپار و چاپارخانه و پیک نامه‌بر نیز آمده است.^۳

۵- چاکر برید

به معنای غلام چاپار و در اصطلاح امروز مترادف با کلمه پستچی می‌باشد.

۶- اسکدار

واژه‌ایست فارسی در اصل متشکل از سه کلمه به معنای از کو داری یا از کجا داری می‌باشد که به مرور تخفیف و به واژه اسکدار مبدل گردید.

اسکدار دفتری جدول مانند بود که در آن تعداد نامه‌ها و کیسه‌های پستی (خریطه) وارده و صادره با اسامی صاحبان آنها^۴ همراه با تاریخ و ساعت ورود و خروج ثبت می‌گردید. برخی از مورخین و دبیران ایران عصر اسلامی از اسکدار به عنوان جعبه و صندوق پستی یاد کرده‌اند. این دسته صندوقها دارای حلقه و قفل بود که پس از بسته شدن مهور می‌گردید و تنها در مقصد قابل گشایش بود.

۱- فرهنگ معین، جلد اول، صفحه ۱۲۶۳. ۲- همان مأخذ، همان صفحه
۳- مفاتیح العلوم، صفحه ۶۵. ۴- همان مأخذ، همان صفحه.

سواری در رسید از سوارانی که بر راه غور ایستانیده بودند و اسکداری داشت حلقه‌ها برافکنده و بر در زده^۱ حلقه‌ها برافکنده و بر در زده به معنای قفل و مهر کردن می‌باشد. همچنین یک فرهنگ نامه فارسی از واژه اسکدار به معنای بیک یا قاصد چنین تعریف می‌کند:

«اسکدار با دال ابجد بروزن رهگذار آن است که چون قاصدی را خواهند که به تعجیل بجایی بفرستند در هر منزل به جهت او اسبی نگاه دارند تا منزل به منزل براسب تازه زور سوار شود و به عربی برید خوانند و پیادگان به این نوع را نیز گویند که در هر قدم یکی نشست‌باشد و خط و کتابت را پیاده اول بدویم و دویم به سیم دهد تا به مقصد رسد و این در هندوستان بیشتر متعارف است و خریطه و کیسه را نیز گویند که قاصدان مکتوب در آن نهند و به ضم اول و کسر اول هم آمده است.»^۲

و احتمالاً کلمه اسکدار را به معنای پست نیز میتوان تعبیر نمود.
«شبه اسکدار هرات رسید که خواجه احمد بن حسن پس از حرکت رایت عالی بیک هفته گذشته است»^۳

۷- پروانه

این واژه فارسی و به حامل بسته‌های پستی از یک چاپارخانه به چاپارخانه دیگر و سپردن آنها به دست دستینه‌گذار اطلاق می‌گردید. که در عربی آنرا فراتق می‌گویند.^۴
همچنین جواز و حکم و فرمان سلاطین نیز بدین اسم خوانده می‌شد.^۵

۸- دستینه‌گذار

این واژه فارسی و در عربی آنرا موقع گویند و به شخصی گفته می‌شد که مامور و مسئول

۱- تاریخ بیهقی، صفحه ۷۱۸.

۲- برهان قاطع تألیف محمد حسین بن خلف تبریزی صفحه ۱۰۶ نسخه اصل کتاب در سال

۱۰۶۲ هجری قمری تألیف گردیده. ۳- تاریخ بیهقی، صفحه ۴۶۵.

۴- مفاتیح العلوم، صفحه ۶۵ ۵- برهان قاطع، صفحه ۲۶۷

ثبت نامه و کیسه‌های پستی در دفتر اسکدار باشد. هر چاپارخانه یک کارمند دفتری یا دستینه گذار داشت که بسته‌های پستی را از پروانگیان گرفته و پس از ثبت آنها با تاریخ روز و مهر بردفتر اسکدار به هنگام ورود و خروج^۱ آنها به پروانه دیگر تحویل می‌داد.

۹- پیک

این واژه فارسی و از لغت اوستایی پدیکا به معنی پیاده رونده کسی که مامور رساندن بارها و نامه‌های پستی از جایی به جای دیگر است گرفته شده^۲ سه پیک در رسیدن از منهبان که برخصمان بودند با ملطفها در یک وقت.

همچنین منوچهری دامغان در یکی از قصاید خود می‌گوید:

پیک غزنین نرسیدست که من خبری یابم از دوست مگر
و در عربی آن را فیج یا فیوج به معنای پیک پیاده دونده نامند. بیکها مردان پرتاقت و در دویدن تبحر خاصی داشتند.

اینان به طور مداوم در شبانه روز و در هر گونه شرایط جوی ناشی از گرما و سرما از چاپارخانه‌ای به چاپارخانه دیگر طی طریق و نامه‌ها را در اسرع وقت به مسئولین تحویل می‌دادند. معمولاً از وجود بیکها در سرزمینهای ایرانی نشین^۳ و مناطق کوهستانی ایران استفاده میشد.^۴

در ادبیات فارسی از واژه زیبای پیک به عنوان نامه رسان پیاده یاد شده است.

چو خط نامه نوک خامه بنگاشت

درآمد پیک و حالی نامه برداشت

قدم می‌زد چوبادی از ره دور

که تا فی‌الجمله شد نزدیک شاپور^۵

و یا

۱- مفاتیح العلوم، صفحه ۶۵

۲- لغت نامه دهخدا، مجلد یازدهم، صفحه ۷۵۰

۳- استناد به کتاب ایران در زمان ساسانیان، صفحه ۱۵۰

۴- تاریخ ایران باستان، تالیف حسن پیرنیا صفحه ۴۰۰

۵- خسرو نامه تالیف فریدالدین ابوحامد محمد بن ابوبکر ابراهیم عطار نیشابوری، صفحه ۳۵۲، به اهتمام سهیلی خوانساری

کار ما بنگر که خام افتاد باز - کار با بیک و پیام افتاد باز^۱

۱۰- دیوانبان

در دیوان برید و سایر دیوانها بخشی مربوط به بایگانی اسناد دولتی وجود داشت که زیر نظر شخصی موسوم به دیوانبان قرار می‌گرفت. نامه‌ها و گزارشهای کارآگاهان پس از ختم رسیدگی و انجام تشریفات معموله مهر و سپس توسط دیوانبان بایگانی میشد.^۲

۱۱- راهبان

هریک از بزرگراههای چاپاری همراه با شبکه‌های وسیع مربوط به آن در اختیار یک سرکرده موسوم به راهبان قرار داشت که نامبرده توسط تعدادی محافظ موسوم به راهدار مامور حراست و حفاظت از آن جاده‌ها بود و غالباً در دژها و پاسگاههای میان راهی منزل داشت. ما از سابقه تاریخی حراست از جاده‌ها نیک آگاهی داریم و همانگونه در مباحث گذشته خاطر نشان گردید قدمت آن به زمان حکومت پارتیان برمی‌گردد.^۳

۱۲- راهدان

نام فارسی و قدیم واژه راهدان است این دسته اغلب به عنوان راهنما و بلد راه در جاده‌ها انجام وظیفه و ضرورتاً در پاره‌ای از مواقع اطلاعات مکتوبی مبنی بر چگونگی وضعیت راهها و چاپارخانه‌ها در اختیار مردم و بازرگانان قرار می‌دادند.^۴ قدمت این امر از زمان پارتیان به بعد شناخته شده می‌باشد.

۱۳- دربندداران

مسئولیت این دسته حفاظت از گذرگاههای سوق الجیشی و پلها و نهبانی از برج و بارو و باز و بسته کردن دروازه‌های شهر بود. همچنین در مواقع ضروری و استثنایی که جهت ورود و

۱- دیوان شیخ فخرالدین ابراهیم همدانی متخلص به عراقی، صفحه ۱۵۸، ناشر انتشارات

جاویدان ۲- تاریخ بیهقی، صفحه ۸۴۲

۳- تاریخ ایران از آغاز تا اسلام صفحه ۳۳۹.

۴- تاریخ اشکانیان، تالیف، م. م. دیاکونف صفحه ۷۲، ترجمه کریم کشاورز.

خروج مسافرین پروانه عبور و مرور صادر می‌شد این دسته حکم مأمورین بازرسی را پیدا می‌کردند ما هیچ‌گونه مدارک و اسنادی مبنی بر طریقه عمل این رسم در ایران پیش از اسلام سراغ نداریم ولی به استناد نوشته‌های مورخین چنین رسم و روشی در ایران بعد از اسلام خاصه ممالک شرق اسلامی شناخته شده است.^۱

۱۴- وسایل حمل و نقل چاپاری

طریقه حمل و نقل موجود در آن زمان مختص به اسب، استر و شتر بود که طبق سنت معمول دم اسبان و استران چاپار را می‌بریدند این رسم حکایت از سنت دیرینه‌ای داشت که رعایت آن جهت شناسائی ستوران برید الزامی بود. پس از فتح ایران به دست اعراب فاتحین نیز چنین کردند.

و اما به مناسبت سرعت سیر در طی طریق اسامی ویژه‌ای برای چاپار سوار در زبان فارسی پهلوی به شرح زیر مصطلح بود.

الف - ایوبرد : Euebard

این نام مخصوص چاپار سوار، یک اسبه بود.

ب - دوپرد : Davbard

چاپار سواره دو اسبه بدین نام خوانده می‌شد.

ج - سه برد : Sehbard

به چاپار سواره سه اسبه گفته می‌شد.^۲

چنین به نظر می‌رسد یدک کردن اسبان چاپاری به علت ازدیاد کیسه‌های پستی بوده که حمل آن با یک اسب میسر نمی‌گردید بدین ترتیب برحسب ازدیاد بار و بستگی به حجم آن زمانی از دو و گاهی از سه اسب برای حمل و نقل بار استفاده می‌شد.

۱- تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری تالیف، آدم متز جلد دوم، صفحه ۲۳۶، ترجمه علیرضا ذکاوتی.
۲- ایران در زمان ساسانیان صفحه ۱۵۰

د- بغدادسپانیک : Baghde Spanish

نام اسپانیایی است که متعلق به چاپار سواره باشد.^۱ سوای مطالب مذکور در اصطلاح پستی چاپار پیاده را چاپار کندرو هم می خوانند.

۱۵- کیسه

که معمولا جنس آن از چرم یا پوست بود که نامه‌ها را درون آن قرار و پس از بستن آنرا مهور کرده و به مقصد ارسال می کردند.^۲ در برخی مواقع به علت صعوبت در کار حمل و نقل و یا تعداد کیسه‌ها آنها را در جعبه یا صندوق مربوطه که بنام اسکدار نامیده می شد قرار می دادند.^۳

روش ارسال نامه و سیر آن از مجاری مختلف از ابتدا تا انتها

طریقه نگارش نامه و سیر آن از مراحل مختلف در دیوان نامه‌نگاری یکی از فنون و رموز در گردش کار دبیران و مختص به حرفه آنان بود.

دبیران در کار نوشتن و تنظیم اسناد و تذکره‌ها و پیمان نامه‌ها ید طولانی داشتند در آن دوره چنین رسم بود که شعبات دیوان برید کلیه نامه‌های دولتی را از سراسر مملکت جمع‌آوری و به دیوان مرکزی در پایتخت ارسال می کردند. مجموعه این نامه‌ها که مربوط به ادارات مختلف می شد پس از ثبت در دفاتر دیوان آماده برای صدور و توزیع به مقاصد مختلف می گردید.

مرحله خروج مرسولات از دیوان برید و مسیری را که باید الزاما جهت سندیت یافتن در ادارات به ویژه دیوان نامه‌نگاری طی شود بستگی به مراحل زیر داشت :

- ۱- ورود و ثبت نامه در دفتر اسکدار همراه با مهر و تاریخ روز^۴
- ۲- صدور نامه از دفتر اسکدار همراه با مهر و تاریخ روز^۵
- ۳- ارسال نامه‌ها به دیوان نامه‌نگاری جهت کسب تکلیف از مقامات مسئول (رئیس یا صدر اعظم مملکت). دیوان نامه‌نگاری یا دیوان دبیر بد کلیه اسناد و مدارک دولتی را نگهداری

۱- ایران در زمان ساسانیان ، صفحه ۱۵۰ . ۲- استناد به تاریخ بیهقی صفحه ۷۱۸ .

۳- همان مأخذ، همان صفحه ۴- مفاتیح العلوم صفحه ۶۵ .

۵- همان مأخذ، صفحه ۶۵ .

می‌کرد. همچنین رابط بین دیوانها با یکدیگر و مقامات مسئول نیز بود. پس از ورود نامه‌ها به دیوان الزاماً می‌باید به رویت رئیس کل که آنرا دبیر بد می‌گفتند برسد.^۱

۴- دستور دبیر بزرگ مبنی بر نوشتن رقعت یا شرح مختصر موقوف توسط یکی از دبیران که در برخی از موارد به علت حساسیت موضوع دبیر بد شخصاً مسئولیت امر را بر عهده می‌گرفت.^۲

۵- ارسال نامه یا رقعت به نزد دیوانبان برای سپردن به خادم مخصوص جهت به رویت رساندن رئیس مملکت در پاره‌ای از مواقع به علت اهمیت موضوع نامه توسط دبیر بد یا دبیر عالی رتبه‌ای بدون واسطه نزد شخص اول برده می‌شد.^۳ برخی اوقات شخص اول خود نامه را گرفته و از مضمون آن مطلع و شخصاً دستخطی مبنی بر چگونگی اقدام برنامه می‌نوشت در این حالت دوات دار، دوات مخصوص را که دوات خاصه می‌گفتند و خود مسئول نگهداری از آن بود پیش آورده و تشریفات امر انجام می‌گرفت.^۴

اثر اینگونه دستخط برنامه‌ها را در عصر اسلامی توقیع می‌گفتند.^۵ سوای بر این نامه توسط دبیری که منشی مخصوص یا دوات‌دار نامیده می‌شد قرائت^۶ و سپس دستور لازم صادر می‌گردید که توسط منشی در حاشیه نامه نوشته می‌شد.

۶- ارسال مجدد نامه به دیوان نامه‌نگاری جهت تهیه پاسخ طبق دست خط توقیعی و نسخه‌برداری از آن.^۷

۷- ارسال پاسخ نامه به دیوان برید جهت توزیع بین دیوانهای مربوطه.^۸

۸- مهرکردن نامه توسط دبیر^۹ و ارسال آن نزد دیوانبان جهت بایگانی^{۱۰} و اما در مورد فرامینی که ابتدا به ساکن و بدون سابقه قبلی صادر می‌شد بیش از آنکه فرمان جنبه سندیت به خود گرفته و لازم الاجراء گردد الزاماً می‌باید راه درازی را به شرح زیر طی نماید.

فرمانی را که رئیس مملکت شفاهاً می‌داد نخست توسط دبیری به نام منشی تحریر میشد همزمان با این کار دبیری دیگر که مقامش برابر با منشی بود فرمان را جهت پیشگیری از تحریف در دفتر مخصوص ثبت می‌کرد. آنگاه نوشته را برای رئیس کاخ سلطنتی که معمولاً

۱- تاریخ بیهقی، صفحه ۷۱۷.	۲- همان مأخذ، صفحه ۴۳۹.
۳- همان مأخذ، همان صفحه	۴- همان مأخذ، صفحه ۳۳۸.
۵- همان مأخذ، صفحه ۵۱۲.	۶- همان مأخذ، صفحه ۵۶۵.
۷- همان مأخذ، صفحه ۴۳۹.	۸- تمدن اسلامی صفحه ۹۷.
۹- تاریخ بیهقی، صفحه ۷۱۸.	۱۰- همان مأخذ، صفحه ۸۴۲.

مهردار مخصوص بود ارسال و آنگاه بستگی به اهمیت موضوع زمانی دبیر بد و یا به دستور وی یکی از دبیران عالیرتبه مامور تهیه نامه می‌گردید. ابتدا نامه انشاء می‌شد، انشاء پیش‌نویسی بود که دبیر تهیه و آنگاه به نظر دبیر بد می‌رسید تا چنانچه رای دبیر بد تعلق گیرد مطلبی به محتوی افزوده و یا از آن کم گردد.^۱

سپس دبیر بد دستور تحریر نامه را صادر و در این مرحله است که هنر منشآت نویسی که یکی از زیباترین هنر نویسندگی عصر اسلامی می‌باشد توسط دبیر به حد کمال نویسندگی می‌رسدما از اینگونه هنر در ایران پیش از اسلام سراغ نداریم ولی در عصر شکوفایی اسلامی این هنر به مرحله عالی و اوج خود رسید و در زمره یکی از فنون قرار گرفت. پس از تحریر نامه آنرا نزد رئیس کاخ برگشت تا محتوی نامه به آنچه که در دفتر ثبت شده مقابله گردد. در صورت صحت مطلب نامه را برای تصویب نهایی نزد رئیس مملکت ارسال که پس از به رویت رسیدن، مهردار آنرا مهر می‌کرد.^۲

ممه‌ور شدن نامه و بستگی آن به هریک از دیوانها، با نشان ویژه همان دیوان انجام می‌گرفت. چنانچه نامه مربوط به دیوان برید می‌شد با مهری با نقش ویژه یک سوار کار چاپار و کلمه شتاب که نشانه سرعت برید باشد ممه‌ور می‌گردید. از جمله ویژگیها و شیوه نگارش در رد و بدل کردن مرسولات چنین رسم بود که اگر نامه‌ای از مقام مافوق به مادون نوشته می‌شد نخست نام فرستنده و سپس نام گیرنده درج می‌گردید. در مکاتبات بین دو طرف قبل از آغاز مطلب سخن از ستایش و سپاس خداوند بزرگ بی‌همتا به میان می‌آمد.^۳ چنین روشی برای سلاطین عصر اسلامی نیز صددرصد مصداق عمل پیدا کرد.

حریر آورد خازن تا دبیرش بنام حق قلم زد بر حریرش^۴

پس از ختم مطلب و بستن نامه که به روش مختلف صورت می‌گرفت آنرا مهر که اصطلاحاً سر به مهر یا بر مهر^۵ می‌گفتند و همچنین در پاره‌ای از کتب فارسی از آن به عنوان سر مهر نیز یاد کرده‌اند.^۶

۱- مفاتیح العلوم صفحه ۷۷.

۲- تاریخ ایران تالیف بطروشفسکی و صفحه ۱۰۹.

۳- استناد به کتاب شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی صفحات ۴۱۵ و ۴۱۸ و ۵۰۳ چاپ

۴- خسرو نامه صفحه ۳۵۲. سازمان انتشارات جاویدان.

۵- استناد به شاهنامه فردوسی، صفحه ۵۰۳.

۶- استناد به کتاب خسرو نامه صفحه ۲۷۰.

در دیوان برید افراد ویژه‌ای برای بستن نامه‌ها و کیسه‌های پستی وجود داشت این دسته مطابق روش معمول مرسولات را دسته‌بندی و آنها را محکم می‌بستند آنگاه دسته‌ها را درون کیسه یا خریطه جا و بر گلوگاه کیسه سربندزده و با نشان ویژه آنرا سر بمر می‌کردند.

اشکال ظاهری نامه‌ها

نامه‌ها از لحاظ اشکال ظاهری معمولاً به دو دسته تقسیم می‌شد که قدیمی‌ترین آنها روش متداول در مشرق زمین به ویژه ایران بود که سابقه‌ای کهن و قدمت آن به روزگاران گذشته برمی‌گشت. در این روش پس از نوشتن نامه آنرا تا کرده و سر صفحه بر قسمتی از بدنه الصاق می‌شد آنگاه بر محل الصاق مهر می‌زدند در این حالت چهارچوب نامه وجه تشابه نزدیکی به پاکتهای امروزی پست داشت. روش دیگر ایجاد شکاف در قسمتی از بدنه نامه و قرار گرفتن سرصفحه در داخل آن بود این روش بیشتر در میان نویسندگان مغرب زمین متداول و مورد استفاده مردم آن دیار قرار می‌گرفت.^۱

جنس نامه

از کهن‌ترین نوشته‌های ایرانی بر الواح گلین و سنگی که بگذریم می‌باید از نوشتن بر پرنیان، پوست، کاغذ بردی و چینی به شرح زیر نامبرد.

۱- پرنیان

طبق اسناد موجودیکی از وسایل نگارش ایرانیان پرنیان یا حریر سفید بود که اصطلاحاً آنرا چینی حریر می‌گفتند، طریقه نوشتن بر حریر بیشتر در میان طبقات برجسته و ممتاز آن روزگاران رایج بود.

دوات و قلم خواست و چینی حریر بفرمود تا پیش او شد دبیر^۲

و یا

حریر و مشک و عنبر خواست و خامه ز درد دل به رامین کرد نامه^۳

۱- مقدمه ابن خلدون تالیف ولی‌الدین عبدالرحمن بن خلدون صفحه ۴۶۶ ترجمه محمد پروین گنابادی.
 ۲- شاهنامه فردوسی، صفحه ۴۸۵.
 ۳- ویس و رامین تالیف فخرالدین اسعد گرگانی، صفحه ۳۶۰، انتشارات چاپخانه ملی ایران.

۲- پوست

ایرانیان برای حفاظت نوشته‌های خود از گزند و گذشت روزگار آنها را بر سخت‌ترین اشیاء که مورد استفاده در امر کتابت بود نوشته تا در مقابل اتفاقات و حوادث تاب مقاومت داشته باشند، از جمله مقاوم‌ترین وسایل برای نوشتن پوست بود که خود شامل دو دسته حیوانی و گیاهی می‌شد که هر دو مورد استفاده ایرانیان قرار می‌گرفت.

الف - پوست حیوانی :

ایرانیان نوشتن بر چرم و پوست را که در سرزمین ایران ماهرانه ساخته می‌شد بر دیگر نوشت‌افزارها ترجیح داده و چنین استدلال می‌کردند :

برچیزی که در کشورمان بدست نیاید نخواهیم نوشت^۱ و چون اکثر چرم و پوستها بوی زنده‌ای داشت آنها را به گلاب و زعفران آغشته کرده^۲ و همچنین داخل دواتها را مشک و عنبر می‌ریختند تا با مرکب ممزوج شود.^۳

ب - پوست گیاهی :

یکی دیگر از روش معمول در امر نوشتن استفاده از پوست گیاهان بود که از جمله مرغوبترین و سخت‌ترین آنها از پوستی به نام تویزاد شده که آنرا از درختی موسوم به خدنگ می‌گرفتند تا مورد استفاده دبیران قرار گیرد. همچنین سایر ملل به ویژه هندیان و چینیان به تقلید از ایرانیان تویز را در امر کتابت مورد استفاده قرار دادند. یک رسم کهن حکایت از آن دارد که ایرانیان برای پیشگیری از انهدام آثار خود آنها را در مکانهای خاصی نگهداری تا بعدها مورد استفاده نسلهای آینده قرار گیرد. ثبت است در روزگاران گذشته در سرزمین جی* در محلی به نام کهن دژ که آنرا سارویه نیز می‌گفتند بنائی فروریخت و دالانی دراز در آن نمودار گردید که از درون آن کتب و نوشته‌های بسیار به دست آمد که جمگی به خط فارسی باستان

۱-الوزراء و الکتاب تالیف محمد بن عبدوس جهشیاری صفحه ۱۰۰ چاپ قاهره.

۲- تاریخ ایران باستان، تالیف حسن پیر نیا صفحه ۳۸۹.

۳- شاهنامه صفحه ۴۸۳.

*- بنابر نوشته‌ها، ولایت اصفهان، را می‌گفتند که قلعه قدیمی کهن دژ در آن واقع بود.

و بر پوست توز نوشته شده بود.^۱

۳- کاغذ بردی

این کاغذ از گیاهی موسوم به پایپروس و از مردابهای گرمسیری به ویژه مصر به دست می‌آمد^۲ که بسیار شکننده و طریقه پیچش آن به شکل طومار بود. قدیمی‌ترین کاغذهایی که در دست است مربوط به چند قرن پیش از میلاد مسیح و هنگام کاوش از مقابر باستانی مصر از داخل شکم سوسمارهای مومیایی شده به دست آمد که تماماً از نوع پایپروس می‌باشد.

۴- کاغذ سمرقندی

این کاغذ در نوع خود بسیار مرغوب و مورد استفاده همگان قرار داشت کاغذ مزبور در شهر سمرقند ایران و به تقلید از روش چینیان ساخته می‌شد.

کهن‌ترین نامه‌ها

اولین دسته از مرسولات مکشوفه جملگی بر پایپروس نوشته شده و از داخل اجساد مومیایی شده سوسماران از مقابر باستانی کشور مصر به دست آمده است. این دسته نامه‌ها سراسر حاوی مطالب شیرین و حیرت انگیزی می‌باشد که معرف چگونگی روابط بین مردم آن زمان است.

نخستین پایپروس نوشته شده مربوط به دو قرن پیش از میلاد مسیح و حکایت از رد و بدل شدن نامه بین یک بستانکار و بدهکار را دارد.

به رفیق خود درود بی‌پایان. اصولاً تو بایستی بدون اینکه نامه برایت بنویسم ۲۰ دراهمی «که به من بدهکاری برایم فرستاده باشی اما تمام مدت انتظار کشیدم و طلب مرا ندادی به این جهت فوراً پول را به تحویل دهنده، نامه بپرداز، و مرا از وضع ناگواری که به آن دچار شده‌ام نجات ده و کار را بجائی نکش که من ناگزیر شوم خودم برای وصول این پول نزد تو بیایم. چندی پیش تو را دیدم و خواستم با تو احوالپرسی کنم اما توقف نکردی، گویا ظاهراً وجدانت پاک نبود.»

۱- الفهرست تالیف محمد بن اسحاق معروف به ابن‌الدیم صفحه ۴۳۸ و ۴۳۹ ترجمه رضا تجدد.

۲- تاریخ تمدن تالیف ویل دورانت جلد اول صفحه ۲۳۹، ترجمه احمد آرام.

مفاد نامه دیگر حکایت از فراق پسری در غیاب پدر را دارد :

«مگر کار خوبی کردی که مرا به شهر نبردی اگر نخواهی مرا با خود به اسکندریه ببری دیگر برایت نامه نخواهم نوشت و با تو حرف نخواهم زد و سلامتی تو را نخواهم خواست و وقتی برگردی دست ترا نخواهم فشرد و به تو سلام نخواهم کرد. اگر نخواهی مرا با خود ببری همین طور خواهد شد. از روز دوازدهم که تو با کشتی رفتی غصه دار شدم، خلاصه خواهش می‌کنم که کسی را دنبال من نفرست اگر نفرستی نه لب به غذا می‌زنم و نه آب همین و بس سلامت تو را آرزو دارم.»

و بدین منوال نامه‌های دیگر که بر پایروس نوشته شده. از جمله عرضحال یک زن روستایی بنام فیلیستواکه از یک حمای به دادگاه شکایت برده و نامه یک سرباز به مادرش که محتوی آن تقاضای پول از مادر مییاشد. و اما برمی‌گردیم به اصل موضوع، همانطور که در پیش خاطر نشان گردید نامه‌های دیوان به هنگام سیر از مراحل مختلف اداری در برخی دفاتر مهر و پاسخ آنها نیز پس از طی تشریفات الزاماً می‌باید مهر گردد چه تنها آخرین اثر مهر برنامه بود که بدان جنبه سندیت می‌داد.

اداره مهرداری

امر مربوط به نشانه‌گذاری نامه‌ها از جانب پادشاهان پیش از اسلام و بعد از اسلام به تقلید از گذشتگان بسیار معروف و حتی در صدر اسلام زمانی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله (ص) اراده فرمودند نامه‌ای به امپراتور روم نوشته شود به عرض رسید که مردم غیر عرب نامه بدون مهر را نمی‌پذیرند از این روی انگشتی انتخاب که روی آن در سه کلمه مبارک نوشته شده بود (محمد رسول الله) و نامه‌ها را بدان مهر می‌فرمودند.^۱

بدین ترتیب مهر صحت نوشته صاحب مکتوب را گواهی می‌کرد. و اما مهر شدن نامه‌ها در اداره مهرداری که محل نگهداری امهار گوناگون دولتی بود مستلزم تشریفات خاصی می‌شد. مقام مسئول و نگهبان مهرها علاوه بر حرفه دبیری می‌باید شخصی امین، امانت دار و نگهدارنده راز باشد.

برخی از مورخین عصر اسلامی از تعداد مهرهای دولتی در دیوان ساسانیان به ویژه در زمان پادشاهی خسرو پرویز یاد و این امر را از جمله مهمترین امور اداری دولت قلمداد و چنین

۱- مقدمه ابن خلدون صفحه ۵۲۲.

نوشته‌اند: که در اداره مهرداری خسرو پرویز (۵۹۱ تا ۶۲۸ میلادی) نه نشان برای رد و بدل کردن مکاتبات دولتی به شرح زیر وجود داشت.

۱- نشان فرامین

مه‌ری بود با نگینی از یاقوت سرخ و حلقه‌ای الماس نشان با تصویر پرویز که برگرد آن القاب پرویز نوشته و با آن فرامین و نامه‌های پادشاهی را مهر می‌کردند.

۲- نشان پروانه‌ها و احکام

این مهر نگینی از عقیق با حلقه زرین بود که نقش آن جمله 'خور آسان خوره' بود که کلیه پروانه‌های صادره به این نشان مهر می‌گردید. جالب توجه اینکه، جمله خور آسان خوره در آن عصر به بزرگترین بزرگراه پستی ایران گفته می‌شد که از تیسفون پایتخت ایران تا کشور چین امتداد می‌یافت. لذا اگر گفته شود که این مهر مستقیم یا غیر مستقیم در ارتباط با بخشی از امور دیوان برید بوده سخنی بی‌مورد نباشد.

۳- نشان دیوان برید

یکی از مهمترین امهار دولتی نشان دیوان برید بود که دارای حلقه‌ای زرین و نگینی از شبه با نقش یک سوار کار و روی آن کلمه 'شتاب' نوشته شده بود. نقش اسب سوار بر مهر دقیقاً نشان دهنده تصویر یک پروانگی و کلمه شتاب معرف سرعت عمل سوارکاران دیوان برید است.

کلیه نامه‌های دیوان برید با این نشان مهر می‌شد.

۴- نشان بخشودگی

مه‌ری از یاقوت وردی با حلقه‌ای زرین که روی آن جمله با 'مال شادی به دست می‌آید' نوشته شده بود با این نشان فرمان بخشودگی مجرمان مهر می‌شد.

۵- نشان خزانه

مه‌ری از یاقوت به‌رنگ‌سرخ که روی آن دو کلمه 'فره و خرم' به معنای شادی و

خوشبختی دیده می‌شد با این نشان خزانه گوهرها و زیورآلات و جامه‌های ارزشمند مهر می‌گردید.

۶- نشان مبادله نامه‌های سلاطین

این مهر نگینی از آهن حبشی و نقشی از عقاب داشت که مکاتبات بین پادشاهان با این نشان مهر می‌شد.

۷- نشان داروها

این مهر نگینی از پادزهر و نقشی از مگس داشت که به وسیله آن داروها و عطریات و خوراک مهر می‌گردید.

۸- نشان آبن

مهری از آهن که روی آن کلمه "آبن" نوشته و معمولا پادشاه هنگام ورود به گرما به آن را در انگشت می‌کرد.

۹- نشان مرگ

مهری از جنس خماهن با نقشی از سر گراز بود که با آن فرمان اعدام محکومین به مرگ مهر می‌شد.^۱

علاوه بر این مطالب منابع موجود تعداد مهرهائی را که در زمان خسرو انوشیروان مورد استفاده قرار می‌گرفت چهار عدد ذکر، که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

۱- مهر دیوان خراج

نگینی از عقیق با نقش 'داد'.

۲- مهر دیوان کشتزارها

نگینی از فیروزه با نقش 'آبادان'.

۱- مروج الذهب، تالیف ابرالحسن علی بن الحسین مسعودی، جلد اول، صفحه ۲۷۲ و ۲۷۳ ترجمه ابوالقاسم پاینده.

۳- مهر پاسبانی

نگینی از یاقوت کحل با نقش 'درنگ' این مهر مربوط به دیوان جنگ بود.

۴- مهر دیوان برید

نگینی از یاقوت سرخ با نقش 'شتاب'^۱.

همچنین محمد بن عبدوس جهشیاری (متوفی به سال ۳۳۱ ه.ق. برابر ۳۲۱ - ش) که خود یکی از دبیران به نام بوده در مورد تعداد امهار مختلف دیوانها در زمان ساسانیان چینی می نویسد: که پادشاهان ساسانی چهار مهر داشتند.

۱- مهر دیوان خراج با نقش 'پایداری'

۲- مهر دیوان برید با نقش 'شتاب'

۳- مهر دیوان جنگ با نقش 'درنگ'

۴- مهر دیوان داوری با نقش 'داد'

نامبرده سپس می افزاید، برای کسی که مبادرت به ساختن مهرجعی یا استفاده نامشروع از آن می کرد کیفر و عقوبتی سخت معین شده بود زیرا این امر از ناپسندیده ترین کارها به شمار می رفت.^۲

با استناد به مطالب فوق الذکر و مطابقت گفتار دو نویسنده و اتفاق نظر واحد آنان در مورد نقش کلمه شتاب بر مهر دیوان برید چنین نتیجه گرفته می شود که دیوان مذکور نشان ویژه مربوط به خود داشت که در مهر کردن مرسولات پستی از آن استفاده می شد.

ابزار و چگونگی مهر و موم کردن نامه

برای مهر و نشان گذاردن نامه ها از دو روش استفاده می شد. نخست طریقه عمل قدیمی و معمولی در ایران که ابزار مربوطه عبارت بود از محلول گل سرخ که در زبان فارسی آنرا گرگست می گفتند. این گل از بندر شیلاو (سیراف) فارس به دست می آمد روش مهر کردن نامه چنان بود که پس از ختم مطلب و بسته شدن سرنامه مهر را در محلول گل سرخ فرو و آنگاه بر محل الصاق نشان گذارده و بدین ترتیب آنرا ممهور می کردند. در عصر اسلامی به

۱- مروج الذهب، تالیف ابوالحسن علی بن الحسین مسعودی، جلد اول، صفحه ۲۶۲ ترجمه ابوالقاسم پاینده.
۲- الوزراء، والکتاب صفحه ۶۵.

ویژه دوره عباسیان طریقه استفاده از روش مذکور متداول و محلول گل سرخ سیرافی را طین الختم نامیدند.

روش معمول دیگر چنان بود که بر محل شکاف نامه تکه مومی چسبانده و سپس روی آن علامت ویژه‌ای نقش می‌شد. این روش مخصوص ملل مغرب زمین و در آن دیار معمول بود.^۱

بخش کار آگاهی دیوان برید

راجع به کار آگاهی و پیغام نویسی و وظایف دسته‌ای دیگر از کارکنان دیوان برید در گردآوری اخبار و گسیل داشتن آن به مرکز سیر نامه‌ها به گونه‌ای دیگر در چرخش و تابع تشریفات ذکر شده در پیش نبود. همانگونه که در مباحث گذشته مرقوم گردید از بدو تأسیس چاپخانه در ایران رؤسای پستی علاوه بر مسئولیت حمل و نقل دادن مرسولات دولتی ناظر بر چگونگی اجرای احکام توسط حکام و ارسال گزارشهای مخفیانه به مرکز بودند و تنها از این طریق بود که دولت از مجاری امور مملکت و رویدادها اطلاع حاصل می‌کرد.^۲

و اما روش کسب اخبار و طرق ارسال آن به مرکز به گونه‌ای بود که نخست رویدادهای مهم توسط خبرگیران یا جاسوسان جمع آوری و بدون کم و کاست در اختیار مدیران پستی گذارده میشد. سپس رؤساء بدون نظر خواهی از استانداران اخبار را همراه خبر رسانان ویژه که معمولاً از بیکهای پیاده یا سوارکار بودند راهی مرکز و مسئولین دیوان را در جریان امر قرار می‌دادند.^۳ برخی مواقع به خاطر اهمیت و حساسیت موضوع جهت پیشگیری از افشای خبر آنرا به صورت معما نوشته و سپس ارسال می‌داشتند.^۴

نوشتن معما و ارسال آن به صورت گوناگون انجام و اغلب مخفیانه به مرکز ارسال می‌شد،^۵ غالب روسای برید خود از فن کشف معما آگاهی داشتند ولی در دیوان رسائل و برید نیز بخش مخصوصی به نام نکت که مربوط به معما نویسی و کشف معما باشد دایر بود که اعضای آنرا

۱- مقدمه ابن خلدون، صفحه ۴۶۶.

۲- تاریخ ایران باستان، تالیف حسن پیر نیا، صفحه ۱۶۴.

۳- کشورداری و جامعه ایران، در زمان ساسانیان، صفحه ۱۹۹.

۴- تاریخ بیهقی، صفحه ۵۶۴. ۵- همان مأخذ، صفحه ۲۹.

دبیران ورزیده‌ای تشکیل و رئیس آنرا استاد دیوان نکت می‌گفتند.^۱ پس از آنکه معما به دیوان رسائل و یا برید می‌رسید ابتدا دبیر مخصوصی آنرا کشف^۲ و سپس رئیس کل دیوان برید بدون واسطه و انجام تشریفات آنرا به رویت رئیس مملکت می‌رساند.

طریقه نوشتن معما و چگونگی ارسال آن

ایرانیان برای نوشتن نامه‌های سری خط ویژه‌ای موسوم به ویش دبیره، داشتند که یکی از خطوط هفتگانه* ایران باستان به شمار می‌رفت این خط دارای ۳۶۵ حرف بود که برخی از آنها به تنهایی معرف یک واژه معنی دار و در حقیقت به منزله معما بود.^۳

احتمالاً گزارشهای پنهانی دیوان برید که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود به خط ویش دبیره یا راز دبیره نوشته و به طرق گوناگون به مقصد مورد نظر ارسال می‌گردید.

از جمله طرق استفاده یکی بکارگرفتن چوبدستی بنام عصای راز بود که بر بدنه آن به ترتیب از بالا به پائین نوار چرمین پیچیده و سپس آنرا با میخ بر بدنه عصا استوار و معما را با دقت و ظرافت خاصی بر نوار نوشته و پس از اتمام آنرا از چوبدست جدا و به شکل همیان یا سفره کوچک در آورده که بیک در حین سفر آذوقه خود را درون آن می‌گذاشت. از طرفی یک بیک دیگر از آن عصا به عنوان چوبدست همراه تا مقصد مورد نظر استفاده می‌کرد.

پس از رسیدن بیکها به مقصد و تحویل کیسه و چوبدست به گیرنده ترتیب کشف معما به عمل می‌آمد. نخست نوار را با دقت به دور چوب پیچیده به طوریکه کاملاً به حالت سابق در آید آنگاه تمام حروف را برکاغذ نوشته و دبیر مخصوص معما را کشف می‌کرد.^۴

طریقه عمل دیگر به صورتی بود که معما نامه را در میان موم قرار و سپس آنرا در میان نمذین اسب پنهان می‌کردند.^۵ از یک روش به گونه دیگر سخن به میان آمده که راز نامه را درون پوشش نمذین کوزه کوچک آبخوری موسوم به رکوه دوخته^۶ و بیک هم ظاهراً چنین وانمود می‌کرد که از آن کوزه برای رفع تشنگی استفاده خواهد کرد. خلاصه جهت ارسال معما به مقصد هربار از روش ویژه‌ای استفاده و فوت و فن مخصوصی به کار گرفته می‌شد.

۱- تاریخ بیهقی، صفحه ۸۰۷.

۲- همان مأخذ، صفحه ۸۷۹.

*- دین دبیره - ویش دبیره - خط گشتج - خط نیم گشتج - شاه دبیره - خط راز سهریه، خطر ای سهریه.

۳- الفهرست، صفحه ۲۳.

۴- کتاب التصحیف، تالیف حمزه پور حسن اصفهانی.

۵- همان مأخذ، صفحه ۵۴۳.

۶- تاریخ بیهقی، صفحه ۲۹.

راهها

مورخین جهان باستان چون هرودوت و گزنفون یونانی و ایسیدوروس خاراکیسی جملگی متفق القول از وجود و گستردگی راهها در ایران باستان سخن گفته‌اند.

تا پیش از انقراض دولت ساسانی به دست اعراب کلیه راهها همراه با پلها و چاپارخانه‌های مستقر در مسیر آنها آباد و مسافرین و کاروانیان در سطح آنها رفت و آمد می‌کردند. اهمیت و گستردگی جاده‌ها به اندازه‌ای بود که برای شناسائی و دقت بیشتر در مسیر اصلی نشانه‌هایی توسط دولت در کنار جاده‌ها نصب که آنها را میل یا میله می‌گفتند.

دقیقاً معلوم نیست که واژه میل فارسی و یا ماخوذ از زبانهای بیگانه خاصه لاتین باشد ولی به ظن قوی چون فن راه سازی در ایران قدمتی کهن داشته و سابقه ابداع و تاریخ ثبت آن از بزرگراههای سایر ملل قدیمی تر است چنین استنباط می‌شود که ریشه واژه اصالت ایرانی داشته باشد.

به هر ترتیب در عصر اسلامی جاده‌ها همچون گذشته مورد استفاده قرار و تا قرون متمادی اسامی آنها و منزلگاههای چاپاری همچنان فارسی باقی ماند. و اما در سایر نقاط متصرفات اسلامی، اعراب جهت تأسیس شاهراه یا 'ایتارملیکی' * هم اسم و هم روش ایجاد آنرا از ایرانیان گرفتند.^۱

و حتی در ساختن چاپارخانه‌های جدید و تعیین فاصله بین آنها از روش گذشته ایرانیان تقلید کردند. این فواصل در بخشهای مختلف سرزمین ایران یکسان نبوده و بستگی به شرایط خاص اقلیمی و جغرافیایی کشور متفاوت بود. کلیه مورخین فاصله بین چاپارخانه‌ها را به تقریب از دو تا چهار فرسخ یاد کرده‌اند.

یک مورخ و جغرافی نویسن مشهور عرب در کتاب^۲ ارزشنده خود که آنرا در سال ۳۷۵ ه. ق. برابر ۳۶۴ ش تألیف نموده فاصله بین دو چاپارخانه را در سرزمین خراسان شش میل برابر دو فرسنگ و در عراق دوازده میل برابر چهار فرسنگ یاد کرده که از روش کهن سرچشمه می‌گرفت.

*- اعراب راههای کهنه و قدیمی را به اسم فارسی آنها ایتارملیکی (شاهراه) که به صورت مصغر بکار می‌رود تلفظ ولی جاده‌های پررفت و آمد را محجه می‌خواندند.

۱- تمدن اسلامی در قرون چهارم هجری قمری، صفحه ۲۲۵.

۲- احسن التقاسیم فی معرفت الاقالیم، تألیف ابو عبدالله محمد بن احمد مقدسی، صفحه ۶۶ چاپ لیدن.

امروزه ما از روزگاران ایران پیش از اسلام هیچ گونه مدارک و اسنادی که دال بر شمارش راهها و ایستگاههای چاباری باشد در دست نداریم ولی برخی منابع عصر اسلامی از این امر مهم یاد کرده‌اند که استناد بیشتر آنان به دفاتر دیوانهای مختلف آن عصر به ویژه دیوان برید است که مسئولیت نگهداری امور پستی را برعهده داشت.

اولین گفتاری که از راهها و منزلگاههای چاباری واقع در سرزمین ایران عصر اسلامی (تحت سلطه اعراب) به میان آمده مربوط به روزگار خلفای عباسی و توسط دو نویسنده که یکی ایرانی و دیگری عرب می‌باشد به رشته تحریر درآمده است.

نخستین سند موجود از ابن خرداد به ایرانیست که صاحب تالیف کتاب معروف جغرافیائی به نام المسالک و الممالک در سال ۲۳۲ هـ. ق. برابر ۲۲۵ ش می‌باشد. نامبرده به هنگام تحریر کتاب ریاست کل برید را در منطقهٔ جبال* ایران برعهده داشت^۱ گفتار ابن خرداد به راجع به بزرگراهها و منزلگاهها، تصویرزنده‌ای از اسامی بازمانده ایران پیش از اسلام را در اذهان تداعی میکند.

دومین گفتار از ابوالفرج قدامه بن جعفر بغدادی مولف کتاب الخراج در سال ۳۱۶ هـ. ق. برابر ۳۰۷ ش می‌باشد. نامبرده در کتاب الخراج ضمن شرح مبسوطی راجع به بزرگراهها از ایستگاههای برید سخن به میان آورده ولی آنچه بیش از هر مطلب برای خواننده جالب توجه است اسامی فارسی راهها و منزلگاههاست که با استناد به گفتار دو نویسنده و دلائل زیر میتوان باور داشت که اکثر اسامی خانه‌های برید در کتب مذکور همان باشد که در روزگاری پیش از اسلام می‌بود.

الف - تقلید اعراب از ایرانیان در تاسیس دیوان‌خانه‌ها به ویژه دیوان برید^۲

ب - تقلید اعراب از ایرانیان در ایجاد پست و پیاده کردن این مهم توسط

یک ایرانی که در مبحث مربوطه از آن یاد خواهد شد.^۳

ج - تقلید اعراب از ایرانیان در برپائی بزرگراهها و جاده‌ها.^۴

※- بخش وسیعی از سرزمین ایران که شامل نواحی دینور، نهاوند، همدان، حلوان، زور، ماسبدان (ایلام) اصفهان، کاشان، قم، ری، کرج، قزوین و برخی بلاد دیگر که کلیتاً "میان آذربایجان و عراق و خوزستان و فارس و دیلم و تبرستان واقع بود.

۱- استناد به کتاب الفهرست، صفحه ۲۴۵، و تاریخ تمدن اسلام، تالیف جرجی زیدان، جلد دوم، صفحه ۴۱.

۲- تاریخ تمدن اسلام، جلد اول، صفحه ۱۰۶.

۳- تاریخ ایران، تالیف پطروشفسکی، صفحه ۱۶۶.

۴- تمدن اسلامی در قرن چهارم، جلد دوم، صفحه ۲۲۵.

اکنون به استناد نوشته ابن خرداد به و ابوالفرج قدامه بن جعفر نظر خوانندگان را به اسامی راهها و تعداد ایستگاههای چاپاری جلب و چون تالیف هر دو نویسنده در این باب مستخرج از دفاتر دیوان برید میباشد، دقیقاً می‌توان اطمینان داشت که بخش اعظم اسامی مربوط به چاپارخانه‌هایست که منزلگاههای پستی ایران پیش از اسلام در آن مکانها دایر بوده است.

شمارش برخی ایستگاههای چاپار میان راهی برابر نوشته ابن خرداد به^۱

اسامی شهرها	تعداد ایستگاهها
دستگرد	۱۲
دستگرد	۱۰
دستگرد	۴
جلولاء	۹
نصیرآباد	۶
کرمانشاه	۱۰
خنداد	۳
همدان	۱۱
مشکویه	۱۱
ری	۲۳
کومش	۱۹

دنباله این راه از نیشابور به سوی مرو و سمرقند کشیده و در آنجا با جاده ابریشم تلاقی و به سوی کشور چین پیش می‌رفت.^۲

۱- المسالک و الممالک صفحه ۱۹ و ۴۲ چاپ لیدن.

۲- احسن التقاسیم فی معرفت الاقالیم، صفحه ۲۸۸.

اسامی شهرها	تعداد ایستگاهها
بغداد	۲۵
واسط	۲۰
سوق الاهواز*	۱۷
نوبندگان	۱۲
شیراز	۵
استخر**	

اسامی شهرها	تعداد ایستگاهها
حلوان	۹
حلوان	۷
شروان	۴
مادران	۳
کنگاور	۲
خنداد	۲۳
زنگان	۱۱
افرارود	۲
میانه	۱۱
اردبیل	۱۱
ورثان	

امتداد این بزرگراه از ورثان مرز غربی سرزمین آذربایجان تا قفقاز و ارمنستان که از سرزمین‌های قدیم و تابعه ایران بود ادامه پیدا می‌کرد.

*- خوزستان بازار که نام کهن بخش جنوبی شهر اهواز بود.
 **- نام شهری کهن واقع در انتهای شمال غربی جلگهٔ مرودشت فارس.
 ***- مرکز سرزمین ماسبدان (ایلام)

تعداد ایستگاهها	اسامی شهرها
۹	به کمندان*
۱۶	به اسپهان**

شمارش برخی ایستگاههای چاپار میان راهی برابر نوشته قدامه بن جعفر

تعداد ایستگاهها	اسامی شهرها
۳	به تیسفون
۸	به جرجرایا
۵	به جبل
۸	به واسط
۳	به بادبان
۱۳	به دیرماه بنه
۴	به نهر تیران
۳	به خوزستان بازار
۱۴	به برجان
۶	به ارگان***
۱۷	به نوبندگان
۱۲	به شیراز
۵	به استخر

از بادبان راهی منشعب و تا بصره امتداد می‌یافت.

*- محلی واقع در حوالی شهر قم

** - تعداد ایستگاههای بین برجان و ارگان توسط قدامه بن جعفر ذکر نگردیده ولی طبق نوشته ابن خرداد به از خوزستان بازار تا ارگان بیست ایستگاه وجود داشت که باستناد نوشته نامبرده و مطابقت آن با نوشته قدامه و نتیجتاً کسر دو عدد مذکور از یکدیگر عدد حاصله ۶ می‌باشد که تعداد ایستگاههای واقع بین برجان و ارگان است.

تعداد ایستگاهها	اسامی شهرها	
۵	به	افداسهی
۸	به	مذار
۳	به	بصره

تعداد ایستگاهها	اسامی شهرها	
۸	به	دستگرد
۴	به	جلولاء
۱۰	به	حلوان*
۹	به	نصیرآباد
۶	به	کرمانشاه
۹	به	خنداد
۳	به	مادران**
۳	به	همدان
۱۱	به	مشکویه
۱۱	به	ری

راه کمندان به اصفهان

تعداد ایستگاهها	اسامی شهرها	
۳	به	کمندان
۱۳	به	روی دشت***

*- از حلوان بزرگراهی جدا و پس از گذشتن از شهرهای مختلف در مرز غربی آذربایجان انشعاباتی از آن جدا که یک شاخه آن به ارمنستان و شاخه دیگر به سوی قفقاز پیش می‌رفت.
 **- محلی واقع در خنداد
 ***- پایان سرزمین کمندان

تعداد ایستگاهها	اسامی شهرها
۹	حلوان به زور
۷	حلوان به شروان
۱۰	شروان به قصراللمصوص (کنگاور)
۲	قصراللمصوص به خنداد
۱۸	خنداد به یزدگرد
۱۱	یزدگرد به زنگان (زنجان)
۱۰	زنگان به افرارود (مراغه)
۲	افرارود به میانک
۱۱	میانک به اردبیل
۱۱	اردبیل به ورثان
۸	ورثان به بردگه*
۴	بردگه به منصوره**
۶	منصوره به شمکور
۱۰	شمکور به تفلیس
۱۵	تفلیس به دربند
۹	دربند به دبیل***

*- شهر کهن ایرانی واقع در آذربایجان که ابتدا به نام پرتو نامیده و بعدها به پیروز کوادو بردگه تغییر نام داد. ولی در عصر اسلامی اعراب آنرا بردعه می‌گفتند این شهر بعدها به نام بادکوبه مشهور گردید که اکنون در آن سوی مرز ایران واقع و به اسم باکو معروف است.

** - شهر کهن ایرانی که ابتدا به نام بهمن آباد نامیده می‌شد ولی در زمان تسلط اعراب فاتحین آنرا منصوره نامیدند.

*** - شهری واقع در ارمنستان.

تعداد ایستگاهها	اسامی شهرها		
۲	بردان	به	بغداد
۴	عکبرا*	به	بردان
۷	سامره	به	عکبرا
۷	جبلتا	به	سامره
۱۰	سن	به	جبلتا
۹	حدیثه**	به	سن
۷	موصل	به	حدیثه
۴	بلد***	به	موصل
۹	آذر مه	به	بلد
۶	نصیبین	به	آذر مه

گسترده‌گی و بسط شبکه‌های وسیع چاپاری ایران در سرزمین نصیبین که ایالت سرحدی و مرزی ایران با کشورهای امپراتوری رم بود متوقف می‌گردید لذا نیازی به برشمردن تعداد ایستگاههای چاپاری آن سوی مرز قدیم ایران نداریم همین اندازه خاطر نشان می‌گردد که با توسعه و گسترش روزافزون متصرفات اسلامی کلیه سرزمینهای آن سوی نصیبین چون سوریه و مصر به تصرف مسلمانان درآمد. در هر صورت قدامه بن جعفر تعداد ایستگاههای چاپار را از شهر مذکور تا حلب واقع در سوریه ۴۶ منزلگاه ذکر نموده است.

پست آبی

در جوار ارسال مراسلات و مراپطات زمینی یک نوع ارتباط ویژه و محدود آبی وجود داشت که مربوط به رودهای بزرگ و قابل کشتیرانی می‌شد و طرق استفاده از آن به ترتیبی بود که نخست نامه را درون لوله‌ای از نی جا و سپس آنرا در میان دسته علفی پنهان و در

*- شهر ایرانی برزخ شاپور که اعراب آن را عکبرا نامیدند.
 **- شهری در شرق رودزاب که اعراب آنرا به جای شهر ایرانی نوگرد بنا کردند.
 ***- شهر ایرانی شهر آباد واقع در کناره دجله که اعراب آن را بلد می‌نامیدند.

جریان آب قرار می‌دادند و سپس در نقاط معینی که از پیش بدین امر اختصاص داده شده بود از آب خارج می‌کردند.^۱

روش استفاده از اینگونه ارتباط یک طرفه و تنها در مسیر آب امکان پذیر بود ولی به هنگام ارسال پاسخ نامه وضع به‌طریق دیگر و احتمالاً ارتباط توسط چاپار پیاده یا سوار و در غیر این صورت توسط قایق انجام می‌گرفت. روش فوق را اعراب در اوایل عصر اسلامی به ویژه در زمان خلفای عباسی به کار گرفته و از آن بهره بردند ولی نباید تصور شود که بنیان گذار اولیه این امر اعراب باشند.

چه تا پیش از هجوم و تصرف ایران به دست اعراب آنان دسترسی آنچنانی به رودهای قابل کشتیرانی مانند دجله و فرات نداشتند تا مورد استفاده آنان قرار گیرد.

از طرفی چون اعراب در کار چاپار و پیاده کردن تشکیلات وسیع آن از ایرانیان تقلید کردند بدون شک تاریخ و نحوه بهره‌برداری از این امر مربوط به ایرانیان پیش از اسلام و روش مذکور احتمالاً نوعی ارتباط را بین تیسفون پایتخت ایران با سایر شهرهای تابعه پایتخت مستقر در بیرامون دجله برقرار می‌کرد چه اینکه مورخین داخل و خارج از پایتخت دولت ساسانی تحت عنوان تیسفون یا مدائن جمع شهرها یاد کرده‌اند که از چندین شهر در کنار دجله تشکیل و به اسامی زیر نامیده می‌شد.

بلاش آباد^۲، وه‌اردشیر^۳، اسپانبر^۴، انتاکیه‌نو^۵، شهر شاپور^۶ یا تیسفون، هنبور شاپور^۷ و سلوکیه^۸.

پیش از آنکه فصل جدید را آغاز نمائیم یادآور می‌گردم نخستین کسی که در عصر اسلامی طریق معمول کاربرد نامه نگاری منظم توأم با ارسال بیک را در آن روزگار برای اعراب وضع نمود حضرت محمد ﷺ بود.

۱- تاریخ تمدن اسلامی جلد اول، صفحه ۱۷۲.

۲- تاریخ ایران از آغاز تا اسلام صفحه ۳۰۴.

۳- تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده هجدهم میلادی، صفحه ۱۱۲ و ۱۱۳.

۴- همان مأخذ، همان صفحه

۵- همان مأخذ، همان صفحه، در شاهنامه فردوسی از شهر انتاکیه نو به اسم شهر زیب خسرو

نام برده شده است. ۶- فارسنامه ابن بلخی صفحه ۷۱ و ۷۲.

۷- تاریخ تمدن اسلامی، جلد اول، صفحه ۱۷۲.

۸- سرزمینهای خلافت شرقی تألیف لسترنج، ترجمه محمود عرفان، صفحه ۳۶.

پیامبر اسلام در ماه محرم سال هفتم هجرت تصمیم به نگارش نامه برای خسرو پرویز و هراکلیوس امپراتوران ایران و روم و نجاشی پادشاه حبشه و برخی دیگر از امرای نیمه مستقل آن روزگار که تحت الحمایه ایران و روم بودند برای دعوت به دین مبین اسلام گرفت لیکن پیش از نامه نوشتن به حضرت عرض شد که پادشاهان نامه‌های بدون مهر را نمی‌خوانند و قبول نمی‌کنند سپس پیامبر اکرم ﷺ فرمود انگشتری ساختند که نقش روی آن از سه کلمه مبارک (محمد رسول الله) تشکیل شده بود آنگاه در ماه ربیع‌الاول سال هفتم هجرت چندین نامه با سرآغاز جمله مبارک (بسم الله الرحمن الرحیم) به سلاطین و امرای بزرگ آن روزگار نوشت و تماماً را به نقش خاتم مبارک خود مهور و هریک را به دست پیک مخصوصی داد تا به گیرندگان آنان رساند. بیکهایی که حامل نامه رسول خدا بودند به ترتیب زیر عبارتند از:

- ۱- عبدالله بن حذافه سهمی - حامل نامه برای خسرو پرویز ساسانی امپراتور ایران.
- ۲- دحیة بن خلیفه کلبی - حامل نامه برای هراکلیوس امپراتور روم.
- ۳- عمرو بن امیه ضمری - حامل نامه برای نجاشی فرمانروای حبشه.
- ۴- علاء بن حضرمی - حامل نامه برای منذر بن ساوی حاکم دست نشاندۀ ایران در بحرین.
- ۵- سلیط بن عمرو عامری - حامل نامه برای هودة بن علی حنفی فرمانروای یمامه.
- ۶- شجاع بن وهب اسدی - حامل نامه برای حارث بن ابی شمر غسانی حاکم دست نشاندۀ روم در دمشق.
- ۷- حادلب بن ابی بلتعہ لخمی - حامل نامه برای مقوقس مقرقب نونی بزرگ قبطیان اسکندریه و مصر.

بدینسان بیکه‌ها راهی مقصد مورد نظر شده و مخاطبین را به دین مبین اسلام دعوت نمودند که برخی پذیرفته و برخی دیگر سرباز زدند. در هر صورت بجاست از این دسته بیکه‌ها که به نام قاصدین بشارت دهنده نامیده میشوند به عنوان بیکه‌های محمدی نامبرد و به یاد ماموریت بزرگ آنان و وظیفه مقدسی که بر عهده گرفتند یک سری تمبر یادبود تحت عنوان بیک سعادت محمدی چاپ و منتشر گردد.

و اما انگشتر مبارک پیامبر گرامی اسلام تا زمان خلافت عثمان بن عفان باقی و مورد

۱- التنبیه و الاشراف تألیف ابوالحسن علی بن حسین مسعودی صفحه ۲۳۸ ترجمه ابوالقاسم پاینده.

استفاده قرار می‌گرفت لیکن در زمان عثمان از دست وی در چاه اریس افتاد و ناپدید شد و هر چه گشتند کمتر اثری از آن یافتند.^۱

کاتبان حضرت پیامبر ﷺ

حضرت محمد ﷺ چندین کاتب داشت که هرکدام در حضور مبارک و بنا به فرمان ایشان مطالب مخصوصی را یادداشت می‌کردند که از آن میان زیدبن ثابت انصاری خزرگی از بنی غنم بن مالک نجار نامه‌های ملوک و سلاطین را نوشته و جواب می‌داد زید برای پیامبر اکرم نامه‌ها را به پارسی و رومی و قبطی و حبشی ترجمه می‌کرد. وی زبانهای نامبرده را در مدینه از اهل زبانهای مذکور آموخته بود.^۲ و به این ترتیب دقیقاً می‌توان باور داشت که نامه حضرت محمد به خسرو پرویز امپراطور ایران توسط زید نگارش شده باشد.

۱- مقدمه ابن خلدون، صفحه ۵۲۲، والتنبیه و الاشراف صفحه ۲۷۰.

۲- التنبیه و الاشراف، صفحه ۲۵۹.

فصل دوم

دیوان برید در ایران اسلامی

حملات پیاپی و سرسختانه اعراب مسلمان به سرزمین ایران که از سال ۱۳ هجری قمری آغاز گردیده بود در سال ۳۱ هجری با تصرف قسمت اعظم سرزمین ایران پایان و فصل جدیدی را در حیات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی کشور ما به وجود آورد. فتوحات پی‌درپی و گسترش سرزمینهای جدید نیاز مبرم اعراب را به پیاده کردن تشکیلات و سازمانهای اداری فراهم آورد. چه دولت جدید شامل سرزمینهای گردید که حدی از آن از اروپا گرفته و به افریقا ختم و حد دیگرش تا مرزهای چین در آسیا امتداد داشت لذا این چنین سرزمین پهناوری بدون تشکیلات اداری منظم واجد شرایط برای اداره کردن نبود و چون برحسب زندگی اقلیمی اعراب مردمی بیابانگرد و بادیه‌نشین بودند پیداست آشنائی آنچنانی از گردش کار دیوانها و طریق استفاده عملی از آنها را نداشتند و بدین ترتیب برای تأسیس ادارات خود به‌ویژه دیوان برید دست نیاز به سوی ایرانیان دراز و ایرانیان مسلمان نیز بنوبه خود تجربیات و دست‌آوردهای گذشته را بی‌دریغ در اختیار آنان قرار داده و راه و رسوم دیرینه تشکیلات چاپار را بدون کم و کاست برای آنان پیاده کردند.

پیش از آنکه مطلب مورد نظر را آغاز کنیم لازم بیادآوریم که در برخی تواریخ ثبت است، نخستین کسی که در تاریخ ملل عرب پست را رایج نمود معاویه پسر ابی‌سفیان است که قصد وی از تأسیس این سازمان کسب پیاپی اخبار از سرزمینهای حجاز، ایران، مصر و عراق و آگاهی کامل از وضع عاملان و مردم سرزمین مذکور بود.^۱

۱- تاریخ تمدن اسلامی جلد اول صفحه ۱۷۰.

ولی ما بر این عقیده نیستیم که سازمان خبری معاویه در حد تشکیلاتی باشد که ایرانیان مسلمان برای اعراب پیاده کرده باشند زیرا قصد معاویه از تأسیس دستگاه خبری صرفاً جنبه جاسوسی و تفرقه افکنی بین مسلمانان بود نه سهولت در کار ارسال مراسلات دولتی، لذا تأسیس چاپار در حیات خلافت عربی به معنای واقعی توسط ایرانیان پیاده و راه اندازی گردید.

تأسیس چاپار عرب توسط ایرانیان:

از جمله ایرانیانی که فایده بهره‌برداری از پست را به اعراب خاطر نشان و آنان را در برپا داشتن چاپارخانه و تشکیلات اداری آن یاری نمود باید از سلیمان بن ابوالسریا نامبرد که دیوان برید را به تقلید از دیوان برید ایران پیش از اسلام برای اعراب تأسیس نمود. سلیمان مردی بود ایرانی از اهالی خراسان که به دین اسلام مشرف گردید و اعراب در زمان خلافت عمر دوم در سالهای ۹۹ - ۱۰۲ هـ. ق (برابر ۹۶ - ۹۹ ش) بیاری وی در ماوراءالنهر و خراسان چاپار تأسیس کردند و بزودی از مزایای آن برخوردار شدند. طولی نکشید که سایر حکام و امیران عرب اقدام به برپائی این مهم نموده و در تجدید ساختن راهها و منزلگاههای پستی از ساکنین پیرامون هر منطقه به رسم بیگار استفاده و به زودی در سراسر سرزمینهای اسلامی چاپارخانه‌ها دایر و رو به افزایش گذاشت. این امر در نامه‌ای* که دیواشتیج** دهقان سرزمین پنجی کنت (سرزمین ایرنی سغد) به حاکم خراسان و ماوراءالنهر نوشته و از مؤسسات پستی جدیدالتأسیس یاد کرده به خوبی پیدا و گواه بر مطلب است. چاپار دولتی در حیات خلافت اعراب نقش فوق‌العاده‌ای بازی و مراپطات پستی بین ایالات با مرکز را تأمین می‌کرد.^۱ پس از پیاده شدن سازمان و تشکیلات چاپار اعراب توسط ایرانیان راه و روش دیرین بدون تغییر در گردش کار همچون گذشته جاری و کلیه اسامی رایج در دیوان بر مبنای

*- نامه پوست نوشته‌ای که در سال ۱۳۱۳ شمسی از دژکوه مغ واقع در جمهوری تاجیکستان کشف گردید.

**- دیواستی، دیوستی، دیواشتی، دیوشتی، دیوستیج یا دیوشتیج یکی از بزرگان ایرانی سرزمین سغد واقع در ماوراءالنهر است. سرزمین ایرانی سغد از اواخر سلسله ساسانیان دارای پادشاهان محلی بود، نخستین کس از این خاندان اخشید پسر شارک بود. جانشین اخشید ترخون و جانشین وی غوزک و جانشین او دیواشتی بود که در سال ۱۰۴ هـ. ق برابر ۱۰۱ ش در جنگ با اعراب کشته شد.

۱- تاریخ ایران تألیف پطروشفسکی و ... صفحه ۱۶۶ و ۱۶۷.

اصطلاحات مرسوم در چاپارخانه‌های سابق ایران نام‌گذاری و تنها تغییری که در آن حاصل گردید برگردان اسامی فارسی به عربی با معانی خاص آنها بود که به شرح زیر مرقوم می‌گردد. ^۱ یک (فیج) - پروانه (فرانق) - دستینه‌گذار (موقع) ^۲ - چاپارخانه (سکه) ^۳ - اسکدار (مدرج) ^۴ - چاکربرید (شاکری) ^۵ - گل نشانه یا گرگست (طین الختم) - راهبان (ربان) - راهدان (رازان) - کیسه (خریطه) - راه چاپار (طریق السکه) - دیوانبان (دیوانبان) - ایتار ملیکی (ایتار ملیکی).

برخی دیگر از واژه‌ها که در عصر حکومت‌های ایرانی بعد از اسلام به ویژه دوره غزنویان مصطلح و به مرور در ارتباط با امور پستی قرار و در دیوان برید داخل گردید که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

- گوهبانیه ^۶ - خبرگیر، جاسوس

- شُودی ^۷ - رابط خبرین امراء و رؤسای برید.

- سَعات ^۸ - ساعی، دونده، بیک پیاده دونده.

- مُنهی ^۹ - خبردهنده، آگاه‌کننده، جاسوس، کسی که مأمور کسب خبر و ابلاغ آنست. ما در این حدیث بودیم که بیکی در رسید و ملطفه‌های منهیان آوردند که چون خبر رسید از سلطان که از سرخس برفت رعبی و فزعی بزرگ برین قوم افتاد ^{۱۰} و یا

و منزل به منزل امیر بتعجیل می‌رفت. سه بیک در رسید از منهیان ما که برخصمان بودند با ملطفه‌ها در یک وقت. بوسهل زوزنی آنرا نزدیک امیر برد بمنزل که فرود آمدیم ^{۱۱}

- مُلَطْفِه ^{۱۲} - نامه کوچک، خرد، که بطریق ایجاز حاوی خلاصه مطالب باشد.

۱- تمدن اسلامی در قرن چهارم جلد دوم صفحه ۲۲۸.

۲- مفاتیح العلوم صفحه ۶۵. ۳- همان مأخذ، همان صفحه

۴- همان مأخذ، همان صفحه

۵- تمدن اسلامی در قرن چهارم جلد دوم صفحه ۲۲۸.

۶- تاریخ تمدن اسلامی جلد اول صفحه ۱۷۱.

۷- همان مأخذ، همان صفحه ۸- همان مأخذ، همان صفحه

۹- فرهنگ فارسی تألیف دکتر محمد معین صفحه ۴۴۱۱.

۱۰- تاریخ بیهقی صفحه ۸۲۶ شرح وقایع سال ۴۳۱ هجری قمری.

۱۱- همان مأخذ، همان صفحه. ۱۲- فرهنگ فارسی صفحه ۴۳۴۴.

استادم برفت و نزدیک امیر بماند تا نماز دیگر، پس بدیوان باز آمد و آن ملطفه بوالفتح حاتمی نایب برید مرا داد و گفت مهر کن و در خزانه حجت نه، و وی بازگشت^۱ و یا

در روز شنبه هفتم ذی القعدة ملطفه‌یی رسید از بوالمظفر جمحی صاحب برید نیشابور^۲ - مُسرِع^۳ شتاب‌کننده، تندرو، بیک تندرو، قاصد تیزرو.

- سوار مسرع یا رکابدار مسرع - چابک‌سوار چاپار، بیک‌سواره تندرو. روز سه‌شنبه بیستم این ماه نامه عبدوس رسید با سواران مسرع که خوارزمشاه حرکت کرد از خوارزم بر جانب آموی^۴ و یا

و این نامه با این رکابدار مسرع فرستاده آمد، و چون در ضمان سلامت بغزنین رسیدیم از آنجا رسولی نامزد کنیم^۵

- دیوسوار - بیک چابک‌سوار ویژه‌ای را گویند که در مواقع حساس و ضروری از جانب سلاطین و امراء به مأموریت فرستاده می‌شود.

نوشتگین گفت فرمان بردارم. و امیر بخفت و وی بوئاق خویش آمد و سواری از دیوسواران خویش نامزد کرد با سه اسب خیاره خویش و با وی بنهاد که به شش روز و شش شب و نیم روز بهرات رود نزدیک امیر مسعود سخت پوشده و به خط خویش ملطفه‌یی نبشت با میر مسعود.^۶

و یا

دو سوار از آن بوالفضل سوری در رسید دو اسبه از آن دیوسواران فراوی^۷ - قاصد مسرع^۸ - شتاب‌کننده، تندرو، بیک پیاده تندرو.

و هم در این مدت قاصدان مسرع رسیدند از غزنین و نامه‌ها آوردند از آن امیر یوسف^۹ و یا

۱- تاریخ بیهقی صفحه ۷۱۸ شرح وقایع سال ۴۲۹ هجری قمری.

۲- همان مأخذ، همان صفحه ۳- فرهنگ فارسی صفحه ۴۱۱۰.

۴- تاریخ بیهقی صفحه ۴۳۶ شرح وقایع سال ۴۲۳ هجری قمری.

۵- همان مأخذ، صفحه ۸۵۳. ۶- همان مأخذ، صفحه ۱۴۶.

۷- همان مأخذ، صفحه ۶۰۹. ۸- فرهنگ فارسی صفحه ۴۱۱۰.

۹- تاریخ بیهقی صفحه ۱۹ شرح وقایع سال ۴۲۱ هجری قمری.

و روز سه‌شنبه سیم ذی‌القعدة ملطفه‌های بوسهل حمدوی و صاحب دیوان سوری رسید^{۲۰} با قاصدان مسرع از گرگان^{۱۰}

و یا

مسعود مسرعان با میرخراسان دوانید ... که ایشان را از دیار خراسان بیرون کند.^{۲۰}

- خَرِیْطَه انواع کیسه‌های پستی را می‌گفتند همچنین کیسه‌ای کوچک از پارچه دیبا که نامه یا ملطفه را در آن قرار می‌دادند.

رسول برخاست و نامه در خریطه دیبای سیاه پیش تخت برد و بدست امیر داد و بازگشت و همانجا که نشانده بودند بنشست.^{۳۰}

و یا

سواری در رسید از سوارانی که بر راه غور ایستانیده بودند و اسکداری داشت حلقه‌ها برافکنده و بر در زده^{**} به خط بوالفتح حاتمی نایب برید هرات. استاد آن را بستند و بگشاد یک خریطه هم بر در زده، و از نامه فصلی دو بخواند.^{۴۰}

و همچنین تعداد دیگری از اسامی که غیر مستقیم در ارتباط با امر چاپار قرار و در پاره‌ای از مواقع صاحبان آنها در نقش رابط یا پیک مخصوص انجام وظیفه می‌کردند که اسامی آنان بشرح زیر است.

- خیل‌تاش^{**} مسرع - پیک چابک‌سوار سپاهی، پیک سواره نظامی، پیک مخصوص که در مواقع حساس و اضطراری حامل نامه می‌شود.

این نامه چون نبشته آمد خیل‌تاش را پیش به خواند و آن گشاد نامه را مهر کرد و به وی داد و گفت چنان باید که به هشت روز بهرات روی و چنین و چنان کنی ... و این حدیث را پوشیده داری. خیل‌تاش زمین بوسه داد و گفت فرمانبردارم و بازگشت. امیر نوشتگین خاصه را گفت

۱- تاریخ بیهقی صفحه ۷۲۵ شرح وقایع سال ۴۲۹.

۲- سلجوقنا مه‌ظہیری صفحه ۱۵.

۳- تاریخ بیهقی صفحه ۳۸۳ شرح وقایع سال ۴۲۳ هجری قمری.

*- حلقه‌ها برافکنده به معنای قفل شده و بر در زده به معنای ممهور شده.

۴- تاریخ بیهقی صفحه ۴۳۲.

** - لغت ترکی به معنای، افراد سپاهی که از یک خیل و یک واحد نظامی باشند، گروه غلامان و

نوکران از یک خیل، فرمانده سپاهیان صاحب‌خیل (فرهنگ فارسی صفحه ۱۴۷)

اسبی نیک‌رو از آخور خيلتاش را باید داد.^{۱*}

و یا

چون نامه‌ها در رسید با خيلتاش مسرع، حاجب غازی و دیگران کارها بجدرت بیش گرفتند و آنچه ناساخته بود به تمامی ساختند و هر تکلف که گمان گشت اهل سلاح بجا می‌آوردند.^{۲*}
 - مُبشَر* مسرع - بیک سواره یا پیاده که حامل نامه یا مأمور ابلاغ خبری بشارت‌دهنده باشد.
 و مبشران مسرع سوی غزنین فرستادند و از این حالها که رفت و آمدن رایب عالی نصرها الله بهرات بطالع سعد، آگاهی دادند تا ملکه سیده والده و دیگر بندگان شادمانه شوند و سکونی تمام گیرند و این بشارت را بسند و هند رسانند.^{۳*}

و یا

مبشران این نامه‌ها بیردند و در این شهرها که نام بردم بنام سلطان مسعود خطبه کردند و حشمت او در خراسان گسترده شد.^{۴*}

و گروه دیگری از اسامی که بعضاً از زمان سلطه مغولان بر ایران رایب و برخی دیگر نیز متناوباً از عصر صفویه به بعد به ویژه دوره قاجاریه در رابطه با تشکیلات چاپاری مصطلح و بکار گرفته شد.

- یام^۵ - لغت مغولی به معنای ایستگاه بیکها، چاپارخانه، چاپار.

- یامچی^۶ - لغت مغولی به معنای مسئول اداره یام، شخصی که مسئولیت یک چاپارخانه به او محول شده باشد.

- یامخانه^۷ - لغت مرکب از یام مغولی و خانه فارسی که به معنای چاپارخانه و پستخانه آمده است.

- الاغ یا اولاغ^۸ - لغت مغولی به معنای کار بی‌مزد، اسب، بیک، قاصد، خر، چاپار عوارضی که

۱- تاریخ بیهقی صفحه ۱۴۷ و ۱۴۸ شرح وقایع سال ۴۲۱.

۲- همان مأخذ، صفحه ۴۰.

*- بشارت‌دهنده، مؤده‌دهنده (فرهنگ فارسی صفحه ۳۷۷۳).

۳- تاریخ بیهقی صفحه ۳ شرح وقایع سال ۴۲۱.

۴- همان مأخذ، صفحه ۵۴.

۵- فرهنگ فارسی صفحه ۵۲۴۸.

۶- استناد به کتاب جامع التواریخ تألیف رشیدالدین فضل الله جلد دوم صفحه ۱۰۴۸ تا ۱۰۶۰

به تصحیح دکتر بهمن کریمی.

۷- فرهنگ فارسی، صفحه ۳۳۴.

برای بیکها یا چهارپایان متعلق به بیکها می‌گرفتند.

همچنین به معنای اسب چاپار و سخره چاپار یا بیگار چاپار و یا سخره پستی نیز آمده که نوعی عوارض محسوب می‌گردید.

- **الاعچی یا اولاغچی**^۱ - لغت مغولی به معنای قاصد و پیک آمده.

- **شاطر**^۲ - شخصی چابک که با لباس مخصوص پیشاپیش شاهان و امیران در حرکت بود قاصد چست و چالاک که نامه را به سرعت به مقصد می‌رساند.

- **لَفَاف**^۳ - پارچه یا کاغذی را گویند که بر چیزی پیچیده شود. پوشش نامه که به صورت کاغذ یا پارچه باشد.

- **مَلْفُوفَه**^۴ - فرمان پادشاه که قطع آن کوچکتر از فرمان باشد و به مهر کوچک شاه مهمور شده و مقید بر ثبت در دفاتر نباشد.

- **مَلْفُوف**^۵ - پیچیده شده در لفاف، درنور دیده.

- **جُوف**^۶ - اندرون - میان

- **مُلْتَمَسَه**^۷ - در اصطلاح چاپاری و پستی قبض رسید سفارشی و امانات را گویند.

- **طُغْرَا**^۸ - در اصطلاح چاپاری و پستی به واحد مرسولات پستی گفته می‌شود. من باب مثال دو طغرا پاکت سفارشی و غیر سفارشی و یا دو طغرا کارت پستال و مطبوع.

در هر صورت با گذشت زمان و کسب تجربه اساس سازمانها و تشکیلات دولتی عرب استوارتر گردید که در آن میان دیوان برید جایگاهی ویژه و یکی از مهمترین ارکان دولت خلفا محسوب می‌شد. در رده‌بندی دیوانها کلیه وظایف ادارات دولتی به دو دسته تقسیم گردید.

الف - وظایف مربوط به قلم که بشرح زیر تقسیم می‌شود:^۹

۱- دفترنامه‌ها و احکام.

۲- دفتر چک‌ها و اقطاعات.

۳- دفتر محاسبات.

۱- فرهنگ فارسی، صفحه ۳۳۴.

۲- همان مأخذ صفحه ۳۶۰۶.

۳- همان مأخذ صفحه ۴۳۴۶.

۴- همان مأخذ صفحه ۱۲۵۵.

۵- همان مأخذ صفحه ۱۱۶.

۶- همان مأخذ صفحه ۴۶۶.

۷- قانون پستی ایران صفحه ۱۱۶.

۸- همان مأخذ صفحه ۱۱۸.

ب- وظایف مربوط به شمشیر که بشرح زیر تقسیم می‌شود:

۱- خدایگان جنگ.

۲- خدایگان انتظامات.

۳- خدایگان برید که آنرا صاحب‌البرید می‌گفتند.

دیوان برید و وظایف آن:

در عصر اسلامی به ویژه دوره خلفای عباسی دیوان برید بیش از پیش توسعه پیدا کرد. در این دوره تشکیلات اصلی دیوان در مرکز خلافت مستقر و شعبات مربوط به آن نیز در سایر ایالات فعالانه مشغول به کار بود. اجتماع کارکنان متشکل از تعدادی دبیر و سردبیر همراه با تعدادی کارمند دفتری و چاپارهای سواره و پیاده بود. رؤساء کلاً تابع مرکز و از حکام محلی تبعیت نمی‌کردند. بطور کلی اهم وظایف مربوط به دیوان برید را در این دوره به شرح زیر می‌توان تقسیم کرد.

۱- کسب متوالی اخبار و ارسال آن به مرکز

یکی از مهمترین وظایف ادارات برید از ابتدای تأسیس آن کسب مستمر اخبار از سراسر مملکت بود که توسط خبرگیران جمع‌آوری و در اختیار رؤسای مناطق گذارده می‌شد سپس دبیران اخبار را به مرکز ارسال می‌کردند. در برخی موارد ضروری رؤسای برید جهت آگاهی از اوضاع و احوال افراد مخصوصی را به اطراف و اکناف گسیل می‌داشتند که آنان را کوهبانیه می‌گفتند. علاوه بر مأمورین مذکور یک دسته دیگر موسوم به شوذی وجود داشت که در مواقع ضروری نقش رابط را بین رؤسای برید با سایر رؤسا یا امراء دولتی به عهده داشتند. آزادی عمل رؤسا در انجام وظایف محوله و نظارت کامل بر اعمال و رفتار مأمورین دولتی و از همه مهمتر عدم تبعیت از حکام آنان را از امتیازات ویژه‌های برخوردار و اغلب کارکنان دولت از آنها بیم و حساب می‌بردند. چه اینان کوچکترین حرکات مأمورین دولت را به مرکز اطلاع می‌دادند. در میان ادارات محلی و از لحاظ ارتباط آنها با مرکز شغل صاحب برید یا رئیس چاپارخانه اهمیت خاصی داشت. تنها سازمان دادن به پست دولتی وظیفه برید نبود بلکه وی موظف بود اطلاعات محرمانه‌ای درباره رفتار مأموران دولت و به خصوص حکام و جانشینان خلیفه و امیران ایشان بدهد اینان از صاحب برید خود بیم داشتند و حساب می‌بردند زیرا می‌دانستند

که وی مراقب هر گامی که برمی‌دارند می‌باشد. مبارزه با صاحبان برید دشوار بود زیرا ایشان مستقیماً تابع مرکز بودند.^۱

۲- ارسال مراسلات دولتی به مرکز و بالعکس

یکی دیگر از وظایف دیوان برید جمع‌آوری مرسولات دولتی و ارسال و توزیع آنها در ادارات مختلف بود به صورتیکه در فصل پیش مرقوم گردید.

۳- حفاظت و فراهم آوردن تسهیلات در امر ارتباطی

نگهداری بزرگراهها و جاده‌ها در مملکت و حفاظت از جان و مال مسافرینی که در راهها ایاب و ذهاب می‌کردند از دیگر وظایف مهم دیوان برید به‌شمار می‌رفت. بدین جهت در تمام راهها محافظین مخصوصی برای مبارزه احتمالی با راهزنان مستقر و کاروانیان حامل مال‌التجاره و مترددین در راهها با فراغ خاطر مشغول رفت‌وآمد بودند.

وسایل حمل‌ونقل چاپار:

وسایل حمل‌ونقل چاپار متشکل از اسب، استر و شتر بود که گاهی به صورت واحد و زمانی تا پنجاه راس و نفر می‌رسید که برای شناسائی و تمایز آنها از سایر وسایل حمل‌ونقل یک حلقه زنجیر همراه با زنگی موسوم به زنگ چاپار بر گردن هر چهارپا آویخته می‌شد. در برخی موارد نیز از چاپار به عنوان وسیله تشریفاتی رابط در برقراری تماس بین مقامات دولتی با سلطان^۲ و یا درآورد برد سفراء و مقامات خارجی استفاده می‌کردند در این صورت چاپار مستقیماً مسئولیت این مهم را به گردن می‌گرفت.

امور مالی دیوان برید:

اصلاحات و تأسیساتی که در امور چاپار و راههای مربوط به آن در عصر اسلامی به ویژه دوره عباسیان و از زمان هارون‌الرشید به بعد انجام گرفت بسیار وسیع به طوریکه مورخین

۱- تاریخ ایران تألیف پطروشفسکی و ... صفحه ۱۸۰.

۲- تاریخ تمدن اسلامی جلد اول صفحه ۱۷۲.

تعداد راههای چاپاری را فراوان و تعداد چاپارخانه‌ها را بالغ بر نهصدوسی خانه ذکر کرده‌اند^۱ که بخش اعظم آن در سرزمین پهناور ایران گسترده و یادگاری از دوران پیش از اسلام محسوب می‌شد. دولت خلفای عرب بودجه هنگفتی را به دیوان برید اختصاص می‌دادند چنانکه مصارف سالیانه دیوان برید در عصر خلفای اموی بالغ بر ۴ میلیون درهم در سال می‌رسید.^۲ همچنین دولت عباسی نیز سالیانه بودجه هنگفتی را برای دیوان در نظر می‌گرفت تا آنجا که مخارج و قیمت چهارپایان و مواجب چاپاران و سایر اجزاء آن هر ساله بالغ بر ۱۵۹۱۰۰ دینار^۳ و دستمزد روزانه هر خدمتگزار چاپار در سال ۲۷۹ هـ - ق برابر ۲۷۱ ش. به مبلغ ۵ دینار ذکر^۴ و مرسوم سالیانه رؤسای برید مطابق صورت هزینه دولت عباسی در ایام خلیفه مقتدر که توسط علی بن عیسی وزیر در سال ۳۰۶ هـ - ق برابر ۲۹۷ ش تنظیم گردیده رقمی برابر ۷۹۴۰۲ دینار نوشته شده است.^۵

در خاتمه سخن را با گفتار مختصر از نخستین ایرانی بنام ابن خردادبه که در عصر اسلامی به ریاست اداره برید سرزمین جبال در ایران منصوب گردید به پایان و به چگونگی تأسیس دیوان برید در سلسله‌های جدیدالتأسیس ایرانی می‌پردازیم.

ابن خردادبه

ابوالقاسم عبیدالله بن احمد بن خردادبه معروف به خردادبه گبری* از بزرگ خاندانهای ایرانی تبرستان بود که به دست خاندان مشهور ایرانی برمکی اسلام آورد و ندیم ویژه معتمد خلیفه عباسی گردید. نامبرده نخستین ایرانیست که بعد از اسلام ریاست اداره برید بخش بزرگی از سرزمین ایران موسوم به جبال را برعهده داشت^۶ (۲۳۲ هـ - ق برابر ۲۲۵ ش) و به نظر می‌رسد کتاب مشهور المسالک و الممالک خود را هنگام تصدی صاحب بریدی در سال مذکور به رشته تحریر درآورده باشد.

اولین سلسله‌ای که بعد از اسلام در ایران به منصفه ظهور رسید سلسله طاهریان در

- ۱- المسالک و الممالک صفحه ۱۵۳.
- ۲- تاریخ تمدن اسلامی جلد اول صفحه ۱۷۱.
- ۳- همان مأخذ همان صفحه
- ۴- همان مأخذ صفحه ۵۲
- ۵- همان مأخذ، صفحه ۹۰.

*- در برخی کتب چون زین الاخبار ابوسعید گردیزی از خردادبه تحت عنوان ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله معروف به ابن خردادبه نام به میان آمده است.

- ۶- استناد به کتاب الفهرست صفحه ۲۴۵.

خراسان بود. طاهر سردودمان این خاندان در سال ۲۰۶ هـ - ق برابر ۲۰۰ ش به حکومت خراسان منصوب و در سال ۲۰۷ هـ - ق هنگام ادای نماز جمعه در مسجد جامع مرو نام مامون خلیفه عباسی را از خطبه حذف و رسماً استقلال خراسان را اعلام نمود. می‌گویند نخستین کسی که در این مورد با طاهر عتاب آغاز و خلیفه را از موقوف آگاهی داد رئیس اداره برید مرو بود.^۱ هرچند فردای روز استقلال طاهر را در بستر مرده یافتند ولی بعد از طاهر جانشینان وی نزدیک به پنجاه سال در خراسان حکمرانی کردند لیکن به علت فقدان مدارک ما هیچگونه آگاهی از طریقه عمل و چگونگی گردش کار دیوانهای حکومت طاهری در دست نداریم، این مطلب عیناً برای حکومت صفاریان نیز مصداق عمل پیدا می‌کند. با این تفاوت که کار برید کمی شناخته شده‌تر از زمان طاهریان می‌باشد چنانچه ابوسعید گردیزی در کتاب خود اشاره کوتاهی بدین مطلب از عمرولیت صفاری به شرح زیر دارد:

و همیشه منهیان داشتی بر هر سالاری و سرهنگی و مهتری تا از احوال همه واقف بودی و عمرو بس هوشیار و گریز و روشن رای بود.^۲

نخستین آشنائی دوباره ما با سازمانها و تشکیلات دولتی ایران از سال (۲۸۸ هـ - ق برابر ۲۷۹ ش) آغاز می‌شود. در این تاریخ در بخش شرقی ایران، خراسان و ماوراءالنهر دولتی بنام سامانی تأسیس گردید که از لحاظ سازمان و تشکیلات اداری شناخته شده‌تر از تشکیلات حکومتی طاهری و صفاری بود. سلاطین سامانی جهت به نظم درآوردن امور مملکت سریعاً اقدام به تأسیس سازمانهای اداری کرده و زمام امور کشور را بین ده دیوان تقسیم نمودند چنانچه در زمان حکومت نصر دوم سامانی ۳۰۲ - ۳۳۲ هـ - ق (برابر ۲۹۳ - ۳۲۲ ش) گرداگرد میدان بزرگ شهر بخارا ده دیوان بزرگ که ادارات مرکزی کشور سامانی باشد به شرح زیر مستقر بود.

۱- دیوان وزارت

۲- دیوان مستوفی

۳- دیوان رسائل

این دیوان کلیه اسناد و مدارک دولتی را نگهداری و رابط بین دیوانها با یکدیگر و شخص

۱- استناد به کتاب الفهرست صفحه ۲۴۵.

۲- تاریخ زین‌الخبار به مقابله و تصحیح و تخشیه و تعلیق عبدالحی حبیبی استاد دانشگاه کابل صفحه ۱۳۳.

اول مملکت بود طریقه عمل این دیوان شباهت کلی به دیوان نامه‌نگاری ایران پیش از اسلام را داشت.

۴- دیوان صاحب‌شرطه

۵- دیوان محتسب

۶- دیوان مشرف

۷- دیوان موقوفات

۸- دیوان اراضی دولتی

۹- دیوان قضاوت

۱۰- دیوان برید. که برحسب عملکرد در ردیف مهمترین دیوانها به‌شمار می‌رفت.

این دیوان علاوه بر وظایف اصلی خود که عبارت از جمع‌آوری و ارسال و توزیع مراسلات دولتی باشد، بر طرز عمل و رفتار حکام و روساء و کارکنان محلی سایر ادارات نظارت و نیز کلیه اخبار و رویدادهای مهم را مخفیانه به مرکز گزارش می‌داد. رئیس و سایر اعضاء ادارات محلی دیوان برید از لحاظ گردش کار اداری تابع حکام محلی نبوده و بلاواسطه با اداره مرکزی برید در تماس بودند و تنها از اداره مرکزی تبعیت می‌کردند. چنین روشی دقیقاً از طرز عملکرد دیوان برید ایران پیش از اسلام اقتباس گردیده بود لیکن این موضوع برای سایر ادارات مربوط به دیوانهای مختلف مصداق عمل پیدا نمی‌کرد زیرا آنها از دو مرکز دستور می‌گرفتند به نحویکه از یکطرف تابع حکام محلی و از طرف دیگر از دولت مرکزی کسب تکلیف می‌کردند. سلسله مراتب هم اداری دولت سامانیان را دیوانهای مختلف تشکیل می‌داد که در رأس آن پادشاه سامانی و بعد از وی صدر اعظم یا رئیس دیوان وزارت قرار داشت. اجتماع کارکنان دیوانها متشکل از تعدادی کارمند می‌شد که در آن میان سردبیر و دبیر و تعدادی منشی یا دوات‌دار که آنان را ترجمان می‌خواندند قرار داشت^۱ به این عده باید تعدادی کارمند معمولی را افزود که در مشاغل متوسط و پائین انجام وظیفه می‌کردند. دبیران مانند گذشته در فن نامه‌نگاری و انشاء و رد و بدل کردن مکاتیب دولتی اعم از ثبت و ورود و خروج نامه‌ها در دبیرخانه دیوانها تبحر خاص داشتند و اصولاً گردش کار دیوانها و ادارات تابعه آنها به دست آنان انجام و حل و فصل می‌شد.

در زمان سلسله آل بویه ۳۲۴ - ۴۴۷ هـ - ق (برابر ۳۱۴ - ۴۳۴ ش) تشکیلات چاپارخانه

۱- تاریخ تحولات اجتماعی تألیف مرتضی راوندی صفحه ۵۶۳.

بیش از گذشته رونق و دیوان برید یکی از مهمترین دیوانهای دولتی بود که رئیس یا وزیر آنرا صاحب برید می‌گفتند. نامبرده در پایتخت ساکن و با همکاری سایر رؤسای برید شهرستانها به کارگردآوری نامه‌ها و گرفتن اخبار توسط عده‌ای خبرگیر که آنان را منهی می‌گفتند انجام وظیفه می‌کردند. صاحب برید به وضع راهها و راهداران و بیکهای نامه‌رسان از نزدیک دخالت مستقیم داشت. سلاطین آل بویه منهیانی از جانب خود در شهرها مامور تا آنان را مستقیماً در جریان رویدادها قرار دهند. منهیان اغلب از میان دبیران و افراد برجسته انتخاب می‌شدند. من باب مثال منهی رکن‌الدوله دیلمی در ایالت خراسان مردی فاضل بنام ابوواقد کرابیسی بود. در دوره هیچ یک از سلاطین آل بویه وضع دیوان برید مانند زمان عضدالدوله دیلمی مرتب و منظم نبود. در این دوره ساعت ورود و خروج پستها به شدت کنترل و بیکهای مربوط بهر ناحیه می‌باید در وقت و ساعت مقرر در حضور وی حاضر باشند آنگاه عضدالدوله شخصاً از نزدیک به نامه‌های رسیده و کار پست رسیدگی می‌کرد. بدین ترتیب نظم خاصی در کار چاپاربه وجود آمد تا آنجا که نامه و گزارشهای دولتی در اسرع وقت به مقصد می‌رسید. مثلاً کیسه‌های پستی هفت روزه از شیراز وارد بغداد می‌شد^۱ در تشکیلات دیوان برید آل بویه دو دسته بیک دیده می‌شود:

الف- بیک پیاده

بیک پیاده برحسب وظیفه به دو دسته زیر تقسیم می‌گردید.

۱- بیک پیاده معمولی. که حد و حدود مأموریت آنان از چاپارخانه‌ای به چاپارخانه دیگر فراتر نمی‌رفت.

۲- بیک پیاده دونده. این دسته از بیکهای بسیار چابک و سریع‌السیری تشکیل شده بود که از وجود آنان بیشتر در مأموریت‌های دور و دراز استفاده می‌شد.

استفاده از بیکهای دونده به صورت سازمان‌یافته از سال ۳۳۴ هـ. ق برابر ۳۲۵ ش پس از فتح بغداد توسط احمد معزالدوله دیلمی آغاز گردید. نامبرده ضمن سر و صورت دادن به کار چاپار به منظور حفظ ارتباط دائم با برادران خود، رکن‌الدوله و عمادالدوله در ری و اصفهان تشکیلات بیک پیاده را در ایران تأسیس و رواج داد که اعراب آنرا ساعه* و طریقه استفاده آنرا

۱- تاریخ آل بویه تالیف علی اصغر فقیهی صفحه ۳۵۸ و ۳۵۹.

*- کلمه‌ای عربی و مفرد آن ساعی به معنی دونده و شتابنده می‌باشد همچنین به پستی نیز گفته می‌شود.

از ایرانیان گرفته و در سازمان اداری خود به کار بردند.^۱
 در آنروزگار جوانان با اشتیاق بدین حرفه روی و تهی‌دستان فرزندان خود را با طیب خاطر به معزالدوله می‌سپردند تا از وجود آنان به عنوان یک پیاده استفاده شود. معمولاً صحرائشینان که مردمی مقاوم و سخت‌کوش به شمار می‌روند در این حرفه برجسته‌تر از دیگران و در میان آنان دو بیک به اسامی فضل و مرغوش از سرآمدترین پیکهای زمان معزالدوله شدند. آندو از طلوع تا غروب آفتاب مسافت چهل فرسخ راه را طی^۲ و بارها فاصله میان بغداد تا اصفهان و ری را در مدت هفت تا هشت روز بيمودند. داستان هنرنمایی فضل و مرغوش تا بدانجا رسید که به افسانه بدل و زبانزد خاص و عام گردید و چون فضل سنی و مرغوش شیعه مذهب بود دو اصطلاح فضلی و مرغوشی که کنایه از سنی و شیعه باشد بین عوام‌الناس رواج و مدتها منشاء تعصبات بی‌اساس بین مردم شد.^۳

گذشته از پیکهای دولتی در برخی از شهرها نیز گروه منظم چاپار پیاده که بیشتر بنام قاصد خوانده می‌شد وجود داشت که در مواقع ضروری مورد استفاده عموم نیز قرار می‌گرفت. طریق استفاده از پیکهای خصوصی از قدیم‌الایام در میان ملل مشرق‌زمین به‌ویژه ایران رایج بود. ولی تاریخ در قرن پنجم میلادی از وجود دسته‌ای قاصد منظم بنام سیماکوی در مصر نام می‌برد که سابقه استفاده از آن تا اواخر قرن دوم هجری رایج بود.^۴

ب- پیک‌سواره

این دسته پیکها به چابک‌سوارانی اطلاق می‌شد که مسافتات طولانی را در حداقل زمان ممکنه طی و روش گذشته مبنی بر به‌کار گرفتن اسب و استر و شتر همچنان در میان آنان رایج بود ولی در پاره‌ای نقاط از شتر جمازه* به ویژه شتران بلخی که از دهنده‌ترین شتران ایرانی بود. بیشتر از سایر مرکوبین استفاده می‌شد. این شتران روزانه

۱- تاریخ تمدن اسلامی، جلد اول صفحه ۱۷۲.

۲- تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری جلد دوم صفحه ۲۳۴ و کتاب تاریخ تمدن اسلامی جلد اول صفحه ۱۷۲.

۳- تاریخ آل‌بویه صفحه ۳۴۳.

۴- تمدن اسلامی در قرون چهارم جلد دوم صفحه ۲۳۴.

*- جمازه مشتق از جمزو آن به اشتر دهنده سریع‌السير گفته می‌شود که واحد آن جمبس می‌باشد. جمبس کلمه‌ایست فارسی.

مسافت صد کیلومتر را به آسانی طی می‌کردند.^۱

بیکه‌های سواره علاوه بر خدمت مستمر در دیوان برید در مواقع اضطراری نیز به مأموریت گسیل و در هر گونه شرایط انجام وظیفه می‌کردند. به ویژه در وضعیت فوق‌العاده جنگی که تعدادی بیک چابک‌سوار وارد عمل و مسئولیت برقراری ارتباط با پشت جبهه را به عهده می‌گرفتند. ثبت است پس از غلبه سپاهیان طاهر سردار ایرانی در سال ۱۹۸ هـ. ق برابر ۱۹۲ ش بر سپاهیان امین خلیفه عباسی در ری.

بیکه‌ها فاصله بین ری تا مرو را در عرض سه شبانه روز طی تا نامه حاوی اخبار جنگ و پیروزی طاهر را تسلیم فضل بن سهل ذوالریاستین نمایند.^۲

استفاده از کبوتر نامه‌رسان:

یکی دیگر از طرق برقراری ارتباط استفاده از کبوتر نامه‌بر بود که تاریخ به‌کارگیری این فن بسیار قدیمی و از دیرباز در میان ملل باستان به ویژه ایران و روم شناخته شده و کم‌وبیش رایج بود. در عصر اسلامی مسلمانان تبحر خاصی در این رشته پیدا و در جوار پست زمینی از این فن نیز بهره بردند لیکن آغاز تاریخ به‌کارگیری آن دقیقاً مشخص نیست ولی برخی منابع آغاز استفاده از این روش را مربوط به سال ۲۷۷ هـ. ق برابر ۲۶۹ ش ذکر و تاریخ ایجاد آنرا به بنیان‌گذار فرقه قرامطه که ظاهراً حمدان قرمط باشد نسبت داده که بصورت سازمان یافته از این امر استفاده می‌کرد و بوسیله ایادی خود از نقاط مختلف عراق اخبار و رویدادهای مهم را کسب می‌نمود از طرفی وقتی که خطر قرامطه و رویارویی آنان با دولت عباسی بالا گرفت. مقتدر خلیفه عباسی ساعت به ساعت اخبار مهم را بوسیله کبوتران برید کسب و در جریان امر قرار می‌گرفت.^۳

در ایران عصر اسلامی استفاده از کبوتر نامه‌بر امری رایج و به مراتب شناخته شده‌تر از گذشته گردید چنانکه در مواقع اضطراری به ویژه در سفرها و میادین جنگی همیشه تعدادی کبوتر نامه‌رسان فعالانه در آورد و برد خبر شرکت داشت.

مثلاً در جنگ سامانیان با ماکان کاکای دیلمی خبر کشته شدن ماکان به دست تاش سردار

۱- تمدن اسلامی در قرن چهارم جلد دوم صفحه ۲۳۴.

۲- تاریخ طبری جلد دوازدهم صفحه ۵۴۳۶.

۳- تمدن اسلامی جلد دوم صفحه ۲۳۵.

سامانی بوسیله مرغ نامه بر به اطلاع امیر سامانی رسید.^۱

شواهد موجود دلالت بر این دارد که در عصر سلاطین آل بویه از کبوتر نامه‌رسان در آورد و برد نامه استفاده می‌شد که این امر دلیل بازاری بر وجود پست منظم کبوتر خانه‌ای در دیوان برید است، چنانچه دستور عضدالدوله به حسن علوی مبنی بر پذیرائی از سفیر قرامطه در شهر کوفه چند ساعت توسط کبوتر از بغداد به کوفه ارسال و سپس جواب آن عودت داده شد.^۲ و اما طریقه به کار گرفتن کبوتر نامه‌بر در امر ارتباطدهی چنان بود که در اکثر شهرهای مهم به ویژه در جوار برخی تاسیسات چایاری اماکن برج‌مانندی بنام برج کبوتر یا کبوتر خانه دایر بود که از طرف مأمورین دولتی شدیداً حفاظت می‌شد. در هر کبوتر خانه تعداد زیادی کبوتر تربیت شده از شهرهای مختلف وجود داشت که در مواقع ضروری اخبار مربوط به هر شهر توسط همان کبوتر به آن شهر ارسال می‌گردید.^۳

معمولاً نامه حاوی خبر را بر کاغذ یا پارچه‌ای از حریر نوشته سپس آنرا درون حفاظی که به شکل جعبه کوچک بود جا و آنرا به پای کبوتر بسته و آنگاه پرنده را پرواز می‌دادند. کبوتر پس از اوج در آسمان یکسر به سوی شهر خود پرواز و در کبوترخانه داخل می‌شد. در آنجا مأمورین نامه را از پای کبوتر باز و آنرا به مسئولین مربوطه تحویل می‌دادند. مسافتی را که یک کبوتر به راحتی می‌توانست در خط مستقیم طی کند تا پنجاه فرسخ نیز ذکر کرده‌اند.^۴ ولی در برخی منابع ثبت است که کبوترهای نامه‌رسان مسافت بین قسطنطنیه پایتخت کشور امپراتوری بیزانس تا بندر بصره در عراق و فاصله بین کشور مصر تا بندر بصره را به راحتی پرواز کرده‌اند.^۵ که امروزه بسیار شگفت‌آور تلقی می‌گردد. کبوترخانه‌ها اماکن دولتی و زیر نظر دیوان برید اداره می‌شد. هر کبوترخانه زیر نظر یک مسئول و تعدادی نگهبان مخصوص قرار داشت که از کبوترخانه‌ها به دقت مراقبت می‌کردند. کبوترخانه‌ها بودجه‌ای مخصوص به خود داشت که صرف نگهداری پرندگان و تهیه لوازمات مربوطه می‌شد. گاه برحسب ضرورت و

۱- چهار مقاله عروضی تالیف احمد نظامی عروضی سمرقندی صفحه ۱۶ به سعی و تصحیح علامه محمد قزوینی.

۲- المنتظم فی تاریخ الملوک والامم تالیف عبدالرحمن بن علی معروف به ابن جوزی جلد هفتم صفحه ۲۱۱.

۳- تمدن اسلامی جلد دوم صفحه ۲۳۵.

۴- شرح حال تیمور. تالیف مارسل بریون صفحه ۱۰۰. ترجمه ذبیح‌الله منصوری

۵- استناد به کتاب صبح‌العشی فی صناعة الانشاء تألیف ابوالعباس احمد بن علی قلقشندی جلد چهاردهم صفحه ۳۹۱.

تسریع در کار ارتباط نامه تا مسافت معینی بوسیله کبوتر ارسال و از آن پس توسط پیک پیاده یا سواره به مقصد ارسال می‌شد. چنانچه در اثر حادثه‌جوی ناشی از ریزش برف و باران و یا وزش تندبادهای سخت پرنده از مسیر اصلی منحرف و در کبوترخانه شهر دیگر وارد می‌شد. مأمورین بلافاصله نامه را با کبوتر مخصوص و یا در نبود آن توسط پیک ویژه‌ای به مقصد اصلی ارسال می‌کردند. گاه برای قطع ارتباط در مسیر کبوتران نامه‌بر پرنندگان شکاری از قبیل باز و شاهین که از پیش بدین خاطر تربیت شده بود پرواز داده تا مرغ نامه‌بر را صید و از مفاد نامه اطلاع حاصل شود. برجهای کبوتر تا چهار قرن پیش در اغلب نقاط ایران به ویژه صفحات جنوبی پابرجا بود ولی به علت عدم توجه و استفاده از آنها به مرور متروک و از میان رفت تا آنجا که از اواخر سلسله صفویه به بعد استفاده از کبوتر نامه‌رسان روشی از میان رفته و به دست فراموشی سپارده شد.

با آغاز حکمرانی سلسله غزنویان (۳۸۸ - ۴۲۱ هـ - ق برابر ۳۷۷ - ۴۰۹ ش) و تسلط آن دولت بر قسمت اعظم سرزمین ایران که شامل همدان، ری، اصفهان، سیستان، خراسان، تبرستان و بخش بزرگی از کشور افغانستان می‌گردید حکومتی به وجود آمد که از لحاظ ارضی بسیار وسیع و از نظر تشکیلات و گردش کار اداری به‌علت وجود دبیرانی برجسته و نامی به مراتب شناخته شده‌تر از سایر حکومت‌های پیشین بود. در این زمان روش اداره کشور و تقسیم وظایف بین ادارات به مراتب سازمان یافته‌تر و شناخته شده‌تر از سابق می‌باشد. علاوه بر این وجود دبیرانی چون ابوالعباس اسفراینی و خواجه ابونصر مشکان و ابوالفضل بیهقی دبیر که دست‌اندرکار اداره کشور بودند باعث هرچه بیشتر شکوفائی و رشد سریع سازمان‌های دولتی گردید به‌ویژه اسفراینی در مدت هفده سال وزارت خود دستور داد کلیه مراسلات دولتی و دفاتر دیوانها تماماً به فارسی نوشته شود و دبیران را از نوشتن مکاتبات دولتی به عربی منع نمود^۱ متعاقب این امر کلیه نامه‌ها و مکتوبات عربی وارده به دیوان‌های دولتی نخست به زبان فارسی ترجمه و سپس نسخه‌برداری و آنگاه به جریان می‌افتاد. برگردان نامه‌های خارجی به فارسی معمولاً توسط رئیس دیوان نامه‌نگاری یا یکی از دبیران برجسته انجام می‌گرفت^۲ ما برای شناسائی وضعیت حکومت و چگونگی اداره شدن دولت غزنوی اثر پرارچی بنام تاریخ بیهقی

۱- تاریخ یمینی تألیف محمد عبدالجبار عتبی. باهتام و تصحیح بهمن میرزا بهاء‌الدوله و محمد جرفادقان چاپ تهران سنه ۱۲۷۲ هجری قمری.

۲- تاریخ بیهقی صفحه ۵۶۵.

در دست داریم. این کتاب معرف سیستم حکومتی غزنویان و نویسنده آن نماینده طبقه ممتازی بنام دبیران است. در این کتاب نویسنده از گردش کار دیوانها و چگونگی ارتباط میان آنها و ادارات تابعه سخن می‌گوید، همچنین در تاریخ بیهقی خواننده کراراً با کلمات و واژه‌های چاپاری مصطلح در آن عصر چون، اسکدار - خریطه - حلقه‌ها برافکنده و بر در زده، - قاصدان مسرع - مبشران مسرع - خیل‌تاشان مسرع - دیوسواران مسرع - منهیان - ملطفه‌ها - و اسامی مشاغل مختلف کارکنان اعم از دبیر - دبیر نوبتی - دوات‌دار^۱ - دیوانبان - و همچنین طرق گوناگون ارسال مخفیانه مرسولات (معمانامه یا رازنامه)^۲ به صورت مختلف چون پنهان کردن نامه درون چوبدست^۳ و یا پوشش نمودن کوزه آب^۴ و یا مخفی کردن نامه در موم و پنهان کردن در زین و برگ اسب^۵ و غیره، و از همه مهمتر با تعدادی اسامی روسای ادارات برید شهرستانها که از قدیمی‌ترین مدیران پستی ایران می‌باشند آشنا می‌شویم.

با مطالعه تاریخ بیهقی خواننده به تحقیق درخواهد یافت که در هرم اداری حکومت غزنویان پس از دیوان وزارت دیوان رسائل ارج و منزلتی بیشتر از سایر ادارات دارد. این مطلب در مورد دیوان برید نیز مصداق عمل پیدا می‌کند. به‌علاوه از طریق عمل و چگونگی ارتباط مستقیم و تماس بیایی روسای ادارات برید شهرستانها با دیوان نامه‌نگاری به ویژه با مقام عالی دیوان چه در زمینه مربوط به امر ارسال مراسلات ادارات مختلف و چه رساندن اخبار مخفی توسط قاصدان مسرع چنین استنباط می‌شود که در این دوره تشکیلات برید در دیوان رسائل و ادارات تابعه آن داخل و زیر نظر مستقیم رئیس کل دیوان رسائل قرار داشت.^۶

و اما از لحاظ گردش کار اداری چنین رسم بود که نخست نامه‌های دولتی توسط ادارات برید از سراسر کشور جمع‌آوری و پس از دسته‌بندی کردن درون خریطه‌ها قرار می‌گرفت چنانچه حجم کیسه‌ها افزون بر حد معمول بود آنها را درون صندوقهای پستی اسکدار قرار و پس از چفت و بست و مهور کردن به دیوان نامه‌نگاری ارسال می‌داشتند.^۷ چنانچه موضوع یا خبر جنبه سری داشت نامه را توسط قاصدان و سواران مسرع به مرکز گسیل تا مستقیماً به دست رئیس دیوان نامه‌نگاری^۸ و در غیاب وی تحویل نایب رئیس که یکی از دبیران دیوان

۱- تاریخ بیهقی صفحه ۵۶۵.

۲- همان مأخذ صفحه ۸۹۶.

۳- همان مأخذ صفحه ۴۱۰.

۴- همان مأخذ صفحه ۵۴۳.

۵- همان مأخذ صفحه ۲۹.

۶- همان مأخذ، صفحه ۷۹۳ و ۸۷۷.

۷- همان مأخذ صفحه ۷۱۷.

۸- همان مأخذ، صفحه ۱۷۱.

بود، نماید^۱ اگر نامه به صورت راز یا معما نوشته شده بود نخست آنرا به قسمت مربوط بدین کار که دیوان نکت می‌گفتند ارسال تا توسط یکی از استادان یا دبیران دیوان معما یا رازنامه کشف و نسخه برداری شود^۲ آنگاه رئیس یا دبیر مخصوص نامه را نزد رئیس مملکت برده و از وی کسب تکلیف می‌نمود.^۳

به هنگام تعطیل دیوان و خارج از ساعات وقت اداری دبیری مسئولیت گردش کار دیوان را برعهده می‌گرفت که آنرا دبیر نوبتی^۴ و یاب‌اصطلاح امروزی کشیک اداره می‌گفتند. هرگاه اخبار رسیده از لحاظ محتوی کم اهمیت جلوه می‌کرد دبیر نوبتی خود اقدامات لازم را معمول در غیر اینصورت رئیس دیوان بلافاصله در جریان امر قرار می‌گرفت.^۵

سواى مطلب مذکور در حال معمول رئیس دیوان رقعی مبنی بر شرح مختصر مآوقع به رئیس مملکت نوشته و از نظر وی مبنی بر چگونگی صدور پاسخ جویا می‌شد. سپس نامه جهت سیر در مراحل مختلف اداری تحویل دیوانبان و شخص اخیر آنرا به خادم مخصوص می‌داد.^۶ نامه توسط دوات‌دار (منشی) از خادم تحویل و در نزد رئیس مملکت قرائت می‌گردید.^۷ سپس رئیس مملکت دستوری مبنی بر چگونگی عمل صادر که آنرا توقیع می‌گفتند. آنگاه نامه به دیوان رسائل برگشت داده می‌شد و مطابق دستخط نامه جدیدی انشاء و برای امضاء نهائی (توقیع) آماده می‌گردید.^۸ در خاتمه نامه اصلی توسط دبیر دیوان مهر و جهت بایگانی به دیوانبان داده می‌شد.^۹

بنابراین می‌توان گفت استفاده غزنویان از تشکیلات عریض و طویل اداری بر مبنای روش گذشته و اقتباس از شیوه‌های اداری ایران پیش از اسلام بود که از طریق دودمانهای دبیران پیشین در ایران حفظ شده بود.^{۱۰} و مدیران برید نیز به عنوان اهل پیشه و فن پیوسته مردانی فاضل و دانشمند و اکثراً صاحب چندین کتب و تألیف بودند.^{۱۱}

- ۱- تاریخ بیهقی، صفحه ۸۰۰.
- ۲- همان مأخذ صفحه ۵۶۴ و ۶۶۸ و ۸۰۷.
- ۳- همان مأخذ صفحه ۴۳۹.
- ۴- همان مأخذ صفحه ۶۲۹.
- ۵- همان مأخذ همان صفحه.
- ۶- همان مأخذ صفحه ۴۳۹.
- ۷- همان مأخذ صفحه ۵۶۵.
- ۸- همان مأخذ صفحه ۷۲۲.
- ۹- همان مأخذ صفحه ۸۲۴.
- ۱۰- تاریخ غزنویان تألیف کلیفورد ادموند باسورث صفحه ۸۹ ترجمه حسن انوشه.
- ۱۱- آداب الملوک تألیف فخرالدین مبارک شاه ملقب به فخر مدبر صفحه ۴۲.

به شهادت منابع موجود در عصر مسعود غزنوی ۴۲۱ - ۴۳۲ هـ - ق (برابر ۴۰۹ - ۴۲۰ ش) اجتماع سازمانهای دولتی متشکل از ادارات مرکزی (دیوان) همراه با تعدادی ادارات کوچکتر محلی می‌شد که از یک طرف تابع مرکز و از طرف دیگر تابع حکمرانان محلی بود به استثنای ادارات برید که مستقیماً از مرکز دستور می‌گرفتند. مستندات تاریخی متفق‌القول از وجود این دسته ادارات در تمام شهرهای بزرگ یاد می‌کنند که در حیات سیاسی دولت غزنوی فعالانه شرکت و نقش بزرگی را به عهده داشتند. از مهمترین وظایف این ادارات نظارت بر اعمال مأمورین عالی‌رتبه اعم از حکام و روساء و دبیران و ارسال مخفیانه رویدادهای کشور و مرسولات دولتی به مرکز بود. بدین لحاظ دولت مرکزی توجه ویژه‌ای به این دسته از ادارات دولتی مبذول و بالقوه به کمک آنها می‌کوشید تا دامنه توطئه و میل قوه‌گریز از مرکز حکمرانان تابع را خنثی سازد. بنابر نوشته بیهقی در رأس کلیه ادارات مدیران برجسته‌ای قرار داشتند که جملگی از دبیران نامی و مطلع عصر خود بودند. لذا نظر به اهمیت موضوع اینجانب تا حد مقدور اسامی روسای پستی را از تاریخ بیهقی خارج و چون اسامی این دسته در ارتباط مستقیم با تاریخ پست ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار و همچنین در صدد مقایسه و مقابله با تاریخ پستی سایر ملل از قدیمی‌ترین اسامی مدیران پستی به‌شمار می‌رود. طبیعتاً از اهمیت خاصی برخوردار که جا دارد از اسامی و محل خدمت آنان در شهرهای مختلف ایران‌زمین که به شهادت تاریخ روزگاری از بزرگترین و معمورترین شهرهای دنیا به ویژه مشرق‌زمین محسوب می‌شدند سخن مختصر به میان آورده شود.

- ریاست اداره برید ولایت سرخس

در زمان حکمرانی محمود غزنوی (۳۸۸ - ۴۲۱ هـ - ق برابر ۳۷۷ - ۴۰۹ هـ - ق) دبیری بنام عبیدالله ریاست اداره برید سرخس را برعهده داشت نامبرده در زمان حکمرانی مسعود غزنوی در سمت خود ابقاء^۱ و بنظر می‌رسد تا پایان حکومت مسعود (۴۳۲ هـ - ق برابر ۴۱۹ ش) در آن مقام انجام وظیفه کرده باشد.

- ریاست اداره برید سرزمین تخارستان*

در زمان حکمرانی محمود غزنوی دبیری بنام بوالفتح حاتمی به ریاست اداره برید تخارستان منصوب ولی با آغاز حکمرانی مسعود غزنوی از آن مقام برکنار و به منصب مشرفی سرزمین مذکور برگزیده گردید.^۱

- ریاست اداره برید ولایت سیستان

در زمان حکمرانی محمود غزنوی ریاست اداره برید سیستان بر عهده دبیری بنام حسنک محول بود ولی با آغاز حکمرانی مسعود غزنوی (۴۲۱ هـ - ق برابر ۴۰۹ ش) نامبرده از آن سمت برکنار و دبیری دیگر بنام طاهر به ریاست اداره مذکور برگزیده گردید.^۲

- ریاست اداره برید ولایت بلخ

از سال ۴۰۴ تا ۴۱۵ هـ - ق برابر ۳۹۲ - ۴۰۳ ش. مقارن حکومت محمود غزنوی و وزارت احمدبن حسن میمندی دبیری بنام بوعبدالله پارسی به ریاست اداره برید بلخ منصوب گردید.^۳ نامبرده پس از عزل میمندی در سال ۴۱۵ هـ - ق برابر ۴۰۳ ش. از آن سمت معزول و دبیری دیگر بنام امیرک بیهقی به جانشینی وی انتخاب شد.^۴ امیرک در سال ۴۲۳ هـ - ق برابر ۴۱۱ ش. همزمان با وزارت دوباره احمدبن حسن میمندی در زمان حکمرانی مسعود غزنوی از منصب بریدی عزل و دبیری دیگر بنام بوالقاسم حاتمک به جانشینی وی انتخاب گردید.^۵ پس از درگذشت بوالقاسم حاتمک در تاریخ سیزدهم ربیع الاول سال ۴۳۰ هـ - ق برابر ۴۱۷ ش. امیرک بیهقی در چهاردهم همان ماه دوباره به ریاست اداره برید بلخ منصوب گردید.^۶ که به نظرمی رسد تا پایان حکمرانی و سلطه مسعود بر خراسان (۴۳۲ هـ - ق برابر ۴۱۹ ش) در آن سمت انجام وظیفه کرده باشد.

*- سرزمینی بین بلخ و بدخشان که از ساحل جیحون تا معابر هندوکش وسعت داشت و شامل دو بخش تخارستان علیا و سفلی می شد نام تخارستان از قرن هفتم به بعد از استعمال افتاد.

- ۱- تاریخ بیهقی صفحه ۱۷۷.
- ۲- همان مأخذ همان صفحه
- ۳- همان مأخذ صفحه ۱۹۳.
- ۴- همان مأخذ همان صفحه
- ۵- همان مأخذ، صفحه ۴۵۴.
- ۶- همان مأخذ صفحه ۷۴۷.

- ریاست اداره برید ولایت لاهور

از زمان حکمرانی مسعود غزنوی (۴۲۱ هـ - ق برابر ۴۰۹ ش) ریاست برید ولایت لاهور بر عهده دبیری بنام بولقاسم بن بوالحکم بود^۱ ولی مدت زمان خدمت نامبرده در آن مقام به درستی معلوم نیست همینقدر می دانیم که نامبرده تا سال ۴۲۵ هـ - ق برابر ۴۱۳ ش در آن سمت مشغول انجام وظیفه بود.^۲

- ریاست اداره برید ولایت گنج روستا*

در زمان حکمرانی محمود غزنوی (۳۸۸ - ۴۲۱ هـ - ق برابر ۳۷۷ - ۴۰۹ ش) دبیر و مورخ برجسته‌ای بنام محمد عتبی ریاست اداره برید گنج روستا را برعهده داشت.^۳ عتبی مؤلف تاریخ یمینی در ذکر حکمرانی سلطان محمود غزنوی می‌باشد.

- ریاست اداره برید ولایت قهستان**

از زمان حکمرانی مسعود غزنوی (۴۲۱ هـ - ق برابر ۴۰۹ ش) دبیری بنام بوالحسن عراقی به ریاست اداره برید قهستان منصوب^۴ که بنظر می‌رسد تا پایان سال ۴۲۹ هـ - ق برابر ۴۱۶ ش^۵ در آن مقام مشغول انجام وظیفه بود.

- ریاست اداره برید شهر غزنین

از زمان حکمرانی مسعود غزنوی دبیری بنام بولقاسم علی نوکی عهده‌دار ریاست اداره برید شهر غزنین بود.^۶ نامبرده تا سال ۴۲۴ هـ - ق برابر ۴۱۲ ش در آن سمت باقی‌ولی از سال مذکور دبیری دیگر بنام حسین پسر عبدالله به ریاست اداره برید غزنین منصوب گردید.^۷ سالها بعد دبیری دیگر بنام بونصر که پسر بولقاسم علی نوکی بود به ریاست اداره برید غزنین منصوب شد.^۸

۱- تاریخ بیهقی، صفحه ۳۵۲ و ۳۵۳. ۲- همان مأخذ، صفحه ۵۵۹ و ۵۶۰.

** گنج روستا یا گنج رستاق یا گنج رستایه نام ولایتی بین بادغیس و مروالرو که امروز جزو کشور افغانستان است. ۳- آداب الملوک صفحه ۴۲.

** قهستان معرب کهستان یا کوهستان نام قدیم ولایتی در خراسان جنوبی بین یزد و خراسان که در گذشته شامل قائن، تون، طبس، گناباد و ترشیز می‌شد.

۴- تاریخ بیهقی صفحه ۱۷۷. ۵- همان مأخذ صفحه ۷۱۲.

۶- همان مأخذ صفحه ۳۱۳ و ۳۵۶. ۷- همان مأخذ صفحه ۳۶۵.

۸- همان مأخذ صفحه ۳۵۸.

- ریاست اداره برید ولایت ری

در سالهای اولیه حکمرانی مسعود غزنوی (۴۲۳ هـ - ق برابر ۴۱۱ ش) دبیری بنام بوالمظفر حبشی به ریاست اداره برید ری منصوب^۱ و تا سال ۴۲۶ هـ - ق برابر ۴۱۴ ش - در آن سمت مشغول انجام وظیفه بود لیکن از سال مذکور از منصب بریدی خلع و دبیری دیگر بنام بونصر بیهقی*^۲ بدان سمت منصوب گردید.

- ریاست اداره برید سرزمین خوارزم

در سالهای اولیه حکمرانی مسعود غزنوی (۴۲۳ هـ - ق برابر ۴۱۱ ش) دبیری بنام بو عبدالله حاتمی در ریاست اداره برید خوارزم انجام وظیفه می‌کرد.^۳

- ریاست اداره برید ولایت نیشابور

در زمان حکمرانی مسعود غزنوی ریاست اداره برید نیشابور بر عهده دبیری بنام بوالمظفر جمعی قرار داشت لیکن تاریخ انتصاب وی به منصب بریدی دقیقاً مشخص نیست همینقدر می‌دانیم که بوالمظفر در سال (۴۲۵ هـ - ق برابر ۴۱۳ ش) در منصب بریدی قرار^۴ و تا سال (۴۳۲ هـ - ق برابر ۴۱۹ ش) در آن مقام انجام وظیفه می‌کرد.^۵

- ریاست اداره برید ولایت هرات، بادغیس و غرjestان**

برابر منابع موجود در اواخر سالهای حکمرانی مسعود غزنوی دو نفر از دبیران به اسامی بوالفتح حاتمی و بوسعید بغلانی به ترتیب در سال ۴۲۹ و ۴۳۱ هـ - ق (برابر ۴۱۶ - ۴۱۸ ش) بر ریاست اداره برید ولایات بالا منصوب، لیکن معلوم نیست که در خلال سالهای ۴۲۱ الی ۴۲۹ هـ - ق (برابر ۴۰۹ - ۴۱۶ ش) کدامیک از دبیران در منصب ریاست برید ولایات بالا انجام وظیفه کرده باشد.^۶

۱- تاریخ بیهقی، صفحه ۴۳۳. * - برادر امیرک بیهقی.

۲- تاریخ بیهقی صفحه ۶۰۵. ۳- همان مأخذ صفحه ۴۱۱.

۴- همان مأخذ، صفحه ۵۳۲. ۵- همان مأخذ صفحه ۷۲۸ و ۸۰۵ و ۸۱۶.

** - غرjestان یا غرjestان یا غرjestان یا غرجه ولایتی کوهستانی در خراسان قدیم (افغانستان امروزی) واقع بین ولایات غزنه و غور، هرات و مروالروند.

۶- تاریخ بیهقی صفحه ۶۶۲ و ۷۱۷ و ۷۸۳ و ۷۹۳.

در هر صورت کلیه رسوم و تشکیلات مربوط به دیوان برید در زمان دو سلسله سلجوقی و خوارزمشاهی تا سال (۶۱۷ هـ - ق برابر ۵۹۹ ش) مقارن با حمله مغول به ایران بدون تغییر باقی و همچون گذشته بر روال ارسال پیک پیاده و سواره و در مواقع ضروری نیز بر سبیل ارسال مرغ نامه بر ادامه داشت و اداره برید کما فی السابق یکی از مهمترین ارکان دولتی محسوب می‌شد. بدین جهت از گفتار مجدد صرف نظر و جهت روشن شدن موضوع اقدام به ذکر مختصر از متن یک سند معتبر به شرح زیر می‌شود.

«اندر پیکان فرستادن و پرنندگان بر مداومت.»

«به چندان راه معروف پیکان مرتب باید نشاند و مشاهر و مرسوم ایشان پدیدار باید کرد چون چنین بود در شبانه‌روزی از پنجاه فرسنگ را هر خبری که باشد و چیزی که حادث شود می‌رسد، ایشان را بر عادت گذشته نقیبان باشند که تیمار دارند تا از کار خویش فرو نمانند.»^۱

۱- سیاست‌نامه یا سیرالملوک تألیف خواجه نظام‌الملک. فصل چهاردهم صفحه ۹۴ با تصحیح استاد محمد قزوینی.

فصل سوم

چاپارخانه و گردش کار آن در عصر ایلخانان مغول

۶۱۷-۷۳۷ هـ- ق (برابر ۵۹۹-۷۱۵ ش)

با آغاز حمله مغول در سال ۶۱۷ هـ- ق برابر ۵۹۹ ش به ایران مدت زمانی به درازا نکشید که کلیه مقاومتهای دولت خوارزمشاهی در هم کوبیده شد و شیرازه امور مملکت از هم گسیخته گردید. امپراتوری وسیعی که چنگیز بنیان گذارد تا آن روزگار از نظر وسعت در دنیا بی نظیر بود، چون مملکت و متصرفات مغولان گسترش پیدا کرد نیاز مبرم آنان به شبکه‌های وسیع راهداری همراه با تأسیسات منظم پستی کاملاً محسوس گردید. بدین ترتیب برای حفظ ارتباط دائمی پایتخت مغول با سایر متصرفات چنگیزخان در سراسر ممالک پهناور خود اقدام به ساختن تأسیسات چاپاری منظم نمود که آنها را یام می‌گفتند. یام واژه مغولی چاپار است که همزمان با تسلط مغول بر ایران در فرهنگ فارسی داخل شد. با تصرف سرزمینهای جدید توسط مغولان یامخانه‌ها نیز به تدریج افزایش و توجه خاصی به این دسته از تأسیسات دولتی مبذول گردید.

در یامخانه‌ها تعدادی پیک همراه با اسبان چاپاری با علائم مشخصه (زنگوله بر گردن) جهت رسانیدن فرامین چنگیزی که آنها را یرلیغ می‌گفتند همیشه آماده به خدمت بود.^۱ پستخانه‌های دوره مغول از لحاظ سبک و ساخت کاملاً از هنر اسلامی سرچشمه می‌گرفت هر واحد از این بناها دارای یک تالار مستطیل شکل سرپوشیده بود که پیرامون آن از داخل در دو

۱- چنگیزخان تألیف واسیلی یان، صفحه ۱۵۸، ترجمه پورهرمان

پس از اتفاقی متعدد تشکیل و بوسیله راهرو به یکدیگر ارتباط داشت. وصف اینگونه پستخانه‌ها در کتیبه ارزشمندی بنام «خان ارتمه» در بغداد که مربوط به سال ۷۶۰ هـ - ق برابر ۷۳۸ ش است ذکر گردیده و کتیبه در موزه هنرهای اسلامی نگهداری می‌شود.^۱

اداره هر یام بر عهده امیری بنام یامچی^۲ و اداره چندین بزرگراه با کلیه تأسیسات پستی مستقر در آن در اختیار امیری دیگر بنام تومان که فرمانده ده هزار سرباز بود قرار داشت. مخارج امور جاریه چاپارخانه‌ها توسط تومان‌ها پرداخت و چاپارخانه‌ها هر ساله مورد بازدید و تفتیش دقیق آنان قرار می‌گرفت و کلیه مایحتاج آنان اعم از علوفه و علیق و اسب چاپار که آنرا اصطلاحاً الاغ می‌گفتند تأمین می‌شد.^۳ در نظام حکومتی چنگیز ده رده مشاغل مختلف شناخته شده است که کلیه امور زیر نظر آنان اداره می‌گردید. چنین بنظر می‌رسد که یکی از مشاغل دهگانه چاپار مخصوص باشد. دسته اخیر پیک‌های ویژه چنگیز و جانشینان او بودند. تعداد چاپار مخصوص را چهار نفر ذکر کرده‌اند که دو تن از آنان موسوم به تیر دور و دو تن دیگر به تیر نزدیک معروفند^۴ چنگیز فرامینی را که حائز اهمیت بود توسط تیرها به اقصی نقاط ممالک خود ارسال می‌داشت. این چابک‌سواران سوای توقف کوتاهی که در هر منزلگاه برای تعویض اسبان پستی می‌کردند روزانه مسافتی نزدیک به دویست و پنجاه کیلومتر راه را بلاانقطاع طی و به محض رسیدن به هر چاپارخانه مأمورین موظف بودند بهترین و سرآمدترین اسبان را در اختیار آنان قرار دهند^۵ چنین استنباط می‌شود که پیک موسوم به تیر دور حامل فرمان چنگیز به نقاط دور دست یا بهتر گفته شود نقاط متصرفی مغولان و پیک موسوم به تیر نزدیک حامل فرمان برای مسافت کوتاه در داخل مملکت اصلی مغولان می‌شد. همچنین مغولان به هنگام ارسال پیام‌های مهم و سری آنرا به صورت ترانه ساخته و سپس پیک را وادار به از بر ساختن آن می‌کردند^۶ این روش از یک سنت دیرینه مغولی حکایت و رسمی بسیار کهن به شمار می‌رفت. نامه‌هایی که چنگیز به فرمانروایان ملل می‌نوشت با مرکب بنفش ولی نامه‌هایی که به حکام نوشته می‌شد با مرکب سرخ مهر

۱- هنر اسلامی تألیف ارنست کونل صفحه ۱۱۵ ترجمه هوشنگ طاهری

۲- چنگیزخان تألیف واسیلی‌یان، صفحه ۱۱۸، ترجمه پورهرمزبان

۳- تاریخ مغول تألیف عباس اقبال آشتیانی، صفحه ۹۱

۴- همان مأخذ صفحه ۸۹

۵- چنگیزخان تألیف هارادلمب، صفحه ۱۵۸، ترجمه رشید یاسمی

۶- چنگیزخان تألیف واسیلی‌یان، صفحه ۳۱۹

می‌گردید^۱ مغولها از ممالک تازه مفتوحه هر غنائمی که بدستان می‌افتاد از طریق بزرگراهها و جاده‌های تحت اشغال خود به کشور مغولستان ارسال می‌کردند. بخشی از این غنائم توسط ارابه و بخش دیگر توسط کاروان به سرزمین آنها می‌رسید. مغولان نخستین قومی بودند که در عصر اسلامی در جاده‌های ایران به ویژه در شمال کشور طریقه استفاده از ارابه‌های بزرگ را رایج کردند^۲ در اکثر بزرگراههای مغول مأمورین لاینقطع در رفت و آمد بوده و در هر چاپارخانه پس از ارائه پروانه عبور خود اسب تازه نفس دریافت می‌کردند. رسم مغولی چنان بود که در هر شهر داروغه‌ای می‌نشست که بر تمامی امور ولایت مربوط به خود فرمانروائی مطلق داشت. این داروغه‌ها محاسبین و منشیان مخصوص داشتند که اسامی تازه واردین به شهر و محل توقف آنان را با کلیه صورت مال‌التجاره‌ها که از راههای زیر نظر آنان می‌گذشت صورت‌برداری و در دفاتر مخصوص ثبت می‌کردند.^۳ بدین ترتیب کنترل کافی در امر ایاب و ذهاب چاپارها به عمل و وضع یامخانه‌ها هر روزه سر و صورتی بهتر از گذشته می‌گرفت، به طوریکه پس از گذشت دو نسل از چنگیز یک جهانگرد که از سرزمین و متصرفات مغولان دیدن کرده بود چنین می‌گوید: در هر چهل کیلومتر چاپارخانه دایر که موسوم به چاپارخانه اسبی است در آنجا عمارت بلند و زیبایی ساخته‌اند که چاپاران می‌توانند شب را در آنجا به روز آورند تمام اطاقها دارای بسترهای مرغوب و پوشیده از فرش و پرده‌های ابریشمین اعضاء است. گاهی مشاهده می‌گردد که در هر چاپارخانه متجاوز از ۲۰۰ تا ۴۰۰ رأس اسب بسته‌اند. به نظر می‌رسد تاکنون هیچ شاهی یا امپراتوری دارای چنین دستگاه عریض و طویلی نبوده است.*^۴ مجموع اسبان چاپاری مغول که در مراکز مختلف امپراتوری قوییلای قآن ۶۵۸ - ۶۹۳ هـ - ق (برابر ۶۳۸ - ۶۷۲ ش) از آنان استفاده می‌شود بالغ بر سیصد هزار رأس اسب چاپار می‌باشد و نظر به وظیفه سنگینی که بیک‌ها انجام می‌دهند به فرمان مغول اعظم از پرداخت مالیات معاف هستند. در هر منزلگاه چاپاری همیشه چندین بیک چاپک‌سوار آماده برای مأموریت می‌باشند. علاوه بر این در هر یامخانه افراد تیزتک برای رسانیدن احکام فوری

۱- چنگیزخان تألیف واسیلی یان، صفحه ۱۷۱

۲- استناد به تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری قمری، صفحه ۲۲۵

۳- چنگیزخان تألیف هارلد لمب، صفحه ۱۵۷

*- از یادداشت‌های مارکوپولو، سیاح و جهانگرد معروف ایتالیائی. سند نشان‌دهنده مقایسه اوضاع کشورهای مشرق‌زمین با ممالک اروپائی در آن عصر می‌تواند باشد.

حاضر هستند که روزانه مسافتات قابل توجه و باور نکردنی را طی می‌کنند. اینان دارای دو علامت مشخصه بوده که آنان را از سایرین جدا می‌سازد. نخستین علامت، کمربند پهنی است که در سرتاسر آن زنگوله‌های کوچکی در چند ردیف آویخته شده و صدای آن از مسافت دور بگوش می‌رسد این پیک‌ها به محض ورود به هر چاپارخانه فرمان را تحویل هم‌ردیف خود که از پیش آماده برای حرکت است می‌دهد. بهمین ترتیب در منازل بعدی به محض شنیدن صدای زنگ چاپار اسب را از پیش آماده نگاه می‌دارند این پیک‌ها در شب توسط اشخاص پیاده مشعل‌دار راهنمایی می‌شوند. این چابک‌سواران پیش از آغاز به سفر سر و سینه و شکم خود را محکم بسته زیرا در غیر اینصورت محال است که بتوانند مسافتات طولانی را طی نمایند. علامت مشخصه دیگر این چابک‌سواران چاپاری لوحی با نشان شاهین است که هر چاپار در هنگام سفر آنرا با خود حمل می‌کند. این علامت در اصل پروانه مجازیسست که به پیک‌ها قدرت و اجازه می‌دهد در صورت تلف یا مفقود شدن اسب چاپار از اسب هرکس که بخواهد بتواند استفاده کند. در هر منزل ساعت ورود و خروج چاپار را در دفتر مخصوص ثبت می‌کنند.* این دسته از پیک‌ها برحسب وظیفه‌ای که انجام می‌دهند در نزد سلاطین و خوانین مغول از قرب و منزلت خاصی برخوردارند.^۱

علاوه بر مطالب ذکر شده یادآور می‌گردد که رفت‌وآمد مأمورین مغول از بزرگراه‌ها و جاده‌های ممالک متصرفی بدون دردسر انجام نمی‌گرفت زیرا کلیه مایحتاج و مخارج رفت‌وآمد مأمورین به صورت اخذ مالیات ویژه‌ای بنام اخراجات بر مردم و ساکنین روستاهای پیرامون جاده‌ها تحمیل و طریقه عمل آن بترتیبی بود که دهقانان هر منطقه به رسم بیگار الاغ یا بیگار پستی الزاماً می‌باید برای چهارپایان مأمورین دولتی اعم از نظامی و ایلچی و غیره علیق و علوفه تهیه و در صورت لزوم مرکوب خود را به رایگان در اختیار آنان قرار دهند. رایج شدن این رسم جدید مالیاتی در ایران باعث رواج و شیوع دزدیهای بی‌شمار از روستائیان گردید. و پی‌آمد این امر تعداد زیادی کشاورز از خانه و کاشانه خود رانده و به نقاط دوردست در بیغوله‌ها پناه بردند. از طرفی برخی از سارقین مغولی با ارائه فرامین جعلی خود را به عنوان ایلچی معرفی و پس از گرفتن اسب و علیق و رفع مایحتاج از روستاهای پیرامون کلیه وسایل و چهارپایان را به غارت می‌بردند. از این گذشته مطالبات مأمورین مغول دست کم از اخاذی

*- دقیقاً شبیه به دفاتر پستی اسکندار

۱- چنگیزخان تألیف هارلدلمب، صفحه ۱۵۹ و ۱۶۰

دزدان نداشته و چه بسا افزونتر از نیاز سارقین نیز می‌شد. زیرا زمانی اتفاق می‌افتاد که نبودن اسب پست مأموری را اجباراً به چندین روز توقف در چاپارخانه وامی‌داشت تا مأمورین یامخانه و مسئولین بتوانند به زور اسبی از روستائیان گرفته و در اختیار یک قرار دهند. بدین ترتیب رعایا متحمل ضرر و زیان می‌شدند که جبران آن به آسانی میسر نبود. علاوه بر مالیات ماخوذه از دهقانان و اختصاص آن به مخارج جاریه یا مخانه‌ها تحت عنوان اخراجات، حکام مغول نیز به عناوین مختلف مبالغ قابل توجهی مالیات از دهقانان اخذ می‌کردند که نتیجتاً هستی و نیستی جماعت کشاورز روزبروز به غارت و زندگی آنان در معرض خطر جدی بود به طوریکه بیشتر کشاورزان زندگی در نقاط دور و بیغوله‌ها را بر توقف در دهات ترجیح تا از چشم مأمورین مغول به دور باشند. منابع موجود از نابسامانیهای حاکم بر یامخانه‌ها تا زمان حکمرانی غازان خان مغول حکایت دارند لیکن در زمان فرمانروائی غازان خان ۶۹۵ - ۷۰۴ هـ - ق (برابر ۶۷۴ - ۶۸۵ ش) فرمانی برای رفاه حال کشاورزان و جلوگیری از اجحاف مأمورین دولتی مبنی بر لغو رسوم گذشته و به نظم درآوردن رشته امور یامخانه‌ها تحت عنوان 'باطل شدن الاغ و دفع ایلچیان و رفع زحمت آنان از مردم' صادر و ظاهراً اصلاحاتی در اماکن پستی داده شد. مقررات جدید مسافت بین دو یامخانه را سه فرسخ ذکر و تعداد اسبان چپاری را برای هر یامخانه پانزده رأس منظور می‌داشت. همچنین برای جلوگیری از دزدیها و مبارزه با سارقین دولت با ارسال یک نمونه احکام امضاء شده دیوانی به هر یامخانه جهت تطبیق احتمالی آن با احکام مظنون و غیرمعتبر مسئولین امور را کاملاً در جریان امر قرار داد. غازان مقرر داشت که اداره هر یامخانه به دست امیری اداره و برای هر منزلگاه بودجه‌ای جداگانه از درآمد اراضی دولتی اختصاص داده شود. همچنین برای پیشگیری از اجحاف مأمورین مقرر داشت که هر ایلچی یا مأمور دولتی پیش از آغاز سفر کلیه مایحتاج خود را تهیه و وجوه مربوطه را از خزانه دولت دریافت دارد همچنین مقرر گشت که چابک‌سواران و ایلچیان در هر شبانه‌روز مسافت شصت فرسخ را طی به طوریکه اخبار مهم در مدت سه یا چهار روز از دورترین متصرفات به پایتخت وی در تبریز برسد. غازان علاوه بر مأمورین مستقر در یامخانه‌ها دو نفر یک مخصوص جهت رساندن پیامهای فوری و ضروری در هر یامخانه نشاند تا چنانچه اتفاق مهمی روی دهد آنان به سرعت مرکز را از جریان امر مطلع نمایند اینچنین بود که اخبار از اقصی نقاط مملکت در مدت زمانی کوتاه به مرکز می‌رسید.^۱

۱- استناد به کتاب جامع‌التواریخ تألیف رشیدالدین فضل‌الله، جلد دوم، صفحات ۱۰۴۸ تا

روشی را که مغولان پایه گذار آن بودند در عصر تیمور و جانشین وی شاهرخ ۷۷۱ - ۸۵۰ هـ - ق (برابر ۷۴۸ - ۸۲۵ ش) مورد استفاده و در تمامی متصرفات آنان رایج بود با این تفصیل که منابع مستند در جوار چاپار سواره و پیاده از وجود تشکیلات منظم پست کبوترخانه‌ای بی‌شمار در ممالک تیموری سخن گفته‌اند که به تقلید از تأسیسات پستی ایران بنا گردیده بود. تشکیلات مزبور را تیمور از سال ۷۸۹ هـ - ق برابر ۷۶۵ ش پس از حمله به ایران و در مراجعت به سمرقند به سبک کبوترخانه‌های اصفهان تقلید و در سراسر ممالک خود پیاده نمود. تشکیلات جدیدالتأسیس تیمور از ماورالنهر آغاز و تا دورترین نقاط ممالک تیموری در دهلی هندوستان و بغداد و سرزمینهای مفتوحه ایران چون لرستان، فارس، اصفهان، طولاش، و غور* در نواحی جنوب و غرب و شرق و سایر نقاط ایران مستقر بود. این تأسیسات همزمان با گسترش تدریجی امپراتوری تیمور و در ممالک تازه مفتوحه برپا می‌شد. نظم و ترتیب موجود در تشکیلات پست کبوترخانه‌ای تیمور تا بدانجا کشیده شد که اخبار و رویدادها در کوتاهترین زمان ممکنه توسط مرغان نامه‌بر از دورترین نقاط به پایتخت تیمور در سمرقند می‌رسید تا آنجا که تیمور بخشی از فتوحات خود را مرهون دستگاه وسیع و منظم ارتباطی خود می‌دانست.^۱ علاوه بر این برخی از جهانگردان خارجی از تأسیسات وسیع و گسترده چاپارخانه‌های عصر تیموری سخن گفته که از تبریز تا سمرقند ادامه داشت و فاصله بین آنها را از نیم تا یک روز راه ذکر کرده‌اند که برحسب اهمیت در هر کدام پنجاه تا دویست رأس اسب چپاری بسته^۲ و یککان چابک‌سوار که در رأس آنان فاتین^۳ یک ویژه و نام‌آور تیمور که از اهالی سرزمین غور بشمار می‌رفت شبانه‌روز در حرکت بودند. سوای چابک‌سواران از بیک‌های پیاده مخصوصی نام برده شده است که از وجود آنان در نقاط کوهستانی به‌ویژه در فصل سرما و نزول برف استفاده می‌شد. ابزار کار این دسته از بیک‌ها شامل کفش‌های چوبین بزرگ و مسطحی بود که مانع از فرورفتن آنها در برف می‌گردید و بیک‌ها بسرعت و آسانی می‌توانستند از نقطه‌ای به نقطه دیگر طی طریق نمایند. طرز استفاده از این روش برحسب شرایط اقلیمی از دیرباز در تمام نقاط کوهستانی ایران زمین رایج و در فصل سرما مورد

﴿ ۱۰۶۰ به تصحیح دکتر بهمن کریمی

*- سرزمین واقع بین هرات تا کابل که بنام غور نامیده می‌شد.

۱- شرح حال تیمور به قلم تیمور، گردآوری مارسل بریون، صفحه ۱۶۰ الی ۲۴۹

۲- سفرنامه کلاویخو، صفحه ۱۶۴ و ۱۸۷ ۳- شرح حال تیمور، صفحه ۱۳۰

استفاده یک‌های کوهستان‌نشین قرار می‌گرفت ولی نخستین آشنائی ما با چنین روشی مصادف با ورود تیمور به شهر فیروز آباد ۷۸۲ هـ - ق (برابر ۷۵۹ ش) مرکز سرزمین کوهستانی غور می‌باشد^۱

فصل چهارم

چاپار در عصر صفویه

۹۰۷-۱۱۴۹ هـ-ق (برابر ۸۸۰-۱۱۱۵ ش)

پس از یک سلسله کشمکش و مبارزات داخلی که بعد از انقراض ایلخانان مغول در ایران بوجود آمده بود سرانجام در سال ۹۰۷ هـ-ق برابر ۸۸۰ ش سلسله صفویه توسط اسماعیل اول در ایران تأسیس و پس از چندین قرن رکود متوالی بار دیگر کشور ایران از یک وحدت سیاسی کامل برخوردار و متعاقب آن نیز تجدید حیات دوباره اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ایران آغاز گردید. سازمان اداری صفویه که در زمان اسماعیل پیریزی شد نخست به صورت ابتدائی لیکن در عهد عباس اول و جانشینان وی بسیار عریض و طویل و دارای مشاغل عدیده‌ای بود که از لحاظ روابط با یکدیگر سیستم بسیار پیچیده‌ای را تشکیل می‌داد به طوریکه امروزه بسیاری از نکات آن مبهم و تاریک باقی مانده به ویژه در سیستم اداری صفویه صراحتاً نامی از دستگاه چاپاری و چگونگی کارکرد آن به میان نیامده است لیکن با دقت نظر در تقسیم‌بندی مشاغل مختلف اداری و ارتباط آنها با یکدیگر کم‌وبیش چنین استنباط می‌شود که تشریفات اداری دستگاه چاپاری دولت صفویه زیر نظر شخصی بنام دیوان بیگی^۱ قرار داشت این شخص با کمک منشی‌الممالک و اجزاء زیردست وی که عبارت از یک منشی و بیست‌وهفت نفر نویسنده می‌شد در دارالانشای دولتی مشغول خدمت و اهم وظایف وی صدور احکام و پروانه‌ها و نامه‌هایی بود که از جانب رئیس مملکت و مقامات برجسته دولتی صادر

۱- کتاب ایتالیا و اصفهان چاپ انتشارات فرهنگی سفارت ایتالیا

می‌گردید.^۱ از طرفی کلیه هزینه‌ها و مخارج مربوط به چاپار دولتی در ردیف صورت مخارجی بنام اخراجات قرار می‌گرفت.^۲ تحولات اقتصادی که در زمان عباس اول صفوی در کشور انجام گرفت باعث پیشرفت و اصلاحات همه جانبه‌ای در مملکت گردید به ویژه در امر راهداری در سراسر کشور پهناور ایران از قفقازیه گرفته تا افغانستان و ماوراءالنهر و از شمال تا جنوب شبکه‌های وسیعی از طرق و شوارع احداث گردید و احتمالاً همزمان با این مهم در تمام مسیر جاده‌ها منزلگاه‌های آراسته با اطاقهای متعدد برای رفاه حال مسافرین و کاروانیان ساخته شد مورخین داخلی و خارجی تعداد این بناها را بالغ بر ۹۹۹ دستگاه ذکر* که هم اکنون تعداد زیادی از این اماکن را که به صورت ارتباط زنجیره‌ای برای فراهم آوردن تسهیلات در امر ارتباطی و مسافرتی ایجاد شده بود به کرات می‌توان در نقاط مختلف کشور مشاهده کرد که به کاروانسراهای شاه‌عباسی معروف است. دولت صفوی دقت خاصی به وضع راهها و اماکن مربوطه که منبع درآمد مهمی بود مبذول و با راهزنان بی‌رحمانه مبارزه می‌کرد زیرا این جاده‌ها علاوه بر ایجاد تسهیلات در امر ارتباطی در امور تجاری اقتصادی کشور نیز حائز اهمیت بود به ویژه آنکه حمل و نقل کالاهای ابریشم ایران از سطح این جاده‌ها صورت و به کشورهای مجاور و اروپا حمل می‌شد و یکی از بزرگترین ارقام عایداتی دولت صفویه را تشکیل می‌داد. صفویان از وجود جاده‌ها و شبکه‌های میان راهی آنها برای تسریع ارتباط در کار چاپار به خوبی استفاده کردند. دولت چاپارهای مخصوص در اختیار داشت که اخبار را از ولایات به پایتخت و از پایتخت به نقاط مختلف کشور می‌بردند.

علاوه بر این منابع داخلی از وجود سه دسته پیک که در امر خبررسانی فعالانه شرکت داشتند نام می‌برند. نخستین دسته موسوم به خبررسانان بوده که فرامین صادره را به حکام ولایات ابلاغ می‌کردند. دسته دیگر معروف به خبرگیران بودند که پس از کسب اخبار مهم از ولایات به سرعت راهی مرکز و مسئولین را از مآقع آگاهی می‌دادند. سومین دسته به کار کسب خبر و جاسوسی در جنگها به کار و علاوه بر این نقش راهنما را در میدانهای جنگ بازی

۱- استناد به کتاب تذکره الملوک باب سوم، صفحه ۲۴، بکوشش محمد دبیر سیاقی. اصل کتاب بین سالهای ۱۱۳۷ تا ۱۱۴۲ هجری قمری نوشته شده است ولی نام مؤلف آن مشخص نیست.

۲- تذکره الملوک، مقاله سوم، صفحه ۹۶

*- بیشتر جهانگردان خارجی که از دو قرن اخیر به اینطرف از ایران دیدن کرده‌اند، چون دیولافوآ و اوژن اوپن فرانسوی و غیره قریب به اتفاق تعداد این کاروانسراها را نهصد و نود و نه دستگاه ذکر و تاریخ احداث آنها را به شاه‌عباس اول صفوی نسبت داده‌اند.

می‌کردند.^۱ برخی دیگر از منابع مستند خارجی برای ورود افراد داوطلب به حرفه شاطری از یک رسم متداول موجود در آن زمان نام برده‌اند که در حقیقت آزمون پیش از ورود به شغل چاپاری می‌باشد به این ترتیب که در بیرون از شهر اصفهان برجی معروف به میل شاطران وجود داشت که افراد داوطلب ابتدا می‌باید از در سرای سلطنتی تا برج که بالغ بر یک‌ونیم فرسخ می‌شد از طلوع تا غروب آفتاب دوازده مرتبه رفت و برگشت و در هر مرحله یک تیر از برج همراه بیاورد که باین حساب مسافت بالغ بر ۳۶ فرسخ را در مدت ۱۴ ساعت طی تا پس از موفقیت در جرگه شاطران دولتی واردشود.^۲ برخی دیگر از منابع مستند ورود داوطلبین به جرگه چاپاری را کم و بیش مطابق با مطلب یاد شده ذکر نموده‌اند که عیناً از منابع اصلی مستخرج و به شرح زیر عنوان می‌گردد.

«روز دوشنبه برای تماشای مسابقه جالبی به میدان رفتیم در این مسابقه چند نفر از غلامان دیوان‌بیگی شرکت داشتند این مسابقه در عین حال یک آزمایش نیز محسوب می‌شد و پذیرفته شدگان به عنوان چاپار یا نامه‌رسان رسمی دیوان‌بیگی استخدام می‌شدند. این اشخاص مانند نامه‌رسانهای ما^۳ شلوار کوتاهی تا زانو داشتند و هر کدام سه زنگوله کوچک از کمر خود آویخته بودند. به ماهیچه‌ها و عضلات قسمت بالائی رانهای خود برای جلوگیری از خستگی روغن مخصوص مالیده بودند شرایط مسابقه این بود که شرکت‌کننده از دم عالی‌قاپو تا ستون سنگی مشخصی که در سه میلی بالای تپه‌ای واقع شده بود بدون توقف و این عمل را هفت بار بدون توقف و استراحت تکرار نمایند. شرکت‌کنندگان در حین مسابقه از خوردن هرچیز ممنوع ولی به نوشیدن آب مجاز بودند چند تن چاپار و افراد درباری نیز برای کنترل صحت مسابقه در فواصل مختلف قرار گرفته بودند امتحان‌دهنده می‌بایست بیرق کوچکی را که هر دفعه هنگام مراجعت از تپه به او داده می‌شود با خود بیاورد و به مأمور مخصوصی تحویل دهد. پس از نوبت هفتم چاپارها و مأموران بررسی صحت عمل رأی می‌دهند که چه کسی پذیرفته شده است. نخستین کسی که پذیرفته شده بلافاصله به جرگه چاپارهای سریع‌السیر دولتی داخل می‌شود.^۴»

- ۱- استناد به تاریخ عالم آرای عباسی تألیف اسکندربیک منشی، صفحات ۲۲۰ الی ۵۴۴
- ۲- سفرنامه شاردن بخش مربوط به اصفهان، صفحه ۱۸۳، ترجمه حسین عریضی
- ۳- منظور نامه‌رسانهای ونیزی مربوط به سال ۱۶۹۴ میلادی برابر ۱۱۰۵ هجری قمری می‌باشد.
- ۴- خاطرات جوان‌فرانچسکو جملی کارری سیاح ونیزی که در قرن ۱۷ میلادی از اصفهان دیدن

تأسیس پست کبوترخانه‌ای

با آغاز تأسیس سلسله صفوی و پادشاهی اسماعیل اول نامبرده جهت فراهم آوردن تسهیلات در امر ارتباطی اقدام به ساختن برج کبوتر یا پست کبوترخانه‌ای در کلیه ولایات بزرگ ایران نمود. اسماعیل مأمورین ویژه‌ای برای نگهداری از مرغان نامه‌بر ترتیب داد که در ازای خدمت مستمر جیره و مواجب معینی از دولت دریافت می‌کردند همچنین بودجه مخصوصی برای ارتزاق پرندگان تخصیص یافت که به احتمال قوی در ردیف صورت حساب و هزینه‌های دولتی منظور می‌گردید.* در تمام دوران حکومت اسماعیل و تحت مراقبت شدید وی پست کبوترخانه‌ای دایر و فعالانه مشغول به کار بود لیکن پس از مرگ نامبرده توجه آنچنانی نسبت بدین امر مرعی نگردید. تا آنجا که به علت عدم توجه طهماسب و مأمورین مربوطه از سال ۹۶۱ هـ - ق برابر ۹۳۳ ش. به بعد به مرور از دامنه فعالیت آن کاسته شد به ویژه با احداث کاروانسراهای جدید که در زمان شاه‌عباس به منظور فراهم آوردن ارتباط زنجیره‌ای و پیام‌رسانی صورت گرفت رکود ممتدی در کار پست کبوترخانه‌ای ایجاد ولی تشکیلات آن کم و بیش تا اواخر صفویه خاصه مناطق جنوبی دیده می‌شد ولی به علت عدم توجه و استفاده به مرور رو به ویرانی نهاد می‌گویند تا چندین دهه پیش تنها تعداد انگشت‌شماری از آنها که یادگاری از دوران صفویه و بیشتر از آن باشد در حوالی شهرهای بزرگ مرکزی و جنوبی به ویژه اصفهان وجود داشت ولی متأسفانه امروزه کمتر اثری از آن آثار قدیمه به چشم می‌خورد. روش معمول مربوط به چاپار صفویه در زمان دو سلسله افشاریه و زندیه همچون گذشته جاری لیکن منابع موجود از دستگاه گسترده خبرگیری و خبررسانی و پنهان‌نویسی بسیار گسترده در حکومت نادر نام برده‌اند که هدف از کارکرد آن بیشتر جنبه جاسوسی داشت نه فراهم آوردن تسهیلات در امور اداری دولت نادری.

«نادر در هر شهری وقایع‌نویس مخصوص داشت که در کوچه و خیابان بکار جاسوسی و کسب خبر مشغول بود اینان کلیه رویدادها را توسط چاپارها باطلاع نادر می‌رساندند تا در جریان امور قرار گیرد»^۱

↳ کرده.

*- نظیر این بودجه در کتاب تذکره‌الملوک در مبحث مربوط به اخراجات منظور و در ردیف صورت حساب مخارج و هزینه‌های دولتی آمده بدین ترتیب بنظر می‌رسد که در زمان اسماعیل اول نیز مخارج و هزینه طیور در ردیف صورت حساب مذکور جا داشته باشد.

۱- رستم‌التواریخ تألیف محمد‌هاشم آصف، صفحه ۳۰۷، باهتمام محمد مشیری

همچنین به نظر می‌رسد تغییری در اخذ مالیات موسوم به اخراجات که عوارض بیگار پستی یا اسب چاپار در ردیف آن قرار داشت انجام گرفته باشد زیرا برابر تنها سند موجود که مربوط بسال ۱۱۵۱ هـ - ق (برابر ۱۱۱۷ ش) می‌باشد محصلین مالیاتی دولت نادری در ازاء عوارض جنسی مربوط به اسب چاپار از روستائیان پول دریافت کرده‌اند که ظاهراً تا آن تاریخ امری بی‌سابقه بود از طرفی برای نخستین بار مشاهده می‌شود که مالیات بیگار پستی شامل آن دسته از کشاورزانی شده است که در زمینهای خالصه دولت و یا اراضی مربوط به تیول امراء ساکن بوده و در نتیجه یکی از وظایف سنگین این دسته از کشاورزان تهیه و نگاهداری اسبان پستی و دیگر وسائل حمل و نقل برای نامه‌رسانان دولت بود.^۱

روش معمول بیگار پستی کم و بیش در زمان سلسله زندیه و اوایل سلسله قاجار همچون گذشته رایج ولی متعاقب اصلاحات پیش آمده توسط عباس میرزا قاجار کلیه رسم و رسومات گذشته منسوخ و رسم جدیدی جایگزین آن گردید.

۱- دولت نادرشاه تألیف م.ر. آرونواک - ز. اشرافیان، صفحه ۸۳، ترجمه حمید مؤمنی

فصل پنجم

اندیشه تأسیس پستخانه جدید

با آغاز زمامداری فتحعلیشاه قاجار ۱۲۱۲ - ۱۲۵۰ (برابر ۱۱۷۶ - ۱۲۱۳ ش) و آمدورفت سفرای بیگانه به دربار ایران و متقابلاً ایاب و ذهاب عده انگشت‌شماری از رجال به اروپا و پی‌آمد عقد معاهدات نظامی و سیاسی بین دولتین ایران و فرانسه و انگلیس تحت شرایط ناآگاهانه زمامداران کهنه فکر ایرانی به تدریج پای خارجیان به ایران باز و متعاقب آن اندیشه نوآوری و نوخواهی در برخی رجال پیدا شد. معایب تشکیلات کهنه و کمبود سازمانهای متشکل اداری در شرایطی احساس گردید که کشور ایران در دو صحنه نبرد خونین با روسها متحمل یک سلسله شکست‌های فاحش نظامی شده و بخش بزرگی از سرزمین‌های شمالی خود را به رایگان از دست داد، از آن پس تلاشهایی در زمینه دگرگون ساختن سازمانها و تشکیلات دولتی به نظم جدید توسط مسئولین به ویژه عباس‌میرزا انجام گرفت که بسیار اندک لیکن در صدد مقایسه با گذشته حائز اهمیت بود.

در نخستین سالهای حکمرانی قاجارها گردش کار چاپارخانه بر مبنای سنت و روش گذشته رایج و طریقه عمل آن ارسال نامه در مواقع ضروری به وسیله چاپار بود. عباس‌میرزا که کم و بیش توسط مستشاران فرانسوی در جریان کارکرد ادارات و سازمانهای اروپائی خاصه فرانسوی قرار گرفته بود دست به کار تغییرات در کلیه تشکیلات و سازمانهای دولتی زد گو اینکه مشکلات ناشی از جنگ بین دولتین ایران و روسیه سدی در راه پیشرفت مملکت ایجاد می‌کرد، معهداً رفرمی مختصر نیز بدنبال آورد. از جمله اصلاحات یکی هم مربوط به چاپارخانه و گردش کار آن بود. چنانکه در سال ۱۲۲۰ هـ - ق (برابر ۱۱۸۴ ش) فرمانی صادر و

متعاقب آن کلیه رسم و رسوم گذشته ناشی از عوارض بیگار پستی که بخشی از مالیات مربوط به اخراجات شمرده می‌شد پس از چندین قرن ملغی و از آن پس کلیه مخارج چاپارخانه‌ها در ردیف صورت هزینه دولت قرار گرفت و علی‌الظاهر چنین بنظر می‌رسد که رعایا از شر مالیات پستی رهائی پیدا کرده باشند. منابع موجود از وجود این دسته اصلاحات سخن به میان و اکثراً تغییرات انجام شده را به عباس میرزای قاجار نسبت داده‌اند.

«دیگر وضع چاپارخانه است هرکسی از مترددین از دربار سلطانی و سایر دول که از ولایات عبور می‌نمایند خرجی و تحمیلی جداگانه برای عجزه و رعایای ولایت نیست دواب و اسب چاپاری و اخراجات عرض راه و مصارف از احاد مترددین تا به معارف از عابرین و قاصدین از ایلچیان روم و فرنگ که هر روز یکی می‌آید و یکی می‌رود و هرگز راه از مردم آگاه خالی نیست تمامی اخراجات و مصارف عرض راه از سرکار شوکت‌مدار است و کسی را جرئت آن نیست که توبره گاهی در راهی از رعیتی خواهد یا بشلتاق منکر جان ضعیفی را در شکنجه ظلم و تعدی کاهد دیگر وضع مهمانخانه است که برای اخراجات مهمانان از صادر و وارد مشخص و معین گردید و مصارف آنها از دیوان محسوبست و کار دولت‌گذران بر وجه مرغوب.^۱»

همچنین براساس مدارک موجود برای نخستین بار در برخی از نقاط کشور به‌ویژه بخش غربی اقدام به تأسیس چاپارخانه گردید ایندسته از اماکن دولتی از تبریز آغاز و دنباله آن تا منتهی‌الیه بخش غربی ایالت آذربایجان ادامه می‌یافت ولی متأسفانه بعلت فقد مدارک دسترسی کامل به اسامی ایستگاه‌های پستی آن عصر میسر نبوده و تنها سند موجود فقط از چهار ایستگاه به عنوان منزلگاه چاپاری نام می‌برد که اسامی آنها عبارتند از:

چاپارخانه صوفیان، مرنند، نخجوان و ایروان^۲ همچنین برخی شواهد نشان‌دهنده آنست که بعضی از مسئولین ظاهراً بی‌میل به پیاده کردن تأسیسات جدید اداری به سبک ممالک پیشرفته آنروز در ایران نبوده و در این مورد گهگاه خارجیان را مورد مشورت قرار می‌دادند. از جمله خارجیانی که طرف مشورت واقع و مسئولین را به داشتن تشکیلات منظم اداری دعوت می‌کند باید از سرگور اوزلی کاردار سفارت انگلیس نام برد.

اوزلی ضمن پیشنهاد به شاه راجع به افزایش درآمد دولت سخن از فایده‌پست و پستخانه به

۱- مآثر سلطانیه تألیف عبدالرزاق دنبلی، صفحه ۱۳۹ باهتمام غلامحسین صدری افشار

۲- سفرنامه خسرو میرزا، صفحه ۱۴۸ بکوشش محمد گلبن

میان می‌کشد که هم مایحتاج مردم را برآورده می‌سازد و هم منبع درآمد سرشاری برای دولت است.^۱

مشابه چنین پیشنهادی را سرجان ملکم انگلیسی در باب راه و راهداری و طریقه استفاده صحیح از آن به فتحعلیشاه می‌کند و از فایده این مهم سخن می‌گوید.^۲ ظاهراً شاه و درباریان کهنه فکر از هر دو پیشنهاد خورسند و دستور تأسیس هر دو فقره به میرزا شفیع صدر اعظم داده می‌شود لیکن پس از مدتی هر دو موضوع در بوته فراموشی قرار و روش کهنه همچون سابق پابرجا باقی ماند.

از نظر تجزیه و تحلیل مطالب عنوان شده مأمورین بریتانیا صرفاً نباید به جهت افزایش درآمد مالی دولت ایران باشد زیرا منشاء اینگونه پیشنهادها را نمی‌توان به دور از رابطه با نیات باطنی خارجیان قرار داد. چه در همین زمان توسعه نفوذ سیاسی و اقتصادی و بسط دامنه متصرفات امپراتوری بریتانیا به منظور در اختیار گرفتن ممالک پیرامون خلیج فارس به‌ویژه ایران رو به افزایش و از سوی دیگر بخش وسیعی از سرزمین آسیا چون هندوستان و قسمتی از سرزمینهای شرقی ایران در شرف قبض ید شدن کامل به دست نیروهای نظامی آن دولت بود. بدین لحاظ اداره کردن سرزمینهای تحت سلطه که دارای شبکه‌های ارتباطی کافی و منظم در امر مرابطات پستی باشد جهت مقاصد استعماری امکان‌پذیرتر به نظر می‌رسد و چنانکه در مباحث آتی به نظر خواهد رسید آن دولت در فرصت مناسب اقدام به تأسیس تعداد زیادی پستخانه زنجیره‌ای در جنوب ایران نموده و سالیان دراز بخش مهمی از درآمد پستی جنوب کشور را به خود اختصاص داد.

و اما برابر منابع موجود در آن زمان دولت تعدادی چاپار سواره و پیاده در اختیار داشت که اصطلاحاً به این گروه چاپارچی یا چپرچی می‌گفتند اجتماع مذکور زیر نظر شخصی بنام چاپارچی‌باشی انجام وظیفه می‌کرد. از نظر سلسله مراتب اداری چاپارچی‌باشی زیر نظر مستقیم صدر اعظم قرار و انتخاب وی در درجه نخست از میان رجال مورد اعتماد رئیس مملکت و صدر اعظم صورت می‌گرفت. چاپارچی‌باشی معمولاً در رده نویسندگان قرار داشت. در زمان فتحعلیشاه قاجار یکی از نویسندگان و تذکره‌نویسان معروف بنام فاضل‌خان گروسی

۱- امیرکبیر و ایران، تألیف دکتر فریدون آدمیت، صفحه ۳۳۰

۲- استناد به تاریخ ایران، تألیف سرجان ملکم، صفحه ۲۶۹، ترجمه میرزا حیرت و کتاب عصر بی‌خبر، تألیف ابراهیم تیموری، صفحه ۲۳۲

به عنوان چاپارچی باشی دولت انتخاب و تا سال ۱۲۵۶ هـ - ق برابر ۱۲۱۹ ش. مشغول انجام وظیفه بود^۱ چنین به نظر می‌رسد پس از درگذشت فاضل خان شفیع خان قره‌باغی به منصب چاپارچی باشی انتخاب شده باشد لیکن هیچ سند قاطعی که مستقیماً موضوع را عنوان نموده باشد در دست نیست تنها محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در گوشه‌ای از خاطرات روزمره خود اشاره کوتاه و غیر مستقیم به این مطلب دارد.^۲

۱- استناد به کتاب مرآت البلدان تألیف محمدحسن خان صنیع‌الدوله جلد اول صفحه ۵۸۰ و قایع سال ۱۲۵۶ هجری قمری
 ۲- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۹۸۵ به کوشش ایرج افشار

فصل ششم

با شروع صدارت امیرکبیر از تاریخ ۲۲ ذی‌قعدة سال ۱۲۶۴ تا ۲۰ محرم سال ۱۲۶۸ هجری قمری دوران کوتاهی در تاریخ ایران آغاز گردید که هرچند بیش از سه سال به درازا نکشید ولی حقیقت این است که در همین مدت کم مملکت یک قرن به سوی ترقی گام برداشت اصلاحات همه‌جانبه امیر از نخستین سالهای صدارت مبنای تغییر و تحولی در کشور گردید امیر برای دگرگون ساختن زیربنای تشکیلات کهنه آنروز ایران دست به یک سلسله اصلاحات همه‌جانبه در سطح ادارات دولتی دراز و به سرعت بنیان و اساس سازمانهای جدید را پی‌ریزی کرد هرچند دوره امیر بسیار کوتاه و زودگذر بود ولی چشم‌انداز تغییرات انجام شده آنچنان عظیم و چشمگیر افتاد که بدون اغراق به افسانه شباهت داشت.

نقشه تأسیس چاپارخانه:

میرزاتقی‌خان امیرکبیر پس از انجام یک سلسله اصلاحات در زمینه خدمات رفاهی مردم اقدام به تأسیس چاپارخانه به نظم و نسق جدید گرفت. اندیشه ایجاد پستخانه چون دیگر تشکیلات از مدتها قبل کم و بیش مطرح و هدف از ایجاد آن دایر کردن دستگاه پستی منظم و بسط و گسترش شبکه وسیع ارتباطی در سراسر کشور بود به نحوی که هم به حال مردم مفید افتد و هم سازمانی باشد که من حیث‌المجموع دولت از آن منتفع گردد. نقشه ایجاد چاپارخانه در سال ۱۲۶۶ هـ - ق برابر ۱۲۲۸ ش. تنظیم و شفیع‌خان چاپارچی‌باشی که از سالها پیش دست‌اندر کار چاپار بود به ریاست کل آن اداره منصوب^۱ و از تاریخ ۱۷ جمادی‌الاول

۱- امیرکبیر و ایران تألیف فریدون آدمیت صفحه ۳۳۸

سال ۱۲۶۷ هـ - ق برابر ۳۰ اسفند ۱۲۲۹ ش شروع به کار نمود.^۱ ابتدا دولت به تمام حکام فرمان داد که در قلمرو خود چاپخانه دایر کنند. بزودی در سراسر کشور منزلگاههای چاپاری تأسیس گردید. ابتدا مسافت بین دو ایستگاه چاپاری را شش فرسنگ تعیین و قرار بر این شد که پس از آماده شدن چاپخانه‌های جدید به مرور از مقدار فاصله بین آنها کاسته شود. چاپخانه‌ای هم با محوطه وسیع در تهران ساخته شد که برحسب اهمیت از سایر چاپخانه‌ها بزرگتر و درحقیقت اداره مرکزی تشکیلات اولیه پست ایران به شمار می‌رفت. هرچند تاریخ بنای این مهم مشخص نیست ولی برابر اولین نقشه تنظیمی از شهر تهران که توسط سرتیپ کرشیش معلم توپخانه و دو تن از شاگردان مدرسه دارالفنون به اسامی ذوالفقار بیک و محمدتقی‌خان در ماه جمادی‌الاول سال ۱۲۷۵ هـ - ق برابر سال ۱۲۳۷ ش. تهیه شده این ساختمان در منتهی‌الیه بخش غربی پایتخت موسوم به سنگلج و در خیابان آرامنه* نزدیک به دروازه قدیم قزوین واقع است که بدون شک ساختمان مرکزی چاپار در پایتخت و از ساخته‌های میرزا تقی‌خان امیرکبیر می‌باشد. با شروع کار چاپخانه میرزاتقی‌خان طی نامه مورخ ۲۵ محرم سال ۱۲۶۷ به سفارتخانه‌های خارجه در تهران خبر تأسیس چاپخانه را اعلام و آنان را به استفاده از وسایل چاپاری جدید دولت ایران تشویق و دعوت نمود. در مدت کوتاهی کار چاپار نظم و ترتیب خاصی به خود گرفت دولت برای آگاهی مردم از تأسیسات جدید کتابچه‌هایی چاپ که در آنها تعداد اسامی، مسافت بین هر چاپخانه و چگونگی توقف مسافر در آنها نوشته شده بود^۲ متعاقباً در محرم سال ۱۲۶۸ هـ - ق، از شفیع‌خان چاپارچی‌باشی تعهد گرفته شد که مطابق قرار دولت غلام چاپارها منظمأً مرسولات مردم را در روزهای مقرر به آنان رسانده و افزون بر نرخ معین شده از آنان مطالبه نکنند.

شفیع‌خان چاپارچی‌باشی التزام داد که مکتوبات بلاد به نظم به صاحبان آنان برسد و* چاپاران مامور زیاده از حق خود مطالبه نکنند، علاوه بر این شفیع‌خان چاپارچی‌باشی خود* تعهد حسن سلوک مأمورین با مردم را تقبل نمود.^۳

برابر اسناد موجود دستگاه مورد نظر از آغاز تأسیس علاوه بر قبول مسئولیت خدمات پستی مردم در کار حمل‌ونقل آنان نیز دخالت داشت و بدو پای‌گذار سنتی گردید که بعدها

۱- دائرةالمعارف فارسی به سرپرستی غلامحسین مصاحب جلد اول صفحه ۶۶۹

*- نگاه کنید به اولین نقشه تنظیمی تهران ۲- امیرکبیر و ایران صفحه ۳۳۸ و ۳۳۱

۳- مرآت‌البلدان تألیف محمدحسن‌خان صنیع‌الدوله. جلد دوم شرح وقایع سال ۱۳۶۸

داخل در قوانین پستی ایران شد.^۱

شکل ظاهری هر چاپارخانه و شباهت کلی آنها با یکدیگر دقیقاً نشانگر طرح و نقشه واحدیست که در سراسر ایران به کار گرفته شده است. هریک از منزلگاههای پستی شامل دو تا سه اطاق مرتب برای توقف مسافرین و جایگاه نسبتاً بزرگ برای آماده نگاهداشتن اسب چاپار بود. همچنین برای سهولت کار نرخ ثابتی برای ارسال مراسلات و مسافرت با چاپار تعیین گردید. مقررات جدید هزینه ارسال هر نامه را ۵ شاهی و پاکت‌های حاوی پنج نامه را ۱ ریال ذکر می‌کرد. از طرفی طریقه استفاده از اسب چاپار برای مسافرین به ازای هر فرسخ ۱۰ شاهی و در صورت همراه داشتن شاگرد چاپار به دو برابر اعلام گردید. علاوه بر مطالب مذکور تاریخ دقیق ورود و خروج پست از تهران معین گردید همچنین با توجه به اسامی که به نظر خواهد رسید چنین پیداست که برای نخستین بار مناطق پستی کشور از لحاظ حمل و توزیع مرسولات به هشت مسیر عمده تقسیم شده باشد. چاپار اول و یانزدهم همراه از تهران به مقاصد زیر:

مازندران، گیلان، استرآباد، خراسان، آذربایجان، کرمانشاه و فارس حرکت و در مسیر تعیین شده نامه‌ها را توزیع می‌کرد و در چهاردهم و بیست‌ونهم همان ماه به تهران برمی‌گشت ولی بعلت مسافت زیاد بین تهران و کرمان چاپارهای یکبار در این مسیر حرکت می‌کرد.^۲ رویهمرفته گردش کار چاپار بسیار منظم و با در نظر گرفتن وسائل موجود آن زمان بسیار سریع و منظم بود به طوری که مسیر تهران تا تبریز را پنج روزه و مسیر تهران تا اصفهان را سه روزه طی می‌کرد و در مواقع ضروری سرعت سیر آن به مراتب از حد معمول بیشتر می‌شد چنانچه به هنگام شورش سالار در خراسان چاپار دولتی مسافت بین مشهد تا تهران را دو روزه طی کرد.^۳ از جمله ابداعاتی که در زمان امیرنریان گذارده شد یکی چاپ تذکره مسافرتی با نشان دولتی شیر و خورشید است که در سال ۱۲۶۷ هـ.ق. چاپ و انتشار و دیگر قانون بلیط دروازه برای خروج از تهران بود که برای شناسائی افراد صادر می‌شد.^۴ هرچند تذکره‌های مذکور در ابتدا رابطه آنچنانی با کار چاپار نداشت ولی دراصل نیز چندان بی‌ارتباط نمی‌توانست باشد چنانکه طریقه عمل استفاده از آن به مرور به صورت بلیط پستی

۱- رجوع کنید به مجموعه قوانین پستی ایران مادتین اول و دوم و سوم

۲- امیرکبیر و ایران صفحه ۳۳۹

۳- همان مأخذ، همان صفحه

۴- همان مأخذ، همان صفحه ۳۴۰

یا تذکره پستی برای سفر با چاپار در مملکت رایج گردید که در مبحث مربوطه از چگونگی عمل کرد آن سخن به میان خواهد آمد.

خلع امیر از مقام صدارت که با توطئه رجال فاسد درباری و کوتاه‌نظری شاه ابله انجام گرفت در حقیقت فاجعه‌ای بود که طومار هستی یک ملت را درهم کوبیده و در مدتی کوتاه سررشته کلیه امور کشور را از هم گسیخته نمود. بعد از قتل امیر وضع چاپارخانه‌ها چون دیگر تأسیسات دولتی بتدریج رو به ویرانی گذارد تا آنجا که ده سال پس از قتل وی تعداد زیادی از منزلگاههای پستی از حیز انتفاع ساقط و توقف در برخی از آنها امکان‌پذیر نبود. صحت مطلب نامه‌ایست از جعفرخان مشیرالدوله نایب‌التولیه آستان قدس رضوی که در سال ۱۲۷۸ هـ. ق خطاب به پاشاخان امین‌الشورای دولتی نوشته شده که از عدم توجه دولت به چاپارخانه‌ها شکایت و چنین می‌نویسد.

«می‌گفتند سالی سی تومان بهر چاپارخانه، بصیغه برات می‌گذرد دوستدار باین مرتبه افراط و تفریط شدید باور نکرد اگر سالی پنج تومان برای اندود و تعمیرات جزئی هر چاپارخانه حقیقت صرف شود بحق خدا همه آباد می‌مانند چگونه می‌شود که سالی سی تومان بگیرند باز در هیچ جای چاپارخانه در و پنجره پیدا نشود و در بعضی آنها نصف طویله خوابیده باشد نواب حسام‌السلطنه بنا گذاشتند که در اول قلمرو خود تا شریف‌آباد در پهلوی هر چاپارخانه یک مهمانخانه که مشتمل به جمیع اسباب زندگانی باشد جووگاه و سایر ماکولات و اسباب چائی مترددین در همان منزل فروخته شود اگر انجام برسد ثواب و منفعت آن بعامه مترددین کمتر از کاروانسراها نخواهد شد خلاصه یک دقت و قرار با معنی براین نگاه داشتن چاپارخانه‌ها از طرف دولت لازم است. این یادگاری از میرزاتقی‌خان مرحوم مانده است حیف است با مرور بکلی منهدم شود.»^۱

برمی‌گردیم به اصل موضوع تنظیمات جدید چاپارخانه و ایجاد رسم و رسوم تازه چاپاری در ایران از دیگر ابداعات میرزا تقی‌خان امیرکبیر بود که با تجربیات سابق شفیع‌خان که از سابق دست‌اندرکار این حرفه بود درهم آمیخته و روش عامه‌پسندی ارائه شد که در نتیجه مقبول همگان نیز قرار گرفت. شفیع‌خان بر اثر حسن خدمت و لیاقتی که از خود نشان داد ملقب به بشیرالدوله و تا سال ۱۲۷۰ هـ. ق برابر ۱۲۳۲ ش. در سمت چاپارباشی مشغول انجام وظیفه بود.

اسماعیل خان چاپارباشی (۱۲۷۰ تا ۱۲۷۴ هـ - ق برابر ۱۲۳۲ تا ۱۲۳۶ ش.)

پس از درگذشت شفیح خان اسماعیل فرزند ارشد وی که در کار چاپار خبره و اهل فن بود به جانشینی پدر منصوب و عهده‌دار منصب چاپارچی‌باشی گردید. «اسماعیل خان ولد مرحوم بشیرالدوله چاپارچی‌باشی دربار مخلع گردید و جیره و مواجب مرحوم بشیرالدوله را در حق او برقرار و مواجب اسماعیل خان را بسایر اولاد بشیرالدوله مرحمت فرمودند»^۱ «ظاهراً چنین پیداست که دوران خدمت اسماعیل بدون تغییر و تحول اساسی در چاپارخانه سپری شده باشد نامبرده در سال ۱۲۷۴ ملقب به بشیرالدوله و چندی بعد به مقام مستوفی‌گری دیوان اعلیٰ منصوب و از کار چاپارخانه کناره گرفت.

حسین خان سرتیپ چاپارچی‌باشی (۱۲۷۴ تا ۱۲۸۳ هـ - ق برابر ۱۲۳۶ تا ۱۲۴۵ ش.)

اداره امور چاپارخانه‌های کشور از سال مذکور برعهده یک صاحب منصب نظامی قرار گرفت که طبق شواهد موجود ظاهراً در عالم نظامی‌گری از نخبه‌گان عصر لیکن در امور چاپار چندان سررشته‌ای نداشت.*

نظم عمل چاپارخانه‌های ممالک محروسه را به حسین خان سرتیپ محول فرمودند^۲ حسین خان چاپارچی‌باشی به مدت دو سال با همکاری یکی از محاسبین اداره چاپار بنام میرزا سیدحسین سررشته‌دار مشغول اداره کردن چاپارخانه بود نامبرده در سال ۱۲۷۶ هـ - ق ملقب به شهاب‌الملک و پس از مدتی با حفظ سمت به فرماندهی دسته‌ای از قشون عازم خراسان گردید^۳ بعد از مراجعت به عضویت مجلس مصلحت‌خانه که به تازگی تأسیس شده بود پذیرفته شد در سال ۱۲۸۲ هـ - ق برای مدت کوتاهی از کار چاپارخانه فارغ و عازم خراسان گردید.^۴

۱- مرآت‌البلدان جلد دوم شرح وقایع سال ۱۲۷۰ هـ - ق
* محمدحسن خان صنیع‌الدوله در جلد دوم کتاب مرآت‌البلدان در شرح حال نامبرده مختصر چنین می‌نویسد. "حسین خان یوزباشی که به منصب سرتیپی رسید بعدها در مدارج ترقیات کامله بود تا بلبق شهاب‌الملکی نایل و حکومت کرمان گرفت و آخرالامر ملقب به نظام‌الدوله و والی خراسان گردید."

۲- مرآت‌البلدان جلد دوم شرح وقایع سال ۱۲۷۴ هـ - ق

۳- مرآت‌البلدان جلد دوم شرح وقایع سال ۱۲۷۶ هـ - ق

۴- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۲ هـ - ق

منابع موجود می‌نویسند چون حسین‌خان علاوه بر دارا بودن شغل چاپچی‌باشی در منصب نظامیگری نیز خدمت می‌کرد بدین لحاظ اداره امور چاپخانه‌های کشور در غیاب وی به عهده برادرش صادق‌خان یوزباشی قرار داشت.^۱ در سال ۱۲۸۳ هـ - ق حسین‌خان از مقام چاپرباشی برکنار و مدتی بعد به حکومت کرمان منصوب گردید.^۲

مهمترین وقایعی که در زمان ریاست حسین‌خان رویداد تجاوز متوالی و علنی بریتانیا به حاکمیت پستی ایران و تأسیس اولین پستخانه آن دولت در سال ۱۲۸۱ هـ - ق برابر ۱۲۴۳ ش. در بندر بوشهر است از طرفی نخستین سالهای خدمت نامبرده مصادف است با برخی اصلاحات سطحی و ظاهری انجام شده توسط ناصرالدین شاه که برخی مستقیم و پاره‌ای غیرمستقیم ارتباط نزدیک با کار پستخانه پیدا می‌کند.

کلیه اصلاحات حاصله ظاهراً سازنده و چنین وانمود می‌شود که در تعقیب و ادامه نقشه‌های میرزاتقی‌خان امیرکبیر انجام می‌گیرد لیکن دراصل اساس و بنیان محکمی ندارد زیرا هرگونه اقدامی که باید انجام گیرد نهایتاً بستگی به میل شاه و خلق‌وخوی بیمارگونه او داشت. یک روز فرمان متحدالشکل شدن لباس کارکنان دولت صادر شد. یک روز هم مجلس مصلحت‌خانه تأسیس گردید. یک روز برای رفع ظلم از خلق‌الناس صندوق عدالت ترتیب داد و زمانی برای شانه خالی کردن از زیر بار مسئولیت مملکت ظاهراً کلیه زمام امور کشور را بین چند وزیر تقسیم می‌کرد.

لیکن هیچ‌یک از رفرم‌های پیاپی و سطحی وی چاره‌گشای مسئله نبود. زیرا ناصرالدین قاجار شخصیتی ترسو و مردد بود بعلاوه اکثر دولتمردان پیرامون وی که در خلق‌وخوی او نفوذ داشتند فاقد شعور سیاسی و جملگی صاحب افکار پریشان و ناتوان از درک حقایق جامعه آنروز ایران بودند بنابراین بعید به نظر نمی‌رسد که کلیه نقشه‌ها و تصمیمات متخذه از جانب ناصرالدین شاه تا مرحله حرف پیشرفت نکند. اکنون بیش از آنکه مطلب مربوط به سیر تدریجی چاپخانه را دنبال نمائیم به شرح پاره‌ای از اصلاحات ظاهری انجام شده پرداخته و سپس به اصل موضوع می‌پردازیم.

۱- شرح حال رجال ایران تألیف مهدی بامداد جلد اول صفحه ۳۹۴

۲- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۴

الف - متحدالشکل شدن لباس

ظاهراً یکی از اقدامات ناصرالدین شاه تغییر جزئی در پوشش و طرح لباس متحدالشکل جهت کارکنان دولت بود که تا سال ۱۲۷۴ هـ - ق تابع نظم و ترتیب خاصی نبوده و ملاحظاتی برای آن رعایت نمی‌گردید. البته به استثنای البسه مربوط به نظامیان که تاریخ اصلاح آن به زمان عباس میرزا برمی‌گردد که توسط مستشاران نظامی فرانسه تغییر داده شده بود.

بطور کلی ناهماهنگ بودن لباس دیوانیان بیشتر منشاء سنتی داشت لذا وقتی فرمان متحده‌الشکل شدن لباس کارکنان دولت در سال ۱۲۷۴ هـ - ق برابر ۱۲۳۶ ش. صادر می‌شود. ظاهراً از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در هر صورت فرمان صادره شامل کارکنان چاپارخانه هم شد و من حیث‌المجموع به تغییر کلاه و نیم‌تنه و شلوار ختم گردید.^۱ مدت تغییر لباس یک ماه بود که برای رعایت آن در سراسر کشور احکام مربوطه بتوسط چاپار به کلیه حکام در ولایات ابلاغ شد. بدین لحاظ اجرای مقررات فرمان متحدالشکل شدن لباس کارکنان چاپارخانه توسط حسین‌خان چاپارچی باشی پیاده و عموم کارکنان پستی ملزم به رعایت آن شدند.

متن کلی فرمان به شرح زیر است.

«قرار لباس غازیان مفصله»

«امر قدر قدرت شده است آقایان قاجار و خوانین قاجار اهالی کشیک خانه عموماً از غلام پیشخدمت و غلام غیره نسقچیان و جارچیان و یساوول و عمله حضور فراشان و چاپاران و عمله اصطبل عساکر منصوره از امیران و میران پنجه و سرتیپان و سرهنگان و صاحب‌منصبان و سرکردگان از توپخانه و زنبورکخانه و قورخانه و سرباز و سوار عموماً از نظام و غیر نظام معلمین و متعلمین مدرسه دارالفنون و نایبان آجودانباشی و غیره. کلاه جمیع اشخاص مفصله فوق باید دو رویه باشد مثل کلاه خراسانی از صاحب‌منصبان و روساء از دو تومان و پنج هزار دینار زیادتر قیمت نداشته باشد کمتر را مختارند از تابعین و آحاد و افراد از دو تومان باشد الی سه هزار دینار کلیچه زمستانی و بهاری کلاً می‌باید ابره آنها غیر از برک و ماهوت چیز دیگر نباشد بکلی کلیچه ترمه کشمیری و کرمانی را موقوف دارند. تا بین کلیچه قدک و لنکه بیوشند لاغیر قبای صاحب‌منصبان و روساء اداری و صوف یزدی و قدک در تابستان و در زمستان ماهوت و برک باشد لاغیر از تاین عموماً قدک باشد مگر ملبوس

نظامی ماهوت که از دیوان اعلی داده می‌شود. تحریر فی شهر رجب‌المرجب سنه ۱۲۷۴.»^۱
 متعاقب صدور فرمان مذکور یک مهلت یکماهه برای آن از قرار زیر در نظر گرفته شد.
 «... قرار مفصله مزبوره فوق را از حال تحریر لغایت یکماه در جمیع ممالک
 محروسه معمول و مجری بدارند و دقیقه‌ای از دقیق آنها را مهمل و متروک
 نگذارند عالیجاه مقرب‌الخاقان عباسقلی‌خان سیف‌الملک صورت این حکم را به
 جمیع ولایات و جمیع سرحدات بتوسط چاپارها بفرستد و التزام عدم تخلف این
 حکم محکم را بیاورند و محتسبین در دارالخلافة و سایر ممالک محروسه مأمور
 دارد که هر یک از این قرار تخلف و تجاوز نماید معروض دارد تا معرض مؤاخذه و
 عتاب درآید و اگر آن مقرب‌الخاقان نیز در اجرای احکام مرقومه تعلل و تسامح
 نماید مورد مؤاخذه و عقوبت قهرمانی خواهد بود»^۲.

ب - مجلس مصلحت‌خانه

از دیگر تأسیسات دولتی که فرمان گشایش آن در اوایل سال ۱۲۷۶ هـ - ق صادر گردید
 مجلسی بنام مصلحت‌خانه است. ظاهراً منظور از تأسیس مجلس مصلحت گردهم‌آئی افراد
 صاحب نظر و تبادل نظر و ارائه طریق برای حل مشکلات مملکت بود به طریقی که خیر و
 صلاح اکثریت مردم را دربر داشته باشد.

اعضاء مجلس مصلحت‌خانه بالغ بر ۲۵ نفر که طبق معمول جملگی توسط شاه انتخاب شدند.

«علاوه بر مجلس شورای دولتی حسب‌الامر مجلس مصلحت‌خانه برای امور
 دولت ترتیب یافته عیسی‌خان اعتمادالدوله را بریاست آن برقرار و مقرر فرمودند
 که همه روزه از صبح تا چهار ساعت بغروب مانده در مجلس مخصوص اجزای
 مسطوره در ذیل بنشینند و گفتگو در مهام کشور و لشکر نمایند و انتظام امور
 آسایش رعیت و آبادی مملکت و ترقی دولت را مد نظر داشته باشند و صورت
 اجزای مصلحت‌خانه از این قرار است. عیسی‌خان اعتمادالدوله - حسین‌خان
 نظام‌الدوله - مجدالاشرف - ملک‌الکتاب - ملا محمود نظام‌العلما - میرزاموسی
 وزیر - اسکندرخان - محمدرحیم‌خان علاءالدوله - میرزا تقی‌خان سپهر - میرزا
 غفارخان صدیق‌الملک - میرزا مصطفی‌خان افشار - حسین‌خان شهاب‌الملک -

۱- مرآت‌البلدان جلد دوم وقایع سال ۱۲۷۴ صفحه ۲۱۶

۲- همان مأخذ همان صفحه

رضاقلی خان رئیس دارالفنون - میرزارضا مهندس باشی - محمدابراهیم خان یزدی
 - میرزا عبدالوهاب خان - احمدخان نوائی - میرزامهدی خان تهرانی - میرزا
 اسدالله خان مستوفی - میرزا محمدخان - میرزا محمدعلی - حاج میرزا محمدخان
 مجدالملک - محمدقلی خان صارم الملک حاجی جبارخان ناظم المہام - میرزا
 عبداللطیف طسوجی»^۱

علاوه بر اعضاء مذکور میرزا اسماعیل نامی به عنوان رابط بین شاه و مجلس و مبلغ احکام به مجلس معرفی گردید. انتخاب و ترکیب اعضای مجلس مصلحت‌خانه از نظر مشاغل ظاهراً گزینشی از افراد نخبه و اهل فن بود من باب مثال حسین خان شهاب‌الملک علاوه بر عضویت مجلس ریاست چاپارخانه‌ها را نیز به عهده داشت. انتخاب چاپارچی باشی به عضویت مجلس مصلحت‌خانه دراصل شاید هم چندان بی‌معنی نبود چه نامبرده در شغل خود بزرگترین مقام اطلاعاتی آنروز کشور محسوب که ارتباط گسترده مرکز را با سایر بلاد تأمین می‌کرد لذا منصب پستی وی در میان سایر مناصب دولتی از ارج و قرب خاصی برخوردار و نظر به اهمیت وظیفه از محارمین و معتمدین رئیس مملکت به شمار می‌رفت این موضوع برای حسین خان نظام‌الدوله آجودان باشی نیز مصداق عمل پیدا می‌کرد. نامبرده مردی مصلح، کاردان و بنا به شهادت منابع موجود از جمله مردان انگشت‌شمار زمان و انفسای قاجاریه و هم‌عصر با میرزا تقی‌خان امیرکبیر بود که به رمز و رموز سیاست آشنائی کامل داشت.

چنانکه در مسئله دستگیری چاپار* سفارت انگلیس توسط مأمورین ایران که منجر به

۱- مرآت‌البلدان جلد دوم شرح وقایع سال ۱۲۶۷ هـ-ق.

*- در سال ۱۲۵۳ هـ-ق برابر ۱۲۱۶ ش. مصادف با محاصره هرات توسط ارتش ایران محمدعلی‌بیک نامی از غلام چاپاران سفارت انگلیس در حوالی مشهد نزدیک به اردوگاه نظامی ایران دستگیر و موضوع زمینه‌ساز کدورت شدید بین دولتین ایران و بریتانیا شد که از پیش به خاطر پاره‌ای از مسائل سیاسی در جریان بود. با پیش آمدن مسئله اخیر روابط نیم‌بند بین طرفین به سرعت رو به وخامت و مدتها حالت خصمانه به خود گرفت تا آنکه مقارن جلوس ملکه ویکتوریا به تخت سلطنت انگلیس حسین خان نظام‌الدوله از جانب دولت ایران حامل پیام تهنیت به دربار بریتانیا گردید. نامبرده بدین قصد از وین پایتخت کشور اتریش عازم انگلستان شد که توسط سفیر انگلیس از متن یادداشت لردپالمرستون نخست وزیران کشور مبنی بر عذرخواهی رسمی دولت ایران از دولت انگلیس اطلاع حاصل نمود. در یادداشت صدر اعظم بریتانیا شرط ورود آجودانباشی به انگلستان و پذیرائی رسمی آن دولت از وی منوط به عذرخواهی دولت ایران از مسئله چاپار سفارت انگلیسی قلمداد در غیر اینصورت تهدید گردید

کدورت و عکس‌العمل خصمانه بین دولتین گردید بسیار سیاست مآبانه رفتار و قضیه را از نظر سیاسی و دیدگاه دولت ایران آنچنان بی‌اهمیت جلوه داد که مور تحسین بزرگترین رجل سیاسی اروپا (مترنیخ صدر اعظم اتریش) قرار گرفت.^۱ و اما آشنائی دیگر ما با میرزاجبار ناظم‌المهام است که علاوه بر خدمت در مشاغل مختلف در امور معادن ایران نیز سررشته کافی داشت حاج جبار در زمان صدارت میرزاتقی‌خان به ریاست کل معادن ایران منصوب شد و در راهاندازی معادن زحمات زیادی متقبل گردید تا آنجا که به میزان قابل توجه نیاز دولت را از منابع داخلی تأمین کرد.^۲ لذا تنها اشاره مختصر به شخصیت ایندو رجل نمی‌تواند گواه بر طریقه عمل آزاد نمایندگان مجلس مصلحت‌خانه در تصمیم‌گیری باشد زیرا نکته مهم در ضمیر شخص شاه نهفته است که آنرا می‌توان در دو کلمه 'استبداد مطلق' خلاصه کرد و اصولاً طبع مستبد با اصلاحات ناسازگار است بنابراین مجلس مصلحت‌خانه از حد نمایش و مانور قدمی فراتر نگذارد و عملاً پس از نزدیک به دو سال از کار افتاد.

ج- صندوق عدالت

اندیشه رفع ظلم از خلق الناس ظاهراً از سال ۱۲۷۵ هـ - ق ضمن تأسیس وزارتخانه‌ها و گشایش وزارت عدلیه همراه با سایر شعبات مربوطه در ولایات جامعه عمل پوشید و در تظلم‌خواهی به روی عموم بازگردید تا آنجا که رئیس مملکت ظاهراً برای رویارویی با مشکلات مردم و نظارت از چگونگی روش کار دیوانخانه‌های عدلیه یکشنبه هر هفته را به

که دربار انگلیس از پذیرائی فرستاده دولت ایران خودداری خواهد کرد. هرچند سعی آجودانباشی در بی‌اهمیت جلوه دادن قضیه و تلاش در ختم غائله مؤثر نیافتاد ولی از آنجا که مرد باکفایت و دارای شم قوی سیاسی بود و نظر به آشنائی که از پیش با مترنیخ صدر اعظم اتریش داشت نامبرده را در جریان امر قرار و موضوع را از دیدگاه دولت ایران بسیار بی‌اهمیت جلوه و از نظر سیاسی خواستار حل و فصل ماجرا گردید. بدون آنکه لطمه‌ای به حیثیت سیاسی ایران وارد شود. گو اینکه اقدام میانجیگری صدر اعظم و سفیر اتریش در لندن کاری از پیش نبرد لیکن توجه مترنیخ به مسئله سیاسی مطروحه از جانب آجودانباشی و کوشش وی در حل و فصل قضیه با توجه به محتوی نامه مترنیخ خطاب به سفیر آن کشور در لندن که سراسر حاوی تمجید و تعریف از کاربرد سیاسی این رجل ایرانی دارد موضوع می‌تواند به تنهایی معرف شخصیت برجسته سیاسی حسین‌خان نظام‌الدوله در عالم سیاست باشد.

۱- استناد به کتاب شرح مأموریت آجودانباشی صفحات ۱۰۲ و ۳۱۴ و ۳۱۹ تألیف محمد

۲- المآثر ولآثار باب چهارم صفحه ۲۰

مشیری

روز تظلم‌خواهی اختصاص و خود شخصاً از نزدیک شاهد و ناظر بر جریان امور می‌شد.^۱ اقدام اخیر ظاهری آراسته و عوام‌پسندانه ولی در اصل اساس و بنیان استواری نداشت بنابر این پیشرفت کار کلاً منفی و روش جدیدی اتخاذ که از سال ۱۲۷۸ هـ. ق برابر ۱۲۴۰ ش. به مرحله اجراء درآمد و بخش کوچکی از مسئولیت آن برعهده مأمورین چاپارخانه محول گردید.

روش متخذه به طریقی بود که مردم عرض حال خود را مخفیانه به مسئولین جمع‌آوری نامه‌ها که اصطلاحاً آنان را ضابط چاپار می‌گفتند تحویل، شخص اخیر نیز بی‌آنکه کسی از جریان امر مطلع باشد آن عریضه را تحویل چاپار تا به مقصد روانه و در وقت مقرر مورد رسیدگی قرار گیرد. با بیان این مطلب چنین می‌توان استدلال نمود که مأمورین چاپار در حقیقت بیشتر از هر کسی امین مردم قرار گرفتند.

«چون نظر مبارک غوررسی و رفع ظلم و اجحاف از ضعفا و مظلومین است لهذا هر کسی در ولایات باشد و دسترسی به دربار همایون نداشته باشد باید عرض خود را در عریضه نوشته سرش را به مهر بسته به ضابط چاپار ولایت بسپارد که او هم بی‌آنکه کسی مطلع شود سربسته عریضه آنکس را به چاپار بدهد که جزء نوشتجات ولایات بعرض خاکپای همایون برسد و موافق عدل و انصاف حکم بشود.»^۲

و اما بنظر می‌رسد زمینه‌سازی‌ها و تلاش بیهوده شاه جهت برپائی سازمان قضائی عامه‌پسند که در حد رفع حوائج مردم باشد نتیجه مطلوب عاید مردم نکرده باشد بدین لحاظ در سال ۱۲۸۱ هـ. ق برابر ۱۲۴۳ ش. همزمان با وزارت مصطفی‌خان بهاء‌الملک بر عدلیه تشکیلات جدیدی بنام صندوق عدالت تأسیس و آغاز به کار نمود.

«صندوق عدالت حسب‌الامر وضع و در میدان ارک آنرا قرار دادند که هرکس عریضه بحضور همایون دارد در آن صندوق بیاندازد.»^۳

در نخستین اعلامیه دولت خطاب به مردم، هدف از ایجاد صندوق عدالت را گشایش راه حل سریع جهت احقاق حق مردم قلمداد کردند.

نخستین صندوق عدالت در میدان ارک و در ضلع غربی باغ گلشن که گردشگاه همگانی

۱- مرآت‌البلدان جلد دوم شرح وقایع سال ۱۲۷۷

۲- همان مأخذ شرح وقایع سال ۱۲۷۸

۳- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۱

مردم بود نصب گردید تا مردم بتوانند آزادانه عریضه خود را درون آن بیانازد. 'طرح و احیاء باغ مشهور گلشن ... در سال هیجدهم قمری از جلوس ابدمانوس و در قسمت غربی این باغ صندوق عدالت بود.'^۱

عرض حال مردم بر مبنای قرار گذشته هفته‌ای یکبار رسیدگی و پاسخ آن صادر می‌شد به علت بعد مسافت پایتخت با سایر نقاط کشور در مرکز هر ولایت صندوق عدالت نصب و مقرر گردید مباشرین چاپخانه‌ها هر ماه دوبار کیف مخصوص عرایض را توسط چاپار مخصوص به تهران ارسال دارند. در نقاط پرت و دور افتاده از خطوط چاپار این وظیفه مهم کماکان برعهده ضابطین چاپار قرار گرفت که پس از جمع‌آوری و مهور کردن کیف آنرا در نزدیکترین خط چاپاری به غلام چاپار مخصوص تحویل دهند. کیف‌های رسیده به مرکز ابتدا تحویل مقامات مسئول می‌شد تا در روز معین با تشریفات خاصی مهر از آن برداشته شود و سپس رسیدگی به کار تظلم‌خواهی مردم آغاز می‌گردید.^۲

شکل ظاهری صندوق:

شکل ظاهری صندوق عدالت شبیه جعبه چهارگوش متوسطی بود که کیف عرایض سر بسته درون آن قرار داشت که در وقت مقرر توسط مأمورین چاپار بیرون آورده و مهور می‌شد. هر کیف کلیدی داشت که ابتدا کلید آنها نزد شاه نگهداری و پس از برداشتن مهر در حضور وی باز می‌شد. ماهیت کار صندوق عدالت چون دیگر اصلاحات ظاهری آراسته ولی بیشتر جنبه تبلیغاتی آن مد نظر بود. از این‌رو در بیشتر مواقع سلطان صاحبقران در این اندیشه‌های سیر می‌کرد که رعایا در کمال امنیت زندگی می‌کنند غافل از آنکه مأمورین حکام ولایات مردم را از انداختن عریضه درون صندوق منع و پاداش جسارت انداختن عرض حال درون صندوق را با تازیه‌های رایگان پاسخ می‌دادند.

تقی‌خان چاپارچی‌باشی (۱۲۸۳ تا ۱۲۸۸ هـ - ق برابر ۱۲۴۵ تا ۱۲۵۰ ش.)

شناسائی و اطلاعات موجود در مورد شخص مذکور بسیار مختصر و تنها به عبارت کوتاه از یک سند ختم می‌شود که از نامبرده پس از حسین‌خان شهاب‌الملک به عنوان

۱- الماثر والآثار باب هفتم صفحه ۷۰

۲- استناد به کتاب مرآت البلدان جلد سوم صفحه ۱۹۹ شرح وقایع سال ۱۲۹۱

چاپارچی باشی یاد می‌کند.^۱ ولی تاریخ انتصاب وی در مقام چاپارچی باشی دقیقاً مشخص نمی‌باشد. لیکن با دقت نظر به دو مأموریت آخر حسین‌خان که در سالهای ۱۲۸۲ و ۱۲۸۴ هـ. ق پیش آمد و با استناد به تقسیم‌بندی جدید وزارتخانه‌های دولت که از اوایل سال ۱۲۸۳ انجام پذیرفت می‌بینیم که از سال مذکور اداره چاپارخانه یکی از ادارات تابعه وزارت دربار قلمداد و زیر نظر مستقیم وزیر دربار محمدناصرخان ظهیرالدوله قرار گرفت.^۲ بدون آنکه اسمی از حسین‌خان شهاب‌الملک به میان آمده باشد. لذا با تکیه به مطلب اخیر چنین استنباط می‌گردد که از سال مورد نظر حسین‌خان از مقام ریاست چاپارخانه‌ها برکنار و تقی‌خان عهده‌دار منصب چاپارچی باشی گردیده باشد. همچنین برابر مدارک موجود ما از سال ۱۲۸۳ در جریان یک دگرگونی موقت و انشعاب جزئی در چرخش کار چاپارخانه قرار می‌گیریم زیرا علاوه بر آنکه فرمان جدید صراحتاً نظم عمل چاپارخانه‌ها را برعهده وزیر دربار محول می‌کرد مسئولیت اداره کردن بخش کوچکی از آنرا برعهده میرزا محمدحسین خان دبیرالملک* قرار می‌داد که نامبرده علاوه بر منصب وزارت دارالانشاء عهده‌دار اداره بزرگراه تهران به آذربایجان و منزلگاه‌های پستی مستقر در آن خط نیز گردید.

... اداره چاپارخانه‌های راه آذربایجان و وزارت دارالانشاء بمعهد دبیرالملک میرزا محمدحسین‌خان محول و مفوض فرمودند.^۳

انگیزه تقسیم‌بندی اخیر بسیار نامشخص و مبهم به نظر می‌رسد، لیکن با توجه به اهمیت و نقش ویژه‌ای که بزرگراه ارتباطی آذربایجان در امر حمل‌ونقل تجاری و محمولات پستی به خارج از کشور را عهده‌دار است چنین می‌توان نتیجه گرفت که دولت جهت ترویج امر تجارت و ایاب و ذهاب چاپاری اداره آنرا از حیثه نفوذ چاپارچی باشی خارج و مستقیماً در اختیار شخص مزبور قرار داده باشد.

طبق شواهد موجود چنین به نظر می‌رسد انتشار تمبر و طریقه استفاده از آن بدو در زمان ریاست میرزاتقی‌خان چاپارچی باشی رایج ولی به علت سوء استفاده و عدم رعایت صحیح از آن بزودی متروک و از دور خارج گردیده باشد.^۴

۱- المآثر و الآثار تألیف محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه باب چهارم صفحه ۲۲

۲- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۳ هـ. ق

*- این شخص یکی از نویسندگان مخصوص میرزاتقی‌خان امیرکبیر بود.

۳- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۳ هـ. ق

۴- ایران و قضیه ایران تألیف لرد کوزن جلد اول صفحه ۶۰۴ ترجمه وحید مازندرانی.

میرزا علیخان چاپارچی باشی و اصلاحات جدید در چاپخانه (۱۲۸۸ تا ۱۲۹۰ هـ - ق برابر ۱۲۵۰ تا ۱۲۵۲ ش.)

از سال ۱۲۸۸ یک سلسله تغییرات کلی در سطوح مختلف اداری کشور صورت گرفت که پی آمد آن انتشار شرح وظایف جدید جهت بهبود روش و نظم ادارات مختلف مملکت بود. اندیشه اصلاحات و نوآوری‌های جدید پس از یک وقفه بیست ساله بعد از قتل میرزاتقی‌خان امیرکبیر انجام می‌گرفت. از سال ۱۲۸۸ میرزا علیخان منشی‌الحضور* به ریاست چاپخانه‌های کشور منصوب و مشغول به کار شد.

اداره چاپخانه‌های کل ممالک محروسه را به میرزا علیخان منشی‌الحضور سپردند:^۱ مطابق فرمان صادره سال ۱۲۸۸ کلیه زمام امور کشور به صدر اعظم جدید واگذار گردید و دستورالعملی مرکب از ده شق صادر شد که نظر به اهمیت موضوع بند نخست آن در ارتباط با امر ارسال و مراسلات دولتی می‌باشد.

«کلیه امورات دولت خواه کشور خواه لشکر خواه داخله خواه خارجه باید صدر اعظم بشخصه رسیدگی نمایند و امور دولتی را از اینقرار مجری دارند. اولاً امر ارسال و مرسل نوشتجات ولایاتست که از مهمام دولت است. جناب صدر اعظم از روی دقت دستورالعمل به میرزا علیخان منشی‌الحضور رئیس چاپخانه‌ها بدهند که

* میرزا علیخان فرزند میرزا محمدخان سینکی دبیر مهمام وزارت خارجه در سال ۱۲۶۰ هـ - ق در تهران متولد و در سال ۱۲۸۴ نایب اول وزارت خارجه و ملقب به منشی‌الحضور گردید. در سال ۱۲۸۸ به ریاست چاپخانه‌های کشور منصوب و از سال ۱۲۹۰ ملقب به امین‌الملک و چندی بعد به وزارت رسائل رسید. در همین سال برای مدت دو سال از اداره امور پستخانه فارغ و متعاقباً در سال ۱۲۹۲ اداره جدید پستخانه‌های کشور باو واگذار شد در سال ۱۲۹۷ رسماً به وزارت پست و وظایف و اوقاف رسید مدتی بعد به لقب امین‌الدوله و در سال ۱۳۰۴ هـ - ق بریاست مجلس وزراء و دارالشورای دولتی برگزیده شد در واقعه رژی مورد سوء ظن شاه و امین‌السلطان صدر اعظم قرار گرفت و از سال ۱۳۱۱ از کار وزارت پست و وظایف و اوقاف کناره و اداره امور پستخانه را به فرزندش میرزامحسن معین‌الملک واگذار کرد. در سال ۱۳۱۳ به پیشکاری مظفرالدین میرزا ولیعهد عازم آذربایجان و در سال ۱۳۱۴ از طرف مظفرالدین شاه به تهران احضار و به مقام صدر اعظمی رسید و در سال ۱۳۱۶ از مقام مزبور خلع و در سال ۱۳۲۲ پس از هشت سال کناره‌گیری از کار سیاست درگذشت. میرزا علیخان از بانیان پست نوین در ایران می‌باشد.

۱- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۸

نتیجه آن باشد که چاپاران در غره و نیمه ماه بدون خلاف و معطلی از طهران روانه ولایات شوند و از ولایات نیز عازم دربار کردند.»^۱

با انتصاب میرزا علیخان منشی‌الحضور به ریاست چاپارخانه و کوشش بی‌دریغ و پی‌گیر وی در بهبود امور چاپارخانه اندک زمانی به درازا نکشید که وضع پیشین دگرگون و نظم و نسق جدیدی بر تشکیلات اداری آن حاکم گردید. به طوریکه منابع مستند پس از دوران کوتاه میرزا تقی‌خان امیرکبیر از نظم حاکم بر سازمان پستی ایران در این دوره یاد می‌کنند. اندیشه نوسازی و پیشرفت در زمینه چاپار از دوران میرزا علیخان منشی‌الحضور آغاز می‌شود. ابتدا برای رفاه امور چاپاری مردم مقررات و روش جدیدی در امر مراسلات و امانات پستی طرح و به سرعت اجراء گردید که جهت اطلاع خوانندگان ابتدا از سابقه اختراع تمبر در ایران و سپس اختراع مهر و نرخ جدید پست سخن گفته خواهد شد.

سابقه اختراع تمبر در ایران:

پیش از تأسیس پستخانه جدید در ایران اقدامات دولت و مسئولین چاپارخانه در چاپ و انتشار تمبر با عدم موفقیت روبرو ولی نخستین اقدامات جدی در این زمینه مربوط بسال ۱۲۸۲ هـ - ق برابر ۱۲۴۴ ش. می‌شود که هیئت برای سفارش تمبر و مذاکره با مقامات پست فرانسه از تهران عازم پاریس گردید. اولین تماس هیئت ایرانی در پاریس با شخصی بنام ریستر Rister آغاز و نامبرده چندین نمونه تمبر با طرح شیر و خورشید تهیه و در اختیار هیئت ایرانی گذارد. شکل ظاهری نخستین تمبرها متشکل از شیری خوابیده و خورشیدی از پشت آن می‌تابد و در قسمت پائین محل سفیدی برای تعیین نرخ آن جا گذاشته شده بود نمونه تمبرهای اخیر در پاریس به معرض نمایش گذارده شد لیکن به علت عدم حصول توافق بین طرفین هیئت با شخصی دیگر بنام بار Barre تماس و نامبرده نمونه زیادی تمبر طراحی و برای انتخاب در اختیار هیئت ایرانی گذارد تمبرهایی که بار به هیئت ایرانی در پاریس تسلیم نمود شامل چهار نوع مختلف، ۱ - ۲ - ۴ و ۸ شاهی با علامت شیر و خورشید در وسط و در چهار گوشه آن نرخ تمبر با اعداد مربوطه نوشته شده بود. اولین سری تمبر که رسماً در پست ایران مورد استفاده قرار گرفت سری موسوم به باقریست که در سال ۱۲۸۵ هـ - ق برابر

۱۲۴۷ش چاپ و منتشر گردید ولی طریقه استفاده از آن تابع قاعده و قرار صحیح نبود.^۱ لذا اندک مدتی پس از چاپ از گردونه خارج شد زیرا ثبت است که مباشر این کار محرمانه صد هزار تمبر جهت منافع شخصی خود چاپ کرده بود با توجه به مطلب اخیر چنانچه حق امتیاز چاپ و نشر تمبر را در سال مذکور از اختیارات چاپارچی‌باشی محسوب داریم قطعاً فعل و انفعالات انجام شده در زمان تقی‌خان چاپارچی‌باشی انجام، در غیر اینصورت مسئولیت این مهم متوجه شخص دیگریست که متأسفانه از نظر ما شناخته شده نمی‌باشد.*

تعیین نرخ و وضع جدید مهر چاپار:

راجع به نرخ جدید حمل و نقل مراسلات و امانات چاپاری دولت با انتشار مکرر اعلامیه مردم را از کم و کیف و چگونگی گردش کار آگاه و قرار جدیدی مبنی بر پذیرش مرسولات و امانات وضع کرد. مردم برای نخستین بار در قبال تحویل امانات خود به چاپارخانه قبض رسید دریافت داشتند، روش اخیر نشان‌دهنده قبول ضمانت اجرائی چاپارخانه در قبال مفقود شدن امانات مردم است. اینگونه رسیده‌ها ابتدا بنام قبوض ملتسمه** نامیده شد. نرخ جدید برای ارسال نامه از یک شهر به شهر دیگر مثقالی دویست دینار و برای امانات هر من صد دینار در یک فرسخ محاسبه گردید و چون تا آن تاریخ طریقه استفاده صحیح از تمبر در ایران رایج نبود به جای آن ترتیب ساختن امهار مختلف به رنگهای گوناگون که هریک نشانگر قیمت مشخصه‌ای باشد فراهم آمد.

روش جدید به کارگیری نرخها برای نخستین بار روش قدیمی سیاق را حذف و به جای آن در سطح امهار اعداد هندسی نوشته شد و مراتب طی آگهی در روزنامه شماره ۶۹ ایران مورخ ۱۷ ذی‌عقده سال ۱۲۸۸ هـ - ق (برابر ۸ بهمن ۱۲۵۱ ش. ۲۸ ژانویه ۱۸۷۲ م.) به اطلاع مردم رسید.

«برای تجدید و تعیین اجرت چاپارخانه در حمل نوشتجات و مکاتیب و نظم قبول مرسولات و امانات که به چاپارخانه داده می‌شود، بطوریکه در هر مملکت رسم و متداول است، مهر مخصوص بنشان شیر و خورشید وضع و برقرار شده و با اجازه

۱- دائرالمعارف فارسی به سرپرستی غلامحسین مصاحب جلد اول صفحه ۶۶۹
 *- احتمالاً وجه تسمیه این تمبرها به باقری شاید منتسب به شخص چاپ‌کننده آن باشد.
 *- قبض رسید

و امضای اولیای دولت علیه اداره چاپخانه بهر ولایت و هر نقطه مهر مزبور را انفاذ و منتشر کرده است که منبعت فوائد مترتبه این امر موجب تسهیل و انتظام کلی در وصول نوشتجات و مرسولات شده راه بعضی معایب که در این ماده الی حال شایع بوده مسدود گردد به این معنی که صاحبان نوشتجات و امانات که چاپخانه را وسیله ابلاغ آن قرار می دهند تکلیف خود را در ادای اجرت حقیقی آن دانسته از طمع و توقعات چاپاران آسوده و به صحت وصول و ابلاغ مرسولات خود مطمئن باشند. برای صیانت این قانون مهر دولتی برونگ و نشان مشروحه ذیل طبع و در این تاریخ در کلیه چاپخانهها مهر بنفش که عدد یک هندسی دارد بجای ۱ شاهی قبول می شود، مهر سبز که عدد دو دارد بجای ۲ شاهی رایج است. مهر کبود که عدد چهار دارد یک عباسی رواج دارد و مهر سرخ که عدد هشت دارد بجای هشت شاهی که دو عباسی است قبول خواهد شد.»

بنابراین ماحصل کلام در مورد نرخهای جدید به صورت زیر خلاصه می شود:

الف - مهر بنفش با عدد ۱ برای نرخ یکشاهی

ب - مهر سبز با عدد ۲ برای نرخ دو شاهی

ج - مهر کبود با عدد ۴ برای نرخ چهارشاهی یا یک عباسی

د - مهر سرخ با عدد ۸ برای نرخ هشت شاهی یا دو عباسی

روش مذکور تا پایان سال ۱۲۹۲ همچنان برقرار و مورد استفاده قرار می گرفت.

مهدیقلی میرزا چاپارچی باشی ۱۲۹۰ تا ۱۲۹۲ هـ - ق برابر ۱۲۵۲ تا ۱۲۵۴ ش.

از سال ۱۲۹۰ اداره کلیه چاپخانههای کشور بر عهده مهدیقلی قاجار سپرده شد.

«امور چاپخانههای ممالک محروسه را با میرزاده مهدیقلی میرزا اولاد مرحوم

حاجی محمدولی میرزا واگذار فرمودند.»^۱

مهدیقلی میرزا تا پیش از دایر شدن پستخانه جدید در ایران در منصب چاپارچی باشی مشغول انجام وظیفه و من حیث المجموع وقایع آنچنانی در زمان ریاست نامبرده اتفاق نیافتاد.

۱- مرآت البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۹۰ هـ - ق

شرح مختصر تشکیلات چاپارخانه از سال ۱۲۶۶ تا ۱۲۹۲ هـ - ق برابر ۱۲۲۹ تا ۱۲۵۳ ش. تشکیلات اداری چاپارخانه از ابتدای تأسیس آن در زمان میرزاتقی خان امیرکبیر تا پیش از دایر شدن پستخانه جدید توسط مستشاران اتریشی از نظر مشاغل مختلف و چگونگی گردش کار آن به شرح زیر مرقوم می‌گردد:

چاپارچی باشی

شخص مورد نظر توسط رئیس مملکت یا صدر اعظم انتخاب و مقام مسئول چاپارخانه‌های کشور محسوب می‌شد که زیر نظر صدر اعظم انجام وظیفه می‌کرد.

چاپارچی

شامل تعدادی غلام چاپار سواره و پیاده بود که زیر نظر مستقیم چاپارچی باشی قرار و اهم وظایف آنان حمل مرسولات از ولایات به مرکز و بالعکس بود.

ضابط چاپار

اصطلاح مذکور به مأمورینی اطلاق می‌شد که وظایف آنان تحت عنوان غلام گردشی جمع‌آوری مرسولات مردم و تحویل آنها به نایبین چاپارخانه یا غلام چاپار بود.

مباشر چاپارخانه

هر منزلگاه چاپاری دارای یک نفر مسئول تحت عنوان مباشر بود که اصطلاحاً آنرا نایب چاپارخانه می‌گفتند از وظایف مهم مباشر گرفتن مرسولات و امانات چاپاری از مردم و ضابط چاپار و تحویل آنها به چاپارچی‌ها و فراهم آوردن تسهیلات جهت مسافری در سفر و حفاظت و نگهداری چاپارخانه بود.

سررشته‌دار

مقامی که در اصطلاح امروزی به حسابدار اطلاق می‌شود. سررشته‌دار مسئول کلیه محاسبات مالی اعم از عایدات و مخارج سالیانه سازمان چاپارخانه بود.

چاپارخانه

منزلگاهی شامل چند اطاق برای توقف و استراحت مسافریین همراه با محوطه‌ای وسیع شامل چند جایگاه برای تعویض و استراحت مرکوب چاپاری.

مناطق و خطوط هشتگانه چاپاری

از ابتدای آغاز فعالیت چاپارخانه برای فراهم آوردن تسهیلات در امر توزیع مراسلات کشور را به هشت منطقه چاپاری تقسیم که ارتباط بین مرکز با نقاط تقسیم شده توسط هشت جاده چاپاری همراه با شبکه‌های وسیع بین آنها تأمین می‌شد.

تاریخ ورود و خروج چاپار از مرکز

از نخستین سالهای آغاز به کار چاپارخانه پست هر ماهه دوبار یکی اول و دیگر نیمه هر ماه از پایتخت به مناطق هشتگانه* حرکت و از مناطق مزبور به همان ترتیب راهی مرکز می‌شد ولی در مواقع ضروری و بستگی به اهمیت موضوع شرایط بالا تغییر و تابع وضع موجود نمی‌گردید.

نرخ رایج چاپاری

با تأسیس چاپارخانه نرخ تعیین شده برای ارسال هر نامه ۵ شاهی و هزینه مسافرت با چاپار به ازای هر فرسخ ۱۰ شاهی ذکر گردید ولی بعدها نرخ معمول بر پایه وزن مرسوله و امانت قرار به طوریکه برای هر مثقال نامه ۲۰۰ دینار و برای یک من امانت به ازای هر فرسخ ۱۰۰ دینار در نظر گرفته شد.

خورجین چاپاری

خورجین یکی از وسائل کار چاپارچی‌ها بود که از بدو تأسیس چاپارخانه جهت حمل و حفاظت مرسولات مورد استفاده قرار گرفت.

* - خراسان، استرآباد، مازندران، گیلان، آذربایجان، کرمانشاه، فارس، کرمان

صندوق پستی

تاریخ دقیق نصب صندوقهای پستی در مرکز ولایات به درستی شناخته شده نیست ولی ابتدای آشنائی ما با واژه صندوق از سال ۱۲۸۱ بهنگام تأسیس صندوق عدالت آغاز که با توجه باین موضوع چنین استنباط می‌شود که زمینه نصب آن از مدتها پیش فراهم آمده باشد.

اسب چاپار

اسب چاپار معمولاً از میان دونده‌ترین نوع اسب انتخاب می‌شد هر چاپارچی به‌طور معمول از یک اسب استفاده می‌کرد ولی در صورت اضافه بار معمولاً یک اسب یدک همراه خود داشت.

چاپار مخصوص

از دیرباز در دربار سلاطین چند نفر چاپار ویژه که اصطلاحاً آنان را چاپار مخصوص یا چاپار دربار می‌گفتند برای آورد و برد فرامین سری و یا مکاتبات اضطراری وجود داشت گماشتگان به این منصب از معتمدین نزدیک سلطان و معمولاً از محارمین شخصی وی محسوب می‌شدند تا پیش از تأسیس چاپارخانه توسط میرزاتقی‌خان امیرکبیر چاپارچی‌باشی علاوه بر منصب مذکور وظیفه چاپار مخصوص را نیز انجام می‌داد. از نام‌آورترین چاپار مخصوص دربار قاجاریه می‌باید از بابایوسف، فاضل‌خان گروسی و شفیح‌خان چاپارچی‌باشی نامبرد که به ترتیب پیک ویژه آغامحمدخان، فتحعلیشاه و محمدشاه قاجار محسوب می‌شوند. برابر اسناد و مدارک موجود حاکی از مکاتبات بین ناصرالدین شاه و میرزا حسین‌خان قزوینی مربوط بسال ۱۲۸۷ هـ. ق از شخصی بنام نورمحمد به عنوان چاپار مخصوص نام برده شده است که رابط بین شاه و میرزا حسین‌خان بود.

مشیرالدوله عرایض و کتابچه شما مفصلاً با نورمحمد چاپار رسید.^۱

و دوباره در نامه‌ای دیگر خطاب به مشیرالدوله چنین می‌نویسد.

در فقره سرحدات با چاپار مخصوص تفصیلاتی نوشته بودیم نمی‌دانم هیچ در آن فقره^۲ مذاکره کرده‌اید یا نه.^۲

۱- کتاب عصر بی‌خبری تألیف ابراهیم تیموری صفحه ۹

۲- همان مأخذ همان صفحه

علاوه بر این چاپار مخصوص رابط بین رئیس مملکت و صدر اعظم و وزیر دربار و برحسب وظیفه اخیر گاهی ملقب به منشی‌الحضور نیز بوده که در این زمینه اسنادی تحت عنوان دستورالعمل و مکاتبه بین رئیس مملکت و صدر اعظم مربوط به سال ۱۲۸۸ و ۱۲۹۰ هـ. ق در دست است که صراحتاً دلالت بر تأیید گفتار به شرح زیر دارد.

«دیگر عرایض مهمه است که باید حاجی ظهیرالدوله خلاصه کرده توسط نورمحمدخان امین دیوان نزد صدر اعظم ارسال دارد. جواب را صدر اعظم بنویسد مجدداً نور محمدخان به لحاظ مبارک برساند از آن قرار صدر اعظم نوشته است مجری بدارد.»^۱

همچنین از متن نامه میرزا حسین‌خان قزوینی به ناصرالدین‌شاه که در سال ۱۲۹۰ هـ. ق نوشته شده است در مواردی از منشی‌الحضور به عنوان چاپار مخصوص و حامل نامه نام برده است.

«دیروز که بواسطه منشی حضور جواب یادداشت‌های همایونی معروض می‌شد در فقره کاغذ ... و نوشتجات عرض کرده بودم که همه آنها سربسته تقدیم ... و اصل کاغذ با ترجمه سه طغرا نوشته در جوف همین پاکت تقدیم حضور گردید.»^۲

با سیر تحول و پیشرفت تدریجی در امر ارتباطات به مرور مقام چاپار مخصوص منسوخ و از میان رفت.

رسم جدید نشست وزراء و رؤسای کل

حال بینیم جای نشست برای کار روزانه وزراء و رؤسای کل در کجا و چگونه بود. تا پیش از سال ۱۲۸۹ هـ. ق سنت قدیمی مبنی بر گرد آمدن وزراء و رؤسای کل در دیوان اعلی دولت که اصطلاحاً آنرا دربخانه می‌گفتند همچنان برقرار و حتی در بیشتر مواقع وزراء از رفتن به دربخانه امتناع و در منازل خود به کارهای مربوطه رسیدگی می‌کردند.

از جمله اقداماتی که در زمان صدارت میرزا حسین‌خان قزوینی انجام گرفت بر انداختن رسم قدیم و احداث ساختمانی بزرگ موسوم به عمارت دربار اعظم برای محل جدید کار وزراء و رؤسای دوایر دولت بود.

بنای مذکور شامل بخش‌های متعددی بود که هر قسمت آن مربوط به محل کار یک

۱- مرآت البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۸ هـ. ق

۲- عصر بی‌خبری صفحه ۴۱

وزارتخانه همراه با ادارات تابعه آن می‌شد. کلیه وزراء و روساء الزاماً هر روز در ساعت مقرر در آن مکان حضور پیدا و همراه با اعضاء برجسته خود به وظایف و امور محوله رسیدگی می‌کردند. هدف از برقراری نظم جدید تمرکز کابینه در یک مکان به منظور تسریع عمل و زیر نظر داشتن هیئت وزراء بود.

«ایجاد قاعده هیئت وزراء که در ممالک فرنگ آنرا کابینه می‌نامند بتلقین میرزا حسینخان سپهسالار قزوینی صدر اعظم در سنه ۱۲۸۹ سال ۲۶ قمری از جلوس همایون و این هیئت در ایران بعنوان دربار اعظم اصطلاح گردید.»^۱

«دیگر اساس و عمارت مشهور بدربار اعظم است که بدست محمد رحیمخان علاءالدوله امیر نظام اتمام یافت و انجام گرفت و بر مجالس بدیع محتوی و به محافل وسیع منظوی می‌باشد و این محوطه بمافیها من المنازل مجتمع وزراء عظام و امراء فخام است هر روز محافلش از بام تا شام غاص بخواص میگردد. غالب روساء دوائر دولتی با اعضاء و اجزاء در آنجا حاضر می‌شوند و به وظایف و تکالیف اداره خاصه خویش اشتغال می‌جویند.»^۲

ضمن اینکه فسخ روش متداول قدیم را دیدیم ایجاد رسم جدید را مشاهده کردیم اکنون استنباط ما چنین است که چاپارچی‌باشی یا رئیس کل چاپارخانه همچون سایر مدیران دولتی هر روز با اعضاء برجسته اداره مرکزی در محل جدید کار خود حاضر و به امور جاری رسیدگی می‌کرد. ایجاد روش تمرکز کل وزراء در یک مکان خاص تا مدت‌ها پابرجا ولی به تدریج در سنوات آتی هریک از وزارتخانه‌ها دارای محلی مشخص و به مرور از یکدیگر جدا شدند.

فصل هفتم

استخدام مستشار و دگرگونی در پست

نخستین دیدار ناصرالدین شاه از اروپا در سال ۱۲۹۰ قمری اتفاق افتاد. مدت سیر و سیاحت فرنگ مجموعاً پنج ماه به طول انجامید. در این مدت شاه قاجار از کشورهای مختلف دیدن کرد و از نزدیک شاهد کثرت صنایع مختلف و ترقیات روزافزون آن ممالک بود. او در این سفر فهمید سایرین چگونه حکومت می‌کنند و او چگونه، ولی ابداً به روی خود نیاورد. ظاهراً چنین به نظر می‌رسید که پس از بازگشت از سفر سریعاً زمینه اصلاحات و تحولات اجتماعی را بدست خود فراهم کند لیکن عملاً چنین نشد حتی تجزیه و تحلیل اوضاع کشورهای خارجی و شرایط عینی سفر نیز در او چندان تأثیری به‌جا نگذاشت. سرانجام پس از چندین ماه گشت و سیاحت در ماه رجب سال ۱۲۹۰ دست از پا درازتر به ایران برگشت. در هر صورت تصمیم استخدام مستشاران خارجی در همین سفر گرفته شد.

استخدام مستشار پست

مقدمه استخدام مستشاران خارجی برای بهبود وضع تشکیلات و سازمانهای دولتی از سال ۱۲۹۱ قمری به وجود آمد. از جمله مستشارانی که باید به استخدام دولت درآید یکی هم مستشار پستخانه بود که متأسفانه از دیدگاه شاه و برخی دولتمردان کوتاه‌فکر او پستخانه دستگاه خوبی بود، ولی به شرط آنکه خرجی برای دولت نداشته باشد و درعوض عایدات فراوان به خزانه دولت سرازیر کند. لذا وقتی دولت در سال ۱۲۹۱ هـ - ق اقدام به استخدام مستشار پست از کشور اتریش نمود از نظر شاه خرجی بیهوده تلقی، که از کیسه دولت هدر

می‌رفت.

ابتدا شاه به میرزا حسینخان توصیه تأسیس کمپانی پست را با شرکت دست‌اندرکاران و سرمایه‌داران داخلی می‌دهد که در صورت نیاز کمپانی خود رأساً مستشار مربوطه را استخدام و پرداخت مواجب و حق و حقوق سالانه وی را تقبل کند. میرزا حسینخان نظر شاه را در مورد تأسیس کمپانی قبول ولی استخدام مستشار را منوط به اقدام دولت قلمداد و چنین استدلال می‌کرد.

در مورد استخدام معلم پست طرف مقابل ایران یک دولت خارجیست، بهتر آنست دولت خود معلم پست را اجیر تا زیر نظر دولت و نسبت به آن مسئولیت داشته باشد ولی کمپانی مواجب آنرا تقبل و پرداخت نماید. این نظر مورد قبول شاه واقع و چون قرار بود مستشار از کشور اتریش آورده شود موضوع از کنت زالسکی سفیر آن کشور در تهران استعلام گردید. ضمن تأیید اظهارات میرزا حسینخان از طرف سفیر گزارشی عیناً برای شاه ارسال و مورد موافقت وی قرار گرفت.^۱ و سرانجام دولت در سال ۱۲۹۱ هـ - ق زمینه استخدام مستشار پست را فراهم و متعاقباً در ۱۷ محرم سال ۱۲۹۲ هـ - ق (برابر ۵ اسفند ۱۲۵۴ ش و ۲۴ فوریه ۱۸۷۵ میلادی) نخستین مستشار خارجی پستخانه وارد کشور گردید.^۲

دوران بلاتکلیفی:

مدتی از ورود مستشار پست به ایران می‌گذشت ولی هیچ فرصت برای اظهار نظر وی و تصمیم‌گیری اولیای امور پیش نیامد تا روزی که برات مرسوم نامبرده به امضای رئیس مملکت می‌رسید. شاه دفعتهً متوجه و از وضع پستخانه سؤال و گزارش خواست، می‌گویند هنوز اقدامی نشده، آنگاه پرخاشگرانه می‌گوید، با وجود آنکه مبلغی به این شخص مواجب داده می‌شود کسی نیست که بیرسد مستشار برای چه آمده است. عاقبت در این باب با میرزا علیخان امین‌الملک صاحب نظر در کار پست صحبت می‌کند تا نامبرده میرزا حسینخان را در جریان امر قرار و از مستشار گزارش به خواهد. مستشار نیز بدو صورت حسابی راجع به اصلاحات ضروری در پستخانه می‌دهد چون پای دادن پول برای اصلاحات به میان آمد شاه خود را باخت و خیلی زود جاد زد. و چنین اظهار نمود:

۱- استناد به کتاب اندیشه ترقی صفحه ۴۵۳ تألیف فریدون آدمیت

۲- دائرةالمعارف فارسی جلد اول صفحه ۵۴۴.

«عجب مایه زحمت و ضرری بدست خود فراهم کردیم فرنگیها جز پول و خرج حرفی نیاموخته‌اند از طرفی این اشخاص را که رسماً از دولت اطریش خواستیم و فرستاده‌اند کاری ندیده معاودت دهیم موجب خجلت است.»^۱

شاه هر طور که بود برای رفع مسئولیت از خویش مصمم گردید بار گران پستخانه را به اطرافیان تحمیل کند به‌ویژه آنکه مهدیقلی میرزا قاجار رئیس وقت پستخانه علاقه‌ای به تغییر وضع نشان نمی‌داد و از قبول مسئولیت جدید شانه خالی می‌کرد. عاقبت شاه در به‌کار انداختن نظم و نظام جدید دست نیاز به سوی میرزا ابراهیم امین‌السلطان آبدارباشی و میرزا علیخان که در کار پست صاحب سابقه بود دراز کرد انتخاب میرزا علیخان بسیار بجا، اما انتخاب آبدارباشی چه صیغه‌ای بود معلوم نشد. همینقدر می‌دانیم که آبدارباشی از پذیرش مسئولت ظفره و خیلی زود از میدان بدر رفت که آنهم از زبان میرزا علیخان به قول از شاه قاجار شنیدیم.

«خوب است شما دو نفر شریک شوید و اینکار را که می‌گویند بالمآل منافع کلی دارد انجام دهید. آقا ابراهیم عرض کرد مگر از اندوخته نوکری پیش ما چه سراغ کرده‌اید که اینطور فرمایشها می‌دهید. من چندین اولاد دارم که باید در یتیمی نان داشته باشند. این نوع خدمتها از من ساخته نمی‌شود.»

چون آبدارباشی از پذیرش پیشنهاد سرباز زد میرزا علیخان قبول مسئولیت نمود و از آن تاریخ اداره پست به اجاره وی درآمد. نامبرده مسئولیت اداره جدید را از سال ۱۲۹۲ برعهده گرفت. حسن اتفاق چنان افتاد که در تأسیس تشکیلات جدید زمینه سلیقه و تفکر رئیس و مستشار به یکدیگر نزدیک بود. لذا در اندک زمان کوتاه از یمن همت و حسن سیاست آن دو اداره پست سازمانی نمونه در ایران و گردش‌بهار آن همانند ادارات ممالک پیشرفته آنروز مرتب و منظم شد و با کمک بی‌دریغ مستشار اتریشی بزودی پست نوین در ایران تأسیس گردید.

تأسیس پستخانه جدید:

تشکیلات رسمی پست ایران به معنای واقع از سال ۱۲۹۲ هـ - ق برابر ۱۲۵۴ ش. بوسیله میرزا علیخان و با همکاری گوستاوریدرر* مستشار اتریشی پستخانه ایران تأسیس و آغاز به

۱- خاطرات سیاسی میرزا علیخان امین‌الدوله صفحه ۵۸ به کوشش حافظ فرمانفرمائیان.

کار کرد.

ریدرر پیش از شروع به کار و آشنائی از جوانب امر مطالعه مقدماتی را با آزمایش و رساندن نامه در سطح پایتخت آغاز^۱ و سپس با صرف مبلغ ۲۲ هزار تومان که در اختیار وی نهاده شد خط پستی تهران به تبریز و امتداد آنرا تا جلفا دایر نمود.^۲

پیشرفت کار آنچنان سریع بود که پس از مدت کوتاهی سرویس جدید و منظم پست در ایران تأسیس و پستخانه‌های کشور در سال ۱۲۹۲ کلاً به وضع تشکیلات پیشرفته سازمان و مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

پستخانه‌های ممالک ایران در این سال بوضع تشکیلات پستخانه‌های فرنگستان گردید.^۳

نخستین ارتباط جدید پستی ابتدا در ماه جمادی‌الثانی سال ۱۲۹۲ هـ. ق (مردادماه ۱۲۵۵ ش. و اوت ۸۷۵ میلادی) بین تهران و شمیران دایر و همه روزه پست توسط یک غلام چاپار سوار از تهران به شمیران به مقصد کاخ تابستانی سلطنت‌آباد حمل و در بازگشت مرسولات مردم را توزیع و تحویل می‌گرفت.

در آغاز نرخ جدید برای هر نامه بین تهران و شمیران ۵ شاهی و در تابستان بعد به ۲ شاهی تقلیل داده شد.^۴

اقدامات اولیه ریدرر در بهبود وضع پستخانه:

خلاصه اقدامات مفید و مهمی که ریدرر از آغاز کار خود در پستخانه انجام داد به شرح زیر است.

۱- تحویل و جمع‌آوری کلیه تمبرهای ابتدائی از اجاره‌داران خطوط چاپاری^۵ که برخی از آنان غیر قانونی اقدام به چاپ تمبر تا آن تاریخ کرده بودند.

۲- تأسیس یک کلاس شش هفته‌ای جهت تعلیمات مقدماتی کارکنان پست در تهران^۶

۱- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۴.

۲- خاطرات سیاسی میرزا علیخان امین‌الدوله صفحه ۵۹.

۳- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۹۲.

۴- دائرۃ‌المعارف فارسی جلد اول صفحه ۵۴۴.

۵- همان مأخذ، همان صفحه.

۶- همان مأخذ همان صفحه.

که بدون شک اولین رؤسای پستخانه‌ها و اولین دسته پستی‌های مربوط به محلات تهران در این کلاس شرکت و دوره مذکور را طی کرده‌اند.

۳- متحدالشکل کردن لباس پستی‌ها جهت شناسائی آنان^۱ فرم و اشکال لباس پستی‌ها دقیقاً مشخص شده نیست ولی برابر تنها سند موجود که مربوط به چند دهه بعد از آن می‌شود فرم لباس پستی‌ها در سال ۱۳۲۲ هـ. ق شامل نیم‌تنه آبی همراه با شلوار و کلاه پوستی بود.^۲

۴- انتشار تمبر جدید برای پستخانه با طرح شیر و خورشید^۳ که ابتدا فقدان وسایل اولیه مانع از چاپ تمبر با ماشین گردید. نخستین تمبر زیر نظر مستقیم ریدر و با دقت خاصی ساخته شد و خود شخصاً چهارگوش آنرا با قلمتراش دندان‌داده^۴ ولی بزودی این امر از مرحله ابتدائی خارج و به مرحله اساسی رسید. تمبرهای دست ساخت ریدر اصطلاحاً به تمبرهای کاردی موسوم گردید.

۵- نصب صندوقهای پست در اماکن معینه. منابع موجود از وجود این دسته ابزار پستی در سال ۱۲۹۲ سخن به میان نیاورده‌اند ولی بدون شک این امر از آغاز اصلاحات ریدر در پستخانه عملی، بطوریکه در سال ۱۲۹۵ هـ. ق مورد استفاده عموم قرار داشت.^۵

۶- وضع نظامنامه و مقررات جدید مبنی بر چگونگی کاربرد تمبر و طریقه نوشتن نشانی گیرنده و فرستنده.^۶

۷- ایجاد مناطق هفت‌گانه پستی براساس تقسیم‌بندی محلات تهران که نخست به طور آزمایشی با تحویل و توزیع نامه‌ها در سطح پایتخت انجام گرفت. طبق نخستین سرشماری شهر تهران که بوسیله هشت نفر از شاگردان دارالفنون در سال ۱۲۸۴ هـ. ق صورت گرفت، تهران شامل چندین محله و کل نفوس محلات آن بالغ بر ۱۴۷۲۵۶ نفر می‌گردید که به این جمع باید ۵۰ هزار نفر قشون مستقر در پایتخت را افزود.^۷

۱- دایرة المعارف فارسی ، جلد اول ، صفحه ۵۴۴.

۲- ایران امروز تألیف اوژن اوین صفحه ۴۳ ترجمه علی اصغر سعیدی.

۳- رهبران مشروطه صفحه ۷۰ تألیف ابراهیم صفائی.

۴- اندیشه ترقی تألیف فریدون آدمیت صفحه ۴۵۳.

۵- استناد به کتاب ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵.

۶- دائرةالمعارف فارسی جلد اول صفحه ۵۴۴.

۷- فرهنگ ایران‌زمین جلد بیستم صفحه ۳۵۵ الی ۳۵۹. صاحب امتیاز ایرج افشار

نخستین تقسیمات پستی مناطق تهران تقریباً بر مبنای تقسیم‌بندی قدیمی و به شرح زیر پیاده گردید.

الف - منطقه محله سرچشمه

ب - منطقه محله خیابان

ج - منطقه محله چالمیدان

د - منطقه محله سرتخت

ه - منطقه محله سنگلج

و - منطقه محله دروازه قزوین

ز - منطقه محله حضرت عبدالعظیم

طبق تقسیمات جدید هریک از محلات مذکور زیر نظر یک پستی همراه با یک یا دو نفر دستیار قرار گرفت که فعالانه در امر خدمات پستی مردم شرکت داشتند.^۱

۸ اقدام به ایجاد روابط پستی با کشور روسیه و عثمانی و برخی ممالک عضو اتحادیه پستی.

تأسیس خطوط پستی و تاریخ آغاز به کار:

از دیگر اقدامات برجسته گوستاوریدرر دایر کردن خطوط پستی جهت فراهم آوردن تسهیلات ارتباطی بین مرکز با سایر ایالات بود که به خاطر اهمیت موضوع نخست دو بزرگراه پستی شمال و شمال غربی که عمده حمل و نقل واردات و صادرات ایران به اروپا از آن طریق انجام می‌گرفت گشایش یافت.^۲

اولین پست تهران به تبریز در ۱۷ ماه محرم سال ۱۲۹۳ هـ - ق (۲۵ بهمن ۱۲۵۵ ش و ۱۴ فوریه ۱۸۷۶ میلادی) ساعت شش بعد از ظهر از تهران حرکت و پس از گذشتن از شهرهای قزوین و زنجان روز ۲۱ محرم وارد تبریز و پس از ساعتی توقف به سوی جلفا حرکت و روز بعد وارد آن شهر شد. اولین پست تهران به رشت در تاریخ ۱۷ محرم سال ۱۲۹۳ هـ - ق از تهران حرکت و یک روز بعد وارد قزوین و در ۱۹ محرم از قزوین به سوی رشت حرکت و در ۲۰ محرم وارد آن شهر شد.

۱- مرآت البلدان جلد چهارم سالنامه دوایر دولتی ایران.

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵.

اولین پست تبریز به تهران در ۱۵ محرم سال ۱۲۹۳ هـ - ق از تبریز حرکت و در ۱۹ محرم وارد تهران شد. اولین پست تهران به شیراز در اواسط ماه ذیقعده سال ۱۲۹۳ هـ - ق (آذرماه ۱۲۵۶ ش و اوایل دسامبر ۱۸۷۶) از تهران حرکت و پس از چند روز وارد آن شهر شد و بعد از دو هفته نیز سرویس منظم پست شیراز به بوشهر دایر گردید.^۱

بدین ترتیب پست داخلی مرتب و منظم شد به طوریکه پست هفته‌ای یکبار منظماً بین تهران و تبریز و جلفا و شاخه‌ای از قزوین به رشت و سایر نقاط حرکت می‌کرد.

پست خارجه:

به موازات سروسامان گرفتن پست داخلی زمینه تأسیس پست خارجی نیز فراهم گردید.^۲ تا پیش از سال ۱۲۹۲ هـ - ق اصولاً پست به معنای واقعی آن در ایران وجود نداشت تا این سال پست از طریق جلفا و از راه روسیه با شرایط خاصی به خارج می‌رفت بدین ترتیب که نخست نامه و امانات تا مرز روسیه با نشان و احتمالاً تمبر ایرانی مسیر عادی خود را طی ولی هنگام ورود به خاک روسیه الزاماً باید با تمبر روسی حرکت^۳ و تابع شرایط و مقررات خاصی گردد که کم‌وبیش مشابه آنرا در جنوب با انگلیسها داشت. عملکرد مزبور در حقیقت روش راهزنانه‌ای بود که روسها جهت ازدیاد منافع خویش از دیرباز اجراء و در واقع اداره پست روسیه جبراً خود را کارگزار پست ایران در خارج از مرز شمالی ایران می‌دانست. اجرت هر نامه به مقصد خارجه ۵ شاهی و در کلیه ادارات پست ایران علاوه بر تمبر ایرانی مقداری هم تمبر روسی موجود بود که برای پاکتهای خارجی در صورت عبور از روسیه مصرف می‌شد. این روش بعدها پس از ورود ایران به اتحادیه جهانی پست منسوخ گردید. علاوه بر این روش دیگری معمول بود که هر ماهه یک غلام چاپار از وزارت خارجه به اروپا می‌رفت که حین گذشتن از هر کشور مرسولات سفارت ایران را همراه با نامه‌های دانشجویان به مأمورین سفارتخانه‌ها تحویل و سپس در برگشت نامه‌ها را تحویل و از طریق شهر سن پترزبورگ روسیه به ایران مراجعت می‌کرد.^۴ در هر صورت مسئله راه‌اندازی و تأسیس پست خارجه به

۱- دائرةالمعارف فارسی جلد اول صفحه ۵۴۴.

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵.

۳- دائرةالمعارف فارسی جلد اول صفحه ۵۴۴.

۴- خاطرات ممتحن الدوله شقاقی صفحه ۱۸۲ باهتمام حسینقلی شقاقی.

سرعت پیاده شد به طوریکه در سال ۱۲۹۲ مرابطات پستی بین ایران و اروپا دایر گردید.

چاپار از پاریس رسید نوشته‌جات و روزنامه‌های زیادی بجهت مردم داشت.^۱

دایر شدن پست داخلی و خارجی کمک فراوان در بهبود امر تجارت داخله و خارجه نمود تجار از نظم عمل پستخانه جدید بهره و مرجحاً از وسایل حمل‌ونقل پست بیشتر از سایر وسایل حمل‌ونقل موجود آن زمان استفاده کردند و این بیشتر بدین خاطر بود که پستخانه در قبال حمل‌ونقل کالا و احتمالاً مفقود شدن آن به صاحبان کالا ضمانت اجرائی می‌داد. از طرف دیگر دایر شدن پست خارجه موجب آشنائی مردم با ترقیات و تحولات مغرب‌زمین گردید زیرا با ورود کتب و نشریات جدید که حاوی مطالب سیاسی، اقتصادی، فرهنگی آن روز جوامع مترقی اروپائی بود به تدریج زمینه جهش فکری مردم و شناخت آنان نسبت به جوامع اروپائی که به سرعت رو به ترقی می‌رفت آماده گردید.

پس از پیوستن ایران به اتحادیه جهانی پست، یک هفته در میان سرویس منظم پست از راه تبریز به تفلیس و از راه رشت به بادکوبه و سپس از آن دو شهر راهی اروپا می‌شد. علاوه بر این یک سرویس هفتگی از راه بوشهر تا بمبئی در هندوستان دایر شد. نامه از کشور انگلیس به ایران از طریق برلین ۱۴ روزه به تهران می‌رسید.^۲

انتصاب گوستاو ریدرر به ریاست پستخانه:

ریدرر پس از یک سال و چند ماه خدمت در پستخانه در سال ۱۲۹۳ هـ. ق به ریاست کل پستخانه‌های ایران منصوب^۳ و زیر نظر میرزا علیخان که در آن سال وزیر رسائل خارجه و اجاره‌دار پستخانه بود مشغول به کار گردید.

نخستین آشنائی ما با اسامی تأسیسات و شاغلین ادارات پست از سال ۱۲۹۳ آغاز و از آن پس به مرور ما شاهد ورود تدریجی کارکنان جدید و بسط و گسترش تشکیلات آن دستگاه می‌باشیم. کل اعضاء اداره مرکزی پستخانه از رئیس تا مرئوس در سال ۱۲۹۳ بالغ بر سی‌وپنج نفر بود که عیناً برابر اسناد موجود به شرح زیر مرقوم می‌شود.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران

۱- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، صفحه ۵۷ شرح وقایع سال ۱۲۹۲.

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵.

۳- همان مأخذ صفحه ۶۰۴.

وزارت رسائل خاصه و غیره در سال (۱۲۹۳ هـ - ق برابر ۱۲۵۵ ش)^۱

امین‌الملک وزیر رسائل خاصه و غیره

میرزا رحیم نایب اول وزارت رسائل و رئیس دارالانشای خاصه

چاپارخانه‌های کل ممالک محروسه ایران و ضرابخانه جدیدالبنای فرنگی بریاست

جناب امین‌الملک

۱- مسیو ریدرر، رئیس کل پستخانه

۲- میرزا محمدعلی قاجار، مترجم و ناظم اداره پستخانه

۳- میرزاتقی یوزباشی، مباشر چاپارخانه‌های خط آذربایجان

۴- میرزا و محرر پستخانه، پنج نفر

۵- سایر اجزاء از فراش و غیره، بیست‌وپنج نفر.

در این سال اولین سری تمبر که توسط پستخانه به کشور اتریش سفارش داده شده بود در چهار دسته به ارزش ۱ - ۲ - ۵ - ۱۰ شاهی با تصویر ناصرالدین شاه چاپ و پس از تحویل به پستخانه ایران مورد استفاده عموم قرار گرفت.^۲ از سال مذکور به بعد همه ساله به تعداد کارکنان و اماکن پستی افزوده، و زمینه فراهم آوردن تسهیلات پستی مردم بیشتر گردید. تا آنجا که در سال ۱۲۹۴ ما شاهد ورود شاغلین تازه وارد در پستخانه و اقدامات مهم انجام شده در این سازمان می‌باشیم. در این سال یک صاحب منصب جدید به نام نیکلاسمینو* توسط

۱- مرآت البلدان جلد سوم شرح دوایر دولتی ایران.

۲- دائرةالمعارف فارسی جلد اول صفحه ۶۶۹.

*- نیکلاسمینو ملقب به مباشرالممالک فرزند ژنرال بارتلمی سمینو بود که از جانب پدر ایتالیائی و از طرف مادر فرانسوی می‌باشد دوران زندگی بارتلمی سالها در ایتالیا و اسپانیا و فرانسه و رومانی و یونان سپری و سرانجام در سال ۱۸۱۴ وارد ایران و زیردست سرهنگ مون‌تیث انگلیسی کارشناس نظامی ارتش ایران به کار نقشه‌کشی مشغول گردید مدتی بعد توسط عباس میرزا نایب‌السلطنه وارد قشون ایران و پس از انجام چند مأموریت به سمت آجودان مخصوص عباس میرزا منصوب و در کلیه لشکرکشیهای وی شرکت جست در حمله ارتش ایران به هرات که در سال ۱۲۵۳ هـ - ق برابر ۱۲۱۶ ش انجام گرفت همراه با ژنرال ایزودور پروسکی در آن لشکرکشی شرکت داشت پس از کشته شدن پروسکی در هرات و مراجعت ارتش از افغانستان، بارتلمی بیوه پروسکی را به زنی اختیار که ثمره آن ازدواج نیکلاسمینو بود. بارتلمی در سال ۱۲۶۸ هـ - ق به عثمانی رفت و در همانجا درگذشت. نیکلاسمینو در زمان حیات پدر

ریدرر به عنوان معاونت کل وارد پستخانه و مشغول به کار شد.

مسیو نیکلاسمینو از جانب ریدرر رئیس کل پستخانه‌های ممالک محروسه درجه نیابت کل^۱ یافته داخل این اداره گردید.^{۱۰}

علاوه بر سمینو ما با اسامی تازه واردین دیگری چون محمد میرزا و سرهنگ میرزا محمد علیخان به ترتیب در مشاغل تحویل‌داری و رئیس اطاق پستخانه پایتخت آشنا می‌شویم.^۲ شخص اخیر پیش از ورود به پستخانه یکی از صاحب‌منصبان وزارت خارجه و به عنوان نایب و مترجم سفارت ایران در لندن خدمت می‌کرد.^۳ نامبرده در سال ۱۲۹۴ وارد ایران و در همان سال به اداره کل پست منتقل گردید. محمد علیخان تا سال ۱۳۰۴ هـ. ق در مشاغل مترجمی و مستشاری و ریاست اداره پست مرکز مشغول خدمت بود.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران

وزارت رسائل خاصه و غیره در سال (۱۲۹۴ هـ. ق برابر ۱۲۵۵ ش)^۴

امین‌الملک وزیر رسائل خاصه و غیره

میرزارحیم نایب اول وزارت رسائل و رئیس دارالانشای خاصه

چاپارخانه‌های ممالک محروسه ایران و ضرابخانه جدیدالبنای فرنگی بریاست

جناب امین‌الملک

۱- مسیو ریدرر. رئیس کل اداره پستخانه ممالک محروسه

۲- مسیو نیکلاسمینو. نایب کل اداره پستخانه ممالک محروسه

۳- آقا میرزا محمدعلی قاجار. منشی‌باشی

۴- محمد میرزا. تحویل‌دار

۵- میرزا محمدعلی سرهنگ. رئیس اطاق پستخانه دارالخلافه.

سایر اجزاء ۲۵ نفر.

برای فراگرفتن علوم و فنون نظامی عازم فرانسه شد. نامبرده بعد از مراجعت به ایران مشرف به دین مبین اسلام و بنام ذوالفقارخان تغییر نام داده و در سال ۱۲۹۴ هـ. ق به توسط ریدرر مستشار اتریشی وارد پستخانه و تا سالیان دراز در آن اداره مشغول خدمت بود.

۱- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۹۴.

۲- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح دوایر دولتی ایران.

۳- خاطرات ممتحن‌الدوله صفحه ۲۰۱.

۴- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح دوایر دولتی ایران.

ورود ایران به اتحادیه جهانی پست:

از مهمترین رویدادهای پستی در سال ۱۲۹۴ الحاق ایران به اتحادیه جهانی پست است که مقدمات آن توسط ریدر اتریشی فراهم و سرانجام در تاریخ ۲۲ شعبان سال ۱۲۹۴ هـ - ق (۱۰ شهریور ۱۲۵۶ ش و ۱ سپتامبر ۱۸۷۷ میلاد) پست ایران رسماً در اتحادیه جهانی پست داخل گردید.^۱ همانگونه که در پیش خاطر نشان شد ورود ایران به اتحادیه جهانی پست با مخالفت شدید دولت روسیه روبرو، لیکن علیرغم تلاش بی‌هوده روسها سرانجام پست ایران در تاریخ فوق به عضویت آن مجمع پذیرفته گردید. در اواخر سال ۱۲۹۴ ریدر از خدمت دولت ایران خارج و در همان سال نیز میرزا علیخان جهت آشنائی و تکمیل امر و فنون پستی راهی وین پایتخت کشور اتریش گردید.^۲

اتحادیه جهانی پست:

مجمع جهانی پست در ماه ژوئیه سال ۱۸۷۵ میلادی (جمادی الثانی ۱۲۹۲ هـ - ق برابر تیرماه ۱۲۵۴ ش) توسط فن هنریش اشتیفان مدیرکل پست امپراتوری آلمان تأسیس و بعدها در سال ۱۹۴۷ میلادی تحت عنوان فعلی یکی از کارگزارهای تخصصی سازمان ملل گردید. هدف از ایجاد اتحادیه پستی فراهم آوردن هرچه بیشتر تسهیلات مرابطاتی و بهبود وضع خدمات پستی و کمک به توسعه همکاری بین‌الملل در زمینه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی می‌باشد. ایران از نخستین کشورهاییست که در سالهای اولیه تأسیس به آن مجمع ملحق شد. تا سال ۱۹۸۲ میلادی یکصد و شصت و سه کشور در این اتحادیه عضویت پیدا کردند. این مجمع تحت عنوان اختصاری * U.P.U معروف و مقر آن در شهر برن پایتخت سوئیس قرار دارد. و هفدهم مهرماه هر سال به عنوان روز جهانی پست نام‌گذاری شده است.

چگونگی اوضاع پستخانه در سال (۱۲۹۵ هـ - ق برابر ۱۲۵۷ ش)

پس از خروج ریدر از پستخانه یکی از اتباع دولت روسیه به بنام الکساندر اشتال به جانشینی وی انتخاب و از سال ۱۲۹۵ در پستخانه مشغول به کار گردید نامبرده بدو برادر خود

۱- دائرةالمعارف فارسی جلد اول صفحه ۵۴۴.

۲- استناد به کتاب خاطرات حاج سیاح صفحه ۱۰۲ به کوشش حمید سیاح.

*- Universal. Postal. Union

نیکلای اشتال را به ریاست پستخانه تبریز و دکتر اندریاس نامی را که مدیر یکی از سالنامه‌های دولتی ایران بود به سمت بازرس کل پستخانه منصوب کرد. دوران خدمت اندریاس بیش از چند ماه به درازا نکشید و از کار برکنار گردید. چه نامبرده مطالبه‌نامه‌ای را از حاکم* شیراز داشت که حاکم آنرا از صندوق پست به سرقت برده بود.^۱

در نزاع اداری بین حاکم مستبد و بازرس پست دولتیان و دست‌اندرکاران وقت بدون در نظر گرفتن جوانب و عواقب امر جانب حاکم را گرفته و اندریاس از مقام بازرسی پست معلق گردید. بدعت مزبور عواقب وخیمی بدنبال داشت زیرا این عمل نخستین دستبرد علنی به صندوق پست بود که بدون کیفر دیدن سارق خاتمه و نتیجه آن چنان شد که پس از چندی اغلب کیسه‌ها و امانات پستی باز و اجناس قیمتی آنها را به سرقت می‌بردند. به این ترتیب اعتماد مردم به مرور از پستخانه سلب و کار آن موقتاً از رونق افتاد. در این میان عده بی‌شماری از مردم و خارجیان مقیم تهران از سرویس اختصاصی سفارت انگلیس و یا دستگاه تلگراف هند و اروپا استفاده و حوائج مرابطاتی خود را توسط ادارات مذکور انجام می‌دادند.^۲ بدین لحاظ نظم و نسق موجود در پستخانه که توسط مستشار اتریشی به وجود آمده بود توسط حاکم شیراز از هم پاچیده و پستخانه که طرف اعتماد مردم قرار داشت برای مدتی از حیز انتفاع ساقط گردید. و اما تنظیمات پستی جدید که از سال ۱۲۹۲ هـ. ق در پستخانه صورت گرفته بود در این سال شناخته شده‌تر و حوزه فعالیت آن سازمان از لحاظ تقسیمات مشاغل و گردش کار به مراتب گسترده‌تر از سابق گردید به طوریکه در امر توزیع و ارسال مراسلات داخلی همانند گذشته هشت خط پستی در سراسر کشور دایر که به ترتیب عبارت است از: گیلان، مازندران، استرآباد، خراسان، کرمان، فارس، کرمانشاه و آذربایجان همچنین برای سهولت کارنامه‌رسانی در پایتخت شهر تهران به هفت منطقه پستی تقسیم گردید که هر قسمت آن در قلمرو مأمور مشخصی قرار گرفت. از طرفی افزایش تعداد مشاغل مختلف نشان‌دهنده گسترش تدریجی تشکیلات اداری پست است که روزبه‌روز دامنه آن وسیع‌تر می‌گردد. در این سال پستخانه تبریز از نظر تشکیلات اداری و وسعت عمل پس از تهران بزرگترین و مهم‌ترین پستخانه‌های ایران محسوب و به لحاظ واقع شدن در بزرگراه پستی با

* فرهاد میرزا معتمدالدوله عموی ناصرالدین شاه.

۱- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵.

۲- همان مأخذ همان صفحه

اروپا، پس از پستخانه مرکزی بیشترین ارقام و ارقام امانات پستی را به خود اختصاص می‌داد. همچنین تعداد کل کارکنان و پستخانه‌های مفتوحه در سال ۱۲۹۵ که به همت و پشتکار ریدرر اتریشی تأسیس شده بود به ترتیب به ۱۷۵ نفر شاغل و ۳۲ دستگاه پستخانه بالغ می‌شود که جهت آشنائی خوانندگان به شرح مندرجات صفحات بعد مرقوم می‌گردد.

وزارت رسائل خاصه و غیره

امین‌الملک وزیر رسائل خاصه

میرزا رحیم نایب اول وزارت خاصه

پستخانه‌های ممالک محروسه ایران به ریاست امین‌الملک

اسامی اجزاء مرکز دارالخلافه طهران^۱

۱- مسیو الکساندر اشتال. رئیس کل

۲- مسیو نیکلاسمینو. نایب اول پستخانه‌های ممالک محروسه

۳- میرزا علیخان. مستشار پستخانه‌های ممالک محروسه

۴- میرزا حسن. ناظم پستخانه‌های ممالک محروسه

۵- میرزا زین‌العابدین. منشی‌باشی

۶- میرزا هادی. سررشته‌دار

۷- میرزا اسدالله. تحویلدار

۸- میرزا ابراهیم. گیرنده نوشتجات رسمی

۹- میرزا سرکیس مسیحی. گیرنده نوشتجات سفارتین

۱۰- فراش اطاق. سه نفر

۱۱- غلام چاپار. شانزده نفر

نخستین تقسیم‌بندی مناطق پستی و اسامی پستی‌های تهران:

همچنانکه در پیش خاطر نشان گردید تقسیم‌بندی مناطق هفتگانه پستی تهران در زمان گوستاور ریدرر اتریشی و بدواً به عنوان آزمایش و آموزش کارآموزان جدیدالتعلیم انجام گرفت که این امر در سال ۱۲۹۵ قمری برابر ۱۲۵۷ ش. کاملاً شناخته شده می‌باشد. تقسیم‌بندی جدید تقریباً بر مبنای تقسیمات قدیم شهر تهران پیاده که متوسط جمعیت هر محل طبق

۱- مرآت البلدان جلد چهارم وقایع سال ۱۲۹۵. شرح دوایر دولتی ایران.

سرشماری سال ۱۲۸۴ بالغ بر ۲۱۰۳۶ نفر می‌گردید که با فرض و احتساب یک درصد رشد جمعیت سالانه تا سال ۱۲۹۵ هـ. ق متوسط جمعیت هر محل در سال اخیر به ۲۳۴۶۹ نفر بالغ و کلیه خدمات پستی محال هفتگانه بوسیله پانزده نفر پستی و خدمه زیردست آنان به اسامی زیر تأمین می‌شد.

اسامی پستی‌های محلات شهر دارالخلافه و حضرت عبدالعظیم^۱*

- ۱- پستی محله سرچشمه. میرزاعلی با یک نفر فراش
- ۲- پستی محله خیابان. سرکیس خان با دو نفر فراش
- ۳- پستی محله چالمیدان. مسیح خان با یک نفر فراش
- ۴- پستی محله دروازه قزوین. مشهدی علی اصغر با یک نفر فراش
- ۵- پستی محله سرتخت. میرزااحسین با یک نفر فراش
- ۶- پستی محله سنگلج. میرزاعلی پاشا با یک نفر فراش
- ۷- پستی حضرت عبدالعظیم. میرزاصادق با یک نفر فراش

اسامی نخستین پستخانه‌ها و شاغلین مربوطه

میانیج:

- ۱- میرزاایوسف. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

اردبیل

- ۱- حاجی میرزا عبدالکریم. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. دو نفر

تبریز:

- ۱- نیکلاشتال. رئیس پستخانه‌های آذربایجان
- ۲- حاج میرزا رزمی. رئیس اطاق
- ۳- میرزا حاجی آقا. میرزای اطاق
- ۴- میرزا اوانس.
- ۵- فراش. سه نفر
- ۶- غلام چاپار. یازده نفر.

جلفای ارس:

- ۱- میرزا آبکار مسیحی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

۱- مرآت البلدان جلد چهارم وقایع سال ۱۲۹۵، شرح دوایر دولتی ایران.

دیلیمان*:

- ۱- میرزا غلام. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

رشت:

- ۱- مسیو آندریاس مسیحی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

مراغه:

- ۱- میرزا قاسم. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- مأمور بناب. یک نفر

قم:

- ۱- میرزا فضل الله. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. دو نفر

خوی:

- ۱- میرزارضا. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام. یک نفر

سلطان آباد:**

- ۱- حاجی میزا ابراهیم. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

ارومیه:

- ۱- میرزا نیکلا. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام. یک نفر

شیراز:

- ۱- نظرعلی بیک. رئیس
- ۲- نویسنده. یک نفر
- ۳- فراش. یک نفر
- ۴- غلام چاپار. دو نفر
- ۵- قاصد راه بوشهر و یزد. شش نفر
- ۶- پستچی آباده. یک نفر

زنجان:

- ۱- میرزا ابوتراب خان. رئیس
- ۲- نویسنده. یک نفر
- ۳- فراش. یک نفر

اصفهان:

- ۱- میرزا گرگین مسیحی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. چهار نفر

قزوین:

- ۱- میرزا محمدعلی. رئیس
- ۲- نویسنده. یک نفر
- ۳- فراش. یک نفر
- ۴- غلام چاپار. پنج نفر

**- محلی واقع در سلماس آذربایجان
**- اراک

جلفای اصفهان:

- ۱- میرزا یوسف مسیحی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

همدان:

- ۱- میرزایحیی مسیحی. رئیس
- ۲- فراش. دو نفر
- ۳- غلام چاپار. شش نفر

کاشان:

- ۱- میرزاهاشم. رئیس

سنندج:

- ۱- میرزا محمدعلی. رئیس
- ۲- فراش. دو نفر
- ۳- غلام چاپار. شش نفر

کرمان:

- ۱- میرزا محمدعلی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. دو نفر

کرمانشاه:

- ۱- میرزا علیخان. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. دو نفر

یزد:

- ۱- میرزا محمدعلی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. چهار نفر

خانقین:

- ۱- میرزا محمود. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

استرآباد:

- ۱- میرزا ادریس مسیحی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. یک نفر

بروجرد:

- ۱- میرزا عبدالغنی
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. یک نفر

ساری:

- ۱- علیمردان بیگ. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

دولت آباد:

- ۱- اسدالله خان. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

مشهد:

- ۱- حاجی ابوالقاسم. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. دو نفر

شاهرود:

- ۱- میرزا نصرالله. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر
- ۳- غلام چاپار. چهار نفر

سبزوار:

- ۱- میرمحمدعلی. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

سمنان:

- ۱- حسن خان. رئیس
- ۲- فراش. یک نفر

جمع کل شاغلین در پستخانه‌های کشور ۱۷۵ نفر.

جمع کل پستخانه‌های کشور ۳۲ دستگاه

مقایسه و تطبیق آمار شاغلین اداره پستخانه مرکزی از سال ۱۲۹۳ تا پایان سال ۱۲۹۹ قمری تنها از یک کاهش چند نفره در سال ۱۲۹۵ برخوردار، لیکن از لحاظ تشکیلات اداری افزایش تدریجی مشاغل جدید معرف تأسیس دوایر جدید در این سازمان است که جهت آشنائی کامل از مشاغل و دوایر مختلف تنها به ذکر اسامی و قسمتهای مختلف اداره مرکزی اکتفا و از نوشتن بقیه اسامی پستی اعم از پستخانه‌ها و کارکنان قبلی خودداری و در بخش جداگانه‌ای تحت عنوان ملحقات از آن سخن خواهیم گفت.

چگونگی اوضاع پستخانه در سال (۱۲۹۶ و ۱۲۹۷ هـ - ق برابر ۱۲۵۸ و ۱۲۵۹ ش)

برابر اسناد و مدارک موجود میرزاعلیخان پس از تکمیل دوره پست در کشور اتریش در سال ۱۲۹۵ به ایران مراجعت و از سال ۱۲۹۶ دست به تغییرات همه جانبه‌ای در پستخانه زد. در سال مذکور اشتال روسی از ریاست پستخانه عزل و میرزا رحیم‌خان بدان منصب انتخاب گردید. مدتی بعد نیکلای اشتال از ریاست پست تبریز برکنار و سرهنگ آقاخان نامی به جانشینی وی انتخاب شد متعاقب این امر تغییر و تحولات گسترده‌ای در سطوح ادارات انجام و افراد جدیدی وارد پستخانه شدند که در زمره تازه واردین می‌باید از میرزا مطلب‌خان نقاشباشی* نام برد. مطلب‌خان پس از اتمام تحصیلات در فرانسه و ورود به ایران از طرف میرزا علیخان داخل پستخانه شد. زمینه هنر و معلومات میرزاملب رابطه نزدیکی به کار آب و رنگ و دخالت مستقیم در عمل طراحی تمبر داشت بدین جهت از هنر نامبرده در کار طرح و انتشار تمبر استفاده شد. بهر ترتیب پس از مدت کوتاهی بر اثر کوشش و مساعی پی‌گیرانه و بی‌دریغ میرزاعلیخان کلیه نابسامانیهای موجود که از زمان اشتال گریبانگیر پستخانه شده بود میان برداشته شد و نظم و ترتیب خاصی در آن دستگاه حاکم گردید و چون سازمان مذکور روزبروز توسعه و رو به ترقی گذاشت در سال ۱۲۹۷ رسماً از اداره کل پست به وزارت پست تغییر نام و میرزاعلیخان به وزارت پست و وظایف و اوقاف برگزیده شد.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران

اداره پستخانه مبارکه ممالک محروسه ایران به ریاست امین‌الملک^۱ میرزا رحیم رئیس اداره رسائل خاصه و کل پستخانه‌های ممالک محروسه.

*- میرزا مطلب‌خان اصفهانی ملقب به نقاشباشی از جمله ۴۲ نفر شاگردانی بود که در سال ۱۲۷۵ هـ- ق از طرف دولت عازم فرانسه گردید. نامبرده تحصیلات خود را در رشته نقاشی به پایان و در این زمینه یکی از اساتید بزرگ زمان خود شد از جمله آثار برجسته وی تصاویری از مظفرالدین شاه، گدا و فرزندش، میرزا محمدخان مجدالملک می‌باشد در سال ۱۳۰۱ مستشار پستخانه و در سال ۱۳۱۷ ملقب به مستشارالوزاره گردید در ماه صفر سال ۱۳۲۱ همراه میرزا محمودخان حکیم‌الملک که ظاهراً به حکومت گیلان منصوب ولی درحقیقت به آن دیار تبعید شده بود به آنجا رفت مدت توقف مستشار در گیلان چندان به درازا نکشید زیرا در ماه جمادی‌الاول همان سال صبح‌گاهان مستشار و حکیم‌الملک را در بستر مرده یافتند.

۱- مرآت البلدان جلد چهارم منضمات آخر کتاب تحت عنوان شرح دوایر دولت ایران

- ۱- میرزا محمد علیخان - مستشار و رئیس اطاق مرکزیه
- ۲- میرزا ابراهیم - سررشته‌دار و محاسبه‌نویس
- ۳- میرزا مطلب‌خان نقاشباشی - تحویلدار کل پستخانه
- ۴- مسیو نیکلا - دفتردار و منشی مکاتبات خارجه
- ۵- میرزا هادی - تحویلدار امانات
- ۶- میرزا اسدالله - منشی‌باشی
- ۷- میرزا تقی - منشی‌باشی
- ۸- میرزا ابوتراب - دفتردار ملتسمه* امانات و سفارشی
- ۹- میرزا ابراهیم - گیرنده نوشتجات
- ۱۰- میرزا اسدالله - تحویلدار امانات خارجه
- ۱۱- میرزا ابراهیم - جداکننده نوشتجات و محاسبه ایستاتستیک** اطاق تهران
- ۱۲- میرزا علی - معین*** میرزا هادی تحویلدار امانات
- ۱۳- میرزا علی - معین میرزا ابراهیم در جدا کردن نوشتجات
- ۱۴- میرزا سرکیس - دفتردار ایستاتستیک کل ولایات و معین مسیونیکلا
- ۱۵- نادعلیخان - غلامباشی
- ۱۶- غلامان کل ولایات حامل بسته - ۷۲ نفر
- ۱۷- فراشان - ۸ نفر

مطابق آمار دولتی در سالهای مذکور دایره امانات داخلی و خارجی و نوشتجات سفارشی کمافی السابق دایر ولی بسیار گسترده‌تر از سابق بنظر می‌رسد. همچنین دایره آمار در پستخانه تأسیس و آغاز به فعالیت نمود از دیگر اقدامات انجام شده شروع به احداث جاده‌های چاپاری ارباه‌رو در سال ۱۲۹۶ برای حمل و نقل مسافر و محمولات پستی است که نخستین جاده از تهران الی جلفا در مرز روسیه در دست ساختمان قرار گرفت. در همین سال دومین سری تمبر ایران با تصویر ناصرالدین‌شاه در شش دسته ۱ و ۲ و ۵ و ۱۰ شاهی و ۱ و ۵ قرانی به چاپ رسید که به سری دورالوان معروف شد^۱ در خاتمه یادآور می‌گردد اداره کل پست ایران تا پایان سال ۱۲۹۷ به ترتیب دارای ۲۱۰ نفر شاغل، ۴۱ دستگاه پستخانه و ۸ خط پستی در سراسر کشور بود.

*- قبض رسید

** - آمار

*** - کمک - یاری دهنده

۱- دائرةالمعارف فارسی به سرپرستی غلامحسین مصاحب جلد اول صفحه ۶۶۹.

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۲۹۶ و ۱۲۹۷

تهران

تعداد کارکنان - ۹۸ نفر

تعداد پستخانه - ۱ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۳ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

خط کردستان

تعداد کارکنان - ۱۰ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط فارس

تعداد کارکنان - ۲۳ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط کرمان

تعداد کارکنان - ۷ نفر

تعداد پستخانه - ۳ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۴۱ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۸ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۹ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط خانیقین

تعداد کارکنان - ۱۲ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۲۱۰ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۴۱ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۸ بزرگراه

چگونگی اوضاع پستخانه در سال (۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ برابر ۱۲۶۰ و ۱۲۶۱ ش)

از سال ۱۲۹۸ دولت اقدام به گشایش چندین دستگاه پستخانه و استخدام کارکنان جدید نمود همچنین دایره‌ای به نام دایره بازرسی در اداره مرکزی تأسیس و شروع به فعالیت کرد در همین سال نه مرکز تجزیه مبادله در اداره کل پست تهران دایره بود که بر مبنای آن کلیه مرسولات تجزیه و از طریق خطوط پستی به مقاصد معینه ارسال می‌گردید هرچند دامنه فعالیت این مراکز بسیار محدود و از کیفیت ابتدائی برخوردار بود ولی تقسیمات نه‌گانه نظم خاصی در امر ارسال مراسلات ایجاد و کم و بیش باعث افزایش سرعت عمل در کار حمل و نقل پستی شد.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران

اداره پستخانه مبارکه به وزارت جناب امین‌الملک^۱

- ۱- میرزا رحیم - رئیس اداره رسائل خاصه و کل پستخانه‌های ممالک محروسه
- ۲- مسیو نیکلاسمینو - نایب اول و دفتردار و منشی مکاتبات خارجه
- ۳- میرزا محمدعلیخان - مستشار و رئیس اطاق مرکزیه
- ۴- میرزا ابراهیم - سررشته‌دار و محاسبه‌نویس کل
- ۵- میرزا مطلب‌خان - نقاشباشی و تحویلدار کل پستخانه
- ۶- میرزا علی - انسپکتر*
- ۷- میرزا هادی - تحویلدار
- ۸- میرزا اسدالله - منشی‌باشی
- ۹- میرزا علی - منشی
- ۱۰- میرزا حسینقلی - محرر
- ۱۱- ضابط نوشتجات و ثبت‌بردار احکام اداره - دو نفر
- ۱۲- میرزا ابراهیم - گیرنده نوشتجات

۱- منتظم ناصری تألیف محمدحسن خان صنیع‌الدوله جلد دوم شرح دوایر دولت
* - بازرس

- ۱۳- میرزا ابوتراب - دفتردار مخصوص ایستاتستیک کل اداره
 - ۱۴- میرزا اسدالله - تحویلدار امانات خارجه
 - ۱۵- میرزا علی - معین
 - ۱۶- میرزا مهدی - معین
 - ۱۷- میرزا آقا - معین
 - ۱۸- میرزا هادی - تحویلدار امانات
 - ۱۹- میرزا ابراهیم - ممیز اوزان نوشتجات اطاق
 - ۲۰- میرزا علی - دفتردار ملتسمه امانات و سفارشی
 - ۲۱- میرزا علی - معین
 - ۲۲- میرزا ابراهیم - جداکننده نوشتجات ولایات
 - ۲۳- اسماعیل خان - نویسنده قبوضات امانات و پاکتهای سفارشی
 - ۲۴- میرزا اوانس - دفتردار ملتسمه امانات و نوشتجات سفارشی
 - ۲۵- مسیو نیکلا سوروکین - معین و مترجم زبان روسی و فرانسه
 - ۲۶- میرزا اوانس - در خیابان پاکت نوشتجات خارجه و غیره می‌گیرد
 - ۲۷- نادعلیخان - غلامباشی
 - ۲۸- محمدخان - نایب اول
 - ۲۹- طهماسب بیک - ساول
- غلامان کل ولایات که حامل بسته می‌نمایند سوای آذربایجان هشتاد نفر
فراشان پستخانه مرکزیه - ده نفر

منابع موجود علاوه بر ذکر اسامی پستخانه‌ها و کارکنان مربوطه و خطوط هشتگانه پستی برای نخستین بار از افرادی به نام نایبین چاپارخانه نام برده‌اند که به ظن قوی جملگی از اجاره‌داران خطوط چاپاری و دست‌اندرکار خدمات ایاب و ذهاب مسافرین و حمل و نقل دادن کالا و محمولات پستی بودند اینک جهت آشنائی از چگونگی امر کلیه اسامی آنان همراه با وظایف محوله به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

نواب چاپارخانه^۱

- ۱- آقباقر* مدیر راه شوسه دولتی تهران به قزوین
 - ۲- نایب چاپارخانه‌ها و راه قزوین به زنجان - مشهدی سردار
 - ۳- نواب چاپارخانه‌ها و راه قزوین به رشت - عموخان - ابوالقاسم - میرزاباقر - قندعلی بیگ
 - ۴- نواب چاپارخانه‌ها و راه زنجان به آذربایجان - حاجی میرزا اصغر - حاجی سیدعلی - علی اکبر بیگ
 - ۵- نایب چاپارخانه‌ها و راه تهران به قم - غلامعلی بیگ
 - ۶- نایب چاپارخانه‌ها و راه قم به اصفهان - صفر علیخان
 - ۷- نایب چاپارخانه‌ها و راه اصفهان به شیراز - حیدر بیگ و امیرقلی بیگ
 - ۸- نایب چاپارخانه‌ها و راه یزد به کرمان - فرج‌الله‌خان
 - ۹- نایب چاپارخانه‌ها و راه همدان به کردستان - تقی‌خان
 - ۱۰- نایب چاپارخانه‌ها و راه تهران به کرمانشاه - علی اصغر بیگ
 - ۱۱- نواب چاپارخانه‌ها و راه تهران به خراسان - جبارخان و غیره
 - ۱۲- نایب چاپارخانه‌ها و راه تهران به مازندران - طهماسب بیگ
 - ۱۳- نایب چاپارخانه‌ها و راه استرآباد - میرزا اوانس‌خان
- وزارت پست ایران تا پایان سال ۱۲۹۸ به ترتیب دارای ۲۸۴ نفر شاغل، ۴۴ دستگاه پستخانه و ۸ خط پستی بود که این ارقام در سال ۱۲۹۹ به ترتیب به ۲۹۷ نفر شاغل و ۴۷ دستگاه پستخانه افزایش یافت.

۱- منتظم ناصری جلد دوم شرح دوایر دولت ایران صفحه ۲۹

*- شخص مذکور بعدها ملقب به سعدالسلطنه و سالیان دراز اجاره‌دار خطوط چاپاری تهران به قزوین به همدان و قزوین به رشت بود. جاده شوسه تهران به قزوین که در سال ۱۲۹۶ توسط میرزا ابراهیم امین‌السلطان در دست ساختمان قرار گرفت پس از چندی به مباشرت سعدالسلطنه به پایان و نامبرده اجاره‌دار جاده جدیدالتأسیس بانضمام ایستگاههای پستی آن گردید.

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۳۹۸^۱

تهران

تعداد کارکنان - ۱۱۹ نفر

تعداد پستخانه - ۱ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۸ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

خط کردستان

تعداد کارکنان - ۱۲ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط فارس

تعداد کارکنان - ۳۹ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۱۴ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۵۳ نفر

تعداد پستخانه - ۱۰ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۷ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۱۶ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط خاوقین

تعداد کارکنان - ۱۶ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۲۸۴ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۴۴ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۸ بزرگراه

۱- منتظم ناصری جلد اول شرح دواير دولت ايران صفحه ۲۷ الى ۲۹

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۳۹۹

تهران

تعداد کارکنان - ۱۱۹ نفر

تعداد پستخانه - ۱ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۰ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط کردستان

تعداد کارکنان - ۱۲ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط فارس

تعداد کارکنان - ۴۰ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۱۴ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۵۹ نفر

تعداد پستخانه - ۱۱ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۸ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۱۸ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط خانیقین

تعداد کارکنان - ۱۷ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۲۹۷ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۴۷ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۸ بزرگراه

آمار مرسولات و محمولات پستی در سال ۱۳۹۹ هـ - ق برابر ۱۳۶۰ ش

الف - خدمات بین‌المللی پستخانه

صادرہ	تعداد	واردہ	تعداد
نامہ	۲۶۳۴۰	نامہ	۸۶۱۶۰
نامہ سفارشی	۳۸۰۰	نامہ سفارشی	۸۰۰
کارت پستی	۱۳۰۰	کارت پستی	۱۹۰۰
نمونہ	۲۶۰	نمونہ	۱۱۰۰
روزنامہ	—	روزنامہ	۱۱۰۰۰۰
بسته‌های پستی	—	نشریات دیگر	۵۷۵۰
		بسته پستی	—
		نامہ‌های به مقصد رسیده	—

ب - خدمات داخلی

نام	تعداد
نامہ	۷۲۴۶۱۶
کارت پستی	۱۹۳۸
نمونہ	۲۰۳۹
نامہ‌های سفارشی	۵۲۷۰۳
نشریات	۱۷۵۲۸
بسته‌های پستی	ارزش نامعلوم ۲۶۲۳۳
بسته‌های پستی	ارزش معلوم ۳۴۵۵۲

سیر تحولات اداری پستخانه از سال ۱۲۶۶ الی ۱۲۹۸ هـ - ق (برابر ۱۲۲۹ و ۱۲۶۰ ش)

از ابتدای تأسیس چاپخانه در زمان صدارت میرزاتقی‌خان امیرکبیر اداره امور آن بدواً بعهدده شخصی به نام چاپارچی‌باشی قرار داشت که زیر نظر صدر اعظم خدمت می‌کرد. روش مزبور تا پایان صدارت میرزاآقاخان نوری (محرم سال ۱۲۷۵ برابر ۱۲۷۳ ش) همچنان باقی ماند ولی از سال مذکور که مقام صدارت نسخ و اداره کلیه امور مملکت بین چندین وزارتخانه تقسیم شد اداره چاپخانه تا سال ۱۲۸۳ هـ - ق زیر نظر وزارت داخله قرار داشت.

لیکن با تقسیم‌بندی جدید که از سال اخیر در سطح ادارات داده شد اداره پست از وزارت داخله منتزع و تا سال ۱۲۸۸ هـ - ق زیر نظر وزارت دربار قرار گرفت از ماه شعبان سال ۱۲۸۸ قمری که میرزا حسین‌خان سپهسالار به مقام صدراعظمی رسید اداره چاپار همراه با رئیس جدید آن (میرزا علیخان منشی‌الحضور) زیر نظر مستقیم صدراعظم قرار گرفت. پس از عزل میرزااحسین سپهسالار از مقام صدارت در ربیع‌الاول سال ۱۲۹۱ هـ - ق کلیه امور کشور بین شش وزیر به اسامی میرزا یوسف آشتیانی مستوفی‌الممالک، میرزااحسین سپهسالار، علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه وزیر علوم، عمادالدوله وزیر عدلیه، علاءالدوله وزیر جنگ و عضدالملک قاجار تقسیم گردید که اصطلاحاً آن جمع را وزراء دربار اعظم می‌گفتند ولی ترکیب آن هیئت به وزارت مختار دربار اعظم معروف گردید^۱ علاوه بر وزراء مذکور سایر وزیران جزو هیئتی به نام مجلس عمومی قرار داشتند.

ترتیب اخیر از ماه شوال سال ۱۲۹۱ هـ - ق تغییر و اداره کلیه امور مملکت بین میرزا حسین‌خان قزوینی و میرزایوسف آشتیانی تقسیم شد. از جمله اداراتی که در تقسیم‌بندی اخیر زیر نظر میرزا حسین‌خان قرار گرفت یکی هم اداره چاپخانه بود که تا سال ۱۲۹۵ در این تقسیم‌بندی باقی ماند. صرفنظر از تأسیس مجالسی چون دارالشورای دولتی و تحقیق که به ترتیب در سنوات ۱۲۹۲ و ۱۲۹۳ گشایش یافت، در ماه شوال سال ۱۲۹۵ ترکیب جدیدی با پیوستن کامران میرزا پسر شاه به جمع میرزایوسف و میرزااحسین خان بوجود آمد که از آن پس به نام هیئت وزیران سه‌گانه نام‌گذاری شد.

این تغییر و تحولات بسیار سریع و ظاهراً جهت کنترل و به نظم درآوردن سازمانهای

۱- مرآت‌البلدان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۹۱ هـ - ق

مملکت صورت می‌گرفت ولی بعلت پیچیدگی در نوع خود بی‌سابقه و دراصل پایه و اساس محکمی نداشت.

«ترتیب امور دولت بطوریست که در سالنامه ماضیه مسطور است فقط برای تسهیل امور باراده‌علیه برای ادارات دولتی و ایالات مملکت سه دایره مقرر داشته‌اند که مرجع کلیه امور سه وزیر مسئول دولت هستند.

۱- کامران میرزا نایب‌السلطنه

۲- میرزا یوسف مستوفی‌الممالک

۳- میرزا حسین‌خان سپهسالار»

هیئت وزیران سه‌گانه را وزرای ثلثه نیز می‌گفتند و اما از لحاظ تقسیمات جدید و سلسله مراتب اداری، اداره پستخانه در دست میرزا علیخان و زیر نظر ریاست عالیه مستوفی‌الممالک قرار گرفت.

«وزارت دفتر استیفاء، دیوان عدالت عظمی، وزارت وظایف و اوقاف، اداره گمرک، ممالک محروسه اداره تلگراف‌خانه‌ها و ... و اداره چاپارخانه‌ها و ... بعهدہ جناب مستوفی‌الممالک».

هیئت وزراء سه‌گانه چون دیگر ابداعات و سایر هیئت‌هایی که شاه بوجود آورده بود عملاً از سال ۱۲۹۷ فاقد قدرت و در سال ۱۲۹۸ از میان برداشته شد و چون در همین سال میرزا علیخان به وزارت پست و وظایف و اوقاف رسید. اداره مذکور عملاً از زیر نفوذ وزرای سه‌گانه خارج گردید. همچنین منابع موجود از سال ۱۲۹۳ لغایت ۱۲۹۵ از تأسیس یک مجمع به نام مجلس تحقیق به مدیریت میرزا علیخان و ایجاد یک رسم جدید به نام مراسم سوگند یاد می‌کنند. غرض از تشکیل مجلس تحقیق نظارت مستمر بر سازمانهای دولت بود. و اما مراسم سوگند که از سنن قدیمی الهام و نخستین آشنائی ما با این مهم از زمان حکومت غزنویان آغاز و سنت مزبور در دستگاه اداری آنان که اقتباس از تشکیلات اداری بعد از اسلام است شناخته شده و جاری بود.^۱

لیکن آشنائی مجدد ما با این رسم از سال ۱۲۹۵ قمری آغاز می‌شود که با ایجاد سنت مذکور کلیه مسئولین طراز اول مملکت اعم از وزراء و روسای کل مکلف به انجام این مهم شدند. اعضاء مجلس تحقیق و متن سوگند به قرار زیر است.

۱- تاریخ بیهقی صفحه ۴۰۸.

ایجاد مجلس تحقیق

«مجلس تحقیق علاوه بر مجلس شورای کبری و مجلس خاص وزراء برقرار گردید و اجزای این مجلس از قرار ذیل می‌باشد.»^۱

اعتضادالسلطنه وزیر علوم، حسام‌السلطنه، نصرت‌الدوله، ظهیرالدوله، ناصرالملک، دبیرالملک، حسنعلی‌خان، نصیرالدوله، امین لشکر، مخبرالدوله، امین‌الملک وزیر رسائل خاصه مدیر مجلس، میرزا محمودخان منشی اسرار و کاتب مجلس.

دورنمای مجلس تحقیق که در واقع حکم هیئت بازرسی و تفتیش را داشت چون دیگر مجالس از پیش شناخته شده و گردش کار آن نیز جز تشریفات در هیچ کلامی خلاصه نمی‌شود و چون سرنوشت آن بی‌شبهت به سرنوشت سایر مجالس نبود لذا پس از مدتی که از فعالیت آن گذشت خود به خود از دور خارج و از میان برداشته شد.

متن سوگند

«خداوند خالق منتقم را بصدق خود شاهد خواسته بتاج و تخت همایون و حق نعمت این دولت روزافزون قسم یاد می‌کنم که قصد و همت و غرض و خیال خود را بخیرخواهی و صلاح دولت و مملکت و آسایش امنیت و رعیت منحصر کرده جز این خیال بخاطر خود راه ندهم از طمع و غرض شخصی کلیتاً پرهیز نمایم و اگر غیر از این عهد و شرط از من صادر شود در پیش خداوند و خلق و در حضور رئیس مملکت معاقب و مؤاخذ باشم.»^۲

۱- مرآت‌البلدان جلد سوم صفحه ۲۱۴ شرح وقایع سال ۱۲۹۳.

۲- المآثر و الآثار باب هشتم صفحه ۱۲۸.

چگونگی اوضاع پستخانه از سال (۱۳۰۰ لغایت ۱۳۰۳ هـ - ق برابر ۱۲۶۲ - ۱۲۶۵)

از نخستین رویدادهای پستخانه در سال ۱۳۰۰ یکی درگذشت میرزا رحیم رئیس کل پست است که در تاریخ بیست و یکم ماه محرم اتفاق افتاد.^۱ نامبرده از بدو تأسیس و شکل گرفتن نظام نوین پستی در ایران همکاری نزدیکی را با گوستاوریدر اتریشی و میرزا علیخان آغاز و در به ثمر رساندن و پای گرفتن تشکیلات جدید فعالانه شرکت نمود که جا دارد از وی به عنوان یکی از پیشگامان و بنیان‌گزاران پست نوین در ایران یاد نمود.

پس از فوت میرزا رحیم، میرزا محمد علیخان رئیس پستخانه تهران موقتاً عهده‌دار اداره پستخانه گردید. لیکن از سال ۱۳۰۱ فابیوس بوتال Fabius. Boital به ریاست کل پستخانه منصوب و تا آخر سال ۱۳۰۲ در آن سمت انجام وظیفه کرد. بوتال بیانکی Bianki نامی را به ریاست محاسبات پستخانه انتخاب نمود. او در نظر داشت تشکیلات و سیستم پستی ایران را به سبک پستخانه فرانسه تغییر دهد منابع مستند تنها در یک مورد آنهم از تغییر جزئی در امور مالی پستخانه نام برده‌اند ولی در سایر موارد هیچگونه تغییر ثبت‌شده‌ای بنظر نمی‌رسد بوتال و بیانکی تا پایان سال ۱۳۰۲ در پستخانه مشغول انجام وظیفه بودند. ولی از سال ۱۳۰۳ میرزا احمد* نامی به ریاست کل پستخانه منصوب و تا محرم سال ۱۳۱۶ هـ - ق در آن سمت باقی ماند.^۲ و اما مهمترین وقایع سال ۱۳۰۰ منع عبور و مرور کالاهای تجاری توسط روسها از جاده ترانزیتی قفقازیه به مقصد ایران است که به مرور اثر مستقیمی در افزایش حجم کالا به صورت محمولات و امانات پستی گذاشت. جاده مزبور یکی از سهل‌الوصول‌ترین طرق حمل‌ونقل مال‌التجاره‌ای از اروپا به ایران و بالعکس بود که در سال

۱- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۲۰۵

*- میرزا احمدخان پیشخدمت خاصه ناصرالدین‌شاه فرزند میرزا محمدخان و نوه دختری پاشاخان امین‌الملک بود که در سال ۱۲۸۰ هـ - ق برابر ۱۲۴۲ ش. در تهران زاده شد. میرزا احمد از سال ۱۳۰۳ توسط میرزا علیخان به ریاست کل اداره پست منصوب و در سال ۱۳۰۹ ملقب به مبشرالدوله و تا سال ۱۳۱۶ در سمت رئیس کل پست ایران خدمت کرد در سال اخیر همراه با میرزا محسن‌خان معین‌الملک از کار پست کناره و به اتفاق میرزا علیخان امین‌الدوله که از مقام صدر اعظمی معزول شده بود راهی گیلان گردید. نامبرده در سال ۱۳۰۴ شمسی در تهران درگذشت.

۲- افضل‌التواریخ تألیف غلامحسین افضل‌الملک صفحه ۲۳۳ بکوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان

۱۸۸۳ میلادی مسدود و چنانچه اجباراً مال التجاره‌ای از آن به مقصد ایران عبور داده می‌شد شامل دو حقوق گمرکی می‌گردید بدین معنی که نخستین حقوق توسط مأمورین روسی در گمرکخانه‌های روسیه اخذ و دومین آن طبق روش معمول هنگام ورود به ایران پرداخت می‌گردید. در این میان حقوق گمرکی پانزده درصد قیمت مال التجاره را دربر می‌گرفت.^۱ لذا نرخ این دسته کالاها در بازار نسبت به اجناس دیگر در سطح بالاتری قرار و نتیجتاً در فروش با اشکال فراوان روبرو بود. بدنبال انسداد راه قفقازیه عملیات پستی سرویس دریائی قفقاز مرکوری نیز در دریای خزر به میزان قابل توجهی کاهش یافت تا آنجا که کلیه آمد و رفت کشتیهای بخاری به بنادر مشهد سر و نیز کشتیهای بادبانی از بادکوبه به بنادر انزلی و گز در سال ۱۳۰۱ متوقف و تنها به رفت و برگشت دو کشتی بخار در سال ۱۳۰۲ به بنادر ایرانی بحر خزر محدود گردید.^۲

بی‌آمد این امر مسیر واردات کالا از جاده شمال تغییر و راه قدیمی آذربایجان به طرابوزان عثمانی دوباره مفتوح و مورد استفاده قرار گرفت. سابقه استفاده و حمل و نقل کالا از جاده طرابوزان بسیار قدیمی ولی گشایش دوباره و تاریخ استفاده مجدد و مستمر از آن پس از پایان جنگهای ایران و روسیه آغاز می‌شود.

گشایش جاده تجارتی تبریز - طرابوزان.

پس از شکست ننگین نظامی ایران از روسیه و تحمیل عهدنامه ترکمانچای در پنجم شعبان ۱۲۴۳ برابر دهم فوریه سال ۱۸۲۸ میلادی به ایران که شامل شانزده فصل همراه با یک قرارداد الحاقی بازرگانی در نه بخش می‌گردید، ایران علاوه بر آنکه بخش وسیعی از سرزمینهای شمال خود را از دست داد. در امور بازرگانی نیز متحمل ضرر و زیان فراوان شد. به این دلیل که با افتادن جاده ترانزیتی قفقازیه در دست روسها و متعاقباً وضع حقوق گمرکی سنگین از طرف آنان جهت عبور کالاهای تجاری از کشورهای اروپائی به مقصد ایران، امر تجارت تا مدت مدیدی مختل ولی وضع موجود چندان دوام نیاورد چه با گشایش راه جدید طرابوزان به تبریز توسط عباس میرزا در سال ۱۲۴۵ هـ - ق برابر ۱۲۰۹ ش. تسهیلات فراوان در امور حمل و نقل صادرات و واردات از خاک عثمانی به ایران به وجود و به مرور بخش اعظم

۱- گنج شایگان تألیف سید محمدعلی جمالزاده صفحه ۵۹

۲- تاریخ اقتصادی ایران تألیف چارلز عیسوی صفحه ۲۴۶ ترجمه یعقوب آژند

حمل و نقل کالا از سطح جاده اخیر عبور داده شد. با وجود این تا چندین دهه بعد نیز بخش کوچکی از صادرات و واردات به مقصد ایران کماکان از جاده قفقازیه صورت گرفت.

نخستین اقدام جدی که منجر به رکود حمل و نقل از بزرگراه قفقازیه شد وضع حقوق گمرکی جدید در سال ۱۸۳۱ توسط روسها بود. این اقدام ناشیانه و سودجویانه روسها زمینه حمل و نقل محمولات بازرگانی را از جاده طرابوزان به تبریز بیشتر از سال گذشته فراهم کرد. از طرفی پیشرفت و برقراری تجارت از طریق فوق خود معلول بوجود آمدن تسهیلات روزافزون حمل و نقل کشتیرانی در دریای سیاه و نرخ ارزان حمل و نقل آن در مقابل حقوق گمرکی قابل توجه در جاده ترانزیتی قفقازیه می شد بعد از برقراری حقوق گمرکی روسها عملاً بزرگراه قفقازیه را از درجه اعتبار ساقط ولی دفعتاً متوجه عواقب وخیم آن شده و بنا به توصیه وروتسلف نایب السلطنه دولت تزاری در قفقاز از سال ۱۲۶۲ هـ - ق برابر ۱۲۲۵ ش. اقدام به گشایش مجدد آن و بعدها در سال ۱۲۸۲ هـ - ق برابر ۱۲۴۴ ش. تحت شرایط جدید پذیرش کالا خدمات منظم حمل و نقل پستی از تفلیس به جلفا دایر کردند.^۱

کلیه اقدامات انجام شده روسها تا سال ۱۲۹۲ هـ - ق برابر ۱۲۵۶ ش. کاملاً بر وفق مراد آنان بود چه از یک طرف با کسب حقوق گمرکی قابل توجه ناشی از عبور کالا از روسیه به مقصد ایران از طرفی اختصاص یافتن حمل و نقل خدمات پستی ایران از طریق کشور روسیه به مقصد اروپا سود قابل توجه و سرشاری را نصیب آنان کرد. این وضع تا سال ۱۲۹۴ هـ - ق بیشتر دوام نیاورد زیرا با پیوستن ایران در سال اخیر به اتحادیه جهانی پست که با مخالفت شدید روسها روبرو گردید شق مربوط به کارگزاری پستخانه روسیه برای پستخانه ایران در خارج از کشور خود به خود ملغی و متعاقب عکس العمل شدید روسها اوضاع رو به وخامت رفت. اشکال تراشی جدید از آنجا آغاز می شود که روسها نخست در ازای مبلغ گمرکی اخذ شده مطالبه سپرده‌ای را به همان اندازه داشتند از طرفی به خاطر فشار شدید صاحبان صنایع به دولت تحت عنوان عدم حمایت از صنایع داخلی در قبال واردات روزافزون کالاهای اروپائی به ایران بار دیگر حقوق گمرکی قابل توجهی وضع، به طوریکه کار حمل و نقل مال التجاره از جاده ترانزیتی قفقازیه کاملاً راکد و جاده مذکور عملاً از سال ۱۳۰۰ هـ - ق برابر ۱۸۸۳ میلادی به بعد مسدود گردید.

به دنبال این وضع ۳۸ کشتی به ظرفیت ۳۶۸ هزار تن کالا و محمولات که مقداری از

آن مربوط به ایران می‌شد وارد بندر طرابوزان گردید ارقام مذکور در سال ۱۳۰۱ هـ - ق برابر ۱۲۶۳ ش. به ۴۱۱ کشتی به ظرفیت ۳۹۲ هزار تن افزایش یافت.^۱ توضیحاً خاطر نشان می‌گردد که درصد موازنه کالا از سال ۱۲۴۵ تا سال ۱۳۱۷ هـ - ق برابر ۱۲۰۹ تا ۱۲۷۹ ش. بین ایران و روسیه بنفع ایران ولی از سال اخیر به سود روسها چرخش نمود.^۲

افزایش صدور و ورود امانات پستی

چون منع عبور و مرور کالاهای بازرگانی از راه قفقازیه به ایران شامل بسته‌های امانات پستی نمی‌شد. این امر موجب افزایش واردات و صادرات کالاهای تجارتي به صورت امانات پستی گردید و از آن تاریخ سیل مال التجاره از اروپا به صورت امانات و کلی پستال سربسته به مقصد ایران و بالعکس سرازیر شد و چون حجم اقلام صادرات و واردات ارقام قابل توجهی را تشکیل می‌داد دولت به منظور جلوگیری از تراکم محمولات پستی اقدام به ساختن پستخانه‌ای بزرگ و مجهز در سر حد شمالی ایران و روسیه نمود که از سال ۱۳۰۲ هـ - ق در جلفا تأسیس و مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

بنا و انشاء پستخانه معتبر در جلفای آذربایجان در سند هزاروسیصدودو از هجرت^۳

مطابق آمار موجود در سال ۱۳۰۳ هـ - ق برابر ۱۲۶۴ ش. تعداد ۱۳۶۸۸۳۵ نامه، ۲۰۵۰ کارت پستال، ۷۴۵۵ نمونه و ۱۷۳۹۹۵ بسته پستی جمعاً به مبلغ ۳۰۴۷۲۰ لیره انگلیسی^۴ تقریباً معادل ۹۵۰ هزار تومان رد و بدل گردید. میزان درآمد در این سال معادل ۱۳۷۶۴ لیره برابر ۴۳۰۰۰ تومان و مخارج معادل ۱۳۲۹۸ لیره برابر ۴۱۵۰۰ تومان و عایدات خالص پستخانه بالغ بر ۴۶۶ لیره معادل ۱۵۰۰ تومان ذکر شده است.^۵ که در صدد مقایسه با دو آمار مربوط به گذشته ارقام اخیر نشان‌دهنده چگونگی سیر صعودی عمل پستخانه در امر مربوط به ورود و صدور امانات پستی بوده و همانطوریکه گفته شد این وضع تا اندازه‌ای در اثر انسداد بزرگراه ترانزیتی قفقازیه پیش آمده بود و اما این حالت سالیان سال ادامه ولی وقتیکه دولت ایران در سال ۱۹۰۴ م (برابر ۱۳۲۲ هـ - ق و ۱۲۸۳ ش) رسماً الحاق پست خود را به خدمات

۱- تاریخ اقتصادی ایران صفحه ۱۴۱

۲- روابط بازرگانی ایران و روسیه تألیف ماروین ال - انتنر صفحه ۱۳ ترجمه عطاءالله نوریان

۳- المآثر و الآثار باب هفتم صفحه ۸۱ - ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵

۴- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵

پستی بین‌المللی و عبور ترانزیت مجاز بسته‌های پستی از داخل کشورهای عضو اتحادیه اعلام داشت سیل کالا به صورت بسته‌های امانات پستی بلامانع و بدون پرداخت حقوق کمرگی از خاک روسیه به ایران سرازیر و دولت روسیه دفعاتاً متوجه عمل انجام شده‌ای گردید که خود یکی از امضاءکنندگان معاهده پست بین‌الملل بود و بدین ترتیب هیچگونه ممانعتی از آن پس نمی‌توانست برای کالای پستی به مقصد ایران بعمل آورد.^۱

علاوه بر مطالب مذکور در فاصله سالهای ۱۳۰۰ لغایت ۱۳۰۳ هـ. ق اقدام اساسی دیگر در امور پستی انجام گرفت که بشرح زیر مرقوم می‌شود.

الف - تأسیس پستخانه خیابان

ازدیاد مرسولات و حمل‌ونقل پستی که از سال ۱۳۰۰ قمری در پستخانه به وجود آمد میرزا علیخان را بر آن داشت که اقدام به تأسیس پستخانه‌ای کوچک در خیابان فرنگیها* نماید. بناء پستی مورد نظر در همان سال آماده و نیکلا سوروکین مترجم اداره کل پستخانه به ریاست آن انتخاب شد.^۲ اداره مذکور نخست به پستخانه خیابان و شمیران معروف بود. این بناء در ضلع غربی خیابان فرنگیها و نرسیده به چهار راه کنت در لاله‌زارنو فعلی واقع و بعدها به نام پستخانه کنت مشهور شد.

ب - تاریخچه حضور و غیاب کارکنان پست

ما هیچگونه اسناد و مدارکی که دال بر انجام حضور و غیاب کارکنان پستخانه تا سال ۱۳۰۱ هـ. ق باشد در دست نداریم ولی به ظن قوی این بدعت در پستخانه یکی از اقدامات مهم ریدرر مستشار اتریشی پستخانه است. منابع مستند از دستورالعمل مربوط به حضور و غیاب در سال ۱۳۰۱ یاد کرده‌اند که توسط میرزا علیخان به میرزا مطلب مستشار پستخانه نوشته شده که محتوی نامه حکایت از عدم حضور به موقع کارکنان در محل خدمت و ضمانت

۱- ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحمایگی تألیف ویلهلم لیتن صفحه ۱۸۴ ترجمه دکتر مریم میراحمدی

*- خیابان مذکور بیشتر بنام محله خیابان خوانده می‌شد و اکثر خارجیان مقیم تهران در این محله ساکن بودند.

۲- منتظم ناصری جلد سوم آمار دوایر دولت صفحه ۳۸ و ۳۹ و ۴۰

اجرای بعدی ناشی از کسر حقوق به میزان ساعات غیبت را دارد متن آن سند به شرح زیر است. «مقرب‌الحضرت الخاقانیه مستشار وزارت پست دام مجده. این دو روزه به پستخانه مرکزیه آدم فرستاده تفحص کرده‌ام غالباً اجزاء و اصحاب خدمت در موقع کار در محل مأموریت خودشان حاضر نمی‌شوند حتی وقت مخصوص خروج و ورود پست هم بعضی غایبند بشما می‌نویسم که آدم بگمارید حاضر و غایب اجزاء را همه روز معین کنند از رئیس و مرئوس هریک بدون عذر موجه حاضر نباشد یا حاضر شده و در غیر محل مأموریت شخص خودش باشد ثبت کنند به نسبت اوقات غفلت از مرسوم و شهریه هریک کسر بگذارید جریمه و تنبیه دیگر لازم نیست»^۱

ج - تأسیس پستخانه مرکزی

تا سال ۱۳۰۳ هـ - ق برابر ۱۲۶۵ ش. کلیه امور اداری پست مرکزی چون سایر ادارات دولتی در عمارت مشهور به دربار اعظم قرار^۲ و تنها پستخانه کوچکی همراه با تعداد انگشت شماری اعضاء در خیابان فرنگیها دایر بود. لیکن در تاریخ ۲۵ ربیع‌الثانی سال ۱۳۰۳ هـ - ق برابر ۵ بهمن ماه ۱۲۶۵ ش. باغ وسیع میرزا قهرمان امین لشکر همراه با عمارت آن واقع در ضلع شرقی میدان توپخانه توسط میرزا علیخان به مبلغ پانزده هزار تومان از دولت خریداری^۳ و منزل مسکونی نامبرده که در اول خیابان لاله‌زار واقع شده بود به اداره کل پستخانه مرکزی اختصاص یافت.^۴

سردر بیرونی ساختمان با تابلویی به نشان دولتی مزین و تحت عنوان 'اداره جلیله پستخانه مبارکه ایران' دیده می‌شد. بعدها در زمان تصدی کارشناسان بلژیکی در پستخانه جمله مزبور تغییر و تحت عنوان 'اداره پستخانه ممالک محروسه ایران توأمأ*' به زبان فارسی و فرانسه نوشته شده بود.^۵

۱- پنجاه نامه تاریخی تألیف ابراهیم صفائی صفحه ۱۰۵

۲- استناد به کتاب المآثر و الآثار باب هفتم صفحه ۵۷

۳- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۴۰۶ و ۵۹۳

۴- شرح حال رجال ایران تألیف مهدی بامداد جلد سوم صفحه ۱۳۵

*- نگاه کنید به زیرنوشت تمبرهای مظفر و محمدعلی شاه قاجار

۵- استناد به کتاب سفرنامه جکسن تألیف ویلیامز جکسن صفحه ۴۷۳ ترجمه منوچهر امیری

و فریدون بدره‌ای.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران در سال ۱۳۰۰

اداره پستخانه مبارکه به وزارت جناب امین‌الدوله^۱

- ۱- میرزا محمد علیخان - مستشار و نایب اول و رئیس اطاق مرکزیه
- ۲- مسیو نیکلا - نایب اول و دفتردار و منشی مکاتبات خارجه
- ۳- میرزا اسماعیل - منشی‌باشی و نایب اول وزارت پست
- ۴- میرزا ابراهیم - سررشته‌دار و محاسبه‌نویس کل پستخانه
- ۵- میرزا مطلب - نقاشباشی و تحویلدار کل پستخانه
- ۶- میرزا هادی - تحویلدار امانات
- ۷- میرزا اسدالله - منشی اول
- ۸- میرزا علی - منشی دویم
- ۹- میرزا ابوتراب - دفتردار ایستاتستیک
- ۱۰- میرزا علیخان - گیرنده نوشتجات
- ۱۱- میرزا اسدالله - تحویلدار امانات خارجه
- ۱۲- میرزا علی - معین
- ۱۳- آقاعلی - مجزاکننده نوشته داخله و خارجه
- ۱۴- اسماعیل خان - مجزاکننده نوشته داخله و خارجه
- ۱۵- میرزا ابراهیم - ممیز نوشتجات و بارنامها
- ۱۶- میرزا ابراهیم - معین تحویلدار امانات
- ۱۷- میرزا علی - دفتردار ملتسمه
- ۱۸- میرزا اوانس بزرگ - دفتردار ملتسمه و نوشتجات سفارشی و مترجم
- ۱۹- میرزا اوانس کوچک - دفتردار ملتسمه و نوشتجات سفارشی و مترجم
- ۲۰- میرزا نیکلا سوروکین - رئیس پستخانه خیابان و مترجم زبان روسی
- ۲۱- نادعلیخان - غلامباشی
- ۲۲- محمدخان نایب اول - مأمور خط مازندران
- ۲۳- حسینقلی بیگ - یساول اول
- ۲۴- طهماسب بیگ - یساول دویم

غلامان کل ولایات - هشتاد نفر
 فراشان پستخانه مرکزیه طهران - ده نفر
 وزارت پست ایران تا پایان سال ۱۳۰۰ به ترتیب دارای ۴۳۴ نفر شاغل و ۵۲ دستگاه
 پستخانه و ۸ خط پستی بود.

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۳۰۰

تهران

تعداد کارکنان - ۱۱۶ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط خانیقین

تعداد کارکنان - ۱۹ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۲۰ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۲ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط کردستان

تعداد کارکنان - ۱۸ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۶۹ نفر

تعداد پستخانه - ۱۲ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۸ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

خط فارس

تعداد کارکنان - ۴۷ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۳۴ نفر

تعداد پستخانه - ۷ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۴۳ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۵۲ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۸ بزرگراه

آمار مرسولات و محولات پستی در سال ۱۳۰۰ هـ - ق برابر ۱۲۶۱ ش

الف - خدمات بین‌المللی پستخانه

صادرہ	تعداد	واردہ	تعداد
نامہ	۸۶۷۴۰	نامہ	۶۲۳۲۰
نامہ سفارشی	۱۰۶۷۱	نامہ سفارشی	۱۸۶۴۰
کارت پستی	۲۲۰۰	کارت پستی	۲۶۰۰
نمونہ	۱۴۶۰	نمونہ	۳۴۰۰
روزنامہ	—	روزنامہ	۲۱۰۰۰۰
بسته‌های پستی	—	نشریات دیگر	۷۱۰۰
		بسته پستی	—
		نامہ‌های به مقصد رسیده	—

ب - خدمات داخلی

نام	تعداد
نامہ	۱۱۱۲۷۴۰
کارت پستی	۵۶۰۰
نمونہ	۴۰۵۰
نامہ‌های سفارشی	۱۱۰۳۱۵
نشریات	۲۰۳۴۰
بسته‌های پستی	آمار موجود نیست (ارزش نامعلوم)
بسته‌های پستی	آمار موجود نیست (ارزش معلوم)
نامہ‌های به مقصد رسیده	—

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران در سال ۱۳۰۱
اداره پستخانه مبارکه به وزارت جناب جلالتماب امین الدوله^۱

غلامخانه

- ۱- میرزا محمدخان - نایب
- ۲- غلامان - هشتاد نفر

اجزاء پستخانه دارالخلافه

- ۱- میرزا محمدعلی - رئیس
 - ۲- میرزا هادی - نایب اول و تحویلدار امانات
 - ۳- عبدالعلیخان - نایب دویم
 - ۴- میرزا اسدالله - تحویلدار امانات خارجه
 - ۵- میرزا علیخان - گیرنده پاکت
 - ۶- میرزا ابراهیم - معین میرزا هادی
 - ۷- میرزا فضل الله - معین میرزا هادی
 - ۸- حیدرخان - معین میرزا اسدالله
 - ۹- میرزا فضل الله - سفارش کننده نوشتجات داخله
 - ۱۰- میرزا اوانس - سفارش کننده نوشتجات خارجه
 - ۱۱- میرزا اوانس کوچک - معین نوشتجات خارجه
 - ۱۲- آقاعلی - مجزا کننده نوشتجات
 - ۱۳- اسماعیل خان - معین نوشتجات
 - ۱۴- میرزا شفیق - دفتردار ملتسمه
 - ۱۵- میرزا بشیر - معین میرزا علیخان
 - ۱۶- فراشان و سرایدار - چهارده نفر
- سایر ولایات ممالک محروسه از قرار سنه
ماضیه است

دفتر خاصه وزات

- ۱- مسیو بوآتال - رئیس کل
- ۲- مسیو نیکلا سمینو - سکرتر جنرال
- ۳- میرزا اسمعیل - نایب الوزاره
- ۴- مسیو بیانکی - محاسب بطرح فرانسه
- ۵- میرزا اسدالله - منشی یاشی کل

دفتر ثبت و حساب

- ۱- میرزا ابراهیم - مستوفی
- ۲- میرزا هادی - سررشته دار
- ۳- میرزا علی - سررشته دار
- ۴- میرزا علی - سررشته دار
- ۵- میرزا ابوالقاسم - منشی

دفتر ضبط و تحویلخانه

- ۱- میرزا مطلب - تحویلدار و مستشار کل
- ۲- مرتضی خان - آجودان
- ۳- میرزا علی - مقوم

دفتر تحقیق و تصحیح

- ۱- میرزا زین الدین - انسپکتر جنرال
- ۲- میرزا ابوتراب - دفتردار ایستاتستیک
- ۳- نادعلی خان - ممیز

۱- مطلع الشمس تألیف محمد حسن خان اعتمادالسلطنه جلد اول سالنامه دوایر دولتی صفحه ۵۱

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۳۰۱

تهران

تعداد کارکنان - ۱۲۷ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط خانیقین

تعداد کارکنان - ۱۹ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۲۰ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۲ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط کردستان

تعداد کارکنان - ۱۸ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۶۹ نفر

تعداد پستخانه - ۱۲ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۸ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

خط فارس

تعداد کارکنان - ۴۷ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۳۴ نفر

تعداد پستخانه - ۷ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۵۳ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۵۲ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۸ بزرگراه

لازم به یادآوریست که آمار مربوط به سال ۱۳۰۲ با اندک اختلاف جزئی با آمار سال ۱۳۰۱ مطابقت دارد لذا از ذکر مجدد اسامی خودداری ولی خاطر نشان می‌گردد که در این سال برای اولین بار روزنامه‌های ایران توسط پست به خارج ارسال گردید.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران در سال ۱۳۰۳
وزارت پست ممالک محروسه به وزارت جناب جلالتمآب امین الدوله^۱

دفتر خاصه وزات

- ۱- میرزا احمدخان پیشخدمت خاصه همایون - رئیس کل
- ۲- مسیو نیکلا سمینو - سکرتر جنرال
- ۳- میرزا اسمعیل - نایب الوزاره
- ۴- میرزا اسدالله - منشی باشی
- ۵- ابوالقاسم خان - منشی

دفتر ثبت و حساب

- ۱- میرزا ابراهیم - مستوفی
- ۲- میرزا هادی - سررشته دار
- ۳- میرزا محمد - سررشته دار

دفتر ضبط و تحویلخانه

- ۱- میرزا مطلب - تحویلدار و مستشار کل
- ۳- میرزا علی - دفتردار

دفتر تحقیق و تصحیح

- ۲- میرزا ابوتراب - دفتردار ایستاتستیک
- ۲- اسدالله خان - ثبت استاتستیک
- ۳- نادعلیخان - ممیز
- ۴- میرزا ارسطو - محرر

غلامخانه

- ۱- مرتضی خان - آجودان اداره و غلامباشی
- ۲- حسینقلی بیک - نایب

۳- حاجی رمضان - یساول

۴- غلامان مخصوص دارالخلافه - بیست نفر

اجزاء پستخانه دارالخلافه

- ۱- میرزا هادی - نایب الریاسه
- ۲- عبدالعلیخان - ناظم
- ۳- میرزا اسدالله - تحویلدار امانات
- ۴- میرزا رضا - معین امانات
- ۵- میرزا فضل الله - گیرنده امانات
- ۶- میرزا ابراهیم - معین
- ۷- میرزا بشر - گیرنده نوشتجات غیر سفارشی
- ۸- میرزا احمد - ثبت
- ۹- میرزا محمدعلی - معین
- ۱۰- میرزا خلیل - گیرنده پاکتهای سفارشی
- ۱۱- میرزا موسی - معین
- ۱۲- اسماعیل خان - تجزیه کننده نوشتجات
- ۱۳- میرزا محمدعلی - معین
- ۱۴- میرزا محمدحسین - دفتردار ملتسمه سفارشی
- ۱۵- میرزا محمدعلی - دفتردار ملتسمه امانات
- ۱۶- میرزا اوانس - حافظ قبوض ملتسمه و ثبت تذکره
- ۱۷- میرزا حسین - معین
- ۱۸- فراش - ده نفر
- ۱۹- سرایدار و باغبان - چهار نفر

۱- مطلع الشمس جلد سوم منضمات آخر کتاب صفحه ۳۸ و ۳۹ و ۴۰

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۳۰۳

تهران

تعداد کارکنان - ۷۰ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط فارس

تعداد کارکنان - ۴۳ نفر

تعداد پستخانه - ۸ دستگاه

خط کرمان

تعداد کارکنان - ۳۳ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط خانیقین

تعداد کارکنان - ۴۳ نفر

تعداد پستخانه - ۱۴ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۷۱ نفر

تعداد پستخانه - ۱۷ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۱۰ نفر

تعداد پستخانه - ۳ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۶۱ نفر

تعداد پستخانه - ۱۳ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۶ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۴۷ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۷۲ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۷ بزرگراه

چگونگی اوضاع پستخانه از سال (۱۳۰۴ تا ۱۳۰۶ هـ- ق برابر ۱۲۶۶- ۱۲۶۸ ش)

از تحولات مهم قابل ذکر که بین فاصله سنوات بالا انجام گرفت یکی ایجاد تذکره پستی برای ایاب و ذهاب مسافر و دیگر تأسیس پست دربائی متشکل از دو کشتی کوچک همراه با چهارده نفر خدمه جهت مرابطات داخلی به موازات سواحل شمالی و جنوبی کشور بود^۱ که اختصاراً به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

ایجاد تذکره پستی

نخستین آشنائی ما با کلمه تذکره و تاریخ ایجاد آن برمی‌گردد به زمان صدارت میرزا تقی‌خان امیرکبیر که برای خروج از تهران در سال ۱۲۶۶ و ۱۲۶۷ قانون بلیط دروازه و تذکره چایی معمول گردید.^۲ پس از قتل امیر و در مدت ۳۶ سال بعد از آن واقعه ما تحت هیچ شرایطی از تذکره عبور و مرور پست در داخل اطلاع نداریم از طرفی در مورد عملکرد و یا منسوخ بودن آنهم نمی‌توان قاطعانه قضاوت کرد ولی آشنائی مجدد ما با تذکره پستی مربوط است به سال ۱۳۰۴ قمری و مجدداً صدور یک گذرنامه که در سال ۱۳۰۶ مورد استفاده قرار گرفته تذکره‌های مورد نظر توسط پستخانه مرکزی چاپ و به تعداد کافی در اختیار ادارات پست و چاپارخانه‌های میان راهی قرار می‌گرفت این دسته اوراق شامل صفحه چهار گوشه‌ای بود که به ترتیب از بالا به پائین نخست با علامت رسمی دولت که نشان شیر و خورشید باشد مشخص و سپس شامل عناوین زیر می‌شد.

۱- اداره پستخانه مبارکه

۲- حامل تذکره

۳- محل حرکت

۴- عدد اسب چاپاری

۵- کرایه

۶- تاریخ

۷- بعد از ورود به مقصد تذکره ضبط شود.

۱- خیرات حسان جلد اول شرح دوایر دولتی صفحه ۳۹

۲- امیرکبیر و ایران صفحه ۳۴۰

اَدْرِئُ جَلِيلٌ يُتَخَانُهُ بَاكِرٌ

خامل نذکره مسدود بر نوزاد

محل حرکت از سر و جف

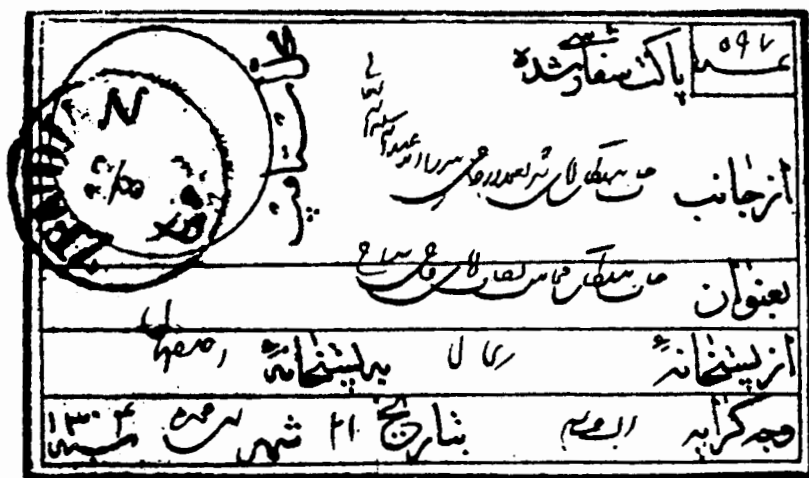
مقصد واسطه بر نوزاد

عدد اسبچاپارک سرازیر است بر سر خوب داده شده در حکم فراموشی بهر یاد نوزاد

کرایه از فرار رسول ویران اسخ در بیست بر نوزاد

تاریخ ۴ شهر مطابق سال ۱۳۰۶

بعد از ورود مقصد نذکره ضبط شود

یک طغرا پاکت سفارشی از سال ۱۳۰۴ هجری قمری مربوط به حاجی میرزا ابوعبدالله شریعتمدار ارسالی از شهر زنجان به مقصد اصفهان بنام گیرنده حاج سیاح صادر شده و چنانچه ملاحظه می‌گردد پشت پاکت از چهار بخش به مشخصات زیر:

- الف - بخش نخست دارای سه مشخصه
 ۱- پاکت سفارشی شده
 ۲- از جانب
 ۳- محل استامپ
- ب - بخش دوم دارای یک مشخصه
 ۱- بعنوان

- ج - بخش سوم دارای دو مشخصه
 ۱- از پستخانه
 ۲- به پستخانه
- د - بخش چهارم دارای سه مشخصه
 ۱- وجه کرایه
 ۲- بتاریخ
 ۳- سنه

تشکیل گردیده پاکت مذکور در ردیف اولین پاکات سفارشی پست ایران می‌باشد. دریافت تذکره پستی در مقصد توسط مأمورین پستخانه و یا نمایان چاپارخانه صورت می‌گرفت و سپس مشخصات مذکور در دفاتر ویژه‌ای که بدین کار اختصاص داشت ثبت می‌گردید. صفحه قبل یک نمونه تذکره داخلی و پاکت سفارشی را که به ترتیب در سال ۱۳۰۶ هـ - ق از پستخانه مرزی جلفا جهت یکی از اتباع خارجی به مقصد تبریز و پستخانه زنجان به مقصد اصفهان صادر شده ملاحظه نمودید.

تأسیس پست دریائی:

تاریخ تأسیس پست دریائی از سال ۱۳۰۴ هـ - ق برابر ۱۲۶۶ ش. در بنادر انزلی و بوشهر و زیر نظر پستخانه‌های مربوطه آغاز می‌گردد. که تنها حوائج و خدمات پستی ساکنین ساحل را در مسافت معین تأمین می‌کرد، چه با وجود استقرار سرویس منظم پست دریائی قفقاز مرکوری روسیه^۱ و هند انگلیس^۲ در آبهای شمالی و جنوبی بعید بنظر می‌رسد که حوزه فعالیت قایق‌های پستی ایران که در اصطلاح محلی آنها را کزچی* می‌گفتند از چند صد کیلومتر آنهم به موازات ساحل فراتر رفته باشد. از دیگر وظایف این دسته کشتی‌ها تخلیه محمولات پستی از کشتیهای بزرگ خارجی به مقصد پستخانه‌های بندری بود.

در خاتمه متذکر می‌شود که رویدادهای مربوطه به سنوات ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ چندان قابل ذکر نبوده و فقط خاطر نشان می‌گردد تا پایان سال اخیر ارتباط منظم پستی بین ایران با سایر ممالک برقرار و امر ارسال مرسولات و امانات در کمال سهولت و بدون هیچگونه اشکال به مقاصد مختلف ایصال و طبقه عمل پستخانه کاملاً به سبک و روش پستخانه‌های ممالک پیشرفته آنروز قرار داشت.^۳

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران در سال ۱۳۰۴

وزارت پست ممالک محروسه ایران

جناب امین‌الدوله وزیر و رئیس مجلس دارالشورای کبری^۴

دفترخانه محاسبات پست

۱- میرزا ابراهیم - مستوفی

۲- میرزا اسمعیل - سررشته‌دار

۳- میرزا علی - دفتردار

اجزای مخصوص وزارت

۱- میرزا احمد پیشخدمت‌خاصه همایونی - رئیس کل

۲- میرزا مطلب - مستشار و تحویلدار کل تمبر و نقد

۳- مسیو نیکلا سمینو - سکرتر جنرال

۴- میرزا اسمعیل - نایب‌الوزاره

۵- مرتضی خان - آجودان

۱- تاریخ اقتصادی ایران تألیف چارلز عیسوی صفحه ۲۴۵

۲- همان مأخذ، صفحه ۲۳۳

* - قایق نسبتاً بزرگ که بیشتر مورد استفاده ساکنین سواحل شمالی ایران قرار می‌گرفت.

۳- المآثر والآثار هشتم صفحه ۹۵

۴- خیرات حسان تألیف محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، منضمات آخر کتاب تحت عنوان

آمار دوایر دولتی ایران صفحه ۳۸

دارالانشاء

- ۱- میرزا اسدالله - منشی‌باشی
- ۲- میرزا مصطفی - منشی

اطاق نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا علی
- ۲- میرزا رضا

اطاق انسیکسیون

- ۱- میرزا آقا - انسیکتر دفاتر تمر
- ۲- میرزا ابوتراب - دفتردار ایستاتستیک

اطاق ضبط نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا ابراهیم تحویلدار

اطاق ضبط نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا ابراهیم تحویلدار

اطاق ثبت امانات و نوشتجات سفارشی

ولایات

- ۱- میرزا محمدحسین - دفتردار نوشتجات سفارشی
- ۲- میرزا محمدعلی - امین تذکره و دفتردار ولایات

اطاق تجزیه نوشتجات

- ۱- اسدالله خان
- ۲- میرزا یوسف

اجزاء پستخانه دارالخلافة

- ۱- میرزا هادی - نایب‌الریاسه
- ۲- عبدالعلیخان - ناظم

اجزاء پست شمیران و خیابان فرنگیها

- ۱- اسماعیل خان - رئیس
- ۲- غلام - سه نفر
- ۳- فراش - دو نفر

اطاق امانات

- ۱- میرزا فضل‌الله - تحویلدار امانات
- ۲- میرزا عبدالوهاب - معین
- ۳- فراش اطاق - یک نفر

عمله خدمت

- ۱- پیشخدمت و قهوه‌چی - چهار نفر

اطاق واردات

- ۱- میرزا اسدالله - تحویلدار
- ۲- میرزا رضا - معین
- ۳- فراش اطاق - یک نفر

غلامخانه

- ۱- نایب - دو نفر
- ۲- غلام - هفده نفر

فراشخانه

- ۱- فراش - ده نفر
- ۲- سرایدار - نفر
- ۳- چراغچی - نفر

اطاق نوشتجات سفارشی

- ۱- میرزا جلال‌الدین - تحویلدار
- ۲- میرزا محمدحسین - دفتردار
- ۳- میرزا اوانس - حافظ ملتسمه و ثبت تذکره

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران از سال ۱۳۰۵ لغایت ۱۳۰۶

بیش از آغاز به گفتار یادآور می‌شود که کلیه اسامی و مشاغل مختلف اداره کل پستخانه تهران در سنوات بالا با کمی اختلاف کاملاً با یکدیگر مطابقت داشته لذا جهت پیشگیری از اتلاف وقت تنها به ذکر آمار مربوط به سال ۱۳۰۶ اکتفا می‌گردد.^۱

وزارت پست ممالک محروسه ایران جناب امین الدوله وزیر و رئیس مجلس دارالشورای کبری

اطاق انسپکسیون

- ۱- میرزا فضل الله - انسپکتر
- ۲- میرزا محمدعلی - دفتردار

اطاق ثبت امانات و نوشتجات سفارشی ولایات

- ۱- میرزا محمدحسین - دفتردار نوشتجات سفارشی
- ۲- میرزا محمدعلی - امین تذکره و دفتردار ملتمسه امانات

اجزاء پستخانه دارالخلافه

- ۱- میرزا هادی - نایب الریاسه
- ۲- عبدالعلیخان - ناظم

اجزای مخصوص وزارت پست

- ۱- میرزا احمد پیشخدمت خاصه - رئیس کل
- ۲- میرزا مطلب - مستشار و تحویلدار کل نقد و تمبر
- ۳- مسیو سمینو - سکرتر جنرال
- ۴- میرزا اسمعیل - نایب الوزاره

دفترخانه محاسبات

- ۱- میرزا ابراهیم - مستوفی
- ۲- میرزا اسماعیل - سررشته‌دار
- ۳- میرزا علی - دفتردار
- ۴- میرزا محمد - معین

دارالانشاء

- ۱- میرزا مصطفی خان - منشی‌باشی
- ۲- میرزا حسن - منشی

۱- المآثر والآثار منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و شرح دواير دولتی ایران صفحه

اطاق امانات

- ۱- میرزا فضل الله - تحویلدار
- ۲- میرزا آقا - معین
- ۳- میرزا یوسف - معین
- ۴- فراش - نفر

اطاق واردات

- ۱- میرزا اسدالله - تحویلدار امانات
- ۲- میرزا رضا - معین
- ۳- فراش - نفر

اطاق نوشتجات سفارشی

- ۱- میرزا جلال الدین - تحویلدار
- ۲- میرزا آقا - معین
- ۳- میرزا اوانس - حافظ ملتسه

اطاق ثبت نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا محمدحسین
- ۲- میرزا محمدعلی

اطاق ضبط نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا ابراهیم - تحویلدار

اطاق تجزیه نوشتجات

- ۱- اسدالله خان
- ۲- میرزا یوسف

اجزاء پست شمیران و خیابان فرنگیها

- ۱- اسماعیل خان - رئیس
- ۲- غلام - سه نفر
- ۳- فراش - دو نفر

عمله خدمت

- ۱- پیشخدمت و قهوهچی - چهار نفر

غلامخانه

- ۱- نایب - دو نفر
- ۲- غلام - هفده نفر

فراشخانه

- ۱- فراش - ده نفر
- ۲- سرایدار - نفر
- ۳- چراغچی - نفر

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۳۰۴^۱

تهران

تعداد کارکنان - ۷۲ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط فارس

تعداد کارکنان - ۴۰ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۲۹ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط همدان

تعداد کارکنان - ۴۶ نفر

تعداد پستخانه - ۱۴ دستگاه

در سال ۱۳۰۴ دو خط پستی خانقین کردستان در یکدیگر ادغام و به نام خط پستی همدان نامیده شد همچنین در سال فوق‌الذکر ۷۰ دستگاه چاپارخانه در ایران دایر و مشغول به کار بوده است.^۲

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۷۶ نفر

تعداد پستخانه - ۱۹ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۲۰ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۳۲ نفر

تعداد پستخانه - ۱۳ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۷ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۳۲ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۷۶ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۷ بزرگراه

۱- خیرات حسن جلد اول منضمات صفحه ۳۸ الی ۴۱ تحت عنوان آمار و سالنامه دوایر

۲- گنج شایگان صفحه ۱۳۴

دولت ایران

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶^۱

تهران

تعداد کارکنان - ۷۲ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط فارس

تعداد کارکنان - ۴۱ نفر

تعداد پستخانه - ۹ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۷۶ نفر

تعداد پستخانه - ۱۹ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۳۵ نفر

تعداد پستخانه - ۱۲ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۱۹ نفر

تعداد پستخانه - ۴ دستگاه

خط همدان

تعداد کارکنان - ۴۶ نفر

تعداد پستخانه - ۱۴ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۳۲ نفر

تعداد پستخانه - ۱۳ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۷ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

مطابق آمار موجود تا آخر سال ۱۳۰۶ هـ - ق برابر ۱۲۶۸ ش کشور ایران دارای سه هزار کیلومتر راه شوسه و غیر شوسه بود^۲ که اکثر آنها توسط مهندس آلبرت گاستیگر* اتریشی ساخته و مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۳۲ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۷۶ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۷ بزرگراه

۱- المآثر و الآثار، منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه دواير دولت ايران صفحه ۳۹ و ۴۰

* - Albert Gastiger

۲- المآثر و الآثار باب هفتم صفحه ۹۰

چگونگی اوضاع پستخانه از سال (۱۳۰۷ تا ۱۳۱۰ هـ - ق برابر ۱۲۶۹ تا ۱۲۷۲ ش)

مهمترین اتفاقی که بین سنوات بالا در پستخانه حادث شد و فصل درخشانی را در تاریخ پست به خود اختصاص داد تأثیر متقابل واقعه رژی و پستخانه بر یکدیگر و نقش مثبت کارکنان آن در لغو قرارداد دخانیات است. اگرچه ما به علت فقدان منابع و اسناد کافی مدارک و دلایل آنچنانی از سیر جریانات حادث در پستخانه نداریم لیکن از جنبه کلی و دقت نظر در مبارزات پی‌گیر برخی از پستی‌ها چنین استنباط می‌شود که سیر جریانات و رویدادها در پست تقریباً از هماهنگی کامل برخوردار و بدون شک سر نخ قضیه در دست برخی روساء و کارکنان مبارز پست بود که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

نقش پستخانه در واقعه رژی

جریان مخالفت مردم با واگذاری امتیاز انحصار دخانیات به کمپانی رژی پس از یک جنبش و حرکت عمومی سرانجام با فتوای مرجع تقلید شیعه آیت‌الله حاج سید حسن شیرازی منجر به شورش همگانی علیه دولت ناصری و تحریم و الغای امتیاز منتهی شد. قرارداد تنباکو در تاریخ ۲۸ رجب سال ۱۳۰۷ هـ - ق (برابر ۱ فروردین ۱۲۷۰ ش و ۲۱ مارس ۱۸۹۰ م) بین دولت ایران از یک طرف و ماژور جرالد تالبوت انگلیسی و شرکاء از طرف دیگر در چهارده فصل به مدت پنجاه سال در قبال پرداخت سالی پانزده هزار لیره انگلیسی تقریباً معادل ۴۶۵۰۰ تومان به دولت منعقد و مطابق مفاد و فصول مربوطه امتیاز مذکور به کمپانی انگلیسی رژی واگذار گردید که عملاً منافع کسبه و تجار ایران را به مخاطره انداخت این قرارداد از ابتدا با مخالفت همگانی روبرو و سرانجام پس از یک مبارزه سرسختانه در تاریخ ۴ جمادی الثانی ۱۳۰۹ (برابر ۱۵ دی ۱۲۷۲ ش و ۵ ژانویه ۱۸۹۲ م) دستور لغو آن اجباراً از طرف ناصرالدین شاه صادر گردید.

مطلبی که اینک آمادگی بیان آنرا داریم از آنجا آغاز می‌گردد که در ماه رجب سال ۱۳۰۸ ماژور تالبوت انگلیسی برای تأسیس کمپانی دخانیات وارد تهران می‌شود و چون کار وی نزدیک به بالا گرفتن است در تاریخ یازدهم ماه رجب تجار عمده تهران عریضه بلند بالائی مبنی بر مخاطره افتادن منافعشان تهیه و توسط میرزا علیخان وزیر پست که در میان رجال آن روز به خوشنامی معروف بود نزد شاه ارسال داشتند.^۱ عرضحال تجار و همراهی میرزا

علیخان با آنان از دیدگاه شاه مستبد امر پیش پا افتاده تلقی ولی در باطن زنگ خطری محسوب که بزودی موجب بلوای بزرگ گردید. فراهم آمدن زمینه آگاهی مردم و غلیان احساسات آنان بر علیه رژیم توسط روحانیون، تجار، کسبه و صاحبان نشریات ممنوع‌الورود انجام گرفت که بوسیله مخالفین وارد بازار و در اندک مدتی به دست مردم می‌رسید.

و اما در این میان نقش برخی از سازمانهای دولتی چون پست و تلگراف به‌ویژه پست به‌عنوان عامل ارتباطی سهل‌الوصول در بیداری افکار مردم بسیار مؤثر و از طرفی مبارزات پی‌گیر کارکنان آن در صف مقدم مبارزه بر علیه استعمار بسیار حائز اهمیت خاصه آنکه میرزا علیخان خود در شمار مخالفین و در خفا یکی از سرجنابانان غائله شناخته شده و چون به‌اصالت و فلسفه مبارزه مردم بر علیه استعمار واقف است تسهیلات کافی در امر توزیع نشریات ضد رژیم فراهم به طوریکه قسمت اعظم نشریات که حاوی مطالبی در رد امتیاز تنباکو بود بدون برخورد با مانع وارد ایران و مردم را از چگونگی کم و کیف قضایا و زدوبندهای سیاسی پشت پرده آگاهی می‌داد.

صرفنظر از پاره‌ای مطالب اوج مبارزات مردم ایران بر علیه رژیم از نیمه دوم سال ۱۳۰۸ نخست از تهران اوج و به مرور به سایر شهرهای بزرگ چون شیراز، تبریز و از اوایل سال ۱۳۰۹ به اصفهان، مشهد و سرانجام به کرمان کشیده شد و چون تجزیه و تحلیل و بررسی دقیق مطلب از موضوع ما خارج است، ادامه سخن را با اصل رسالت پستخانه و مبارزات برخی از کارکنان آن در واقعه رژیم آغاز می‌کنیم. اولین برخورد بین دولتیان و مسئولین امور پستخانه متعاقب صدور و پخش اعلامیه بدون امضائی است که با مهر پستخانه تهران در تاریخ ۲ رمضان سال ۱۳۰۸ هـ - ق برابر ۲۲ فروردین ۱۲۷۱ ش. در بیشتر شهرهای ایران توزیع گردید.

اعلامیه مذکور سراسر حاوی مطالبی بر علیه شاه و او را مسبب بدبختی و فلاکت ملت و واگذارکننده واقعی امتیازات به بیگانگان معرفی می‌کرد. بخشی از این اعلامیه در ارتباط با امتیاز دخانیات بسیار با اهمیت تلقی، به‌ویژه از آن پس میرزا علیخان مورد سوء ظن شدید شاه و درباریان قرار می‌گیرد. همزمان با هیجانات عمومی مردم سیل جراید و نشریات مخالفین حکومت بر علیه قرارداد تنباکو، از ممالک خارجی به ایران سرازیر و از آنجائیکه زیر و

بم جریان را دقیقاً موشکافی و توجیه می‌کرد، رسیده و نرسیده در دسترس مردم قرار و زمینه برانگیزاندن افکار توده ملت را بر علیه شاه و اطرافیان‌ش فراهم می‌کرد. کسب اخبار از جراید در بیداری و آشنائی مردم با مزار امتیازنامه رژی، بدون شک تا اندازه‌ای مدیون رسالت و سرعت عمل پستخانه در امر ارتباطات است که به نحو شایسته‌ای به وسیله کارکنان آن دستگاه انجام گرفت و چون وزیر پست یکی از مخالفین سرسخت صدراعظم به شمار می‌رفت باب مرآه پستخانه با خارج را در رسیدن جراید و نشریات مخالفین باز نگاه داشته تا عوام الناس از قضایا اطلاع حاصل و در مبارزه با رژیم مصمم‌تر شوند.

«امین‌الدوله که کمال ضدیت با امین‌السلطان را دارد در باطن سرسلسله این قوم شناخته می‌شود. راه مکاتبات حوزه استانبول با حوزه تهران باز است و سعی دولت در بستن آن عقیم مانده به دو سبب یکی آنکه ریاست پست ایران با امین‌الدوله است و بسته‌های امانت استانبول سلامت بدست صاحبانش می‌رسد و دیگری^۱ ...»

به شهادت برخی منابع موجود چون عرصه کار بر دولتیان تنگ آمد. رژیم جهت ممانعت از ورود نشریات مخالف اقدام به ایجاد تفتیش و سانسور در پستخانه نمود و نظر به اهمیت موضوع شاه شخصاً پاره‌ای از جریانات را از نزدیک دنبال و تعقیب می‌کرد.

«شنیدم کیف کاغذ سید جمال‌الدین را که خدمت شاه برده بودند باز کردند چند کاغذ به خط امین‌الدوله بوده است اما چون امین‌الدوله هرگز کاغذی که سند باشد نمی‌نویسد وحشت نداشت.»^۲

علیرغم اقدامات شدید دولت در امر ایجاد سانسور وجود میرزا علیخان در پستخانه بسیار مغتنم و کم و بیش مانع از اجرای کامل تفتیش می‌شد. لذا تعداد انگشت‌شماری جراید و نشریات علیه رژیم بی‌سروصدا وارد معرکه و مخفیانه توسط پستی‌چی‌ها بدست مردم و حتی برخی از دولتمردان نیز می‌رسید.

«روزنامه نمره هفتم قانون را که از لندن برای من آورده بودند دیروز جهت شاه فرستاده بودم از جیب بیرون آورده اول از من سؤال فرمودند که این روزنامه به چه واسطه به تو رسیده عرض کردم آوانس‌خان^{*} مترجم به توسط برادر خود برای من

۱- کتاب حیات یحیی تألیف یحیی دولت‌آبادی جلد اول صفحه ۱۲۴

۲- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۷۳۱

*- آوانس‌خان ارمنی دفتردار ملت‌مسه و نوشتجات سفارشی و مترجم زبان در پستخانه تهران بود.

فرستاد قدری معاندین امین‌الدوله فرصت بدست آوردند باو تاخت بردند که برای او ممکن است که نگذارد پست این روزنامه را بیاورد من عرض کردم پست وجهاً من‌الوجه مسئول این فقره نیست دولت روس با آن قوت و قدرت و نظمی که دارد نمی‌تواند مانع شود که روزنامه‌های نهلیس* را بروسیه وارد نکنند جز قوام‌الدوله احدی با من همراهی نکرد بلکه تاخت و تاز غریبی به امین‌الدوله کردند.^۱

عدم موفقیت شاه در اجرای سانسور موجبات تشویش خاطر وی را فراهم آورد تا آنجا که خود شخصاً قدم به میدان گذاشت و از نزدیک شاهد چگونگی اجرای سانسور شد. اتخاذ تصمیم اخیر بی‌ارتباط با عزل قریب‌الوقوع میرزا علیخان نبود لذا جهت به انحراف کشاندن افکار عمومی و سلب اعتماد مردم از میرزا علیخان، تصمیم گرفت رئیس پست شخصاً مأمور اجرای سانسور در پستخانه شود تا با یک تیر دو هدف را نشانه گیرد، چه قبول مسئولیت اخیر از طرف میرزا علیخان به مثابه شکست سیاسی وی و از بین رفتن محبوبیت او بود. منابع مستند مؤید اینست که امین‌الدوله از زیر بار سانسور شانه خالی و در نتیجه مسئولیت این امر به گردن خود شاه افتاد.

«مغرب فراش به احضار آمد دربخانه رفته سر شام شاه بودم امین‌الدوله چند کیسه که روزنامجات و نوشتجات فرنگ برای مردم می‌آوردند خدمت شاه فرستاده بود معلوم می‌شود از این به بعد نوشتجات را در حضور شاه می‌آوردند بعد به مردم می‌رسانند.»^۲

عمده حساسیتی که رژیم در واقعه رژی از خود نشان داد نسبت به ورود نشریات مخالفین بود که از خارج وارد ایران و بیشتر توسط پست توزیع می‌گردید. منابع مستند از عملکرد فعال پست در پخش نشریات و نفوذ آن در داخل دربار یاد کرده و چنین می‌نویسند.

«چهار شنبه یازدهم شوال - مشیرالدوله اینجا آمده بود می‌گفت نویسنده امینه اقدس** دختر آزادخان است که برادر او در پستخانه می‌باشد از حرم بیرون کردند نمی‌دانم ملکمی بود یا جمالی»^۳

*- دسته‌ای از انقلابیون روسی که مخالف رژیم تزاری در روسیه بودند.

۱- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۷۳۷

۲- همان مأخذ همان صفحه

** - زبیده خانم گروسی از زنان حرم ناصری که طرف توجه و علاقه ناصرالدین شاه بود.

۳- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۷۵۴

مغضوبیت و طرد نویسنده از دربار شاید بی‌ارتباط با ورود جراید ضد رژی در حرمانه ناصری توسط نویسنده نباشد که خود حدیث مفصل و زمینه مخالفت زنان حرم با شاه است از طرفی هم شاهد عملکرد پستخانه و نفوذ آن تا اندرون شاهی می‌باشیم ثبت است وقتی شورش برای فسخ امتیاز تنباکو به اوج خود رسید آن هیجانات به اندرون شاهی نیز سرایت کرد شاه از خاتونی غلیان می‌خواهد ولی خاتون از آوردن آن امتناع می‌کند آنوقت شاه به زندهای خود فریاد می‌کشد 'چه کسی به شما گفته مصرف دخانیات حرام است' خاتونی در جواب می‌گوید 'همان کسی که ما را بشما حلال کرد'^۱

از نیمه ماه شوال سال ۱۳۰۸ هـ - ق (برابر ۳ تیر ۱۲۷۱ ش) اوضاع در پستخانه رو به وخامت رفت و رژیم کلیه مراسلات پستی اعم از صادره و وارده را مورد تفتیش و سانسور قرار داد ولی حقیقت اینست سانسوری که بر روی نوشته‌ها و پاکتها در پستخانه اجراء گردید نتوانست جلوی پخش روزنامه‌های ضد رژیم را در تهران و دیگر شهرها بگیرد از طرفی شهرت روزنامه‌های ضد دولتی را منع دولتیان بیشتر کرد و حرص مردم به داشتن و خواندن آنها نیز از امتناع دولتیان بیشتر شد لذا سانسوری که بر روی نوشته‌ها و مطبوعات در پستخانه از طرف درباریان فاسد اجراء گردید هرگز مقرون به موفقیت نبوده و باعث ممانعت از پخش آنها نگردید چرا که میرزا علیخان و کارکنان پست مخفیانه در پخش آنها دست داشتند. «۱ شنبه ۱۵ شوال ۱۳۰۸ - آنچه معلوم شده نوشته‌جاتی که از فرنگ برای مردم می‌آورند یا از اینجا به فرنگ می‌برند پستخانه باز می‌کند باز سر آنها را بسته به صاحبانش می‌رساند»^۲

واقعیت اینست که هرچه دامنه شورش گسترده‌تر شد شعله‌های خشم مردم بیشتر زبانه کشید و همگام با آن مبارزات آشکار و مخفیانه کارکنان پست جدی‌تر گردید که جا دارد در این میان از مبارزه رئیس پستخانه تبریز در راه الغای امتیاز رژی ادای مطلب شود.

میرزا حسن خان پستچی:

شروع خدمات دولتی میرزا حسن خان بدو از لباس نظامی‌گری آغاز و سرانجام به منصب سرهنگی انجامید نامبرده در سال ۱۲۹۹ هـ - ق توسط میرزا علیخان وزیر پست به

۱- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۷۵۴

۲- همان مأخذ صفحه ۷۵۴

ریاست پستخانه تبریز منصوب^۱ و رسماً در شمار کارکنان پست درآمد و تا اواخر ماه ربیع‌الاول سال ۱۳۰۹ برابر آبان‌ماه ۱۲۷۱ ش. در آن مقام خدمت کرد^۲ همزمان با واقعه رژی و شورش مردم تبریز بر علیه کمپانی دخانیات در صف مبارزان ضد رژی داخل و وجود وی به عنوان رئیس کل پستخانه‌های آذربایجان برای مبارزین آزادیخواه بسیار مغتنم افتاد، چه از یک سو همراهی و همکاری نزدیکی با مردم مبارز تبریز داشت و از طرف دیگر در رأس سازمانی خدمت می‌کرد که تشکیلات گسترده آن بعد از تهران بزرگترین و منظم‌ترین دستگاه پستی ایران محسوب می‌شد بدین خاطر توزیع نشریات و جراید توسط پست بدون برخورد با مانع و اتلاف وقت از تبریز به سایر بلاد آذربایجان ارسال و مردم از جریانات سیاسی روز اطلاع حاصل و نتیجتاً عمل‌کرد پستخانه به عنوان عامل ارتباطی در آن دیار نقش برجسته‌ای در بیداری افکار توده‌ها بر علیه امتیاز رژی ایفا و کارکنان آن در صف مقدم مبارزه بر علیه استعمار انگلیس قرار گرفتند.

سخن از واقعه رژی بسیار است لیکن داستان میرزا حسن پستیچی در آن میان شنیدنیست داستان از آنجا آغاز می‌شود که در اوج شورش و مبارزه مردم در ۲۴ ربیع‌الاول سال ۱۳۰۹ (۶ آبان ۱۳۰۹) نامه‌ای ساختگی از روسیه به عنوان دربار ارسال گردید که محتوی آن سراسر ناسزا و انتقاد از اتخاذ روش سیاست شاه و صدر اعظم بود این نامه در اصل توسط میرزا حسن خان که از مخالفان سرسخت قرارداد دخانیات بود انشاء و چون فاقد اسم و رسم بود تلاش رژیم در کشف واقعیت کاملاً عقیم ماند. ولی یک تصادف غیر مترقبه موجب شناسائی صاحب نامه شد که عاقبت منجر به محاکمه و عزل و اخراج صاحب مکتوب از پستخانه گردید.

«چهارشنبه ۲۴ ربیع‌الاول ۱۳۰۹ تفصیل تازه شنیدم که چند روز قبل از روسیه کاغذی بعنوان شاه می‌رسد که از وضع سلطنت شاه و وزارت امین‌السلطان بد می‌نویسد این عریضه را شاه به امین‌السلطان داده بود در این بین کاغذی میرزا حسن خان رئیس پست تبریز به امین‌الدوله نوشته بود در آن کاغذ مطلبی بود که باید به امین‌السلطان می‌دادند روز آش‌پزان در سرخه حصار امین‌الدوله کاغذ را به امین‌السلطان می‌دهد به محض اینکه دیده بود کاغذ را بغلش می‌گذارد امین‌الدوله تعجب کرده بود فردای آنروز

۱- منتظم ناصری جلد دوم سالنامه دوایر دولتی ایران صفحه ۲۹

۲- روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه صفحه ۷۸۷

شاه امین‌الدوله را احضار فرموده بودند و تغییر زیادی کردند که آن کاغذ که از روسیه بمن نوشته بودند خط میرزا حسن خان رئیس پستخانه تو است که باسم یکی از نویسندگهای مجهول‌الاسم فرستاده بود هرچند امین‌الدوله خواسته بود برات ذمه کند نشده بود آخر قرار شد میرزا حسن خان را به تهران بیاورند تا این فقره را ثابت کند این مطلب را پریروز که امین‌الدوله دیدن آمده بود اقرار کرد.^۱

مختصر تجزیه و تحلیل از روند مثبت پستخانه و نقش فعالانه کارکنان آن در براندازی امتیاز رژی بدون شک به دو عامل مهم بستگی داشت، نخست وجود میرزا علیخان همراه با کارکنان مبارز و آگاه آن دستگاه در حد متعارف آنروز، دیگر اصل رسالت مربوط به وظایف کلی و انحصاری پستخانه بعنوان عامل بزرگ ارتباطی در سطح مملکت که به علت همگانی بودن خدمات پستی آن در چهارچوب بسته‌ای محدود نمی‌شد، چنین بود که نظام حاکم علیرغم تحمیل و فشار بر پستخانه جهت اجراء داشتن تفتیش و سانسور در مجموع با عدم موفقیت روبرو گردید.

دامنه اعتراض و شورش مردم بر علیه کمپانی دخانیات با صدور فتوای تاریخی* آیت‌الله حاج سید محمدحسن شیرازی مرجع تقلید شیعیان شکل و حرکت جدی به خود گرفت و عنقریب از مسیر شورش خارج و به انقلاب علیه رژیم متحول می‌شد. نکته بسیار مهمی که واقعیت آنرا شاه و صدر اعظم نیک درک کرده و پس از یک عقب‌نشینی سیاسی مفتضحانه سرانجام فرمان فسخ امتیاز رژی در تاریخ یکشنبه ۴ جمادی‌الثانی سال ۱۳۰۹ برابر (۱۵ دی ۱۲۷۱) صادر و رژیم عملاً در مقابل خواسته مردم سر تسلیم فرود آورد وقتی شورش رژی پایان گرفت پستخانه حوادث گوناگون و سختی را پشت سر نهاد به طوریکه در آن میان میرزا حسن پستی محاکمه و از کار برکنار گردید، میرزا علیخان نیز برای مدتی از خدمات پستی معاف شد لیکن از نقطه نظر و دیدگاه سیاسی اخراج رئیس پست تبریز از کار هیچگونه تغییری در اصالت مبارزه کارکنان پست به وجود نیاورد زیرا نهال مبارزه‌ای که در پستخانه بدست پستیچیها خاصه میرزا حسن کاشته شد همزمان با انقلاب مشروطیت ایران برومند و بارور گردید که در مباحث آتی از آن سخن به میان خواهد آمد. و اما از بعد فرهنگی و سیاسی جنبه بسیار مهم کارکرد پستخانه آشنائی سریع همه جانبه مردم با انواع و اقسام کتب

۱- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۷۷۴

*- فتوای تاریخی آیت‌الله آقا سیدحسن شیرازی در تاریخ پنجشنبه اول جمادی‌الاول سال ۱۳۰۹ هـ- ق صادر و متن آن چنین است: بسم الله الرحمن الرحيم. اليوم استعمال تنباکو و توتون بای نحوکان در حکم محاربه با امام زمان علیه‌السلام است. حرره الاحقر محمدحسن الحسينی.

و نشریات جدیدالورود در شرح حال ترقیات ملل مغرب‌زمین به‌ویژه موضوعاتی تحت عناوین مسائل سیاسی آنروز دنیا و شرح فوائد رژیمهای دموکراسی و پارلمانی برای جامعه، علل ترقی و پیشرفت سریع جوامع فرنگستان و نهایتاً قیاس دولتهای پیشرفته آن دیار با حکومت مطلقه شاه ایران بود که آن آشنائی پایه و منشاء تحولات و جهش عظیم فکری مردم در سنوات آینده گردید. از یک طرف نقش فعالی را که پستخانه و کارکنانش در سطح گسترده به عنوان یکی از سازمانهای دولتی پیشگام در مبارزه ضد استعماری و الغای امتیازنامه دخانیات ایفا کرد در کمتر سازمانهای دولتی آنروز به استثنای ادارات تلگراف و خارجه تبریز می‌توان سراغ گرفت.

«چهارشنبه ۵ جمادی‌الآخر سال ۱۳۰۹ شاه احضار نمودم بحضور رفتم فرمودند که کلیه عمل داخله و خارجه راموقوف کردیم اما باید خسارتی بکمپانی داد. عرض کردم در قرارنامه و امتیازنامه فقط نوشته شده که دولت ایران باید از کمپانی رعایت کند و حمایت نماید کدام رعایت و حمایت بالاتر از اینکه صد نفر نفوس محترم خودتان را کشتید وزیر آذربایجان امیرنظام و رئیس پستخانه و تلگرافخانه و امور خارجه آذربایجان را معزول گردید. مجتهد شیراز* را جلای وطن دادید حکم باخراج میرزا حسن آشتیانی دادید و چه کمکهائی ...^۱»

سخن را کوتاه می‌کنیم و مطلب را با مختصر تاریخچه‌ای از سانسور و تفتیش در پستخانه به پایان می‌بریم.

تاریخچه پیدایش سانسور در پستخانه:

آغاز پیدایش و طریقه عمل سانسور در ادارات ایران به زمان ناصرالدین شاه قاجار برگشته و طرح ایجاد آن در تاریخ هفدهم ربیع‌الثانی سال ۱۳۰۲ توسط محمدحسن خان اعتمادالسلطنه وزیر انطباعات وقت به شاه پیشنهاد و مورد قبول واقع شد.^۲ ولی زمینه اجرای آن در پستخانه بدو از نیمه دوم سال ۱۳۰۸ هـ - ق جهت ممانعت از ورود جراید و نشریات ممنوعه ضد رژیم و امتیازنامه رژی فراهم آمد که از آن تاریخ برحسب مقتضیات زمان هر از

*- حاج سید علی‌اکبر فال اسیری مجتهد بزرگ شیراز که از بدو واگذاری امتیازنامه دخانیات در صف مقدم مبارزین شیراز قرار و در برانگیزاندن مردم بر علیه حکومت مجاهدت بسیار نمود.

۱- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۷۸۷

۲- همان مأخذ صفحه ۳۳۹

چندگاهی در پستخانه اجرا گردید.

«اداره سانسور که عبارت از تفتیش کتب و روزنامه‌های وارده از خارج چون بعضی از مطبوعات بعضی از ممالک که مشتمل بر طعن طریقی و یا قدح فریقی و یا هجا شخصی و یا هزل فاحشی بود بلحاظ مبارک این پادشاه می‌رسید از انتشار آنها همواره آثار کراهت بر جبین همایون هویدا بود تا وقتی که رساله هجویه سلاله شیخ هاشم شیرازی مطبوعه بمبئی را به تهران آوردند و نسخه بحضور بردند از مشاهده آن اشعار ناسزاوار در حق آن دانشوران بزرگوار در وقت بتحجیر و اعدام تمام آن نسخ فرمان رفت بنده نگارنده حاضر درگاه بود معروض نمود که در دولتهای اروپیه سد این راه عیب را از ممالک خویش دایره تفتیش ایجاد کرده‌اند و اسم آن سانسور است و چون شرحی از شرایط و شئون آن براند بر خاطر مبارک بسی پسند آمد و فرمان رفت تا هم در تحت نظر این خانزاد در حدود ایران سانسور ایجاد شود.»^۱

واگذاری پستخانه به پرنس دادیان:

همزمان با اوج شورش و مبارزات مردم علیه کمپانی رژی و برقراری تفتیش در پستخانه زمینه مناسب برای انتخاب مسئول جدید فراهم آمد منابع موجود از انتصاب شخصی ارمن‌الاصل تبعه عثمانی بنام پرنس دادیان* نام برده‌اند که شاه اداره پستخانه را به

۱- المآثر والآثار باب هشتم صفحه ۱۱۷

* دادیان از خاندانهای بزرگ ارمنستان بود با آغاز دوره اول جنگهای ایران و روسیه در سال ۱۲۱۹ ق. خاندان دادیان همراه با سایر سران و بزرگان ارمنستان از شاهزاده الکساندر که به ایران پناهنده شده بود جانبداری و با عده کثیری از عشایر و جنگجویان ارمن و گرجی به ارتش ایران ملحق و بر علیه ارتش روس وارد نبرد شدند این پشتیبانی تا پایان دوره دوم جنگهای ایران و روس ادامه یافت لیکن پس از شکست ایران و انعقاد قرارداد ترکمانچای در سال ۱۲۴۳ ق. خاندان دادیان مجبور به جلائی وطن و اقامت در کشور عثمانی گردید دادیان در آن کشور به دنیا آمد و بعدها در دستگاه سلطان عبدالحمید به مقامات عالی رسید در نخستین کشتار ارامنه عثمانی را ترک و به کشور اتریش رفت در سال ۱۳۰۸ ق. همراه با نریمان خان قوام‌السلطنه سفیر ایران در اتریش راهی تهران گردید. اندکی بعد به شاه معرفی و مورد توجه او واقع شد شاه به دادیان لقب پرنس داد از طرفی صدر اعظم ایران که خود از نژاد ارامنه بود کم و بیش از نامبرده حمایت و دستگیری می‌کرد.

او واگذار کرد.^۱ ما از تاریخ این انتصاب هیچگونه اطلاع دقیقی در دست نداریم ولی با توجه به سال ورود پرنس دادیان به ایران که در اواخر سال ۱۳۰۸ قمری اتفاق افتاد و با توجه به اوج مبارزات مردم در آن تاریخ و عدم موفقیت شاه در برقراری سانسور در پستخانه به ظن قوی نامبرده از اوایل سال ۱۳۰۹ وارد پستخانه گردید. دادیان نزدیک به شش ماه در پستخانه خدمت کرد ولی بنظر نمی‌رسد که در برقرار کردن سانسور موفقیتی حاصل کرده باشد. در زمان او تعداد زیادی ارامنه وارد پست شدند همچنین مقررات جدیدی وضع و به موقع اجراء گذارده شد که بعدها منشاء اثر گردید^۲ ولی آن مقررات تا امروز برای ما شناخته شده نیست. در حین خدمت دادیان سفارت عثمانی به عناوین مختلف تقاضای استرداد و بازگشت او را به کشور عثمانی نمود، لیکن دولت ایران هر بار کار را بدفع‌الوقت و از تحویل وی خودداری کرد سرانجام به دستور شاه از کار پست کناره گرفت.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران از سال ۱۳۰۷

وزارت پست ممالک محروسه ایران

جناب امین‌الدوله وزیر و رئیس مجلس دارالشورای کبری

دفتر محاسبات

- ۱- میرزا ابراهیم - مستوفی
- ۲- میرزا اسماعیل - سررشته‌دار
- ۳- میرزا محمد - سررشته‌دار
- ۴- میرزا علی - سررشته‌دار

اطلاق انسیپکسیون

- ۱- مسیواستال - انسیپکتر
- ۲- میرزا فضل‌الله - دفتردار
- ۳- میرزا سید محمدعلی - دفتردار

اجزاء وزارت پست

- ۱- میرزا احمدخان پیشخدمت خاصه - رئیس کل
- ۲- میرزا مطلب - مستشار و تحویلدار کل نقد و تمبر
- ۳- مسیو سمینو - سکرتر جنرال
- ۴- میرزا اسمعیل - نایب‌الوزاره
- ۵- میرزا علی - مقوم و نایب مستشار
- ۶- میرزا خداداد

دارالانشاء

- ۱- میرزا مصطفی‌خان - منشی‌باشی
- ۲- میرزا حسن - منشی

۱- تاریخ بیداری ایرانیان تألیف ناظم‌الاسلام کرمانی جلد دوم صفحه ۱۵۸ باهتام سعیدی سیرجانی.
 ۲- همان کتاب همان مأخذ.

اطاق امانات

- ۱- میرزا فضل الله - تحویلدار
- ۲- میرزا آقا
- ۳- میرزا محمد
- ۴- فراش - نفر

اطاق واردات

- ۱- میرزا اسدالله - تحویلدار
- ۲- میرزا رضا - معین

اطاق نوشتجات سفارشی

- ۱- اسدالله خان - تحویلدار
- ۲- میرزا آقا - معین
- ۳- میرزا - حافظ قبوضات ملتمسه
- ۴- میرزا ابوطالب - ثبات قبوض سفارشی

اطاق ثبت نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا ابراهیم
- ۲- میرزا محمدعلی

اطاق ضبط نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا یوسف - تحویلدار

اطاق ثبت امانات و نوشتجات سفارشی و لایات

- ۱- میرزا محمدحسین - دفتردار نوشتجات سفارشی
 - ۲- میرزا محمدعلی - امین تذکره و دفتردار
- ملتمسه امانات

اجزاء پستخانه دارالخلافة

- ۱- میرزا هادی - نایب الریاسه
- ۲- عبدالعلی خان - ناظم

اطاق تجزیه نوشتجات

- ۱- میرزا جلال
- ۲- میرزا آقا

اجزاء پست شمیران و خیابان فرنگیها

- ۱- اسمعیل خان - رئیس
- ۲- غلام - سه نفر
- ۳- فراش - پنج نفر

عمله خدمت

- ۱- پیشخدمت و قهوهچی - چهار نفر

غلامخانه

- ۱- نایب و غلام - هفده نفر

فراشخانه

- ۱- فراش - نفر
- ۲- سرایدار - نفر
- ۳- چراغچی - نفر

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال
۱۳۰۷ هـ - ق برابر ۱۲۶۹ ش.^۱

تهران

تعداد کارکنان - ۶۸ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط فارس	خط آذربایجان
تعداد کارکنان - ۴۳ نفر	تعداد کارکنان - ۷۴ نفر
تعداد پستخانه - ۱۳ دستگاه	تعداد پستخانه - ۱۹ دستگاه
خط یزد و کرمان	خط گیلان
تعداد کارکنان - ۲۵ نفر	تعداد کارکنان - ۲۱ نفر
تعداد پستخانه - ۱۰ دستگاه	تعداد پستخانه - ۵ دستگاه
خط همدان	خط خراسان
تعداد کارکنان - ۳۶ نفر	تعداد کارکنان - ۳۶ نفر
تعداد پستخانه - ۱۱ دستگاه	تعداد پستخانه - ۱۳ دستگاه
	خط مازندران
	تعداد کارکنان - ۱۹ نفر
	تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۳۲ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۷۹ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۷ بزرگراه

۱- خیرات حسان جلد سوم آمار دواير دولتی ایران صفحه ۳۶ و ۳۷ منضمات

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران از سال ۱۳۰۸ لغایت ۱۳۱۰ برابر اسناد و سالنامه‌های موجود آمار دواير دولتی ایران مربوط به سنوات بالا کلاً مشابه یکدیگر بوده که عیناً مطابق مستندات موجود به شرح زیر مرقوم می‌گردد.^۱

وزارت پست ممالک محروسه ایران
جناب امین‌الدوله وزیر و رئیس مجلس دارالشورای کبری

دارالانشاء

- ۱- میرزا مصطفی خان - منشی باشی
- ۲- میرزا حسن - منشی

اطاق انسپکسیون

- ۱- میرزا فضل الله - انسپکتر
- ۲- میرزا سید محمدعلی - دفتردار

اجزاء پستخانه دارالخلافه

- ۱- میرزا هادی - مستوفی و نایب‌الریاسه
- ۲- عبدالعلیخان - ناظم
- ۳- میرزا محمدعلی - امین تذکره و دفتردار
- ملتمسه امانات
- ۴- میرزا محمدحسین - دفتردار نوشتجات
- سفارشی ولایات

اجزاء وزارت پست

- ۱- عمده‌الامراء العظام مبشرالدوله میرزا احمدخان - رئیس کل
- ۲- میرزا مطلبخان - مستشار و تحویلدار کل
- ۳- مسیو سمینو - سکرتر جنرال
- ۴- میرزا اسماعیل - نایب‌الوزاره

اجزاء دفتر محاسبات

- ۱- میرزا ابراهیم - مستوفی
- ۲- میرزا علی - مقوم
- ۳- میرزا اسماعیل - سررشته‌دار
- ۴- میرزا محمد - محرر
- ۵- میرزا علی - محاسب

۱- منضمات جلد اول و دوم کتب در رالتیجان و جلد سوم خیرات حسان تحت عنوان آمار دواير دولتی ایران صفحات ۳۶ الی ۴۱.

اطاق امانات

- ۱- میرزا فضل الله - تحویلدار
- ۲- میرزا آقا - معین
- ۳- میرزا قاسم - معین
- ۴- فراش - دو نفر

اطاق واردات

- ۱- میرزا اسدالله - تحویلدار
- ۲- میرزا رضا - معین
- ۳- میرزا نصرالله - معین
- ۴- فراش - نفر

اطاق نوشتجات سفارشی

- ۱- اسدالله خان - تحویلدار
 - ۲- میرزا آقا - معین
 - ۳- شاهزاده محمد میرزا - معین
 - ۴- میرزا اوانس - حافظ قبوضات ملتسمه
- اطاق ضبط نوشتجات غیر سفارشی
- ۱- میرزا یوسف - تحویلدار

اطاق ثبت نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا ابراهیم
- ۲- میرزا محمد علی

اطاق تجزیه نوشتجات

- ۱- علی اکبر خان
- ۲- میرزا ابوطالب

عمله خدمت

- ۱- پیشخدمت و قهوهچی - شانزده نفر

غلامخانه

- ۱- نایب و غلام - هشت نفر

اجزاء پست شمیران و خیابان فرنگیها

- ۱- رئیس و غلام و فراش - هفت نفر

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال
۱۳۰۸ هـ - ق برابر ۱۲۷۰ ش.^۱

تهران

تعداد کارکنان - ۶۷ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط فارس

تعداد کارکنان - ۵۲ نفر

تعداد پستخانه - ۱۵ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۲۵ نفر

تعداد پستخانه - ۱۰ دستگاه

خط همدان

تعداد کارکنان - ۴۳ نفر

تعداد پستخانه - ۱۶ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۷۳ نفر

تعداد پستخانه - ۱۹ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۲۱ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۳۷ نفر

تعداد پستخانه - ۱۴ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۷ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۳۵ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۸۷ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۷ بزرگراه

۱- در رالیجان جلد اول آمار دوایر دولتی ایران صفحه ۳۶ و ۳۷ منضمات

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال

۱۳۰۹ و ۱۳۱۰ هـ - ق برابر ۱۲۷۱ و ۱۲۷۲ ش.^۱

تهران

تعداد کارکنان - ۶۷ نفر

تعداد پستخانه - ۲ دستگاه

تعداد کارکنان و پستخانه‌های مستقر در خطوط پستی کشور

خط فارس

تعداد کارکنان - ۵۰ نفر

تعداد پستخانه - ۱۵ دستگاه

خط یزد و کرمان

تعداد کارکنان - ۲۵ نفر

تعداد پستخانه - ۱۰ دستگاه

خط همدان

تعداد کارکنان - ۴۵ نفر

تعداد پستخانه - ۱۶ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۷۳ نفر

تعداد پستخانه - ۱۹ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۲۱ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۳۸ نفر

تعداد پستخانه - ۱۴ دستگاه

خط مازندران

برابر ۱۲۷۲ ش. ۱۷۲ تعداد کارکنان - ۱۷ نفر

حمل و نقل دادن تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

یادآور می‌شود که تا پایان سال ۱۳۱۰ هـ - ق

دستگاه چاپارخانه در سراسر ایران دایر و به کار

مسافر و مرسولات و امانات پستی دخالت داشتند.^۲

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۳۶ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۸۷ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۷ بزرگراه

۱- در رالتیجان جلد دوم آمار دوایر دولتی ایران صفحه ۳۹ و ۴۰ منضمات

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۳۳۳

متفرعات:

یکی دیگر از نکات مهم قابل ذکر آغاز انهدام تدریجی چاپارخانه‌های بزرگراه آذربایجان در سال ۱۳۰۸ و بی‌توجهی اولیای امور نسبت به این تأسیسات است که در حقیقت مهمترین خطوط پستی ایران به‌شمار و اکثر کالاهای تجاری و بخش اعظم محمولات پستی به مقصد اروپا و بالعکس از آن طریق وارد و صادر می‌گردید. برابر اسناد موجود که متون آن حکایت از نابسامانیهای اماکن پستی و عدم علاقه شاه و صدر اعظم نسبت به اصلاحات دارد به وضوح درخواستیم یافت که خلق و خوی مستبدین با هرگونه اصلاحات اساسی در مملکت مخالف و اصولاً هماهنگی فکری بین شاه و رجال مصلح که زمینه و مایه فکری آنان در جهت ترقی مملکت باشد وجود ندارد بدین لحاظ برای آشنائی و پی‌گیری از کم و کیف موضوع به محتوی و مفاد و گزارش مهم استناد جسته که نخستین آن گزارشیست از امیر نظام گروسی پیشکار آذربایجان خطاب به میرزا علیخان امین‌الدوله وزیر پست در مورد خرابی چاپارخانه‌های بزرگراه پستی آذربایجان که به شرح زیر مرقوم است.

«فدایت شوم، عرض و اظهار این مطلب را از تکلیف لازمه چاکری و عبودیت خودم در خاکپای همایون اقدس اعلی روحناه فداه و از مقتضیات اخلاص در خدمت جناب مستطاب عالی می‌دانم که چاپارخانه‌های آذربایجان که اصولاً و اساساً هم بی‌استحکام بودند این اوقات بطوری خراب شده و از حیز انتفاع افتاده که اکثر اسبهای چاپارخانه را به دهات اطراف برده و کرایه داده نگاهداشته‌اند حالا که اداره پسته به همه جهت منظم و طرف رجوع داخله و خارجه و منزلگاه عابرین و مسافرین است حیف است و دریغ است که وضع چاپارخانه‌ها که از بیوتات دولتی است اینطور خراب بماند و اقدامی در تعمیر و تجدید آنها نشود و از لوازم دولتخواهی جناب مستطاب‌عالی است که وضع و حالات چاپارخانه‌ها را به خاکپای اقدس عرض و برای تجدید چاپارخانه‌ها بنحوی که لایق شأن دولت باشد قرار بدهند و این بنده متقبل می‌شوم که بوکالت جناب مستطاب عالی چاپارخانه‌ها را بطوریکه جامع وضع چاپارخانه و قابل اینیه دولتی باشد بنا کرده به اتمام برسانم. زیاده مصدع نمی‌شوم و به اقتضای چاکری و دولتخواهی ضرورت تجدید چاپارخانه‌های آذربایجان را تکرار می‌نمایم. ایام شوکت و جلالت پاینده باد ۲۰ جمادی‌الآخر سال ۱۳۰۸ قمری امیر نظام گروسی^۱»

از میان سیاستمداران و دولتمردان دوران قاجار امیر نظام گروسی را به ترقی خواهی و خوشنامی می‌شناسیم، متن نامه‌ای که به نظر رسید تا اندازه‌ای می‌تواند معرف توجه بیش از حد و اندیشه اصلاح‌طلبانه نامبرده باشد که جز در توده انگشت‌شماری از رجال قاجاریه در کمتر شخصیت‌های سیاسی آن دوره می‌توان سراغ کرد در هر صورت نامه مذکور پیوست گزارش میرزا علیخان به شرح زیر نزد شاه ارسال گردید.

«قربان خاکپای جواهرآسای اعلیحضرت اقدس همایونت شوم، جناب امیرنظام شرحی باین غلام نوشته‌اند از شرف ملاحظه انور همایونی می‌گذرد. حالت همه چاپارخانه‌ها این است و با تغییر هوا و شدت بارندگی همه سست، بناهای کهنه و خاکی قدیم قابل حفظ و بقا نیست و جوه تعمیرات دیوانی در غالب جاها به مصرف کرایه طویله و منزل می‌رسد آنچه را که سابقاً معروض داشتیم و چنان وانمود شد که امتیاز طرق و شوارع استدعا شده است خدا می‌داند بتصور خدمتی بدیوان همایون بود چون بالمشافهة العلیه مقرر شد دوباره همان طرح و ترتیب را معروض دارم جسارت می‌کنم و امید ندارم که دیگر با تفرقه اسباب ممکن الاجراء باشد خانه‌زاد عرض می‌کردم در راههائیکه امتیاز ساختن آن باشخاص و کمپانیها داده شده است حکم شود منازل را بسازند چراکه جزء عمل راه آنهاست و راههائی را که هنوز امتیاز آنها را به احدی نفرموده‌اید اجازه مرحمت فرمایند شرکتی تشکیل دهم منزلها را خوب و کافی بسازند در عبور و مرور مردم و مسافرین اسباب راحت باشد و اگر بتوانند عراده و کالسکه هم راه بیندازند هر ساعت که اراده فرمودید یک راه را بیک کمپانی واگذارید آهنی یا شسته بسازند آن کمپانی حقوق این شرکت را از بابت ابنیه و پل و راهسازی که کرده باشند بدهد و ضرری نکرده باشند مثلاً در راه خراسان که منازل دور بی‌آب هست و در راه یزد و کرمان که اینطور مسافتهای سخت و صعب داریم اشخاصی هستند که بشرط اطمینان آب بیرون بیاورند جا و منزل بسازند چون اجازه نیست راهها صعب‌العبور مانده است در راه لاریجان از اضطرار یک مبلغی داده‌ام و عجالتاً یک قنات و آبادی تازه در بالای مشا دائر کرده‌اند و خیلی مایه رفاه مردم شده است در صورتیکه هنوز با تحقیقات و رسیدگی مکرر مخارج این غلام را از بابت راه گیلان نداده‌اند و قرض آن بدوش چاکر خانه‌زاد مانده است. الامر الاقدس الاعلی مطاع»

گزارش و پیشنهاد ارائه طریق میرزا علیخان به شاه نشأت از طرز تفکر و گرایش

اصلاح طلبانه نامبرده به تأسیس راه و پستخانه است. در مقابل دستورالعمل صادره از جانب رئیس مملکت که از دو سطر تجاوز نمی‌کند نشانه‌ای از عدم احساس مسئولیت و نمونه‌ای از طرز تفکر بی‌مایه ناصرالدین شاه نسبت به مسائل مهم مملکت می‌باشد که تنها در چهارچوب رفع رجوع و شانه خالی کردن از زیر بار مسئولیت خلاصه می‌شود که به شرح زیر مرقوم است.

«امین‌الدوله در این فقرات عمل راه و ساختن چاپخانه و مهمانخانه با جناب امین‌السلطان حرف بزنید هر قراری که مقرون به صرفه دولت و ملت است بدهند ۱۳۰۸».

چگونگی اوضاع پستخانه از سال ۱۳۱۱ لغایت ۱۳۱۵ هـ - ق (برابر ۱۲۷۲ لغایت ۱۲۷۶ ش.)

اهم رویدادها و اقداماتی که از سال ۱۳۱۱ تا اواخر سال ۱۳۱۵ در پستخانه انجام گرفت شامل پاره‌ای اصلاحات در زمینه فراهم آوردن خدمات رفاهی مردم بود که من حیث المجموع نشان‌دهنده بسط و گسترش تشکیلات پستخانه می‌باشد. کلیه اصلاحات مورد بحث توسط میرزا علیخان صورت گرفت که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

الف - تأسیس پستخانه میدان:

برابر اسناد موجود و مطابقت آنها با یکدیگر چنین استنباط می‌شود که در سال ۱۳۱۱ میرزا علیخان مقداری از اراضی میدان توپخانه را به مبلغ یکصد عدد اشرفی از شاه خریداری و اقدام به ساختن و تأسیس پستخانه جدید نمود.^۱ لیکن اطلاع دقیقی از محل بنا که در کدام سوی میدان واقع شده بود در دست نیست همینقدر می‌دانیم که بنا جدیداً احداث در اطراف میدان واقع و بنام پستخانه میدان مشهور گردید. تشکیلات پستخانه جدید شامل دو بخش خارجه و داخله و جمعاً دارای شش نفر عضو متشکل از یک رئیس و دو متصدی مراسلات خارجی و داخلی همراه با یک کارمند و دو نفر فراش به اسامی زیر بود.^۲

۱- میرزا حسینخان - رئیس

۲- میرزا مهدیخان - مباشر نوشتجات خارجه

۳- میرزا سیدمحمد - متصدی نوشتجات داخله

۴- میرزا سیدمحمد - معین

۵- فراش پستخانه - دو نفر

۱- استناد به روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۹۷۵

۲- آمار دوایر دولتی ایران صفحه ۵۲ تألیف محمدحسن خان اعتمادالسلطنه چاپ وزارت انطباعات ناصری

ب - تأسیس پست لکال:

پست لکال* یا پست محلی عبارت از سرویسی بود که خدمات پستی مردم را در منطقه مشخصی با محدوده معین تأمین می‌کرد آغاز آشنائی ما با این واژه بدواً و مستنداً از سال ۱۳۱۱ آغاز و منظور از تأسیس آن فراهم آوردن هرچه بیشتر تسهیلات در زمینه خدمات پستی ساکنین تهران بود و من حیث‌المجموع سیستم اداری اخیر شباهت کلی به مناطق پستی امروزه تهران داشت. نخستین اعضاء پست لکال تهران متشکل از دوازده نفر عضو مرکب از یک رئیس و یک معاون و ده نفر فراش (پستچی) به اسامی زیر می‌شد.^۱

۱- میرزا حسین‌خان - رئیس ۲- میرزا یوسف - معین

۳- فراش - ده نفر

کناره‌گیری میرزا علیخان از کار پستخانه:

پس از پایان گرفتن واقعه رژی در ایران میرزا علیخان کما فی‌السابق مورد سوءظن شدید شاه و صدر اعظم قرار و از آن پس بندرت طرف شور رئیس مملکت قرار می‌گرفت و چون از مدتها پیش تصمیم به استعفاء از مشاغل دولتی داشت در اول ماه ذیحجه سال ۱۳۱۱ از مقام وزارت و وظایف و اوقات و پست کناره و کلیه اختیارات و امور مربوطه را بین میرزا محسن‌خان معین‌الملک و میرزا تقی‌خان مجدالملک تقسیم به ترتیبی که پستخانه را در اختیار معین‌الملک و اداره وظایف و اوقاف را به مجدالملک واگذار نمود و خود رسماً از کار کناره گرفت. «پنج‌شنبه ۳ ذی‌الحجه سال ۱۳۱۱ - دو روز قبل محسن‌خان معین‌الملک پسر امین‌الدوله که نوزده سال دارد بتوسط پدرش وزیر پستخانه شد.»^۲

ابتدای کار میرزا علیخان در پست نخست با منصب کل ریاست چاپارخانه‌ها از سال ۱۲۸۸ هـ - ق آغاز می‌گردد. نامبرده جمعاً بیست‌وسه سال در پستخانه خدمت کرد و در راه ترقی آن بسیار کوشش نمود تا آنجا که تشکیلات اداری و عملکرد این سازمان را به صورت پستخانه‌های پیشرفته ممالک آنروز اروپا درآورد. پست ایران را علیرغم مخالفت و ممانعت شدید دولت روسیه به عضویت اتحادیه جهانی پست داخل کرد او مؤسس و بانی پست نوین در ایران و در واقع تشکیلات این سازمان به دست وی و با کمک مستشار اتریشی پستخانه بنیان گرفت.

۱- آمار دوایر دولتی ایران صفحه ۵۲

* - Local

۲- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه صفحه ۹۶۴.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران در سال

۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ هـ - ق برابر ۱۲۷۲ و ۱۲۷۳ ش.

برابر سالنامه‌های دواير دولتی ایران آمار مربوط به سنوات بالا کلاً با یکدیگر مشابه بوده که عیناً مطابق مستندات موجود به شرح زیر مرقوم می‌گردد.^۱

وزارت پست ممالک محروسه ایران

میرزا محسن خان معین‌الملک وزیر پست دولت علیه

میرزا احمدخان مبشرالدوله رئیس پست

اطاق نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- میرزا ابوتراب خان
- ۲- حسنخان سرهنگ
- ۳- میرزا سیداحمد - معین
- ۴- میرزا حسینخان - معین
- ۵- علی اکبر خان - ممیز

اطاق تجزیه

- ۱- ابوالحسن میرزا
- ۲- میرزا علی

اطاق تحویلخانه نقدی

- ۱- میرزا مطلبخان - مستشار و تحویلدار کل
- ۲- میرزا غلامرضا - ثبات
- ۳- باقرخان - تحویلدار

مرکز کل دارالانشاء

- ۱- میرزا علیخان - منشی باشی
- ۲- میرزا محمدخان - منشی
- ۳- میرزا یانس - ثبات
- ۴- ذوالفقارخان* - دفتردار خارجه

دفتر محاسبات

- ۱- مسیو آرنلد - محاسب کل
- ۲- میرزا علیقلیخان - مترجم
- ۳- میرزا مهدیخان - محاسب
- ۴- میرزا محمدعلی - ثبات

اطاق نوشتجات سفارشی

- ۱- اسدالله خان
- ۲- محمدرضا میرزا
- ۳- هادیخان
- ۴- علی اکبر خان

۱- منضمات کتاب التدوین فی احوال جبال شروین تحت عنوان آمار دواير دولتی ایران صفحه ۴۷ و ۴۸ تألیف محمد حسن خان اعتمادالسلطنه چاپ وزارت انطباعات ناصری سال ۱۳۱۲ هـ - ق
* - نیکیلا سمینو

تحویلهخانه تمبر

- ۱- میرزا مصطفی خان - تحویلدار کل
- ۲- میرزا محمدخان - معین

اطاق واردات

- ۱- علی اکبرخان - رئیس
- ۲- میرزا حسینخان - معین

اطاق تحویلداری تمبر باطله و محاسبات ایرانی

- ۱- میرزا ابراهیم خان - امین الوزاره
- ۲- میرزا اسماعیل خان - سررشته دار
- ۳- میرزا نصرالله - تحویلدار تمبر باطله

اطاق رد کردن قبوضات

- ۱- میرزا محمدحسین
- ۲- میرزا حبیب الله

اطاق انبار

- ۱- میرزا سرکیس - انباردار
- ۲- میرزا محمدعلی - معین

فراشان و غلامان

- ۱- فراشان - بیست و چهار نفر
- ۲- غلامان - بیست نفر

اطاق قبول کردن امانات

- ۱- آقامیرزا هادی - معین الوزاره
- ۲- میرزا فضل الله - معین
- ۳- میرزا ابراهیم - ممیز
- ۴- میرزا اوانس - ممیز
- ۵- میرزا محمودخان - ممیز

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال
۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ هـ - ق

تهران

تعداد کارکنان - ۸۴ نفر

تعداد پستخانه - ۳ دستگاه

خط فارس

تعداد کارکنان - ۳۷ نفر

تعداد پستخانه - ۱۱ دستگاه

خط کرمان

تعداد کارکنان - ۱۷ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

خط عراق

تعداد کارکنان - ۱۱ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

خط همدان

تعداد کارکنان - ۳۲ نفر

تعداد پستخانه - ۱۶ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۸۰ نفر

تعداد پستخانه - ۲۱ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۲۱ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۴ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۴۶ نفر

تعداد پستخانه - ۱۷ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۴۳ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۹۱ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۸ بزرگراه

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران
در سال ۱۳۱۳ لغایت ۱۳۱۴ هـ - ق برابر ۱۲۷۴ - ۱۲۷۶ ش.

وزارت پست ممالک محروسه ایران^۱

میرزا محسن خان معین‌الملک وزیر پست دولت علیه

میرزا احمدخان مبشرالدوله رئیس کل پست

اداره مرکزیه دارالانشاء

۱- میرزا هادی - معین‌الوزاره و نایب‌الریاسه

۲- میرزا مصطفی - منشی‌باشی

۳- میرزا محمدخان - منشی

۴- میرزا سیدنصرالله خان

۵- اطاقدار - نفر

اطاق مخزن تمبر

۱- میرزا محمدخان

۲- فراش - نفر

اطاق تحویلخانه نقدی

۱- میرزا مطلب‌خان - مستشار و تحویلدار کل

۲- آقاعلی - تحویلدار

۳- میرزا غلامرضا - محاسب

۴- میرزا مهدی - معین

۵- فراش - نفر

دفتر محاسبات

۱- مسیو آرنولد - نقش کل

۲- میرزا علیخان - محاسب

۳- میرزا حسین - معین

۴- نصرالله‌خان - فراش

اطاق دفتر ضابط نوشتجات داخله

۱- میرزا محمد علیخان - رئیس

۲- میرزا محمد - معین

۳- فراش - نفر

اطاق انبار

۱- میرزا محمدعلی - رئیس

۲- میرزا یوسف - معین

۳- فراش - نفر

دفتر انشاء خارجه

۱- ذوالفقارخان - نایب‌الوزاره و دفتردار خارجه

۲- میرزا خداداد - مترجم

۳- فراش - نفر

۱- تاریخ ساسانی منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر دولتی صفحات ۵۲ و ۵۳ و ۵۴

اطاق تلفون

- ۱- میرزا علی اکبر - تلفون چی
- ۲- فراش - نفر

اطاق تمبر باطله

- ۱- میرزا اوانس خان - رئیس
- ۲- میرزا سیداحمد - معین
- ۳- فراش - نفر

اطاق واردات

- ۱- علی اکبرخان - ناظم
- ۲- میرزا آقا - مباشر امانات وارده
- ۳- میرزا اصغرعلی - معین
- ۴- فراش محلات - چهارده نفر

غلامخانه

- ۱- مرتضی خان - رئیس
- ۲- غلام - چهارده نفر

اطاق امانات بگیری

- ۱- آقا میرزا هادی - معین الوزاره و رئیس اطاق
- ۲- میرزا فضل الله - مباشر امانت
- ۳- میرزا ابراهیم - معین
- ۴- میرزا عباسخان - معین
- ۵- میرزا یعقوب - معین
- ۶- فراش - نفر

اطاق نوشتجات سفارشی

- ۱- اسدالله خان - رئیس
- ۲- محمدرضا میرزا - مباشر نوشتجات
- ۳- حسنخان - متصدی نوشتجات خارجه
- ۴- حاجی خان - مباشر قبوض
- ۵- فراش - نفر

اطاق نوشتجات غیر سفارشی

- ۱- محمد ابراهیم خان - پاکت بگیری
- ۲- میرزا فضل الله - پاکت بگیری
- ۳- حسن آقا - ممیز
- ۴- فراش - نفر

اطاق تجزیه

- ۱- میرزا ابوترابخان - رئیس
- ۲- ابوالفتح خان - معین
- ۳- میرزا هدایت - معین
- ۴- فراش - نفر

اطاق قبض برگردان سفارشی و امانت

- ۱- میرزا احسین
- ۲- میرزا محمد حسین
- ۳- میرزارضا
- ۴- فراش - نفر

اطاق مخصوص پست شمیران

- ۱- میرزا محمودخان - رئیس
- ۲- فراش - نفر

پستخانه میدان

- ۱- حسنخان - رئیس
- ۲- میرزا مهدیخان - مباشر نوشتجات خارجه
- ۳- میرزا سیدمحمد - متصدی نوشتجات داخله
- ۴- میرزا سیدمحمد - معین
- ۵- فراش - دو نفر

پست لکال

- ۱- میرزا حسینخان - رئیس
- ۲- میرزا یوسف - معین
- ۳- فراش - ده نفر

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال
۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ هـ - ق برابر ۱۲۷۴ و ۱۲۷۵ ش.

تهران

تعداد کارکنان - ۱۰۶ نفر

تعداد پستخانه - ۳ دستگاه

خط فارس

تعداد کارکنان - ۴۰ نفر

تعداد پستخانه - ۱۵ دستگاه

خط عراق "اراک"

تعداد کارکنان - ۱۲ نفر

تعداد پستخانه - ۶ دستگاه

خط همدان

تعداد کارکنان - ۳۴ نفر

تعداد پستخانه - ۱۷ دستگاه

خط کرمان

تعداد کارکنان - ۲۵ نفر

تعداد پستخانه - ۱۱ دستگاه

خط آذربایجان

تعداد کارکنان - ۹۴ نفر

تعداد پستخانه - ۲۲ دستگاه

خط گیلان

تعداد کارکنان - ۱۳ نفر

تعداد پستخانه - ۵ دستگاه

خط مازندران

تعداد کارکنان - ۱۵ نفر

تعداد پستخانه - ۷ دستگاه

خط خراسان

تعداد کارکنان - ۴۶ نفر

تعداد پستخانه - ۱۷ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۳۸۵ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۱۰۳ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۸ بزرگراه

متفرقات:**الف - وضع و چاپ تمبر جدید**

ما از سابقه چاپ تمبر در مباحث گذشته اطلاع حاصل کردیم و همانگونه خاطر نشان شد این امر از آغاز تأسیس پستخانه نوین بدو به مباشرت میرزا علیخان و به دست مستشار انریشی پست انجام و از آن پس تا هنگام کنارگیری میرزا علیخان از کار هراز چندگاهی اقدام به سفارش و چاپ تمبر در صور مختلف گردید که در برخی مواقع نیز متحمل ضرر و زیان ناشی از عدم پرداخت به موقع وجه از طرف دولت می‌شد.^۱

نخستین سری تمبر که بوسیله پستخانه جدید انتشار و مورد بهره‌برداری قرار گرفت سری معروف به کاردی بود که به علت فقدان ابزارآلات مربوطه توسط گوستاو ریدر و بوسیله دست ساخته شد. امروز از آن اشیاء گرانبه‌ا کمتر اثری در دست است و در صورت وجود برخی از آنها بسیار مشکوک به نظر می‌رسد. نخستین سفارش تمبر به کشور اتریش داده شد که از سال ۱۲۹۳ وارد بازار و مورد استفاده عموم قرار گرفت. از آن پس سفارشات عدیده‌ای برای چاپ تمبر به کشورهای مختلف چون اتریش، هلند و آلمان داده شد.

ب - ایجاد حقوق و وظیفه

رسم منظم حقوق و وظیفه‌بگیری نخستین بار توسط میرزا علیخان از سال ۱۲۹۷ همزمان با آغاز وزارت نامبرده بر ادارات وظایف و اوقاف و پست وضع گردید. مطابق رسم جدید چنانچه شاغل فوت می‌کرد حقوق متوفی در حق وراثت برقرار و در صورت داشتن اولاد ذکور نامبرده به جای پدر داخل در اداره و مشغول به کار می‌شد.^۲

این امر از یک سنت قدیمی اتخاذ و در حقیقت مبنای آغاز به کار در درجه نخست بر پایه روابط استوار می‌گردید.

ج - تأسیس مانداپست در پستخانه

یکی دیگر از اقدامات مهم میرزا علیخان در پست تأسیس دایره‌ای بنام مانداپست*

۱- استناد به کتاب پنجاه نامه تاریخی تألیف ابراهیم صفائی صفحه ۹۰

۲- استناد به کتاب مقدمه بیداری ایرانیان صفحه ۱۵۵

* Mandat. Postes - حواله پستی - حواله اعتباری - بروات پستی

است که جهت فراهم آوردن تسهیلات رفاهی مردم بویژه صنف تجار ایجاد گردید. گرچه ما از تاریخ دقیق وضع ماندا در پستخانه مطلع نیستیم همینقدر می‌دانیم که این امر در زمان تصدی میرزا علیخان ایجاد و تا پیش از کناره‌گیری نامبرده از کار پست یکی از دوایر فعال پستخانه بود. گردش کار ماندا چنان است که متقاضی پول را به پستخانه تحویل و در قبال دریافت برگ تضمین آنرا از پستخانه کشور مورد نظر دریافت می‌کرد. اولین قرارداد و توافق در زمینه ماندا بین پستخانه ایران و فرانسه به امضاء رسید.^۱ از آن پس قراردادهای مشابه بین پستخانه ایران و برخی پستخانه‌های ممالک خارجی امضاء که من حیث المجموع کمک فراوان در امور جاری مردم به‌ویژه امور بازرگانی نمود.

د - تاریخ نصب تلفن در پستخانه

سابقه استفاده از تلفن در ادارات دولتی به زمان ناصرالدین شاه قاجار و اواخر سلطنت وی برمی‌گردد. نخستین تماس و ارتباط تلفنی ابتدا از پارک کامرانیه واقع در شمیران با عمارت دارالحکومه تهران بین کامران میرزا وزیر جنگ ناصری و اعضاء وزارت جنگ به منظور کسب اطلاع از اوضاع پایتخت حاصل گردید.^۲

منابع موجود نشان‌دهنده آنست که از سال ۱۳۱۳ هـ - ق (برابر ۱۲۷۴ ش) استفاده ابتدائی و محدود از تلفن در پستخانه تهران آغاز و میرزا علی‌اکبر نامی به عنوان اولین تلفنچی پست انتخاب و مشغول خدمت گردید. از آن پس یک اطاق در پستخانه مرکزی به تلفن و خدمه آن اختصاص داده شد که به مرور بسط و گسترش و امور مربوط به ارتباطات داخلی را تأمین می‌کرد.

ه - میرزا علیخان در مقام صدارت

پس از کناره‌گیری میرزا علیخان از کار نامبرده از سال ۱۳۱۳ قمری به پیشکاری مظفرالدین میرزا ولیعهد منصوب و راهی آذربایجان گردید. با آغاز پادشاهی مظفرالدین شاه در سال مذکور امین‌الدوله به تهران احضار و در سوم ذیقعد سال ۱۳۱۴ به مقام صدارت رسید هرچند دوران صدارت میرزا علیخان بسیار کوتاه و از یک سال و چند ماه تجاوز نکرد ولی من

۱- خاطرات و خطرات تألیف مهدیقلی هدایت (حاج مخبرالسلطنه) صفحه ۱۰۸

۲- المآثر والآثار باب هشتم صفحه ۹۴

حیث المجموع در آن مدت نظم و ترتیب خاصی در ارکان دولت به وجود آمد که بخشی از آن شامل پستخانه و طرق ارتباطی کشور شد در این دوره راهها به ویژه بزرگراههای پستی امن و دولت شدیداً با راهزنی به مقابله برخاست خاصه دزدیهای پست که به شدت تعقیب و بدین ترتیب درآمد پست رو به افزایش گذاشت و تجار مرجحاً مال التجارها را با پست حمل و نقل می دادند.^۱

از دیگر کارهای میرزا علیخان در زمان صدارت وی اقدام به استخدام سه نفر مستشار بلژیکی برای ادارات پست و گمرک و ضرابخانه بود که پس از خلع وی همزمان با صدارت میرزا علی اصغر امین السلطان، در اوائل سال ۱۳۱۷ هجری قمری وارد تهران و در ادارات مربوطه مشغول به کار شدند.

میرزا علیخان در تاریخ پانزدهم محرم سال ۱۳۱۶ از صدارت معزول و متعاقب آن میرزامحسن معین الملک وزیر پست همراه با میرزا احمد مبشرالدوله رئیس پستخانه از کار برکنار و پستخانه به اجاره مرتضی قلی هدایت درآمد.^۲

پستخانه در اجاره مرتضی قلی هدایت

از پانزدهم محرم سال ۱۳۱۶ هـ - ق (برابر پانزدهم خرداد ۱۲۷۷ ش) پستخانه رسماً از اجاره میرزا علیخان خارج و به اجاره مرتضی قلی خان صنیع الدوله* درآمد.^۳ نامبرده مهدیقلی

۱- خاطرات و خطرات صفحه ۱۰۸

۲- افضل التواریخ تألیف غلامحسین افضل الملک صفحه ۲۳۳ و ۲۴۰ و ۲۷۵

*- مرتضی قلی هدایت ملقب به صنیع الدوله فرزند علی قلی هدایت مخبرالدوله می باشد که در نهم صفر سال ۱۲۷۳ در تهران متولد و تحصیلات خود را در مدرسه دارالفنون به اتمام و سپس رهسپار آلمان شد و از دانشگاه برلن در رشته معادن و اقتصاد فارغ التحصیل گردید نامبرده پس از ورود به ایران وارد دستگاه دولت و در طول خدمت دارای مناصب مهمی از جمله وزارت خزانه، ریاست ضرابخانه و اجاره دار کل پستخانه و گمرکخانه های ایران گردید. در انقلاب مشروطیت ایران به صف مبارزان مشروطه طلب وارد و در دوره اول قانونگزاری مجلس شورای ملی به نمایندگی مردم تهران انتخاب و به ریاست نمایندگان مجلس برگزیده شد. همزمان با دوره دوم قانونگزاری مجلس شورای ملی به وزارت مالیه رسید و سرانجام در ششم ماه صفر سال ۱۳۲۹ توسط یک تروریست روسی بنام ایوانف به قتل رسید. قتل او به تحریک دولت تزاری روسیه بود.

۳- افضل التواریخ صفحه ۲۷۵

خان مخبرالسلطنه را به ریاست کل پست ایران منصوب کرد.^۱ و برای جلوگیری از انتشار و رواج دوباره تمبرهای سابق از شانزدهم محرم همان سال به کمک مسیو آرنولد رئیس محاسبات پست اقدام به جمع‌آوری و مهور کردن کلیه تمبرها نمود.^۲ تمبرهای مهور شده دارای طراحی و نقوش ویژه‌ای است که اصطلاحاً به سری آرابسک معروف می‌باشد.* از اول جمادی‌الآخر سال ۱۳۱۶ محمد علیخان قوام‌الدوله به وزارت پست و گمرک ایران منصوب و رسماً مشغول به کار شد که متن حکم نامبرده بشرح زیر است.

«جناب اشرف صدر اعظم از ابتدای برج عقرب هذالسنه‌ایت‌ئیل سنه ۱۳۱۶ وزارت گمرکخانه‌های ممالک محروسه و پستخانه را به تصویب و امضای شما به قوام‌الدوله واگذار کردیم. به موجب تمسکی که بصوابدید شما نوشته‌اند اقساط ملزومی خود را بپردازند و کار را منظم و مرتب داشته باشند رجوع کار دولت به قوام‌الدوله و مسئول نیک و بد او است و انشاءالله ما هم کمال مرحمت و تقویت را خواهیم فرمود شرایط پیشرفت کار و خدمت او را هم شما باید فراهم آورده و اهتمام نمائید. فی شهر جمادی‌الآخر سال ۱۳۱۶»^۳

تغییر و تحول اخیر در پست تفاوت کلی با روش گذشته داشت بدین معنی که میرزا علی‌خان علاوه بر اجاره‌داری پستخانه در مقام وزارت آن سازمان نیز قرار داشت لیکن با تعیین اجاره‌دار جدید نامبرده فقط در مقام اجاره‌داری قرار و مسئولیت اداره وزارتخانه بر عهده وزیر مستقلاً درآمد. منابع مستند عایدی خالص دولت از پستخانه را در سالهای آخر اجاره‌داری میرزا علیخان سالانه بالغ بر ۱۵۰۰ تومان ذکر و درآمد وی را خرج دررفته به میزان ۴۱ هزار تومان تخمین زده‌اند. لیکن در زمان صنیع‌الدوله رسم سابق منسوخ و قرار جدید بر پایه پرداخت ۳ هزار تومان حقوق به اجاره‌دار و پرداخت ۴۰ هزار تومان اجاره سالانه از طرف اجاره‌دار به دولت گذارده شد.^۴

دوره صنیع‌الدوله یک سال و اندی به درازا نکشید و سرانجام در تاریخ ۲۵ ربیع‌الثانی سال ۱۳۱۷ هـ. ق پستخانه از مقاطعه وی خارج و در اختیار مهدی غفاری کاشانی ملقب به وزیر همایون قرار گرفت.

۱- خاطرات و خطرات صفحه ۱۰۸ ۲- دائرةالمعارف فارسی جلد اول صفحه ۸۱

* آرابسک یا عربانه از شیوه‌های برجسته طراحی در هنر اسلامی

۳- افضل التواریخ صفحه ۲۸۵ ۴- خاطرات و خطرات صفحه ۱۰۸

پستخانه در اجاره میرزا مهدی غفاری

از تاریخ بیست و پنجم ربیع‌الثانی در سال ۱۳۱۷ هـ - ق (برابر ۱۲ شهریور ۱۲۷۸) پستخانه به اجاره میرزا مهدی‌خان ملقب به وزیر همایون* درآمد نامبرده علاوه بر مقاطعه عمل پستخانه به وزارت پست نیز منصوب گردید.

«جناب اشرف صدر اعظم وزارت پست را که نظم و ترتیب آن محل کمال توجه ما است بوزیر همایون مفوض فرمودیم و باید شرایط وقت و اهتمام را در انتظام این عمل و سرعت ایصال نوشتجات و امانات دولتی و غیره و حفظ امنیت چاپارها و به موقع رسیدن به مقاصد خودشان به ظهور برساند و خاطر مهر مظاهر همایون ما را از نظم و پیشرفت این خدمت راضی و خشنود بدارد. فی ۲۵ شهر ربیع‌الثانی تنگوزئیل ۱۳۱۷.»^۱

علاوه بر این مطلب در قسمت فوقانی فرمان دستخط رئیس مملکت مبنی بر تأیید دوباره وزیر همایون به شرح مختصر زیر نوشته شده است.

«از آنجائیکه ما به میرزا مهدی‌خان وزیر همایون کمال التفات را داریم لذا عمل پستخانه را که از اهم‌ترین کارهای دولتی است باو مفوض و مرحمت فرمودیم. فی شهر ربیع‌الثانی ۱۳۱۷.»

میرزا مهدی غفاری از بدو خدمت محمدحسن غفاری فرزند خود را که سمت آجودان مخصوص^۲ داشت به ریاست کل اداره پستخانه و چاپارخانه‌های ایران منصوب و بلافاصله به منظور جلوگیری از مصرف دوباره تمبرهای چاپ شده در زمان اجاره‌داری صنیع‌الدوله اقدام به سورشارژ تمبرهای باقی مانده تحت عنوان آجودان مخصوص نمود. سپس قضیه مانداپست پیش آمد و آن از این قرار بود که مبلغ ۲۰ هزار تومان طلب مانداپست دولت فرانسه از

*- مهدی‌خان غفاری کاشانی فرزند فرخ‌خان امین‌الدوله کاشانی از رجال و مقربین دربار ناصری و مظفریست که در سال ۱۲۸۲ هـ - ق در تهران متولد گردید و در سال ۱۳۰۲ ملقب به آجودان مخصوص و در سال ۱۳۱۴ از طرف مظفرالدین شاه ملقب به وزیر همایون شد در سال ۱۳۱۷ به وزارت پست رسید از سال ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۴ به حکومت زنجان منصوب و در آنجا مدرسه‌ای به سبک جدید ترتیب داد که بودجه آنرا از خود و اعانه مردم پرداخت می‌کرد و از اواخر سال ۱۳۲۴ به حکومت کردستان رفت لیکن پس از چند ماه به تهران احضار و به وزارت تجارت منصوب شد. مهدی‌خان از محارمین نزدیک مظفرالدین شاه به شمار می‌رفت. ثبت است قانون اساسی را نامبرده به لطایف‌الحیل به امضای مظفرالدین شاه رسانید. پس از استقرار حکومت مشروطه در کابینه‌های سلطان علیخان یزدی وزیر اخم و میرزا علی‌اصغرخان اتابک در سال ۱۳۲۵ به وزارت تجارت رسید. نامبرده در سال ۱۳۳۶ هـ - ق برابر ۱۲۹۶ ش. در سن ۵۴ سالگی در تهران درگذشت.

۱- افضل‌التواریخ صفحه ۴۱۹

۲- آمار دوایر دولتی ایران در سال ۱۳۱۶ هـ - ق صفحه ۲۲

پستخانه ایران در صندوق پست موجود که ظاهراً در اثر تحویل و تحولات جدید مفقود شد ولی وجه مذکور مصرأً توسط وزیر همایون مطالبه و از طرفی مخبرالسلطنه رئیس کل سابق پست مدعی بود که این مبلغ تا آغاز تصدی مسئول جدید در صندوق باقی ولی به علت فعل و انفعالات پیش آمده از جانب اجاره‌دار جدید ضبط و بالا کشیده شده است. در نهایت ادعای عنوان شده بجائی نرسید و ظاهراً چنین پیداست که مبلغ مذکور سرانجام توسط صنیع‌الدوله پرداخت و مخبرالسلطنه از محمضه رهائی یافت^۱ و اما قضاوت در مورد صحت و سقم قضیه که طرفین علی‌الاصول در صدد تبرئه و دفاع از خود برآمده‌اند امریست دشوار که از عهده ما خارج است و اما منابع مستند از بسط سریع تشکیلات و تأسیسات پستی در فاصله ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ نام می‌برند که جهت آشنائی خوانندگان عیناً مرقوم می‌گردد.

اسامی اعضاء و مشاغل مختلف اداره پستخانه تهران در سال ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ هـ - ق برابر ۱۲۷۸ و ۱۲۷۹ ش. وزارت پست ممالک محروسه ایران^۲

جناب مستطاب اجل وزیر همایون وزیر پست و چاپخانه‌های ممالک محروسه جناب فخامت نصاب آجودان مخصوص* رئیس کل اداره جلیله و چاپخانه‌های ایران اجزای مخصوص وزارت پست

- ۱- جناب میرزا مطلب‌خان - مستشارالوزاره
- ۲- جناب عیسی‌خان معززالملک - معاون وزارت
- ۳- جناب غلامحسین‌خان معظم‌الممالک - ناظم کل اداره
- ۴- جناب میرزا عبداللہ‌خان اعظام‌السلطنه - سررشته‌دار کل اداره پست
- ۵- میرزا سید نصرالله‌خان لشکر نویس - محاسب وزارت
- ۶- مرتضی‌خان - آجودان وزارت پست
- ۷- میرزا محمدخان - دبیرالوزاره
- ۸- میرزا یوسف‌خان - منشی مخصوص
- ۹- میرزا علی‌اکبرخان - منشی

۱- استناد به کتاب خاطرات و خطرات صفحه ۱۰۸

۲- متضمنات جلد سوم نامه دانشوران تحت عنوان سالنامه دوایر دولت صفحه ۵۰ الی ۵۵

چاپ وزارت انطباعات در سال ۱۳۱۸ هجری قمری

*- محمدحسن غفاری کاشانی

دفترخانه وزارت پست و چاپخانه‌ها

- ۱- مسیو آرنولد - دفتردار و مفتش اداره پست
- ۲- میرزا جلال خان - معاون دفتر پست
- ۳- میرزا خدادادخان - مترجم
- ۴- میرزا حسین - ثبات

دفتر انشاء خارجه

- ۱- ذوالفقارخان مبشرالممالک (نیکلا سمینو)
- ۲- میرزا حسنخان
- ۳- میرزا حسن

اطاق دفتر حفظ و نوشتجات و اسناد ارشیو

- ۱- میرزا محمدعلیخان - حافظ ارشیو و ممیزکل
- ۲- میرزا حسینخان - ممیز
- ۳- میرزا هدایت‌الله - ممیز
- ۴- میرزا حسین

اطاق تحویلخانه نقدی

- ۱- میرزا عبدالرزاق خان رفعت‌السلطنه - سررشته‌دار کل
- ۲- آقاعلی - تحویلدار نقدی
- ۳- میرزا غلامرضا - دفتردار
- ۴- میرزا مهدی - معین

اطاق تهیه ملزومات

- ۱- میرزا عیسی خان
- ۲- میرزا عبدالوهابخان

اطاق مخزن تمبر

- ۱- میرزا محمدخان
- ۲- میرزا یوسف

اطاق انسپکسیون تمبر باطله

- ۱- میرزا ابوتراب خان
- ۲- میرزا سیدمحمدخان
- ۳- میرزا حسینخان
- ۴- میرزا علینقی
- ۵- میرزا حسین

اجزای پستخانه مبارکه دارالخلافة باهره

۱- غلامحسین خان معظم الممالک - ناظم پستخانه

اطاق واردات

۱- میرزا فضل الله خان

۲- میرزا صفر علی

۳- میرزا محمدخان

۴- ابوالقاسم خان

اطاق امانات

۱- میرزا اسماعیل خان

۲- میرزا ابراهیم خان

۳- میرزا عباس خان

۴- میرزا حسین

۵- میرزا محمدخان

۶- سیف الله خان

غلامخانه

۱- غلامحسین خان معظم الممالک - رئیس

۲- محمدحسین بیگ - يساول

۳- غلامان مرکزی - بیست و هشت نفر

اطاق واردات خارجه

۱- اکبر میرزا

۲- معین - نفر

اطاق پست شمیران

۱- میرزا حسنخان سرتیپ - رئیس

۲- قاسم خان

اطاق نوشتجات سفارشی

۱- میرزا عبدالله خان

۲- عبدالباقی میرزا

۳- حاجی میرزا محمدعلی

۴- حاجی خان

۵- میرزا غلامحسین

اطاق نوشتجات غیر سفارشی

۱- میرزا علیخان

۲- میرزا نعمت الله خان

اطاق تجزیه نوشتجات

۱- میرزا فضل الله خان

۲- ابوالفتح خان

۳- ابوالحسن میرزا

۴- مصطفی خان

۵- حسینخان

اطاق قبوضات برگردان از ولایات

۱- میرزا محمدحسین

۲- میرزا رضا

۳- میرزا حسین

۴- سیداصغر

۵- میرزا ابوالقاسم

۶- گیرنده - دو نفر

فراشان مقیم نوشتجات محلات

۱- میرزا نورالله خان - فراشباشی

۲- سایر فراشان - هیجده نفر

سرایدار و فراشان اطاقها

۱- یعقوب بیگ - حافظ جوال و خورجین

۲- سرایدار و فراش و قهوهچی - شانزده نفر

پستخانه میدان توپخانه

۱- عیسی خان معززالممالک - رئیس

۲- اسدالله خان - ناظم

۳- ابوالقاسم خان

۴- مرتضی خان

۵- یوسف خان

۶- میرزا محمدخان

۷- احمدمیرزا

۸- فراش - سه نفر

۹- قهوهچی - یک نفر

ممیزین مأمورین ولایات

۱- اسکندر خان

۲- میرزا آقاخان

۳- میرزا ابراهیم خان

۴- اکبر میرزا

صاحب منصبان اداره که در موقع مأمور

می شوند

۱- حسنخان سرتیپ

۲- میرزا ابوالقاسم خان سرتیپ

۳- میرزا یحیی خان سرتیپ

۴- میرزا کوچک

۵- میرزا محمدحسین

۶- میرزا حبیب الله

۷- میرزا حسنخان

اداره چاپارخانه های ممالک محروسه

۱- وزیر همایون - وزیر

۲- آجودان مخصوص - رئیس

۳- میرزا عبدالله خان اعظام السلطنه -

سررشته دار کل چاپارخانه

۴- میرزا حسینخان - معین

منازل خط گیلان

بریاست آقا اسدالله تاجر گیلان

منازل خاک آذربایجان

بریاست میرزا غلامحسینخان سرتیپ رئیس پست

منازل خمسه

بریاست میرزا علیخان

منازل خاک قم و عراق و ساوه الی طهران

بریاست مشهدی علی اصغریک

از قم الی مقصودییک خاک اصفهان و از

کاشان الی نائین

بریاست غفارخان

منازل خاک فارس

بریاست مبشر دیوان

منازل خاک یزد

بریاست علی اکبرخان

منازل کرمان

بریاست اسداللهخان

منازل خاک همدان

بریاست میرزا علیخان سرتیپ

منازل خاک کرمانشاهان الی خانقین

بریاست حسینقلی میرزا

منازل کردستان

بریاست محمدرضا میرزا

منازل خاک ملایر و توسرکان

بریاست ابوطالب خان

خاک لرستان

بریاست رضاقلیخان و علی محمدییک

خط عربستان

بریاست میرزا سیدهاشمخان

منازل خط شاهرود

بریاست میرزا جلال خان

خط سبزوآر

بریاست میرزا اسماعیل خان

خط مشهد و خطوط منشعبه خرابهان

بریاست اسداللهخان معین الوزاره

از طهران الی دماوند

بریاست میرزا محمد و میرزا یوسف

از دماوند الی ساری

بریاست میرزا علی اکبر

از ساری الی استرآباد

بریاست میرزا علیخان

اسامی روساء و منشی و سایر اجزاء ولایات

اردبیل	میرزا هادیخان - مباشر طاق سفارشی	خط آذربایجان
میرزا علی نقی - رئیس	میرزا اسماعیل خان - پاکت بگیر	قزوین
سایر اجزاء - دو نفر	میرزا محمدعلیخان - ممیز	خانباخان سرتیب - رئیس
ارومی	میرزا علی اکبر - ممیز	ابوالقاسم خان - ناظم
مسیو نیکلا - رئیس	میرزا نجفقلی - منشی	سایر اجزاء - چهار نفر
سایر اجزاء - دو نفر	فراش - چهار نفر	خرمدره
سراب	غلام - بیست نفر	میرزا شفیق - رئیس
میرزا لطفعلیخان - رئیس	خلخال	سایر اجزاء - دو نفر
سایر اجزاء - دو نفر	میرزا حبیب الله - رئیس	میاندج
ساوجبلاغ	سایر اجزاء - سه نفر	میرزا یوسف - رئیس
میرزا مهدیخان - رئیس	بایزید	سایر اجزاء - دو نفر
سایر اجزاء - دو نفر	میرزا تقیخان - رئیس	زنجان
سلماس	سایر اجزاء - دو نفر	بشارت الملک - رئیس
میرزا غلامعلی - رئیس	خوی	میرزا هادیخان - ناظم
سایر اجزاء - دو نفر	میرزا تقیخان - رئیس	سایر اجزاء - چهار نفر
صاینقلعه	سایر اجزاء - دو نفر	پستخانه مبارکه تبریز
میرزا آقا - رئیس	میاندوآب	میرزا غلامحسینخان - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر	میرزا احمد - رئیس	مرزا حسنخان - ناظم
قراجه داغ	سایر اجزاء - دو نفر	میرزا آقاخان - تحویلدار امانت
میرزا کاظم خان - رئیس	میرزا اوانس - تحویلدار طاق سفارشی	
سایر اجزاء - دو نفر		

رشت	اهر	شبستر
میرزا علیرضاخان سرتیپ - رئیس	رئیس - نفر	میرزا محمدخان - رئیس
نعمت‌الله‌خان - ناظم	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر
هدایت‌الله‌خان - نویسنده		
سایر اجزاء - پنج نفر	مرند	آستارا
	رئیس - نفر	میرزا اسماعیل‌خان - رئیس
انزلی	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر
اکبرمیرزا - رئیس		
سایر اجزاء - چهار نفر	مراغه	بناب
	رئیس - نفر	رئیس - نفر
	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر
"خط خراسان"		
	"خط گیلان"	دهخوارقان
سمنان		رئیس - نفر
میرزا نصرالله‌خان - رئیس		سایر اجزاء - دو نفر
میرزا احمدخان - ناظم	لاهیجان	
سایر اجزاء - سه نفر	میرزا علی‌اکبرخان - رئیس	طسوج
	سایر اجزاء - دو نفر	رئیس - نفر
دامغان		سایر اجزاء - دو نفر
میرزا احمدخان - رئیس	لنگرود	
سایر اجزاء - سه نفر	میرزا آقاخان - رئیس	کلیبر
	سایر اجزاء - دو نفر	رئیس - نفر
شاهرود		سایر اجزاء - دو نفر
میرزا ابراهیم‌خان - رئیس	منجیل	
میرزا باقر - ناظم	میرزا علیخان - رئیس	جلفای ارس
سایر اجزاء - سه نفر	سایر اجزاء - دو نفر	رئیس - نفر
		سایر اجزاء - دو نفر

سرخه	ترشیز	سبزوار
رئیس - نفر	میرزا احمد - رئیس	میرزا اسماعیل خان - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر	میرزا حسن - ناظم
		سایر اجزاء - سه نفر
بشرویه	هودان	نیشابور
رئیس - نفر	میرزا اسماعیل - رئیس	میرزا سیدرضا - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - چهار نفر
	گن آباد	مشهد
"خط فارس"	میرزا هاشم - رئیس	معین الوزاره - رئیس
	سایر اجزاء - دو نفر	میرزا صادق - ناظم
قم	قوجان	میرزا حسینخان - تحویلدار
میرزا فتح الله - رئیس	میرزا مهدیخان - رئیس	سایر اجزاء - پنج نفر
سایر اجزاء - سه نفر	سایر اجزاء - دو نفر	
کاشان	سرخس ناصری	تون
محمد رحیم خان - رئیس	محمد رضا خان - رئیس	میرزا محمدولی - رئیس
میرزا محمد حسین - ناظم	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر
سایر اجزاء - چهار نفر		
نراق	بجنورد	طبس
میرزا جواد - رئیس	میرزا آقا - رئیس	میرزا احمد - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر
	دره جز	ترت
گلپایگان	رئیس - نفر	میرزا محمدخان - رئیس
میرزا ابوالفضل - رئیس	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر
سایر اجزاء - دو نفر		

محلّات	جهرم	بهبهان
میرزا سیدهاشم - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	میرزا سید نصرالله - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	میرزا عبدالغنی - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
اصفهان	فسا	قمشه
مبشر السلطان - رئیس میرزا احمدخان - ناظم سایر اجزاء - پنج نفر	میرزا محمد - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	رئیس - نفر سایر اجزاء - دو نفر
جلفای اصفهان	اصطهبانات	أبرقو
مسیو سرکیس خان - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	میرزا حسین - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	رئیس - نفر سایر اجزاء - دو نفر
شیراز	نیریز	"خط کرمان"
مبشر دیوان - رئیس حاج آقابزرگ - ناظم	میرزا حاجی آقا - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	
آباده	لار	عراق (اراک)
میرزا سیدجلال - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	محمد رحیم خان - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	میرزا عبدالغنی - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
داراب	کازرون	نطنز
میرزا نورالله - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	محمد حسینخان - رئیس سایر اجزاء - سه نفر	میرزا حسینخان - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
	بوشهر	نائین
	بشیر السلطان - رئیس عبدالونجان - ناظم سایر اجزاء - پنج نفر	میرزا طاهرخان - رئیس سایر اجزاء - دو نفر

تفرش	کرمان	اردستان
میرزا عنایت‌الله - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	عدل السلطنه - رئیس میرزا حسین - ناظم سایر اجزاء - پنج نفر	میرزا محمد - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
"خط همدان و کرمانشاهان"	دولت آباد	اردکان
	رئیس - نفر سایر اجزاء - دو نفر	میرزا آقاخان - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
رزن	بم	بندرعباس
میرعلی بیگ - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	رئیس - نفر سایر اجزاء - دو نفر	میرزا حسین - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
نوبران	نرماشیر	رفسنجان
میرزا علینقی - رئیس سایر اجزاء - دو نفر	رئیس - نفر سایر اجزاء - نفر	میرزا حسینخان - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
ساوه	انار	سیرجان
میرزا احمدخان - رئیس سایر اجزاء - چهار نفر	رئیس - نفر سایر اجزاء - دو نفر	میرزا فضل‌الله - رئیس سایر اجزاء - دو نفر
همدان	آشتیان	یزد
میرزا علیخان سرتیب - رئیس میرزا حسینخان - ناظم سایر اجزاء - چهار نفر	رئیس - نفر سایر اجزاء - دو نفر	میرزا آقاخان - رئیس میرزا احمد - ناظم سایر اجزاء - چهار نفر
	گرگان	
	رئیس - نفر سایر اجزاء - دو نفر	

ملایر

میرزا ابوطالب خان - رئیس
سایر اجزاء - سه نفر

قصر شیرین

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

خرمشهر

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

تویسرکان

میرزا سیدرضا - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر

کرد

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

بندر ناصری

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

بروجرد

رضا قلیخان - رئیس
سایر اجزاء - سه نفر

سرپل

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

نهایند

میرزا محمدخان - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر

کنگاور

میرزا مهدی - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر

خرم‌آباد

میرزا علی محمد - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر

کردستان

نورالله خان نصرت‌الممالک - رئیس
سایر اجزاء - پنج نفر

اسدآباد

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

شوشتر

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

بیجار

میرزا فرج‌الله - رئیس
سایر اجزاء - سه نفر

کرمانشاهان

حسنعلی میرزا - رئیس
سایر اجزاء - پنج نفر

دزفول

رئیس - نفر
سایر اجزاء - دو نفر

هرسین

میرزا حسین - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر

استرآباد	اشرف	"خط مازندران"
میرزا آقا - رئیس	میرزا عباسعلی - رئیس	دماوند
سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر	میرزا محمد - رئیس
		سایر اجزاء - دو نفر
بندر جز	ساری	آمل
میرزا محمدباقر - رئیس	میرزا علی خان - رئیس	میرزا علی اکبر - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - چهار نفر	سایر اجزاء - دو نفر
مشهدسر	علی آباد	بارفروش
رئیس - نفر	رئیس - نفر	میرزا یعقوب - رئیس
سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر	سایر اجزاء - دو نفر

آمار تعداد کارکنان و پستخانه‌ها و خطوط پستی ایران در سال
۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ هـ - ق برابر ۱۲۷۸ و ۱۲۷۹ ش.

تهران

تعداد کارکنان - ۱۴۹ نفر

تعداد پستخانه - ۳ دستگاه

خط فارس	خط آذربایجان
تعداد کارکنان - ۷۸ نفر	تعداد کارکنان - ۱۱۵ نفر
تعداد پستخانه - ۲۰ دستگاه	تعداد پستخانه - ۲۶ دستگاه
خط کرمان	خط گیلان
تعداد کارکنان - ۵۸ نفر	تعداد کارکنان - ۲۲ نفر
تعداد پستخانه - ۱۷ دستگاه	تعداد پستخانه - ۵ دستگاه
خط همدان و کرمانشاه	خط مازندران
تعداد کارکنان - ۸۱ نفر	تعداد کارکنان - ۲۹ نفر
تعداد پستخانه - ۲۲ دستگاه	تعداد پستخانه - ۹ دستگاه
خط کرمان	خط خراسان
تعداد کارکنان - ۵۸ نفر	تعداد کارکنان - ۶۸ نفر
تعداد پستخانه - ۱۷ دستگاه	تعداد پستخانه - ۱۷ دستگاه

جمع کل شاغلین پستخانه‌های کشور - ۶۰۰ نفر

جمع کل پستخانه‌های کشور - ۱۱۹ دستگاه

جمع کل خطوط پستی کشور - ۷ بزرگراه

تشکیلات اداری پستخانه از سال ۱۲۹۲ لغایت ۱۳۱۸ هـ-ق برابر ۱۲۵۳-۱۲۷۹ ش. از آغاز تأسیس پستخانه نوین در سال ۱۲۹۲ تا اوایل سال ۱۳۱۹ که مصادف با ورود مستشاران بلژیکی به پستخانه می‌باشد. سیر تدریجی تشکیلات اداری پست نخست از مراحل ابتدائی آغاز و به مرور گسترش تا آنجا که در پایان سال ۱۳۱۸ تشکیلات اداری آن وزارت شامل دوایر و بخشهای زیر می‌گردید.

الف - دایره وزارت:

اعضای دایره مذکور را شاغلینی متشکل از وزیر، رئیس کل پستخانه، معاونین، مستشار وزارتخانه، مستوفی یا سررشته‌دار کل (حسابدار کل) تشکیل می‌داد.^۱

ب - دفترخانه وزارت پست و چاپارخانه:

اعضاء دفترخانه وزارت شامل یک رئیس یا دفتردار، معاون، مترجم و یک یا چند نفر ثبات می‌شد که در برخی مواقع نیز رئیس دفتر مقام مفتش یا بازرسی کل وزارت پست را برعهده داشت.^۲

ج - مرکز کل دارالانشاء:

دفتر دارالانشاء که امروزه آنرا دبیرخانه کل می‌گویند متشکل از یک منشی‌باشی (رئیس) و تعدادی منشی (نویسنده) و ثبات می‌گردید.^۳

د - دفترخانه محاسبات پست:

دفتر محاسبات یا حسابداری کل که معمولاً زیر نظر یک مستوفی یا دو نفر سررشته‌دار همراه با یک یا چند محاسب بود که به کلیه امور مالی پستخانه و چاپارخانه‌های کشور

۱- استناد به سالنامه دوایر دولتی مربوط به سال ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸

۲- همان مأخذ

۳- استناد به سالنامه دوایر دولتی مربوط به سال ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲

رسیدگی می‌کرد.^۱

ح - دفترخانه حفظ نوشتجات و اسناد آرشیو:

این دایره که امروزه آنرا بایگانی کل می‌خوانند، متشکل از یک رئیس و چند کارمند می‌شد که زیر نظر رئیس مربوطه انجام وظیفه می‌کردند.^۲ علاوه بر مطالب مذکور سایر بخشهای وزارتخانه که در سطح کوچکتری قرار داشت به شرح زیر مرقوم می‌شود.

- ۱- اطاق تحویل‌خانه نقدی: مرکب از یک رئیس همراه ۱ یک تحویلدار و دفتردار و یک کارمند
- ۲- اطاق تهیه ملزومات:
- ۳- اطاق مخزن تمبر:
- ۴- اطاق انسپکسیون^۳ یا بازرسی تمبر و دفتر استاتیسیتیک^۴ یا آمار: که از یک انسپکتر^۵ یا بازرس و یک دفتردار آمار تشکیل می‌شد.
- ۵- اطاق واردات:
- ۶- اطاق واردات خارجه:
- ۷- اطاق امانات:
- ۸- اطاق نوشتجات سفارشی:
- ۹- اطاق نوشتجات غیر سفارشی:
- ۱۰- اطاق قبض برگردان سفارشی و امانات:
- ۱۱- اطاق تجزیه: این قسمت غالباً دارای ۷ تا ۸ مرکز تجزیه برحسب خطوط پستی کشور بود که با احتساب مرکز تجزیه تهران بالغ بر ۸ یا ۹ مرکز تجزیه برای سراسر کشور می‌شد.

۱- استناد به سالنامه دوایر دولتی مربوط به سال ۱۳۰۴

۲- استناد به سالنامه دوایر دولتی مربوط به سال ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸

۴- Statistic

۳- Inspection

۵- Inspector

- ۱۲- اطاق تلفن: اطاق مذکور زیر نظر یک تلفن چی قرار داشت که برابر مدارک موجود کاربرد تلفن در پستخانه از سال ۱۳۱۳ قمری آغاز گردید.^۱
- ۱۳- غلامخانه: بخش اخیر از اجتماع تعدادی غلام چاپار تشکیل که زیر نظر یک غلامباشی یا رئیس غلامان انجام وظیفه می‌کردند.
- ۱۴- فراشخانه: قسمت اخیر از تعدادی فراش شامل نگهبان، سرایدار، قهوه‌چی و چراغ‌چی و غیره تشکیل می‌شد.^۲

۱- سالنامه دوایر دولتی مربوط به سال ۱۳۱۳

۲- سالنامه دوایر دولتی مربوط به سال ۱۳۰۴

فصل هشتم

تاریخچه استخدام مستشاران بلژیکی

پیش درآمد روابط سیاسی دولتین ایران و بلژیک از سال ۱۲۵۷ هـ. ق (برابر ۱۲۲۰ ش) همزمان با سلطنت محمدشاه قاجار آغاز و دولت موافقت خود را در باب گسترش امور بازرگانی اعلام و متعاقباً قراردادی مابین سفرای ایران و بلژیک در استانبول پایتخت عثمانی منعقد گردید که شامل یک مقدمه و هفت ماده می‌شد. با شروع سلطنت مظفرالدین‌شاه و آغاز صدارت میرزا علیخان امین‌الدوله نامبرده جهت سروسامان دادن به تشکیلات اداری دولت تصمیم به استخدام مستشار گرفت و چون از نفوذ سیاسی روزافزون دولتین روس و انگلیس در ایران بیمناک بود دست به سوی دولت بلژیک دراز و بدین قصد ابوالقاسم‌خان ناصرالملک را رهسپار آن کشور گردانید.^۱ ابوالقاسم‌خان پس از ورود به بلژیک و تماس با میرزا جوادخان سعدالدوله وزیر مختار ایران و ملاقات با وزیر مالیه بلژیک زمینه استخدام چند مستشار به‌اسامی نوز Naus و پریم Priem و تونیس Taunis را فراهم و آن جمع را زیر نظر نوز که در بلژیک شغل ریاست اداره داشت رهسپار ایران نمود.^۲ نوز و همراهان در اواخر سال ۱۳۱۶ همزمان با صدارت میرزا علی‌اصغرخان امین‌السلطان وارد تهران و از سال ۱۳۱۷ هـ. ق به عنوان مستشار گمرک رسماً وارد خدمت دولت ایران شدند^۳ چندان طول نکشید که یازده نفر

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره چهارم قانونگذاری، جلسه ۱۳۰

۲- کتاب از ماست که بر ماست تألیف ابوالحسن بزرگ امید، صفحه ۹۶

۳- افضل التواریخ، صفحه ۳۹۷

مستشار دیگر^۱ که از آن میان سه مستشار به اسامی انگلس Engels و ورکترن Vercauteren و ان بیک Ennebik به ترتیب برای مالیه و پستخانه و حقوق استخدام و پس از مدتی وارد ایران شدند^۲ از آن پس مستشاران بلژیکی سیل آسا به ایران داخل به طوریکه عده آنان تا پانزده سال بعد رقمی حدود صد نفر را بالغ می‌گردید که اکثر در پستخانه و گمرکات و تعداد کمی نیز در سایر مؤسسات دولتی مشغول خدمت بودند.

ورود مستشاران بلژیکی در پستخانه

نخستین مستشار بلژیکی که در زمینه پست استخدام و داخل پستخانه شد ورکترن می‌باشد، نامبرده مستشاری فعال و صادق بود که از ابتدای ورود به پستخانه در سال ۱۳۱۸ هـ - ق (برابر ۱۲۷۹ ش) با خلوص نیت رفتار و در نتیجه کارها به زودی سروسامان گرفت، این شخص در صدد اصلاحات جدی در پستخانه بود که با مخالفت نوز روبرو و با دسیسه وی از میدان بدر و آنگاه نوز با فراغ بال دست روی پستخانه گذاشت و به مرور اطرافیان خویش را در مشاغل حساس و مهم پستخانه داخل و خود پس از چندی به مقام وزارت رسید. لزوم توسعه مؤسسات و گسترش تشکیلات پستی و اهمیت روزافزون آن و سود سرشاری که از آن دستگاه عاید دولت می‌شد مظفرالدین شاه را بر آن داشت که پس از الغای رسم گمرک داخلی در تاریخ هیجدهم ماه ذیحجه سال ۱۳۱۸، اقدام به ملغی کردن رسم اجاره‌داری در پستخانه نماید و از اول سال (۱۳۱۹ هـ - ق برابر ۱۲۸۰ ش) آنرا اداره‌ای مستقل و مستقیماً زیر نظر دولت درآورد و متعاقباً در همان سال نیز تشکیلات پست و گمرک را توأمأً در یک وزارتخانه بنام پست و گمرک ادغام و مسیو نوز را به عنوان مدیر کل گمرکات و پستخانه انتخاب نماید. نوز در تاریخ ۲۶ رجب سال ۱۳۱۹ (برابر ۹ نوامبر ۱۹۰۱ میلادی) اقدام به وضع تعرفه جدید گمرکی بین ایران و روسیه نمود و مشابه آنرا در تاریخ ۱۱ ذیقعه سال ۱۳۲۰ (برابر ۹ فوریه ۱۹۰۳) دقیقاً با همان شرایط بنفع دولت انگلیس تهیه و به امضاء رسانید^۳ کلیه مفاد و مدلول این دو قرارداد من الحیث المجموع به ضرر ایران ولی خوشبختانه در برخی از موارد با وضع تعرفه‌های جدید ناخواسته روشی اتخاذ می‌گردید که به ضرر دولت مقابل تمام می‌شد من باب

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوه چهارم قانونگذاری، جلسه ۱۳۰

۲- کتاب از ماست که بر ماست

۳- استقلال گمرکی ایران تألیف رضا صفی‌نیا، صفحه ۱۵۹ الی ۱۸۷

مثال وقتیکه دولتین ایران و روسیه پی آمد قرارداد اخیر در سال ۱۳۲۲ هـ - ق (برابر ۱۹۰۴ میلادی) به قرارداد بین‌المللی مربوط به ترانزیت رایگان بسته‌های پستی تا پنج کیلوگرم پیوستند کالاهای گران‌قیمت ولی سبک می‌توانست با وجود بار گران گمرک روس و انسداد جاده ترانزیتی قفقازیه به ایران از آن مسیر گذشته و برای صادرکنندگان خود سود عاید کند. متعاقب این امر تعداد بسته‌های وارده از ممالک اروپا فزونی گرفت که مایه نگرانی مقامات روسی شد، به طوریکه ارزش آنها از ۱۶۷۰۰۰ روبل در سال ۱۹۰۴ به ۴۸۰۰۰۰۰ روبل در سال ۱۹۱۳ میلادی (برابر ۱۳۳۱ هـ - ق و ۱۲۹۲ ش) رسید بدون آنکه مأمورین گمرک روس طبق قوانین بین‌المللی حق اخذ دیناری حقوق گمرکی از صاحبان کالاها داشته باشند. بیشتر این بسته‌ها تقریباً حدود پنجاه درصد از آلمان می‌رسید که روسها از نفوذ تجاری اقتصادی آنان در ایران سخت بوحشت افتاده ولی با وجود روش اتخاذ شده جدید کاری از دست آنان ساخته نبود و تنها عکس‌العملی که از آنان سر زد ارسال نماینده ویژه‌ای در سال ۱۹۱۱ از وزارت دارائی روسیه به تبریز بود تا از نزدیک چگونگی کم و کیف فروش فزاینده کالاهای آلمانی را به دولت روسیه گزارش و در صورت امکان راه حل مناسبی برای جلوگیری از ارسال کالاهای بازرگانی به صورت بسته‌های پستی پیدا کند^۱ اگرچه نوز با وضع تعرفه جدید گمرکی خدمت قابل توجه‌ای در امر اقتصادی به روسیه کرد ولی در فقره اخیرالذکر ناخواسته با عدم موفقیت روبرو شد.

مورگان شوستر مستشار وزارت مالیه در کتاب^۲ خود پس از شرح مفصل دربارهٔ ژوزف نوز و وضع تعرفه گمرکی که به دست وی به نفع روسها صورت گرفت چنین می‌نویسد:

«تجار اگر بخواهند مال‌التجاره خود را از روسیه عبور داده و بشمال ایران وارد نمایند چاره‌ای برای ایشان جز این نیست که بار گران گمرک روس و تأخیر و تعللات مأمورین گمرکی روس را تحمل نمایند. بسیار جای تعجب است که دولت روس از اختیار همچو مسلک ظالمانه جابرانه و خودخواهانه خطای خود را ملتفت نشده است یکسال یا چندی پیش دولت روسیه دعوتاً ملتفت شد که یکی از امضاء کنندگان معاهده پست بین‌الملل خود او می‌باشد به موجب معاهده مزبور بسته‌های پستی از روسیه و سایر ممالک عبور می‌نمایند باید سربسته گذشته و از حقوق گمرکی معاف باشند،

۱- روابط بازرگانی ایران و روسیه ماروین. ال. انتنر. صفحه ۹۶ ترجمه عطاالله نوریان

۲- اختناق ایران، صفحه ۳۴۹ ترجمه ابوالحسن موسوی شوشتری

نتیجه این سهو نظر و خطاهائیکه از روسها سر زد این شد که امروز مقدار عمده مالالتجاره اروپ بصورت کلی پستال از روسیه عبور نموده و روزافزون وارد ایران می شود و این مسئله بیشتر اسباب تغییر و شرمندگی مأمورین و تجار روس شده است.»

پس از انتصاب نوز در سمت مدیر کلی پست نامبرده لاروس بلژیکی را به ریاست اداره گمرک و پست پایتخت انتخاب و به مرور مشاغل مهم ادارات گمرک و پست را از دست کارکنان ایرانی خارج و در اختیار مستشاران بلژیکی قرار داد تا آنجا که آمار و سالنامه دوایر دولتی نشان می دهد ما از سال ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ هـ - ق شاهد ورود و هجوم بی سابقه مأمورین بلژیکی به ادارات گمرک و پستخانه می باشیم که جهت آشنائی خوانندگان از چگونگی امر فهرستی از نخستین اسامی مستشاران بلژیکی و برخی کارکنان ایرانی آن دو سازمان را از اسناد مربوطه استخراج و به شرح زیر مرقوم می داریم.

بصورت اسامی اجزاء وزارت گمرک و پست در سال ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ هـ - ق برابر ۱۲۸۰ و ۱۲۸۱ ش مسیو نوز وزیر دارالشوری و مدیر کل گمرکات و پستخانه های ممالک محروسه

اجزاء مرکزیه

۱- معزالسلطان - نایب اول وزارت گمرک و پست

۲- مسیو لاروس - رئیس گمرک و پست

۳- مسیو لوسام - رئیس دفتر

۴- مسیو ونسان - منشی

۵- مسیو دفلین - محاسب کل

۶- مسیو ترنو

۷- ذوالفقارخان - رئیس دفتر اداره پست

۸- میرزا اسکندرخان - محاسب کل اداره پست

۹- سمینو - منشی وزارت پست

۱۰- محمدجعفر میرزا - مترجم اول وزارت گمرک

۱۱- میرزا سیدرضاخان - منشی باشی وزارت گمرک

۱۲- حاج میرزا محمودخان - محاسب اداره گمرک

۱۳- مصباح السلطان - رئیس آرشیو

- ۱۴- اجلال نظام
- ۱۵- میرزا عطاءالله خان
- ۱۶- میرزا فرج‌الله‌خان - منشی
- ۱۷- حبیب‌الله‌خان - مترجم
- ۱۸- میرزا حسین‌خان معتمدالسلطان - منشی
- ۱۹- حاج‌میرزا محمدعلی‌خان
- ۲۰- میرزا مصطفی‌خان
- ۲۱- میرزا ابراهیم‌خان

اجزاء ولایات ممالک محروسه ایالت آذربایجان

- ۱- مسیو پیریم - رئیس کل گمرک و پست آذربایجان
- ۲- مسیو هیسبوس - رئیس گمرک تبریز
- ۳- مسیو سمه - مفتش
- ۴- مسیو مرنارد* - رئیس گمرک آستارا
- ۵- مسیو کاستل - منشی آستارا

*- ژاک ژوزف مرنارد Jacques - Joseph - Mornard در تاریخ ۱۸ دسامبر سال ۱۸۶۴ میلادی در کشور بلژیک متولد و پس از اتمام تحصیلات معموله وارد اداره گمرک آن کشور شد در ژانویه سال ۱۹۰۰ به عنوان مستشار به استخدام دولت ایران و در بیستم فوریه همان سال وارد ایران شد و در بیست‌ویکم مارس همان سال به ریاست گمرکات مازندران و استرآباد عازم مشهد سر گردید در فوریه سال ۱۹۰۱ به هنگام سفر نوز به اروپا مرنارد به تهران احضار و به ریاست دایره در اداره مرکزی تعیین گردید در اوت ۱۹۰۱ مأمور تنظیم گمرکات اردبیل و مغان گردید اندکی بعد رئیس گمرک آستارا و پس از چند سال خدمت در نوامبر سال ۱۹۰۴ در رأس دوایر گمرک و پست و صندوق تبریز قرار گرفت در ماه سپتامبر ۱۹۰۶ بازرسی کل گمرکات و پست و صندوق و مدیر کل گمرکات به نامبرده تفویض شد بعد از اولتیماتوم دولت روسیه به ایران مبنی بر عزل مورگان شوستر خزانه‌دار کل و پی‌آمد خروج نامبرده از ایران در سال ۱۹۱۱، مرنارد با کمک سفارت روس در ماه ژوئن ۱۹۱۲ موفق به کسب مقام خزانه‌داری کل گردید. مرنارد دخالت مستقیم در عزل مورگان شوستر داشت، اگرچه نامبرده در خدمت دولت ایران بود ولی از سفارت روس دستور می‌گرفت، مرنارد در بیستم اکتبر سال ۱۹۱۶ برابر با ۲۱ ذیحجه ۱۳۳۴ هـ - ق در تهران درگذشت.

۶- مسیو کلاوانی - رئیس گمرک خوی

۷- مسیو ویلن - رئیس جلقا

ایالات کرمانشاهان

۱- ژنرال بارون ودل - رئیس گمرک کرمانشاهان و کردستان

۲- مسیو وافلارت - مفتش

۳- مسیو فانری - منشی

بنادر فارس

۱- مسیو دامبرن - رئیس کل گمرک بنادر فارس

۲- مسیو الطاس - رئیس گمرک بندر بوشهر

۳- مسیو ملی بور - مفتش

۴- مسیو وان روس بروک - رئیس گمرک بندرعباس

ایالت خراسان

۱- مسیو ویکتور کاستین* - رئیس کل گمرکات ایالت خراسان

۲- مسیو دلی وت - رئیس گمرک مشهد مقدس

۳- مسیو موریس - رئیس گمرک قوچان

*- ویکتور کاستین Victor Castaign از همکاران نزدیک نوز بود که در فاصله بین سال ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ هـ. ق وارد ایران و بلافاصله از طرف نوز مأمور اداره گمرک و پستخانه مشهد شد. نامبرده دارای شخصیتی متزلزل و در اصول امانت‌داری فردی خیانت‌پیشه محسوب می‌شود که گوی سبقت را از سایر همکاران بلژیکی خود ربود، از جمله اعمال غیرقانونی وی اقدام به جعل و انتشار تمبرهائی با علامت اختصاری V - C می‌باشد که بدون اجازه مقامات دولتی در مشهد چاپ و به فاصله کوتاه در بیشتر شهرهای خراسان به مصرف رسید، این تمبرها از طرف دولت جمع‌آوری و نامبرده نیز از ایران اخراج گردید. این تمبرها امروزه دارای بازار سیاه و ظاهراً از ارزش قابل توجهی برخوردار است ولی با توجه به غیر قانونی بودن چاپ آنها که خود نشانه نوعی هرج و مرج و وارده از طرف بلژیکیان در پستخانه بود، باید این دسته تمبرها را در ردیف بی‌ارزش‌ترین سری تمبرهای ایران محسوب داشت.

۴- مسیو اسفیلا - رئیس گمرک تربت حیدریه

۵- مسیو سراری - مفتش

بنادر بحر خزر

۱- مسیو هتین - رئیس کل بنادر بحر خزر

۲- مسیو کینه - مفتش

۳- مسیو کتابچی - رئیس دفتر

۴- مسیو بیدو - رئیس بندر مشهدسر

۵- مسیو کالاس - منشی

۶- مسیو هرمان - رئیس گمرک بندر جز

با توجه به مراتب بالا وزارت گمرک و پست در سنوات مذکور جمعاً دارای ۳۲ نفر مستشار بلژیکی بود که اکثر آنان در پست ریاست ادارات مشغول انجام خدمت بودند.

اوضاع پستخانه در سال ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ هـ - ق برابر ۱۲۸۲ و ۱۲۸۳ ش

از سال ۱۳۲۱ هـ - ق اوضاع در پستخانه به گونه‌ای دیگر در چرخش بود، در این سال نوز رسماً به وزارت گمرک و پست ایران منصوب و تعداد زیادی مستشار جدیدالورود بلژیکی به جمع سابق اضافه و تعداد پانزده نفر از کارکنان سال پیش به اسامی «مسیووان روس بروک - مسیو دلی‌وت - مسیو موریس - مسیو ملی بور - مسیو لوسام - مسیو هیسبوس - مسیو سمه - مسیو کاستل - مسیو ویلن - بارون ودل - مسیو الطاس - مسیو کالاس - مسیو اسفیلا - مسیو سراری - مسیو هتین».

از فهرست آمار جدید حذف و ظاهراً چنین به نظر می‌رسد که به ریاست اداره پست و گمرک شهرستانها منصوب شده باشند. همچنین نقل و انتقالات جدیدی در اداره مرکزی انجام و میرزا یانس نامی به ریاست پستخانه منصوب گردید. اکنون با صرف نظر کردن از برخی مطالب، ابتدا به ذکر اسامی تازه واردین که برخی از آنان در پستخانه مرکزی و برخی دیگر در ادارات مختلف پست کشور مأمور خدمت شدند پرداخته و سپس سایر مطالب را دنبال می‌کنیم.

اسامی مستشاران جدیدالورود بلژیکی

بارون فاس - مسیو لبش - مسیو بندر - مسیو لولو - مسیو فلبوس - مسیو ولیه - مسیو اگوست
ملیتر - کامیل ملیتر - لامبرت ملیتر - مسیو بون تان - مسیو لوآشری - مسیو راهه - مسیو
کاترشل - مسیو دوت - مسیو لژون - مسیو هسنس^۱

جمع کل اسامی مستشاران بلژیکی به انضمام پانزده نفر اسامی مندرج در بالا رقمی بالغ
بر ۴۹ نفر مستشار می باشد که به همراه سایر اسامی ایرانی مستخرج شده از آمار رسمی دولت
در سنوات مذکور به شرح زیر ارائه می گردد:

وزارت گمرک و پست^۱

مسیو نوز وزیر گمرک و پست

معز السلطان مستوفی و معاون کل گمرک

مسیو لاروس نایب اول گمرک و رئیس کل پست

اداره مرکزیه	اجزاء گمرک
۱- مسیو ونسان - دفتر دار مخصوص	۱۳- میرزا مصطفی خان - مترجم
۲- مسیو دفلین - محاسب کل	۱۴- مترجم السلطنه - مترجم
۳- مسیو ترنو - رئیس آرشیو	۱۵- میرزا سید محمودخان - دفتر دار
۴- بارون فارس - رئیس دفتر استاتیسیتیک	اجزاء پست
۵- ترجمان الدوله - رئیس دفتر و مترجم اول	۱- مسیو لبش - دفتر دار امانات پست
۶- میرزا سید رضاخان - مستوفی و منشی اول	۲- مسیو بندر - رئیس کل دفتر محاسبات پستی
۷- حاج میرزا محمدعلیخان - دفتر دار	۳- ذوالفقارخان - رئیس دفتر خارجه
۸- حاج میرزا محمودخان - محاسب کل	۴- میرزا اسکندر - محاسب
۹- مصباح السلطان - رئیس آرشیو	۵- میرزا یانس - رئیس پست مرکزی
۱۰- میرزا حبیب الله خان - مترجم مخصوص	۶- صنیح السلطان - رئیس دفتر تمبر
۱۱- میرزا فرج الله خان - منشی	۷- اعتمادالوزاره - منشی
۱۲- میرزا حسینخان - محاسب	۸- میرزا علی اکبرخان - منشی
	۹- میرزا عباس خان - معاون دفتر تمبر

۱- آمار دوایر دولتی، صفحه ۳۹ چاپ وزارت انطباعات در سال ۱۳۲۲ هـ - ق

ایالت خراسان

- ۱- مسیو کاستین - رئیس کل گمرک و پست
- ۲- مسیو دوت - رئیس گمرک سیستان
- ۳- مسیو لژون - رئیس قوچان
- ۴- مسیو اسفیلا - ممیز گمرک خراسان
- ۵- مسیو سیمیلیف - مفتش گمرک

بنادر بحر خزر

- ۱- مسیو هسنس * - رئیس کل گمرک و پست
- ۲- مسیو کینه - مفتش کل
- ۳- مسیو ملیتر - مفتش
- ۴- مسیو کتابچی - دفتر دار
- ۵- مسیو بیدو - رئیس گمرک مشهدسر
- ۶- مسیو هرمان - رئیس بندر جز

*- ژان هسنس Jean - Heynssens بلژیکی در سال ۱۸۷۳ در شهر گانه متولد و پس از طی تحصیلات معموله داخل در اداره گمرک آن کشور شد. نامبرده در تاریخ ۲۰ فوریه سال ۱۹۰۰ به خدمت دولت ایران وارد و در سال ۱۹۰۳ به ریاست کل گمرکات و پستخانه‌های سواحل شمالی ایران منصوب گردید. پس از عزل مرنارد از مقام خزانه‌داری کل در سال ۱۹۱۴ هسنس چندی به عنوان کفیل و سرانجام به ریاست کل گمرک و خزانه‌داری رسید، آخرین مقام نامبرده در ایران ریاست کمیسیون مختلط مالی کشور بود.

اجزاء ولایات ممالک محروسه

ایالت آذربایجان

- ۱- مسیو پریم - رئیس کل گمرک و پست
- ۲- مسیو لولو - مفتش کل
- ۳- مسیو - فلبوس رئیس دفتر
- ۴- محمدجعفر میرزا - مترجم اول
- ۵- مسیو مرنارد - رئیس آستارا
- ۶- مسیو کلاوانی - رئیس خوی
- ۷- مسیو ولیه - رئیس جلفا

ایالت کرمانشاهان

- ۱- مسیو ملیتر - رئیس گمرک و پست
- ۲- مسیو فابری - دفتر دار کل
- ۳- مسیو بون تان - مفتش کل گمرک
- ۴- میرزا زین العابدن - مترجم
- ۵- میرزا همایون - مترجم
- ۶- محمدحسن میرزا
- ۷- محمدمهدی میرزا
- ۸- حبیب‌الله خان - رئیس کردستان

بنادر فارس

- ۱- مسیو دامبرن - رئیس کل گمرک و پست
- ۲- مسیو ملیتر - مفتش کل
- ۳- مسیو لوآشری - رئیس پست اصفهان
- ۴- مسیو راهو - رئیس پست شیراز
- ۵- مسیو وافلارت - رئیس کل خوزستان
- ۶- مسیو کاترشل - رئیس بندرعباس

در سال ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ هـ - ق مستشاران بلژیکی همچنان در مقام ریاست ادارات باقی و طبق معمول سنوات گذشته کلیه مناصب عالی وزارتخانه پست و گمرک را به خود اختصاص و دست کلیه کارکنان ایران را کمافی السابق از مشاغل حساس اداری کوتاه کرده بودند. در سال ۱۳۲۳ اختلافی بین نوز و لاورس همکار بلژیکی و شریک قافله وی حادث که بر اثر آن لاورس مأمور خدمت در آذربایجان و بجای وی پریم به ریاست کل پستخانه و به نیابت وزارت پست منصوب گردید. به طور کلی اوضاع پستخانه تا پیش از انقلاب مشروطیت کماکان به نفع مستشاران خارجی و به ضرر کارکنان داخلی بود لیکن با شروع مبارزات مردم و اوجگیری آن بر علیه رژیم فاسد استبداد احساسات ضد مستشاران بلژیکی در پستخانه و اجتماع آنروز آنچنان بر علیه آنان بالا گرفته بود که قریب به اکثریت مستشاران بلژیکی ایران را ترک و بعضاً چون لاورس و نوز مجبور به فرار از ایران شدند.

اسامی مأمورین بلژیکی شاغل در ادارات ایران^۱

اسامی مأمورین بلژیکی که به تناوب از سال ۱۳۱۶ هـ. ق برابر ۱۲۷۷ ش لغایت ۱۳۴۱ هـ. ق برابر ۱۳۰۱ ش به عنوان مستشار در اداره پست و گمرک و سایر ادارات ایران مشغول خدمت بودند به شرح زیر می‌باشد.

1- CLAVINI	کلاوانی	Douanes des postes
2- BIDO	بیدو	Douanes des postes
3- LESAME	لوسام	Douanes des postes
4- SOMAIT	سمه	Douanes des postes
5- HISBOUSE	هیسبوس	Douanes des postes
6- CASTEL	کاستل	Douanes des postes
7- BARONVEDEL	بارون ودل	Douanes des postes
8- MALBROUGH	ملی‌بور	Douanes des postes
9- DELIVETTE	دلی‌وت	Douanes des postes
10- CERARI	سراری	Douanes des postes
11- CLALACE	کلالاس	Douanes des postes
12- SIMILOF	سیمیلیف	Douanes des postes
13- FASSE	فاس	Douanes des postes
14- ESFILA	اسفیلا	Douanes des postes

۱- برخی از اسامی مربوط به آمار دوایر دولتی و برخی دیگر به استناد کتاب ایران در جنگ بزرگ صفحه ۱۵۵ نوشته شده

15- DOTTE	دوت	Douanes des postes
16- CATER CHELL	کاترشل	Douanes des postes
17- VAFLART	وافلارت	Douanes des postes
18- RAVET	راوه	Douanes des postes
19- BONTEMPS	بون تان	Douanes des postes
20- FELBOS	فلبوس	Douanes des postes
21- BENDRE	بندر	Douanes des postes
22- LEBOUCHE	لبش	Douanes des postes
23- TERNO	ترنو	Douanes des postes
24- DEFLINE	دفلین	Douanes des postes
25- VINCENT	ونسان	Douanes des postes
26- FABRY	فابری	Douanes des postes
27- VELIEH	ولیه	Douanes des postes
28- HOUTIN	هوتین	Douanes des postes
29- MAURICE	موریس	Douanes des postes
30- TAUNIS	تونیس	Douanes des postes
31- LAVERS	لاورس	Douanes des postes
32- PRIEM	پریم	Douanes des postes
33- DUMBRAIN	دامبرن	Douanes des postes
34- STAS	استاس	Douanes des postes
35- VAN ROUSBRUECK	وان رزبروک	Douanes des postes
36- VILAIN	ویلن	Douanes des postes
37- HERMANN	هرمان	Douanes des postes
38- GASTAICNE	کاستین	Douanes des postes
39- LAVACHERY	لواشری	Douanes des postes
40- LEGEUNE	لژن	Douanes des postes
41- LELEUX	للو	Douanes des postes

42- HUNIN	Arthur	Douanes des postes
43- MOLITOR	AUG اگوست مولیتور	Douanes des postes
44- MOLITOR	camille کامیل مولیتور	Douanes des postes
45- HEYNSSENS	Jean جان هنسسنس	Douanes des postes
46- NAUS	Joseph ژوزف نوز	Douanes des postes
47- MOLITOR	Lambet	Douanes des postes
48- PIRE	Emile امیل پیر	Poste
49- VERCANTEREN	ورکترن	postes
50- PAQUET	پاکه	poste
51- CHAUVIAUX	شویو	Poste
52- VANDEN	Abeele	
53- VANDENABEELE	Arthur	
54- LEROY	Albert	
55- DRIS	Darius	
56- RANSQUIM	Emile	
57- MAT	Ernest	
58- MAERTENS	Ferdinand	
59- ENGELS	Fils	
60- COCRIAMONT	Rene	
61- VAHREN	Kampf	
62- COLLET	Gaston	
63- DELCROIX	Georgés	
64- LOQUIFER	Gustave	
65- PAQUET	Henri	
66- PAQUET	Joseph	
67- CORDONNIER	Joseph	
68- SMETS	Leon	

69- CASTIAUX	Marcel	96- BRIDEUX
70- ENGELS	Pere	97- PERTS
71- DELCORDE	Raoul	98- VADERHULST
72- LEFEBURE	Rene	99- VERCHEVL
73- QUINET		100- WILLENSEUS
74- NALAR ^۱		101- IWENNE
75- BOTTIAU		102- COURTEHORN
76- BRUNEEL		103- MALRECHAUFFE
77- CLAVIER		104- MAURICE
78- DASCHER		105- CROU
79- DEBRUCQ		106- WIBIER
80- DELISEE		107- GUINET
81- D' HOMEDT		108- COLLET
82- DUBOIS		109- KERNELIS
83- DUHEM		110- VANDERRYDT
84- FERIER		111- ERSKEN
85- HACHET		112- DECKERKER
86- FORVEMAN		113- CONSTAN
87- FRANCOIS		114- MOREAU
88- CHYSELINCK		115- DECROIE
89- HARMEL		116- CHOBROUN
90- HEGENDORFER		117- DELISEE
91- HERMEBIQUE		118- GUILLAUME
92- HUSSIN		119- JACMAIN
93- LAFONTAINE		
94- LANTERNIER		
95- MORNARD		

۱- استناد به مذاکرات مجلسی دوره اول
قانونگزاری صفحه ۱۶۶

فصل نهم

اوضاع پستخانه در زمان مشروطیت

با آغاز حکومت مشروطه و شروع نخستین دوره قانونگزاری اکثر نمایندگان مردم از دولت تقاضای عزل نوز و همکاران بلژیکی وی و جایگزین کردن کارکنان ایرانی گمرک و پست را به جای آنان کردند. پیش‌درآمد مخالفت نمایندگان ابتدا توسط میرزا جوادخان سعدالدوله وزیر مختار پیشین ایران در بلژیک آغاز گردید که خود زمانی زمینه استخدام نوز و همکاران وی را فراهم آورده بود. و سپس اکثر نمایندگان به تاسی از نامبرده دولت را شدیداً تحت فشار^۱ و جهت ممانعت از تجدید دوباره کتترات بلژیکیان مسئله قرارداد را منوط به اجازه مجلس دانستند. مقارن با این احوال قرار جدیدی از طرف مسئولین پستخانه مبنی بر افزایش تومانی سه شاهی حق‌الضمانه برای محمولات پستی داده شد، انتشار قرار جدید در آن شرایط باعث هیاهوی فراوان در مجلس و پیش از آنکه این امر به مرحله اجراء درآید جملگی نمایندگان خواستار منع قرار و تجدید کتترات بلژیکیان از دولت شده و یکی از آنان بنام حاجی اسماعیل چنین اظهار داشت:

«اعلانی از طرف وزارت پست منتشر شده که محتوی است بر اینکه بعدها از محمولات ضمانتی پستی سه شاهی گرفته می‌شود و تمام خطوط تمبری و سایر چیزها که در این اداره نوشته می‌شود به خط خارجه است که کسی نفهمد باید معلوم شود که آخر بچه قاعده تومانی سه شاهی می‌گیرند و چرا به خط فارسی نمی‌نویسند تا هرکس بخواند و بداند^۲»

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۲۹

۲- مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۳۰

متعاقب بیانات اخیر نماینده دیگر بنام حسنعلی خان چنین اظهار می‌دارد.

«اطلاع دارم که بلژیکی‌ها را در اداره پست و غیره کنتراست کرده و می‌کنند اسامی بعضی‌ها را هم می‌دانم که بعد خواهیم گفت پس لازم است که قانون باشد تا نتوانند این کارها را بدون تصویب بکنند.»^۱

سپس رشته کلام به دست سعدالدوله افتاد که ابتدای سخن وی در مخالفت با نوز آغاز و سرانجام به برخی مطالب چون نحوه انشاء دفاتر پستی و جلوگیری از نوشته شدن آن دفاتر به خط خارجی، شرح دریافت حقوق ماهیانه نوز که بدو از ماهی صد تومان شروع و حالیه افزون بر دو هزار تومان ترقی نموده، مسئله ممانعت از تجدید قرارداد بلژیکیان و جایگزینی جوانان تحصیل کرده ایرانی در ادارات دولتی به‌ویژه پستخانه و تلگرافخانه و گمرک، مخالفت با مقاطعه ادارات دولت و در خاتمه شرح خدمات مرحوم میرزا علیخان امین‌الدوله در پستخانه پایان پذیرفت.

جلسه بیست و چهارم ماه شوال ۱۳۲۴

«اولاً حکایت کنتراست بلژیکی‌ها است باید طوری شود که بدون تصویب مجلس تجدید نشود. ثانیاً مسئله جوانان قابل‌کاردان که اینها را باید در دوائر دولتی بشغل وارد کرد مثل پستخانه و تلگرافخانه و غیره و دیگر اینکه نباید کارهای دولتی به مقاطعه باشد این مسئله معنی ندارد مقاطعه چرا یقین بدانید که این گفتگوها از راه غرض به کسی نیست محض خیرخواهی دولت و ملت است و تکالیف شخصی خود می‌دانم که بگویم مثلاً در زمان امین‌الدوله مرحوم پستخانه ۴۰ هزار تومان عایدی داشت و حال می‌گویند هیچ ندارد. سپس صنیع‌الدوله رئیس مجلس که خود زمانی اجاره‌دار پستخانه بود چنین اظهار داشت:

پستخانه از پیش ۸۰ هزار تومان موجب‌بگیر داشت و عایدی هم بدولت می‌رسانید حال ۲۶۰ هزار تومان موجب‌بگیر دارد، فاضل ندارد بلکه می‌گویند باقی هم دارد.»^۲

به دین ترتیب از طرف نمایندگان ایراد مستدل بر مستشاران خارجی وارد که از جمله آنها یکی هم مسئله کمبود و چاپ تمبر در چاپخانه‌های بلژیک بود که اکثراً این امر را در شمار وظایف وزارت مالیه دانسته نه مستشاران بلژیکی که خودسرانه تا آن تاریخ اقدام به دخل و

۱- مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۳۰

۲- همان مأخذ همان صفحه

تصرف در این کار کرده که نمونه بارز آن چاپ و انتشار سری تمبر C - ۷ بود که توسط ویکتور کاستین رئیس کل پست خراسان صورت و سپس دولت به سرعت اقدام به جمع آوری آنها کرده بود. در هر صورت جهت جلوگیری از چاپ و انتشار بی رویه تمبر و نشان های مخصوصی که بر پاکات و محمولات پستی به جای تمبر نقش می بست، از دولت تقاضای رسیدگی کامل و خواستار تفتیش در امور مربوطه شدند.^۱

با توجه به مطالب مذکور عمده مذاکرات مجلسیان در دوره اول قانونگزاری بیشتر پیرامون خلع نوز و مسئله پستخانه و گمرک ایران دور می زد تا آنجا که دولت به پیروی از خواست نمایندگان مصمم به عزل نوز و همکاران وی گردید. با پیش آمد مرگ مظفرالدین شاه در ۲۴ ذی قعدة سال ۱۳۲۴ موضوع کارشناسان بلژیکی تا معرفی دولت جدید به مجلس برای مدتی مسکوت باقی ماند. ولی جهت ممانعت از ورود نوز به کابینه جدید مسئله الزام معرفی وزرای مسئول به مجلس از طرف نمایندگان پیش آمد که متعاقب آن مذاکرات هیئت جدید دولت در نوزدهم ذی الحجه سال ۱۳۲۴ به مجلس معرفی ولی اسمی از وزیر پست به میان نیامد چه تا تعیین تکلیف نهائی کلیه اختیارات وزارتخانه مذکور موقتاً به وزارت مالیه محول گردید.

«امروز محتشم السلطنه از طرف دولت به مجلس آمد و رقعہ از صدر اعظم آورد که اینطور وزراء را معرفی نموده اند. مشیرالسلطنه وزیر عدلیه - ناصرالملک وزیر مالیه - علاءالسلطنه وزیر امور خارجه - وزیر افخم وزیر داخله - علاء الملک وزیر علوم - فخرالملک وزیر تجارت - دبیرالملک وزیر لشکر - مهندس الممالک وزیر معادن و طرق و شوارع - سپهسالار وزیر جنگ.»^۲

پس از معرفی کابینه و بحث و شور در زمینه های مختلف اکثر نمایندگان اظهار داشتند که: «وزیر گمرک و پست لازم نداریم، گمرک و پست با وزیر مالیه است و مسیو نوز که خود را وزیر می داند باید عزل شود.»^۳

پس از معرفی دولت در تاریخ بیست و یکم ذی الحجه به مجلس مذاکرات مفصل بین نمایندگان در خصوص وزراء مسئول پیش آمد که نظر اکثریت قریب به اتفاق آنان شناسائی

۱- مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۸۸. بتاريخ ۲۳ ذی قعدة ۱۳۲۴

۲- تاریخ بیداری ایرانیان تألیف ناظم الاسلام کرمانی، صفحه ۷۹ باهتمام سعیدی سیرجانی

۳- همان مأخذ، همان صفحه .

هیئت دولت با حذف و عزل نوز از جمع وزراء بود.^۱

در تأیید مذاکرات اخیر در بیست و دوم ذی‌الحجه سال ۱۳۲۴ عموم اهالی تبریز به عنوان اعتراض دست از کار کشیده و عرضحال خود را توسط نمایندگان مجلس به محمد علیشاه ابلاغ و رسماً اعلام داشتند که تا عملی شدن مقاصدشان دست از کار خواهند کشید. بیانیه مزبور شامل هفت خواسته بود که به شرح زیر مرقوم است:

اول - اعلیحضرت مشروطه بودن سلطنت ایران را به دستخط صادر فرمایند.

دوم - عدد وزراء مسئول عامل از هشت نفر نباید زیادتیر شود و اگر در آینده وزارتخانه دیگری لازم گردد تأسیس آن بعد از تصویب مجلس شورای ملی باید شود.

سوم - غیر از هشت وزیر مسئول عامل نباید کسی بنام وزیر نامیده شود.

چهارم - باید نوز و وکیل او مسیو پریم فوراً معزول و لاورس رئیس گمرک و پست تبریز هم باید فوراً توقیف شود.

پنجم - ساعدالملک فوراً معزول شود.

ششم - جبران نواقص قانون اساسی و نوشتن متمم آن شود.

هفتم - شاهدگان از وزارت ممنوع باشند.^۲

دو روز پس از قرائت بیانیه مردم در مجلس وکلای آذربایجان وارد تهران و قدم به مجلس گذاردند و بعد از یک شور مفصل اکثریت به اتفاق نمایندگان در تاریخ ۲۶ ذی‌الحجه سال ۱۳۲۴ برابر ۲۰ بهمن ۱۲۸۶ شمسی رسماً از شاه تقاضای عزل نوز و پریم و لاورس را خواستار که بلافاصله مورد موافقت قرار و حکم عزل اشخاص نامبرده همراه با توقیف لاورس در تبریز در تاریخ بالا صادر شد از آن پس ادارتین گمرک و پست رسماً از سلطه بلژیکیان خارج و تحت سرپرستی مستقیم وزارت مالیه قرار گرفت.

تقاضای محاکمه نوز و لاورس

پیرو مذاکرات پیشین مجلس و تقاضای مجلسیان از دولت مبنی بر عزل و محاکمه مستشاران بلژیکی دولت در صدد محاکمه و رسیدگی به حساب بلژیکیان در گمرک و پستخانه برآمد، لذا به دستور ناصرالملک وزیر مالیه کمیسیونی مرکب از دو نفر مستوفی به اسامی

۱- تاریخ بیداری ایرانیان تألیف ناظم‌الاسلام کرمانی، صفحه ۷۹ باهتمام سعیدی سیرجانی

۲- همان مأخذ همان صفحه

محمد علیخان و میرزا زین‌العابدین خان گرکانی به اتفاق یک مستوفی ناظر بنام ابوالحسن خان در وزارت مالیه تشکیل و شروع به کار کرد، با وجود کارشکنی‌های پی‌درپی در کار کمیسیون چندین فقره اخاذی و اسناد پرداختی بدون مجوز مشاهده گردید که معلوم نبود چگونه کارسازی شده است^۱ چون سوء استفاده‌های مالی نوز و همکاران وی برملاء شد، آنان دست به هدم و غارت مدارک دراز و تا حد امکان مقدار متناهی اسناد و مدارک را سوزانده و از میان بردند تا به زعم خویش آثار جرائم گذشته را محو نمایند. متعاقب این عمل اکثر نمایندگان در تاریخ ششم و هشتم محرم سال ۱۳۲۵ ضمن مذاکره پیرامون اقدامات اخیر مستشاران بلژیکی سخن به اعتراض آغاز و دو تن از آنان در رابطه با موضوع اخیر چنین اظهار کردند:

«سعدالدوله، قرار شد بجای نوز مسیو کینه یا نالار به عنوان ناظمی یا مستشاری در گمرک باشند. مستشارالدوله، حتی لاورس را هم تلگرافاً خواستیم توقیف باشد تا خیانت او ثابت شود باید هرچه زودتر چاره کرده که اسناد بیشتر از میان نرود حتی مذاکراتی را که نزد مسیو پریم و نوز بوده و جنبه سندیت داشته سوزانیده‌اند.»

چون عرصه کار بر بلژیکیان تنگ آمد تنها راه چاره را در فرار تشخیص به طوریکه لاورس رئیس سابق پستخانه تبریز که در توقیف بود از کشمکش میان دولت و مجلس استفاده و بدون کسب اجازه در یک فرصت مناسب از ایران خارج و از طریق روسیه راهی بلژیک گردید.

قضیه فرار لاورس موجب هیاهوی فراوان و زبازد خاص و عام شد چنانکه عمده مذاکرات و کلاء در جلسه روز هفدهم محرم ۱۳۲۵ پیرامون مسئله لاورس مطرح و مجلس دولت را مسئول خروج نامبرده از ایران قلمداد کرد.

«با اینکه از دولت خواستیم و دستور داده شد لاورس توقیف باشد باین ترتیب نامبرده باز به فرنگستان رفت.»^۲

از تاریخ فرار لاورس از ایران اطلاع دقیق در دست نیست لیکن به استناد مذاکرات اخیر نمایندگان چنین استنباط می‌شود که خروج نامبرده در فاصله روزهای هشتم تا هفدهم محرم سال ۱۳۲۵ با دخالت روسها انجام که در آن تاریخ با دقت مراقب سرسپردگان و ابادی خود بودند لذا قویاً خاطرنشان می‌شود که زمینه خروج لاورس از مدتها پیش توسط آنان فراهم

۱- استناد به کتاب از ماست که بر ماست، صفحه ۱۸۲

۲- مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۱۶۶

شده باشد و اما از سرنوشت نوز تا شانزدهم ماه صفر خبری در دست نیست همینقدر می دانیم که وزارت مالیه ظاهراً مشغول رسیدگی به حساب وی بود لیکن در تاریخ فوق سؤالاتی راجع به نوز از طرف صنایع الدوله رئیس مجلس خطاب به وزیر مالیه مبنی بر عدم رسیدگی و پیش آمد وقفه در حساب وی و خروج قریب الوقوع نامبرده از ایران مطرح می شود.

«صنایع الدوله - جناب وزیر مالیه چند فقره سؤال بود که از طرف اعضاء محترم مجلس باید سؤال شود اول فقره مسیو نوز است که می گویند این روزها حرکت خواهد کرد و معلوم نشد حساب او چه شد. وزیر مالیه - حرکت نوز معلوم نیست و شنیده ام و همچو بنائی نبود اما از بابت حساب مشغول او بودند و دانستند و اینکه نتیجه زودتر به دست نیامد بجهت این است که مال چند سال است و تودرتو و درهم. محمداسماعیل نماینده - مسیو نوز مادامیکه به حسابش رسیدگی نشود خواهد بود که مردم اطمینان حاصل کنند یا آنها را مانند لاورس خواهد رفت».

«حاج امین الضرب نماینده - لاورس هم کترات شده چطور می تواند بی اجازه برود. سعدالدوله نماینده - لاورس هم کترات شده بود و با آن دستخطی که در توقیف او صادر گردید باز رفت از جناب وزیر مالیه سؤال کردیم گفتند خبری نداریم حالا مسیو نوز خواهد رفت و ایشان خواهند گفت خبری نداریم و مخصوصاً لاورس را مسیو نوز روانه کرد و پنج هزار تومان هم پول داد باید او را از سفارت بخواهید بجهت اینکه در خصوص تمبرهای پستی که میانه او و مسیو پریم نقاقت افتاد و تقلبات آنها معلوم شد مسیو نوز نگذاشت میانه آنها صلح داد و لاورس به شاهزادگان و بزرگان این شهر گفته بود یک وقتی دولت بخواهد من تمام خیانت های مهم شهری های خودم را ثابت می کنم حال ما هم برای همین می خواهیم. دیگر فرمودید مشغول محاسبه او هستیم خیلی خوب است که به میل خود حساب پس بدهد. وزیر مالیه - در محاسبه مسیو نوز از بابت جمع بدلخواه اوست ولی در باب مخارج بطور دلخواه او نیست و یکی یکی رسیدگی خواهد شد و مخصوصاً گفتم و خودش قبول کرد که این دو سال را از روی عایدات کل به محاسبه او رسیدگی شود واقعاً آنچه از گمرک رسیده چه بود و این مخارجی که او گفته چه بوده است چون مخارج در این دو سال خیلی درهم بوده باید آنرا تفکیک کرد.»^۱

ظاهر قضیه چنین می نماید که دولت به دقت مشغول رسیدگی به امور مالی سابق

۱- مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۲۴۱ الی ۲۴۵

یستخانه و گمرک است ولی مسئله روشن نیست که نوز حساب پس داده از ایران خارج و یا همانند همکار بلژیکی خود تحت حمایت دولت روسیه ایران را ترک گفته بهر تقدیر نوز در تاریخ ۱۷ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۵ هـ - ق (برابر با ۹ خرداد ۱۲۸۶ و ۳۰ مه ۱۹۰۷) از تهران به مقصد روسیه حرکت و چون به بندر انزلی رسید با توده انبوه مردم مواجه و اهالی مانع از داخل شدن او به کشتی و خروج از ایران شدند که در نتیجه کار بالا کشیده و غوغا برخاست، سرانجام مردم صحت اجازه خروج نامبرده را تلگرافی از مجلس استعلام کردند^۱ جواب هرچه بود حکایت از رضایت داشت بالاخره پس از کسب اجازه نامبرده ایران را ترک و از طریق روسیه راهی کشور خویش شد تا با وجوه به دست آمده و حیف و میل شده از بیت‌المال ایرانیان زندگی راحت و مرفهی را آغاز کند شاید اظهار نظر ما در این مورد یکطرفه و از روی حب وطن خواهی باشد، ولی شایان توجه است نظر وارده در باره نوز را از دیدگاه یک خارجی مطرح نمائیم. مستر شوستر مستشار خارجی مالیه ایران که بر اثر تحریکات و زمینه‌چینی‌های ژوزف مرنارد همکار بلژیکی نوز و التیماتوم دولت روسیه از ایران خارج گردید تحت عنوان مطلبی درباره نوز و اعمال خلاف وی در ایران پس از شرح مبسوط در کتاب خود چنین می‌نویسد:

«مظفرالدین شاه نوز را برای احداث و تشکیل گمرک ایران انتخاب نمود ولی مشارالیه در کار خود به قسمی ترقی کرد که حیرت‌انگیز بود و به زودی صاحب اقتدار و تمول بسیار و نزد دولت روس محترم گردید. اول کاری که وکلا مجلس دوره اول نمودند این بود که شاه را مجبور نمودند که در دهم فوریه سال ۱۹۰۷ برابر ۲۶ ذیحجه ۱۳۲۴ هـ - ق نوز را با مشاغل بزرگ عدیده که داشت معزول و از خدماتش منفصل کند همین جناب محترم بود که در چندین معامله راجع به خزانه دولت ایران مراسله و پیشکاری نمود تعرفه^{*} موجود گمرک ایران را که شرح آن مفصلاً ذکر خواهد شد او ترتیب داده و دو فقره استقراض از دولت روس که اکنون برای دولت ایران مورث اشکال و زحمت فوق‌العاده گردید به سعی او انجام گرفت درباره او می‌گویند که اکنون در بلژیک از املاک و قصوریکه از پولهای ایران برای خود مرتب نموده بهره‌مند و محظوظ می‌شود.^۲»

۱- استناد به کتاب آبی یا گزارش محرمانه وزارت خارجه بریتانیا جلد اول، صفحه ۵۲ به کوشش امیر بشیری

*- نگاه کنید به کتاب استقلال گمرکی ایران، صفحات ۵۲ الی ۲۰۲

۲- اختناق ایران، صفحه ۷۷ و ۷۸

علل انزجار مردم از مستشاران بلژیکی

از ابتدای ورود مستشاران بلژیکی به ایران و قبض ید شدن مشاغل مهم مملکت به ویژه پست و گمرک توسط آنان و اقدام به برخی اعمال خلاف و خودسرانه و سودجویانه همراه با خیانت در برخی سازمانهای دولت که عواقب زیان بار آن کلاً دامنگیر ملت و دولت گردید، از آن جمع کمتر فردی را می توان سراغ نموده که به پاکدامنی و اصول امانت داری پایبند و به خوشنامی در دستگاههای دولتی ایران شناخته شده باشد فلسفه استخدام مستشاران بلژیکی برای ملت و دولت ایران در یک جمله مختصر تحت عنوان "اصلاحات اداری در ایران" خلاصه می شود لیکن پس از مدتی که از ورود آنان به ایران گذشت اصل مسئله مهم اصلاح طلبی و سر و صورت دادن به دستگاههای دولت در بوته فراموشی و بلژیکیان نه تنها به مفاد و قراردادی که خود تعهداً تقبل مسئولیت آنرا نموده بودند توجه ای نکردند بمانند، بل قدم از حد معمول و متعارف نیز فراتر گذارده و علناً به اعمال خیانت آمیز و تضعیف دولت دست زدند و در این راه از رئیس الرؤسای آنان نوز گرفته تا پائین ترین مقامات آن جمع ناگهان سر از کار سیاست بیرون و روزگار خود را علناً وقف خدمت به بیگانگان و دشمنان دیرین این مرز و بوم چون روس و انگلیس کردند و در حقیقت وکیل الدوله دولتین مذکور در ایران شدند. جای بسی تعجب است که این مستشاران فرصت طلب چون در کار خود استوار شدند بر سر کسب و احراز مقامات و مشاغل مهم میان خود اختلاف سلیقه پیدا و گاهی نیز به نزاع برخاسته و حتی در پاره ای مواقع برای بیرون راندن یکدیگر از میدان مبارزه به انواع لطایف الحیل توسل می جستند. اینان برای کسب مشاغل و پیشی گرفتن از یکدیگر اشتباهی سیری ناپذیر داشتند. صرف نظر از دهها اعمال غیر قانونی مستشاران بلژیکی که عامداً و خودسرانه انجام گرفت و منجر به بدبینی و انزجار مردم نسبت به نوز و همکاران وی گردید، اینجانب به استناد چندین کتاب و مدارک معتبر پاره ای از اقدامات بی رویه و خلاف آنان را به هنگام تصدی مشاغل مهم که جملگی به زیان کشور ما بود برشمارده و قضاوت درباره آن جمع را به عهده خوانندگان محول می کنم.

۱- وضع و تنظیم تعرفه جدید گمرکی بوسیله نوز در سال ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ بین دولتین ایران و روسیه و انگلیس که من حیث المجموع کلیه مفاد و محتوی قرارداد به ضرر دولت ایران و به سود دول متقابل انجام شد^۱ چه متعاقب وضع تعرفه های جدید است که تهاجم

۱- نگاه کنید به کتاب استقلال گمرکی ایران، صفحه ۱۵۹ الی ۱۹۳.

گسترده اقتصادی غرب بویژه روسیه به ایران آغاز و اکثر بازارهای ایران از اجناس بنجل و مستعمل روسی اشباع می‌شود.

لازم به گفتار است که تا پیش از وضع تعرفه‌های مورد نظر موازنه کالا بین ایران و روسیه در جمع به زیان روس و سود ایران بود و در حقیقت تا سال ۱۹۰۱ ایران را باید در رابطه متقابل بازرگانی کشور مهاجم اقتصادی به حساب آورد.^۱

۲- وکالت نوز در چند فقره استقراض کمرشکن از روسیه و انگلیس که وجه‌الضمان آن با گرو گذاردن عایدات بیست ساله شیلات، پست، تلگراف و گمرکات جنوب ختم گردید.^۲

۳- چاپ و انتشار غیرقانونی تمبر پست جهت بهره‌برداری شخصی که یک نمونه آن توسط ویکتور کاستین در ایالت خراسان انجام گرفت و دیگر فعل‌وانفعالات غیرقانونی که توسط کامیل مولیتور آخرین بازمانده آنان در پستخانه انجام که در مباحث بعد به شرح آن خواهیم پرداخت.^۳

۴- اختلاس بی‌حد و حساب نوز به هنگام تصدی مشاغل گوناگون که منجر به حیف و میل سرمایه ملت و انباشته شدن آنها در بانکهای خارج گردید.^۴

۵- کارشکنی و سد راه اصلاحات شدن به‌ویژه اختلال در امور مالیه کشور توسط ژاک ژوزف مرنارد بلژیکی که نمونه بارز آن ممانعت از پیشرفت اساسی اصلاحاتی می‌شد که توسط مورگان شوستر مستشار و خزانه‌دار کل در شرف انجام گرفتن بود^۵ جو موجود تا صدور التیماتوم دولت روسیه به ایران مبنی بر خروج فوری و بدون قید و شرط شوستر از ایران ادامه داشت.

۶- دخالت خودسرانه در سازمان‌های دولتی ایران با صلاحدید سفارت روسیه که یک نمونه بارز آن دخالت علنی انگلس مستشار بلژیکی در کار مستر مکین مستشار ضرابخانه

۱- کتاب روابط بازرگانی ایران و روسیه تألیف ماروین.ال.انتز، صفحه ۱۳ ترجمه عطاالله نوریان

۲- نگاه کنید به کتاب تاریخ امتیازات در ایران تألیف ابراهیم تیموری، صفحه ۳۸۸

۳- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۱۴۲۱ الی ۱۴۲۶

۴- استناد به کتاب اختناق ایران، صفحه ۷۷ و ۷۸

۵- همان مأخذ صفحه ۳۲ و ۷۷ و ۳۴۵

است.^۱

۷- ممانعت و جلوگیری از احراز مشاغل مهم پست و گمرک توسط کارکنان ایرانی و اقدام بی‌رویه در استخدام مأمورین دون پایه بلژیکی به عنوان مستشار و جایگزینی آنان در مشاغل مهم دولتی که بیشترین آن توسط ژوزف مرنارد بلژیکی انجام گرفت.^۲

۸- اقدام و صحنه سازی بر علیه یکدیگر به جهت کسب مشاغل مهم دولت و به رکود و وقفه کشاندن امورات مهم دولتی^۳ و سایر اقدامات بی‌شمار غیرقابل ذکر.

با توجه به مطالب مذکور اقدام به اعمال خلاف قانونی مستشاران بلژیکی در طرفداری از دول بیگانه به‌ویژه دولتین روس و انگلیس که از سالها پیش چشم طمع به کشور ما دوخته بودند باعث گردید که مردم ایران خاصه کارکنان پست و گمرک آن جمع را عمال بیگانه تلقی و علی‌الاصول از هیچ‌گونه دشمنی نسبت به آنان دریغ نورزیده و چه بسا در پاره‌ای مواقع عکس‌العمل شدید از خود بروز که منجر به ضرب و جرح و ندرتاً به کشته شدن آنان نیز بیانجامد، چنانچه مقارن انقلاب مشروطیت و اوج مبارزه مردم بر علیه حکومت استبداد سوء قصدی بر علیه کنستان Constan مستشار بلژیکی گمرک و پست در بندر بوشهر به وقوع که تصادفاً نامبرده از مهلکه جان سالم بدر لیکن همسر وی مورد اصابت گلوله واقع و در دم جان سپرد.^۴

مشابه رویداد مذکور در نخستین سالهای جنگ بین‌الملل اول در اصفهان اتفاق افتاد که منجر به کشته شدن رئیس بانک استقراضی روس و مجروح شدن مسیو پا که مستشار بلژیکی مالیه و پستخانه شد.^۵

گو اینکه این قبیل وقایع و رویدادهای مشابه با هیچیک از موازین قانونی و اخلاقی منطبق نیست ولی در نقطه مقابل نیز کلیه عملکردها و رفتار خودسرانه مستشاران بلژیکی هم با هیچیک از موازین قانونی و اصول اخلاقی مطابقت نداشت. از قتل گریباندوف روسی گرفته تا اتفاقات مشابه بعدی کلیه واکنش‌ها در واقع خنثی‌کننده کنش‌هائی محسوب می‌شود که بیگانگان خود بدواً زمینه‌ساز اصلی آن بودند. بنابراین تمام عکس‌العملهای پیش آمده

۱- استناد به کتاب روس و انگلیس در ایران تألیف فیروز کاظم‌زاده، صفحه ۳۳۴ و ۳۳۵

۲- استناد به کتاب از ماست که بر ماست، صفحه ۲۵۹ و اختناق ایران، صفحه ۷۷

۳- استناد به کتاب ایران در جنگ بزرگ تألیف مورخ‌الدوله سپهر، صفحه ۳۳۰ و ۳۳۱

۴- سفرنامه ویلسون، صفحه ۲۷۶ ۵- ایران در جنگ بزرگ، صفحه ۱۷۷

حکم فریاد اعتراض ملت مظلومی را داشت که به رأی‌العین شاهد تاراج حقوق حقه خود به دست مشت‌های عمال بیگانه بود. با وجود این برخی از مورخین جسته و گریخته سعی در تبرئه کردن هیئت مستشاران بلژیکی داشته و در مقام دفاع از آنان تحت عنوان این مطلب چنین استدلال کرده‌اند: «اگرچه بلژیکیان در ادارات ما به درستی و صداقت رفتار نکردند لیکن بیشتر تشکیلات اداری ما به‌ویژه پست زیر نظر آنان شکل و فرم گرفت».

متأسفانه باید خاطر نشان ساخت، بیشتر مستشارانی که ظاهراً برای اصلاحات اداری به استخدام دولت ایران درآمدند به استثنای تعداد انگشت‌شماری چون مورگان شوستر مستشار مالیه و گوستاو ریدرر مستشار اتریشی پستخانه و تعداد انگشت‌شمار دیگر جملگی به بدنامی و سوء سابقه مشهور و قصد و نیتی جز چپاول و خدمت به اربابان خارجی و متورم کردن جیب گشاد خود نداشتند و در این راه غیر مشروع نیز بسا مرتکب اعمال خلاف غیرقانونی شده که کم و بیش شرح آن مذکور افتاد علیهذا در تأیید موضوع چکیده مطلب را در سطری به شرح زیر خلاصه می‌کنم. خارجی‌ان نه تنها برای ملت ایران هدیه‌ای به ارمغان نیاوردند، بل اگر ندرتاً خدمتی از آنان سر زد در قبال آن خدمت دو صد چندان از بهای متاع به یغما بردند.

تغییر و تحولات پستخانه در زمان بلژیکیان

پس از ورود ژوزف نوز بلژیکی و همراهان به ایران نامبرده ابتدا به عنوان مستشار گمرک وارد آن دستگاه و بعد از مدتی به مدیر کلی پست و گمرک برگزیده شد و چندان طول نکشید که به وزارت پست رسید در زمان وزارت نامبرده بود که تعداد زیادی مستشار بلژیکی وارد ایران و در ادارتین پست و گمرک داخل و مشاغل مهم آن دو دستگاه را به خود اختصاص دادند. گذشته از خدمات غیر صادقانه‌ای که از بلژیکیان سر زد عمده تغییر و تحولات اداری که در زمان تصدی آنان انجام گرفت شامل چند رویداد قابل ذکر است که به شرح زیر مرقوم می‌شود.

الف - الغای رسم اجاره در پستخانه

ملغی شدن رسم اجاره در ادارات دولتی نخستین بار در سال ۱۳۱۷ هـ - ق به فرمان مظفرالدین شاه در اداره گمرک اجراء و پی‌آمد آن در تاریخ هیجدهم ذی‌الحجه سال ۱۳۱۸ کلیه عوارض داخلی گمرک و حقوق راهداری و غیره از میان برداشته و تحت ضوابط جدیدی

درآمد^۱ متعاقب این امر از ابتدای سال ۱۳۱۹ رسم اجاره در پستخانه ملعی و نظر به اهمیت روزافزون ادارت پست و گمرک آن دو سازمان در یکدیگر ادغام و تشکیل وزارتخانه واحدی بنام پست و گمرک را دادند که ابتدا نوز به سمت مدیرکلی و سپس در سال ۱۳۲۰ هـ - ق به مقام وزارت آن دو دستگاه منصوب شد.

ب - ایجاد بیمه پستی

آشنائی با واژه بیمه نخستین بار از سال ۱۳۰۸ هـ - ق مقارن با سلطنت ناصرالدین شاه آغاز و مطابق قراردادی که بین دولت ایران و لازار پولیاکف روسی در اول ماه جمادی الاول سال ۱۳۰۸ منعقد گردید امتیاز تأسیس کمپانی بیمه به مدت ۷۵ سال به شخص نامبرده واگذار شد که برخی از مفاد آن شامل بیمه پست و حوزه عملکرد پست ایران را دربر داشت^۲ ولی چون اقدامات صاحب امتیاز روسی برای تأسیس کمپانی بیمه با عدم موفقیت روبرو شد مسئله بیمه تا سالیان سال امری فراموش شده تلقی و تا ورود مستشاران بلژیکی به ایران و داخل شدن آنان در پستخانه هم هیچگونه اسناد و مدارکی دال بر کارکرد این مهم در دست نبوده، همین قدر می دانیم که رواج و تاریخ تأسیس آن در پست توسط بلژیکی‌ها صورت و مربوط به بعد از سال ۱۳۱۹ می شود.^۳

ج - تغییر مشخصات مهر پست داخله از فارسی به لاتین

برابر توافق حاصله بین نمایندگان دول داخل در اتحادیه جهانی پست مبنی بر چگونگی کاربرد مهر و استعمال آن در مرسولات پستی چنین مقرر گردید که از دو گونه مهر در امر ارسال مراسلات داخلی و خارجی استفاده شود.

۱- مشخصات مهر داخله:

استعمال مهر برای مرسولات داخلی قاعده‌تاً می باید با مشخصات تاریخ روز، ماه و سال هر کشور منطبق باشد.

۱- نگاه کنید به کتاب استقلال گمرکی ایران، صفحه ۱۴۹

۲- تاریخ امتیازات ایران، صفحه ۳۵۲

۳- استناد به سفرنامه خراسان تا بختیاری تألیف هانری رنه دالمانی، صفحه ۷۹۹ ترجمه فره‌وشی

۲- مشخصات مهر خارجه:

استعمال مهر برای مرسولات خارجی الزاماً باید تابع قوانین پست مبنی بر قبول استفاده از تاریخ مسیحی گرگورین* باشد. تا پیش از ورود مستشاران بلژیکی در پستخانه مرسولات داخلی با علائم مشخصه تاریخ معمول کشور ممهور لیکن به استناد برخی از منابع چنین پیداست که در زمان تصدی آنان روش معمول گذشته تغییر و کلیه مرسولات پستی با مهر دارای اعداد و تاریخ خارجی ثبت و صادر می‌گردید به طوریکه امروزه تعداد زیادی پاکات پستی با علائم مشخصه مذکور در دست است که خود دلیل بارز بر این مدعاست^۱ نخستین اعتراض علنی به روش مورد بحث ابتدا توسط نمایندگان دوره اول قانونگزاری در مخالفت با نوز و مستشاران بلژیکی آغاز^۲ ولی با عدم تصمیم‌گیری قاطع از طرف مقامات مسئول روبرو و بدینسان مسئله تا سالیان سال مسکوت باقی ماند. در دوره چهارم قانونگزاری و مصادف با ریاست کامیل مولیتور بلژیکی بر پستخانه موضوع بار دیگر در مجلس مطرح و مورد اعتراض یکی از نمایندگان بنام سدیدالملک واقع و اعتلاءالسلطنه وزیر وقت در مجلس تحت سؤال و جواب نمایندگان قرار گرفت که خلاصه آن سؤال و جواب به شرح زیر می‌باشد.

«سدیدالملک نماینده - خواستم از آقای وزیر پست و تلگراف سؤال کنم که این شهرهائی که برای پاکت پست تاریخ می‌زنند یکی در آن نقطه که پاکت می‌دهند می‌زنند و یکی در موقع ورود بدبختانه نه کسانی که اینجا پاکت می‌گیرند می‌فهمند چه تاریخی است و نه موقع دادن زیرا تاریخ این پاکت‌ها موافق تاریخ مملکت ما نیست خواستم عرض کنم که در مملکتی که خودش تاریخ دارد علت اینکه تاریخ شمسی را معمول نمی‌دارند چیست»^۳

سپس وزیر پست و تلگراف چنین اظهار داشت:

*- سالنامه مسیحی که در فاصله سالهای ۱۵۷۲ تا ۱۵۸۵ بوسیله پاپ گرگوار Geregoar سیزدهم اصلاح و وضع و بدان اسم نامیده شد.

۱- ۹ طغرنامه با امهار مشخصه تاریخ ورود و صدور از دفاتر پست شاهسوار، رشت، تهران، ساری و استرآباد از سالهای ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۴ هـ- ق در دست نویسنده کتاب حاضر می‌باشد کلیه نامه‌ها مربوط به میرزا حسین خان منشی‌باشی اداره کل پست و بعدها وزارت پست و تلگراف است نامبرده جد مؤلف می‌باشد.

۲- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۳۰

۳- مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی دوره چهارم قانونگزاری، پنج‌شنبه ۲۳ قوس ۱۳۰۰ مطابق ۱۵ ربیع‌الثانی ۱۳۴۰، جلسه ۴۸

«اعتلاء السلطنه وزیر - مراسلات دو قسم است مراسلات بین‌المللی و مراسلات داخلی مملکت. آنچه راجع به مراسلات بین‌المللی است باید تاریخی که تمام دول، یعنی اتحاد بین‌المللی پست قبول کرده که تاریخ گرگورین است معمول باشد و اداره پست هم از برای صرفه‌جوئی همان مهرهائی را که در آلمان حک کرده‌اند از راه صرفه‌جوئی در داخله هم استعمال می‌کنند ولی همانطور که آقای سدیدالملک فرمودند تصدیق می‌کنم اهالی به این تاریخ مسبوق نیستند و ممکن است که در بعضی مواقع اشکالاتی پیش بیاید و به همین جهت دستور داده شده ولو اینکه یک خرجی برای اداره پست خواهد داشت، زیرا دوپست‌ویست دفتر پستی است و از برای هر دفتری یک مهر لازم معذالک دستور داده شد که با کمال صرفه‌جوئی مهرهائی برای مراسلات داخلی تهیه کنند که مقصود آقا که خود منمهم تصدیق دارم بعمل آید...».

همانطور که به نظر رسید از تاریخ فوق‌الذکر به بعد از جانب مسئولین مربوطه تصمیم به تغییر تاریخ امهار داخل پست از اعداد فرنگی به فارسی گرفته شد و بزودی امهار گوناگون با مشخصات سال خورشیدی برای دفاتر مختلف تهیه و ظاهراً نیز از سال ۱۳۰۱ شمسی در کار ارسال مراسلات پستی وارد گردید.

نکته قابل ذکر اینکه در امهار قدیمی علائم روز و سال به اعداد خارجی نوشته ولی عدد مشخصه ماه همیشه به عدد لاتین نوشته می‌شد که اعداد دوازده‌گانه ماهها بترتیب از ۱ تا ۱۲ به شرح زیر است:

I II III IV V VI VII VIII IX X XI XII

اشکال هندسی اکثر این امهار از دوایر بزرگ و کوچک در داخل یکدیگر تشکیل که بین دو دایره اسامی دفاتر پست با ذکر کلمه وارد برای نامه‌های رسیده و ذکر کلمه صادر برای نامه‌های فرستاده به حروف فرانسه و فارسی و در داخل دایره کوچک تاریخ روز و ماه و سال به اعداد خارجی نوشته شده بود. تعداد کمی از امهار قدیمی به صورت هذلولی و ندرتاً هشت ضلعی دیده می‌شود.

د - آغاز به کار پست دریائی توسط مستشاران بلژیکی

با نفوذ سیاسی و نظامی بریتانیا در خلیج فارس و سواحل جنوبی ایران دولت ظاهراً در صدد مقابله با انگلیس‌ها برآمد بدین منظور در سال ۱۳۰۳ ه - ق برابر ۱۸۸۵ میلادی

اقدام به خرید چند فروند کشتی بخار جنگی از کشورهای خارجی کرد لیکن با مخالفت شدید انگلیس‌ها روبرو گردید ولی سرانجام یک فروند کشتی جنگی به کشور آلمان سفارش داده شد که بنام پرسپولیس وارد آبهای جنوبی گردید مدتی بعد یک فروند کشتی دیگر بنام شوش خریداری شد که در کارون علیا حرکت می‌کرد آنگاه به مرور چندین فروند کشتی بنامهای گیلان، مازندران، مظفری و آذربایجان خریداری گردید که متعلق به پست ایران بود این سفاین علاوه بر انجام خدمات پستی در آبها و سواحل جنوبی ایران وظیفه حراست از آن مناطق را نیز بر عهده داشتند این ناوگان زیر نظر مستشاران بلژیکی و تحت فرماندهی یک کاپیتان نیروی دریائی بلژیک قرار و افسرانی که مأمور خدمت در آنها بودند عبارتند از ماتون Mathon، بوتی Boty، و کلارک Clark که مدت پنج سال فرماندهی ناو مظفر را بر عهده گرفتند لیکن از سال ۱۳۲۹ هـ - ق برابر ۱۹۱۱ میلادی کلیه ناوگان پستی زیر نظر فرماندهی دوپی‌یر Depiere بلژیکی قرار و بدین ترتیب دولت دارای یک ناوگان پستی در سواحل جنوبی ایران گردید که امور خدمات پستی را در خلیج فارس و دریای عمان و شهرهای ساحلی به خوبی انجام می‌داد این امر تا سالهای اولیه جنگ بین‌الملل اول ادامه داشت لیکن پس از اشغال بلژیک به دست آلمانها فرمانده ناوگان پستی ایران را ترک و به کشورش عزیمت نمود از آن پس چند صباحی ناوگان مذکور زیر نظر مأمورین ایرانی گمرک و پست بوشهر قرار گرفت و مدتی بعد رسماً تحت سلطه انگلیسها درآمد و تا پایان جنگ در دست آنان باقی و بدین ترتیب استقلال ناوگان پستی ایران از میان رفت.^۱

۱- خلیج فارس در عصر استعمار تألیف ر.وادالا صفحه ۳۴ و ۶۶ ترجمه شفیع جوادی

فصل دهم

اوضاع پستخانه پس از عزل نوز

پس از خلع نوز در تاریخ ۲۶ ذیحجه سال ۱۳۲۴ هـ - ق (برابر ۲۰ بهمن ۱۲۸۵ ش)، ادارات پست و گمرک از یکدیگر جدا و زیر نظر وزارت مالیه درآمد. نخست با موافقت مجلس مقرر گردید مسیو کینه یا نالار بلژیکی به عنوان نظامت یا مستشار در اداره گمرک مشغول به کار شود^۱ ولی به زودی تصمیم اخیر منتفی و ژوزف مرنارد بلژیکی موقتاً از طرف وزیر مالیه مأمور اداره گمرک شد.^۲

نظیر چنین اقدامی برای پستخانه نیز مصداق عمل پیدا می‌کند. منابع موجود از تاریخ ۲۰ شعبان سال ۱۳۲۵ هـ - ق (برابر ۷ مهرماه ۱۲۸۶ شمسی و ۲۹ سپتامبر ۱۹۰۷ میلادی) از وجود مستشار بلژیکی بنام کامیل مولیتور به عنوان ریاست کل پستخانه نام می‌برند^۳ که بدون شک تاریخ انتصاب وی پس از خلع نوز و پریم انجام پذیرفت شخص مذکور نزدیک به پانزده سال به عنوان رئیس کل پست ایران در وزارت پست و تلگراف خدمت نمود ولی کارنامه اداری وی من حیث‌المجموع حکایت از خدمات غیر صادقانه‌ای دارد که در مبحث مربوطه از آن سخن گفته خواهد شد.

از اواسط ماه محرم سال ۱۳۲۵ دولت تصمیم به ایجاد وزارت مستقل پست گرفت و

۱- مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۱۶۶

۲- تاریخ بیداری ایرانیان جلد چهارم، صفحه ۱۱۰

۳- استناد به سفرنامه خراسان تا بختیاری، صفحه ۷۹۹

مهدی‌خان غفاری وزیر سابق پست را به وزارت آن دستگاه انتخاب نمود^۱ ولی چون اقدام اخیر مغایر با تصمیمات پیشین مجلس مبنی بر تأیید هشت وزیر و هشت وزارتخانه می‌شد موضوع توسط نمایندگان در جلسه پنج‌شنبه ۲۹ محرم سال ۱۳۲۵ هـ.ق در مجلس مطرح و مسئله از پیش امری مردود شده تلقی گردید.

دیگر در باب وزراء هشتگانه مذاکره شد که یکی از مطالب ملت این بود که وزراء بیش از هشت نفر نباید باشند و وزیر همایون که نباید دارای این اسم و لقب باشد حالا او را وزیر پست نموده‌اند.^۲

بدین ترتیب اقدام اخیر دولت مواجه با مخالفت علنی نمایندگان و پستخانه همچنان تحت نظر وزارت مالیه باقی ماند، و اما منابع مستند از واقعه مهمی که در ماه صفر سال ۱۳۲۵ قمری در پستخانه روی داد یاد کرده‌اند که نظر به اهمیت موضوع ناچار به ذکر آن خواهیم بود.

اعتصاب کارکنان پست و گمرک تبریز

منابع موجود از یک اعتصاب و تحصن تقریباً طولانی تحت عنوان دو خواسته مختلف در ادارات پست و گمرک نام برده‌اند که ظاهراً از دوم ماه صفر سال ۱۳۲۵ از تبریز آغاز و تا دهه اول همان ماه ادامه پیدا کرد. پیش درآمد اعتصاب از مخالفت کارکنان با ادامه خدمت رؤسا و مستشاران سابق که همچنان در مشاغل مهم پست باقی مانده بودند آغاز و ادامه آن سرانجام منجر به اعتصاب دیگری گردید که در ارتباط با استقراض جدید دولت از خارج می‌شد.

پس از خلع نوز از مناصب عدیده‌ای که داشت عموم کارکنان را این باور بود که دست مدیران سابق و مستشاران بلژیکی کلاً از کار کوتاه‌و به جای آنان کارمندان صدیق و لایق به کار گمارده شود لیکن مسئله چندان مهم تلقی نگردید و موضوع تا ماه صفر سال ۱۳۲۵ همچنان مسکوت و اکثر مسئولین سابق در مشاغل پیشین خود باقی و عموم کارکنان نیز چون گذشته نسبت به آنان حساسیت نشان می‌دادند چنین وضعی برای پستخانه‌های ایالت آذربایجان به‌ویژه تبریز مصداق عمل پیدا می‌کرد و چون اقدام قاطع از جانب مسئولین امور اتخاذ نگردید از تاریخ دوم ماه صفر سال ۱۳۲۵ کارکنان پست و گمرک به عنوان اعتراض و اعتصاب دست

۱- اسناد نویافته تألیف ابراهیم صفائی، صفحه ۲۳۲

۲- تاریخ بیداری ایرانیان، جلد چهارم، صفحه ۱۰۹

از کار کشیده و در انجمن ایالتی تبریز متخصص و تلگرافاً مجلس را در جریان موقوف قرار دادند. «یکشنبه دوم ماه صفر سال ۱۳۲۵ مذاکرات امروز مجلس ملی قرائت تلگرافی بود از طرف اجزاء پستخانه و گمرک تبریز از قرار مضمون ذیل. حضور محترم جناب احسن الدوله وکیل آذربایجان اجزاء ادارتین از تعدیات روساء مجبوراً تعطیل و در انجمن متخصص شدند. امضاء ارفع السلطان - ادیب نعمت»

پس از قرائت تلگراف احد از نمایندگان در رابطه با موضوع چنین اظهار داشت.

«بکرات عرض شده که بعد از معزولی مسیو نوز و پریم ادارتین گمرک و پست را لازم بود که وزارت مالیه یک نفر ایرانی تعیین نماید که از روی بصیرت عمل کرده و اداره را ضبط کرده نگذارد حال دولت و ملت تفریط شود و حال می بینم که هیچ اقدامی نشده بماند بلکه باقتدار نوز و پریم افزوده اند و مسیو مرنارد مجسمه صرف است و بی اجازه ایندو نفر هیچ کاری نمی تواند بکند و تلگراف گمرک و پست شاهد حال است باید وزارت مالیه اظهار کرده و مطالبه شود»^۱

ادامه اعتصاب مذکور تحت عنوان جدید به اعتصاب گسترده دیگری مبدل و به مرور حالت عمومی به خود گرفت که در این مسیر کارکنان پست و گمرک از سایر اقشار پیش قدم تر شدند. قضیه چنان بود که در ابتدای تأسیس مجلس شورای ملی چون دولت در مخمصه مالی قرار داشت ظاهراً جهت سر و سامان دادن به امور مملکت در صدد کسب قرضه جدید از دولتین روس و انگلیس برآمد که وجه الضمان آنها عایدات گمرک و پستخانه و تلگرافخانه پیشنهاد می کرد، چون مسئله استقراض در مجلس مطرح شد از ابتدا با مخالفت نمایندگان روبرو و پس از چندی با مخالفت عمومی مردم مواجه گردید. نخستین اقدامات انجام شده عکس العمل شدید کارکنان پست و گمرک بود که در تاریخ هشتم ماه صفر سال ۱۳۲۵ در تعقیب اعتصاب پیشین و در رابطه با مسئله جدید دست از کار کشیده و همچنان به تحصن ادامه دادند. این مسئله دوباره به مجلس کشانده شد که برخی از نمایندگان برله و برخی دیگر برعلیه پستیهای تبریز سخن گفتند. از دیدگاه سیاسی تجزیه و تحلیل موضوع اخیر هرچه بود حکایت از روشن نگری پستیهای در مخالفت با قرضه جدید داشت که خلاصه آن به شرح زیر در مجلس عنوان شد.

«احسن الدوله نماینده - جناب رئیس عرضی دارم اجازه بفرمائید در خصوص گمرک و

پست تبریز با وجود آن تلگرافی که رسیده، جوابی دیده نشد، تاکی باید ساکت بنشینم تلگرافی رسید که باید قرائت شود. متن تلگراف - جناب سعدالدوله و وکلای محترم آذربایجان این سوم تلگراف متحصنین اجزاء گمرک و پست است که مخابره کردیم تا حال جواب نرسید اگر ترتیب در کار است چرا جواب نمی آید که حجج الاسلام بتنگ آمده اند ملت بجان ایستاده اند علی العجالة آقای ثقة الاسلام و جمعی بحضور اعلی حضرت تلگرافاً عرض کرده اند صورت معاهده و قراردادنامه استقراض از دولتین را خواسته اند که ملاحظه شود بر شما وکلای محترم لازم است که قراردادنامه استقراض را بخوانید و ملاحظه نموده اطلاع بدهید احقاق حق شود.»

پس از بیانات اخیر عده ای دیگر از نمایندگان عدم رضایت خود را از تحسن دوباره کارکنان پست ابراز و حسنعلی خان یکی از نمایندگان در ارتباط با موضوع اخیر چنین اظهار داشت.

«اجزاء پست و گمرک به تکلیف خود عمل نکردند اول نباید به مجلس اظهار کنند بلکه باید به وزیر خودشان اظهار بدارند اگر به عرض آنها رسیدگی نشد آن وقت به مجلس اظهار دارند و چند روز است مذاکره می شود.»^۱

در هر صورت نتیجه کلی مذاکرات با حمایت اکثریت نمایندگان از کارکنان پست و گمرک پایان پذیرفت و بدین گونه ما شاهد مشارکت پی گیر کارکنان پست در اعتصاب و اعتراض به اقدام اخیرالذکر دولت شدیم که تقریباً شانزده سال پس از اعتراض میرزا حسن خان پستچی رئیس پستخانه تبریز در مخالفت با امتیازنامه رژی صورت گرفت، با این باور که حرکت اخیر به مراتب گسترده تر و ماهیت آن شناخته شده تر از واقعات رژی بود لیکن می باید از میرزا حسن پستچی به عنوان پیشرو مبارزین با استبداد در پستخانه نامبرد.

هرچند کار استقراض تا سقوط کامل استبداد در سال ۱۳۲۷ هـ - ق سر نگرفت ولی دولت مصرّاً در گرفتن آن مصمم و چون از جلب رضایت مجلسیان نتیجه ای حاصل نکرد. خود مستقیماً وارد عمل و یکی از مأمورین برجسته دولتی را راهی روسیه و متعاقباً به نوز بلژیکی تکلیف گردید که به نامبرده ملحق و باب مذاکره را جهت اخذ قرضه باز نماید. پیدا شدن دوباره نوز در زمینه سیاست و دخالت مجدد وی باعث برانگیخته شدن خشم مردم و موجبات نارضایتی دوباره آنان را فراهم آورد از طرفی سوژه جدیدی به دست مطبوعات افتاد و

۱- مذاکرات نمایندگان مجلس دوره اول قانونگزاری مورخ هشتم ماه صفر سال ۱۳۲۵، صفحه ۲۲۵

یکی از روزنامه‌های پرتیراژ داخلی تحت عنوان، قرضه جدید و مضار آن مطالبی انتشار که خلاصه آن چنین است.

«... سرانجام میرزا اسحق خان مفخم‌الدوله را پس از دو ماه روانه پترسبورگ نمودند و برای انجام عمل و تأیید ایشان در فروش ایران و انداختن طوق عبودیت روس تا ابد بگردن ایرانیان مسیو نوز بلژیکی رئیس سابق که مطرود از ایران شد تلگرافاً مأمور شد که در پترسبورگ ملحق به مفخم‌الدوله و مددکار وی گردد گرچه مفخم‌الدوله آدم سنجیده‌ای است و تاکنون هم در هر مأموریت مخالف دیانت از او حرکتی دیده نشد ولی چیزیکه وطن‌خواهان را به هراس انداخته اینکه مسیو نوز ملحق باو شده و مفخم‌الدوله را قطعاً گول زده و تا ابد بدنام خواهد کرد.»

«مسیو نوز هرچه بکند مستوجب گله نیست حالا باید دید مفخم‌الدوله چه کار خواهد کرد.»^۱ در هر صورت کار استقراض جدید بر اثر مخالفت مجلس و اعتراضات مردم به صورت کلاف سردرگمی درآمد و آخر الامر هم به نتیجه نرسید.

پستخانه زیر نظر وزارت داخله

از تاریخ ۶ صفر سال ۱۳۲۵ قمری (برابر ۲۹ اسفند ۱۲۸۵ ش) کابینه سابق تغییر و هیئت جدید دولت به شرح زیر به مجلس معرفی گردید:

کامران میرزا نایب‌السلطنه وزیر جنگ، عبدالحسین میرزا وزیر عدلیه، علاء‌السلطنه وزیر خارجه، ناصرالملک وزیر مالیه، مهدیقلی خان مخبرالسلطنه وزیر علوم و معارف، مهندس‌الممالک وزیر فواید و عامه، وزیر همایون وزیر تجارت و سلطان علیخان وزیر افخم وزیر داخله.

از تاریخ مذکور پستخانه از وزارت مالیه منتزع و اداره امور آن به وزارت داخله محول که جهت آشنائی کامل خوانندگان با موضوع اسامی ادارات تابعه وزارت داخله به شرح زیر مرقوم می‌شود.^۲

اداره ایالات - اداره تلگراف - اداره پست - اداره نظمیة مجلس - اداره قراسوران - اداره بلدیه - اداره پلیس و ژاندارم - اداره حفظ الصحه
متعاقب تغییر و تحولات جدید رسم منسوخ اجاره‌داری تجدید و پستخانه دوباره به

۱- روزنامه حیل‌المتین شماره ۲۴، صفحه ۸

۲- تاریخ بیداری ایرانیان جلد چهارم، صفحه ۱۱۰

اجاره واگذار شد بدین ترتیب که کلیه امور آن از طرف یک مدیرکل یا رئیس کل که از طرف وزیر داخله بدین سمت منصوب می‌شد اداره می‌گردید.

ایجاد دوباره رسم اجاره و معایب آن

چون روش مقاطعه در پستخانه از سر گرفته شد از تاریخ ششم ماه صفر سال ۱۳۲۵ ادارات پست و تلگراف به اجاره محدودلیخان تنکابنی* درآمد. نامبرده از همان اوان به حکومت گیلان منصوب ولی پیش از عزیمت به محل مأموریت اداره امور پستخانه را کلاً در اختیار فتح‌الله اکبر رشتی** که از جانب وی در تلگرافخانه نیابت عالیه داشت محول کرد^۱

*- محدودلیخان تنکابنی فرزند حبیب‌الله خان ساعدالدوله در سال ۱۲۶۴ هـ - ق در قریه اشتاج از قراء کوهستانی دو هزار تنکابن متولد گردید سواد خواندن و نوشتن را در حد معمول آن زمان آموخت در اوایل جوانی وارد خدمت نظام و سالها بعد به مقام سرهنگی و سرتپی رسید و ملقب به سردار اکرم شد مدتها در تنکابن و گیلان حکومت و آنگاه برای سرکوبی تراکمه عازم استرآباد و پس از پیروزی ملقب به نصرالسلطنه و در سال ۱۳۱۷ حاکم گیلان و ملقب به سردار معظم شد در سال ۱۳۲۲ حاکم اردبیل و پس از مدتی به امیری توپخانه و به فرماندهی افواج گیلان و مازندران و قزوین و اندکی بعد ملقب به سپهدار گردید. سالیان دراز عمل مقاطعه گمرکات و پستخانه و تلگرافخانه‌های کشور با وی بود. در سال ۱۳۲۶ به کمک عبدالمجید میرزا عین‌الدوله جهت سرکوبی قیام مردم آذربایجان عازم آن دیار ولی بعدها حسب مقتضای زمان بر اثر امتناع جنگ با مشروطه‌خواهان بین او و عین‌الدوله شکرآب و پس از چندی زمینه تماس با آزادیخواهان تبریز را فراهم آورد و آنگاه از اردوی دولتی کناره و عازم شمال و سرانجام وارد تنکابن و از بدو ورود علم طغیان را بر علیه محمدعلیشاه برافراشت و در اندک مدتی آزادیخواهان تنکابن و کلارستاق و کجور گردوی جمع و آنگاه به سوی رشت حرکت کرد و پس از ورود بدین شهر به فرماندهی افواج مجاهدین شمال انتخاب و با قشون تحت فرماندهی برای تصرف تهران و برانداختن رژیم استبداد صغیر عازم پایتخت و وارد قزوین شد چندی بعد عازم تهران و در تاریخ سه‌شنبه ۲۴ جمادی‌الثانی سال ۱۳۲۷ وارد پایتخت و پس از چند روز زدو خورد تهران را به تصرف درآورد. پس از خلع محمدعلیشاه از سلطنت در نخستین کابینه عهده‌دار وزارت جنگ و ملقب به سپهسالار اعظم و تا سال ۱۳۴۴ هـ - ق (برابر ۱۳۰۴ ش) بارها به مقام نخست‌وزیری رسید مدتی بعد از کار سیاست کناره و بر اثر اختلاف که بین وی و رضاخان به وجود آمد در تاریخ دوشنبه هشتم محرم سال ۱۳۴۵ هـ - ق (برابر ۲۷ شهریور سال ۱۳۰۵ ش) در سن هشتادویکسالگی در قریه زرگنده شمیران خودکشی کرد.

** - فتح‌الله اکبر از خاندان قدیمی و مشهور گیلان است، نامبرده ابتدا در دستگاه عمومی خود بیگلربیگی نشو نما و پس از فوت او ملقب به بیگلربیگی و مدت‌ها اجاره‌دار بخشی از گمرکات

فتح‌الله اکبر از ابتدای شروع به کار جهت سروسامان دادن به اوضاع آشفته گذشته و رسیدگی کامل به حساب و کتاب سابق پستخانه از مجلس تقاضای بازرس نمود^۲ ولی چنین به نظر می‌رسد که کوشش وی برای استقرار نظم در آن دو دستگاه قرین به موفقیت نگشت چه به استناد مذاکرات نمایندگان مجلس در تاریخ ۲۲ صفر سال ۱۳۲۵ چنین دستگیر می‌شود که نمایندگان به اتفاق از بی‌نظمی و هرج و مرج موجود در پستخانه و تلگرافخانه سخن به میان و بی‌تریبی موجود را ناشی از عدم توجه صاحبان مقاطعه نسبت به دستگاههای اجاره‌ای قلمداد کرده‌اند در عوض تعداد دیگری با استدلال در تأیید عمل اجاره مسئله را به نفع دولت دانسته، که هر سال مبالغ قابل توجه‌ای پول به خزانه دولت سرازیر خواهد کرد.

به هر حال در مذاکرات نمایندگان وکلای آذربایجان به اتفاق از بی‌نظمی پست سخن به میان و از بی‌تریبی موجود در پستخانه که محل اسرار ملت می‌باشد اظهار تأسف می‌کنند، مذاکرات اخیر حکایت از آن داشت که مرسولات مردم را مورد تفتیش و سرباز به دست صاحبان آنان می‌دهند که در این مورد جوابی از طرف رئیس مجلس خطاب به نمایندگان مبنی بر سروسامان دادن به امور پستخانه به شرح زیر داده شد.

چندیست از طرف ریاست عالی پستخانه اقدام عاجل صورت و به کمک مفتش که از مجلس به پستخانه خواهد رفت نظم مورد دلخواه در پستخانه مستقر خواهد شد.^۳

باری اظهارات موافق و مخالف نمایندگان پیرامون مسئله مقاطعه پستخانه هرچه بود در قالب معیارهای شخصی و منبعث از طرز سلیقه و نظریات شخصی آنان می‌شد لیکن در صدد سنجش محاسن و معایب مقاطعه دستگاههای دولت اصولاً امر اجاره نه تنها دردی در آن روز از دولت دوا نمی‌کرد بلکه بار گرانی بود که بر دوش دولت سنگینی و به‌طور کلی دارای معایبی

ک و شیلات و راههای چا پاری شمال کشور بود. اکبر بعدها ملقب به سردار منصور و سالها به نیابت محمدولی خان تنکابنی در اداره کردن تلگرافخانه و پستخانه شرکت داشت در جریان استبداد صغیر دستگیر و بعدها در معیت محمدولی خان تنکابنی به سوی تهران حرکت و پس از فتح تهران در اولین کابینه به مقام وزارت پست و تلگراف رسید مدتی بعد ملقب به سپهدار و در کابینه‌های مختلف اغلب مقام وزارت پست و تلگراف را عهده‌دار بود، سرانجام به مقام صدارت رسید در زمان نخست‌وزیری وی بود که کودتای رضاخان واقع و نامبرده از آن مقام مستعفی گردید.

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره اول قانونگذاری، صفحه ۵۰

۲- همان مأخذ صفحه ۲۵۲

۳- همان مأخذ همان صفحه

به شرح مندرجات زیر می‌شد.

- ۱- بهره‌برداری هنگفت و بی‌رویه از منابع مالی دولت چون پست، تلگراف، گمرک و ضرابخانه.
 - ۲- انحصار و اختصاص یافتن مشاغل گوناگون دولتی در یک خانواده خاصه دولتیان صاحب مقام.
 - ۳- طرق مختلف اداره کردن سازمانهای دولت که منبعث از ذوق و سلیقه شخصی افراد می‌شد.
 - ۴- اعمال یکنواخت روش سنتی همراه با رکود دائم بدون هیچگونه تغییر و تحول در جهت بهبود وضع ادارات مورد اجاره.
 - ۵- نفوذ بی‌رویه صاحبان اجاره در ارکان‌های مختلف به علت وابستگی مالی دولت به آنان و سایر معایب که جهت پیشگیری از اتلاف وقت از برشمردن آنها خودداری می‌شود.
- در هر حال سردار منصور مدت‌ها در اداره کردن دو سازمان پست و تلگراف دخالت ولی از اواخر نیمه سال ۱۳۲۶ وضع به گونه‌ای دیگر چرخش و به زودی نامبرده از کار برکنار و اشخاص متعدد یکی پس از دیگری تا ماه جمادی‌الآخر سال ۱۳۲۷ به ریاست پستخانه منصوب شدند.

پستخانه به ترتیب در اختیار امین‌الملک و امین‌الدوله

از اواخر سال ۱۳۲۵ مخالفت محمدعلیشاه با رژیم مشروطه و مشروطه‌خواهان کاملاً آشکار و از جمادی‌الاول سال ۱۳۲۶ علناً به مقابله با آزادیخواهان برخاست و متعاقباً با بحرانی شدن اوضاع شاه مصمم گردید دو سازمان وسیع ارتباطی پست و تلگراف را در اختیار تا باب آگاهی مردم را از وقایع جاری مملکت مسدود سازد خاصه آنکه فتح‌الله اکبر سردار منصور ریاست عالیله ادارات پست و تلگراف در این تاریخ برحسب مقتضای زمان گرایش به مشروطه و مشروطه‌خواهان داشت.

بدین منظور شاه در تاریخ هفتم جمادی‌الاول سال ۱۳۲۶ هـ - ق (برابر هفدهم خرداد ماه ۱۲۷۸ ش) عده‌ای از رجال مشروطه را که در زمره آنان سردار منصور بود به محل مسکونی موقت خود در پادگان نظامی باغشاه دعوت و حکم به توقیف آنان داد آنگاه پستخانه

و تلگرافخانه را از سردار منصور گرفته و به ترتیب در اختیار اسماعیل امین‌الملک* و حسینقلی مخبرالدوله گذاشت و در کابینه جدیدی که همانروز تشکیل شد مخبرالدوله به وزارت تلگراف و امین‌الملک به ریاست کل پستخانه منصوب گردید. با تقسیمات جدید اداره تلگراف از وزارت داخله منتزع و مبدل به وزارتخانه مستقل ولی پست کما فی السابق زیر نظر وزارت داخله باقی ماند. امین‌الملک آصف‌الممالک نامی را که از سرسپردگان رژیم استبداد بود به نیابت خود مأمور اداره پست و شوکت‌الوزاره نامی را به نظامت پستخانه برقرار کرد.^۱ و آنگاه پستخانه را تحت شدیدترین تفتیش و سانسور درآورد لیکن با وجود جو حاکم ناشی از خفقان در پستخانه و اقدامات پی‌درپی شدید امنیتی، توفیق آنچنانی نصیب امین‌الملک نشد، لذا تغییر و تحولات جدید در پستخانه اجتناب‌ناپذیر می‌نمود از طرفی شاه به دنبال مسئول خبره‌ای بود که بتواند به میل او پستخانه را اداره کند، ولی در آن شرایط کسی پیدا نمی‌شد، ناچار یکبار دیگر سخن از فتح‌الله اکبر شد نامبرده هم با سالی شصت هزار تومان اجازه تقبل مسئولیت نمود^۲ ولی شاه زرنگتر از آن بود که پستخانه را مفت از دست بدهد سرانجام در آن گیرودار قرعه بنام امین‌الدوله** اصابت کرد که در کار پست خبره بود. بدین ترتیب امین‌الملک از کار پست مستعفی و از روز چهارشنبه ششم ذی‌الحجه سال ۱۳۲۶ هـ - ق (برابر نهم دی ماه ۱۲۸۷ ش) پستخانه در اختیار میرزا محسن امین‌الدوله قرار گرفت.^۳ مقارن ورود شخص اخیر به پستخانه رویارویی مشروطه‌خواهان و دارودسته استبدادیون به نهایت اوج خود رسید و عمل سانسور بیش از پیش در گردش کار جاری بود به طوری که از اواسط ماه ذی‌الحجه فقط مرسولاتی مورد قبول پستخانه واقع می‌شد که سرباز و دارای مهر و نشان مشخص از صاحب مکتوب باشد از طرفی پس از تحویل نامه به پستخانه نام صاحب آن جهت شناسائی در دفتر مخصوص ثبت می‌گردید.^۴ با وجود آنکه کلیه ادارات دولتی به‌ویژه

*- میرزا اسماعیل ملقب به امین‌الملک فرزند میرزا ابراهیم امین‌السلطان آبدارباشی و برادر میرزا علی‌اصغر امین‌السلطان صدر اعظم دوران استبداد. نامبرده از هواداران رژیم استبداد بود.

۱- تاریخ بیداری ایرانیان جلد چهارم، صفحه ۱۳۷ و ۱۳۹

۲- همان مأخذ، صفحه ۲۶۴

**- میرزا محسن معین‌الملک فرزند علیخان امین‌الدوله که در آن تاریخ ملقب به امین‌الدوله و شوهرخواهر محمدعلیشاه بود.

۳- تاریخ بیداری ایرانیان جلد چهارم، صفحه ۲۷۱

۴- همان مأخذ، همان صفحه

پست تحت مراقبت شدید مأمورین استبداد قرار داشت ولی هرگونه اقدام و کوششی جهت به استقرار درآوردن نظم در نهایت با شکست روبرو و کنترل از دست مأمورین استبداد خارج شد با رو به وخامت رفتن اوضاع مأمورین در دوم صفر سال ۱۳۲۷ به پستخانه یورش و اقدام به هدم و حریق کلیه مرسولات و مکتوبات پستی مردم نمودند^۱ طولی نکشید که امین‌الدوله در تاریخ ۲۷ صفر ۱۳۲۷ هـ - ق (برابر ۲۹ اسفند سال ۱۲۸۷ ش) از اداره امور پستخانه مستغفی^۲ و اوضاع به سرعت رو به هرجومرج و کنترل اداره پستخانه از دست نظامیان خارج و تلاش مجدد دولت در کنترل آن به طور کامل عقیم ماند. سرانجام پس از یک کشمکش نسبتاً طولانی قوای مشروطه در تاریخ سه‌شنبه ۲۴ جمادی‌الآخر سال ۱۳۲۷ وارد تهران و پس از سه روز زدوخورد پراکنده موفق به درهم شکستن کامل استبداد شده و در اولین کابینه تشکیلی در تاریخ ۲۸ جمادی‌الآخر ۱۳۲۷ هـ - ق (برابر ۲۷ تیرماه ۱۲۸۸ ش) ادارات پست و تلگراف در یکدیگر ادغام و فتح‌الله اکبر به وزارت پست و تلگراف منصوب گردید.^۳

شرح مختصر خدمات پستخانه در جنبش مشروطیت ایران

با آغاز جنبش مشروطیت و سیر جریان تاریخی آن تا به ثمر رسیدن نهال آزادی که مجموعاً چندین سال به درازا کشید پستخانه بیش از هر سازمان دولتی شاهد تغییر و تحولات بود که منشاء آن را می‌توان در اقدامات پیاپی مستبدین و آزادیخواهان بر علیه یکدیگر در تسلط کامل بر آن دستگاه دانست همچنانکه مشاهده گردید از آغاز نهضت مشروطیت قریب به اتفاق کارکنان پست در صف مقدم مبارزه بر علیه استبداد قد علم و سهم قابل توجه‌ای از مبارزه بر علیه استبداد را به خود اختصاص دادند از مقاومتهای سرسختانه و پی‌گیر کارکنان پستخانه در طرد نوز بلژیکی و همکاران وی گرفته تا اقدامات برجسته‌ای که توسط برخی از رؤسای آنان بر علیه رژیم استبداد انجام گرفت جملگی آن رویدادها را می‌توان معرف مبارزه بی‌امان مردان پستی بر علیه رژیم به حساب آورد. در مباحث گذشته از رسالت عملکرد تاریخی پستخانه و پستی مبارز تبریز در نفی شاه و امتیاز رژی سخن به میان آورده شد که از دید سیاسی دامنه آن مبارزه محدود و در صدد قیاس با مبارزات سازمان یافته اخیر

۱- تاریخ بیداری ایرانیان، جلد پنجم صفحه ۳۰۵

۲- همان مأخذ صفحه ۳۳۰

۳- دولتهای ایران از آغاز مشروطیت تا اولتیماتوم تألیف دکتر عبدالحسین نوائی، صفحه ۱۳۹

پستی‌ها در سطح پائین‌تری قرار داشت، ما در واقعه رژی ظاهراً با دو حرکت شناخته شده و محافظه‌کارانه از طرف چند تن از اعضاء پستخانه روبرو می‌شویم که توسط وزیر و رئیس پستخانه تبریز انجام گرفت. هرچند دامنه آن اعتراضات از حد معمول یک واکنش سیاسی فراتر نرفت ولی در عرف سیاست آن دو حرکت زمینه‌ساز تاریخ انقلاب بعدی کارکنان پستخانه شد که تا شروع انقلاب مشروطیت به تدریج رشد و در سیر تدریجی آن جریان حرکتی راستا و کوبنده گردید. منابع موجود از اعتصاب و تحصن‌های پی‌پی سازمان یافته در پستخانه نام برده‌اند که سهم به سزائی در فلج کردن رژیم استبداد داشت. صرف‌نظر از مراحل ابتدائی جریان، زمینه مبارزات کارکنان پستخانه از اوایل ماه جمادی‌الآخر سال ۱۳۲۴ هـ. ق (برابر مرداد ۱۲۸۵ ش) همراه با اعتصابات و تحصن‌های پی‌درپی مردم به اوج خود رسید. در آن تاریخ از کلیه سازمان‌های دولت تنها دو نماینده از ادارات پست و تلگراف در میان متحصنین مشروطه‌طلب دیده می‌شد.^۱ که حکایت از اعتصاب گسترده و سازمان‌یافته کارکنان پستخانه و تلگرافخانه تهران داشت از آن پس ما شاهد یک اعتصاب و تحصن نسبتاً طولانی هستیم که از دوم ماه صفر سال ۱۳۲۵ هـ. ق (برابر بیست‌وپنج اسفند ۱۲۸۵ ش) از پستخانه‌های آذربایجان به ویژه تبریز آغاز و تا تاریخ هشتم همان ماه ادامه یافت. نخست کلیه کارکنان خواستار طرد رؤسای سابق همراه با مستشاران بلژیکی از پستخانه شدند و متعاقباً نسبت به اقدام دولت در کسب استقراض جدید از دولتمین روس و انگلیس در ادامه اعتصاب پیشین تحصن گسترده‌تری را آغاز کردند.^۲ هرگونه اقدام و عکس‌العمل پستی‌ها در آن تاریخ کاملاً حساب شده و در چارچوب منظمی صورت گرفت. کوشش در تسریع و توزیع اخبار آزادیخواهان چون شبنامه‌ها و مرامنامه‌ها و جراید ضد رژیم استبداد و ارسال مخفیانه آنها به اقصی نقاط کشور به حدی سریع بود که فرصت هرگونه تصمیم‌گیری را از دشمن سلب کرد و در نقطه مقابل ما به همان اندازه شاهد رکود در کار و امتناع از پخش اخبار مستبدین می‌باشیم که توسط کارکنان پستخانه صورت گرفت.

من‌باب مثال امتناع رئیس* پستخانه کرمان در توزیع مراسلات کنسولگری انگلیس که به مدت دو ماه به تعویق انداخته شد معرف مقاومت آن پستی‌مبارز در مقابل زد و بندهای

۱- تاریخ بیداری، صفحه ۵۴۱

۲- مذاکرت نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانون‌گزاری، صفحه ۲۲۵

*- متأسفانه جستجو برای پیدا کردن نام پستی‌مبارز کرمان بی‌نتیجه ماند.

سیاسی پشت پرده استبداد با آن سفارتخانه است، هرچند انگیزه حرکت اخیر به درستی شناخته شده نیست ولی از عکس‌العمل و حساسیت سفیر انگلیس نسبت به موضوع چنین پیداست که مسئله از اهمیت خاصی برخوردار، به طوری که دولت ایران مورد اعتراض شدید سفارت بریتانیا واقع که بلافاصله رئیس پست کرمان معزول و شوکت‌الوزاره ناظم پستخانه تهران به سمت ریاست پستخانه کرمان منصوب شد.^۱

از اواسط سال ۱۳۲۶ اوضاع در مرکز بیش از هر زمان رو به وخامت گذاشت تا آنجا که کلیه مرسولات را در پستخانه با دقت بازدید و آنگاه به دست صاحبانشان می‌دادند^۲ با وجود اعمال شدید سانسور رژیم موفقیت چندانی در این راه به دست نیامد ولی در عوض با واکنش روزافزون کارکنان پستخانه مواجه شد که فعالانه در توزیع مکتوبات ضد رژیم شرکت داشتند. ناگفته نماند بیشتر کوشش رژیم در آن تاریخ صرف اعمال سانسور بر مکاتیب پستی بین تهران و آذربایجان و سعی در مسدود نگاه داشتن باب مرابطه با آن ایالت شد و چون سعی رژیم در این زمینه با شکست روبرو گردید در دوم ماه صفر سال ۱۳۲۷ رژیم اقدام به نابودی و به آتش کشیدن کلیه مرسولات پستی و تلگرافی رد و بدل شده بین آذربایجان و تهران نمود.^۳ از آن تاریخ تا سقوط کامل استبداد هرج و مرج غریبی در پستخانه ایجاد و رژیم کنترل خود را عملاً در آن سازمان از دست داد.

از جمله وقایعی که در واپسین روزهای سقوط استبداد اتفاق افتاد، اقدام به موقع رئیس پستخانه اراک در بیداری افکار مردم آن سامان بر علیه استبداد محمد علیشاهی و تهیج احساسات آنان در تشکیل انجمن ولایتی اراک بود. تأسیس انجمن مذکور یکی از شقوق و مصرحات قانون اساسی سال ۱۳۲۴ می‌باشد که قانون‌گشایش آنرا در ولایات مجاز می‌شمرد، واقعه‌ای که اینک آمادگی بیان آن را داریم در رابطه با موضوع اخیر و بستگی به یک پستی مبارز دارد که تحت عنوان زیر بیان می‌شود.

مأموریت رئیس پستخانه اراک در گشایش انجمن ولایتی

نور علیخان شیبانی ملقب به نصرت‌الممالک رئیس پستخانه اراک بود که از ابتدای مبارزه مردم بر علیه استبداد در صف آزادیخواهان قرار و برحسب مقتضای شغلی خود

۱- تاریخ بیداری جلد چهارم، صفحه ۲۷۳ ۲- خاطرات و خطرات، صفحه ۱۷۸

۳- تاریخ بیداری جلد پنجم، صفحه ۳۰۵

وجودش در جمع مشروطه‌طلبان بسیار مغتنم و حائز اهمیت بود. داستان از آنجا آغاز می‌شود که روزی نورعلیخان در انجمنی از مردم آزادیخواه اراک شرکت و طبق معمول پس از بحث و تبادل نظر پیرامون سیاست و اوضاع مملکت نامبرده به نمایندگی از طرف عموم شرکت‌کنندگان در انجمن مأمور گشایش انجمن ولایتی و ابلاغ این خبر مهم به حاکم گردید با وجود جو خفقان حاکم بر اوضاع و کلیه مخاطرات و عواقب بعدی نورعلیخان مسئله را با حاکم مستبد اراک در میان و آمادگی مردم را جهت تأسیس انجمن اعلام داشت. اقدام نورعلیخان در آن شرایط وانفاس که رژیم از بیخ منکر قانون اساسی و حکومت مشروطه بود خالی از اشکال نبوده چه اگر موضوع در محیطی برخوردار از آرامش و نظم و نظامات مستقر ناشی از قانون مطرح می‌شد مسئله امری پیش پا افتاده تلقی و نیل به مقصود نیز بسیار سهل‌الوصول می‌نمود. لیکن اظهار مطلب در آن شرایط با دشواری فراوان روبرو و عواقب وخیم به دنبال داشت. با تمام تفصیل اقدام شجاعانه و بجای رئیس پستخانه اراک که خود را پیش‌مرگ مردم قرار داد تأثیر بسیار در بیداری افکار خفته مردم آن دیار و منجر به خیزش قریب به اکثریت آنان بر علیه حکومت مستبد اراک شد. به طوریکه خبر گشایش قریب‌الوقوع انجمن ولایتی اراک همچون صاعقه بر پیکر در حال احتضار استبداد فرو افتاد. پس از آن واقعه حکومت نورعلیخان شیبانی را به مشروطه‌خواهی و برهم زدن جو به ظاهر آرامش اراک محکوم، لیک از حسن اتفاق چندان نپائید که رژیم استبداد ساقط و پستیچی مبارز اراک از خطر رهایی جست.^۱

از دیگر اتفاقاتی که در آن سالهای سرنوشت‌ساز رویداد و پستخانه در آن میان به عنوان رابط نقش مهمی را ایفاء نمود حادثه کشته شدن شجاع نظام مرنندی یکی از ایادی و سرسپردگان محمدعلیشاه و قاتل دهها نفر از آزادیخواهان آذربایجان بود که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

نقش پستخانه در کشته شدن شجاع نظام

در گیرودار جنگ بین مستبدین و مشروطه‌خواهان به دستور محمدعلیشاه قاجار بزرگراه بازرگانی تبریز به جلفا در سال ۱۳۲۶ هـ - ق (برابر ۱۲۸۷ ش) از طرف شکرالله‌خان شجاع نظام مرنندی یکی از سرسپردگان رژیم استبداد مسدود تا بدین طریق از ورود کالا و خواربار به

تبریز ممانعت گردد. بسته شدن راه مذکور ضرر و زیان فراوان به دنبال داشت به ویژه آنچه مهمات از آنسوی مرز برای مبارزان مشروطه طلب ارسال می شد توسط شجاع نظام و اعوان وی ضبط و برعلیه آزادیخواهان آذربایجان به کار می رفت. از طرفی آزادیخواهان نیز به سهم خود مجدانه دست بکار پیاده کردن نقشه های بودند تا از شر مظالم شجاع نظام رهائی لیکن چنین فرصتی تا مدت های مدید به دست نیامد. عاقبت آزادیخواهان در یک زمان استثنائی موقع را مغتنم و نقشه ماهرانه ای طرح که سرانجام به موفقیت کامل انجامید.

داستان از آنجا آغاز می شود که مهر یکی از نزدیکان شجاع نظام موسوم به سیف السادات نامی به دست یکی از مشروطه طلبان بنام حسن خان افتاد. نامبرده آنرا نزد حیدر عمو اوغلی برده و پس از شوری که بین حیدر و آزادیخواهان درگرفت قرار بر این شد که با در نظر داشتن جوانب کار و صحنه سازی ظاهری نامه و امانتی ممهور به مهر سیف السادات مملو از مواد محترقه ساخته و به نشانی شجاع نظام به مرند ارسال گردد. بدین منظور بسته مورد نظر توسط حیدر و با کمک عده ای گرجی آماده و آنگاه میرزا اسماعیل خان نوبری که در سلک آزادیخواهان آذربایجان قرار داشت مأمور بردن بسته به پستخانه و راه انداختن آن به مرند گردید. در پستخانه تبریز رحیم خان پستچی که در صف مبارزان ضد استبداد قرار داشت به آن جمع ملحق و پس از تحویل و معاینه ظاهری آن به لحاظ حرفه پستچی گری مسئولیت ارسال آنرا تقبل و توسط چاپار روانه مرند می کند. امانت مورد نظر در تاریخ اول شوال سال ۱۳۲۶ هـ - ق (برابر پنجم آبان ماه ۱۲۸۷ ش) به پستخانه مرند تحویل و حاجی میرزا محمودخان رئیس پستخانه که از کم و کیف ماجرا بی اطلاع بود آنرا ضبط تا شخصاً تحویل شجاع نظام نماید. شب آنروز حاجی میرزا محمودخان همراه با پسر خود برای تسلیم بسته به نزد رحیم خان می رسد حاجی محمود جعبه را تسلیم نامبرده و آنگاه رحیم خان چنین اظهار می دارد که از مدتی پیش در انتظار بسته سیف السادات بودم سپس رو به فرزند خود دستور باز کردن جعبه و بیرون آوردن امانت را می دهد همینکه قسمتی از جعبه گشوده شد صدای انفجار مهیبی برخاست تا آنجا که بیشتر اهالی مرند وحشتزده از خانه ها بیرون ریخته و تا چند دقیقه بعد تمام اهالی شهر از اتفاق حادث در خانه رحیم خان مطلع شدند در آن جریان رحیم خان در دم جان سپرد و ساعتی نگذشت که پسر نیز به سرنوشت پدر دچار آمد و حاجی میرزا محمودخان هم به شدت مجروح و پس از چند ماه درگذشت مابقی حضار به شدت زخمی و برخی معلول الاعضاء شدند متعاقب این حادثه راه جلفا به تبریز پس از چندین

ماه محاصره باز و سیل اسلحه برای مجاهدین مشروطه به داخل آذربایجان سرازیر شد و چندان نپائید که قشون استبداد پریشان حال از میدان بدر و عقب‌نشینی مفتضحانه‌ای را آغاز کرد که سرانجام به پیروزی مشروطه‌خواهان انجامید. این واقعه در تاریخ پست ایران به عنوان نخستین عملیات بمب‌گذاری توسط پست ثبت است که پستخانه در آن میان نقش رابط را برعهده داشت^۱ این چنین بود که کارکنان پست هریک به فراخور حال خویش دین خود را در براندازی استبداد و برپائی رژیم قانونی مشروطه به نحو احسن به میهن اداء و در هر گونه شرایط در صف مقدم مبارزه جهت کسب آزادی قرار گرفتند.

یاد آن مبارزان راه آزادی بخیر و ذکر رحمت باد.

شرح وقایع پستخانه از سال ۱۳۲۷ تا ۱۳۴۴ هـ- ق (برابر ۱۲۸۷ تا ۱۳۰۴ ش)

با آغاز استقرار دوباره رژیم مشروطیت و شروع پادشاهی احمدشاه تا انقراض سلسله قاجاریه در نهم آبان ماه سال ۱۳۰۴ شمسی که جمعاً مدت هفده سال به درازا کشید پستخانه شاهد رویدادها و حوادثی گردید که از دیدگاه تاریخی کلیه نشیب و فرازهای پیش آمده حاوی مطالب مهم و شرح آن خالی از اهمیت نمی‌باشد.

همچنانکه در پیش گفته شد پس از خلع محمدعلیشاه توسط ملت در اولین کابینه تشکیلی فتح‌الله اکبر به وزارت پست و تلگراف منصوب و اقدامات مفیدی را جهت پیشبرد و رونق امور پست و تلگراف آغاز کرد که مهمترین آنها نخست تهیه و تدوین نظامنامه و قوانین پستی بود که بزودی آماده و در تاریخ هفدهم محرم سال ۱۳۲۸ هـ- ق (برابر نهم بهمن ۱۲۸۸ ش) ابتدا نظامنامه تقدیم مجلس و پس از قرائت مقدمه آن توسط وزیر پست و تلگراف تقاضای فوریت تصویب آن از مجلس گردید^۲ از طرفی برای سروسامان دادن به امور مالی وزارتخانه پیش‌نویس قرار داد کتترات ارنست‌نیو کارمند کمپانی اداره تلگراف هند و اروپا* به عنوان مستشار مالی تهیه و در مورخه بیست‌وهفتم محرم سال ۱۳۲۸ هـ- ق (برابر نوزدهم بهمن ماه ۱۲۸۸ ش) چند روز پس از استعفای فتح‌الله اکبر و مصادف با وزارت

۱- تاریخ مشروطیت ایران جلد دوم، صفحه ۸۰۲

۲- مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره دوم قانونگزاری، صفحه ۷۰

* indo. European. Telegraph. Co

شکرالله معتمدخاقان به مجلس پیشنهاد^۱ که پس از مخالفت و موافقت عده‌ای از نمایندگان سرانجام در نهم ماه شوال سال ۱۳۲۹ هـ - ق (برابر بیستم مهر ۱۲۹۰ ش) با اکثریت آراء تصویب و ارنست‌نیو به مدت سه سال تحت نظر مقامات وزارتی مأمور محاسبه و به نظم درآوردن امور مالی وزارتخانه گردید.^۲

از جمله اقدامات انجام شده دیگر یکی تصویب قانون مالیات بر وسائط نقلیه در پنجم ربیع‌الاول سال ۱۳۲۸ هـ - ق (برابر اسفند ماه ۱۲۸۸ ش) بود که من غیر مستقیم به امور حمل‌ونقل پستی ارتباط حاصل می‌کرد^۳ دیگر قانون انحصار اربابه‌رانی از مشهدسرایلی بار فروش مصوب بیست و چهارم جمادی‌الآخر سال ۱۳۲۹ هـ - ق (برابر خردادماه ۱۲۹۰ ش) که مادتین یک و چهار آن مستقیماً به امر ایاب و ذهاب چاپاری مربوط می‌شود.^۴

از مهمترین رویدادهای سال ۱۳۲۸ هـ - ق برآورد و تنظیم اولین بودجه کشور است که مصادف با دوره دوم قانونگزاری انجام و توسط صنیع‌الدوله وزیر مالیه وقت برای تصویب تقدیم مجلس گردید. هرچند طرح اولین بودجه تنظیمی ایران فاقد پاره‌ای از صفات جامع بودجه‌های امروزی می‌باشد ولی از نظر کلی نخستین گام ضروری و مفید دولت در راه به نظم درآوردن حساب و کتاب مالی وزارتخانه‌ها بود. که جهت آشنائی خوانندگان با اولین صورت بودجه تقدیمی دولت به مجلس مبادرت به درج اسامی وزارتخانه‌ها و ارقام مربوطه به شرح زیر می‌گردد.

۱- مجلس شورای ملی	۱۳۳۶۶۶۰ قران
۲- وزارت دربار	۶۷۴۹۴۷۰ قران
۳- وزارت مالیه	۶۳۲۵۷۳۸۰ قران
۴- وزارت جنگ	۳۲۳۲۴۴۷۰ قران
۵- وزارت داخله	۱۶۸۴۹۰۲۰ قران
۶- وزارت پست و تلگراف	۵۵۴۰۱۸۰ قران
۷- وزارت خارجه	۴۶۵۸۸۷۰ قران
۸- وزارت معارف و اوقاف	۳۰۷۷۶۶۰ قران
۹- وزارت عدلیه	۲۳۶۲۸۵۰ قران
۱۰- وزارت فوائد عامه	۲۸۰۰۰ قران

۱- مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره دوم قانونگزاری، صفحه ۸۶

۲- فهرست مجموعه مصوبات در دوره اول و دوم قانونگزاری، صفحه ۵۷۳

۳- همان مأخذ صفحه ۲۴۳

۴- همان مأخذ صفحه ۴۰۵

با توجه به صورت اسامی بالا و مقایسه آنان با یکدیگر به وضوح درخواهیم یافت که از میان ۹ وزارتخانه مذکور وزارت پست و تلگراف پنجمین رقم از ارقام دهگانه را به خود اختصاص داده است.^۱

از طرف دیگر منابع موجود نشان دهنده رشد سریع همه جانبه پستخانه از سال ۱۳۲۸ هـ ق به بعد بوده که در صدد مقایسه با آخرین آمار مربوط به سال ۱۳۱۸ هـ ق بسیار حائز اهمیت است، لذا جهت اطلاع خوانندگان از کم و کیف موضوع آمار مهم مربوط به پست داخلی و خارجی را از سال ۱۳۲۸ هـ ق (برابر ۱۲۸۸ لغایت ۱۲۹۹ ش) اختصاراً به شرح زیر مرقوم می‌داریم.

الف - پست داخله:^۲

مجموع خطوط پستی کشور تا پایان سال ۱۳۳۰ هـ ق رقمی برابر ۱۵۰۰۰ کیلومتر بوده که برحسب اهمیت جاده‌ها به سه دسته زیر تقسیم می‌شود:

- ۱- راههای شوسه درشکه‌رو
- ۲- راههای غیرشوسه درشکه‌رو
- ۳- راههای غیرشوسه سواره و پیاده‌رو

در راههای شوسه و غیرشوسه معمولاً درشکه، دلیجان، کالسکه و گاریهای پستی چهار تا شش اسبه مشغول حمل و نقل مسافر و محمولات پستی می‌باشد لیکن در جاده‌های موسوم به مالرو پست اغلب توسط اسب و قاطر و در راههای پیاده‌رو کم‌اهمیت که بیشتر کوهستانی و صعب‌العبور می‌باشد پست بوسیله قاصد پیاده و سواره حمل و نقل می‌شود.

طول هریک از خطوط پستی کشور در همین سال عبارت است از:

- ۱- راههای درشکه، دلیجان، کالسکه و گاری‌رو ۴۱۵۲ کیلومتر
- ۲- راههای سواره‌رو (اسب و قاطر و غیره) ۶۲۶۴ کیلومتر
- ۳- راههای قاصدرو و غیره ۳۴۹۲ کیلومتر

احتمالاً چنین به نظر می‌رسد کسری مسافت کل پانزده هزار طرق پستی را شوارع میان راهی کم اهمیت و طرق آبی کشور تشکیل می‌داد. در عرض سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۱ پست جمعاً

۱- تاریخ دارائی ایران تألیف مجید یکتائی، صفحه ۱۳۷

۲- اوضاع اقتصادی ایران در ابتدای قرن بیستم تألیف سید محمدعلی جمال‌زاده صفحه ۱۷۸

مسافت ۲۸۸۳۱۴۰ کیلومتر و در سال ۱۳۳۱ تا ۱۳۳۲ هـ - ق مسافت ۳۰۹۷۷۰ کیومتر را در

سطح جاده‌های مذکور پیموده که مهمترین آن مسیرها عبارتند از:

تهران - رشت

تهران - مشهد

تهران - تبریز - جلفا - از طریق زنجان

تهران - کرمانشاه - از طریق قم و سلطان آباد و ملایر

تهران - همدان

تهران - شیراز - بوشهر - از طریق قم و کاشان و اصفهان

اصفهان - کرمان

مشهد - گون آباد

مشهد - عشق آباد

علاوه بر جاده‌های فوق‌الذکر که در شمار بزرگراه‌های پستی کشور محسوب می‌شود فاصله بین شهرها نیز توسط طرق کوچکتر میان راهی با یکدیگر ارتباط حاصل می‌کرد. از سوئی با در دست بودن تعداد قابل توجهی از پاکات پستی دارای مهر تاریخ صدور و ورود پستخانه اینطور به نظر می‌رسد که سرعت عمل در امر ارتباطات پستی بسیار منظم چنانکه نامه از پستخانه شاهسوار (تنکابن) به مقصد تهران از طریق رشت مسافت نزدیک به پانصد کیلومتر را در عرض ۶ روز طی نموده. جالب توجه است که هر نامه به هنگام ورود و صدور از دفاتر و ادارات پست با مهر تاریخ‌دار روز که دارای اعداد خارجی بود مهور می‌شد.

تا آخر سال ۱۳۳۲ هـ - ق اداره کل پست ایران دارای ۱۵۸ دفتر، ۱۵ شعبه ۲۶۳ منزلگاه، ۲۳۷۰ رأس اسب چاپاری، ۳۶۲ ارابه شامل (درشکه - کالسکه - دلیجان - گاری) و ۲۶۰ نفر سوار غلام پست و قاصد بود و دفاتر پستی همه روزه در سراسر کشور به کار توزیع و گرفتن مرسولات و امانات مشغول ولی در نقاط کم‌اهمیت قبول و توزیع نامه منحصر به روز رسید و حرکت پست می‌شد.

از تهران معمولاً هفته‌ای دوبار پست به نقاط مهم کشور حرکت و تا پیش از تصویب قوانین پستی تعرفه نرخ در داخل به شرح زیر برآورد می‌شد.

۱- کاغذ. سیصد دینار، اضافه بر وزن معمول سه شاهی

۲- ورقه پستی. صد دینار

۳- مطبوع ده مثقال. صد دینار

۵- بسته پستی برحسب مسافت و بیمه هر صد مثقال. از ده شاهی تا سه قران
ضمناً خاطر نشان می‌گردد که بیمه پستی نیم تا یک‌ونیم درصد قیمت معمول محموله
را دربر می‌گرفت.

ب - پست خارجه^۱

پست خارجه از طریق بنادر دریای خزر و خلیج فارس و عمان به خارج ارسال و طریق
عمل آن هفته‌ای دو بار از بنادر شمالی بود که در زمستان به هفته‌ای یکبار کاهش می‌یافت
همچنین از بنادر مهم خلیج فارس و از طریق بمبئی پست هفته‌ای یکبار به اروپا و اقصی نقاط
دنیا ارسال و تعرفه نرخ آن با کشورهای عضو اتحادیه جهانی پست به قرار زیر بود.

۱- کاغذ پانزده گرم - سیزده شاهی

۲- ورقه پستی - شش شاهی

۳- مطبوع پنجاه گرم - سه شاهی

۴- کاغذ سفارشی - بیست و شش شاهی

چنانچه مدت زمان سیر پست را از ایران به مقصد برلین در اروپا مبنای سرعت برد در
مسافت قرار دهیم مدت زمانی که پست از شهرهای مختلف ایران به آنجا می‌رسید به شرح
زیر است:

تهران - برلین - ۱۱ روز

رشت - برلین - ۹ روز

تبریز - برلین - ۷ روز

مشهد - برلین - ۱۰ روز

اصفهان - برلین - ۱۴ روز

شیراز - برلین - ۲۱ روز

کرمانشاه - برلین - ۲۰ روز

ماندای پستی فقط بین سه شهر ایران (تهران - تبریز - مشهد) با کشور فرانسه جاری و
نرخ معمول ۲ درصد وجه حواله به حساب فرانک بود.

۱- اوضاع اقتصادی ایران در ابتدای قرن بیستم، صفحه ۱۷۹

ج - وسائل حمل و نقل مال التجاره از اروپا به ایران و بالعکس

بهترین راه حمل و نقل مال التجاره از اروپا به ایران تا سال ۱۳۰۰ هـ - ق از طریق روسیه بود ولی همچنانکه در پیش گفته شد از سال مذکور دولت روسیه با وضع حقوق گمرکی سنگین عملاً مانع عبور کالاهای بازرگانی از اروپا به ایران و بالعکس گردید. ولی اقدام مذکور باعث شد که عمده مال التجاره به مرور به صورت امانات پستی وارد ایران و در جهت مقابل به اروپا صادر گردد. بدین ترتیب دامنه فعالیت دایره امانات پست ایران بیش از پیش افزایش و پستخانه محل رجوع صاحبان کالاهائی گردید که امانات آنان می باید از خاک روسیه و سایر ممالک دیگر به ایران وارد یا صادر شود. اینک شرایط ارسال امانات پستی را تا پایان سال ۱۳۳۲ هـ - ق به شرح زیر مرقوم می داریم.

شرایط ارسال بسته های امانتی یا کلی پستال^۱

ایران بسته های را که وزنشان بیشتر از پنج کیلوگرم باشد و یا قیمت آنها بنا به اظهار فرستنده بیشتر از ۵۰۰ فرانک باشد قبول نمی نماید.

ارسال بسته از راه روسیه و از راه هند و برای بعضی از بنادر خلیج فارس به توسط جهازات آلمانی ممکن است.

به مناسبت مشکلات حمل و نقل در داخل ایران و به مناسبت نرخ گران تعرفه های ایران بعضی راهها برای ارسال بسته های امانتی اقرب به صواب و نفع است چنانکه در ذیل دیده می شود.

- از راه روسیه بسته های که راجع به نقاط مرکزی و شمال است.

- از راه هند انگلیس بسته های که راجع به نقاط جنوبی و جنوب شرقی است.

- از راه آلمان و جهازات آلمانی بسته های که راجع به نقاط خلیج فارس است: بندر عباس، لنگه، بوشهر و خرمشهر.

۱- کلیه مطالب مربوط به بسته های امانات پستی از صفحات ۵۹ الی ۶۵ کتاب اوضاع اقتصادی ایران در ابتدای قرن بیستم تألیف سید محمدعلی جمالزاده اقتباس و با مختصر تغییر در مطالب عیناً مرقوم گردیده.

۱- ترتیب ارسال بسته‌های امانتی از راه روسیه

بسته‌های امانتی معمول و بسته‌هایی که قیمتشان قید شده فقط برای بنادری که در ذیل قید شده قبول می‌شوند. در این صورت پته ارسال و عنوان روی بسته حتماً باید متضمن طریقی باشد که در مقابل هریک از بنادر تجارتي ایران نوشته شده. صورت اسامی و بنادر و شهرهای ایران که بسته امانتی قبول می‌نمایند و راههای روسیه که بسته باید از آنجا بگذرد.

شهرها و بنادر تجارتي ایران	راههای روسیه
آستارا	بادکوبه - آستارا
باجگیران	بادکوبه - گودان
بندر جز	بادکوبه - بندر جز
جلفا	جلفا
انزلی	بادکوبه
مشهدسر	بادکوبه - مشهدسر

معهداً بسته امانتی به جاهای دیگر ایران نیز ممکن است برود ولی به شرطی که به عنوان پست رستانت* باشد و به یکی از بنادر مذکور که قبول بسته امانتی می‌نمایند فرستاده شده باشد. در این صورت از بندر مزبور یک ورقه اطلاعی به طرف فرستاده می‌شود که مشتمل است بر رسید بسته امانتی به اسم او و طرف می‌تواند به توسط مأمور و یا وکیل خود بسته را دریافت دارد و یا آنکه اجازه بدهد که بسته امانتی به توسط پست و یا ترتیب حمل و نقل معمول در داخله ایران به عنوان او فرستاده شود و در این صورت مخارج حمل و نقل به عهده اوست و نمونه دستور برای نوشتن در صورت مذکوره فوق به شرح زیر می‌باشد.

- آقای فلان - همدان 'پست رستانت' - انزلی (ایران) از طریق روسیه (بادکوبه)

- آقای فلان - ارومیه 'پست رستانت' - جلفا (ایران) از طریق روسیه (جلفا)

* - Poste. restante پست رستانت یا مراسلات خطاب نوعی توزیع مرسوله یا محموله در گیشه‌های پست است. برای آشنائی بیشتر با لفظ پست رستانت رجوع شود به مجموعه قوانین پستی ایران، صفحه ۷۱ و ۷۲ قسمت نظامنامه اجرای قانون پستی ماده ۵۹ و ۶۱

در هر صورت بسته‌هایی که به مقصد زیر ارسال می‌شوند باید به عنوان پست رستانت مشخصی به شرح زیر باشند:

- بسته‌هایی که به. اهر - جلفا - تبریز - خوی - سلماس - ارومیه - مراغه - مرند - ساوجبلاغ و نقاط دیگر ایالت آذربایجان فرستاده می‌شود باید به عنوان پست رستانت جلفا باشد.

بسته‌هایی که به. انزلی - رشت - قزوین - زنجان - طهران - قم - همدان - سلطان‌آباد - کاشان - اصفهان - سنندج - یزد - کرمانشاه فرستاده می‌شود باید به عنوان پست رستانت مشهدسر باشد.

- بسته‌هایی که به. استرآباد - بندر جز - شاهرود - سمنان فرستاده می‌شود باید به عنوان پست رستانت بندر جز باشد.

- بسته‌هایی که به. مشهد - تربت حیدری - نیشابور - سبزوار - سرخس - بجنورد - بندر گز و نقاط شمالی و شرقی ایالت خراسان فرستاده می‌شود باید به عنوان پست رستانت باجگیران باشد.

۲- ترتیب ارسال بسته‌های امانتی از راه هندوستان

ارسال بسته‌های امانتی از فرانسه با کشتی‌های مسازری ماریتیم Messageries Maritimes و از ایتالیا و طریق هند حرکت از بندر ایتالیایی برنیزی Brindisy هر یکشنبه با کشتی‌های انگلیسی 'شرکت شبه جزیره و شرقی Peninsular. and. oriental. Co' به ایران ارسال و مدت سیر در دریا ۱۸ تا ۲۳ روز می‌باشد. اداره پست هند بسته‌های امانتی را که قیمتشان قید شده به مقصد ایران باشد قبول نمی‌کند و فقط بسته‌های امانتی معمولی را که قیمتشان قید نشده قبول می‌نمایند و برحسب میل فرستنده به هر یک از بنادر ایران که در ذیل مذکور است می‌فرستد.

ملک سیاه‌کوه - بوشهر - خرمشهر - لنگه - بندرعباس - جاسک و برای نقاط دیگر ایران پست ایران قیمت حمل را از صاحب بسته می‌گیرد و عنوان بسته هم باید از روی دستور ذیل باشد.

اداره پستخانه ایران در بوشهر از طریق بمبئی

به شخص در محل برسانند.

۳- ترتیب ارسال بسته امانتی از راه آلمان از طریق بندر هامبورگ

کشتی‌های آلمانی Hamburg - Amerik. Linie ماهی یک دفعه به خلیج فارس وارد و بسته‌هایی را که به بندرعباس - لنگه - بوشهر - خرمشهر می‌روند قبول می‌نمایند. اعم از اینکه بسته معمولی و یا با قیمت قید شده باشد. ادارات پست در شهرهای برم - هامبورگ - مونیخ. فقط بسته‌های امانتی را که قیمت آنها بیشتر از ۵۰۰ فرانک نباشد قبول می‌کند و وزن بسته‌ای که با کشتی‌های آلمانی فرستاده می‌شود نباید از ۵ کیلوگرم بیشتر باشد.

د- نرخ ارسال بسته‌های امانتی از خارجه به ایران

نرخ مرقوم در جدول ذیل نرخ بسته‌هایی می‌باشد که از فرانسه فرستاده شود ولی بسته‌هایی هم که از آلمان - بلژیک - سوئیس - انگلیس - ایتالیا - هلند - عثمانی فرستاده می‌شود تقریباً تابع همان نرخ است.

۱- نرخ ارسال بسته امانتی از خارجه به ایران از راه جنوب

نرخ بیمه برای ۳۰۰ فرانک	نرخ حمل و نقل		محل مقصد	راه
	وزن	فرانک		
۰/۲۵	تا ۱ کیلوگرم	۲/۸۵	بندرعباس و بوشهر	راه آلمان و کشتی آلمانی
	تا ۵ کیلوگرم	۳/۸۵	لنگه و خرمشهر	
ندارد	تا ۵ کیلوگرم	۲/۷۵	بنادر جنوب	راه هند
ندارد	تا ۵ کیلوگرم	۳/۷۵	بنادر ایران از راه ملک سیاه کوه	راه مارسیل و کشتی‌های فرانسوی و هندی
ندارد	تا ۵ کیلوگرم	۴/۷۵	بنادر ایران از راه ملک سیاه کوه	راه ایتالیا

۲- نرخ ارسالی بسته امانتی به ایران از طریق روسیه و بنادر

انزلی - آستارا - مشهدسر - بندر جز

ممالک	قران		قران		فرانک	
	حمل		بیمه برای ۳۰۰ فرانک		حمل	
	قران	دینار	قران	دینار	فرانک	ساتیم
آلمان	۷	۱۵۰	-	۶۵۰	۲	۷۵
انگلیس	۱۰	۴۰۰	۱	۵۰	۴	-
اتریش هنگری	۷	۱۵۰	-	۶۵۰	۲	۷۵
بلژیک	۸	۴۵۰	-	۸۰۰	۳	۲۵
مصر	۱۰	۴۰۰	۱	۵۰	۴	-
ایالات متحده امریکا	۱۴	۶۰۰	۲	۵۰	۵	۶۵
فرانسه	۸	۴۵۰	-	۸۰۰	۳	۲۵
بمبئی و کراچی	۱۱	۵۰	-	۹۰۰	۴	۲۵
هند	۱۲	۳۵۰	-	۹۰۰	۴	۷۵
کلکته و مدرس و رنگون	۹	۷۵۰	-	۸۰۰	۳	۵۰
ایتالیا	۱۴	۳۰۰	۱	۵۰	۵	۵۰
ژاپن	۹	۴۵۰	-	۸۰۰	۳	۲۵
هلند	۷	۸۰۰	۱	۶۵۰	۳	-
رومانی	۳	۹۰۰	-	۳۰۰	۱	۵۰
روسیه اروپا و قفقاز	۳	۲۵۰	-	۳۰۰	۱	۲۵
روسیه	۱۱	۵۰	-	۸۰۰	۴	۲۵
سواحل بحر خزر	۸	۴۵۰	-	۸۰۰	۳	۲۵
سوئد	۱۰	۴۰۰	-	۹۰۰	۴	-
سوئیس	۱۱	۷۰۰	-	۹۰۰	۴	۵۰
عثمانی	۱۰	۴۰۰	-	۹۰۰	۴	-
با پست عثمانی	۱۱	۷۰۰	-	۹۰۰	۴	۵۰

آمار دفاتر پست ایران تا پایان سال ۱۳۳۲ هـ - ق
دفتر مرکزی تهران - دفاتر شعبات

۲۰- سواحل فارس	انار	۱۱- کرمانشاه	خواف	۴- تهران	۳- مدیریت
بوشهر	بهرام آباد	کرمانشاه	گناباد	تهران	الات
بهبهان	سیدآباد	قصر شیرین	طبس	یئگی امام	- آذربایجان
بندر دیلم	بم	سرپل	تون	دماوند	ریز
کنار تخته	۱۷- سیستان	کردند	قائن	ایوانکی	نوی
پرازجان	مسیرآباد	کنگاور	بیرجند	۵- مازندران	یلمان
بندر لنگه	سریشه	هرسین	۸- کردستان	مشهدسر	رمیه
بندرعباس	نه	۱۲- عراق	سنه	علی آباد	ساوجبلاغ
میناب	کوه ملک سیاه	سلطان آباد	سقر	آمل	جلفا
جاسک	۱۸- خوزستان	سارق	۹- همدان	بارفروش	بندرعباس
ب - مدیریت	خرمشهر	دزآباد	همدان	ساری	قزوین
ولایات	دزفول	محلات	بیجار	اشرف	بمشهد
۱- آستارا	شوشتر	۱۳- لرستان	سنقر	۶- استرآباد	بمشهد
آستارا	اهواز	بروجرد	اسدآباد	استرآباد	بمشهد
۲- زنجان	بندر معشور	خرم آباد	تویسرکان	گنبد کاوس	هر
۳- بندرگز	رامهرمز	۱۴- اصفهان	نهاوند	۷- خراسان	ردبیل
بندرگز	هندیان	اصفهان	دولت آباد	مشهد	میانه
۴- سمنان	۱۹- فارس	کاشان	۱۰- قم	بجنورد	۲- گیلان
سمنان	شیراز	نظنز	نوبران	شیروان	رشت
۵- دامغان	سروستان	قمشه	ساوه	باجگیران	شفروود
دامغان	کازرون	آباده	تفرش	لطف آباد	نزلی
۶- شاهرود	جهرم	۱۵- یزد	کرکان	محمدآباد	لنگرود
شاهرود	فسا	یزد	آشتیان	سبزوار	رودسر
دفاتر تعویض	اصطهبانات	نائین	جهرود	نیشابور	تنکابن
پست	نیریز	اردکان	خمین	سرخس	۳- قزوین
بایزید	دارابگرد	۱۶- کرمان	گلپایگان	ترشیز	قزوین
خانقین	لار	کرمان	نراق	تربت حیدریه	منجیل
بصره					

۲- نرخ ارسالی بسته امانتی به ایران از طریق روسیه و بنادر

انزلی - آستارا - مشهدسر - بندر جز

فرانک		قران				ممالک	
بیمه برای ۳۰۰ فرانک	حمل		بیمه برای ۳۰۰ فرانک		حمل		
	ساتیم	فرانک	دینار	قران	دینار		قران
۲۵	۷۵	۲	۶۵۰	-	۱۵۰	۷	آلمان
۴۵	-	۴	۵۰	۱	۴۰۰	۱۰	انگلیس
۲۵	۷۵	۲	۶۵۰	-	۱۵۰	۷	اتریش هنگری
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	-	۴۵۰	۸	بلژیک
۴۰	-	۴	۵۰	۱	۴۰۰	۱۰	مصر
۹۵	۶۵	۵	۵۰	۲	۶۰۰	۱۴	ایالات متحده امریکا
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	-	۴۵۰	۸	فرانسه
۲۵	۲۵	۴	۹۰۰	-	۵۰	۱۱	بمبئی و کراچی هند
۳۵	۷۵	۴	۹۰۰	-	۳۵۰	۱۲	کلکته و مدرس ورنگون
۳۰	۵۰	۳	۸۰۰	-	۷۵۰	۹	ایتالیا
۴۰	۵۰	۵	۵۰	۱	۳۰۰	۱۴	ژاپن
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	-	۴۵۰	۹	هلند
۲۵	-	۳	۶۵۰	۱	۸۰۰	۷	رومانی
۱۰	۵۰	۱	۳۰۰	-	۹۰۰	۳	روسیه اروپا و قفقاز روسیه
۱۰	۲۵	۱	۳۰۰	-	۲۵۰	۳	سواحل بحر خزر
۳۰	۲۵	۴	۸۰۰	-	۵۰	۱۱	سوئد
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	-	۴۵۰	۸	سوئیس
۳۵	-	۴	۹۰۰	-	۴۰۰	۱۰	عثمانی با پست
۳۵	۵۰	۴	۹۰۰	-	۷۰۰	۱۱	عثمانی اروپای عثمانی

آمار دفاتر پست ایران تا پایان سال ۱۳۳۲ هـ - ق
دفتر مرکزی تهران - دفاتر شعبات

۲۰- سواحل فارس	انار	۱۱- کرمانشاه	خواف	۴- تهران	الف - مدیریت ایالات
بوشهر	بهرام آباد	کرمانشاه	گناباد	تهران	۱- آذربایجان
بهبهان	سیدآباد	قصر شیرین	طبس	ینگی امام	تبریز
بندر دیلم	بم	سرپل	تون	دماوند	خوی
کنار تخته	۱۷- سیستان	کرد	قائن	ایوانکی	دیلمان
برازجان	مسیرآباد	کنگاور	پیرجند	۵- مازندران	اورمیه
بندر لنگه	سربیشه	هرسین	۸- کردستان	مشهدسر	ساوجبلاغ
بندرعباس	نه	۱۲- عراق	سنه	علی آباد	جلفا
میناب	کوه ملک سیاه	سلطان آباد	سقز	آمل	مرند
جاسک	۱۸- خوزستان	سارق	۹- همدان	بارفروش	دهخوارفان
ب - مدیریت ولایات	خرمشهر	دزآباد	همدان	ساری	مراغه
۱- آستارا	دزفول	محللات	بیجار	اشرف	بناب
آستارا	شوستر	۱۳- لرستان	سنقر	۶- استرآباد	میاندوآب
۲- زنجان	اهواز	بروجرد	اسدآباد	استرآباد	اهر
۳- بندرگز	بندر معشور	خرم آباد	تویسرکان	گنبد کاوس	اردبیل
بندرگز	رامهرمز	۱۴- اصفهان	نهاوند	۷- خراسان	میانه
۴- سمنان	هندیان	اصفهان	دولت آباد	مشهد	۲- گیلان
سمنان	۱۹- فارس	کاشان	۱۰- قم	بجنورد	رشت
۵- دامغان	شیراز	نظنز	نوبران	شیروان	شفرود
دامغان	سروستان	قمشه	ساوه	باجگیران	انزلی
۶- شاهرود	کازرون	آباده	تفرش	لطف آباد	لنگرود
شاهرود	جهرم	۱۵- یزد	کرکان	محمدآباد	رودسر
دفاتر تعویض	فسا	یزد	آشتیان	سبزوار	تنکابن
پست	اصطهبانات	نائین	جهرود	نیشابور	۳- قزوین
بایزید	نیریز	اردکان	خمین	سرخس	قزوین
خانتقین	دارابگرد	۱۶- کرمان	گلپایگان	ترشیز	منجیل
بصره	لار	کرمان	نراق	ترت حیدریه	

۵- عایدات و مخارج پستخانه

بانگاه به صورت عایدی و مخارج اداره کل پست ایران و کاهش ارقام مذکور از یکدیگر عدد نتیجه عبارت است از سود و زیان حاصله از عملکرد یکساله پستخانه.

از نخستین بودجه تنظیمی پست که مربوط به سال ۱۳۲۸ می باشد تا سال ۱۳۴۰ هـ-ق (برابر ۱۲۸۸ تا ۱۳۰۰ ش) که به مدت دوازده سال به درازا کشید سوای بودجه وزارت پست و تلگراف در سال مالی ایت - ثیل ۱۳۲۹ - ۱۳۲۸، تنها چهار صورت سیاهه عایدات از سنوات مختلف در دست می باشد که به شرح زیر مرقوم می گردد.^۱

۱- خلاصه صورت عملکرد اداره پستخانه در سال تنگوزئیل (۱۳۳۰ - ۱۳۲۹)

عایدات	۳۴۱۸۰۴۰/۵۰	قران
--------	------------	------

مخارج	۳۱۱۷۴۲۱/۵۰	قران
-------	------------	------

عایدات خالص	۳۰۰۶۱۹/۰۰	قران
-------------	-----------	------

۲- خلاصه صورت عملکرد اداره پستخانه در سال سیچقان ثیل (۱۳۳۱ - ۱۳۳۰)

عایدات	۳۶۸۷۵۹۰	قران
--------	---------	------

مخارج	۳۲۶۷۸۲۲	قران
-------	---------	------

عایدات خالص	۴۱۹۷۶۸	قران
-------------	--------	------

۳- صورت عملکرد اداره پستخانه در سال اودئیل (۱۳۳۲ - ۱۳۳۱)

صورت ریز عایدات پستخانه در سنه بالا که از طرق مختلف حاصل گردید به شرح زیر

عبارتند از:

۱- ۳- از بابت فروش تمبر و سایر اوراق به انضمام تمبر بلیتهای مسافری

قران ۳۲۱۸۷۸۹

قران ۱۰۴۲۹

۲- ۳- از بابت حمل مراسلات

۳- ۳- از بابت کرایه حمل و نقل امانات پستی بین الملل در داخل مملکت

قران ۶۵۱۸۳۷

۴- ۳- از بابت فروش تمبر باطله برای جُنْگهای (مجموعه) تمبر

قران ۲۰۰۰۰

۵- ۳- از بابت سهمی دریافتی از ادارات اتحاد پستی از بابت امانات وارده به مملکت

قران ۵۴۰۴۶۴

ایران

- ۳-۶- از بابت جراثیم ۳۰۴۲ قران
 ۳-۷- از بابت کرایه بعضی از امانات پستی ۴۰۸۰ قران
 ۳-۸- از بابت حقوق حمالی ۱۰۹۵۵۱ قران
 ۳-۹- از بابت حق العمل برای گمرک کردن امانات و غیره ۱۹۰۲ قران
 ۳-۱۰- از بابت صدور براتهای پستی ۶۹۰ قران
 ۳-۱۱- از بابت قسمت اداره پست عثمانی در مخارج حمل و نقل پستهائی که در بایزید و خانقین مبادله شده است. ۲۸۶۶ قران
 ۳-۱۲- از بابت عایدات متفرقه ۵۱۲۱ قران

جمع عایدات ۴۵۶۸۷۷۱ قران

صورت ریز مخارج پستخانه در سنه بالا که به طرق مختلف صرف گردید به شرح زیر

عبارتند از:

- ۳-۱- مواجب و مدد معاش اجزاء ۱۶۰۸۶۹۶ قران
 ۳-۲- صرف تحریر ۷۶۳۷۶ قران
 ۳-۳- کرایه و تعمیرات دفاتر ۷۲۱۱۸ قران
 ۳-۴- مخارج مسافرت ۳۲۸۸۲ قران
 ۳-۵- اثاثیه ۴۲۴۲۶ قران
 ۳-۶- مخارج تلگراف و تلفن ۶۶۲۷ قران
 ۳-۷- مخارج متفرقه ۱۳۵۳۸۸ قران
 ۳-۸- مخارج حمل و نقل و همراهی و لقابندی پستها ۱۹۰۵۷۰۲ قران
 ۳-۹- کرایه و تعمیرات چاپخانهها ۳۲۲۵۴ قران
 ۳-۱۰- حق العبور مراسلات پستی بین الملل ۵۸۹۸۱ قران
 ۳-۱۱- مخارج طبع و تدارک تمبر و سایر اوراق دولتی ۴۱۹۳۳ قران
 ۳-۱۲- اشتراک دولت ایران در مخارج دفتر بین الملل اتحاد پستی ۱۰۷۹ قران
 ۳-۱۳- سهمی ادارات اتحاد پستی از بابت امانات صادره از ایران ۴۸۶۶۵ قران
 جمع مخارج ۴۰۶۳۱۲۷ قران
 جمع کل عایدات پستخانه در سنه (۱۳۳۱ - ۱۳۳۲) ۴۵۸۷۷۱ قران
 جمع کل مخارج پستخانه در سنه (۱۳۳۱ - ۱۳۳۲) ۴۰۶۳۱۲۷ قران
 درآمد خالص پستخانه در سنه (۱۳۳۱ - ۱۳۳۲) ۵۰۵۶۴۴ قران

۴- جدول آمار پستی در سال ۱۳۳۹ هـ - ق برابر ۱۲۹۹ ش^۱

۱۴۱۲۴۵۵۲	بودجه عواید پست و تلگراف به ریال	۱
۱۳۰۳۱۴۵۶	بودجه مخارج پست و تلگراف به ریال	۲
۱۰۹۳۰۹۶	عایدات خالص پست و تلگراف به ریال	۳
۴۸۹	تعداد تأسیسات پستی و تلگرافی	۴
۲۰۰	تعداد پستخانه*	۵
۲۰	تعداد دفاتر پستی مبادله با خارجه**	۶
۱۷۱۹۰	طول طرق پستی برحسب کیلومتر	۷
۴۰۱۷۹۷۲	تعداد مراسلات رد و بدل شده در داخل	۸
۲۳۸۹۸۳	تعداد مراسلات صادره به خارج	۹
۵۵۸۰۶۹	تعداد مراسلات وارده از خارج	۱۰
۱۲۵۷۲۳	تعداد امانات عمومی و دولتی سرویس داخله	۱۱
۱۵۹۲	تعداد امانات صادره سرویس بین‌الملل	۱۲
۳۴۰۱	تعداد امانات وارده سرویس بین‌الملل	۱۳
۳۷۲۰	پاکت‌ها و جعبه‌های با قیمت داخله	۱۴

یادآور می‌گردد تا آخر سال مذکور تعداد چهل هزار نفر با پست سفر و هر هفته شش پست به نقاط مهم کشور ارسال می‌شد.

صرفنظر از برخی اتفاقات قابل ذکر در پستخانه که می‌باید از آن رویدادها در مباحث جداگانه‌ای سخن به میان آورد، تا پایان سال ۱۳۳۹ هـ - ق (برابر ۱۲۹۹ ش)، تغییرات قابل ذکری در رابطه با تشکیلات اداری پست به وجود نیامد لیکن واقعه مهمی در پایان سال ۱۲۹۹ در کشور ایران رخ داد که در آن میان پستخانه از مضار آن بی‌بهره نماند. سرآغاز مسئله چنین است که در سوم اسفند سال ۱۲۹۹ ش (برابر یازدهم جمادی‌الآخره ۱۳۳۹ هـ - ق) کودتایی در تهران اتفاق افتاد که در تاریخ میهن ما به نام کودتای رضاخانی ثبت و عواقب آن

۱- تاریخ مفصل ایران تألیف عبدالله رازی، صفحه ۶۲۴

** - روزنامه کاوه شماره یازدهم چاپ برلین ** - همان مأخذ

به مرور منجر به پا گرفتن دوباره حکومت دیکتاتوری و از میان رفتن حقوق آزادیهای فردی و اجتماعی در کشور شد. از نخستین روزهای اشغال مرکز و استقرار قزاقان در کلیه مناطق حساس و تصرف ادارات دولتی توسط کودتاچیان احکام صادره پی در پی از جانب سردمداران جدید به ویژه رضاخان قزاق صادر که تمامی آنها تحت عنوان 'من حکم می‌کنم' و 'حکم می‌کنم' ادارات تعطیل شود حتی پست و تلگراف 'دستگاههای مهم دولت را فلج به طوریکه گردش کار ادارات مذکور عملاً متوقف و تنها پس از گذشت ده روز بود که با رعایت شدید سانسور و استقرار مأمورین قزاق رضاخانی در محیط پستخانه و تلگرافخانه‌ها کارکنان مشغله روزمره خود را آغاز کردند.^۱

پیش از آنکه به شرح رویدادهای سال ۱۳۰۰ شمسی به پردازیم برای آشنائی بیشتر با برخی وقایع مهم الزاماً می‌باید به ذکر پاره‌ای اتفاقات پرداخت که از سال ۱۳۲۴ تا اواسط ۱۳۴۰ هـ - ق (برابر ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰ ش) در پستخانه حادث و ما از آن تحت عنوان واقعات مهم پستی نام به میان خواهیم آورد.

سواد حکم رضاخان مطابق با اصل

«حکم می‌کنم»

- ماده اول - تمام اهالی شهر طهران باید ساکت و مطیع احکام نظامی باشند.
- ماده دوم - حکومت نظامی در شهر برقرار و از ساعت هشت بعدازظهر غیر از افراد نظامی و پلیس مأمور انتظامات شهر کسی نباید در معابر عبور نماید.
- ماده سوم - کسانی که از طرف قوای نظامی و پلیس مظنون به مخل آسایش و انتظامات واقع شوند فوراً جلب و مجازات سخت خواهند شد.
- ماده چهارم - تمام روزنامجات - اوراق مطبوعه تا موقع تشکیل دولت به کلی موقوف و برحسب حکم و اجازه که بعد داده خواهد شد باید منتشر شوند.
- ماده پنجم - اجتماعات در منازل و نقاط مختلفه بکلی موقوف، در معابر اگر بیش از سه نفر گرد هم باشند با قوه قهریه متفرق خواهند شد.
- ماده ششم - تمام مغازه‌های شراب و عرق‌فروشی تئاتر و سینما تکراف‌ها و کلوب‌های قمار باید بسته‌شود و هر مست‌دیده‌شود به محکمه نظامی جلب خواهد شد.

۱- تاریخ مختصر احزاب سیاسی تألیف محمدتقی بهار، صفحات ۸۷ الی ۹۵

ماده هفتم - تا زمان تشکیل دولت تمام ادارات و دوائر دولتی غیر از اداره ارزاق تعطیل خواهد بود - پستخانه تلفون خانه تلگرافخانه هم مطیع این حکم خواهند بود.

ماده هشتم - کسانی که در اطاعت از مواد فوق خودداری نمایند به محکمه نظامی جلب و به سخت‌ترین مجازات‌ها خواهند رسید.

ماده نهم - کاظم* خان به سمت کماندانی شهر انتخاب و معین می‌شود و مأمور اجرای مواد فوق خواهد بود.

رئیس دیویزیون قزاق اعلیحضرت اقدس شهرباری و فرمانده کل قوا (رضا)

تصویب قوانین پستی ایران

یکی از مهمترین رویدادها در تاریخ پست ایران تهیه و تدوین قانون پستی کشور است. مجموعه قوانین پست ایران در ماه جمادی‌الاول سال ۱۳۳۱ هـ - ق (برابر خردادماه ۱۲۹۱ ش) از تصویب هیئت دولت میرزا محمدعلی آذربایجانی (علاءالسلطنه) گذشت و تا تصویب نهائی آن در مجلس به موقع اجراء گذارده شد و دو سال بعد در اوایل ماه جمادی‌الآخر سال ۱۳۳۳ مصادف با رئیسی‌الوزرائی عبدالمجید میرزا عین‌الدوله، لایحه قانونی آن برای تصویب تقدیم مجلس شورا گردید و در جلسه پنجشنبه ۲۱ جمادی‌الآخر (برابر ۱۵ اردیبهشت ۱۲۹۴ ش) توسط دکتر اسماعیل مرزبان وزیر وقت پست و تلگراف در مجلس مطرح و تقاضای فوریت تصویب آن از مجلس شد، که سرانجام پس از چند ماه تأخیر در ۱۵ رمضان سال ۱۳۳۳ هـ - ق (برابر ۵ مرداد سال ۱۲۹۴ ش) به تصویب مجلس شورای ملی رسید. مجموعه قوانین پستی شامل پنجاه‌وهشت ماده که آخرین ماده آن ناسخ کلیه قوانین و دستورالعملهائی می‌باشد که تا تاریخ تصویب قانون پستی صادر گردیده بود. پس از تصویب قوانین پستی، نظامنامه اجرائی آن مشتمل بر هفت ماده توسط وزیر پست پیشنهاد هیئت دولت گردید که در جلسه پنجشنبه ربیع‌الثانی سال ۱۳۳۴ هـ - ق به تصویب وزراء و به موجب مادتين اول و هفتم آن وزارت پست و تلگراف مکلف گردید از تاریخ ۱۹ رجب ۱۳۳۴ هـ - ق (برابر ۱ خرداد ماه ۱۲۹۵ ش) قانون پستی را با رعایت آئین‌نامه** اجرائی قانون پست در سراسر کشور به موقع اجراء گذارد.

*- سرهنگ کاظم سیاح معروف به کلنل کاظم‌خان، فرمانده حکومت نظامی شهر تهران
 **- آئین‌نامه‌های مربوطه شامل چهار بخش و مرکب از ۹۳ ماده اجرائی می‌باشد.

پست ملت اسلام

با آغاز انقلاب مشروطیت و مبارزه سرسختانه ملت ایران در مقابل رژیم استبداد، حاج سید عبدالحسین* مجتهد لاری در خطه فارس خصوصاً لار به کمک مشروطه‌خواهان برخاست^۱ و نظر به مقام روحانی نامبرده بزودی تعداد کثیری از اهالی فارس به دورش گرد به طوریکه تا رمضان ۱۳۲۵ هجری قمری (برابر آبان ماه سال ۱۲۸۶ شمسی) بالغ بر دو هزار سوار آماده در رکاب داشت^۲ پس از برقراری حکومت مشروطه و آرامش در فارس سید چون

*- سید عبدالحسین لاری فرزند سید عبدالله در سال ۱۲۶۴ هجری قمری در نجف دیده به جهان گشود. پس از فرا گرفتن تحصیلات مقدماتی و کامل نمودن دروس دینی سرانجام به مقام اجتهاد رسید و از فقها و مجتهدین بزرگ زمان خود گردید. در سال ۱۳۰۹ به درخواست اکثریت مردم لارستان و تکلیف میرزای شیرازی برای رسیدگی به امور شرعیه مردم رهسپار لار گردید. در آنجا مدرسه‌ای تأسیس و مشغول به تدریس شد. مردم فارس وجود سید را مغتنم و طلاب اطراف و اکناف فارس به محل سکونت وی وارد و در حوزه درس او داخل شدند. سید عبدالحسین مدت ۲۵ سال در لار مرجع تقلید و ملجاء و ماء من عموم اهالی فارس بود. از جمله کارهای برجسته سید بیرون راندن مبلغین مسیحی انگلیسی از فارس و توقیف کتب تبلیغاتی آنان بود. در آغاز انقلاب مشروطیت سید در صف اول مشروطه‌خواهان فارس قرار و به زعامت مجاهدین برگزیده شد. پس از به توپ بستن مجلس در سال ۱۳۲۶ مستبدین و دشمنان سید موقع را مغتنم و خانه وی را در شیراز غارت و ویران کردند. در جنگ بین‌الملل اول که انگلیسها بوشهر را اشغال و در تصرف خود گرفتند، مرحوم سید عبدالحسین همراه با اسماعیل خان قشقایی معروف به صولت‌الدوله که از مریدان وی بود بر علیه آنان وارد جنگ و حکم جهاد داد و به اتفاق سایر آزادیخواهان جنگ و گریز سختی را با انگلیسی‌ها آغاز نمود. انگلیسی‌ها و ایادی ایرانی آنان برای قلع و قمع سید به کورده که محل سکونت او بود هجوم آوردند در آن وقت سید در مسجد مشغول ادای نماز جماعت بود. مهاجمین مسجد را محاصره که در آن میان رئیس علی نامی که از مریدان سید عبدالحسین بود وارد مسجد و سید را برداشته بر ترک اسب خود سوار و از مهلکه به در برد. متعاقب این عمل انگلیسی‌ها قریه سید را ویران و پس از ورود به لار خانه‌اش را غارت و خانواده‌اش را به شیراز فرستادند. پس از این واقعه انگلیسی‌ها به فیروزآباد سرازیر و سعید ناگزیر به قیر عزیمت نمود از آنجا اهالی جهرم با سلام و صلوات وی را به جهرم آوردند. سید پس از شش سال اقامت در این شهر در سن ۷۸ سالگی به رحمت حق پیوست. از سید عبدالحسین فرزندان بیجا ماند که جملگی بنام آیت‌اللهی معروف و بیشتر در فارس ساکن می‌باشند. نیاکان سید دراصل دزفولی و چون سید عبدالحسین خود سالها در لار و جهرم اقامت گزید اعقاب وی ابتدا به لاری و بعدها بنام خانوادگی آیت‌اللهی خوانده شدند.

۱- انقلاب ایران تألیف ادوارد براون، صفحه ۵۱۱ ترجمه احمد پژوه

۲- روزنامه مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در دوره اول قانونگزاری، صفحه ۵۳۵

دیگر آزادیخواهان در ترویج حکومت مشروطه کوشش و مجاهدت می نمود، لیکن با بروز اختلاف بین محمدعلیشاه و مجلس شورا و مخالفت علنی شاه با حکومت قانونی بار دیگر سید عبدالحسین بنای مخالفت با استبداد را از سر گرفت و بزودی پیروان بی شماری در لار جمع تا آنجا که در سال ۱۳۲۶ قریب بیست هزار سپاهی گرداگرد وی حلقه زده^۱ و سید تا سقوط استبداد در ماه جمادی الاخر سال ۱۳۲۷ (برابر تیرماه ۱۲۸۸ ش) بسیاری از بلاد فارس و برخی دیگر از نقاط همجوار آنرا متصرف و دامنه نفوذ خود را تا اطراف شیراز گسترش و بر شهر دارابگرد نیز تسلط پیدا کرد^۲ و کار وی آنچنان بالا گرفت که در اوایل سال ۱۳۲۷ هـ - ق (برابر فروردین ماه سال ۱۲۸۸ ش) شیخ ذکریا نامی از جانب سید مأمور فتح کرمان شد^۳ ولی چنین پیداست که سپاهیان مجتهد لاری در آن خطه با عدم موفقیت روبرو شده باشند لیکن در اوایل ماه ربیع الثانی سال ۱۳۲۷ هـ - ق (برابر اردیبهشت ماه سال ۱۲۸۸ ش) بندرعباس به تصرف هواداران سید درآمد و مردم کلیه دوایر دولتی را از عمال استبداد خلع ید نمودند^۴ با استقرار دوباره مشروطیت سید عبدالحسین حکومت خود را در لار مستقر و آن شهر را مرکز خود قرار داد آنگاه دستگاه منظم و یا انضباطی تشکیل که بر پایه قوانین اسلامی و شریعت صدر اسلام کار می کرد^۵ پس از استوار شدن حکومت سید عبدالحسین در لار نامبرده کلیه تأسیسات دولتی منجمله اداره پست را از اطاعت مرکز بیرون و به نام پست ملت اسلام تغییر نام داد و چون تمبر پستخانه لار تمام شد طرح تمبر جدیدی پیاده که به زودی آماده و در جریان افتاد و معروف به تمبر لاری شد که مدتها در قلمرو حکومت وی در گردش بود. روی تمبر و در وسط آن دایره ای بود که در داخل آن جمله پست ملت اسلام در گوشه سمت راست بالای تمبر عدد ۶ و در سمت چپ کلمه شاهی به چشم می خورد^۶ ما از تاریخ دقیق وضع تمبر و قبض ید شدن ادارات لار توسط سید دقیقاً مطلع نیستیم لیکن با تکیه به برخی مستندات می توان گفت که این امر بین سنوات ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۱ هجری قمری صورت گرفته باشد.^۷

۱- تاریخ بیداری ایرانیان جلد چهارم، صفحه ۲۷۸

۲- همان مأخذ جلد پنجم صفحه ۳۵۷ ۳- همان مأخذ صفحه ۳۷۷

۴- همان مأخذ صفحه ۳۹۵ ۵- انقلاب ایران، صفحه ۳۲۲

۶- نگاه کنید به صفحه ۳۱۷ کتاب خاطرات و خطرات

۷- استناد به کتاب خاطرات و خطرات، صفحه ۲۵۵

پست حکومت موقت مهاجر

با شروع جنگ بین‌المللی اول دولت ایران به ریاست وزرائی حسن مستوفی الممالک طی اعلامیه‌ای بی‌طرفی کشور ایران را به دول محارب در جنگ اعلان لیکن دیری نپائید که قشون روسیه از سرحدات شمالی شروع به تجاوز و بخش وسیعی از شمال کشور را اشغال و حتی دامنه پیشرفت خود را تا نزدیکی‌های کرج ادامه و بیم آن می‌رفت که تهران نیز به اشغال ارتش متجاوز روس درآید. در آن وقت احمدشاه به صلاحدید مستوفی الممالک در صدد تغییر پایتخت از تهران به اصفهان برآمد ولی مدتی بعد نامبرده از فکر مهاجرت و تغییر پایتخت منصرف لیکن تعدادی از میلیون مرکب از بیست‌وهفت نفر وکلای مجلس و عده‌ای از رجال به همراهی انبوه کثیری از مردم جهت مبارزه با روسها در تاریخ هفتم محرم سال ۱۳۳۴ هـ - ق (برابر بیست‌ودوم آبان‌ماه ۱۲۹۴) تهران را ترک و به سوی قم رهسپار و پس از ورود بدان شهر جهت مبارزه با بیگانگان و دفاع از میهن به تشکیل سازمانی بنام 'کمیته دفاع ملی مبادرت' و در صدد عقد معاهده با دولت عثمانی برآمدند آنگاه تلگرافات عدیده به سراسر ایران مخابره و مردم را در جریان امر قرار دادند. این رویدادها باعث تهییج احساسات مردم بر علیه دشمنان حقیقی میهن ما یعنی روس و انگلیس شد تا آنجا که متعاقب اقدامات اخیر در فارس اهالی شیراز همراه با عشایر ادارات پست و تلگراف را به اشغال خود درآوردند چنین وضعی برای شهرهای آباده و اصفهان نیز مصداق عمل پیدا و در کازران فارس مأمور انگلیسی تلگرافخانه دستگیر و بلافاصله تیرباران گردید، کار به آنجا کشید که کنسول انگلیس نیز در شیراز دستگیر و با تمام همراهانش به میان عشایر تنگستان برده شد در این گیرودار روسها از حرکت اخیر میلیون وحشت‌زده تعداد زیادی سرباز به ساوه گسیل تا مانع برقراری ارتباط میلیون با تهران شوند. متعاقب این امر جنگی سخت بین روسها و میلیون در محل رباط کریم تهران در گرفت که منجر به شکست میلیون و عقب‌نشینی و تخلیه آنان از شهر قم شد ولی پیش از ترک میلیون به سه دسته تقسیم، یکدسته به همراهی سلیمان میرزا از راه کاشان به اصفهان و از طریق بختیاری خود را به غرب ایران رسانید. دسته دوم به همراهی سیدرضا مساوات وارد اراک و از طریق همدان وارد کرمانشاه و پشت کوه شد، دسته سوم از سایر همراهان جدا و دوباره راهی تهران گردید. مقارن آن احوال قشون روسیه در قصر شیرین متحمل شکست فاحش از ارتش عثمانی شده و فوراً از غرب ایران عقب‌نشینی آغاز نمود.

همزمان با ترک و عقب‌نشینی قشون روسها از کرمانشاه و همدان ملیون وارد آن شهر و تحت ریاست نظام‌السلطنه مافی دولتی موسوم به 'حکومت مستقل موقت' تشکیل دادند که اعضای آن به شرح زیر معرفی گردید.^۱

۱- رضاقالی خان نظام‌السلطنه	- رئیس دولت موقت
۲- آقا سیدحسن مدرس	- وزیر عدلیه و اوقاف
۳- ادیب‌السلطنه سمیعی	- وزیر کشور
۴- عباس میرزا فرمانفرمائی	- وزیر جنگ
۵- میرزا قاسم خان صور	- وزیر پست و تلگراف
۶- حاج امان‌الله اردلان	- خزانه‌دار
۷- محمدعلی کلپ	- وزیر دارائی

پس از آنکه ملیون در کرمانشاه مستقر شدند نخست کلیه ادارات دولتی را اشغال و جهت پیشگیری از رد و بدل نمودن اخباری که ممکن بود توسط دشمنان داخلی انجام گیرد از ماه صفر سال ۱۳۴۴ هـ - ق (برابر اسفند ماه ۱۲۹۵ ش) در ادارات پست و تلگراف موقتاً سانسور برقرار و آقایان محمدباقر میرزا، سیدحسن اجاق، جلیل‌الدوله، ابوالحسن خان وکیل‌الملک و آقا سیدعباس از طرف کمیته دفاع مأمور سانسور در پستخانه و تلگرافخانه شدند نامبردگان ابتدا کلیه تلگرافات رمزی را ممنوع‌المخابره و کلیه مرسولات وارده و صادره پستخانه را برحسب اقتضاء ضبط و پس از سانسور دوباره به گردش قرار می‌دادند.^۲

از دیگر اقدامات کمیته دفاع در پستخانه تغییر نرخ دو هزار عدد تمبر قرانی به ۱۲ شاهی و ۲۴ شاهی بود که پس از سورشارژ به جریان گذارده شد.^۳

تعداد زیادی از این تمبرها بعداً مورد سوء استفاده کامیل مولیتور رئیس کل پستخانه قرار گرفت که در مبحث مربوطه از آن سخن به میان خواهیم آورد. به هر ترتیب کابینه حکومت موقت تا شکست قشون عثمانی در بین‌النهرین از انگلیس‌ها در کرمانشاه باقی ماند لیکن به هنگام عقب‌نشینی ارتش عثمانی از صفحات غرب ایران حکومت موقت نیز قلمرو خود را ترک و پس از ورود به عثمانی در پایتخت آن کشور مستقر گردید. فعالیت دولت موقت برعلیه دشمنان خارجی در عثمانی از سر گرفته شد و پس از مدتی اعضاء کابینه باب‌گفتگو را با

۱- تاریخ بیست ساله ایران جلد اول تألیف حسین مکی، صفحه ۴۳۵ و ۴۳۶

۲- ایران در جنگ بزرگ، صفحه ۳۰۵

۳- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورا در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۱۴۲۱

مقامات ترک جهت سرکوبی متجاوزین آغاز و بدین منظور آقا سیدحسن مدرس با سلطان عثمانی ملاقات و با رجال آن کشور وارد مذاکره شد. آیت‌الله مدرس سعی در وادار نمودن سلطان عثمانی به کمک نظامی و حمایت هرچه بیشتر آنان از کمیته دفاع وطن داشت تا با مساعدت نظامی آنان وارد ایران و بر علیه اشغال‌گران روس و انگلیس وارد نبرد شوند.

یک روز حین مذاکره هیئت دولت موقت با مقامات ترک سلطان مدرس را مخاطب و وضع نابسامان ایران را ناشی از وجود حکومت مشروطه توصیف و چنین اظهار داشت: "از زمان برقراری مشروطیت در ایران شماکاری برای ایران نکردید."

آنگاه آقا سیدحسن مدرس سلطان را مخاطب و چنین اظهار داشت:

"خیر چنین نیست ما از زمان پیش و برقراری مشروطه یک اداره پستخانه تأسیس کردیم که با تمام دنیا ارتباط پستی بین‌المللی دارد و حال آنکه در استانبول مرکز خلافت یک چنین تشکیلات پستی وجود ندارد و هر ولایتی جداگانه پستخانه تأسیس کرده و به برخی از کشورها نیز که در آنجا پستخانه ندارد مراسلات و محمولات پستی نمی‌توان رد و بدل کرد! در هر صورت جواب دندان‌شکن آقا سیدحسن مدرس به سلطان عثمانی که خود را خلیفه مسلمین به شمار ولی تا آن زمان یک تشکیلات منظم پستی در سرزمین پهناور اسلامی عثمانی دایر نکرده بود، بسیار جالب و نشأت گرفته از حس میهن‌دوستی ایشان است، وضع مهاجرین و کمیته دفاع از میهن تا سقوط رژیم تزاری در روسیه همچنان به صورت مبارزه‌آشتی‌ناپذیر با روسها و انگلیسها باقی‌ماند ولی با سقوط رژیم تزاری در روسیه و روی کار آمدن بلشویک‌ها در آن کشور و ترک‌متارکه آن دولت از جنگ جهانی و متعاقب خروج نیزوهای اشغالگر از ایران اعضای کابینه موقت دفاع از وطن به تدریج آن کشور را به قصد ایران ترک کردند.

پست جنگل

در ماه شوال سال ۱۳۳۳ هـ - ق (برابر شهریور ۱۲۹۴ ش) قیامی مردمی و گسترده بر علیه حکومت وقت در سرزمین گیلان در گرفت که رهبر و موجد آن شخصی بنام میرزا کوچک‌خان معروف به جنگلی بود که گرایش سیاسی نامبرده مایه از نظریات سیاسی انجمن اتحاد اسلامی آن روزگار داشت^۲ هنوز مدتی از قیام نگذشته بود که انبوه فراوان مردم

۱- تاریخ بیست ساله ایران تألیف حسین مکی جلد اول، صفحه ۴۳۵ الی ۴۳۷

۲- نگاه کنید به کتاب سردار جنگل تألیف ابراهیم فخرائی، صفحه ۲۲

با طیب خاطر وارد جنگل و به قوای چریک میرزا کوچک ملحق و آماده کارزار با دشمنان داخلی و خارجی به‌ویژه روسها که نقض بی‌طرفی دولت ایران را کرده و غاصبانه وارد صفحات شمالی ایران شده بود، شدند. سخن کوتاه و به اصل مطلب پردازیم. پس از بالا گرفتن کار میرزا کوچک خان حکومت رشت چندین بار سعی در نابودی قیام جنگل نمود ولی هربار با عدم موفقیت روبرو و سنگر به سنگر از مقابل جنگلیان پس می‌نشست. در خلال جنگ جهانی اول و مقارن با سالهای ۱۳۳۵ هـ - ق و ۱۲۹۶ ش رژیم تزاری در روسیه ساقط و رژیم بلشویکی جانشین آن گردید. مقارن آن احوال حکومت جدید روسها ظاهراً عده‌ای سرباز به هواداری از انقلابیون گیلان در بندر انزلی پیاده نمود.

چون میرزا کوچک خان کاملاً بر اوضاع مسلط گردید در شانزدهم رمضان سال ۱۳۳۸ (برابر سیزدهم آذر ۱۲۹۹ ش) بنا به دعوت مردم و فرماندار رشت وارد آن شهر شد و مورد استقبال بی‌سابقه مردم قرار گرفت پس از ورود میرزا به رشت میرزا احمدخان آذری حکمران گیلان از آن شهر خارج و کلیه کارهای حکومتی را به عهده بشیرالممالک رئیس پست و تلگراف واگذار کرد^۱ از طرفی بنا به توافقی که از پیش بین کمیته‌ای مرکب از اعضای ایران و روسهای سرخ رویداد کمیته‌ای بنام انقلاب در رشت تشکیل^۲ و زمام امور را در دست و در نوزدهم رمضان سال ۱۳۳۸ هـ - ق (برابر پانزدهم آذر ۱۲۹۹ ش) طی آگهی‌های بیایی منتشره با ذکر و تأکید بر واژه جدید تازه به گوش آشنای کمیسر به جای وزارت هیئت دولت انقلابی جدید را به شرح زیر معرفی نمود.^۳

۱- میرزا کوچک	- سرکمیسر و کمیسر جنگ
۲- میرشمس‌الدین وقاری	- کمیسر داخله
۳- سیدجعفر محسنی	- کمیسر خارجه
۴- محمدعلی پیربازاری	- کمیسر مالیه
۵- محمود آقا	- کمیسر قضائی
۶- آقا نصرالله	- کمیسر پست و تلگراف و تلفن
۷- محمدعلی خمامی	- کمیسر فوائد عامه
۸- حاجی محمدجعفر	- کمیسر معارف و اوقاف
۹- ابوالقاسم فخرائی	- کمیسر تجارت

۲- سردار جنگل، صفحه ۲۵۱

۱- ایران در جنگ بزرگ، صفحه ۳۸۷

۳- همان مأخذ همان صفحه

با تشکیل هیئت انقلابی کلیه سازمانهای دولت در رشت به تصرف نیروهای انقلاب درآمد و روسای کل ادارات بلافاصله از کار اخراج لیکن تغییری در تشکیلات سازمانی ادارات داده نشد.

پس از ورود انقلابیون به پستخانه تعداد قابل توجهی از تبرهای احمدشاهی سورشارژ و تحت عنوان 'پست حکومت جمهوری شوروی ایران' به جریان افتاد.^۱ وضع موجود چندان دوام پیدا نکرد چه افراد روسی کمیته همراه با رفقای بلشویک ایرانی از مدتها پیش مقدمات طرح مخفیانه کودتای موسوم به کودتای سرخ را بر علیه میرزا پی‌ریزی و در تاریخ بیست‌وچهارم ذی‌قعدة سال ۱۳۳۸ (برابر بیستم بهمن ماه ۱۲۹۹ ش) آنرا به مرحله اجراء درآوردند. در آن تاریخ بیشتر طرفداران میرزا دستگیر یا بازداشت شدند به استثنای رهبر جنگل که از مدتی پیش معترضانه شهر رشت را ترک و به جنگل رفته بود. کودتای سرخ را رفیق بولومکین روسی که نماینده چکای* شوروی در گیلان بود اداره می‌کرد، متعاقب وقوع کودتا دولتی به اصطلاح انقلابی ولی در اصل حافظ منافع بلشویک‌های تازه به دوران رسیده روسیه، در رشت تشکیل شد که به شرح زیر معرفی گردید.^۲

- ۱- احسان الله خان - سرکمیسر و کمیسر خارجه
- ۲- خالوقربان - کمیسر جنگ
- ۳- سیدجعفر محسنی - کمیسر پست و تلگراف
- ۴- جوادزاده** - کمیسر کشور
- ۵- آقازاده - کمیسر دادگستری
- ۶- بهرام آقایف - کمیسر فوآئد عامه
- ۷- حاجی محمد جعفر کنگاوری - کمیسر فرهنگ

با دقت نظر در اسامی بالا هویت برخی از وزرای دولت جدید، چون بهرام آقایف کاملاً ناشناخته ولی نامبرده یکی از مأمورین حکومت بلشویکی روسیه بود که جهت درهم پاشیدن تشکیلات جنگل و پیاده کردن اهداف و مرام بلشویک‌ها همزمان با پیاده شدن نیروهای

۱- استناد به کتاب سردار جنگل، صفحه ۲۵۸ و کتاب خاطرات و خطرات، صفحه ۳۱۲
 ** - چکا مخفف کلمات روسی چرزوپچانیا کمیساریا می‌باشد که اداره امنیتی و اطلاعاتی روسهای سرخ بود.

۲- سردار جنگل، صفحه ۲۷۲

** - سیدجعفر پیشه‌وری، بنیانگزار فرقه دموکرات آذربایجان

شوروی در بندر انزلی همراه با تعداد دیگری از مأمورین ارتش سرخ در این بندر پیاده شد.^۱ متعاقب اقدامات اخیر کودتاجیان دست به یک رشته فعل‌وانفعال در پستخانه زده و یک‌سری تمبر پست بنام کاوه چاپ و به جریان انداختند. تمبر مذکور دارای طرح کلی از یک مرد ایستاده است که در دست راست وی پرچمی با کلمه کاوه به چشم می‌خورد و در دست چپ چکشی فرود آمده بر سندان دیده می‌شود که ظاهراً یادآور قیام کاوه آهنگر قهرمان ملی ایران است. گوشه بالای سمت راست تمبر اختصاص به قیمت و در سمت مقابل آن کلمه شاهی و در قسمت پائین تمبر جمله کوتاه پست انقلابی ایران مشاهده می‌شود.^۲ سری کاوه مدتها در گیلان و حیطة نفوذ جنگل در گردش بود ولی با شکست قطعی جنگلیان در ماه ربیع‌الاول سال ۱۳۴۰ هـ - ق (برابر آذرماه ۱۳۰۰ ش) از جریان خارج گردید. هرچند امروزه جز تعداد انگشت‌شماری از تمبرهای جنگل باقی نمانده لیک از لحاظ ارتباط با واقعیات زمان خود درخور اعتبار است.

پست آزادی‌ستان

در سال ۱۹۱۹ میلادی قرارداد ننگینی بین وثوق‌الدوله رئیس‌الوزرای وقت با دولت انگلیس منعقد که مطابق مفاد آن کشور ایران زیر سلطه علنی دولت استعماری بریتانیا قرار می‌گرفت. این امر بر مردم ایران بسیار گران تا آنجا که مردم در صدد شورش بزرگی برآمده و احمدشاه نیز از امضای قرارداد امتناع و تائید آنرا موکول و منوط به اجازه مجلس شورا دانست. سرانجام این قرارداد که طوق لعنتی برگردن وثوق‌الدوله و زنجیری بر دست و پای ملت ایران بود به دست توانای مردم از هم گسیخته لیکن آنچنان تأثیری بر مردم گذارد که در برخی از نقاط کشور علیه حکومت مرکزی شورش منجمله در شانزدهم رجب سال ۱۳۳۸ هـ - ق (برابر شانزدهم فروردین ۱۲۹۹ ش) قیام مسلحانه‌ای بر ضد دولت ارتجاعی وثوق‌الدوله به رهبری شیخ محمد خیابانی از تبریز آغاز و به زودی به سایر نقاط آذربایجان سرایت کرد. در نخستین روزهای قیام خیابانی مردم واحدهائی از ارتش را خلع سلاح و کلیه نقاط تبریز را همراه با ادارات دولتی تصرف و آنگاه نام آذربایجان را به آزادی‌ستان* مبدل و تغییر و تحولاتی در

۱- سردار جنگل، صفحه ۲۶۸ الی ۲۷۰

۲- استناد به کتاب سردار جنگل، صفحه ۲۸۶ و کتاب خاطرات و خطرات، صفحه ۳۱۲
* - چون بعد از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ میلادی در روسیه شهرهای ترک‌نشین مسلمان آنسوی ارس

ادارات انجام دادند از جمله در اداره پستخانه تبریز یکسری تمبر پست بنام آزادیستان چاپ و آماده انتشار شد زمینه تمبر مذکور منقش به پرچم سه رنگ ایران و در چهارگوش آن دایره‌ای کوچک قرار دارد که در داخل آن ارزش تمبر به عدد نوشته و در قسمت سفید وسط به ترتیب کلمات ارزش به حروف - موقت - دینار دیده می‌شد^۱ چنین به نظر می‌رسد تمبر آزادیستان هرگز مورد استعمال و مصرف واقع نشده باشد. پس از پیروزی شیخ محمد بر حکومتیان نامبرده جهت اتحاد و ارتباط با میرزا کوچک‌خان نماینده ویژه‌ای بنام حاجی آخوند روانه گیلان کرد شخص اخیر مورد استقبال جنگلیان واقع و پیام خیابانی را به رهبر جنگل ابلاغ داشت، متأسفانه پیش آمده‌های غیرمترقبه در گیلان مانع از اتفاق و اتحاد بین دو رهبر گردید به‌ویژه اندکی بعد حاجی آخوند بر اثر ابتلاء به بیماری در حومه رشت دار فانی را وداع گفت.^۲ و در نتیجه ارتباط بین میرزا و شیخ محمد قطع گردید و اتفاقات سیاسی بعدی نیز مانع از پیروزی آزادیخواهان آمد و باعث شکست قطعی آنان شد و سرانجام قیام خیابانی پس از پنج ماه مبارزه در تاریخ بیست‌ونهم ذی‌الحجه سال ۱۳۳۸ هـ - ق (برابر بیست‌ودوم شهریور ۱۲۹۹ ش) به دست حاج مخبرالسلطنه هدایت سرکوب و رهبر قیام نیز حین جنگ با نیروهای دولت کشته شد.

می‌پردازیم به اصل مطلب، از سال ۱۳۰۰ شمسی دولت جهت گسترش و تسریع کار در امور پستخانه اقدامات مفیدی انجام و مبادرت به انعقاد یکسری عهدنامه‌های پستی با سایر دول نمود از جمله قرارداد منعقدی بین دولتین ایران و افغانستان و ایران و روسیه که دنباله آن منجر به انعقاد قراردادهائی چند با سایر ممالک شد. دیگر از اقدامات انجام شده، شرکت نماینده ایران در کنوانسیون بین‌المللی پست در سال ۱۳۰۱ شمسی در مادرید است که نماینده ایران در آن مجمع وجود پست انگلیس در جنوب کشور ایران را پروتست و اساس آن را مغایر با حاکمیت ملی ایران دانسته و به استناد مادین ۴۳ و ۴۴ قراردادنامه تنظیمی آن مجمع دولت ایران محقق گردید. بساط چندین دهه‌ای پست استعماری انگلیس را از صفحات جنوبی کشور حذف و تشکیلات آنرا منحل شده اعلام نماید. علاوه بر این موضوع دو قانون در سال

۱- به نام جمهوری آذربایجان اعلام استقلال و خود را از یوغ روسها بدر آوردند، لذا جهت عدم تداخل اسمی و رفع هرگونه ابهام و پیش آمده‌های غیر مترقبه بعدی، شیخ محمد خیابانی و ملیون نام آذربایجان را به آزادیستان بدل کردند. ۱- خاطرات و خطرات، صفحه ۳۱۷

۲- سردار جنگل، صفحه ۳۷۰

۱۳۰۱ از تصویب مجلس گذشت که مستقیم و غیرمستقیم در رابطه با امور پستی می‌شد. نخستین قانون مربوط به اجازه پرداخت غرامات مسروقه پستی است که به دولت اجازه می‌داد مبلغ ۴۳۸۵۰ تومان در وجه صاحبان اموال مسروقه پستی تأدیه نماید، چه دولت از این بابت رقم قابل ملاحظه‌ای به صاحبان کالاها و بازرگانی که مال‌التجاره‌های خود را بوسیله پست ایاب و ذهاب می‌دادند بدهکار به طوریکه ارقام مربوطه تا اوایل سال ۱۳۲۹ هـ - ق رقمی بالغ بر ۳۰۰ هزار تومان می‌شد.^۱

دیگر قانون استخدام کشوری مصوب بیست و دوم آذرماه ۱۳۰۱ شمسی بود که از ابتدای تصویب کارکنان پست و تلگراف از مزایای آن منتفع و وضعیت خدمتی آنان از آن پس بر مبنای محکمی استوار گردید. با صرف‌نظر از برخی رویدادهای جنبی مهمترین واقعه‌ای که از سال ۱۳۰۰ در پستخانه اتفاق و تا آخر سال ۱۳۰۱ به درازا کشید کشمکش مجلس با دولت در خاتمه دادن به خدمت کامیل مولیتور رئیس پستخانه بود که سرانجام به عزل نامبرده منتهی که جا دارد از آن واقعه مشروحاً سخن به میان آید.

پایان کنترات و چگونگی اخراج مولیتور از خدمت

از جمله مستشارانی که بعد از استخدام هیئت نوز بلژیکی به خدمت دولت ایران وارد شدند می‌باید از برادران مولیتور بلژیکی به اسامی، کامیل، لامبرت و اگوست نام برد، هرچند تاریخ دقیق استخدام آنان مشخص نیست ولی ظاهراً از سال ۱۳۲۲ هـ - ق در ادارات پست و گمرک ایالت کرمانشاه و فارس مشغول خدمت بودند.

پس از برقراری رژیم مشروطیت و خروج نوز از ایران مدتی بعد کامیل مولیتور به ریاست کل پستخانه منصوب و نزدیک به شانزده سال در آن سمت باقی ماند. هرچند نامبرده سالهای متعددی در پستخانه مشغول خدمت بود لیکن با مراجعه به سوابق و کارنامه اداری وی چنین استنباط می‌شود که او راهی جز راه نوز و همکاران سابقش انتخاب نکرده باشد. اینک برای آشنائی خوانندگان به سوابق مولیتور مرحجماً به بخشی از اظهارات و توضیحات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری استناد جسته و موقوف قضیه را از نزدیک دنبال تا جریان امر به وضوح برای خوانندگان روشن گردد.

پیش‌درآمد مخالفت با کامیل مولیتور بلژیکی پس از اتمام کنترات نامبرده از هفتم دیماه

۱- مقدمه کتاب اختناق ایران، صفحه ۱۵

سال ۱۳۰۰ شمسی توسط برخی از نمایندگان مجلس آغاز^۱ و تحت فشار شدید نمایندگان بر دولت هیئت بنام کمیسیون رسیدگی مرکب از چند تن وزرای سابق با وزیر وقت و چند تن از نمایندگان در وزارت پست و تلگراف تشکیل و شروع به کار نمود. کمیسیون مذکور پس از مدتی مطالعه گزارشی مبنی بر محکومیت نامبرده راجع به چندین فقره اعمال غیر قانونی و سوء استفاده‌های مالی از قبیل دخل و تصرف در تمبرهای بین‌المللی ارسال شده از دفاتر مختلف پستی ممالک خارجه جهت پست ایران به قیمت ۴۸۰۰۰ تومان تقدیم دولت که مورد تائید واقع و در موارد دیگر نیز مشغول رسیدگی به پرونده نامبرده شد.^۲ چون مسئله به صورت حاد درآمد مولیتور دست به اقداماتی زد، منجمله طی مکاتبه‌ای به وزیر وقت که برخی مفاد آن حاکی از اهانت به مقامات دولتی و ایرانیان داشت هیئت کمیسیون رسیدگی را ناصالح تشخیص و جهت به تعویق انداختن موضوع، تأکید بر تماس مقامات مسئول با سفارت بلژیک و حتی تهدید به قطع رابطه نیز کرد^۳ از طرفی دولت کار را بدفع الوقت سپری و حساسیت چندانی نسبت به موضوع از خود نشان نمی‌داد. چون کار بدینجا کشید نمایندگان جهت هرچه سریعتر رسیدگی به موضوع در تاریخ بیستم آذرماه سال ۱۳۰۱ (برابر بیست و دوم ربیع‌الثانی سال ۱۳۴۱ هجری قمری) دولت قوام را مورد استیضاح که دراصل آن استیضاح از وحیدالملک وزیر پست و تلگراف آغاز و منحصر به دو فقره زیر می‌شد:

الف - راجع به تمبرهای پست و سوء استفاده‌هاییکه مولیتور در پستخانه نمود.

ب - حمل و نقل هفتاد من آرد توسط وسائل نقلیه پست از اراک به تهران بدون پرداخت کرایه جهت وزیر پست و تلگراف. پس از قرائت متن استیضاح یکی از نمایندگان بنام تدین همراه با عده‌ای دیگر از وکلاء خواستار توضیحاتی از وزیر پست و تلگراف راجع به مولیتور شده و آنگاه اعمال خلاف و غیر قانونی وی را به شرح زیر اعلام داشتند:

۱- فعل و انفعالات و دخل و تصرف در ۲۰۵۲ عدد تمبر سورشارژ شده پستخانه بوشهر هنگام اشغال نظامی آن بندر بوسیله نیروهای نظامی بریتانیا در فاصله جنگ جهانی اول. پس از درگیری نیروهای مردمی در سال ۱۳۳۳ هـ - ق (برابر ۱۲۹۴ ش) با نیروهای

۱- مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری ۵ شنبه ۲۹ ربیع‌الثانی ۱۳۴۰ برابر ۷ دیماه ۱۳۰۰ شمسی

۲- همان مأخذ ۳ شنبه ۱۱ صفر ۱۳۴۱ برابر ۱۰ مهر ۱۳۰۱ شمسی

۳- همان مأخذ ۳ شنبه ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۳۴۱ برابر آذرماه ۱۳۰۱ شمسی

بریتانیا در جنوب، بوشهر در آن سال به تصرف نظامیان انگلیس درآمد و مهاجمین بلافاصله کلیه ادارات دولتی را اشغال و اقدام به سورشارژ تعداد قابل توجهی تمبر در پستخانه تحت عنوان بوشهر در تصرف انگلیس نمودند. در طول مدت تصرف بوشهر تعداد ۲۰۵۲ عدد از تمبرهای مذکور توسط مکاتیب و بارنامه‌های پستی به تهران وارد که بوسیله مسئولین ضبط و در قبال اخذ رسید تحویل مولیتور گردید، نامبرده نیز به مرور دست به حیف و میل آنها دراز که بنا به اظهار نمایندگان و با توجه به کاتالوگ یکی از تمبرفروشان فرانسوی بنام شامپین قیمت تقریبی آنها به مبلغ ۴۳۸۷۲۵ فرانک فرانسه تقویم که با احتساب هر فرانکی ۱ قران معادل ۴۸۰۰۰ تومان می‌شد که این موضوع مورد تأیید هیئت کمیسون رسیدگی به پرونده مولیتور و دو تن از افراد خبره در کار تمبر به اسامی آقایان نوبهار و عبدالرحیم کاشانی قرار گرفت.^۱

۲- حیف و میل تمبرهای سورشارژ شده دولت موقت مهاجر در کرمانشاه.

همانگونه که در مباحث گذشته بیان گردید هنگام تشکیل دولت موقت مهاجر در کرمانشاه تعداد ۲۰۰۰ عدد تمبر قرانی در پستخانه کرمانشاه به مبلغ ۱۲ و ۲۴ شاهی سورشارژ که مقداری از آن مورد مصرف ملیون قرار ولی همزمان با عقب‌نشینی دولت موقت از آن شهر تعداد ۱۳۶ عدد تمبر ۱۲ شاهی و ۷۷۰ عدد تمبر ۲۴ شاهی در پستخانه باقی بود که همراه با مهر مخصوص سورشارژ به مرکز ارسال که بنا به شواهد و محتویات پرونده هر تمبر از پنج تا ده تومان به اشخاص منجمله به آقایان مخبرالسلطنه هدایت و حکیم‌الملک فروخته شده علاوه بر این ۳۰۰۰ عدد مشابه آن نیز تقلباً چاپ و توسط مولیتور به یک‌تاجر در تهران به فروش رفت.^۲

۳- فروش غیرقانونی تمبر به یکی از تمبرفروشان تهران

مسئله اخیر چنین است که مقداری از تمبرهای گران‌بهای پستخانه مخفیانه توسط محمدآقاخان نامی از مستخدمین اداره پست سرقت و در بازار به یعقوب نام کلیمی فروخته می‌شود. موضوع از طرف مسئولین پی‌گیری و به موجب احکام صادره از طرف وزارت پست و تلگراف کلیمی مذکور توسط مأمورین انتظامی دستگیر و چون کار بیخ پیدا می‌کند مولیتور موجبات استخلاص یعقوب کلیمی را فراهم و با لوٹ کردن مسئله مطلب را موقتاً از گردش

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری صفحه ۱۴۲۱ سه‌شنبه ۲۰

آذرماه ۱۳۰۱ مطابق ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۳۴۱

۲- همان مأخذ، سه‌شنبه ۲۰ آذرماه ۱۳۰۱ مطابق ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۳۴۱

خارج که نتیجتاً پس از مدتی موضوع خود به خود به محاق فراموشی سپرده می‌شود. ارزش تمبرهای اخیرالذکر با تخمین و برآوردی که توسط نمایندگان در آنروز صورت گرفت بالغ بر ۸۰۰۰ هزار تومان تقویم گردید.^۱

۴- اقدام به سورشارژ تمبرهای ناصری مربوط به سال ۱۲۹۶ هـ - ق از ۲ قران به ۵ تومان و زدوبند و کتترات فروش آنها با همکاری یعقوب کلیمی که ظاهراً عمل مزبور جهت منفعت پستخانه انجام ولی دراصل به ضرر دولت منجر گردید و چون نامبرده در مظان اتهام قرار گرفت اقدام به مفقود کردن کتترات نامه مربوطه نمود.^۲

۵- اقدام و سفارش به چاپ تمبر موسوم به احمد شاهی برخلاف ماده چهارم* مصرحه قانون پست ایران و دخل و تصرف در سفارشات مذکور.

با دقت نظر به بیانات نمایندگان مجلس چنین مستفاد می‌گردد که مقدار قابل توجه‌ای تمبر موسوم به احمدشاهی توسط مولیتور به مؤسسه انتشاراتی تمبر هارلن در اروپا سفارش که بدو قیمت هر سری آن به مبلغ ۱۷۵ فرانک فرانسه معادل ۷۴ قران و ۹۰۰ دینار پول ایران تقویم لیکن سه ماه بعد به واسطه تنزل فرانک و طبق کاتولوگ چاپ شده ارسالی به ایران قیمت سری نامبرده به ارزش ۷/۵ فرانک تنزل که در صدد مقایسه با تنزل فرانک از حد معمول بسیار پائین‌تر به نظر می‌رسد. طبق اظهار نظر هیئت کمیسیون رسیدگی به پرونده مولیتور تقلیل ارزش تمبرهای مذکور در بازار اروپا ناشی از ازدیاد چاپ تمبر بود که زائد بر مقدار سفارش صورت، و مازاد آن بدست دلالان اروپائی افتاد که در نتیجه پس از مدتی باعث رکود و سرشکن شدن نرخ آنها از حد معمول گردید.^۳

۶- دخل و تصرف در ۶۰۰ سری تمبرهای تاجگذاری احمدشاهی با مراجعه به اصل کتترات نامه و اقرار طرف کتترات مبنی بر صحت موضوع و نهایتاً گزارش کفیل اداره پستخانه مبنی بر ۴۸۹ سری کسر موجودی از کل تمبرهای تاجگذاری^۴ که شامل تمبرهای اولیه

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری صفحه ۱۴۲۱ سه‌شنبه ۲۰ آذرماه ۱۳۰۱ مطابق ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۳۴۱ ۲- همان مأخذ همان صفحه
* - امتیاز انحصاری طبع و روش تمبر پست و سایر علامات راجعه به حقوق پستی با دولت است و طبع و تهیه و حفظ تمبر توسط وزارت مالیه فروش و مصرف پستی آن با اداره پست خواهد بود.

۳- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری صفحه ۱۴۲۱

۴- همان مأخذ، همان صفحه.

تاجگذاری و سورشارژ بعدی آن در نوامبر ۱۹۱۸ به مناسبت پایان جنگ جهانی اول.*
 ۷- حیف و میل تمبرهای بین‌المللی پستخانه توسط مولیتور و احياناً فروش آنها به مبالغ گزاف.

یکی از ارزشمندترین اشیاء پستی وجود مجموعه اختصاصی و گرانبهائست که متعلق به پستخانه کشور صاحب عضویت در اتحادیه جهانی پست می‌باشد که بنام گنجینه پستی از آن نگهداری می‌شود. پیش از آغاز مطلب یادآور می‌شود که برابر مفاد نظامنامه دفتر اتحادیه جهانی پست و مصوبات کنوانسیون پستی منعقد شده سال ۱۹۰۶ میلادی در مادرید، کشورهای عضو اتحادیه هنگام تغییر تمبر با در نظر گرفتن تعداد ممالک عضو سه سری از تمبرهای جدید خود را به دفتر اتحادیه واقع در برن ارسال و سپس توسط آن دفتر به اداره کل پست کشور صاحب عضویت ارسال که جزو اشیاء گرانبها از آنها نگاهداری می‌شود رعایت این مسئله از ابتدای امر در پست ایران اجراء ولی در جهت مقابل تمبرهایی که برای دولت ایران ارسال می‌گردید، مولیتور با چهل به مفاد نظامنامه اتحادیه پستی به حساب شخصی خویش منظور و به طور دلخواه از آنها استفاده کرد چنانکه در خلال محاکمه صراحتاً اعلام داشت که تمبرهای اخیر متعلق به شخص وی بوده و تعداد کثیری از آنها را به اروپا برده و همراه با تمبرهای سورشارژ شده بوشهر به دوستان خود هدیه کرده است و قس علیهذا.^۱

پس از ذکر مشروحی از اعمال غیرقانونی مولیتور در مجلس اکثر نمایندگان خواستار رسیدگی فوری به موضوع و تعقیب هرچه سریعتر جریان توسط وزیر پست و تلگراف شدند. آنگاه وزیر پست و تلگراف در مقام پاسخگوئی قرار و با قیچی کردن رئوس مطالب پنج شق از جرائم وارده به مولیتور توسط کمیسیون را باطل و در دو فقره دیگر از جرائم وی، نخست راجع به تمبرهای سورشارژ شده بوشهر و دیگر حیف و میل شدن تمبرهای بین‌المللی ظاهراً اقدامات مولیتور را در دو مورد اخیر مغایر با قانون تشخیص و در خاتمه با توضیحات بی‌اساس راجع به تمبرهای بوشهر و دفاع از وی نامبرده را بری‌الذمه و موضوع را تنها به مسئله تمبرهای بین‌المللی ختم و از این بابت نیز چنین اظهار داشت. چون در اتخاذ تصمیم در مسئله اخیر دولت با بلاتکلیفی روبرو گردید جهت کسب

*- بنا به اظهار نمایندگان مولیتور ۲۰۰ سری از تمبرهای اخیرالذکر را به عنوان هدیه به دوستان خود در اتحادیه‌های پستی داده بود.

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورا در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۱۴۲۱

تکلیف نهائی در حل قضیه از دولتین بلژیک و آلمان استعمال نمود. متن جوابیه دولت بلژیک مبنی بر تأیید استفاده مجاز رئیس پست از تمبرها می‌باشد ولی متن جوابیه‌ای که از برلین رسید عطف به مفاد نظامنامه دفتر اتحادیه جهانی پست دارد که استفاده شخصی از اینگونه تمبرها را منع و صراحتاً اعلام می‌دارد که این قبیل تمبرها فقط برای اداره کل پستخانه ممالک عضو ارسال می‌گردد لاغیر. لذا به استناد شق اخیر مولیتور در هیئت دولت حاضر و تعهد نمود که ظرف مدت چهار ماه مجموعه‌ای از تمبرهای بین‌المللی حاضر و تقدیم دولت نماید. و در خاتمه یادآور گردید که با در نظر گرفتن خدمات ارزشمندی که از مولیتور به عنوان نماینده ایران در کنفرانس پستی مادرید در جهت حذف دفاتر پست انگلیس از جنوب کشور سر زده دولت موضوع را آنچنان مهم تلقی نکرده فلذا نامبرده را تبرئه نموده است.^۱

پس از اتمام سخنان وزیر پست و تلگراف نمایندگان با توجه به مدارک و جرائم مولیتور نامبرده را بری‌الذمه ندانسته و خواستار هرچه سریعتر اخراج وی از پستخانه شدند^۲ موضوع مولیتور مدتها در مجلس مطرح و مسئله پیچیده‌ای برای دولت بود با سقوط دولت قوام و معرفی کابینه مستوفی در بیست‌وششم بهمن سال ۱۳۰۱ شمسی ماجرای مولیتور مختومه و حکم انفصال نامبرده در تاریخ سی‌ام ماه سال مذکور از طرف غلامرضا هدایت معاون وقت وزارت پست و تلگراف صادر و پس از سالیان سال خدمت متوالی در پست ایران از کار برکنار گردید.^۳ یادآور می‌شود پس از اتمام کنترات مولیتور که به نظر می‌رسد در اواخر آذرماه سال ۱۳۰۰ شمسی صورت گرفته باشد^۴ تا خاتمه محاکمه و انفصال وی از خدمت در تاریخ مذکور امیل پیر بلژیکی موقتاً بعنوان کفیل اداره پستخانه انتخاب^۵ لیکن از اوایل سال ۱۳۰۲ عبدالباقی معزی به ریاست کل پستخانه منصوب و تا سالیان دراز در آن سمت مشغول انجام وظیفه بود.

از رویدادهای مهم پستخانه در سال ۱۳۰۲ و ۱۳۰۳ شمسی تصویب دو فقره قانون در ارتباط با امور پستی کشور است که اختصاراً به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورا در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۱۴۲۱

۲- همان مأخذ، همان صفحه.

۳- مأموریت امریکائیا در ایران تألیف دکتر میلیسپو، صفحه ۷۷ ترجمه دکتر حسین ابوترایان

۴- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۳۳۵، پنج‌شنبه ۷

دیماه ۱۳۰۰ شمسی برابر ۲۹ ربیع‌الثانی ۱۳۴۰

۵- استناد به مجموعه قوانین پستی، صفحه ۱۴۱

نخست تصویب قانون استخدام دو تن از مأمورین بلژیکی به اسامی امیل پیر* و شویو** است که در تاریخ بیست و سوم خردادماه سال ۱۳۰۲ از تصویب مجلس گذشت و نامبردگان به مدت دو سال دیگر به استخدام اداره کل پست درآمدند.

دیگر قانون تصدیق مقاوله پستی منعقدہ بین دولتین ایران و روسیه که در چهاردهم بهمن ماه سال ۱۳۰۳ شمسی از تصویب مجلس گذشت که مطابق آن مبادله منظم و متناوب مراسلات پستی اعم از معمول و سفارشی بین مملکتین برقرار و طرفین در مواقع ضروری نقش رابط را بین طرف مقابل قرارداد با کشور ثالث عهده‌دار بودند.

تا انقراض سلسله قاجاریه در نهم آبان ماه سال ۱۳۰۴ واقعه آنچنانی در پستخانه اتفاق نیفتاد لیکن پیش از آغاز فصل جدید نگاهی به تاریخچه و تأسیس پست انگلیس در جنوب افکنده و به شرح اتفاقات ناشی از آن می‌پردازیم.

چگونگی تأسیس و انحلال دفاتر پست انگلیس در جنوب ایران

پیش از آغاز گفتار از چگونگی تأسیس دفاتر پستی انگلیس در سواحل جنوبی ایران مختصر نگاهی گذرا به تاریخچه پیدایش نفوذ سیاسی و اقتصادی بریتانیا در ایران به‌ویژه مناطق جنوبی افکنده و آنگاه موضوع مورد نظر را دنبال می‌کنیم. صرفنظر از برخی تماس‌های اولیه که در سال ۶۹۰ هـ - ق برابر ۶۶۹ ش. بین دولتین ایران و انگلیس صورت گرفت، نخستین تماس جدی و رد و بدل شدن سفیر بین طرفین مربوط به زمان سلسله صفویه و سلطنت عباس اول صفوی می‌شود. با برقراری رابطه سیاسی متقابل کمپانی انگلیسی هند شرقی دایره فعالیت بازرگانی خود را در خلیج فارس گسترش و سپس در سال ۱۰۳۳ هـ - ق (برابر ۱۰۰۲ ش.) شاه‌عباس صفوی با کمک ناوگان دریائی کمپانی مذکور پرتغالی‌ها را از صفحات خلیج فارس بیرون و به پاس مساعدت اخیر کمپانی اجازه تأسیس یک قرارگاه بازرگانی در بند گمبرون (بندرعباس) به تجار انگلیس داده شد که تا سال ۱۱۷۷ هـ - ق (برابر ۱۱۴۲ ش.) مهمترین مرکز فعالیت بازرگانی بریتانیا در ایران و حوزه خلیج فارس به شمار می‌رفت. از سال اخیر به علت اغتشاشات داخلی ایران کمپانی موقتاً محل خود را ترک و در بندر بصره که آن زمان جزئی از متصرفات امپراتوری عثمانی بود مستقر گردید. در زمان کریم‌خان زند قراردادی بین حاکم بوشهر و کمپانی مبنی بر تأسیس یک قرارگاه بازرگانی در

آن شهر منعقد که متعاقب آن کمپانی در سال ۱۱۹۲ هـ - ق (برابر ۱۱۵۷ ش). محل خود را از بصره به بندر بوشهر انتقال و آن شهر به صورت مرکز عمده بازرگانی و سیاسی انگلیس در خلیج فارس درآمد از آن پس یک مقام بلندپایه انگلیسی بنام نماینده مقیم و بعدها بنام نماینده سیاسی مقیم برای پیاده کردن مقاصد استعماری و نظارت بر منافع دولت بریتانیا در بوشهر ساکن و به مرور که دولت ایران سلطه و سیطره خود را در آبهای جنوب از دست می‌داد بر قدرت شخص اخیر افزوده می‌شد. به موازات گسترش و پیشرفت اقتصادی و سیاسی بریتانیا در شبه قاره هند و ممالک پیرامون آن الزاماً ایجاب می‌نمود که آن دولت راههای آبی دریای عمان و خلیج فارس را در حیطه نفوذ خویش گرفته و شبکه وسیعی از ارتباطات پستی و تلگرافی به منظور تماس دائمی با هندوستان دایر نماید. به دین خاطر یک هیئت بررسی فوق‌العاده به ریاست کونل Chooneel به صفحات خلیج اعزام گردید. هیئت علاوه بر صحنه گذاردن به عملیات فوق‌الذکر تأکید به ایجاد یک شبکه ارتباطی آبی در فرات و دجله را نیز داشت که بزودی با جلب نظر عثمانی‌ها مبنی بر اجازه ایاب و ذهاب دو کشتی بازرگانی بین بصره و بغداد یک سرویس حمل‌ونقل آبی شروع به کار و متعاقباً اجازه رفت‌وآمد یک جهاز کوچک جنگی در همان مسیر از سلطان عثمانی کسب گردید. اوضاع خلیج فارس تا سال ۱۲۵۳ هـ - ق (برابر ۱۲۱۶ ش) ظاهراً آرام و بر وفق مراد انگلیسی‌ها بود. لیکن وضع موجود چندان دوام نیاورد چه با حمله‌ور شدن ارتش ایران به افغانستان آرامش موجود از میان رفته و بریتانیا نیز به بهانه دفاع از افغانستان و عمل مقابله به مثل اقدام به دست‌اندازی به بوشهر و تصرف جزیره خارک نمود و چون دولت مرکزی از بیرون راندن انگلیسی‌ها از خاک خود درمانده ماند چاره‌ای جزء رها کردن افغانستان در قبال آزادی مناطق اشغالی نداشته و نتیجتاً این عمل منجر به ازدیاد بیش از حد نفوذ سیاسی بریتانیا در ایران شد تا آنجا که در پانزدهم رمضان سال ۱۲۵۷ هـ - ق (برابر بیست‌وهفتم اکتبر ۱۸۴۲ میلادی) معاهده‌ای بین طرفین امضاء و بریتانیا اجازه استقرار مأمورین کنسولی و بازرگانی را در ایران به‌ویژه شهرهای مورد نظر خود به دست آورد و تعهداتی مبنی بر حفاظت جان و مال اتباع خویش از دولت ایران گرفت اگرچه مذاکرات و انعقاد قراردادهای پی‌درپی مدتها مانع از برخورد نظامی ایران و انگلیس آمد ولی مانع از آن نگردید که ایرانیان از تصرف سرزمینهای از دست رفته خویش چشم‌پوشی نمایند. از سال ۱۲۷۳ هـ - ق (برابر ۱۲۳۵ ش) ارتش ایران خود را برای تصرف هرات آماده و دیری نگذشت که به آنسو حرکت کرد و در اندک زمانی موفق به تصرف آن ناحیه شد. تصرف هرات

با عکس‌العمل شدید دولت انگلیس روبرو و موضع آن دولت در مقابل ایران بسیار خصمانه گردید تا آنجا که بوشهر و پیامد آن اهواز و خرمشهر را پس از مختصر زد و خورد به تصرف نیروهای خود درآورد. تصرف بوشهر و اطراف آن به ویژه ناحیه تنگستان و دشتستان خالی از اشکال نبود چه به گواه تاریخ مؤثرترین و شدیدترین دفاعی که در مقابل ارتش مهاجم بیگانه صورت گرفت مقاومت سرسختانه و میهن‌پرستانه‌ای بود که مردم دشتستان و تنگستان از خود نشان دادند.^۱ به طوریکه پیروزی موقت دشمن به قیمت هلاکت جان بسیاری از نیروهای وی انجامید، با وجود این دولت درمانده مرکزی نتوانست از وجود سلحشوران آن سامان استفاده و دشمن را از سرزمین خود دور نماید. سرانجام با میانجیگری ناپلئون سوم امپراتور فرانسه مصالحه‌نامه‌ای بین ایران و بریتانیا امضاء که به موجب آن ایران از کلیه حقوق و دعاوی ارضی خویش نسبت به افغانستان چشم‌پوشی و در عوض بوشهر و سایر نقاط اشغالی از نیروهای بیگانه تخلیه گردید. عواقب پس‌نشینی‌های پی‌درپی دولت ایران در صحنه‌های نظامی و سیاسی موجب پیشرفت سریع نفوذ بریتانیا در ایران به‌ویژه در زمینه سیاسی و اقتصادی گردید چنانچه بعد از جنگ اخیر دولت انگلیس به بخش عمده‌ای از اهداف اقتصادی خود در جنوب ایران جامه عمل پوشانده و پس از دایر کردن خطوط منظم کشتی‌رانی جهت انجام خدمات پستی بین هندوستان و ایران در سال ۱۲۷۹ هـ.ق (برابر ۱۲۴۱ ش) تصمیم به تأسیس پستخانه در بنادر و سواحل جنوبی ایران گرفت. پیش از دایر

۱- پس از شکست قشون ایران از نیروهای انگلیسی و تصرف بوشهر، حین عبور نیروهای دشمن از ناحیه دشتستان دو تن از سران ایلات دشتی و تنگی راه را بر نیروهای بیگانه سد و جنگ سختی را با آنان آغاز کردند، به‌ویژه احمدخان فرزند باقرخان تنگستانی همراه با تعدادی از جوانان سلحشور جان برکف در عرصه نبرد جلاوت و رشادت بی‌نظیری از خود نشان و با وجود در دست داشتن جنگ‌افزارهای مستعمل عده بی‌شماری از سربازان دشمن را هلاک و سرانجام پس از یک نبرد بی‌امان جملگی به شهادت رسیدند. شهادت احمدخان در روحیه مردم آن سامان سخت اثر، تا آنجا که اشعار حماسی فراوان در وصف مبارزات قهرمانانه وی با انگلیسها سروده شد و هر زمان که سخن از این اسطوره شجاعت و شهید راه میهن به میان آید. زن و مرد، پیر و جوان آهنگ غم‌انگیز لاله‌زار خونین احمد را مترنم می‌شوند.

خبر آمد که دشتستان بهاره
زمین از خون احمد لاله‌زاره

الا ای مادر پیرش کجائی
که احمد یکتن و دشمن هزاره

و یا به روایتی ...

چرا ای مادر پیرش نیائی
که احمد بی‌کس و دشمن هزاره

شدن دواير پستی بيگانه در جنوب سفارت انگليس به منظور ارتباط دائم با انگلستان و هندوستان چندين نفر غلام چاپار سواره در اختيار داشت که هر ماهه محمولات پستی سفارت را به شيراز و استانبول و از شهر اخير مستقيماً به لندن می‌برد. ولی طريق عمل حمل محمولات از شيراز به انگليس به گونه‌ای ديگر انجام می‌گرفت نخست محمولات پستی وارد بوشهر و از آنجا به توسط کشتی‌های پستی هند و انگليس به بمبئی که اداره کل پستخانه هندوستان در آنجا قرار داشت ارسال و از شهر اخير راهی لندن می‌شد. با دایر شدن پست انگليس در جنوب مکاتبات سفارت مستقيماً تحويل پستخانه‌های انگليس و از آنجا به مقاصد مورد نظر ارسال می‌گردید.

نخستين پستخانه بریتانیا در سال ۱۲۸۱ هـ - ق (برابر ۱۲۴۳ ش) زیر نظر مستقيم اداره کل پستخانه هند انگليس در محوطه نمایندگی مقيم واقع در بوشهر گشایش یافت.^۱ عمل مزبور آشکارا نشانه نقض حاکمیت دولت ايران و به استثمار کشيدن بخش مهمی از منابع مالی کشور بود که دولت بریتانیا راهزنانه جهت پياده کردن مقاصد استعماری در ايران به خود اختصاص داد. هرچند دولت ايران به دایر شدن پستخانه جديد انگليس در جنوب شدیداً اعتراض و کراراً خواستار برچيده شدن آن تأسیسات گردید. ولی تحت فشار سیاسی و استدلال بی‌اساس آن دولت مبنی بر عدم وجود مؤسسات پستی قابل اطمینان در ايران از بسته شدن ادارات جدیدالتأسیس امتناع و تعطیل آنرا موقوف به دایر شدن پست نوین در ايران دانست و متعاقباً در سال ۱۲۸۴ هـ - ق (برابر ۱۲۴۶ ش) اقدام به تأسیس دو پستخانه ديگر در بندرعباس و لنگه نمود. از تاريخ اخيرالذکر تا هشت سال بعد که پست ايران توسط مستشار اتریشی به سبک پستخانه‌های نوین درآمد. دواير پستی انگليس تقريباً خدمات نیمه پستی را از بوشهر تا داخل خاک ايران انجام و به اخذ و توزیع نامه و محمولات پستی در مسیر رفت و برگشت مشغول بودند. با وجود اینکه این نامه‌ها در داخل خاک ايران پخش می‌شد لیکن تابع علائم و مشخصات و مقررات پستی حکومت هندوستان بود. من‌باب مثال علائم مهر فسخ تمير، مقررات اداری و نرخهای موجود که متابعت از نرخهای جاری و معمول پستخانه هندوستان داشت. کلیه تمبرها تصویری از ملکه ویکتوریا و بعدها نیز دو جانشین متوالی وی داشت^۲ اجتماع کارکنان ادارات مزبور علاوه بر انگليس‌ها و هندی‌ها، شامل

۱- انگلیسها در میان ایرانیان تألیف دنیس رایت، صفحه ۱۶۰، ترجمه لطفعلی خنجی

۲- همان مأخذ، همان صفحه.

تعدادی کارمند و غلام چاپار ایرانی بود. با پیاده شدن تشکیلات جدید پستخانه و پذیرفته شدن پست ایران در اتحادیه جهانی پست در سال ۱۲۹۴ هـ. ق (برابر ۱۲۵۶ ش) دولت ایران رسماً به گشایش پستخانه‌های انگلیس و کارکرد آن در ایران اعتراض و اساس آنرا مغایر با اساسنامه اتحادیه جهانی پست قلمداد و خواستار برجیده شدن دوایر پستی انگلیس از جنوب ایران گردید. استدلال و مستندات ایران کلاً بر سه اصل قانونی زیر استوار بود:

۱- غیرقانونی بودن پستخانه‌های انگلیس در ایران و نقض حاکمیت پستی برابر مفاد اساسنامه اتحادیه جهانی پست U - P - U.*

۲- پذیرش غیرقانونی محمولات و پاکت‌های پستی و استعمال مهر و تمبرهای انگلیس و توزیع غیرقانونی آنها در داخل خاک ایران برخلاف مقررات و موازین بین‌المللی.

۳- ورود غیرقانونی و مستقیم بسته‌ها و محمولات پستخانه انگلیسی به داخل خاک ایران پیش از آنکه از گمرکخانه‌های ایران عبور و تشریفات گمرکی را انجام داده باشد.

صرفنظر از آنکه هیچیک از دلایل مستدل ایران مورد قبول دولت انگلیس واقع نشد از آن پس نیز پستخانه‌های انگلیس از قبول و پذیرش محمولات پستی ایران امتناع و خودسرانه به تأسیس چند پستخانه دیگر در جنوب ایران ادامه داد به‌طوری‌که در سال ۱۳۱۰ هـ. ق (برابر ۱۲۷۱ ش) یک پستخانه در خرمشهر و در سال ۱۳۳۱ هـ. ق (برابر ۱۲۹۲ ش) یک پستخانه دیگر در جزیره هنگام تأسیس نمود^۱ پستخانه دیگری در جزیره هرمز فعال و مشغول به کار بود و همچنین کمی پیش از شروع جنگ بین‌الملل اول یک پستخانه در بندر چاه‌بهار توسط انگلیس‌ها دایر گردید. خلاصه تا پیش از جنگ جهانی اول کلیه طرق آبی پستی را در اقیانوس هند به‌ویژه دریای عمان و خلیج فارس در اختیار کامل خود گرفته و طرق ارتباطی کوچکتر پیرامون آنها چون دجله و فرات در عراق و کارون را در خوزستان در اختیار کمپانی‌های انگلیسی به‌ویژه کمپانی لینچ قرار داد.

در هر صورت با پاگرفتن تدریجی پستخانه‌های انگلیس در جنوب دولت ایران به تدریج دوایر پستی خود را در صفحات جنوبی کشور تأسیس تا آنجا که در سال ۱۳۳۳ هـ. ق (برابر ۱۹۱۶ میلادی) این دسته از ادارات پست ایران در سواحل جنوبی به شرح زیر دایر و مشغول به کار بودند.^۲

*- علامت اختصاری universal. postal. union. تحت عنوان اتحادیه جهانی پست

۱- انگلیسها در میان ایرانیان، صفحه ۱۶۰

۲- خلیج فارس در عصر استعمار تألیف - وادالا صفحه ۱۳۷ و ۱۳۸ و ۱۳۹ ترجمه شفیع جوادی

پستخانه‌های تحت نظر استاندار

فارس در شیراز

الف - منطقه شیپکو

۱- پستخانه طاحونه

ب - منطقه تنگستان

۱- پستخانه روسانی

۲- پستخانه بولخیر

۳- پستخانه خورشعبی

ج - منطقه دشتی

۱- پستخانه خورزیارت

۲- پستخانه خورخان

۳- پستخانه خورگورم

۴- پستخانه خور بتونه

۵- پستخانه میالو

د - منطقه گاوبندی

۱- پستخانه بستانو

ه - پستخانه جزیره سرّی

پستخانه‌های تحت نظر استاندار

خلیج در بوشهر

الف - منطقه دشتستان

۱- پستخانه خور حصار

۲- پستخانه گناوه

۳- پستخانه شیف

۴- پستخانه هلیله

ب - منطقه لنگه

۱- پستخانه شناس

ج - منطقه دشتی

۱- پستخانه نخل تکی

۲- پستخانه بندر تی‌بن

پستخانه‌های تحت نظر استاندار

کرمان

الف - منطقه مکران

۱- پستخانه تلکس

۲- پستخانه تنک

۳- پستخانه پراگ

۴- پستخانه پریر

۵- پستخانه پسابندر

پستخانه‌های منطقه بیابان

۱- پستخانه پرز

۲- پستخانه بونجی

۳- پستخانه سرکند

از طرفی تاریخچه کشتی‌رانی در آبهای گرم جنوب نشانگر آنست که تا پیش از سال ۱۲۷۹ هـ - ق (برابر ۱۲۴۱ ش) که شرکت کشتی‌رانی هند و انگلیس بین هندوستان و خلیج فارس سرویس منظم پستی دایر کندهیچگونه اقدام و تحول مهمی در امر گشایش یک سرویس منظم کشتیرانی بخار چه از طرف دولت ایران و چه از طرف سایر دولت‌ها در خلیج فارس بعمل نیامد و کلیه حمل‌ونقل آبی همچون گذشته در اختیار کشتی‌های بادبانی اعراب و ایرانی‌ها بود. برابر اسناد و مدارک موجود در سال ۱۲۴۱ هـ - ق (برابر ۱۲۰۳ ش) ۱۰ فروند کشتی با ظرفیت ۴۲۶۶ تن متعلق به بنادر هندوستان می‌شد که منظم‌اً بین بنادر خلیج فارس و هند در رفت‌وآمد و به کار حمل‌ونقل کالا مشغول بودند. دسته‌ای دیگر از کشتی‌ها به طور غیر منظم از هندوستان راهی مسقط، بوشهر و بصره بود. این دسته به مالکین خصوصی به‌ویژه انگلیس‌ها تعلق داشت. یک دسته که تعداد آنها به ۱۰۵ فروند و ظرفیت ۵۱۲۰ تن می‌رسید حمل‌ونقل تجارتی بین هند و بوشهر و دریای سرخ و شرق افریقا را انجام می‌داد، همچنین ۸۰ فروند کشتی به ظرفیت ۲۷۴۰ تن مربوط به بنادر ایران در خلیج فارس می‌گردید.

سوای مطالب مذکور ارقام مربوط به قایق‌های پستی نیز برابر ۷۰ فروند و جمعاً به ظرفیت ۹۰۲۰ تن بود که دائماً بین بنادر ایرانی و سواحل عربی خلیج فارس در رفت و برگشت و به کار حمل‌ونقل کالا و محمولات پستی اشتغال داشتند.^۱

و اما خطوط منظم کشتی‌رانی بخار به ویژه تجاری و پستی موسوم به هند و انگلیس در سال ۱۸۶۲ میلادی (برابر ۱۲۷۹ هـ - ق و ۱۲۴۱ ش) توسط سربارتل فرر Sir. Bartle. Frere حاکم بمبئی دایر که ابتدا یک سرویس شش هفتگی شروع به کار و بعدها به سرویس ماهانه و دو هفته و پس از مدتی به هفته‌ای یکبار رسید. پس از افتتاح کانال سوئز در مصر ارتباط دریائی با خلیج ترقی و روزبه‌روز بر تعداد کشتی‌های کمپانی هند و انگلیس افزوده شد^۲ تا آنجا که انحصار حمل‌ونقل در خلیج فارس تقریباً در ید کمپانی مذکور قرار گرفت.

برابر اسناد موجود که بیانگر مقایسه اوضاع سنوات متوالی و رشد گنجایش و ظرفیت خالص کشتی‌ها از جهت حمل‌ونقل مال‌التجاره از بوشهر و بصره به لندن می‌باشد ظرفیت سفاین کمپانی مذکور در سال ۱۸۶۶ میلادی (برابر ۱۲۸۳ هـ - ق و ۱۲۴۵ ش) رقمی برابر

۱- تاریخ اقتصادی ایران از سال ۱۲۱۵ تا سال ۱۳۳۳ هـ - ق تألیف چارلز عیسوی، صفحه ۲۵۱ و ۲۵۲

۲- استناد به کتاب ایران و قضیه ایران جلد دوم، صفحه ۵۵۶

۲۳۸۸ تن و در سال ۱۸۷۲ رقم ۲۵۹۱ تن و سال ۱۸۷۴ رقم ۱۳۱۴۶ تن و سال ۱۸۷۵ رقم ۱۳۳۳۷ تن و سال ۱۸۷۶ رقم ۱۵۴۳۲ تن و در شش ماهه نخستین سال ۱۸۷۷ رقم ۱۳۴۳۲ تن برآورد شده است.^۱ با فرض اینکه گنجایش دو بندر رقمی مساوی با یکدیگر باشد با احتساب نصف ارقام ذکر شده برای بندر بوشهر تراکم حجم مال التجاره‌ها وضوحاً نشانگر اهمیت بندر مذکور است. بعلاوه قیمت مال التجاره‌هایی که در سال ۱۸۷۷ میلادی (برابر ۱۲۹۴ هـ - ق و ۱۲۵۶ ش) از بندر بوشهر به خارج ارسال گردید رقمی حائز اهمیت و معادل یک میلیون تومان برآورد و از آن بندر لنگه ۵۰۰ هزار تومان و برای بندرعباس ۲۵۰ هزار تومان و ارزش مال التجاره‌های وارد شده رقمی برابر ۲ میلیون تومان برآورد گردیده. آمار موجود نشان‌دهنده این مدعاست که در سال اخیر ۱۲۰ فروند کشتی بخار و ۲۴۰ فروند کشتی بادی به بندر بوشهر وارد گردیده است.^۲

به طور کلی بیشترین ارقامی که ذکر گردید از لحاظ کاربرد ظرفیت و تعداد و سود حاصله از حمل و نقل دریائی مربوط به کمپانی کشتیرانی انگلیس بود تا آنجا که در سال ۱۸۸۹ میلادی (برابر ۱۳۰۷ هـ - ق و ۱۲۶۸ ش) از گنجایش ۱۱۵۰۰۰ تن ۱۱۳۰۰۰ تن مربوط به کشتی‌های انگلیسی می‌شد که در بندر بوشهر به کار باگیری مشغول بودند.^۳ در همین سال ۶ فروند از کشتی‌های کمپانی هند انگلیس مستقیماً در کار حمل و نقل پست دخالت و هر هفته از بمبئی و بصره حرکت و بین راه در کراچی، گوادر، مسقط، جاسک، بندرعباس، بحرین، بوشهر، فاو و خرمشهر عبور می‌کردند. این کشتی‌ها در بصره با کشتی‌های کوچک سرویس شرکت فرات و دجله* تلاقی و بدین طریق ارتباط بالای دجله تا بغداد تأمین می‌شد^۴ و اما کالاهای و محمولات پستی به مقصد اروپا پس از جمع‌آوری از بنادر و جزایر خلیج فارس به وسیله جهازات پستی انگلیس تا شهر بمبئی در هندوستان حمل و سپس توسط کشتی‌های کمپانی شبه جزیره و شرقی Peninsular. and. oriental. Company که به علامت اختصاری P - O خوانده می‌شد به انگلیس حمل می‌گردید.

- ۱- استناد به تاریخ اقتصادی ایران، صفحه ۲۵۲
- ۲- فرهنگ ایران‌زمین جلد نوزدهم، صفحه ۲۲۸. استناد به یادداشت‌های یک تلگرافچی انگلیسی در سال ۱۸۶۹ زیر نظر ایرج افشار.
- ۳- استناد به تاریخ اقتصادی ایران، صفحه ۲۵۲
- *- شرکت مذکور توسط برادران لینچ انگلیسی در سال ۱۸۶۹ میلادی دایر گردید.
- ۴- ایران و قضیه ایران جلد دوم، صفحه ۵۵۶

لازم به یادآوریست که از سال ۱۸۸۹ تا ۱۹۱۴ میلادی (برابر ۱۳۰۷ تا ۱۳۳۱ هـ - ق و ۱۲۶۸ تا ۱۲۹۳ ش) در مدت ۲۵ سال تعداد ۴۰۵۱ فروند کشتی به گنجایش ۲ میلیون تن جهت حمل و نقل مسافر و مال التجاره وارد بنادر خلیج فارس گردید که سه چهارم آن متعلق به انگلیس و مابقی به کشورهای دیگر تعلق داشت.^۱

اینک با استناد و دقت نظر به ارقام مذکور و افزایش روزافزون کار حمل و نقل کالا و اخذ کرایه محمولات توسط جهازات پستی کمپانی هند انگلیس خصوصاً با توجه به عدم پرداخت حقوق گمرکی محمولات به مقصد پستخانه‌های انگلیس در صفحات جنوبی ایران متوجه این مهم خواهیم شد که چگونه دولت مذکور هر ساله ارقام هنگفتی را غاصبانه به خود اختصاص و از آن طریق سود سرشاری عاید خزانه پستی خود می‌کرد. متأسفانه به علت عدم وجود مدارک کافی احتساب صحیح ارقام از سنوات مختلف حاکمیت پستی بریتانیا در جنوب ایران میسر نبوده لیکن تنها سند موجود حاکی از آنست که اندکی پیش از برچیده شدن تأسیسات پست انگلیس از نقاط جنوبی درآمد تقریبی سالانه پستخانه‌های جنوب (به استثنای دوایر پستی خوزستان) به مبلغ پنجاه هزار تومان برآورد^۲ شده که مبلغ مزبور تنها اختصاص به انجام خدمات پستی در داخل خاک ایران دارد. اکنون اگر آغاز بهره‌برداری از منابع مالی این دسته از ادارات بیگانه را از سال ۱۲۹۲ تا آخر سال ۱۳۴۱ هـ - ق به مدت پنجاه سال سوای بهره‌برداری از سایر ملحقات آن سالانه به مبلغ ۲۵ هزار تومان خرج دربرفته برآورد نمایم رقم به دست آمده مبلغ ۱۲۵۰۰۰۰ تومان خواهد بود که در صدد مقایسه با درآمد تقریبی پست ایران مندرج در جدول شماره ۱ مبلغ چشمگیر و قابل توجه است. لازم به یادآوریست که چون هیچ رقمی از عایدات سالانه پستخانه از سال ۱۲۹۲ لغایت ۱۳۰۲ هـ - ق در دست نمی‌باشد. مبنای عایدات سالانه پست را برای فاصله بین سالهای مذکور بر مبنای رقم عایداتی سال ۱۳۰۳ هـ - ق که شناخته شده می‌باشد، فرض و به همین ترتیب فاصله بین سالهای غیرمشخص را بر مبنای عایدات سنوات شناخته شده دیگر پستخانه محاسبه می‌نمایم.

۱- تاریخ اقتصادی ایران، صفحه ۲۵۳

۲- توضیحات وزیر پست و تلگراف به نمایندگان مجلس (جلسه ۱۴۶ دوره چهارم قانونگزاری سه‌شنبه ۱۰ خرداد ۱۳۰۱ شمسی مطابق ۱۱ صفر ۱۳۴۱ هجری قمری) راجع به تأمین ۱۲۰۰۰۰ تومان کسر بودجه وزارتخانه، که مبلغ ۵۰۰۰۰ تومان آن می‌بایست از درآمد پستخانه‌های سابق انگلیس در جنوب تأمین گردد.

جدول عایدات تخمینی پستخانه‌های جنوب از سال ۱۲۹۲ لغایت ۱۳۴۱ هـ- ق

سال	سال	درآمد سالانه به تومان	مخارج سالانه به تومان	درآمد خالص سالانه به تومان	جمع کل درآمد خالص به تومان
۱۲۹۲ لغایت ۱۳۰۳	۱۲	۴۳۰۰۰	۴۱۵۰۰	۱۵۰۰	۱۸۰۰۰
۱۳۰۴ لغایت ۱۳۰۵	۲			۱۵۰۰	۳۰۰۰
۱۳۰۶ لغایت ۱۳۱۳	۸			۱۲۰۰	۹۶۰۰
۱۳۱۴ لغایت ۱۳۱۵	۲			۱۵۰۰	۳۰۰۰
۱۳۱۶ لغایت ۱۳۱۸	۳			۲۰۰۰	۶۰۰۰
۱۳۱۹ لغایت ۱۳۲۸	۱۰			۶۰۰۰	۶۰۰۰۰
۱۳۲۹	۱	۳۴۱۸۰۴	۳۱۱۷۴۲	۳۰۰۶۲	۳۰۰۶۲
۱۳۳۰	۱	۳۶۸۷۵۹	۳۲۶۷۸۲	۴۱۹۷۷	۴۱۹۷۷
۱۳۳۱	۱	۴۵۶۸۷۷	۴۰۶۳۱۲	۵۰۵۶۵	۵۰۵۶۵
۱۳۳۲ لغایت ۱۳۴۱	۱۰				۱۰۵۵۶۵۰ ^۹

جمع کل درآمد خالص ۵۰ ساله ۱۸۷۱۸۵۴

با آغاز جنگ جهانی اول نخستین سالهای جنگ برای انگلیس‌ها نگران‌کننده و مخاطره‌انگیز بود زیرا علاوه بر وجود حریف نیرومندی چون عثمانی‌ها و ظن قوی به حمله

- ۱- المآثر والآثار باب سیزدهم، صفحه ۲۴۴ و کتاب گنج شایگان، صفحه ۱۳۵ و کتاب ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۶۰۵
- ۲- ایران و قضیه ایران جلد دوم، صفحه ۵۷۳
- ۳- خاطرات و خطرات، صفحه ۱۰۸
- ۴- گنج شایگان، صفحه ۱۳۵
- ۵- همان مأخذ همان صفحه
- ۶- همان مأخذ صفحه ۱۷۸
- ۷- همان مأخذ صفحه ۱۷۹
- ۸- همان مأخذ صفحه ۱۳۷
- ۹- با افزایش تقریبی ده هزار تومان به درآمد خالص سال ۱۳۳۱ رقم به دست آمده برای سال ۱۳۳۲ منظور و به همین ترتیب ارقام سنوات بعدی تا پایان سال ۱۳۴۱ با اضافه مبلغ ده هزار تومان قابل محاسبه می‌باشد.

قریب‌الوقوع آنان جهت تصرف حوزه‌های نفتی جنوب، در داخل خاک ایران نیز انگلیسها با دشمنی روزافزون و احساسات ضدانگلیسی مردمی روبرو بودند که سالیان دراز به آنان به چشم بیگانه نگاه و اکنون در پی فرصت مناسب پیش آمده خود را برای حمله به دشمن و تأسیسات آنها که بیشتر به اماکن جاسوسی شباهت داشت آماده می‌کردند. بدین لحاظ منافع بریتانیا سخت ایجاب می‌کرد که از محل نمایندگی مقیم سیاسی خلیج فارس مستقر در بوشهر و ادارات تلگراف هند و اروپ و پستخانه‌های هند انگلیس که منابع درآمد قابل توجهی بودند و همچنین از حوزه‌های نفتی خوزستان که مورد بهره‌برداری آنان قرار داشت حفاظت و حراست کامل نمایند. در اواخر ژانویه سال ۱۹۱۵ (برابر بهمن ماه ۱۲۹۴ ش) نیروهای متحد اعراب و عثمانی دعوتاً خوزستان را مورد حمله و سریعاً به سوی اهواز و مناطق نفتی پیشروی آغاز و بریتانیا را در تنگنای سخت قرار دادند.

چندین بار تلاش نیروهای انگلیسی در بیرون راندن قوای عثمانی با شکست روبرو و تنها در ماه مه سال ۱۹۱۵ (برابر اردیبهشت ۱۲۹۵ ش و ۱۳۳۳ هـ - ق) بود که نیروهای مشترک هندی و انگلیسی موفق به شکست و بیرون راندن عثمانی‌ها از خوزستان شدند. پس از اشغال کامل خوزستان انگلیسی‌ها به سرعت چندین پستخانه به منظور استفاده نیروهای نظامی و شرکت نفت در حوزه‌های نفتی تأسیس^۱ و بیشتر ادارات پست و تلگراف خوزستان را (اهواز - شوش - شوشتر - دزفول و غیره) در تصرف خود گرفتند^۲ و اما همزمان با حمله عثمانی‌ها به خوزستان وضع در بوشهر و نواحی اطراف آن بسیار متشنج، به‌طوریکه احتمال برخورد بین مردم و انگلیسی‌ها قریب‌الوقوع و اجتناب‌ناپذیر می‌نمود. سرانجام در روز ۱۲ و ۱۳ ژوئیه سال ۱۹۱۵ (برابر ۲۱ و ۲۲ تیرماه ۱۲۹۵ ش شوال ۱۳۳۳ هـ - ق) عشایر غیور دشتستان و تنگستان حملات گسترده و بیپای خود را به مقر نمایندگی سیاسی مقیم و سایر تأسیسات انگلیس به‌ویژه ادارات تلگراف و پست در بوشهر و حوالی آن آغاز و در فاصله زدوخورد دو تن از افسران و تعداد زیادی از سربازان انگلیسی را به هلاکت رساندند. متعاقب اقدام اخیر عملیات تلافی‌جویانه انگلیسها آغاز و در ابتدای ماه اوت ۱۹۱۵ (برابر مردادماه ۱۲۹۵ ش و ذیقعه ۱۳۳۳ هـ - ق) بندر بوشهر همراه با کلیه ادارات و تأسیسات دولتی آن به تصرف نیروهای بریتانیا درآمد و چند روز بعد با تجهیزات کامل جهت درهم کوبیدن مرکز عشایر تنگستان که در سی کیلومتری بوشهر واقع بود به آن سو حرکت، ولی چند بار تلاش مذبحخانه

۱- انگلیسها در میان ایرانیان، صفحه ۱۶۰ ۲- تاریخ پانصد ساله خوزستان

آنان برای تصرف قرارگاه عشایر با شکست روبرو و سرانجام با حملات شدید و متقابل عشایر در ماه سپتامبر ۱۹۱۵ (برابر شهریور ۱۲۹۵ ش و ذیحجه ۱۳۳۳ هـ - ق). به بندر بوشهر ناچار به عقب‌نشینی و اقدام به تمرکز نیروهای خود در آن شهر کردند.^۱ و همچنان به اشغال ادارات و تأسیسات دولتی ادامه دادند.

انحلال دوایر پستی انگلیس در جنوب ایران

پس از اشغال نظامی بوشهر توسط نیروهای مهاجم انگلیس‌ها بلافاصله کلیه ادارات دولتی به‌ویژه دوایر پست و تلگراف را تصرف و شدیداً تحت نظر گرفته و سپس اقدام به سورشازژ تعداد قابل توجهی تمر احمدشاهی^۲ تحت عنوان زیر 'بوشهر تحت تصرف انگلیس. Bushire. under. Biritish. occupation.^۳ نمودند.

وضع ناهنجار موجود در حقیقت زائیده یک تجاوز علنی و غیرقابل توجیه به حق حاکمیت ملی ایران بود که تا خاتمه جنگ کم‌وبیش ادامه ولی با پایان گرفتن جنگ دولت ایران با سرسختی خواستار برچیده شدن تشکیلات اداری انگلیس از جنوب گردید. علیرغم تمام پافشاری‌های دولت ایران در جهت جمع شدن تشکیلات اداری انگلیس‌ها از جنوب مسئله با بی‌اعتنائی کامل و پشت‌گوش انداختن موضوع از طرف بریتانیا مواجه تا سرانجام با شرکت نماینده ایران^۴ در کنفرانس جهانی پست منعقد در سال ۱۹۲۰ میلادی (برابر ۱۲۹۹ ش و ۱۳۳۸ هـ - ق) واقع در مادرید موضوع در کنفرانس مطرح و ضمن ارائه لایحه دفاعیه ایران مبنی بر غیرقانونی بودن دفاتر پستی بریتانیا در جنوب و مغایرت کلی آن با ماده ۵۴۳

۱- انگلیسها در میان ایرانیان، صفحه ۲۰۰

۲- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۱۴۲۱

۳- خاطرات و خطرات، صفحه ۲۷۰

۴- کامیل مولیتور، استناد به جلسه ۱۸۷ مجلس در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۱۴۲۱

۵- با توجه به شق یک از ماده ۴۳ اصلاحات اصلیه قرارداد پستی مادرید (تمام دفاتر پستی که توسط ممالک اتحاد پستی در ممالک خارج از اتحادیه تأسیس شدند جزء دوایر اتحاد پستی بین‌الملل شناخته شده‌اند) و انطباق آن با شق هفتم ماده ۴۴ قرارداد پستی رم (مؤسسات پستی هند در خلیج فارس بعنوان ادارات تابع اداره پست هند می‌باشد). ایران محق گشت حذف دفاتر پست هند انگلیس واقع در خلیج فارس را به جهت آنکه در اتحاد بین‌المللی پست شرکت ندارند و علاوه بر آن ناقض امتیاز انحصاری پست ایرانند از انگلیس مطالبه نماید.

قرارداد اخیر و توجهاً به ماده ۴۴ قرارداد پستی رم منعقد در سال ۱۹۰۶ میلادی و نهایتاً تأیید لایحه ایران از طرف نمایندگان دول شرکت‌کننده در کنفرانس، دولت بریتانیا ناچار موافقت نمود کلیه دفاتر پستی خود را در ایران اعم از پستخانه‌های بنادر و جزایر که تحت نظارت و تابعیت اداره کل پستخانه هندوستان در بمبئی قرار داشت، تعطیل و متعاقباً به تجهیزات پستی خود دستورالعمل صادر نماید که مراسلات و امانات پستی به مقصد ایران را به جای تحویل به دوایر پستی هندوانگلیس در جنوب به پستخانه‌های ایران تحویل نمایند. با وجود دستورالعمل صادره، دولت انگلیس کما فی‌السابق از تعطیل دوایر پستی خود امتناع و کار را به دفع‌الوقت سپری می‌کرد که در نتیجه با اعتراض شدید دولت ایران روبرو تا آنجا که لایحه‌ای مبنی بر عدم رضایت مفاد کنفرانس مادرید از طرف ایران تنظیم و به دفتر اتحادیه جهانی پست در برن^۱ تسلیم و دولت انگلیس را علیرغم خواسته وی به پای میز کنفرانس دو جانبه کشانید. کنفرانس مزبور پس از مدتها تبادل نظر در تهران آغاز و در آخرین نشست بین نمایندگان ایران و انگلیس به منظور حذف دوایر پستی بیگانه در تاریخ ۱۳ آذرماه ۱۳۰۱ ش (برابر ۵ دسامبر ۱۹۲۲ و ۱۵ ربیع‌الثانی ۱۳۴۱) در بوشهر پایان و سرانجام به موجب توافق طرفین مقرر گردید کلیه دفاتر پستی هندوانگلیس که در جنوب کشور ایران تأسیس شده بود از تاریخ ۱۷ آذرماه سال ۱۳۰۱ (برابر ۹ دسامبر ۱۹۲۲ و ۱۹ ربیع‌الثانی ۱۳۴۱) منحل^۲ و دولت ایران از اوایل سال ۱۳۰۲ به تأسیس ادارات پست خود در نواحی جنوبی که از پیش تحت اشغال بریتانیا بود مبادرت و بدین ترتیب بساط پنجاه‌هشت ساله پست استعماری انگلیس از صفحات جنوبی کشور برچیده شد و پرونده ننگین آن برای همیشه مختومه اعلام گردید.

۱- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس در دوره چهارم قانونگزاری، صفحه ۳۳۸

۲- همان مأخذ، جلسه ۱۸۷ صفحه ۱۴۲۱

فصل یازدهم

مبحث جدیدی که از آن سخن به میان خواهیم آورد از کودتای* دوم رضاخان همراه با تبنانی قریب به اتفاق نمایندگان مجلس در تاریخ نهم آبان ماه سال ۱۳۰۴ با انقراض سلسله قاجاریه آغاز و تا شهریور سال ۱۳۲۰ به درازا و از آن پس با شروع حکومت محمدرضا پهلوی تا کودتای نظامی بیست و هشت مرداد سال ۱۳۳۲ به مدت بیست و هشت سال به طول انجامید که صرف نظر از ضایعات وارده و پیمانال شدن حقوق و آزادی فردی و اجتماعی و تحت الشعاع قرار گرفتن دو قوه مقننه و قضائیه به وسیله قوه مجریه، کلیه تحولات انجام شده کم و بیش در رابطه نزدیک و کاملاً وابسته با پیشرفت تکنیک در آن زمان قرار داشت. وضع سازمان و تشکیلات پستخانه ایران شامل طرق و شوارع انگشت شماری از جاده های شوسه می گردید که از پیش توسط کمپانی های خارجی ساخته و منابع مالی قابل توجهی برای

*-زمینه کودتای دوم رضاخان ابتداء با جوسازی و ظاهر فریبی حساب شده تحت عنوان تغییر رژیم از سلطنت به جمهوری به مرور از سال ۱۳۰۲ شمسی فراهم و رضاخان پس از جلب افکار عمومی و تطمیع اکثر نمایندگان مجلس به استثنای تعداد انگشت شماری رجال از جمله (آقا سید حسن مدرس و مصدق السلطنه) جو مجلس را به نفع خود تغییر و مجلس را وادار به انقراض سلسله قاجاریه و خلع احمدشاه از سلطنت نمود و چندی بعد با تشکیل مجلس فرمایشی مؤسسان و کسب به اصطلاح اکثریت آراء به مقام پادشاهی و در اندک مدتی با لگدکوب نمودن قانون اساسی مشروطه دیکتاتوری مطلقه ای را به وجود آورد و نزدیک به شانزده سال با نقض حقوق فردی و اجتماعی مردم و چپاول دارائی مملکت در کمال خودسری و استبداد بر مردم ایران حکومت کرد.

خارجیان به شمار می‌رفت. برخی دیگر نیز توسط صاحبان امتیاز و مقاطعه‌کاران داخلی بنا که در صدد مقایسه با دسته اول از اهمیت کمتری برخوردار ولی تنها مزیتی که داشت وجوه حاصله ناشی از ایاب و ذهاب مسافر و قوافل به حساب دولت و صاحبان امتیاز داخلی منظور می‌شد. مهمترین جاده‌های ایران تا سال ۱۳۰۴ عبارتند از:

جاده شوسه انزلی به قزوین - قزوین به همدان - جلفا به تبریز - تبریز به قزوین که به موجب امتیازات مکتسبه توسط کمپانی روسی موسوم به حمل و نقل دایر و جاده شوسه تهران به قم و سلطان‌آباد که توسط کمپانی لینچ و برادران بنا و تا پیش از لغو امتیاز آن در اختیار صاحب امتیاز انگلیسی قرار داشت همچنین جاده همدان به کرمانشاه و امتداد آن تا خانقین در سرحد کشور عثمانی آن روز که بیشتر برای مقاصد نظامی آن هم توسط انگلیسی‌ها در آخر سالهای جنگ جهانی اول ساخته شد. در شمار راههای شوسه با اهمیت داخلی نیز می‌باید از جاده تهران به قزوین نام برد که به وسیله صاحب امتیاز ایرانی دایر و تا این تاریخ همراه با کلیه طرق یاد شده در اختیار دولت قرار داشت علاوه بر مطالب مذکور بیشتر راههای ایران را جاده‌ها و شوارع غیرشوسه‌ای تشکیل می‌داد که به صورت پراکنده در سطح کشور قرار و بخش مهم محمولات پستی ایران با وسائیل بطئی السیر از سطح آنها عبور و سرعت عمل در کار بستگی به فصول مختلف سال داشت به طوریکه امر رفت و آمد در زمستان بر اثر ریزش برف و باران به کندی صورت و در تابستان از سرعت عمل بیشتری برخوردار بود.

با ورود وسائیل نقلیه موتوری انگشت‌شمار از سال ۱۳۰۳ به بعد و جایگزین شدن آنها به جای وسائیل نقلیه بطئی السیر به تدریج تحول بزرگی در زمینه ارتباطات و حمل و نقل عمومی ایجاد و امر حمل و نقل پستی از سرعت عمل فوق‌العاده برخوردار گردید. همچنین از سال مذکور ارتباطات هوایی در ایران ایجاد و از آن پس مقدار قابل توجهی از محمولات پست به وسیله هواپیما به نقاط معینه ارسال شد تا آنجا که آمار مرسولات توزیع شده در سال ۱۳۰۵ به خوبی نشان دهنده افزایش سریع توزیع مرسولات در کشور است. لذا پیش از آنکه مطلب مربوط به پست هوایی را دنبال نمائیم برای آشنائی خوانندگان از چگونگی امر اقدام به درج آمار مرسولات توزیع شده در سال ۱۳۰۵ به شرح زیر می‌شود.^۱

مرسولات پستی توزیع شده در سال ۱۳۰۵

۵۸۰۰۰۰۰	الف - پاکت‌ها و مرسولات عادی توزیع شده در داخل کشور
۹۳۰۰۰	ب - پاکت‌ها و مرسولات سفارشی توزیع شده در داخل کشور
۳۰۰۰۰۰۰	ج - پاکت‌ها و مرسولات عادی صادره به خارج
۴۰۰۰۰	د - پاکت‌ها و مرسولات سفارشی صادره به خارج
۸۹۳۳۰۰۰	جمع کل مرسولات داخله و صادره به خارج

تأسیس پست هوایی

از اواسط سال ۱۳۰۴ دولت اقدام به دایر کردن خطوط منظم هوایی در کشور نمود و به موجب قانون مصوب بیستم بهمن ماه سال مذکور امتیاز حمل و نقل مسافر و پست هوایی را به مدت پنج سال به شرکت هواپیمائی یونکرس آلمان واگذار و شرکت نیز بلافاصله به تأسیس خطوط هوایی و ارتباط بین تهران - بندر انزلی، تهران - بوشهر، تهران - قره‌تو اقدام نمود و در خطوط فوق به حمل و نقل محمولات پستی دست زد. با دایر شدن پست هوایی ایران اولین تمبر مربوطه در بهمن‌ماه سال ۱۳۰۵ چاپ و نظر به اهمیت موضوع یکی از ارزشمندترین تمبرهای پستی ایران محسوب می‌شود.^۱

اقدام اخیر موجب افزایش حمل و نقل پست هوایی گردید تا آنجا که در سال ۱۳۰۹ سرویس منظم پست هوایی هفته‌ای یکبار بین تهران - مشهد، تهران - بندر انزلی، تهران - بوشهر، تهران - قصر. دایر و به کار حمل و نقل دادن مرسولات پستی دخالت داشت.

از سال ۱۳۱۱ دولت امتیاز کمپانی هوایی یونکرس را لغو و از سال ۱۳۱۴ رأساً اقدام به خرید چند فروند هواپیما از خارج کرد و به دنبال این مهم در شهرهای اصفهان، همدان، اهواز، آبادان و جاسک شروع به ساختن فرودگاه نمود. با آماده شدن این تأسیسات دامنه فعالیت حمل و نقل پست هوایی بیش از پیش گسترده تا آنجا که ارقام مرسولات توزیع شده در سال ۱۳۱۴ به مقدار قابل توجهی افزایش که در صدد مقایسه با ارقام مرسولات توزیع شده در سال ۱۲۹۹ و ۱۳۰۵ رقمی قابل توجه و حائز اهمیت می‌باشد.^۲

۱- دایرةالمعارف فارسی جلد اول، صفحه ۶۶۹ به سرپرستی غلامحسین مصاحب

۲- تاریخ مفصل ایران، صفحه ۶۲۶

مقایسه ارقام مرسولات توزیع شده در سالهای ۱۲۹۹ - ۱۳۰۵ - ۱۳۱۴

عنوان	سال ۱۲۹۹	سال ۱۳۰۵	سال ۱۳۱۴
تعداد مرسولات توزیع شده در داخل	۴۰۱۷۹۷۲	۵۸۹۳۰۰۰	۱۲۲۲۳۵۵۸
تعداد مرسولات صادره به خارج	۲۳۸۹۸۳	۳۰۴۰۰۰۰	۱۶۳۳۵۴۰
جمع کل مرسولات داخله و صادره	۴۲۵۶۹۵۵	۸۹۳۳۰۰۰	۱۳۸۵۷۰۰۸

از بیست و چهارم اسفند سال ۱۳۱۴ وزارت پست و تلگراف به وسیله هواپیماهای پستی خود یک سرویس منظم هوایی برای حمل و نقل پست و مسافر بین تهران و بغداد از طریق کرمانشاه دایر نمود.

تاریخ حرکت و ساعت پرواز هواپیما هر هفته دوشنبه ساعت ۶ صبح و فرود به کرمانشاه در ساعت ۸ صبح بود که پس از یکساعت توقف و طی تشریفات گمرکی در ساعت ۹ صبح پرواز و ساعت ۱۲ در فرودگاه بغداد فرود و صبح سه شنبه بغداد را به سوی تهران ترک می کرد. بهای بلیط سرانه برای مسافر همراه با ۱۵ کیلوگرم بار از تهران به کرمانشاه ۶۰۰ ریال و از تهران به بغداد ۱۲۰۰ ریال و برای هر کیلوگرم بار اضافه به مقصد کرمانشاه و بغداد به ترتیب ۶ الی ۱۲ ریال تعیین ضمناً به مسافرینی که بلیط رفت و برگشت را یکجا تهیه می کردند ۱۰٪ تخفیف داده می شد. نمایندگی فروش بلیطهای پستی در تهران به عهده شرکت سهامی مسافرتی ایران (ایران تور) قرار داشت.^۱

تأسیس آموزشگاه اختصاصی وزارت پست و تلگراف

از سال ۱۳۰۶ شمسی دستگاههای بی سیم کشور همراه با کارکنان آن از وزارت جنگ منتزع و اداره آن به عهده وزارت پست و تلگراف محول گردید. آنگاه تعدادی از کارکنان وزارت جهت فراگیری فنون مربوطه راهی اروپا و پس از طی دوره آموزشی در قسمتهای مختلف

۱- استناد به سالنامه آمار بازرگانی کشور ایران از انتشارات اداره کل گمرکات در سال ۱۳۱۹، صفحه ۵۴۶

بی‌سیم مشغول به کار شدند. توسعه و نیاز روزافزون به امور ارتباطی درکشور دولت را مصمم به تأسیس آموزشگاه برای تعلیم و آموزش فنون پستی و تلگرافی کارکنان پیش از شروع به خدمت نمود. که متعاقب این امر طرح مورد نظر از طرف دولت تصویب و در آبان سال ۱۳۰۷ آموزشگاهی بنام مدرسه عالی پست و تلگراف تأسیس که دروس عمومی آن شامل زبانهای فارسی، خارجی، فیزیک، شیمی، تاریخ، جغرافیا، رسم، نقاشی، خط و دروس اختصاصی آن شامل تلگراف مورش و چگونگی مخابره و گرفتن علائم تلگراف توسط گوش به دو زبان فرانسه و فارسی و آشنائی با قوانین و نظامنامه پست و تلگراف بود. چند سال بعد مقررات راجع به افتتاح دوره دوم مدرسه پست و تلگراف مشتمل بر شش ماده در سال ۱۳۱۰ به تصویب هیئت دولت رسید. آموزشگاه مذکور تا سال ۱۳۱۵ دایر و از آن پس منحل گردید. با آغاز فعالیت رادیو و پخش صدا از سال ۱۳۱۷، عدم کارائی کارکنان این دستگاه کاملاً مشهود، لذا دولت کلاس ویژه‌ای برای آموزش کارمندان ترتیب و چون مشخص گردید که نه تنها اداره بی‌سیم بلکه ادارات پست و تلگراف نیز نیاز مبرمی به کادر فنی دارد، لایحه تأسیس آموزشگاههای اختصاصی وزارت پست و تلگراف تقدیم مجلس و در تاریخ ۲۳ دی ماه سال ۱۳۱۸ از تصویب مجلس گذشت و وزارت پست و تلگراف مأمور اجرای آن گردید و بلافاصله آموزشگاه مرکزی پست و تلگراف با سه شعبه در تهران گشایش یافت.

الف - شعبه اول آموزشگاه برای آموزش عمومی دروس پست و تلگراف با شرط ورود دارا بودن تحصیلات سه ساله دبیرستان.

ب - شعبه دوم آموزشگاه برای آموزش در حرفه الکترونیک، مکانیک، تلگراف، تلفن، بی‌سیم و پخش صدا با شرط ورود دارا بودن تحصیلات دوره کامل علمی دبیرستان.

ج - شعبه سوم آموزشگاه برای تکمیل دوره فنی یکساله اختصاصی وزارت پست و تلگراف با شرط ورود دارا بودن دانشنامه از دانشکده فنی ایران.

با دایر شدن آموزشگاه مذکور تعداد کثیری از کارکنان وزارت پست و تلگراف و کارمندان جدیدالاستخدام در شعبات سه گانه داخل و پس از طی دوره آموزشی در مشاغل مختلف وزارت پست و تلگراف مشغول خدمت شدند. به طوریکه تا سال ۱۳۳۲ نزدیک به ۲۵۰۰ نفر از آموزشگاه فارغ‌التحصیل و در مشاغل مختلف مشغول خدمت بودند.

از جمله اقدامات دیگر، چاپ و انتشار نظامنامه اختصاصی وزارت پست و تلگراف مصوب هیئت دولت در تاریخ بیست‌وهفتم خرداد ماه سال ۱۳۰۷ است که در زمان وزارت

قاسم صور اسرافیل انجام و جهت آشنائی کارمندان از مفاد و وظایف محوله در دسترس آنان قرار گرفت. نظامنامه مزبور شامل هشتادودو ماده می‌باشد که ماده پنجم آن در رابطه با مراسم تحلیف پیش از آغاز به خدمت است.

برخی دیگر از تحولات انجام شده که اثر مستقیم در سرعت عمل توزیع مراسلات پستی گذارد آغاز به تسطیح و بنای جاده‌های جدیدالاحداث می‌باشد که مهمترین آنها عبارتند از: احداث خط سراسری کناره دریای خزر از آستارا تا بندرگز در سال ۱۳۰۷ و خطوط تهران - بوشهر از طریق اصفهان و شیراز، تهران - کرمان از طریق یزد و ادامه آن تا بندرعباس، تهران - تبریز از طریق زنجان، تهران - مشهد از طریق سمنان، تهران - رشت از طریق قزوین - تهران - چالوس از طریق کرج که جملگی تا سال ۱۳۱۷ شمسی به پایان و مورد استفاده وسائل موتوری قرار گرفت از دیگر اقدامات مهم آغاز به احداث راه‌آهن سراسری در سال ۱۳۰۶ و پایان آن در سال ۱۳۱۷ شمسی می‌باشد که ارتباط نقاط جنوبی کشور را از بندر خرمشهر تا بندر ترکمن در شمال تأمین می‌کرد.

علاوه بر این از سال ۱۳۰۷ بنای ساختمان بزرگ پستخانه مرکزی واقع در خیابان امام خمینی (سپه سابق) آغاز و سرانجام در تاریخ ششم مرداد ماه سال ۱۳۱۳ همزمان با وزارت نظام‌الدین حکمت با صرف هزینه پانصد هزار تومان به اتمام و گشایش یافت. در روز افتتاح پستخانه مرکزی کارت پستالی به رسم یادبود با تصویری از ساختمان جدیدالتأسیس که ذیل آن عبارت 'یادگار گشایش تالار پست تهران' نوشته شده بود چاپ و در دسترس مدعوین قرار گرفت. ساختمان پستخانه یکی از قدیمی‌ترین و شکیل‌ترین عمارت‌های دولتیست که از سه طبقه بنا و از دو قسمت تشکیل می‌گردد. یک قسمت آن متعلق به پستخانه مرکزی و قسمت دیگر به اداره گمرک امانات پست اختصاص یافته. با تأسیس پستخانه بزرگ مرکزی و سایر پستخانه‌ها در دیگر نقاط کشور امر مربوط به توزیع مراسلات پست سریعاً رو به افزایش تا آنجا که مقایسه مرسولات توزیع شده در سال ۱۳۱۴ با سنوات گذشته رقمی بسیار چشمگیر و حائز اهمیت است.

جدول اوضاع پست در سال ۱۲۹۹ و مقایسه آن با سال ۱۳۱۴^۱

شماره	موضوع	سال ۱۲۹۹	سال ۱۳۱۴
۱	تعداد تأسیسات پستی و تلگرافی	۴۸۹	۱۰۶۵
۲	طول طرق پستی برحسب کیلومتر	۱۷۱۹۰	۲۴۸۶۵
۳	تعداد مراسلات مبادله در داخل	۴۰۱۷۹۷۲	۱۲۲۲۳۵۵۸
۴	تعداد مراسلات صادره به خارج	۲۳۸۹۸۳	۱۶۳۳۴۵۰
۵	تعداد مراسلات وارده از خارج	۵۵۸۰۶۹	۴۷۷۱۳۷۷
۶	تعداد امانات عمومی و دولتی سرویس داخله	۱۳۵۷۲۳	۲۰۲۰۹۱
۷	تعداد امانات صادره سرویس بین‌الملل	۱۵۹۲	۷۶۹۹
۸	تعداد امانات وارده سرویس بین‌الملل	۳۴۰۱	۳۹۰۳۲
۹	پاکت‌ها و جعبه‌های با قیمت داخله	۳۷۲۰	۲۳۱۲۸۸

اینک با صرفنظر کردن از برخی حواشی و رویدادهای کم‌اهمیت در پستخانه پاره‌ای مطالب مهم پستی را از منابع معتبر منتشره از سال ۱۳۱۸ لغایت ۱۳۳۲ شمسی کسب و برای مزید اطلاع خوانندگان به شرح آمارهای مربوطه مرقوم می‌دارد.

سال ۱۳۱۸

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۲۸۴۶۵ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسایل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

۱- راه‌آهن ۱۳۹۵ کیلومتر، که عمده خطوط آن از جنوب به شمال کشور گسترده است.

۲- اتومبیل ۱۳۸۹۹ کیلومتر.

۳- بیک سواره ۱۲۶۶۸ کیلومتر.

۴- بیک پیاده ۴۴۲ کیلومتر.

۵- کشتی بادی و کرجی ۶۱ کیلومتر.

رودهای ایران که قابل عبور محمولات پستی می‌باشند عبارتند از:

- رودخانه کارون در استان خوزستان.

- رودخانه گرگان در دشت گرگان بین خواجه نفس و غنچه علی به مسافت ۱۸ کیلومتر.

- رودخانه چمخاله در استان گیلان به مسافت ۱۲ کیلومتر.

- رودخانه بابل در استان مازندران بین بابل و بابلسر.

- رودخانه تجن در فرح‌آباد مازندران.

در کلیه رودهای نامبرده کشتی‌های کوچک و کرجی‌های بادی که ظرفیت آنها بیش از

۱۰ تن نمی‌شد می‌توانستند در امر بارکشی شرکت داشته باشند. اداره پست ایران تا پایان

اسفند سال ۱۳۱۸ دارای ۳۹۳ دفتر، ۲۶ شعبه، ۵۱۰ صندوق پست ۲۸۴ بیک سوار و ۱۸۲

بیک پیاده رسمی بود.

پست هوائی:

وزارت پست و تلگراف ایران در سال مذکور دارای یک سرویس منظم و محدود پست

هوائی بود که در کار جابجائی محمولات پستی دخالت و همانگونه که در گذشته بیان گردید

بین برخی از شهرهای درون مرزی و کشور عراق به کار حمل و نقل دادن مسافر و محمولات

پستی دخالت داشت.

پست دریائی:

مرباطات پست دریائی شامل حمل و نقل محمولات پستی در آبهای شمالی و جنوب

کشور است که چون گذشته در انحصار کشتی‌های پستی بیگانه قرار و برحسب خط سیر آن به

دو بخش زیر تقسیم می‌گردد:

الف - دریای خزر

حمل و نقل پست ایران در دریای خزر از دیرباز توسط کشتی‌های پستی کمپانی قفقاز

مرکوری روسیه صورت، ولی پس از وقوع انقلاب بلشویکی کشور روسیه در سال ۱۹۱۷

تشکیلات مذکور بنام بنگاه دریانوردی گاسپ فلوت شوروی تغییر نام و تجهیزات پستی آن بنگاه هفته‌ای دو بار بین بندر انزلی و بادکوبه در کار حمل‌ونقل مسافر و کالا و کیسه‌های پست دخالت داشت. همچنین بنگاه برای فراهم آوردن تسهیلات بیشتر در امر حمل‌ونقل دریائی اقدام به گشایش دفاتر نمایندگی در بنادر انزلی، بابلسر - نوشهر - ترکمن و بندرگز نموده بود. علاوه بر حمل‌ونقل کالا توسط کشتی‌های روسی، مقداری کالا به صورت کابوتاژ* از یک نقطه دریا به یک بندر دیگر بوسیله کشتی‌های باری ترکمن‌ها بارکشی می‌شد که ترتیب صحیح و درستی در کار نبود. پس از آنکه راه شوسه اتومبیل رو به موازات دریای خزر از آستانرا الی بندرگز کشیده شد عمده کالاها و محمولات پستی با اتومبیل بارکشی و به مرور از فعالیت کشتی‌های پستی روسیه در دریای خزر کاسته گردید.^۱

ب - خلیج فارس و دریای عمان

حمل‌ونقل پست در آبهای جنوبی توسط شرکت محدود کشتی‌رانی انگلیس و هند با پرچم انگلیس انجام که هر پانزده روز یک مرتبه سفاین کندور آن از مسیر و بنادر زیر:

هند - چاه‌بهار - مسقط - بندرعباس - لنگه - بحرین - بوشهر - کویت - خرمشهر - بصره و هند - گوادر - مسقط - جاسک - بندرعباس - شارجه - دبی - بحرین - بوشهر - کویت - خرمشهر عبور و جز برای سوار و پیاده کردن مسافر و دادن و گرفتن پست توقف نمی‌کرد. درضمن قایق‌های موتوردار متعلق به شرکت انگلیس و هند پست و مسافر را از اسکله گمرک به کشتی حمل و کرایه آن نیز هنگام ورود و خروج جزو کرایه‌های معینه پرداخت می‌شد.

یک دسته دیگر از سفاین شرکت موسوم به کشتی‌های پستی تندرو بود که فقط به بنادر بحرین و خرمشهر و بصره رفت‌وآمد داشت، این کشتی‌ها هفته‌ای یکبار از بمبئی حرکت و در سر راه خود در کراچی توقف سپس وارد بحرین و روز پنج‌شنبه هر هفته وارد خرمشهر و سپس راهی بصره و در مراجعت روز شنبه به خرمشهر وارد و پس از بارگیری کالا و مسافر و محمولات پستی روز چهارشنبه به بمبئی وارد تا با کشتی‌های شرکت P.G.O.S.N.C که

*- در اصطلاح تجارت بین‌الملل حمل کالا از یک نقطه به نقطه دیگر کشور از راه دریا یا رودخانه‌های مرزی و یا از لحاظ صرفه از یک نقطه کشور به نقطه دیگر از طریق یک کشور خارجی

۱- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران در سال ۱۳۱۹، صفحه ۵۰۴

همان روز بطرف اروپا می‌رفت پست مبادله نماید.^۱
 کارگزاری کمپانی کشتی‌رانی انگلیس و هند را در بنادر ایران شرکت گری مکنزی
 برعهده داشت. Gray. Mackenzie

در خاتمه یادآور می‌شود که جزئیات و آمار مربوط به سال ۱۳۱۹ عیناً با سال ۱۳۱۸
 مطابقت داشته لذا جهت پیشگیری از اتلاف وقت از ذکر مجدد آمار خودداری می‌گردد.

سال ۱۳۲۰

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۲۹۲۸۸ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و
 محمولات پست با وسایل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

۱- راه آهن ۱۳۹۵ کیلومتر.

۲- اتومبیل ۱۴۰۰۸ کیلومتر.

۳- پیک سوار ۱۳۳۶۷ کیلومتر.

۴- پیک پیاده ۴۳۵ کیلومتر.

۵- کشتی و کرجی ۹۷ کیلومتر.

اداره پست ایران در پایان اسفند سال ۱۳۲۰ دارای ۴۰۶ دفتر، ۴۳ شعبه، ۵۰۸ صندوق
 پستی و ۴۸۵ پیک سوار و پیاده بود^۲ همچنین آمار مرسولات و محمولاتی که در سال مذکور
 توسط پست توزیع گردید به شرح زیر مرقوم است:^۳

۱۷۷۷۲۲۸۰	۱- تعداد مرسولات توزیع شده در داخل
۱۳۱۳۴۶۱	۲- تعداد مرسولات صادره به خارج
۱۶۷۱۳۷۷	۳- تعداد مرسولات وارده از خارج
۱۹۵۲۹۴	۴- تعداد امانات توزیع شده در داخل
۲۵۹۸	۵- تعداد امانات صادره به خارج
۱۹۲۹۵	۶- تعداد امانات وارده به خارج

۱- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران در سال ۱۳۱۹، صفحه ۵۰۴

۲- همان مأخذ مربوط به سال ۱۳۲۰ شمسی

۳- سالنامه پستی و تلگرافی، صفحه ۱۱۳ سال ۱۳۲۱

سال ۱۳۲۱

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۲۹۷۲۹ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسایل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

- ۱- راه‌آهن ۱۸۳۰ کیلومتر
- ۲- اتومبیل ۱۲۸۴۰ کیلومتر
- ۳- بیک سوار ۱۵۴۰۶ کیلومتر
- ۴- بیک پیاده ۴۴۵ کیلومتر
- ۵- کشتی و کرجی ۳۶۲ کیلومتر

وزارت پست و تلگراف در پایان اسفند سال ۱۳۲۱ دارای ۴۱۱ دفتر، ۳۷ شعبه و ۵۲۷ صندوق پستی بود^۱ همچنین آمار مرسولات و محمولاتی که در سال مذکور توسط پست توزیع گردید به شرح زیر مرقوم است:^۲

۱۶۵۴۲۰۱۲	۱- تعداد مرسولات توزیع شده در داخل
۸۸۴۰۷	۲- تعداد مرسولات صادره به خارج
۲۰۹۶۶۷۲	۳- تعداد مرسولات وارده از خارج
۱۹۲۳۷۸	۴- تعداد امانات توزیع شده در داخل
۵۲۹۹	۵- تعداد امانات صادره به خارج
۵۱۱۶	۶- تعداد امانات وارده به خارج

سال ۱۳۲۲

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۲۹۷۲۹ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسایل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

- ۱- راه‌آهن ۲۲۷۹ کیلومتر
- ۲- اتومبیل ۱۲۳۳۸ کیلومتر
- ۳- بیک سوار ۱۴۳۴۹ کیلومتر
- ۴- بیک پیاده ۴۴۵ کیلومتر

۱- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران بخش مربوط به پست سال ۱۳۲۱

۲- سالنامه پستی و تلگرافی، صفحه ۱۱۳ سال ۱۳۲۱

۵- کشتی و کرجی ۳۶۳ کیلومتر

وزارت پست و تلگراف در پایان اسفند سال ۱۳۲۲ دارای ۳۹۶ دفتر، ۳۳ شعبه و ۵۲۷ صندوق پستی بود، علاوه بر این وزارت پست و تلگراف در سال مذکور اقدام به نصب ۹۶ صندوق پست در مسیر جاده‌های کشور کرد.

سال ۱۳۲۳

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۲۹۰۴۷ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسائل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

۱- راه آهن ۲۲۷۹ کیلومتر

۲- اتومبیل ۱۲۳۳۸ کیلومتر

۳- پیک سوار ۱۳۶۰۳ کیلومتر

۴- پیک پیاده ۴۱۵ کیلومتر

۵- کشتی و کرجی ۳۶۳ کیلومتر

وزارت پست و تلگراف در پایان اسفند سال ۱۳۲۳ دارای ۳۴۹ دفتر، ۳۴ شعبه ۵۲۷ صندوق و ۳۱۵ صندوق پست در مسیر جاده‌های کشور بود.^۱

یادآور می‌شود آمار مربوط به سال ۱۳۲۴ عیناً با سال ۱۳۲۳ مطابقت دارد.

سال ۱۳۲۵

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۳۱۶۸۲ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسائل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

۱- راه آهن ۲۵۳۱ کیلومتر

۲- اتومبیل ۱۲۷۷۸ کیلومتر

۳- پیک سوار ۱۴۲۰۴ کیلومتر

۴- پیک پیاده ۳۱۳ کیلومتر

۵- کشتی و کرجی ۳۶۳ کیلومتر

۶- هواپیما ۱۴۹۳ کیلومتر

۱- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران بخش مربوط به پست در سال ۱۳۲۳

وزارت پست در پایان اسفند سال ۱۳۲۵ دارای ۳۹۶ دفتر، ۲۹ شعبه و علاوه بر صندوقهای پستی نصب شده در شهرها ۳۷۵ صندوق پست در مسیر جاده‌های کشور بود. علاوه در همین سال خط هوایی پست تهران - کرمانشاه بطول ۴۹۳ کیلومتر و دنباله آن تا بغداد ادامه و هفته‌ای دو پست از هر طرف حمل می‌گردید. خط هوایی تهران - بوشهر از طریق اصفهان و شیراز به طول ۱۰۰۰ کیلومتر دایر و هفته‌ای یک پست از هر طرف حمل می‌شد^۱ همچنین بنا به تصویب هیئت وزیران در جلسه مورخ ۲۲ مهر ماه سال ۱۳۲۵ وزارت پست و تلگراف مأمور تأسیس یک سرویس منظم ترابری به نام بنگاه حمل و نقل موتوری دولتی گردید که ابتدا به صورت آزمایشی بین تهران و رشت دایر تا در صورت حصول نتیجه مطلوب در سراسر ایران بسط و گسترش یابد.

و اما از مهمترین رویدادهای سال ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ شمسی تجزیه موقت استان آذربایجان از خاک ایران است که ما از آن جریان مختصر سخن به میان خواهیم آورد.

دولت جمهوری آذربایجان

از ۲۱ آذرماه سال ۱۳۲۴ تا ۲۱ آذرماه سال ۱۳۲۵ شمسی به مدت یکسال آذربایجان همراه با شهرهای زنجان و میانه زیر حکومت خودمختار دموکرات سیدجعفر پیشه‌وری قرار گرفت. برای تشکیل این حکومت روسها در آذرماه سال ۱۳۲۴ با التیماتوم رسمی از ورود قوای ایران به خاک آذربایجان جلوگیری و واحدهای ارتش را در شریف‌آباد قزوین متوقف ساخته و در نتیجه کنترل آن ناحیه را از دست دولت خارج و سپس دموکراتها به آسانی بر شهرهای آذربایجان مسلط و کلیه ادارات دولتی را به تصرف خود درآوردند متعاقب این امر در تاریخ چهارشنبه ۲۱ آذرماه سال ۱۳۲۴ مجلس حکومت دموکرات آذربایجان به ریاست نظام‌الدوله رفیعی افتتاح و پس از تعیین هیئت رئیسه، شبستری را به عنوان رئیس مجلس انتخاب نمود. در آنروز پیشه‌وری به ریاست دولت جمهوری آذربایجان تعیین و کابینه خود را در بعد از ظهر همان روز به مجلس فرقه دموکرات به شرح زیر معرفی کرد:

۱- سید جعفر پیشه‌وری	نخست‌وزیر
۲- دکتر سلام‌الله جاوید	وزیر کشور
۳- جعفر کاویانی	وزیر جنگ

۱- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران بخش مربوط به پست در سال ۱۳۲۳

وزیر کشاورزی	۴- دکتر مهتاش
وزیر فرهنگ	۵- محمد بی‌ریا
وزیر بهداشتی	۶- دکتر اورنگی
وزیر دارائی	۷- غلامرضا الهامی
وزیر دادگستری	۸- یوسف عظیمی
وزیر پست و تلگراف و تلفن	۹- عدل الدوله کبیری*
وزیر تجارت و اقتصاد	۱۰- رضا رسولی

همچنین تا تعیین وزیر کار سیدجعفر پیشه‌وری خود رأساً مسئولیت آن وزارتخانه را برعهده گرفت.^۱ از فردای آنروز وزراء در ادارات مربوطه مستقر و آغاز به کار نمودند.

اولین اقدامی که توسط مسئولین جدید در پستخانه‌های آذربایجان انجام گرفت قطع کامل ارتباطات پستی آن ناحیه با مرکز بود آنگاه کلیه تمبرهای موجود در ادارات پست را با مهر جدیدی تحت عنوان "آذربایجان ملی حکومتی ۲۱ آذر ۱۳۲۴" سورشارژ و در قلمرو حکومت خودمختار آذربایجان به مصرف رساندند، تمبرهای مذکور به مدت یک سال در آن نواحی مورد استفاده و در جریان بود اما با شکست دولت خودمختار جمهوری آذربایجان در ۲۱ آذرماه ۱۳۲۵ از صحنه خارج گردید. سرنوشت جعفر پیشه‌وری‌باش وزیر حکومت آذربایجان و حکومت او تقلید و شباهت نزدیک به سرنوشت احسان‌الله‌خان و حکومت

*- عدل الدوله کبیری از آغاز بلوای آذربایجان همکاری نزدیکی را با پیشه‌وری آغاز کرد نامبرده در تاریخ ۲۹ مرداد ماه سال ۱۳۲۴ همراه با عده‌ای تفنگچی وارد شهر مراغه و مبادرت به دستگیری تعدادی از مخالفین فرقه دموکرات نمود و با کمک مأمورین روسی در آن شهر آشوب برپا کرد و چون مأمورین دولتی وی را دستگیر نمودند به کمک مزدوران و نظامیان روسی آزاد گردید. چندین ماه بعد در تاریخ اول آذرماه سال ۱۳۲۴ به عنوان آنکه در شهرهای آذربایجان به‌ویژه شهر مراغه نیروهای به اصطلاح خلقی تشکیل شده است کلیه ادارات دولتی را وادار به تسلیم و واگذاری تأسیسات دولتی به نیروهای روسی فراخواند سپس در شب دوم آذرماه سرهنگ معین آزاد افسر ارشد شهر مراغه را دستگیر و زندانی کرد و چون نیروهای دولتی از تبریز برای آزادی وی حرکت کردند همدستان کبیری افسر مذکور را به شیشوان انتقال و سرانجام در ۱۵ آذرماه به قتل رساندند عدل الدوله کبیری علاوه بر سمت وزارت پست و تلگراف و تلفن در کابینه پیشه‌وری به عنوان ژنرال افتخاری سمت رهبری فدائیان فرقه دموکرات را در شهر مراغه به عهده داشت.

۱- کتاب مرگ بود بازگشت هم بود تألیف نجفقلی پسیان، صفحه ۱۲۴

کمونیسست خودمختار او در گیلان داشت پیشه‌وری همچون احسان‌الله‌خان پس از شکست به کشور روسیه پناهنده شد.

یادآور می‌گردد که آمار مربوط به سال ۱۳۲۶ تقریباً با سال ۱۳۲۵ مطابقت داشته لذا تنها به شرح مختصری از کارکرد پست هوایی در سال ۱۳۲۶ اکتفا می‌گردد.

سرویس پست هوایی ایران متعلق به وزارت پست و تلگراف در سال ۱۳۲۶ دارای ۴ فروند هوایما با استعداد حمل هر فروند سه سرنشین بود که در خط تهران - بوشهر و تهران - کرمانشاه - بغداد به کار حمل پست و مسافر دخالت و برنامه پرواز آن هر هفته روزهای یکشنبه و سه‌شنبه با بهای بلیط سرانه ۱۱۰۰ و ۲۰۱۶ ریال به مقصد کرمانشاه و بغداد انجام و تاریخ مراجعت هوایما از بغداد به کرمانشاه و تهران روزهای دوشنبه هر هفته تعیین شده بود. حق بیمه برای هر سرنشین مبلغ ۱۰۵ ریال و در صورت تمایل تا ۳۰۰۰۰ ریال افزایش می‌یافت.

سال ۱۳۲۷

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۳۲۰۳۲ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسائل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

۱- راه آهن ۲۵۳۱ کیلومتر

۲- اتومبیل ۱۴۳۴۹ کیلومتر

۳- بیک سوار ۱۳۰۰۹ کیلومتر

۴- بیک پیاده ۲۷۸ کیلومتر

۵- کشتی و کرجی ۳۶۳ کیلومتر

۶- هوایما ۱۴۹۳ کیلومتر

وزارت پست و تلگراف در پایان اسفند سال ۱۳۲۷ دارای ۴۱۴ دفتر، ۲۹ شعبه و ۴۵۹ صندوق پست بود و در تشکیلات پست هوایی آن نسبت به سال پیش هیچگونه تغییری دیده نمی‌شود.^۱ یادآور می‌شود آمار مربوط به سال ۱۳۲۸ با سال ۱۳۲۷ کلاً مطابقت دارد.

۱- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران بخش مربوط به پست در سال ۱۳۲۷

سال ۱۳۲۹

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۴۷۲۰۸ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پستی با وسایل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.^۱

۱- راه آهن ۲۵۹۷ کیلومتر

۲- اتومبیل ۱۵۸۱۶ کیلومتر

۳- بیک سوار ۱۱۳۰۱ کیلومتر

۴- بیک پیاده ۱۱۸ کیلومتر

۵- کشتی و کرجی ۲۳۴ کیلومتر

۶- هواپیما ۱۷۱۴ کیلومتر

وزارت پست و تلگراف در پایان اسفند سال ۱۳۲۹ دارای ۴۴۰ دفتر، ۳۱ شعبه و ۵۳۹

صندوق پست در کشور بود.

آمار مرسولات پستی در سال ۱۳۲۹

الف - آمار مرسولات پستی و مخابراتی توزیع شده در داخل

۱- پاکت‌ها و کارت پستالها ۲۷۵۰۷۵۰۰

۲- سایر مرسولات اعم از روزنامه و مستوره و مطبوعات ۴۳۷۷۵۰

۳- مرسولات معاف از حقوق پستی ۱۲۱۲۲۰۰

ب - آمار مرسولات پستی وارده از خارج

۱- پاکت‌ها و کارت پستالها ۳۴۹۹۰۰۰

۲- سایر مرسولات اعم از روزنامه و مستوره و مطبوعات ۴۳۷۷۵۰

۳- مرسولات معاف از حقوق پستی ۷۵۴۰

ج - آمار مرسولات پستی صادره به خارج

۱- پاکت‌ها و کارت پستالها ۱۷۴۹۲۱۱

۲- سایر مرسولات اعم از روزنامه و مستوره و مطبوعات ۱۳۴۱۷۷

۳- مرسولات معاف از حقوق پستی ۳۵۰۶

۱- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران بخش مربوط به پست در سال ۱۳۲۹

سال ۱۳۳۱

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۴۰۶۶۹ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسایل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.

۱- راه آهن ۲۷۵۷ کیلومتر

۲- اتومبیل ۱۸۷۵۲ کیلومتر

۳- بیک سوار ۱۰۲۸۲ کیلومتر

۴- بیک پیاده ۱۵۲ کیلومتر

۵- کشتی و کرجی ۲۳۴ کیلومتر

۶- پست هوایی ۸۴۹۲ کیلومتر

وزارت پست و تلگراف در پایان اسفند سال ۱۳۳۱ دارای ۴۴۹ دفتر، ۳۰ شعبه و ۷۷۴ صندوق پست بود^۱ همچنین تا پایان سال ۱۳۳۱ تعداد ۱۶ دفتر مبادله پست که واسطه وصول و ایصال بروات پستی باشد به اسامی زیر در کشور دایر بود تهران، جلفا، آستارا، تبریز، اهواز، خرمشهر، آبادان، مشهد، طیبات، باجگیران، بندر انزلی، کرمانشاه، خسروی، بوشهر، زاهدان و بندرعباس.^۲ علاوه بر آنچه ذکر گردید برابر آمار موجود مرابطات پست دریائی و هوائی وزارت پست و تلگراف در سال مذکور بسیار گسترده به نظر و تا آنجا که آمار مربوطه نشان می‌دهد دامنه وسعت عمل آن نسبت به سالهای پیش رو به توسعه که جهت مزید اطلاع خوانندگان به شرح جداول ترسیمی مرقوم است.

۱- سالنامه پستی و تلگرافی، صفحه ۱۳ مربوط به سال ۱۳۳۱

۲- همان مأخذ صفحه ۶۳

جدول خطوط پستی دریائی^۱

الف - خطوط پستی خلیج فارس که پست‌ها به وسیله کشتی‌های خارجی مبادله می‌شود

خروج هفته‌ای یک مرتبه				ورود هفته‌ای یک مرتبه			
مدت سیر		مسافت	حمل و نقل کند	مدت سیر		مسافت	حمل و نقل
ساعت	روز	میل دریائی	خط سیر برگشتن	ساعت	روز	میل دریائی	خط سیر آمدن
$۲\frac{۱}{۲}$	-	۲۲	بصره - خرمشهر	۵	۱	۲۶۰	کراچی - گوادر
$۲۱\frac{۲}{۴}$	-	۱۹۵	بوشهر	۷	۲	۲۹۳	مسقط
$۱۵\frac{۳}{۴}$	۱	۳۵۵	بحرین	$۲۱\frac{۱}{۳}$	۲	۴۲	جاسک
$۲۰\frac{۳}{۴}$	۲	۶۱۹	لنگه	$۱۲\frac{۱}{۳}$	۳	۷۵۸	بندرعباس
$۸\frac{۱}{۳}$	۳	۷۲۴	بندرعباس	۳	۴	۸۸۸	دوبی
$۱۱\frac{۳}{۴}$	۴	۶۹۹	مسقط	$۸\frac{۳}{۴}$	۵	۱۱۵۶	بحرین
$۶\frac{۱}{۲}$	۵	۱۱۱۶	چاه‌بهار	$۴\frac{۳}{۴}$	۶	۱۳۳۶	بوشهر
$۲۳\frac{۷}{۱۲}$	۵	۱۲۹۱	پاسنی	$۲۲\frac{۱}{۴}$	۶	۱۴۹۵	کویت
$۲۰\frac{۱۱}{۱۲}$	۶	۱۴۸۳	کراچی	$۱۲\frac{۳}{۴}$	۷	۱۶۲۵	خرمشهر
				$۱۵\frac{۱}{۴}$	۷	۱۶۴۷	بصره

ب - خطوط پستی داخله که پست توسط قایق‌ها و کرجی‌های داخلی مبادله می‌شود

خطوط پستی خلیج فارس	مسافت	تعداد ارسال و برگشت
حمل و نقل توسط قایق	کیلومتر	پست در هفته
بندر عباس - قشم	۲۴	۲
= هرمز	۱۸	۲
= خمیر - لنگه	۱۹۲	۱

جدول خطوط پست هوایی^۱

ردیف	خط سیر	کیلومتر
۱	تهران آبادان	۷۲۰
۲	= اهواز	۶۰۰
۳	= زاهدان	۱۲۶۵
۴	= شیراز	۷۶۰
۵	= کرمان	۹۲۵
۶	= مشهد	۸۴۰
۷	= یزد	۶۹۰
۸	اصفهان آبادان	۴۵۰
۹	= اهواز	۳۴۵
۱۰	= شیراز	۳۸۵
۱۱	= بوشهر	۶۸۷
۱۲	شیراز آبادان	۴۶۲
۱۳	کرمان یزد	۳۵۸

۱- سالنامه پستی و تلگرافی، صفحه ۶۰ و ۶۱ مربوط به سال ۱۳۳۱

لازم به یادآوریست که تا پایان سال ۱۳۳۱ برابر ۱۹۵۲ میلادی قراردادهای زیر بین دول داخل در اتحادیه جهانی پست و دولتین ایران و روسیه و عراق راجع به امور پستی منعقد گردید.^۱

الف - قرارداد عمومی پستی منعقد در کنگره بروکسل به سال ۱۹۵۲ که رئوس آن به شرح زیر عنوان می‌شود:

۱- پیوندنامه بین‌المللی بسته‌های پستی

۲- پیوندنامه بین‌المللی پاکت‌ها و جعبه‌های با بهای اظهار شده که فقط قسمت راجع به پاکت‌های بیمه شده آن در دفاتر پست آبادان، اصفهان، اهواز، بندرانزلی، بندرعباس، بوشهر، تبریز، جاسک، چاه‌بهار، رشت، بابل، شیراز، تهران، کرمانشاه، لنگه، خرمشهر، مسجد سلیمان، مشهد، همدان، هنگام و زاهدان اجراء می‌شود.

۳- پیوندنامه بین‌المللی بروات پستی

ب - پیوندنامه منعقد بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی راجع به مبادله بسته‌های پستی (امانات)

ج - موافقت با اداره پست عراق جهت مبادله بسته‌های پستی بین دفاتر ایران و خارجه به وسیله سرویس ویژه اتومبیل‌رانی خط صحرا و بین ایران و عراق از طریق ترکیه.

سال ۱۳۳۲

مجموع خطوط پستی ایران شامل ۳۹۴۶۹ کیلومتر مسافت است که کیسه‌ها و محمولات پست با وسایل زیر از سطح آنها عبور و بارکشی گردید.^۲

۱- راه‌آهن ۲۶۲۷ کیلومتر

۲- اتومبیل ۱۹۷۲۴ کیلومتر

۳- بیک‌سوار ۱۳۱۱۱ کیلومتر

۴- بیک پیاده ۱۴۰ کیلومتر

۵- کشتی و کرجی ۲۳۰ کیلومتر

۶- هواپیما ۳۶۳۷ کیلومتر

۱- سالنامه پستی و تلگرافی، صفحه ۷۱ مربوط به سال ۱۳۳۱

۲- آمار بازرگانی اداره کل گمرک ایران، بخش مربوط به پست در سال ۱۳۳۲

آمار مرسولات پستی در سال ۱۳۳۲

۵۹۷۹۴۲۴۷	۱- تعداد مرسولات داخله
۵۷۱۷۰۲۳	۲- تعداد مرسولات وارده
۵۱۶۴۴۹۷	۳- تعداد مرسولات صادره

وزارت پست و تلگراف در پایان سال ۱۳۳۲ دارای ۵۳۰ دفتر، ۳۲ شعبه و ۸۲۴ صندوق پست بود، همچنین به منظور اصلاح امور پستی پروژه‌های زیر تا پایان سال ۱۳۳۲ در این وزارتخانه اجراء گردید.

۱- خرید ۲۰ عدد ماشین ابطال تمبر

۲- خرید ۲۸۷ دوچرخه جهت ایاب و ذهاب نامه‌رسانان

۳- خرید ۵ عدد ماشین نقش تمبر

۴- خرید ۲۰۰ عدد صندوق اتوماتیک پستی

در خاتمه لازم به یادآوریست که از سال مذکور در اداره پست شهرستان ارومیه سرویس بروات پستی دایر و آغاز به کار نمود.

گمرک امانات پستی

تاریخ پیدایش و شروع به کار امانات پستی در پستخانه ایران دقیقاً مشخص نیست لیکن چنین به نظر می‌رسد که گردش کار امانات در پست ایران از بدو تأسیس چاپارخانه در زمان میرزا تقی‌خان امیرکبیر به وجود آمده باشد. با آغاز صدارت میرزا حسین‌خان قزوینی و انتصاب میرزا علی‌خان منشی‌الحضور به ریاست کل چاپارخانه‌ها در سال ۱۲۸۸ هـ - ق (برابر ۱۲۵۰ ش). قرار جدیدی برای پستخانه وضع و از آن تاریخ طریقه عمل حمل و نقل امانات پستی در پستخانه معمول گردید که تا سال ۱۲۹۲ هـ - ق (برابر ۱۲۵۴ ش) مورد اجراء بود. از سال مذکور که پست ایران به وسیله گوستاو ریدر مستشار اتریشی به صورت پستخانه‌های مدرن تغییر شکل داد این امر نیز در پستخانه بیش از پیش شناخته شده و به مرور با مبادله کالاهای پستی بین ایران و ممالک خارجی منبع درآمد قابل توجه برای پستخانه گردید. از بدو تغییر تشکیلات گمرک به وسیله مستشاران بلژیکی و آغاز به کار جدید آن از سال ۱۳۱۸ هـ - ق (برابر ۱۲۸۰ ش)، بخش مربوط به ورود کالاهائی که توسط پست وارد کشور می‌شود به نام گمرک امانات پستی نامیده که تا این تاریخ مشغول به کار می‌باشد. متأسفانه امروزه جز

تعدادی ارقام انگشت‌شمار که مربوط به کارکرد امانات پستی از گذشته باشد در دست نبوده تا مورد بررسی واقع و از چگونگی سیر تدریجی آن تا به امروز اطلاع حاصل شود. اکنون با در دست داشتن تعداد انگشت‌شماری ارقام از گذشته و آمار مربوط به گمرک امانات پستی تهران از سال ۱۳۱۷ لغایت ۱۳۳۲ مطلب را با ارائه سه جدول تنظیمی در صفحات بعدی به پایان می‌رسانم.

الف - جدول عایدات گمرک امانات پستی

سال خورشیدی	سال قمری	عایدات بدون رد مخارج	مخارج و مصارف اداری	عایدات خالص به تران
۱۲۸۶	۱۳۲۵-۶	-	-	۱ ۱۷۷۹۵۰
۱۲۸۷	۱۳۲۶-۷	-	-	۲ ۲۰۰۰۰۰
۱۲۸۹	۱۳۲۸-۹	۲۱۶۱۱۷۷	۳۹۹۸۱	۳ ۲۱۲۱۱۹۶
۱۲۹۲	۱۳۳۱-۲	۷۸۴۵۳۰	۶۴۶۵۹	۴ ۷۱۹۸۷۰

۱- اوضاع اقتصادی ایران تألیف چارلز عیسوی، صفحه ۵۸۶

۲- همان مأخذ همان صفحه

۳- گنج شایگان تألیف محمدعلی جمالزاده، صفحه ۴۳

۴- همان مأخذ همان صفحه

ب - جدول ارقام اوزان واردات و صادرات گمرک امانات پستی^۱

وزن اقلام صادراتی به کیلوگرم	وزن اقلام وارداتی به کیلوگرم	سال خورشیدی
۱۴۲۴۸	۳۹۵۴۴	۱۳۱۷
۱۰۶۸۹	۱۰۳۵۸۲	۱۳۱۸
۱۱۰۰۸	۱۸۰۳۷۷	۱۳۱۹
۸۶۹۹	۱۰۳۳۳۱	۱۳۲۰
۱۹۹۷۲	۳۹۸۱۱	۱۳۲۱
۲۱۳۶۸۷	۱۵۷۴۷۳	۱۳۲۲
۶۳۵۴۷	۳۲۹۸۹۰	۱۳۲۳
۶۲۴۸۵	۵۱۸۰۹۸	۱۳۲۴
۴۴۹۲۲	۳۰۷۰۳۲	۱۳۲۵
۱۰۷۶۰۱	۲۳۰۹۸۱	۱۳۲۶
۱۰۱۱۵۱	۲۷۲۹۶۶	۱۳۲۷
۳۴۱۰۶۹	۶۲۱۹۶۸	۱۳۲۸
۴۴۳۷۱۸	۹۰۹۹۱۳	۱۳۲۹
۴۶۱۵۲۴	۷۸۱۵۰۰	۱۳۳۰
۳۴۱۷۰۱	۵۵۹۰۱۱	۱۳۳۱
۱۱۹۹۸۸	۲۱۰۲۴۱	۱۳۳۲

۱- سالنامه گمرک ایران بخش فعالیت گمرک خانه‌ها و نمودارهای سال ۱۳۳۷، صفحه ۵۶ و ۵۷

ج - جدول ارقام ارزش واردات و صادرات گمرک امانات پستی^۱

وزن اقلام صادراتی به ریال	وزن اقلام وارداتی به ریال	سال خورشیدی
۵۷۹۵۵۸۹	۵۰۸۳۲۶۹	۱۳۱۷
۶۱۸۷۶۲۵	۱۴۱۷۴۱۶۶	۱۳۱۸
۲۵۷۸۲۲۰	۲۳۸۵۳۷۳۸	۱۳۱۹
۶۳۸۸۱۳۶	۱۷۹۹۲۲۸۵	۱۳۲۰
۲۴۱۲۸۱۷	۳۸۱۶۹۴۹۷	۱۳۲۱
۷۵۵۰۷۹۵	۸۱۵۵۲۷۹۷	۱۳۲۲
۶۳۸۳۰۲۶	۵۴۷۷۲۹۳۴۰	۱۳۲۳
۱۱۴۲۴۴۳۶	۱۱۰۸۸۶۰۲۳	۱۳۲۴
۱۲۹۲۲۸۲۵	۳۶۴۶۸۱۷۲۱	۱۳۲۵
۱۹۵۴۵۵۲۳	۸۱۰۹۸۴۷۲	۱۳۲۶
۲۷۱۴۸۹۹۵	۱۱۱۶۶۷۸۷۰	۱۳۲۷
۴۸۶۰۸۸۳۵	۲۳۶۲۳۷۵۷۶	۱۳۲۸
۹۴۹۸۴۱۶۹	۳۳۵۶۶۱۳۵۱	۱۳۲۹
۱۱۵۳۲۳۹۷	۳۵۹۸۸۵۱۱۴	۱۳۳۰
۸۱۳۳۸۲۸۴	۲۶۳۰۱۶۳۲۶	۱۳۳۱
۵۲۲۶۳۵۱۱	۶۷۹۷۲۲۱۸	۱۳۳۲

۱- سالنامه گمرک ایران بخش فعالیت گمرک خانه‌ها و نمودارهای سال ۱۳۳۷ صفحه ۵۶ و ۵۷

فصل دوازدهم

چاپارخانه یا ایستگاه پستی

پیش از آنکه مبحث مربوط به خطوط و ایستگاههای پستی ایران را آغاز نمائیم نخست به شرح مختصری از تاریخ تأسیس چاپارخانه، چگونگی اداره آن، شکل ظاهری، سرعت عمل چاپکسواران پستی، هزینه مسافرت با چاپار، وسایل حمل و نقل چاپار و هزینه سالیانه چاپارخانه پرداخته و سپس مطالب مورد نظر را آغاز می‌نمائیم.

تأسیس چاپارخانه:

نقشه ایجاد چاپارخانه از سال ۱۲۶۶ هـ - ق (برابر ۱۲۲۸ ش) همزمان با صدارت میرزا تقی‌خان امیرکبیر پی‌ریزی و دولت از سال ۱۲۶۷ هـ - ق (برابر ۱۲۲۹ ش) اقدام به تأسیس این دسته اماکن پستی نمود ولی تا پیش از گشایش بناهای مزبور و بهره‌برداری از آنها موقتاً بخشی از کاروانسراهای واقع در مسیر خطوط پستی را به توقفگاه مسافرین و تعویض اسب اختصاص که بعدها نیز با گشایش چاپارخانه‌ها برخی از آنها همچنان مورد استفاده عموم قرار می‌گرفت. پس از صدور فرمان تأسیس ایستگاههای پستی پانزده دستگاه چاپارخانه به مباشرت فیروز میرزا نصرت‌الدوله حاکم فارس آماده و از سال ۱۲۶۸ هـ - ق (برابر ۱۲۳۰ ش) مورد بهره‌برداری قرار گرفت.^۱ یکسال بعد سنگ بنای چاپارخانه در ساری و اشرف بنیان گزارده شد.^۲ چاپارخانه‌های خوی و خطه آذربایجان در سال ۱۲۸۲ هـ - ق (برابر ۱۲۳۷ ش)

تکمیل و مورد استفاده عموم قرار گرفت.^۱ بدین ترتیب هر سال بر تعداد اماکن پستی افزوده به طوریکه تا سال ۱۳۱۰ هـ - ق (برابر ۱۲۶۸ ش) ۱۷۲ دستگاه چاپارخانه در سراسر کشور تأسیس^۲ و از آن پس نیز رو به افزایش رفت که مطابق مستندات موجود تا سال ۱۳۳۲ هـ - ق (برابر ۱۲۹۳ ش). تعداد ۲۶۳ دستگاه ساختمان شامل چاپارخانه و منزلگاه پستی در سراسر کشور دایر بود.^۳

چگونگی اداره چاپارخانه:

از آغاز تأسیس و گردش کار چاپارخانه تأسیسات مذکور یکی از تشکیلات مهم دولت محسوب و چون دیگر ارکان دولتی زیر نظر صدر اعظم قرار داشت، پس از قتل میرزا تقی خان امیرکبیر اداره چاپار کماکان زیر نظر دولت ولی به مرور رسم اجاره‌داری در آن دستگاه رواج که در ازای اخذ مبالغی در سال به اجاره اشخاص واگذار می‌شد. شخص مستأجر نیز بنوبه خود بخشهائی از خدمات پستی را به اجاره اشخاص واگذار و صاحب امتیاز جدید تعهداً مسئولیت فراهم آوردن ارتباطات پستی مردم را در قلمرو مورد اجاره خود تقبل و در صورت خلاف مورد اجاره فسخ می‌گردید.

با دگرگون شدن تشکیلات چاپاری ایران از سال ۱۲۹۲ هـ - ق (برابر ۱۲۵۴ ش) و تحول آن به سبک پستخانه‌های ممالک پیشرفته پستخانه در اجاره میرزا علیخان قرار و امر اجاره‌داری کما فی السابق پابرجا باقی ماند. میرزا علیخان اداره امور پستخانه‌های کشور را کلاً در اختیار ولی منازل و خطوط چاپاری را به اجاره اشخاص واگذار که اهم وظایف آنها حمل و نقل محمولات پستی و مسافر می‌شد هر ایستگاه پستی توسط یک نفر بنام نایب چاپارخانه اداره می‌گردید^۴ تهیه مایحتاج مسافر از قبیل خوراک، وسایل خواب و نظارت بر تعویض اسب در چاپارخانه و اخذ کرایه پستی از جمله وظایف نایبین به شمار می‌رفت.

در برخی نقاط که امکانات و تسهیلات پستی برای مردم فراهم نبود نایب چاپارخانه شخصاً خدمات پستی مردم، اعم از فروش تمبر و تحویل و تقبل ارسال نامه به مقصد مورد نظر را انجام می‌داد. مأمورین خطوط پستی اعم از ضابط چاپار و غلام چاپار سواره و پیاده زیر

۱- المآثر والآثار باب هفتم، صفحه ۷۰ ۲- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۳۳۳

۳- گنج شایگان، صفحه ۱۷۸

۴- استناد به کتاب سفرنامه دیولافوآ، صفحه ۶۹ و ۱۹۲

نظر نایب قرار و عمدۀ وظایف آنان حمل و نقل مسافر و محمولات پستی بود. اجتماع کارکنان هر خط زیر نظر مستقیم صاحب امتیاز مربوطه قرار و عموماً به لباس کارکنان دولت که عبارت از نیم تنه آبی و کلاه پوستی باشد ملبس بودند.^۱ گاهی دیده می شود که چندین خط چاپاری در اجاره یک شخص قرار داشت من باب مثال در سال ۱۳۲۵ هـ - ق (برابر ۱۲۶۸ ش) امتیاز حمل و نقل پست و مسافر در خطوط پستی تهران به شهرهای همدان، کرمانشاه و کرمان در انحصار حاجی محمدآقا نامی بود که ارتباطات پستی را با جنوب و غرب کشور تأمین می کرد^۲ مقارن این احوال جاده پستی قزوین به زنجان همراه با ۹ چاپارخانه مربوطه در امتیاز علیخان نامی از اهالی زنجان قرار داشت و بدین ترتیب بقیه خطوط چاپار کشور در اجاره اشخاص مختلف قرار داده شده بود. لازم به یادآوریست که حقوق ماهانه هر نایب و غلام پست در سال مذکور به ترتیب مبلغ سه و دو تومان ذکر گردیده است.^۳

طریقه عمل و اگذاری امتیازات خطوط چاپاری سالیان دراز تا تصویب قوانین پستی ایران در پانزدهم رمضان سال ۱۳۳۳ هـ - ق (برابر پنجم مرداد ماه ۱۲۹۴ ش) به قوت خود باقی لیکن از آن پس برابر ماده پنجاه و هشتم و بند یک از ماده اول قانون پست پس از انقضای کترات کلیه امتیازات مکتسبه داخلی فسخ و اداره پست رأساً مکلف به حمل و نقل مسافرین و بنه آنان در راههای خشکی و آبی گردید.

شکل ظاهری چاپارخانه:

طرح کلی قریب به اکثریت چاپارخانه های ایران تقریباً از یک سبک پیروی و ندرتاً مشاهده می شود که تعدادی از بناهای مورد نظر از نقشه کلی مجزا و تابع شرایط خاص اقلیمی مناطقی که در آن قرار داشتند می شوند. این موضوع برای چاپارخانه های مستقر در جاده قزوین به رشت و مناطق همانند مصداق عمل پیدا می کند. بیشتر این چاپارخانه ها در فضای وسیع و مشجری بنا شده بود که پیرامون آن را اصطبل های متعدد تشکیل و من حیث المجموع از بهترین چاپارخانه های کشور محسوب می شدند. هر چاپارخانه از دو طبقه بنا تشکیل که طبقه فوقانی آن به محل استراحتگاه مسافرین و طبقه زیرین آن به محل

۲- همان مأخذ صفحه ۲۷۰

۱- ایران امروز، صفحه ۴۳

۳- همان مأخذ صفحه ۴۳

چهارپایان اختصاص داشت.^۱ بستگی به اهمیت خطوط و امر تردد مسافرین در آنها در هر چاپارخانه از سه تا هشت رأس اسب نگهداری می‌شد که به محض ورود پست و مسافر به چاپارخانه مسئولین بلافاصله اقدام به تعویض اسب می‌کردند.

در جاده‌هایی که وسائل مختلف حمل‌ونقل از قبیل: درشکه، کالسکه، دلیجان و گاری رفت‌وآمد می‌کرد در هر چاپارخانه ابزار و قطعات یدکی برای تعویض موجود بود که در صورت لزوم به کار گرفته می‌شد.^۲ سردر ورودی بعضی از چاپارخانه‌های بزرگ مستقر در شهرها با نشان دولتی شیر و خورشید مزین شده بود.^۳

سرعت سوارکاری ایرانیان:

هنر سوارکاری نزد ایرانیان از قدیم‌الایام تا به امروز ورزشی نمونه و ارزنده به شمار می‌رود و مردم ایران از دیرباز به داشتن بهترین و اصیل‌ترین اسبها مشهورند تا آنجا که در تاریخ این ملت از اسبهایی چون رخس، شب‌دیز، قران و اسب معروف جلال‌الدین خوارزمشاه کراراً نام به میان آمده است.

مورخین خارجی بارها هنر سوارکاری ایرانیان را ستوده و جملگی متفق‌القولند که این هنر در نزد ایرانیان از سرآمدترین هنرها و هیچ یک از ملل دیگر در این زمینه به پای آنان نخواهند رسید.

گزنفون مورخ یونانی در چهار قرن پیش از میلاد در این زمینه چنین می‌نویسد:

«حتی درنا نمی‌تواند به سرعت چابک‌سواران چاپارخانه‌های ایران پرواز کند».

در برخی مواقع سرعت بیش از حد سوارکاران ایرانی مایه حیرت و حالت اغراق‌آمیز به خود می‌گیرد چنانچه هردوت مورخ یونانی در مورد سرعت عمل چابک‌سواران ایرانی چنین می‌نویسد:

«چابک‌سواران ایرانی مسافت ۲۶۸۳ کیلومتر بین شوش تا بندر یونانی افسوس در منتهی‌الیه غرب امپراتوری ایران را یک هفته طی می‌کنند».

۱- سه سال در ایران، تألیف کنت دوگوبینو، صفحه ۱۱۷، ترجمه ذبیح‌الله منصوری

۲- شرح حال عباس میرزا ملک‌آراء صفحه ۲۰۶ به کوشش دکتر عبدالحسین نوائی

۳- استناد به سفرنامه از خراسان تا بختیاری، صفحه ۸۶۷

یک سیاستمدار* برجسته اروپائی که در قرن گذشته از سرزمین ایران دیدن نموده در قسمتی از سفرنامه خود چنین می نویسد:

سرعت سوارکاری در ایران به راستی از اموریست که این قوم همیشه از این بابت نیک مشهورند تا آنجا که راجع به این ملت داستانهای فراوانی از سرعت سوارکاری نوشته اند می گویند، شاه عباس اول صفوی ۸۹ فرسخ راه بین یزد و شیراز را در بیست و چهار ساعت پیمود و آقا محمدخان بانی سلسله قاجاریه مسافت بین شیراز و اصفهان را سه روزه طی کرد، همچنین باباخان قاجار شش روزه از شیراز به تهران آمد. جیمزبیلی فریزر انگلیسی که در سال ۱۸۲۱ و ۱۸۲۳ میلادی از ایران دیدن کرده است می نویسد: بهرام آقانی که بهترین اسبها را در مملکت ایران پرورش می داد با یک اسب نژاد اصیل ایرانی راه بین شیراز تا تهران را شش روزه پیمود و سپس در مراجعت همین مسافت را پنج روزه طی کرده است. یک ترجمان سوار ایرانی در سال ۱۸۱۴ میلادی (۱۲۳۰ هـ - ق برابر ۱۱۹۳ ش) مسافت ۲۷۳۵ کیلومتر بین استانبول تا دماوند را هفده روزه طی کرد، این سوار حامل خبر فرار ناپلئون بناپارت امپراتور مخلوع فرانسه از جزیره الب به پاریس برای فتحعلیشاه بود.^۱ همچنین ثبت است که در زمان کریم خان زند یک چابک سوار مازندرانی نامه ای را که حاوی شرح جنگ بین حسینقلی خان قاجار و محمدخان سوادکوهی بود پنج روزه از مازندران به شیراز رسانید.^۲

و بدین ترتیب سرآمد سرعت چابک سواری را در تاریخ چاپار ایران به نام خود ثبت نمود. علاوه بر این منابع موجود از وجود چاپار پیاده ای به نام شاطر کاکانوروز شیرازی در زمان کریم خان زند ۱۱۷۲ - ۱۱۹۳ هـ - ق (برابر ۱۱۳۷ - ۱۱۵۸ ش) یاد کرده اند که از سرآمدترین بیکه های پیاده زمان خود بود. این چاپار مسافت بین شیراز تا استرآباد را از طریق اردکان و جندق کویر شاهرود که بالغ بر ۱۸۳ فرسخ می شد در مدتی نزدیک به سیزده روز پیمود از ویژگیهای برجسته این دسته از چاپارها این بود که از چهارده سالگی برای تربیت در حرفه چاپار انتخاب و پس از پشت سر گذاردن تمرینات و تحمل مشقات سرانجام در این حرفه استاد می شدند. در آموزش و پرورش بیکها همیشه دو خصوصیت مهم مد نظر بود. نخست داشتن نفس، دوم مقاومت بدن. بیکهای پیاده در روز با سرعت زیاد حرکت ولی در شب از سرعت خود کاسته و در حالت قدم آهسته به خواب می رفتند بدون آنکه از مسیر اصلی خود

*- لرد جورج ناتانیل کرزن انگلیسی ۱- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۳۳۲

۲- رستم التواریخ تألیف محمد هاشم آصف، صفحه ۳۵۳

منحرف گردند. بیکها جهت عدم انحراف از مسیر اصلی خود در شب اغلب از روی ستارگان جهت را تعیین ولی در مواقعی که هوا ابری بود شب را در جای امنی به سر و سپیده دم عازم مقصد می‌شدند. بیکها در شناسائی وقت و زمان تبحر خاصی داشتند آنان در روز از گردش خورشید و شب‌هنگام با آوای خاص وحوش که هر ساعتی از آن مختص به صدای یک نوع وحش دارد وقت را شناسائی می‌کردند. سد جوع بیکها در مسافت طولانی به ویژه مناطق گرمسیری مخلوطی از ماست و شیر و تعدادی قرص نان خلاصه می‌شد. این نوع غذا ضمن آنکه سبک و مقوی می‌باشد از عطش زودرس نیز پیشگیری می‌کند. ابزار مخصوص بیکها شامل کیسه کوچک چرمی برای حفاظت نامه و یک چوبدستی می‌شد.^۱ تاریخ مردم ایران زمین شاهد وجود این دسته از بیکها بسیار است. بیشترین سرآمد سرعت در میان چاپارهای پیاده بنام یک شاطر پنجاه ساله موسوم به بابایوسف ثبت شده است. بابا یوسف در تاریخ ۲۱ ذیحجه سال ۱۲۱۱ برابر ۱۱۷۵ ش از شهر شوشی واقع در قفقاز به مقصد شیراز حرکت و پس از پشت سر گذاردن ۱۸۰۰ کیلومتر راه در دوم محرم سال ۱۲۱۲ هـ - ق وارد شیراز گردید. نامبرده حامل خبر قتل آقا محمدخان برای باباخان جانشین وی بود.^۲ از دیگر صفات برجسته بیکهای ایرانی که در تاریخ ثبت است ایمان به حفظ حرمت حقوق امانت‌داری آنهاست که از این بابت نیک مشهور بوده و جا دارد در این زمینه از بیکی بنام شاطر صالح که نمونه امانت‌داری بود سخن به میان آورده شود.

شاطر صالح از معروفترین بیکهای دوران خوارزمشاهیان بود که همزمان با حمله و اشغال ایران توسط قوم مغول در دستگاه قطب‌الدین اوزلاغ فرزند سلطان محمد خوارزمشاه به سر می‌برد. در آن روزگار وانفسا، روزی شاطر صالح از جانب قطب‌الدین مأموریت یافت که به سوی مراغه حرکت تا نامه‌ای همراه با یک تخمه الماس گرانبها را تقدیم سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه نماید. شاطر صالح پس از رسیدن به شهر ری بیمار و پس از اندک توقف و بهبودی دوباره عازم محل مأموریت خود شد. شاطر صالح پس از رسیدن به شهر زنجان با دو خبر ناگوار مبنی بر کشته شدن سلطان جلال‌الدین و نزدیک شدن مغولان به زنجان روبرو شد در این اثنا بیماری نامبرده شدت گرفت تا آنجا که در بستر مرگ افتاد چون شاطر صالح مرگ خود را نزدیک دید نخستین اقدامی که کرد از بین بردن نامه بود و سپس به

۱- خواجه تاجدار تألیف ژان گوره جلد اول، صفحه ۳۲۸ ترجمه ذبیح‌الله منصوری

۲- همان مأخذ صفحه ۴۱۹

فراست راه حلی برای مشکل الماس پیدا و آنگاه کاروانسرادار را به بالین خود فراخواند و شروع به وصیت نموده و به کاروانسرادار چنین می‌گوید: که من پیش از مرگ چانه و چشم‌هایم را خود خواهم بست که برای تو زحمتی نباشد و اما پیش از مرگ مقداری پول برای کفن و دفن زیر سر خواهم گذارد که به کارم آید، پس از تدفین سنگی به علامت نشانه روی گورم بگذار که اگر کسانم پس از مرگ من به زنجان آمدند بتوانند گورم را پیدا کنند. پس از گفتن وصیت و خروج کاروانسرادار از اطاق بیک امانتدار الماس را در دهان جا و چشم و دهان خود را به دست خود محکم بسته و شب‌هنگام جان به جان آفرین تسلیم می‌کند (۶۲۸ هـ - ق برابر ۶۰۹ ش) فردای آنروز کاروانسرادار طبق وصیت شاطر صالح مراسم تدفین را به عمل و سنگی به علامت نشانه روی گور شاطر می‌نهد چون خبر مرگ شاطر صالح به قطب‌الدین می‌رسد بسیار شگفت‌زده می‌شود که چگونه ممکن است شاطر امانت را به دست کسی نداده تا به او برساند. شش سال بعد قطب‌الدین خوارزمشاه وارد زنجان و پس از پرس و جو از کم و کیف قضیه کاروانسرادار را احضار و از چگونگی مرگ شاطر مطلع می‌شود آنگاه به فراست معما را حل و مخفیانه به یکی از نزدیکان خود دستور می‌دهد تا گور شاطر صالح را نبش و الماس را از درون آن بیرون آورد. بدین ترتیب داستان امانت‌داری شاطر صالح برای همیشه در تاریخ ایران ثبت و سرمشق نمونه برای سایر بیکها گردید.^۱

گاهی اوقات هنرنمائی بیش از حد شاطرها عاقبتی خوش به دنبال نداشته و به قطع حیات آنان می‌انجامید چنانکه روایت کرده‌اند شاه‌عباس صفوی شاطری داشت که بسیار سریع‌القدم و دونده بود یکبار که از اشرف مازندران عازم ساری می‌شود بین او و قاصد قول و قرار استوار شد که اگر شاطر تمام مسافت را همزمان با وی طی کند دختر خویش را به نکاح شاطر درخواهد آورد با آغاز مسابقه و اندکی پیش از رسیدن به مقصد شاه‌عباس دریافت که به زودی شاطر برنده خواهد شد از این روی مهمیز خود را به زمین انداخته و شاطر را مأمور گرفتن آن می‌کند شاطر نگون‌بخت به محض توقف و تأخیر در برداشتن از سرما فلج و اندکی بعد جان می‌دهد سلطان از این عمل نادم و دستور می‌دهد آرامگاهی بر مزار شاطرش بنا شود.^۲

۱- خواجه تاجدار جلد اول، صفحه ۳۳۰ و ۳۳۱

۲- سفرنامه شمال تألیف چارلز فرانسیس مکزی، صفحه ۱۳۱ ترجمه منصوره اتحادیه داستان بیشتر به افسانه شباهت دارد تا به حقیقت.

در هر صورت از بدو تأسیس چاپخانه در زمان میرزا تقی‌خان امیرکبیر دولت غلام چاپارانی متشکل از یک سواره و پیاده در اختیار داشت یک‌ها سوارکارانی زبده و دارای اسبانی ممتاز بودند و برحسب وظیفه اجباراً راههای دور و دراز را در هر گونه شرایط طی^۱ کرده از کوهستانهای صعب‌العبور و رودخانه‌های پرخروش گذر و در بیابانهای سوزان طاقت‌فرسا شب و روز طی طریق و بر مشکلات جوی ناشی از سرما و گرما فائق تا مأموریت خود را در حداقل زمان ممکنه انجام دهند بارها اتفاق افتاد غلام چاپاری ضمن مبارزه با سرما و گرما و یا حین عبور از موانع گرفتار خشم طبیعت شده از پای درآمد و آنگاه شرح زندگی قهرمانانه وی به افسانه تبدیل و سینه به سینه نقل گردد. وقتی سخن از سرعت سیر چابک‌سواران چاپار در میان است مطلب بسیار اعجاز‌انگیز و باور نکردنی به نظر می‌رسد که جا دارد در این مورد از سرعت عمل مشهورترین غلام چاپار ایران بنام ملک محمدبیک سخن به میان آوریم. این غلام چاپار در نخستین سال تأسیس چاپخانه مشغول خدمت و بارها موفق گردید مسافت ۱۲۰۰ کیلومتر راه از تهران تا ارزروم را در مدت هفت روزه طی و از این بابت سرآمد چابک‌سواران چاپار قرار گیرد.^۲

چاپارهای سواره علاوه بر حمل‌ونقل مرسولات مسئولیت حفاظت از جان و مال مسافری را نیز برعهده داشته و در این راه به نحو احسن انجام وظیفه کرده‌اند. چه در برخی مواقع دیده شد که چاپاری یک تنه با عده‌ای راهزن درگیر و آنان را از میدان به در نماید از جمله این غلام چاپاران باید از محمدباقربیک شاهسون نام برد. محمدباقربیک برحسب وظیفه معمول همراه تعدادی مسافر از مشهد عازم تهران بود از قضا کاروان وی در بین راه گرفتار هجوم عده‌ای راهزن سواره و در معرض غارت قرار می‌گیرد، در آن گیرودار محمدباقربیک از خود دلاوریها نشان و عاقبت با کشتن سر کرده دزدان آنان را وادار به عقب‌نشینی و کاروان مسافرین را به سلامت از معرکه خارج و به مقصد رسانید^۳ یک‌های سوار روزانه مسافتی بالغ بر ۱۷۰ کیلومتر راه را طی و برای مبارزه احتمالی با راهزنان غالباً به

۱- سفرنامه دیولافوآ، صفحه ۱۸۳

۲- خاطرات لیدی شیل همسر وزیر مختار انگلیس در دربار ناصری، صفحه ۴۴، ترجمه دکتر حسین ابوترابیان

۳- ناسخ‌التواریخ تألیف میرزا محمدتقی‌خان سپهر جلد سوم، صفحه ۳۶۵ شرح وقایع سال ۱۲۶۷ هجری قمری

تفنگ و تپانچه مسلح بودند.^۱

از طرفی بیک‌های پیاده ساعتها بلاانقطاع طی طریق و روزانه مسافتی نزدیک به ۷۰ کیلومتر راه می‌پیمودند.^۲ اینان در پاره‌ای مواقع بر سرعت خود افزوده و آغاز به دویدن می‌کردند درحقیقت این مردان سنت بیک‌های باستانی را زنده و از لحاظ سرعت عمل در کار بسیار مشهور تا آنجا که زبانزد خاص و عام به‌ویژه خارجی‌ان شدند.^۳

هزینه مسافرت چاپار:

از نخستین سال تأسیس چاپارخانه دستگاه مذکور علاوه بر ارسال مراسلات دولتی و عمومی وظیفه حمل‌ونقل مسافرین و بنه آنان را برعهده که این امر بعدها در قوانین پستی ایران داخل و در ردیف امتیازات انحصاری اداره پست قرار گرفت. پیش از شروع کار چاپارخانه نرخ مقرون به صرفه‌ای با رعایت شرایط و بعد مسافت از طرف مسئولین در نظر که با آغاز کار چاپارخانه به موقع اجراء گذارده شد. نخستین نرخ مسافرت با چاپار به ازای هر فرسخ ده شاهی تعیین و در صورت همراه داشتن شاگرد چاپار به دو برابر افزایش می‌یافت. این قرار تا سال ۱۲۸۸ هـ - ق (برابر ۱۲۵۰ ش) رعایت و از آن پس به دو برابر افزایش و تا سال ۱۳۰۷ هـ - ق (برابر ۱۲۶۹ ش) بدون تغییر باقی ماند. اصولاً ایاب و ذهاب و مسافرت با چاپار به مراتب از سایر وسائل معمول در آن زمان با صرفه‌تر بود. لردکروزن که در سال ۱۳۰۷ هـ - ق از ایران دیده نموده ضمن شرح مبسوطی راجع به راهها و مسافرت با چاپار در ایران چنین می‌نویسد:

«از لحاظ مخارج مسافرت با چاپار به مراتب ارزان‌تر از سایر وسائل حمل‌ونقل برای مسافرین تمام می‌شود و به طور کلی راههای چاپار رو ایران به مراتب از راههای کاروانی بهتر است چنانچه این جاده‌ها در دشتهای هموار بسیار خوب است و به راستی مانند خیابان پال‌مال لندن صاف است* این راهها در گردنه‌های کوهستانی و گذرگاهها به علت صعوبت تبدیل به خط و شیار شده ولی کلاً مسافرت با چاپار به

۱- استناد به سفرنامه جکسن، صفحه ۴۵۹ ۲- همان مأخذ صفحه ۳۹۷

۳- همان مأخذ همان صفحه

*- البته این راهها برحسب شرایط جوی ناشی از نزول برف و باران و تابش آفتاب تغییر شکل پیدا می‌کرد، نه آنکه بر اصول صحیح ساخته شده باشد.

مراتب بهتر و امن‌تر از مسافرت با کاروان می‌باشد.^۱

در هر صورت نرخ مسافرت با چاپار هر چندین سال یکبار تغییر به طوریکه در سال ۱۳۲۴ هـ - ق (برابر ۱۲۸۵ ش) بار دیگر به دو برابر افزایش یافته بود.^۲

همانگونه که در فصول گذشته یاد گردید هر مسافر پیش از آغاز به سفر اجباراً می‌باید تشریفات ناشی از تهیه جواز یا تذکره پستی را در اولین پستخانه تعیین شده در هر خط انجام و سپس عازم مقصد مورد نظر شود. من‌باب مثال چنانچه مسافری قصد سفر از رشت به تهران را داشت کلیه تشریفات لازم را در پستخانه کهدم یا کدم انجام می‌داد.^۳ نظیر چنین عملی برای مسافرت از جلفا به تهران در پستخانه مرزی جلفا معمول می‌گردید. در تذکره‌های صادره از ادارات پست نام مسافر، محل حرکت مقصد، تعداد اسب چاپاری، کرایه و تاریخ صدور تذکره یا جواز ثبت می‌شد. جواز صادره تا مقصد همراه مسافر و سپس تحویل مأمورین پستی می‌گردید.

وسایل حمل و نقل چاپاری:

با گذشت ۳۰ سال از آغاز کار چاپارخانه کلیه وسایل حمل و نقل پست ایران به علت نبودن راه‌های شوسه و اراه‌رو همچنان با اسب انجام ولی از سال ۱۲۹۷ هـ - ق (برابر ۱۲۵۹ ش) به بعد با احداث چند دسته خطوط اراه‌رو در کشور به مرور طریق عمل و استفاده از وسایل چرخدار معمول که بزودی گسترش و در پاره‌ای مناطق مورد استفاده عموم قرار و از آن پس نزدیک به نیم قرن خدمات ارتباطی پست و ایاب و ذهاب مردم از آن طریق انجام گرفت. برابر اسناد موجود تا پایان سال ۱۳۳۲ هـ - ق برابر ۱۲۹۲ ش) اداره کل پست ایران جمعاً ۳۶۲ اراهه شامل دلیجان، درشکه کالسکه و گاری و ۲۳۷۰ رأس اسب داشت^۴ که به کار حمل و نقل محمولات پستی و مسافر مشغول بودند.

ارابه‌های پستی از لحاظ شکل ظاهری، ظرفیت سرنشین و سرعت سیر کم و بیش به یکدیگر شباهت و به اسامی زیر معروف است:

۱- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۶۳۰

۲- ایران امروز تألیف اوژن اوین، صفحه ۴۳ ترجمه علی اصغر سعیدی

۳- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۶۸

۴- اوضاع اقتصادی ایران در ابتدای قرن بیستم، صفحه ۱۷۸

۱- دلیمان diligence

دلیمان نوعی وسیله نقلیه فزردار عمومی بود که از اوایل قرن هیجدهم در اروپا معمول لیکن تاریخ ورود و شروع به کار آن در ایران از سال ۱۳۰۰ هـ - ق (برابر ۱۲۶۱ ش) می‌باشد. دلیمان شامل اطاق سرپوشیده که مسافر را در مقابل خطرات ناشی از سرما و گرما محفوظ می‌داشت. داخل دلیمان از دو ردیف نیمکت پشت سرهم تشکیل و معمولاً حق حمل پانزده کیلوگرم بار برای هر مسافر محفوظ که مقداری از آن در داخل اطاقک و مقدار دیگر در بالای سقف قرار می‌گرفت.^۱ دلیمان معمولاً دارای ۴ تا ۶ اسب با گنجایش ۴ و حداکثر ۶ سرنشین بود و بستگی به وضعیت جاده‌ها روزانه مسافت ۴۰ تا ۶۰ کیلومتر راه را طی می‌کرد.^۲

۲- درشکه droshky

کلمه روسی درشکه که در بعضی از نقاط ایران به ویژه صفحات شمالی و شمال غربی با نام فایتون مترادف است یکی از وسایل حمل و نقل سریع‌السیر فزردار است که در خدمت پست ایران قرار داشت و به دو دسته کوچک و بزرگ تقسیم می‌شد. درشکه‌های بزرگ معمولاً دارای ۴ اسب با گنجایش حداکثر ۳ سرنشین و درشکه‌های کوچک دارای ۳ اسب با ظرفیت ۱ و حداکثر ۲ سرنشین می‌باشد.^۳ این وسیله روزانه مسافتی بالغ بر ۷۰ کیلومتر راه را طی می‌کرد.

۳- کالسکه coach

کالسکه نوعی وسیله حمل و نقل فزردار است که به دو دسته بزرگ و کوچک تقسیم می‌شود. کالسکه بزرگ دارای ۴ اسب با گنجایش ۴ سرنشین ولی کالسکه کوچک دارای ۲ اسب با ظرفیت ۲ سرنشین از جمله وسایل سریع‌السیر به شمار می‌رفت که سرعت آن برابر با سرعت دلیمان بود. کالسکه دارای اطاقی کاملاً پوشیده و مسافرت با آن به مراتب راحت‌تر از سایر وسایل بود. این وسیله بیشتر در جاده‌های شوسه انزلی به قزوین - قزوین به تهران - قزوین به همدان و تهران به قم و اراک که در امتیاز و انحصار کمپانی‌های خارجی قرار داشت مورد استفاده قرار می‌گرفت.

۱- سفرنامه از خراسان تا بختیاری تألیف هانری رنه دالمانی، صفحه ۶۲۷، ترجمه فره‌وشی

۲- سفرنامه جکسن صفحه ۴۶۶

۳- سفرنامه از خراسان تا بختیاری، صفحه ۱۱۳۶

۴- گاری

گاری نوعی وسیله سرپوشیده بدون فنر می‌باشد. گاریهای پستی دارای ۴ اسب و گنجایش ۴ سرنشین را داشت و از جمله رایج‌ترین وسایل حمل‌ونقل پستی بود. این وسیله بیست و چهار ساعت در حرکت و سوای توقف برای تعویض اسب، شبانه روز مسافتی بالغ بر ۸۰ کیلومتر راه را طی می‌کرد.

هزینه سالیانه چاپارخانه:

از نخستین سال تأسیس چاپارخانه دولت با در نظر گرفتن تعداد اماکن پستی هر ساله مبلغ ۳۰ تومان به هر چاپارخانه اختصاص و به رئیس کل پست پرداخت می‌کرد.^۱ طریقه عمل مذکور از زمان راه‌اندازی چاپار توسط میرزا تقی‌خان امیرکبیر بدعت و جزو صورت حسابهای دولتی منظور و برابر مستندات موجود با کمی تغییر جزئی در روش پرداخت تا سال ۱۳۰۷ هـ - ق (برابر ۱۲۶۹ ش) اجراء می‌شد. این قرار سالیان سال رعایت ولی بعدها تغییر در آن حاصل بدین ترتیب که مبلغی از آن نقداً و مبلغ دیگر به صورت جنسی پرداخت می‌گردید. لرد کرزن در کتاب^۲ خود ضمن توضیح مختصر راجع به سیستم پستی ایران هزینه سالیانه هر چاپارخانه را مبلغ ۲۰ تومان نقدی و معادل همین قیمت جنسی که عبارت از جو و کاه برای چهارپایان پستی باشد یاد می‌کند. این روش کم و بیش تا پایان اجاره‌داری میرزا علیخان در پستخانه باقی ماند. لیکن از سال ۱۳۱۶ هـ - ق (برابر ۱۲۷۷ ش) با آغاز اجاره‌داری مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله شق دوم قرار مذکور فسخ* و دولت در ازای دریافت مبلغ معینی در سال پستخانه را کلاً به اجاره واگذار و مستأجر خود کلیه هزینه‌های مربوطه را تقبل می‌نمود.^۳ بنابراین با احتساب تعداد ۱۷۲ چاپارخانه‌ای که تا سال ۱۳۱۰ هـ - ق (برابر ۱۲۷۲ ش) در کشور دایر بود، دولت هر ساله مبلغ ۳۴۴۰ تومان نقد و معادل آن به صورت جنس (علوفه) به وزیر پست تحویل می‌داد.^۴

۱- امیرکبیر و ایران، صفحه ۳۴۰
 ۲- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۳۳۳
 * - در آخرین سالهای اجاره‌داری میرزا علیخان نامبرده هر سال معادل ۷۵۰۰ تومان علیق از دولت دریافت می‌کرد.
 ۳- خاطرات و خطرات، صفحه ۱۰۸
 ۴- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۳۳۳

چاپارخانه‌های تهران:

چون مهم‌ترین خطوط ارتباطی و بزرگراه‌های پستی کشور از پایتخت آغاز و به اقصی نقاط مملکت کشیده می‌شد مسئولین مربوطه با در نظر گرفتن جهات انشعاب و استقرار خطوط و پیشگیری از تراکم سفر در یک نقطه و مکان خاص اقدام به ساختن سه چاپارخانه و یک منزلگاه پستی در مناطق چهارگانه تهران نموده که اهم وظایف آنها فراهم آوردن تشریفات ابتدائی و تسهیلات در امر مسافرتی مردم بود که جهت اطلاع خوانندگان به شرح زیر مرقوم می‌گردد:

۱- چاپارخانه شرق تهران

این چاپارخانه در شرق تهران و بیرون از دروازه خراسان واقع و ساختمان آن بسیار عالی و تماماً با آجر بنا و در شمار یکی از بهترین ایستگاه‌های پستی ایران محسوب می‌شد. چاپارخانه مورد نظر در محلی نسبتاً وسیع قرار و چشم‌انداز پیرامون آن بسیار زیبا و خوش‌منظره بود.^۱ مسافرینی که قصد سفر به صفحات شرقی کشور را داشتند می‌باید کلیه تشریفات مربوطه را در این ایستگاه انجام و آنگاه عازم مقصد مورد نظر گردند.

۲- چاپارخانه غرب تهران

این چاپارخانه در غرب تهران و خارج از دروازه قزوین واقع و از قدیمی‌ترین چاپارخانه‌های تهران بود مسافرینی که قصد سفر به غرب و شمال غربی کشور را داشتند می‌باید کلیه تشریفات مربوطه را در این چاپارخانه انجام دهند.^۲

۳- چاپارخانه جنوب تهران

این چاپارخانه در جنوب تهران و بیرون از دروازه غار واقع و مربوط به رفت و آمد مسافرینی می‌شد که به قصد صفحات جنوبی کشور عازم آن دیار بودند.^۳

۱- سفرنامه از خراسان تا بختیاری، صفحه ۷۵۷

۲- خاطرات حاج سیاح، صفحه ۲۰۲

۳- استناد به کتاب ایران امروز، صفحه ۲۷۰ و خاطرات حاج سیاح، صفحه ۶۷

۴- منزلگاه پستی شمال تهران

این ایستگاه در شمال تهران و در محل فعلی قلهک شمیران واقع و در صدد مقایسه با سه چاپارخانه دیگر از اهمیت کمتری برخوردار بود ولی از منزلگاههای بزرگ پستی محسوب می‌شد. از ایستگاه پستی مذکور تنها در دو کتاب سفرنامه^۱ برسفوردلوات و گنج شایگان^۲ در صفحه مربوط به نمودار راهها و منزلگاههای پستی ایران سخن به میان آمده است.

ایستگاههای پستی شمال ایران

ایستگاههای پستی مورد نظر حسب خطوط منشعبه و قرار گرفتن در امتداد آنها به چند دسته تقسیم و هر دسته در طول جاده‌های مختلفی قرار داشت که از تهران به صفحات شمالی ایران کشیده می‌شد.

الف - ایستگاههای خط پستی تهران به گیلان^۳

این چاپارخانه‌ها در مسیر جاده انزلی به تهران واقع که اسامی آنها به شرح زیر است:

انزلی	به	رشت	۶ فرسخ
رشت	به	کهدم	۶ فرسخ

ساختمان چاپارخانه کهدم بسیار عالی و مستحکم و از ساخته‌های محمدقاسم خان والی بود که برحسب موقعیت آن همیشه ۱۲ رأس اسب چپاری در آنجا نگهداری می‌شد.^۴

کهدم	به	رستم‌آباد	۵ فرسخ
------	----	-----------	--------

چاپارخانه رستم‌آباد در قریه‌ای به نام پشته واقع و از ساخته‌های محمدقاسم خان والی بود.^۵

۱- تألیف کلنل برسفوردلوات در سال ۱۲۹۸ هـ - ق (برابر ۱۲۶۰ ش) به کوشش ایرج افشار مؤلف کنسول دولت انگلیس در شهر استرآباد مازندران بود.

۲- تألیف سید محمدعلی جمالزاده که استناد نامبرده در این مورد به کتاب بانکداری در ایران از تألیفات هـ ل - رابینو می‌باشد. رابینو در فاصله سالهای ۱۳۳۰ - ۱۳۲۴ هـ - ق (برابر ۱۲۹۱ - ۱۲۸۵ ش) کنسول انگلیس در رشت بود. نامبرده مدتی ریاست بانک شاهی در ایران را برعهده داشت.

۳- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۶۹ و ۷۰

۴- سفرنامه محمدحسین فراهانی، صفحه ۳۵ به کوشش مسعود گلزاری و سفرنامه کارلاسرنا صفحه ۳۲۷ ترجمه غلامرضا سمیعی

۵- سفرنامه محمدحسن فراهانی، صفحه ۳۴

فرسخ ۵	منجیل	به	رستم آباد
فرسخ ۵	چاچنار	به	منجیل

چاپارخانه پاچنار از ساخته‌های محمودخان ناصرالملک حاکم گیلان بود.^۱

خرزان ^۲	به	پاچنار
--------------------	----	--------

برخی منابع موجود از چاپارخانه خرزان به اسم چاپارخانه آقا بابا نیز نام برده‌اند.^۳

مزرعه	به	خرزان
فرسخ ۵	به	مزرعه
فرسخ ۵	به	قزوین
فرسخ ۵	به	قزوین
عبدالله آباد	به	عبدالله آباد
صفرخواجه ۶ فرسخ	به	عبدالله آباد
صفرآباد*	به	صفرخواجه
۶ فرسخ	به	صفرآباد
میان خوب	به	صفرآباد
تهران	به	میان خوب

تهران

علاوه بر ایستگاه‌های مذکور به موازات شمال راه چاپاررو قزوین به تهران جاده‌ای شوسه با پنج چاپارخانه به اسامی کاونده، قشلاق، ینگگی امام، حصارک و شاه‌آباد قرار داشت. این چاپارخانه‌ها دارای اطاق‌های آراسته متعدد برای استراحت مسافرین و آماده پذیرائی از آنان بود، بنای این چاپارخانه‌ها تماماً از آجر و از جمله بهترین و جدیدترین چاپارخانه‌های ایران محسوب می‌شد که بیشتر مورد استفاده مسافرین و جهانگردان خارجی قرار می‌گرفت. وسایل حمل‌ونقل در این جاده شامل تلگا و تارانتاس می‌شد.^۴

راه بندر انزلی به تهران از جمله جاده‌های پر رفت‌وآمد تجاری آن روز به شمار می‌رفت که هر ساله سود قابل توجهی را که ناشی از حمل‌ونقل کالا و مسافر توسط چاپارخانه باشد به خزانه پستی ایران سرازیر می‌کرد. پس از کسب امتیاز و احداث جاده شوسه انزلی به تهران

۱- سفرنامه محمدحسن فراهانی، صفحه ۳۱

۲- سفرنامه صنیع‌الدوله، صفحه ۶۳ به کوشش محمد گلین

۳- سفرنامه محمدحسن فراهانی، صفحه ۳۱

*- در برخی منابع خارجی به اسم سنقرآباد ثبت است.

۴- استناد به کتاب ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۷۵ و ۹۲۶

توسط روسها تسهیلاتی در امور ایاب و ذهاب مسافری و حمل و نقل کالا به وجود و به مرور کلیه ارتباطات مرکز با شمال از طریق این جاده در دست روسها قرار گرفت که نتیجتاً سود حاصله نصیب روسها و زیان قابل توجهی به دستگاههای حمل و نقل پستی ایران وارد آمد که در مبحث مربوط به امتیازات از آن سخن خواهیم گفت.

ب- ایستگاههای خط پستی تهران به مازندران

چاپارخانه‌های مورد نظر در دو جاده ارتباطی بین تهران و مازندران و یک خط رابط بین آن دو مستقر بود که به شرح زیر مرقوم می‌گردد:

۱- ایستگاههای پستی از مشهدسر به تهران^۱

مشهدسر	به	بارفروش
بارفروش	به	آمل
آمل	به	پرسب
پرسب	به	رینه
رینه	به	پلور
پلور	به	امامزاده هاشم
امامزاده هاشم	به	بومهن — دماوند
بومهن	به	تهران
تهران		تهران

این جاده از لحاظ مسافت نزدیکترین راه بین تهران و دریای خزر به شمار می‌رفت و در یکی از ایستگاههای میان راهی آن بومهن کجراهه‌ای از آن جدا و تا دماوند امتداد می‌یافت.^۲ محل اخیر از دیرباز دارای یک چاپارخانه بود.

۲- ایستگاههای پستی کناره

از جاده اصلی مشهدسر به تهران در محل بارفروش شاخه‌ای منشعب و به طرف شرق

۱- گنج شایگان نمودار راهها و منزلگاههای ارتباطی

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۸۳

استان مازندران کشیده می‌شود. این خط رابط جاده اصلی با جاده استرآباد به تهران محسوب که اسامی چاپارخانه‌های آن به شرح زیر است:

ساری ^۱	به	بارفروش
اشرف ^۲	به	ساری
گز ^۳	به	اشرف
کردمحل ^۴	به	گز
استرآباد ^۵	به	کردمحل

۳- ایستگاههای پستی از استرآباد به تهران^۶

این ایستگاهها در امتداد راه چاپاری استرآباد به تهران قرار داشت که پس از گذشتن از استرآباد و گردنه‌های کوهستانی در محل شاهرود با جاده پستی شرق ایران تلاقی^۷ و در مسیر بزرگراه چاپاری تا تهران امتداد پیدا می‌کرد به دین ترتیب تنها به ذکر اسامی ایستگاههای مستقر از استرآباد تا شاهرود اکتفا و بقیه اسامی چاپارخانه‌ها تا تهران را در

مبحث مربوط به بزرگراه شرقی ملاحظه خواهیم نمود.

قوزلق	به	استرآباد
علی‌آباد	به	قوزلق
دره جیلینک بیلینک*	به	علی‌آباد
دره وژمنو یا وجهالو	به	جیلینک بیلینک
تاش	به	وژمنو
تجر	به	تاش
محمدآباد	به	تجر
شاهرود	به	محمدآباد

- ۱- المآثر والآثار باب هفتم، صفحه ۶۲
- ۲- سفرنامه شمال، صفحه ۱۳۴
- ۳- همان مأخذ، صفحه ۱۴۵، چاپارخانه گز در محلی به نام لیوان واقع و به دین اسم مشهور بود محل مذکور امروزه کردکوی نامیده می‌شود.
- ۴- همان مأخذ صفحه ۱۷۰
- ۵- همان مأخذ صفحه ۱۹۲
- ۶- گنج شایگان، نمودار راهها و منزلگاههای ارتباطی
- ۷- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۸۳ * - در اصل بنام جالیک میلین خوانده می‌شود.

کلیه اسامی محال فوق‌الذکر به استثنای جیلینک بیلینک و وژمنو دارای ایستگاه چاپاری^۱ ولی در دو محل اخیر برای تعویض اسب و توقف اضطراری دو منزلگاه کوچک دایر بود.

ایستگاههای پستی شمال غربی ایران^۲

این چاپارخانه‌ها از محل مرزی جلفا آغاز و در امتداد بزرگراه پستی آذربایجان به تهران قرار داشت جاده مورد نظر یکی از راههای مهم تجاری با اروپا محسوب و چون بخش اعظم حمل‌ونقل پستی از آن طریق انجام می‌گرفت دولت برای فراهم آوردن هرچه بیشتر تسهیلات در زمینه حمل‌ونقل و پیشگیری از توقف و تراکم کالا و محمولات پستی اقدام به ساختن پستخانه بزرگ در جلفا نمود که در سال ۱۳۰۲ هـ. ق (برابر ۱۲۶۴ ش) آماده و مورد بهره‌برداری قرار گرفت^۳ این راه پس از قطع منازل در آذربایجان به سوی قزوین امتداد و از شهر اخیر وارد مسیر خط قزوین به تهران شده و به سوی پایتخت کشیده می‌شد.

اسامی چاپارخانه‌های آن به شرح زیر مرقوم می‌گردد

جلفا ^۴	به	گلین قیه	۵ فرسخ
گلین قیه	به	مرد	۵ فرسخ
مرد	به	صوفیان ^۵	۵ فرسخ

از صوفیان یک خط چاپاری به سوی خوی منشعب^۶ که اسامی چاپارخانه‌های آن در مبحث مربوطه ذکر خواهد گردید.

صوفیان	به	تبریز	۵ فرسخ
تبریز	به	سعیدآباد ^۷	۶ فرسخ
سعیدآباد	به	حاجی آقا	۴ فرسخ
حاجی آقا	به	گجین ^۸	۵ فرسخ

۱- استناد به سفرنامه کلنل برسفوردلوات، صفحات ۲۰۲، ۲۰۳ و ۲۰۴ به کوشش ایرج افشار

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۷۸ و ۷۹

۳- المآثر والآثار باب هفتم، صفحه ۸۱

۴- سفرنامه دیولافوآ، صفحه ۳۱

۵- سفرنامه جکسن، صفحه ۵۵

۶- ایران و قضیه ایران جلد ، صفحه ۶۳۰

۷- احتمالاً بنام چاپارخانه باسمنج نیز خوانده می‌شد، زیرا مؤلف کتاب سفرنامه دیولافوآ از چاپارخانه فوق به نام باسمنج نام می‌برد.

۸- خاطرات حاج سیاح، صفحه ۲۷۱

فرسخ ۵	ترکمان ^۱	به	گجین
فرسخ ۶	میانه	به	ترکمان
فرسخ ۳	جمال آباد ^۲	به	میانه
فرسخ ۴	سرچم	به	جمال آباد
فرسخ ۴	آق مزار ^۳	به	سرچم
فرسخ ۳	نیک پی	به	آق مزار
فرسخ ۶	زنجان ^۴	به	نیک پی
فرسخ ۶	سلطانیه ^۵	به	زنجان
فرسخ ۵	هیدج	به	سلطانیه
فرسخ ۵	قروه ^۶	به	هیدج
فرسخ ۵	سیاه دهن ^۷	به	قروه
فرسخ ۶	قزوین ^۸	به	سیاه دهن

متعاقب منع عبور و مرور کالاهای تجاری از جاده ترانزیتی قفقازیه به ایران در سال ۱۳۰۰ هـ - ق (برابر ۱۲۶۲ ش) توسط روسها جاده قدیمی تبریز به طرابوزان عثمانی بار دیگر مورد استفاده و به مرور بیشتر کالاهای بازرگانی از آن طریق حمل و نقل گردید. راه اخیر از طرابوزان تا سرحد ایران در بایزید ادامه و سپس از طریق منزلگاههای زیر به مرند کشیده می شد.^۹

عرب دیزی	به	بایزید
قره آینه	به	عرب دیزی
زیوه	به	قره آینه
خوی	به	زیوه
مرند	به	خوی

- ۱- خاطرات حاج سیاح، صفحه ۲۷۱
 ۲- همان مأخذ همان صفحه
 ۳- ایران امروز، صفحه ۴۳
 ۴- سفرنامه دیولافوآ، صفحه ۸۸
 ۵- همان مأخذ صفحه ۹۲
 ۶- خاطرات و اسناد حسینقلی خان نظام السلطنه مافی کتاب اول، صفحه ۱۱۹ به کوشش منصوره اتحادیه
 ۷- همان مأخذ همان صفحه
 ۸- سفرنامه صنیع الدوله، صفحه ۶۵
 ۹- گنج شایگان شرح نمودار راهها و منزلگاهها

این خط در مرند با بزرگراه شمال غربی تلاقی و در آن مسیر به سوی تبریز کشیده می‌شد. امتیاز شوسه کردن جاده چاپارو جلفا به تهران در سال ۱۳۱۹ هـ. ق (برابر ۱۲۸۱ ش) به بانک استقراضی روسیه واگذار گردید که روسها پس از اجرای عملیات تسطیح و شوسه کردن آن خدمات مربوط به حمل و نقل کالا و مسافر را کلاً در دست و به دین ترتیب بخش مهمی از درآمد حاصله از حمل و نقل پستی را قبضه و به انحصار خود درآوردند.

ایستگاههای پستی غرب ایران

چاپارخانه‌های غرب ایران از پستخانه خانقین آغاز و در مسیر جاده پستی غرب تا تهران مستقر بود. لرد کرزن در کتاب^۱ خود اسامی چاپارخانه‌های این جاده و مسافت بین آنها را از گمرک‌خانه خانقین تا تهران ذکر کرده که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

خانقین	به	قصر شیرین	۶ فرسخ
قصر شیرین	به	سر پل ذهاب	۵ فرسخ
سرپل ذهاب	به	کرد	۸ فرسخ
کرد	به	هارون‌آباد	۶ فرسخ
هارون‌آباد	به	ماهی دشت	۶ فرسخ
ماهی دشت	به	کرمانشاه	۴ فرسخ
کرمانشاه	به	بیستون	۶ فرسخ
بیستون	به	صحنه	۴ فرسخ
صحنه	به	کنگاور	۵ فرسخ
کنگاور	به	سعیدآباد	۶ فرسخ
سعیدآباد	به	همدان	۶ فرسخ
همدان	به	میلاگرد*	۷ فرسخ
میلاگرد	به	رزن	۴ فرسخ
رزن	به	نوبران	۹ فرسخ
نوبران	به	شمیران	۴ فرسخ

۱- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۹۰ * - محل نامبرده اشتباهاً ملایر ذکر شده

۵ فرسخ	خوشگگ*	به	شمیران
۶ فرسخ	خان آباد	به	خوشگگ
۸ فرسخ	رباط کریم	به	خان آباد
۷ فرسخ	تهران	به	رباط کریم
			تهران

نویسنده کتاب ایران و قضیه ایران می‌نویسد: بین کرمانشاه تا تهران سرویس منظم چاپارخانه دایر است ولی بین کرمانشاه تا پستخانه خانقین فقط یک پستخانه به نام سرریل موجود است که اسبان چاپاری را در آنجا تعویض می‌کنند. از خانقین تا بغداد که مربوط به خاک عثمانی می‌باشد ایستگاههای پستی وجود ندارد ولی توقفگاههایی برای مسافرین ساخته‌اند^۱ محلهایی را که نویسنده از آن به عنوان چاپارخانه یاد نمی‌کند. دراصل منزلگاههای کوچک پستی بود که در برخی منابع و اسناد از آنها به عنوان منزلگاه و یا چاپارخانه یاد شده است.^۲

ایستگاههای پستی شرق ایران

این ایستگاهها در مسیر جاده تهران به مشهد که بزرگراه ارتباطی مرکز با شرق ایران به شمار می‌رفت قرار داشت. جاده چاپاری مذکور دارای ۲۶ چاپارخانه بود که در فواصل ۴ تا ۸ فرسخ قرار داشت. کرزن در کتاب خود می‌نویسد: این راه را من به راحتی در عرض ۹ روز طی کردم که میزان متوسط روزانه آن ۶۰ میل** است و درواقع گاهی ۷۰ میل و گاهی نیز کمتر بوده است. این سرعت سیر در ایران چندان زیاد نیست زیرا بعدها به آسانی به مسافرت روزانه ۷۵ تا ۸۰ میل عادت کردم ولی پستی که بدون توقف از مشهد به تهران می‌رود این مسافت را پنج روزه طی و فقط برای تعویض اسب در چاپارخانه‌ها توقف می‌کند.^۳

چاپارخانه‌های شرقی از مشهد به تهران عبارتند از:^۴

*- در برخی نوشته‌ها بنام توشک آمده ۱- ایران و قضیه ایران، صفحه ۹۰

۲- استناد به شرح آمار و نمودار راهها و منزلگاهها در کتاب گنج شایگان

** هر میل برابر ۱۶۰۹/۹ متر ۳- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۳۳۱

۴- همان مأخذ صفحه ۳۴۴

مشهد	به	شریف‌آباد	۶ فرسخ
شریف‌آباد	به	قدمگاه	۷ فرسخ
قدمگاه	به	نیشابور	۶ فرسخ
نیشابور	به	شوراب	۷ فرسخ
شوراب	به	زعفرانی	۵ فرسخ
زعفرانی	به	سبزوار	۷ فرسخ
سبزوار	به	مهر	۷ فرسخ
مهر	به	مزینان ^۱	۶ فرسخ
مزینان	به	عباس‌آباد	۷ فرسخ
عباس‌آباد	به	میانداشت	۶ فرسخ
میانداشت	به	میامی	۷ فرسخ
میامی	به	ارمیان	۴ فرسخ
ارمیان	به	شاهرود	۷ فرسخ
شاهرود	به	ده‌ملاء	۴ فرسخ
ده‌ملاء	به	دامغان	۶ فرسخ
دامغان ^۲	به	قوشاه	۷ فرسخ
قوشاه	به	آهوان	۷ فرسخ
آهوان	به	سمنان	۷ فرسخ
سمنان	به	لاسگرد	۶ فرسخ
لاسگرد	به	ده‌نمک	۸ فرسخ
ده‌نمک	به	قشلاق	۷ فرسخ
قشلاق	به	ایوانکی	۶ فرسخ
ایوانکی	به	شریف‌آباد	
شریف‌آباد ^۳	به	خاتون	
خاتون‌آباد ^۴	به	تهران	
تهران ^۵			

۱- این چاپارخانه در محلی به نام سودخور واقع و گهگاه به دین اسم خوانده می‌شد.

۲- چاپارخانه در محل مهماندوست دامغان واقع بود از محل مذکور به جانب شهر بسطام و در دو فرسخی شهر اخیر چاپارخانه‌ای قرار داشت که پدش یا بدش نامیده می‌شد که از قدیمی‌ترین و شناخته‌شده‌ترین اسامی چاپارخانه‌های ایران است که اغلب صاحبان تألیف چون ابن‌خرداد به اصطخری و مقدسی از آن یاد کرده‌اند.

۳- سفرنامه از خراسان تا بختیاری، صفحه ۷۵۱

۴- همان مأخذ همان صفحه ۷۵۵

۵- همان مأخذ همان صفحه

ایستگاههای پستی جنوب ایران

چاپارخانه‌های جنوبی در مسیر دو بزرگراه و چند رشته خطوط منشعب از مرکز به نقاط جنوبی کشور قرار و به چند دسته زیر تقسیم می‌شد:

الف - ایستگاههای خط پستی تهران به فارس

این چاپارخانه‌ها در مسیر بزرگراه تهران به شیراز واقع شده بود. جاده مذکور پس از گذشتن از شهرهای جنوبی تا بندر بوشهر امتداد پیدا می‌کرد. به طور کلی مسافرت از تهران به شیراز بدون اشکال صورت ولی از شیراز به بوشهر چندان تعریفی نداشته و اغلب مسافرین قسمت اخیر را با کاروان طی می‌کردند. چاپارخانه‌های بزرگراه تهران به شیراز از آغاز و به اسامی زیر تا بندر بوشهر مستقر بود.^۱

تهران	به	رباط کریم	۷ فرسخ
رباط کریم	به	پیک	۶ فرسخ
پیک	به	کوشک بهرام	۴ فرسخ
کوشک بهرام	به	رحمت آباد	۶ فرسخ
رحمت آباد	به	قم	۴ فرسخ

مسیر جاده چاپاری تهران به قم در سالهای بعد تغییر و از جاده شوسه تهران به قم از

چاپارخانه‌های زیر می‌گذشت:

تهران	به	کهریزک
کهریزک ^۲	به	حسن آباد
حسن آباد ^۳	به	کوشک نصرت
کوشک نصرت ^۴	به	منظریه
منظریه ^۵	به	قم
قم	به	پاسنگان
پاسنگان ^۶	به	سن سن
سن سن ^۷	به	کاشان

۱- ایران و قضیه ایران جلد دوم، صفحات ۲ تا ۷

۲- از خراسان تا بختیاری، صفحه ۸۳۶

۳- همان مأخذ، صفحه ۸۴۰ چاپارخانه حسن آباد در محلی بنام کنارگرد واقع و بیشتر بدین اسم خوانده می‌شد.

۴- همان مأخذ، صفحه ۸۴۶

۵- همان مأخذ صفحه ۸۴۷

۶- ایران و قضیه ایران جلد دوم، صفحه ۱۳

۷- همان مأخذ صفحه ۱۳

برای رسیدن از کاشان به اصفهان طی طریق از دو راه چاپاری امکان پذیر می‌شد نخست راهی بود که در زمستان مورد استفاده و از نظنز می‌گذشت در این صورت مسافر پس از خروج از کاشان و گذشتن از شنزارها به منزلگاه پستی آبریزان^۱ که محل تعویض اسبان چاپاری بود می‌رسید. بعداً از دو چاپارخانه ابوزیدآباد و خالدآباد گذشته به نظنز وارد و از طریق گردنه طرق به منزلگاه پستی نظام‌آباد^۲ وارد می‌شد آنگاه به سوی مورچه‌خورت حرکت و پس از ورود به چاپارخانه مورچه‌خورت به جاده اصلی وارد و به سوی اصفهان حرکت می‌کرد. دوم راهی بود که در زمستان متروک ولی در مابقی فصول مورد استفاده قرار می‌گرفت این راه به صورت ماریچ از دامنه جبال مرتفع کرکس بالا می‌رفت و پس از گذشتن از گردنه‌های صعب‌العبور به چاپارخانه قهرود می‌رسید^۳ و آنگاه از چاپارخانه‌های زیر گذشته به اصفهان وارد می‌گردید.

کاشان	به	قهرود	۶ فرسخ
قهرود ^۴	به	بیدشک	
بیدشک ^۵	به	مورچه‌خورت	
مورچه‌خورت ^۶	به	گز	
گز ^۷	به	اصفهان	
اصفهان ^۸	به	مرغ	
مرغ	به	مهیاری	
مهیاری	به	قمشه	
قمشه	به	مقصودبیک	
مقصودبیک	به	یزدخواست	
یزدخواست	به	شولکستان	
شولکستان	به	آباد	۵ فرسخ

- ۱- مؤلف کتاب ایران امروز در صفحه ۲۸۱ از محل مذکور به نام آب یزان نام برده.
- ۲- خاطرات و اسناد حسین‌قلی خان مافی باب سوم، صفحه ۶۴۰
- ۳- سفرنامه دیولافوا، صفحه ۲۰۹ الی ۲۱۲
- ۴- ایران و قضیه ایران جلد دوم، صفحه ۲۰ و خاطرات حاج سیاح
- ۵- همان مأخذ، صفحه ۲۰
- ۶- همان مأخذ صفحه ۲۱ و خاطرات حاج سیاح، صفحه ۶۳
- ۷- سفرنامه دیولافوا، صفحه ۲۱۲ و خاطرات حاج سیاح، صفحه ۴۷
- ۸- سفرنامه جکسن، صفحه ۲۱ و ایران و قضیه ایران جلد دوم، صفحه ۷۶

آباده	به	سورمق	۴ فرسخ
سورمق	به	خان خوره	۷ فرسخ
خان خوره	به	ده بید	۵ فرسخ
ده بید	به	مرغاب	۷ فرسخ
مرغاب	به	سیوند	۶ فرسخ
سیوند	به	پوزه	
پوزه ^۱	به	کناره	
کناره ^۲	به	زرقان	
زرقان ^۳	به	شیراز	۵ فرسخ

همچنانکه گفته شد راه چاپاری شیراز به بوشهر بسیار سخت و ناهموار و چندان تعریفی نداشت ولی چنانچه مسافر قصد داشت مسافت شیراز به بوشهر را توسط چاپار طی کند می بایست از توقفگاههای پستی زیر عبور نماید.^۴

شیراز	به	خان زنیان
خان زنیان	به	دشت ارژن
دشت ارژن	به	کازرون
کازرون	به	کمارج
کمارج	به	دالکی
دالکی	به	برازجان
برازجان	به	بوشهر

ب - ایستگاههای خط پستی تهران به بندرعباس^۵

چاپارخانه‌های مورد نظر از تهران آغاز و در مسیر بزرگراه پستی تهران به بندرعباس قرار داشت. این جاده مسافت تا کاشان را در مسیر سابق به اسامی چاپارخانه‌های سابق الذکر

- ۱- سفرنامه جکسن، صفحه ۳۵۵ و ۳۵۶ نویسنده سفرنامه از چاپارخانه پوزه به عنوان کوچکترین چاپارخانه ایران یاد می‌کند.
- ۲- سفرنامه دیولافوا، صفحه ۳۷۱
- ۳- سفرنامه جکسن، صفحه ۳۷۳ و ایران و قضیه ایران، صفحه ۷۶
- ۴- گنج شایگان، نمودار راهها و منزلگاهها
- ۵- استاد کلی به شرح نمودار راهها و منزلگاههای ایران از کتاب بانکداری در ایران تألیف لوئی هیاسین رابینو مندرج در کتاب گنج شایگان است لیکن از سایر مستندات و منابع نیز استفاده گردیده.

طی ولی از کاشان به بعد به طرف حاشیه کویر مایل و از طریق یزد و کرمان به بندرعباس کشیده می‌شود که اسامی چاپارخانه‌های مستقر در آن به شرح زیر است:

کاشان	به	ابوزیدآباد	کرمان	به	اسماعیل‌آباد
ابوزیدآباد	به	خالدآباد	اسماعیل‌آباد	به	قلعه چوپار
خالدآباد	به	موغار	قلعه چوپار	به	بهرام‌آباد
موغار	به	اردستان	بهرام‌آباد	به	شیرینک
اردستان	به	جوگند	شیرینک	به	قلعه هزار
جوگند	به	نیستانگ	قلعه هزار	به	راهبر
نیستانگ	به	نائین	راهبر	به	قدم‌آباد
نائین	به	نوگنبد	قدم‌آباد	به	فتح‌آباد
نوگنبد	به	عقدا	فتح‌آباد	به	کهنوج
عقدا	به	میبد	کهنوج	به	قلعه اشگردیا و لاشرگرد
میبد	به	حجت‌آباد	قلعه اشگرد	به	نورآباد
حجت‌آباد	به	یزد	نورآباد	به	فاریاب
یزد	به	سریزد	فاریاب	به	شمیل
سریزد	به	زین‌العابدین	شمیل	به	باغان
زین‌العابدین ^۱	به	کرمانشاهان	باغان	به	بندرعباس
کرمانشاهان	به	شمش			
شمش	به	انار			
انار	به	بیاض			
بیاض	به	کوشکو			
کوشکو	به	بهرام‌آباد			
بهرام‌آباد	به	کیوترخان			
کیوترخان	به	رباط			
کیوترخان	به	رباط			
رباط	به	باغین			
باغین ^۲	به	کرمان			

۱- فرهنگ ایران زمین جلد دوم، صفحه

۱۹۸ الی ۲۳۹ صاحب امتیاز ایرج افشار

۲- همان مأخذ، جلد نوزدهم، صفحه ۲۰۰

الی ۲۰۵

بزرگراه چاپاری تهران به کرمان و ادامه آن تا بندرعباس بزرگترین جاده چاپاری ایران محسوب و مسافت آن بالغ بر ۲۵۳ فرسخ ذکر گردیده.

ج - ایستگاههای خط پستی تهران به محمره (خرمشهر)

چاپارخانه‌های بزرگراه مورد نظر تا قم در مسیر سابق‌الذکر قرار داشت لیکن در شهر اخیر جاده بزرگی از آن منشعب و تا بندر خرمشهر پیش می‌رفت که ایستگاههای پستی آن به شرح زیر مرقوم می‌گردد.^۳

عنادبلاغ	به	قم
ابراهیم‌آباد	به	عنادبلاغ
سلطان‌آباد	به	ابراهیم‌آباد
نمک‌کوره	به	سلطان‌آباد
توره	به	نمک‌کوره
بروجرد	به	توره
رازان	به	بروجرد
خرم‌آباد	به	رازان
دزفول	به	خرم‌آباد
شوشتر	به	دزفول
بندقییر	به	شوشتر
اهواز	به	بندقییر
محمره	به	اهواز
		محمره ^۴

د - ایستگاههای خط پستی اصفهان به محمره

ایستگاهها و منازل پستی واقع در این جاده از اصفهان آغاز و تا شوشتر ادامه ولی از محل اخیر در مسیر سابق‌الذکر قرار و تا خرمشهر ادامه داشت که اسامی آنها به شرح زیر مرقوم

۳- استناد کلی به شرح نمودار راهها و منزلگاهها در کتاب گنج شایگان است.

۴- بندر خرمشهر

است:^۱

اصفهان	به	باغ وحش
باغ وحش	به	کوه رخ
کوه رخ	به	خراجی
خراجی	به	دو پلان
دو پلان	به	شلیل
شلیل	به	دهدز
دهدز	به	گودبالاطاق
گودبالاطاق	به	مال امیر
مال امیر	به	قلعه تل
قلعه تل	به	باغ ملک
باغ ملک	به	تندآب
تندآب	به	جرو
جرو	به	شکرآب
شکرآب	به	شوشتر
شوشتر	به	بندقیق
بندقیق	به	اهواز
اهواز	به	محمیره
محمیره	به	خرمشهر

ح - خطوط فرعی چاپاررو

این دسته از خطوط از بزرگراه‌های پستی کشور منشعب و تحت عنوان خطوط میان‌راهی ارتباط برخی شهرها را با یکدیگر فراهم می‌کرد. این خطوط در صدد مقایسه با جاده‌های اصلی اصولاً از اهمیت کمتری برخوردار و به این دلیل کمتر قابل ذکر بوده لذا دسترسی کامل و آنچنانی به اسامی منزلگاهها و چاپارخانه‌های مستقر در مسیر آنها کاری بس دشوار است، لیکن تا حد امکان سعی گردیده که از برخی منابع و کتب حاضر در دسترس

۱- استناد کلی به شرح نمودار راهها و منزلگاهها در کتاب گنج شایگان است.

که احتمال ذکر اسامی مورد نظر در آنها می‌رود استفاده و حتی المقدور آن دسته از اسامی منزلگاهها و چاپارخانه‌های میان‌راهی شناخته شده را خارج و در اختیار خوانندگان قرار داد. جاده‌های فرعی چاپاررو و چاپارخانه‌های مربوطه برحسب انشعاب از بزرگراههای پستی به چند دسته تقسیم که حسب مورد به شرح زیر مرقوم می‌گردد:

۱- ایستگاههای خط چاپاری همدان به خرم‌آباد

همدان	به	ننج
ننج ^۱	به	بروجرد
بروجرد	به	رازان
رازان	به	خرم‌آباد

۲- خط چاپاری همدان به سنندج^۲

این خط ارتباط بین همدان و سنندج را تأمین می‌کرد ولی به علت فقد مدارک دسترسی به مسیر و اسامی چاپارخانه‌های مستقر در آن میسر نگردید.

۳- ایستگاههای خط چاپاری صوفیان به خوی^۳

خط نامبرده و چاپارخانه‌های مستقر در آن از بزرگراه شمال غربی منشعب و ارتباط بین صوفیان تا خوی را به وسیله چاپارخانه‌های زیر تأمین می‌کرد.^۴

صوفیان	به	مرند
مرند	به	گرگر
گرگر	به	خوی

۴- خط چاپاری پیرامون دریاچه ارومیه و انشعاب آن

جاده مورد نظر از تبریز آغاز و پس از گذشتن از کرانه شمالی دریاچه ارومیه به شهر

۱- در کتاب سفرنامه جکسن، صفحه ۲۸۵ از چاپارخانه فوق در ۱۵ کیلومتری شمال ملایر در محلی به نام ننج نام برده شده است که معمولاً بدان اسم خوانده می‌شود.

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول، صفحه ۶۳۱

۳- همان مأخذ همان صفحه

۴- استناد به کتاب ایران امروز، صفحه ۷۸ و ۷۹

مزبور می‌رسد. هرگاه مسافر قصد داشت دریاچه را دور بزند این عمل بسیار ساده تا آنجا که با درشکه‌های پستی نیز امکان‌پذیر بود.^۱

در این صورت اگر مبداء را تبریز قرار دهیم شهرهای واقع در مسیر عبارتند از: شبستر، تسوج، خوی، سلماس، ارومیه، نقده، ساوجبلاغ، میاندوآب، بناب، مراغه، ترکمن‌چای و تبریز. طول مسافت مذکور بالغ بر پانصدوسی کیلومتر می‌شد که تقریباً به صورت دایره‌ای همراه با شبکه‌های پراکنده ارتباط میان شهرها و بخش‌های مربوطه را تأمین می‌کرد. از ارومیه جاده‌ای طولانی منشعب که پس از گذشتن از همدان و حوالی اراک تا اصفهان پیش و در این شهر به بزرگراه جنوبی وصل می‌شد. مسیر مزبور بخشی چاررو و بخش دیگر کاروان‌رو ذکر گردیده من‌باب مثال مسیر همدان به اراک را درشکه‌های پستی طی می‌کرد.^۲ ولی مسافت بین اراک تا اصفهان معمولاً با کاروان بیموده می‌شد. برخی منابع در مسیر مذکور و در فواصل بین شهرها و آبادیهای واقع در مسیر از چندین چاپارخانه و توقفگاه یاد کرده‌اند که به استثنای تعدادی از ایستگاههای پستی شناخته شده مابقی تنها حکم توقفگاه یا منزلگاههای پستی بین راه را داشته که برای شناسائی کامل آنها از یکدیگر هر محل که دارای چاپارخانه و منزلگاههای پستی باشد با علامت ستاره و عدد توضیح در پاورقی مشخص و بقیه در حکم توقفگاههای پستی میان راهیست.

۵- توقفگاه و ایستگاههای خط چاپاری تبریز به ارومیه^۳

تبریز*	به	دیزج خلیل
دیزج خلیل	به	تسوج
تسوج ^۴	به	دیلمان
دیلمان ^۵	به	قرباغ ^۶
قرباغ*	به	قوشچی
قوشچی	به	ارومیه*

در بلندیهای کوهستانی قرباغ بین دیلمان و قوشچی چاپارخانه‌ای خارج از مسیر قرار

۱- ایران امروز، صفحه ۷۶

۲- ایران امروز، صفحه ۳۲۶

۳- سفرنامه جکسن، صفحه ۸۷ الی ۱۰۲

۴- پستخانه

۵- سفرنامه جکسن، صفحه ۹۸

۶- منزلگاه پستی

داشت.^۱ که به علت فقد مدارک دسترسی به اسم واقعی آن میسر نگردید ولی حدس بر این است که احتمالاً به نام چاپارخانه قراباغ مشهور باشد.

۶- توقفگاه و ایستگاههای خط چاپاری ارومیه به همدان^۲

ارومیه	به	ساعتلو	به	سانجود	به	احمدآباد
ساعتلو	به	محمدیار	به	احمدآباد	به	تخت سلیمان
محمدیار	به	میاندوآب	به	تخت سلیمان	به	ناصرآباد
میاندوآب ^۳	به	کشاوری	به	ناصرآباد	به	باب روشنی
کشاوری	به	صاین قلعه	به	باب روشنی	به	گل تپه
صاین قلعه	به	سانجود	به	گل تپه	به	همدان

۷- توقفگاه و ایستگاههای خط چاپاری همدان به اصفهان^۴

همدان	به	ننج	به	گلپایگان ^۵	به	بانیشون
ننج	به	حصار	به	بانیشون	به	خوانسار
حصار	به	لیلان	به	خوانسار ^۶	به	کردبالا
لیلان	به	خمین	به	کردبالا	به	حاجی آباد
خمین ^۷	به	گلپایگان	به	حاجی آباد	به	اصفهان

۸- توقفگاه و ایستگاههای خط چاپاری شیراز به یزد

اسامی چاپارخانه‌های خط چاپاری شیراز به یزد تا چاپارخانه خان خوره واقع در بزرگراه جنوبی تهران به شیراز به اسامی سابق ذکر گردیده لیکن از محل اخیر جاده‌ای قدیمی به سوی مشرق منشعب که پس از گذشتن از توقفگاههای زیر به یزد می‌رسید و در این شهر با بزرگراه جنوبی تهران به بندرعباس تلاقی پیدا می‌کرد.^۸

۱- سفرنامه جکسن، صفحه ۹۸.	۲- همان مأخذ، صفحه ۱۳۰ الی ۱۶۸
۳- پستخانه	۴- سفرنامه جکسن، صفحه ۲۸۵ الی ۳۰۱
۵- پستخانه	۶- پستخانه
۷- پستخانه	۸- سفرنامه جکسن، صفحه ۳۹۰ الی ۴۰۳

ابرکوه (ابرقو)	به	خان خوره
ده شیر	به	ابرکوه ^۱
ده زرشک	به	ده شیر
علی آباد	به	ده زرشک
تفت	به	علی آباد
یزد	به	تفت

در پایان یادآور می‌گردم کلیه اسامی چاپارخانه‌ها و منزلگاه‌های پستی که تاکنون به نظر خوانندگان رسید قطعاً نمی‌تواند آمار دقیقی از اسامی چاپارخانه‌های کشور باشد زیرا به علت کافی نبودن مدارک در دست اسامی برخی اماکن پستی تاکنون ناشناخته باقی ولی برابر آمار موجود اداره کل پست ایران تا آخر سال ۱۳۳۲ هـ - ق (برابر ۱۲۹۲ ش) دارای ۱۵۴ دفتر، ۱۰ شعبه پست، ۲۶۳ چاپارخانه و منزلگاه پستی، ۲۳۷۰ رأس اسب ۶۳۲ وسیله نقلیه اعم از کالسکه، دلیجان، درشکه و گاری، ۲۶۰ غلام چاپار سواره و مجموعاً ۱۵ هزار کیلومتر خطوط پستی در سراسر کشور بود.^۲

تا پیش از ورود وسایل نقلیه موتوری در پستخانه و دخالت در کار حمل و نقل پستی کلیه امور مربوط به حمل و نقل پستخانه توسط وسایل نقلیه بالا بارکشی که سرعت عمل آنها در مقام مقایسه با سایر وسایل دیگر در آن زمان به مراتب سریعتر و از سرعت عمل بیشتری برخوردار بود.

جدول زیر یک نمونه از مقایسه سرعت عمل پست را با یکی از وسایل نقلیه معمول آن روز نشان می‌دهد.

۱- پستخانه

۲- گنج شایگان، صفحه ۱۷۸ و استناد به کتاب ایران از نفوذ مسالمت تا تحت‌الحمایگی تألیف ویلهلم لیتن دیپلمات آلمانی مقیم ایران

جدول مسافات و مدت زمان مسافرت با پست و کاروان^۱

مدت زمان سفر به وسیله کاروان (روز)	مدت زمان سفر به وسیله پست (روز)	مسافت به میل	مسافت به کیلومتر	مقصد	مبدا
۱۰	۳	۲۰۰	۳۲۰	رشت	تهران
۱۷	۴	۳۵۰	۵۶۱	تبریز	تهران
۱۲	۴	۲۴۵	۳۹۲	اصفهان	تهران
۲۴	۸	۵۳۰	۸۵۰	شیراز	تهران
۳۷	۱۳	۷۰۰	۱۱۲۲	بوشهر	تهران
۲۱	۸	۴۱۲	۶۶۰	یزد	تهران
۳۲	۱۲	۶۴۰	۱۰۲۶	کرمان	تهران
۹	۳	۲۰۰	۳۲۰	همدان	تهران
۱۴	۵	۳۳۰	۵۲۹	کرمانشاه	تهران
۲۴	۸	۵۵۸	۸۹۵	مشهد	تهران
۵	۳	۱۷۱	۲۷۵	ساری*	تهران
۶	۴	۳۲۳	۵۲۰	استرآباد**	تهران

۱- اوضاع اقتصادی ایران صفحه ۵۵۱

*- استناد به کتاب ایران و قضیه جلد اول، صفحه ۸۳ و ۴۹۸

**- همان مأخذ صفحه ۸۳ و ۳۳۴

فصل سیزدهم

راهها و شبکه‌های ارتباطی

در تاریخ جهان باستان ایرانیان نخستین ملتی هستند که سیستم منظم راهداری توأم با چاپار را به وجود و در این امر سرآمد ملل دیگر شدند. اولین شبکه وسیع راهداری بین سالهای ۵۳۰ تا ۵۰۰ پیش از میلاد ایجاد و مورخین بانی آن را داریوش اول هخامنشی نام برده‌اند. داریوش برای گسترش و حفظ ممالک ایران به طور پی‌گیر و فعال در احداث بزرگراه‌های ارتباطی و طرق میان‌راهی آنها شرکت جست. عظمت و اهمیت این جاده‌ها تا آنجاست که پس از گذشت قرون متمادی هنوز مسیر و بقایای آنها در برخی نقاط ایران شناخته شده و به وضوح دیده می‌شود.

پروفسور گیرشمن در کتاب^۱ خود مسیر بزرگراه مشهور ایران را مشخص و خاطر نشان می‌سازد که این راه از شهر شوش پایتخت ایران آغاز، از دجله و کنار اردبیل عبور و از حران گذشته و به شهر ساردس وارد می‌شود و از آنجا تا افسوس* در سرحد اروپا امتداد و آن متجاوز از ۲۶۸۳ کیلومتر طول داشت که از ابتدا تا انتهای آن یکصدویازده چاپارخانه همراه با اسبان تازه نفس بادیمما آماده برای رفت‌وآمد مأمورین و بیکهای دولتی بود. چابک‌سواران پستی ایران مسافت مذکور را در مدت یک هفته ولی کاروانیان همین مسافت را نود روزه طی می‌کردند. از بزرگراه چاپاری ایران شبکه‌های فرعی داخلی و خارجی جدا و تا سرزمینهای تابعه کشیده می‌شد که مشهورترین آنها عبارتند از:

۱- جاده ارتباطی بابل به مصر

۲- جاده ارتباطی بابل به همدان از طریق حلوان و بیستون

۳- جاده ارتباطی شوش به تخت جمشید

۴- جاده ارتباطی شوش به همدان از طریق لرستان

۵- جاده ارتباطی ایران به هند که از طریق کابل تا کناره سند امتداد می‌یافت.

و تعدادی دیگر از جاده‌های داخلی و خارجی که من حیث‌المجموع از لحاظ سیستم ارتباطی به شبکه عنکبوتی شباهت داشت. در زمان پارتیان و ساسانیان کشور ما به علت واقع شدن بین شرق و غرب عامل مهم ارتباطی بین این دو تمدن قرار و بدین‌سان مهمترین جاده‌ها و شبکه‌های ارتباطی میان آنها در دست ایرانیان افتاد. در این دوره تشکیلات راهداری و چایار هم‌چون گذشته منظم و مورد توجه مسئولین وقت قرار داشت. در دو عصر اخیر ایستگاههای چایاری جدیدی بنا و جهت رفاه حال مسافریین و حفاظت پی‌گیرانه از ایستگاهها محافظین و سوارکاران ویژه‌ای تدارک دیده شد.^۱ در طول اکثر بزرگراهها علائم و نشانه‌هایی بنام میله نصب که مشخصات مربوط به هر راه در آنها نوشته می‌شد هرچند امروز اسناد و مدارک کافی از تشکیلات اداری ایران پیش از اسلام در دست نیست تا گویای هرچه بیشتر مطلب باشد ولی شواهد و مدارک موجود از آثار مؤلفین و منازل میان‌راهی آنها به اسامی فارسی و عربی در ایران بعد از اسلام سخن گفته‌اند که بدون شک مایه تمامی آنها از دفاتر دیوان برید پیش از اسلام گرفته شده است.

اکنون جهت آشنائی خوانندگان با طریق ارتباطی ایران‌زمین و شبکه‌های میان‌راهی آنها مطلب را با استفاده از تکیه به نوشته یک محقق داخلی با کمی تغییر جزئی در مطلب آغاز و هر جا که احتیاج به شرح و بسط بیشتری باشد اینجانب با عدد و علامت ستاره مشخص و در پاورقی مربوطه راجع به آن توضیح خواهم داد.

فهرست نام شبکه راهها، خانهها، شهرها و شبکه‌های ایران زمین در روزگار باستان

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، استخر، شارگان، زرنگ
	کیلومتر	فرسنگ	
(۱) در روزگار اسلامی نعمانیه مشهور بود.	۴۲	۷	تیسپون به شیب
	۲۴	۴	شیب به زاب بالا (۱)
	۳۰	۵	زاب بالا به جبل
(۲) بت شاپور نام دیهی بوده	۴۲	۷	جبل به نهر شاباش
	۳۰	۵	نهر شاباش به دهانه صلح
	۴۲	۷	دهانه صلح به بت شاپور (۲)
	۶۰	۱۰	بت شاپور به مردمه
	۷۲	۱۲	مردمه به قطر
(۳) بندر ایرانی واقع در عراق کنونی	۳۶	۶	قطر به تیراب
	۲۴	۴	تیراب به آبله* (۳)
	(۴) نام بندری در کنار اروند رود واقع در شمال خرمشهر	۳۰	۵
(۵) شهرکی در جنوب خوزستان	۳۶	۶	بیان به باروی مهدی
	۲۴	۴	باروی مهدی به چهارشنبه بازار (۵)
	۳۶	۶	چهارشنبه بازار به محول
(۶) نام کهن شهر اهواز فعلی که در روزگاریش از اسلام دارای دو بخش بود یکی هرمزداردشیر که جایگاه دیوانهای دولتی بود و دیگری خوزستان بازا که شهر بازاریان و تجارت محسوب می‌شد.	۴۸	۸	محول به دولاب
	۱۲	۲	دولاب به خوزستان بازار (۶)
	۱۲	۲	خوزستان بازار به جویرول
	۲۴	۴	جویرول به ازم
	۲۴	۴	ازم به آسک
	۱۸	۳	آسک به هویره ده

*- در تاریخ زین الاخبار ابوسعید گردیزی از محل مزبور به نام شهر ایرانی بهمن اردشیر نام برده شده است.

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، استخر، شارگان، زرنگ
	کیلومتر	فرسنگ	
	۱۸	۳	هو برده به آبدان
	۲۴	۴	آبدان به رامهرمز
	۲۴	۴	رامهرمز به دره شور
	۱۲	۲	دره شور به جات
	۱۸	۳	جات به خابران (هندگان)
	۱۲	۲	خابران به آسودگاه
	۱۲	۲	آسودگاه به دهلیزان
	۱۸	۳	دهلیزان به کنارستان
	۱۸	۳	کنارستان به سنبل
	۳۰	۵	سنبل به رامکوات
	۴۲	۷	رامکوات به داسان
	۳۶	۶	داسان به بندک
	۳۶	۶	بندک به خان حماد
	۵۴	۹	خان حماد به امران
	۳۰	۵	امران به نوبندگان
	۳۰	۵	نوبندگان به گرگان
	۳۰	۵	گرگان به خواره
	۳۰	۵	خواره به خلار
	۲۴	۴	خلار به گوین (جویم)
	۳۰	۵	گوین به شیراز
	۷۲	۱۲	شیراز به استخر

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، استخر، شارگان، زرنگ
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۸	۸	استخر به دز اسفندیار
	۲۴	۴	دز اسفندیار به گویانان
	۳۶	۶	گویانان به آباده
	۴۲	۷	آباده به ده مورد
	۳۶	۶	ده مورد به چاهک
	۵۴	۹	چاهک به شرمگان
	۶۰	۱۰	شرمگان به پشت خم
	۶۰	۱۰	پشت خم به بیمند
	۲۴	۴	بیمند به شارگان*
	۳۶	۶	شارگان به کهستان
	۴۸	۸	کهستان به خان کومخ
	۳۶	۶	خان کومخ به شاهوی
	۲۴	۴	شاهوی به امسیر
	۳۶	۶	امسیر به خناب
	۲۴	۴	خناب به غبیرا
	۴۸	۸	غبیرا به کم
	۴۸	۸	کم به کوشک
	۶۰	۱۰	کوشک به رایین
	۴۸	۸	رایین به دارکان
	۷۲	۱۲	دارکان به بم
	۴۸	۸	بم به نرماشیر

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، استخر، شارگان، زرنگ
	کیلومتر	فرسنگ	
(۱) فهرج	۴۲	۷	نرماشیر به بهرگ (۱)
	۴۸	۸	بهرگ به ریگستان
	۵۴	۹	ریگستان به میل خرج
	۴۲	۷	میل خرج به رباط معبد
	۵۴	۹	رباط معبد به اسپید
	۴۸	۸	اسپید به کراغان
	۴۸	۸	کراغان به کاروانسرای چاه
	۳۶	۶	کاروانسرای چاه به راشک
	۲۴	۴	راشک به گاونیشک
	۳۰	۵	گاونیشک به بردین
(۲) سیستان	۳۰	۵	بردین به جارون
	۳۶	۶	جارون به زرنگ (۲)
یادداشت	مسافت		بزرگراه استخر، شارگان، سند
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	استخر به خیر
	۳۰	۵	خیر به دریاچه گوپانان
	۴۲	۷	دریاچه گوپانان به اسپنگان
	۲۴	۴	اسپنگان به مورد ده*
	۳۶	۶	مورد ده به چاهک بزرگ
	۵۴	۹	چاهک بزرگ به نمک‌ده
	۴۸	۸	نمک‌ده به موریانه

یادداشت	مسافت		بزرگراه استخر، شارگان، سند
	کیلومتر	فرسنگ	
	۱۸	۳	موریانه به اروان
	۶۰	۱۰	اروان به مرجان
	۱۸	۳	مرجان به روت
	۱۲	۲	روت به فرمان
	۶۶	۱۱	فرمان به شارگان
	۴۲	۷	شارگان به نرماشیر
	۲۴	۴	نرماشیر به بهرگ
	۶۰	۱۰	بهرگ به تابران
	۸۴	۱۴	تابران به ماشورگان
	۶۰	۱۰	ماشورگان به ده یحیی
	۶۰	۱۰	ده یحیی به همدان
	۶۰	۱۰	همدان به مدر
	۵۴	۹	مدر به موساره
	۵۴	۹	موساره به درک مامونه
	۶۰	۱۰	درک مامونه به تجین
	۱۲۰	۲۰	تجین به دژ بلوچ
	۳۶	۶	دژ بلوچ به نمککوه
	۵۴	۹	نمککوه به نخل
	۳۲	۶	نخل به قلمان
	۲۴	۴	قلمان به سرای خلف
	۱۸	۳	سرای خلف به پنج پور
	۱۲۰	۲۰	پنج پور به خیس

یادداشت	مسافت		بزرگراه استخر، شارگان، سند
	کیلومتر	فرسنگ	
	۶۰	۱۰	خیس به سرای داران
	۶۰	۱۰	سرای داران به جیشه
	۶۰	۱۰	جیشه به قزدار
	۲۴۰	۴۰	قزدار به گور
	۲۴۰	۴۰	گور به اسروشان
	۱۶۸	۲۸	اسروشان به ده‌سلیمان
	۴۸	۸	ده‌سلیمان به بهمن‌آباد
یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، خراسان، ورارود
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	تیسپون به بغداد
	۲۴	۴	بغداد به نهروان
	۲۴	۴	نهروان به دیربارما
	۴۸	۸	دیربارما به دستگرد شاهی
	۴۲	۷	دستگرد شاهی به جلولاء
(۱) خانقین	۴۲	۷	جلولاء به خانگان (۱)
	۳۶	۶	خانگان به قصر شیرین
	۳۰	۵	قصر شیرین به پیروزکوات
	۲۴	۴	پیروزکوات به مازروستان
(۲) قلعه مرغ	۲۴	۴	مازروستان به مرغ‌کلاه (۲)
	۲۴	۴	مرغ‌کلاه به قصر یزید

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، خراسان، ورا رود
	کیلومتر	فرسنگ	
	۳۶	۶	قصر یزید به زبیدی
	۱۸	۳	زبیدی به خشکاریش
	۲۴	۴	خشکاریش به قصر عمرو
	۱۸	۳	قصر عمرو به کرمانشاهان
	۳۰	۵	کرمانشاهان به پل مریم
صحنه	۲۴	۴	پل مریم به صحنه
(۱) کنگاور	۳۶	۶	صحنه به کنگور (۱)
	۴۲	۷	کنگور به اسدآباد
	۳۶	۶	اسدآباد به زعفرانی
	۱۸	۳	زعفرانی به همدان
	۳۰	۵	همدان به درنوه
	۳۰	۵	درنوه به یزدگرد
	۲۴	۴	یزدگرد به دره
	۲۴	۴	دره به طرزه
	۲۴	۲	طرزه به اسواران
	۱۸	۳	اسواران به روده پوسته
	۲۴	۴	روده پوسته به داودآباد
	۱۸	۳	داودآباد به سوسنگان
	۲۴	۴	سوسنگان به دررود
	۳۰	۵	دررود به ساوه
	۴۸	۸	ساوه به مشکویه
			مشکویه به کستانه

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، خراسان، ورارود
	کیلومتر	فرسنگ	
	لاسگرد		کستانه به ری
			ری به مفضل آباد
			مفضل آباد به افرندین
			افرندین به کهده
			کهده به خوار
			خوار به ده نمک*
			ده نمک به دژولاشگرد***
			دژولاشگرد به سرخ
			سرخ به سمنان
			سمنان به آخورین
			آخورین به دایه ده
			دایه ده به کومش ^۱
			کومش به خداده
		خداده به گوزستان	
		گوزستان به پدش***	

*- محل فوق در دوازده فرسخی غرب سمنان در مسیر بزرگراه چاپاری شرق که بعدها دارای یک کاروانسرای آجری موسوم به شاه‌عباسی و یک چاپارخانه گردید.

** - محل مذکور که اکنون به لاسگرد یا لاسگرد مشهور است در شش فرسنگی غرب سمنان واقع که دارای یک کاروانسرای آجری موسوم به شاه‌عباسی و یک چاپارخانه بود.

۱- کومش یا قومس به سرزمینی گفته می‌شد که امروز شامل سمنان و دامغان و شاهرود همراه با نواحی مربوط به آنها می‌باشد.

*** - از قدیمی‌ترین و شناخته‌شده‌ترین اسامی چاپارخانه‌های ایران می‌باید از چاپارخانه‌ای به

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، خراسان، وراود
	کیلومتر	فرسنگ	
			پدش به میمه
	۴۲	۷	میمه به هفت در
	۴۲	۷	هفت در به اسدآباد
	۳۶	۶	اسدآباد به بهمن آباد
	۳۶	۶	بهمن آباد به نوک
	۳۶	۶	نوک به خسروگرد
	۲۴	۴	خسروگرد به حسین آباد
	۳۰	۵	حسین آباد به سنگر در
	۳۰	۵	سنگر در به بیشکند
	۳۰	۵	بیشکند به نیشابور
	۲۴	۴	نیشابور به بغیس
	۳۶	۶	بغیس به سرخ
	۳۰	۵	سرخ به درک توس
	۳۰	۵	درک توس به نوگان
	۳۶	۶	نوگان به گردنه فره وران
	۴۸	۸	گردنه فره وران به اوگینه
	۳۶	۶	اوگینه به سرخس
	۱۸	۳	سرخس به قصرالنجار
	۳۰	۵	قصرالنجار به اشترمغاک

نام پدش نام برد که در دو فرسخی شهر بسطام در محلی بدین نام واقع و تا پیش از متروک شدن و برجیده شدن چاپارخانه‌های پستی در قرن اخیر یک ایستگاه پستی به همین نام نیز در این محل قرار داشت. (سرزمینهای خلافت شرقی صفحه ۳۹۳)

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، خراسان، ورارود
	کیلومتر	فرسنگ	
	۳۶	۶	اشترمفاک به تلهستانه
	۳۶	۶	تلهستانه به دندانگاه
	۳۰	۵	دندانگاه به نیوگرد
	۳۰	۵	نیوگرد به مرو
	۳۰	۵	مرو به کشمیهن
	۳۶	۶	کشمیهن به دیوان
	۱۲	۲	دیوان به طهملک
	۲۴	۴	طهملک به منصف
	۴۸	۸	منصف به احساء
	۱۸	۳	احساء به نهر عثمان
	۱۸	۳	نهر عثمان به عقیر
	۳۰	۵	عقیر به آمل
	۶	۱	آمل به کناره آمویه رود
	۶	۱	کناره آمویه رود به ده علی
	۳۶	۶	ده علی به باروی ام‌جعفر
	۳۶	۶	باروی ام‌جعفر به بیکنند
	۱۲	۲	بیکنند به دروازه باروی
			دروازه باروی به ده ماستان
	۳۰	۵	ده ماستان به بخارا
	۲۴	۴	بخارا به چرخ
	۱۸	۳	چرخ به طاوسان
	۱۸	۳	طاوسان به کودک

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، خراسان، ورارود
	کیلومتر	فرسنگ	
	۲۴	۴	کودک به گرمینه
	۳۰	۵	گرمینه به دبوسی
	۳۰	۵	دبوسی به رابنگان
	۳۶	۶	رابنگان به زرمان
	۳۰	۵	زرمان به قصر علقمه
	۱۲	۲	قصر علقمه به سمرقند
	۲۴	۴	سمرقند به بارکت
	۲۴	۴	بارکت به خشوبگان
	۳۰	۵	خشوبگان به بور نمد
	۲۴	۴	بور نمد به زامین
	۳۶	۶	زامین به خاوص
	۳۰	۵	خاوص به رودچاچ
	۲۴	۴	رودچاچ به بناکت
	۲۴	۴	بناکت به گنککت
	۲۴	۴	گنککت به ستورکت
	۱۸	۳	ستورکت به بنونکت
	۱۲	۲	بنونکت به چاچ
	۱۲	۲	چاچ به لشگرگاه
	۳۰	۵	لشگرگاه به غرگرد
	۳۰	۵	غرگرد به اسپیکاب
	۲۴	۴	اسپیکاب به شاراب
	۲۴	۴	شاراب به بدوخت

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، خراسان، ورارود
	کیلومتر	فرسنگ	
	۳۰	۵	بدوخکت به تمتاج
	۲۴	۴	تمتاج به بارجاج
	۳۶	۶	بارجاج به شاوغر
	۱۸	۳	شاوغر به برکواب
	۱۸	۳	برکواب به جوی کت
	۱۸	۳	جوی کت به طراز
	۱۲	۲	طراز به نوشجان پائین
	۱۸	۳	نوشجان به کمصری باس
	۲۴	۴	کمصری باس به کول خوب
	۲۴	۴	کول خوب به کولان
	۲۴	۴	کولان به برکی غنا
	۲۴	۴	برکی غنا به اسپره
	۲۴	۴	اسپره به نورکت
	۲۴	۴	نورکت به خرنکوان
	۲۴	۴	خرانکول به چول
	۴۲	۷	چول به شارغ
	۲۴	۴	شارغ به دژخاقان
	۱۲	۲	دژخاقان به کرمموا
	۱۲	۲	کرمموا به نواکت
	۱۲	۲	نواکت به پنجرکت
	۱۲	۲	پنجرکت به سویاب

یادداشت	مسافت		شاخه دیگر بزرگراه و راه رود از راه فرغانه
	کیلومتر	فرسنگ	
	۱۲	۲	زامین به بلاش آباد
	۱۸	۳	بلاش آباد به گرکت
	۱۸	۳	گرکت به غلوک انداز
	۲۴	۴	غلوک انداز به خجند
	۳۰	۵	خجند به جامگر
	۲۴	۴	جامگر به خاجستان
	۳۶	۶	خاجستان به ترمگان
	۱۸	۳	ترمگان به یاب
	۲۴	۴	یاب به احسی کت
	۶۰	۱۰	احسی کت به قبا
	۴۲	۷	قبا به اوش
	۴۲	۷	اوش به یوزکند
یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون به دربند آهنین در قفقاز
	کیلومتر	فرسنگ	
مسیر تیسپون تا کنگور در بزرگراه خراسان دیده شد.	۳۰	۵	کنگور به دینور
زنجان	۴۳۲	۷۲	دینور به زنگان
مراغه	۱۶۲	۲۷	زنگان به افرا رود
	۳۰	۵	افرا رود به میانگ
	۱۶۲	۲۷	میانگ به اردبیل
	۱۶۲	۲۷	اردبیل به ورثان

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون به دربند آهنین در قفقاز
	کیلومتر	فوسنگ	
	۱۲۰	۲۰	ورثان به بردگه*
	۱۵۰	۲۵	بردگه به تفلیس
	۲۲۲	۳۷	بردگه به دربند آهنین
	۱۰۸	۱۸	بردگه به دبیل
یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون به دارا
	کیلومتر	فوسنگ	
	۴۲	۷	تیسپون به بغداد
	۲۴	۴	بغداد به بردان
	۳۰	۵	بردان به عکبرا**
	۱۸	۳	عکبرا به باحمیشا
	۴۲	۷	باحمیشا به کادسی
	۱۸	۳	کادسی به سامره
	۱۲	۲	سامره به کرخ پیروز
	۴۲	۷	کرخ پیروز به جللتا
	۳۰	۵	جللتا به سودگان
	۳۰	۵	سودگان به بارما
	۳۰	۵	بارما به سن
	۷۲	۱۲	سن به نوگرد
	۴۲	۷	نوگرد به طهمان

*- شهر کهن پرتوکه توسط قباد ساسانی تعمیر و به نام پیروز - کواد نامیده شد. اعراب آن را برده خواندند ولی بعدها به نام بادکوبه و سپس باکو مشهور گردید.
 **- در کتاب فارسنامه ابن بلخی از محل مذکور به نام شهر "برزخ شاپور" نام برده شده است که توسط شاپور دوم ساسانی بنا گردید.

یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون به دارا
	کیلومتر	فرسنگ	
(۱) شهری واقع در بین‌النهرین (۲) شهر مرزی ایرانی واقع در بین‌النهرین	۴۲	۷	طهمان به بوداردشیر
	۴۲	۷	بوداردشیر به شهرآباد
	۳۶	۶	شهرآباد به باغیثا
	۳۶	۶	باغیثا به برقعیه
	۳۶	۶	برقعیه به آذرمه
	۳۰	۵	آذرمه به تل فراشه
	۲۴	۴	تل فراشه به نصیبین (۱)
	۳۰	۵	نصیبین به دارا (۲)
یادداشت	مسافت		بزرگراه تیسپون، به شام از کناره فرات
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	تیسپون به بغداد
	۲۴	۴	بغداد به سیلحین
	۴۲	۷	سیلحین به پیروز شاپور*
	۴۲	۷	پیروز شاپور به رت
	۷۲	۱۲	رت به هیت
	۴۲	۷	هیت به ناووسه
	۴۲	۷	ناووسه به آکوسه
	۳۶	۶	آکوسه به فحیمیه
	۷۲	۱۲	فحیمیه به نهیه
	۳۶	۶	نهیه به دورق
	۳۶	۶	دورق به فرزه

* - شهر انبار واقع در بین‌النهرین

یادداشت	مسافت		بزرگراه خوزستان بازار به اسپهان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۸	۸	خوزستان بازار به لشکر
	۴۲	۷	لشکر به میانگ
	۱۸	۳	میانگ به ایزدگ
	۲۴	۴	ایزدگ به سلی دشت
	۴۲	۷	سلی دشت به رستاگرد
	۳۰	۵	رستاگرد به شلیل
	۵۴	۹	شلیل به خوزستان
	۲۴	۴	خوزستان به اردیبهشت‌آباد
	۴۲	۷	اردیبهشت‌آباد به گریوگان
	۴۲	۷	گریوگان به بابکان
	۴۲	۷	بابکان به خان
	۴۲	۷	خان به اسپهان
یادداشت	مسافت		راه اسپهان به نهاوند
	کیلومتر	فرسنگ	
	۱۸	۳	اسپهان به ازمیران
	۷۲	۱۲	ازمیران به ماربین
	۲۴	۴	ماربین به مرغ وزهر
	۴۲	۷	مرغ وزهر به کنواران
	۴۸	۸	کنواران به گل پادگان
	۳۶	۶	گل پادگان به آبگینه
	۴۲	۷	آبگینه به خرماباد
	۴۲	۷	خرماباد به کره
	۳۰	۵	کره به گوراب
	۴۸	۸	گوراب به راه‌گاه
	۳۶	۶	راه‌گاه به نهاوند

یادداشت	مسافت		بزرگراه شیراز به اسپهان*
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	شیراز به هزار
	۳۶	۶	هزار به مابین
	۳۶	۶	مابین به کنسا
	۲۴	۴	کنسا به کنار
	۴۲	۷	کنار به قصرالعین
	۴۲	۷	قصرالعین به استخران
	۴۲	۷	استخران به خان اویس
	۴۲	۷	خان اویس به گوژ
	۴۸	۸	گوژ به کره
	۴۲	۷	کره به خان لنجان
	۴۲	۷	خان لنجان به اسپهان
یادداشت	مسافت		بزرگراه اسپهان به ری
	کیلومتر	فرسنگ	
	۱۸	۳	جهودانک به برخوار
	۴۲	۷	برخوار به خان دز
	۳۰	۵	خان دز به انبارز

*- در کتاب فارس نامه ابن بلخی در مبحث مربوط به راههای فارس از سه جاده بین شیراز و اصفهان به اسامی راه مابین ورون، راه سمیرم و راه استخر نام برده که در این میان جاده استخر بیشتر مورد استفاده واقع و منازل آن به ترتیب از شیراز تا سرحد اصفهان عبارتند از: شیراز به زرقان ۷ فرسنگ به پاودست ۶ فرسنگ به استخر ۴ فرسنگ به کمه ۶ فرسنگ به کمهنک ۴ فرسنگ به دیه بید ۸ فرسنگ به دیه پولند ۷ فرسنگ به سرمق ۷ فرسنگ به آباد ۵ فرسنگ به شورستان ۷ فرسنگ به یزدخواست اول اصفهان ۸ فرسنگ. نکته قابل توجه ای که به چشم می خورد شباهت نزدیک بین مسیر و منازل جاده اخیر با جاده چاپاری اصفهان به شیراز می باشد تا آنجا که در قرن حاضر بیشتر چاپارخانه های بین اصفهان و شیراز در مکانهای فوق الذکر قرار داشته است.

یادداشت	مسافت		بزرگراه اسپهان به ری
	کیلومتر	فرسنگ	
	۳۶	۶	انبارز به اسپاهه
	۲۴	۴	اسپاهه به ذمار
	۳۰	۵	ذمار به یاد
	۳۰	۵	یاد به ابرور
	۵۴	۹	ابرور به خاسگان
	۳۰	۵	خاسگان به اقبوی
	۵۴	۹	اقبوی به پارچ
	۳۶	۶	پارچ به کمندان
	۴۲	۷	کمدان به دیرگچین
	۴۲	۷	دیرگچین به دزه
	۴۲	۷	دزه به ری
یادداشت	مسافت		راه کرمانشاه به همدان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	کرمانشاه به دکان
	۵۴	۹	دکان به کنگور
	۳۰	۵	کنگور به کجراس
	۲۴	۴	کجراس به نهاوند
	۳۶	۶	نهاوند به راه‌گاه
	۳۰	۵	راه‌گاه به ویمن
	۴۲	۷	ویمن به همدان

یادداشت	مسافت		بزرگراه استخر به کرمان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۸	۸	استخر به زرگان*
	۲۴	۴	زرگان به شیراز
	۴۲	۷	شیراز به رادیان
	۱۲	۲	رادیان به خرمه
	۲۴	۴	خرمه به برانگان
	۳۶	۶	برانگان به کند
	۳۶	۶	کند به هیره
	۳۰	۵	هیره به چاه کوتل
	۴۸	۸	چاه کوتل به مشکانان
	۴۲	۷	چاهک به روشک
	۴۲	۷	سروشک به شهر بابک
	۴۸	۸	شهر بابک به نعمان
	۲۴	۴	قصر نعمان به آبانده
	۲۴	۴	آبانده به مرغان
	۲۴	۴	مرغان به بیمند
	۳۶	۶	بیمند به کهستان
	۳۶	۶	کهستان به کراته
	۳۶	۶	کراته به رستاک

یادداشت	مسافت		* بزرگراه استخر به یزد
	کیلومتر	فرسنگ	
	۲۴	۴	استخر به پیر
	۴۸	۸	پیر به کمهند
	۴۸	۸	کمهند به ده‌بید
		—	ده‌بید به ابرکوه
	۷۸	۱۳	ابرکوه به ده‌شیر
	۳۶	۶	ده‌شیر به گوزده
	۳۶	۶	گوزده به مغده مغده به کته ^۱
یادداشت	مسافت		بزرگراه یزد به نیشابور
	کیلومتر	فرسنگ	
			کته به آنجیزه
	۷۸	۱۳	آنجیزه به خزانه
	۷۲	۱۲	خزانه به ساغنه
	۴۸	۸	ساغنه به خان محمدپوریزداد
	۳۶	۶	خان محمد پوریزداد به خان اشتران
	۴۲	۷	خان اشتران به حیائک
	۲۴	۴	حیائک به جوآران

*- در کتاب فارس‌نامه ابن‌بلخی در مبحث مربوط به راههای فارس مسافت بین شیراز تا یزد بالغ بر شصت فرسنگ همراه با نه منزل به اسامی زیر یاد گردیده. شیراز به زرقان ۶ فرسنگ به استخر ۱۰ فرسنگ به کمه ۶ فرسنگ به کمهنک ۴ فرسنگ به دیه‌بید ۴ فرسنگ به ابرقویه ۱۲ فرسنگ به دیه شیر ۵ فرسنگ به تومره بست ۴ فرسنگ به یزد ۹ فرسنگ. جالب توجه است راهی راکه چاپار در قرن اخیر از شیراز به یزد طی می‌کرد از همین مسیر قدیمی می‌گذشت.
۱- یزد

یادداشت	مسافت		بزرگراه یزد به نیشابور
	کیلومتر	فرسنگ	
	۲۴	۴	جوآران به آتشگهان
	۴۲	۷	آتشگهان به تبستان
	۲۴	۴	تبستان به ده محمدخره‌زاد
	۲۴	۴	ده محمدخره‌زاد به سرخذ
	۷۲	۱۲	سرخذ به افریدون
	۷۲	۱۲	افریدون به رنگی
	۲۴	۴	رنگی به طرثوث
	۴۸	۸	طرثوث به خاکسار
	۲۴	۴	خاکسار به روستای کهستان
	۳۶	۶	روستای کهستان به هوار
	۳۶	۶	هوار به اقبیسر
	۳۶	۶	اقبیسر به نیشابور
یادداشت	مسافت		راه همدان به خوزستان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	همدان به رودرآور
	۴۲	۷	رودرآور به نهاوند
	۶۰	۱۰	نهاوند به لاشتر
	۷۲	۱۲	لاشتر به شاپورخاست
	۱۸۰	۳۰	شاپورخاست به لور
	۱۲	۲	لور به پل اندامش
	۱۲	۲	پل اندامش به شاپورگرد

یادداشت	مسافت		* بزرگراه شیراز به گرمسیرهای کرمان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	شیراز به خان‌میم
	۴۲	۷	خان‌میم به خوزستان
	۲۴	۴	خوزستان به رباط
	۲۴	۴	رباط به کرم
	۳۰	۵	کرم به پسا
	۲۴	۴	پسا به دمستان
	۳۶	۳	دمستان به پشتگان
	۲۴	۴	پشتگان به دارکان
	۲۴	۴	دارکان به مزیرگان
	۲۴	۴	مزیرگان به سنان
	۶	۱	سنان به دارابگرد
	۳۰	۵	دارابگرد به زم‌مهدی
	۳۰	۵	زم‌مهدی به روستاگ روستاگ
	۴۸	۸	روستاگ روستاگ به پرگ
	۸۴	۱۴	پرگ به تارم

*- در کتاب فارس‌نامه ابن‌بلخی در مبحث مربوط به راههای فارس درازای جاده مذکور از شیراز به تارم بالغ بر هفتاد فرسنگ باده منزل به اسامی زیر ذکر گردیده.
شیراز به ماهلویه ۶ فرسنگ به سروستان ۹ فرسنگ به دیه‌کرم ۹ فرسنگ به پسا ۹ فرسنگ به هفت ده و فستجان ۷ فرسنگ به اول حدود دارابجرد ۴ فرسنگ به دارابجرد ۶ فرسنگ به رستاق‌الرساق ۶ فرسنگ به پرگ ۱۲ فرسنگ به تارم ۱۰ فرسنگ.

یادداشت	مسافت		* راه زم‌های کردان به شیراز
	کیلومتر	فرسنگ	
	۸۴	۱۴	زم‌بازنگان ^۱ به شیراز
	۴۲	۷	زم‌سوران ^۲ به شیراز
	۳۰۰	۵۰	زم‌کوریان ^۳ به شیراز
	۱۵۶	۲۶	زم‌اردام‌پور جوانویه به شیراز
یادداشت	مسافت		راه بهرگ به جیرفت و بم
	کیلومتر	فرسنگ	
	۲۴	۴	بهرگ به مرجان
	۲۴	۴	مرجان ب بیمند
	۳۶	۶	بیمند به شارگان
	۲۴	۴	شارگان به آسیابها
	۴۸	۸	آسیابها به استور
	۴۸	۸	استور به خان‌سالم
	۷۲	۱۲	خان‌سالم به فاخته
	۲۴	۴	فاخته به دره کهن دژ
	۲۴	۴	دره کهن دژ به اسپیدنه
	۲۴	۴	اسپیدنه به کان سیم
	۲۴	۴	کان‌سیم به رباط
	۱۲۰	۲۰	رباط به جیرفت
	۱۲۰	۲۰	جیرفت به بم
	۱۲۰	۲۰	بم به نهر سلیمان
	۳۰۰	۵۰	نهر سلیمان به دهگان

*- طبق گفتار نویسنده بخش اخیر عیناً از کتاب المسالک و الممالک ابن‌خردادبه نوشته شده است لیکن در کتاب فارس‌نامه ابن‌بلخی در مبحث مربوط به احوال کردان فارس از پنج ناحیت کردشین به نام رم یاد شده که اسامی آنها عبارتند از رم جیلویه، رم‌الذیوان، رم‌اللوالجان، رم‌الکاریان و رم‌البازنجان.
 ۱- حسین پورکیلویه
 ۲- حسین پورصالح
 ۳- حسین پور شهربراز

یادداشت	مسافت		راه شارگان به رودان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۲۴	۴	شارگان به بیمند
	۱۲	۲	بیمند به گردگان
	۴۸	۸	گردگان به اناس
	۴۲	۷	اناس به رودان
یادداشت	مسافت		بزرگراه استخر به شیلاو*
	کیلومتر	فرسنگ	
	۷۲	۱۲	استخر به شیراز
	۳۰	۵	شیراز به کفره
	۳۰	۵	کفره به نجر
	۲۴	۴	نجر به بنگان
	۳۶	۶	بنگان به گور
	۳۶	۶	گور به دشت شوراب
	۳۶	۶	دشت شوراب به خان‌آزادمرد
	۳۶	۶	خان‌آزادمرد به کیرند
	۳۶	۶	کیرند به می
	۳۶	۶	می به خان‌گردنه پادرگان
	۲۴	۴	خان‌گردنه پادرگان به خان‌برکانه
	۴۲	۷	خان‌برکانه به بندر شیلاو

*- نام بندر قدیمی سیراف است در کتاب فارس‌نامه ابن بلخی مسافت بین شیراز تا سیراف بالغ بر هشتادوشش فرسنگ یاد شده که منازل میان‌راهی آن به ترتیب از شیراز به سیراف عبارتند از: شیراز به کفره ۵ فرسنگ به کوار ۵ فرسنگ به خنیفقان ۵ فرسنگ به فیروزآباد ۵ فرسنگ به صمکان ۸ فرسنگ به هبرک یا هبرک ۷ فرسنگ به کازرون ۵ فرسنگ به لاغر ۸ فرسنگ به کران ۸ فرسنگ به سیراف ۳۰ فرسنگ.

یادداشت	مسافت		بزرگراه استخر به گناوه
	کیلومتر	فرسنگ	
	۷۲	۱۲	استخر به شیراز
	۳۶	۶	شیراز به خاناسد
	۲۴	۴	خاناسد به دشت ارژن
	۲۴	۴	دشت ارژن به تیره
	۳۶	۶	تیره به کازرون
	۲۴	۴	کازرون به دزیز
	۲۴	۴	دزیز به سرگردنه
	۲۴	۴	سرگردنه به توز
	۷۲	۱۲	توز به گناوه
یادداشت	مسافت		راه تبرستان به گرگان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۱۲	۲	آمل به میله
	۱۸	۳	میله به برجی
	۴۸	۸	برجی به ساری
	۴۸	۸	ساری به مارست
	۴۸	۸	مارست به آبادان
	۴۸	۸	آبادان به تمیشه
	۴۸	۸	تمیشه به استارآباد
	۴۸	۸	استارآباد به کاروانسرا

در برخی کتب جغرافیائی و منابع قدیمی چون المسالک و الممالک ابن خردادبه و المسالک و الممالک ابن حوقل و احسن التقاسیم مقدسی و المسالک و الممالک اصطخری و غیره در راه بین آمل تا گرگان از منازل و شهرهائی به اسامی زیر نام برده شده است. آمل - میله - برجی - مامطیر (بابل) - ساری - مهروان - نامیه - لمراسک - تمیشه - نیممردان (شبه جزیره میانکاله) - شهرآباد - کبودجامه - استرآباد - آبسکون - گرگان - رباط - دهستان و شهر کهن و پادگان مرزی فراوه یا افراوه. همچنین در شمال آمل آنجا که رودخانه هراز به دریای مازندران می‌ریزد بندرگاه آمل بنام الهم یا اهلهم قرار داشت.

یادداشت	مسافت		راه رامکوات به بیان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۷۲	۱۲	رامکوات به آسک
	۴۲	۷	آسک به زیدان
	۴۲	۷	زیدان به دورگ
	۴۲	۷	دورگ به خان مردویه
	۴۲	۷	خان مردویه به باسیان
	۸۴	۱۴	باسیان به باروی مهدی
	۴۲	۷	باروی مهدی به بیان
یادداشت	مسافت		راه رامکوات به طیب
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۲	۷	رامکوات به بازار سننیل
	۸۴	۱۴	بازار سننیل به رامهرمزد
	۱۲۶	۲۱	رامهرمزد به لشکر
	۴۲	۷	لشکر به شوشتر
	۴۲	۷	شوشتر به شاپورگرد
	۴۲	۷	شاپورگرد به شوش
	۴۲	۷	شوش به قرقوب
	۴۲	۷	قرقوب به طیب
یادداشت	مسافت		راه شارگان به خبیص
	کیلومتر	فرسنگ	
	۹۶	۱۶	شارگان به فروزین
	۴۸	۸	فروزین به ماهان
	۱۲۴	۲۴	ماهان به خبیص

یادداشت	مسافت		راه تبرستان به دیلمان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۳۰	۵	آمل به ناتل ^۱
	۳۰	۵	ناتل به چالوس ^۲
	۴۸	۸	چالوس به کلار ^۳
	۴۸	۸	کلار به دیلمان ^۴

علاوه بر شهرها و شهرکهای مذکور منابع تاریخی از شهر بزرگ باستانی دیگری بنام رویان نام برده‌اند که در سمت شرقی شهر کلار در منطقه کوهستانی کجور امروزی واقع بود. این شهر کرسی سرزمینی بنام رستمدار بوده که طول آن از کوهستانهای غربی تبرستان از آمل آغاز و تا حدود تنکابن واقع در محل فعلی نمک‌آبرود ختم، و عرض آن از کوهستانهای جنوبی البرز تا دریای مازندران ادامه داشت.

یادداشت	مسافت		راه گرگان به خراسان
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۸	۸	گرگان به دینار رازی
	۴۸	۸	دینار رازی به املوتلو
	۴۸	۸	املوتلو به اجغ
	۴۸	۸	اجغ به سپید اسب
	۴۸	۸	سپید اسب به اسفرائین

- ۱- شهرک باستانی واقع در پیرامون شهرستان فعلی نور
- ۲- دژ و شهرک باستانی واقع در مصب رودخانه چالوس که در برخی منابع بنام چالس از آن یاد شده و در اصطلاح محلی نیز بیشتر بدین اسم خوانده می‌شود.
- ۳- شهر باستانی واقع در ناحیه کلاردشت چالوس که امروزه تنها تپه‌ای از آن بدین نام در محل فعلی لاهو باقیست.
- ۴- شهرک کوهستانی واقع در سرزمین باستانی دیلم.

یادداشت	مسافت		راه زرنگ به هرات
	کیلومتر	فرسنگ	
	۱۸	۳	زرنگ به کرکویه
	۲۴	۴	کرکویه به بیشتر
	۳۳۶	۵۶	بیشتر به گویان
	۳۳۶	۵۶	گویان به پشت
	۳۳۶	۵۶	پشت به کنکر
	۴۸	۸	کنگر به سرشک
	۳۳۶	۵۶	سرشک به پل
	۴۸	۸	پل به فره
	۴۸	۸	فره به دره
	۴۸	۸	دره به کهستان
	۴۸	۸	کهستان به خاستان
	۴۸	۸	خاستان به قنات
	۴۸	۸	قنات به سیاه‌کوه
	۴۸	۸	سیاه‌کوه به جامان
	۴۸	۸	جامان به هرات
یادداشت	مسافت		راه زرنگ به پشت
	کیلومتر	فرسنگ	
	۴۸	۸	زرنگ به زانبوک
	۴۸	۸	زانبوک به سراوزن
	۴۸	۸	سراوزن به حروری
	۴۸	۸	حروری به نیشک‌رود

یادداشت	مسافت		راه افراه رود به سلماس
	کیلومتر	فرسنگ	
	۳۶	۶	افراه رود به گنجک
	۳۰	۵	گنجک به موسی آباد
	۲۴	۴	موسی آباد به برزه
	۴۸	۸	برزه به جابران
	۲۴	۴	جابران به تبریز
	۸۴	۱۴	تبریز به ارومیه
	۳۶	۶	ارومیه به سلماس

با دقت و تطبیق اسامی مذکور با برخی از اسامی چاپارخانه‌هایی که در قرن حاضر بنا گردیده و وضوحاً مشاهده می‌شود که تعدادی از منازل جدید دقیقاً و تعدادی دیگر با کمی اختلاف در همان مسیر و مکان‌هایی برپا شده است که در روزگاران کهن ایستگاه‌های پستی دایر بود و برای نمونه از دو مسیر قدیمی اصفهان به شیراز و تهران به مشهد می‌توان یاد نمود.

از طرفی با توجه به شمارش ایستگاه‌های چاپاری که توسط برخی از مورخین عرب و ایران به‌ویژه ابن‌خردادبه که خود زمانی ریاست دیوان برید خلفا را در منطقه پهناور جبال ایران برعهده داشت به عمل آمده تعداد خانه‌های چاپاری در زمان نامبرده بالغ بر نهصدوسی دستگاه ذکر که بدون شک برخی از آنها از گذشته‌های دور باقی و کماکان در مسیر همان بزرگراهها و طرق میان راهی ایران پیش از اسلام قرار داشت.

با انقراض سلسله ساسانی به دست اعراب قوم فاتح برحسب نیاز به مرور در اکثر زمینه‌ها به‌ویژه سازمان اداری از تشکیلات گذشته ایرانیان تقلید و در مجموع تابع همان رسم و رسوماتی شدند که در گذشته جاری بود. اعراب برای اداره سرزمین‌های پهناور تازه مفتوحه و ارتباط دائم آن با مرکز خلافت همچنان از بزرگراهها و شبکه‌های وسیع میان‌راهی آنها در کشور پهناور ایران که قسمت اعظم سرزمین‌های خلافت را تشکیل می‌داد استفاده کردند آنان

به تقلید ایرانیان بزرگراههائی را که در کنار آنها میله یا نشانه برای راهنمایی مسافری و مأمورین دولتی نصب شده بود ایتارملیکی خواندند که هم اسم و هم روش ایجاد آنرا از ایرانیان فراگرفتند^۱ این دسته از طرق در حیات سیاسی عرب نقش مهمی ایفا و نزدیک به دو قرن مورد استفاده آنان واقع شد.

با پایان گرفتن سلطه اعراب در ایران جاده‌ها مورد بهره‌برداری حکومت‌های ایرانی واقع ولی هیچگونه اسناد و مدارک دال بر احداث راههای جدید تا آغاز سلسله صفویه در دست نیست همینقدر می‌دانیم با آغاز حاکمیت مغول آنان نخستین قومی بودند که در شمال ایران اربابه به کار بردند.^۲ مورخین داخلی و خارجی متفق‌القول از بزرگراهها و منازل بی‌شمار میان‌راهی در زمان صفویه یاد و بانی آنها را شاه‌عباس اول صفوی قلمداد کرده‌اند دولت عباس صفوی برای بسط و گسترش امور اقتصادی کشور و اداره کردن سرزمین‌های پهناور ایران دست به یک سلسله اصلاحات اساسی در زمینه راهداری دراز و با الهام از سوابق گذشته اقدام به تأسیس تعداد زیادی منازل میان‌راهی بنام کاروانسرا در کشور نمود. برخی منابع^۳ تعداد این دسته اماکن را ۹۹۹ دستگاه ذکر کرده‌اند که امروزه پس از گذشت چهار قرن آثار و بقایای معدودی از آنها هنوز در ایران مشاهده و به نام کاروانسراهای شاه‌عباسی معروف است. به هر ترتیب امر احداث جاده‌سازی تا پایان سلسله صفوی به‌طور پی‌گیر ادامه تا آنجا که امروزه از چندین جاده بسیار معروف که حکم بزرگراههای بازرگانی کشور را داشت و از مناطق ابریشم‌خیز ایران می‌گذشت می‌توان نام برد که مهمترین آنها عبارتند از:

۱- جاده شوسه ارباهرو بندر گمبرون* به تهران که از طریق کرمان و شیراز و اصفهان به تهران کشیده می‌شد.^۴

۲- جاده شوسه ارباهرو تهران به مشهد^۵ که دنباله آن تا سرزمینهای شرقی ایران می‌رفت.

۳- جاده شوسه ارباهرو تهران به تبریز^۶ که دنباله آن تا قفقازیه و سایر ایالات غربی ایران پیش می‌رفت. هرچند امروزه مسیر دقیق این بزرگراهها در دست نیست ولی با تفحص

۱- تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری تألیف آدم‌متز جلد دوم صفحه ۲۲۵ ترجمه علیرضا ذکاوتی

۲- Marco. Polo.P. 48

۳- سفرنامه دیولافوا

*- بندرعباس ۴- خواجه تاجدار جلد اول صفحه ۳۲۹

۵- همان مأخذ، صفحه ۳۲۹ ۶- همان مأخذ، صفحه ۳۲۹

در برخی منابع^۱ و جستجو در کشف آثار و بقایای کاروانسراهای بجا مانده تصویری از مسیرهای گذشته را می‌توان به دست آورد.

۴- جاده عریض سنگ‌فرش شده عباسی که به موازات دریای خزر تا گیلان ادامه داشت جاده اخیر تا چندین دهه پیش مورد استفاده مردم قرار و امروز نیز قسمت‌هایی از مسیر آن توسط بومیان محلی شناخته شده می‌باشد.^۲ با سقوط سلسله صفویه و از هم پاشیده شدن تشکیلات وسیع اداری آنان امر مربوط به جاده‌سازی و راهداری نیز به دست فراموشی سپرده تا آنجا که در دو سلسله بعدی (افشاریه و زندیه) هیچگونه سخن از این مهم به میان نیامد.

با آغاز سلسله قاجاریه و رفت‌وآمد مداوم نمایندگان سیاسی دول اروپائی به ایران به منظور عقد معاهدات سیاسی و نظامی اندک آشنائی با تمدن اروپائی ظاهراً بازار اصلاح‌طلبان در دربار ایران داغ لیکن هیچگونه اقدام جدی در هیچ زمینه انجام نگرفت. با شروع صدارت میرزاتقی‌خان امیرکبیر امر راه‌سازی بسیار جدی تلقی تا آنجا که در هیئت معلمان استخدامی مدرسه دارالفنون امیر، یک مهندس نقشه‌کش نیز شرکت داشت نخستین گام در راه احداث این مهم از سال ۱۲۷۰ هـ - ق برابر ۱۲۳۲ ش. آغاز و فرمان کشیدن جاده‌ای از تهران به افجه و امتداد آن تا مازندران صادر گردید.^۳ از آن تاریخ تا سال ۱۲۹۶ هـ - ق برابر ۱۲۵۸ ش. دولت اقدام به ساختن چندین رشته خطوط از تهران به برخی نقاط مملکت نمود که اکثر توسط مهندس کاستیگر اتریشی طراحی و در دست ساختمان قرار گرفت که مهمترین آنها عبارتند از: ۱- احداث جاده تهران به سلطنت‌آباد در سال ۱۲۷۸ هـ - ق برابر ۱۲۴۰ ش. توسط مهندس کاستیگر به همراهی دو تن از شاگردان مدرسه دارالفنون.^۴

۲- آغاز ساختن راه گیلان به مباشرت محمودخان ناصرالملک در سال ۱۲۷۹ هـ - ق برابر ۱۲۴۱ ش. و اتمام آن در سال ۱۲۸۲ هـ - ق برابر ۱۲۴۴ ش.^۵

۳- آغاز به ساختن و بهره‌برداری از راه مازندران تا کرانه دریای خزر از طریق سیاه بیشه هزارچم و کلاردشت در سال ۲ - ۱۲۸۱ هـ - ق و تکمیل آن در سال ۱۲۸۵ هـ - ق برابر

۱- برای آشنائی با اسامی تعدادی از کاروانسراها و تعیین دقیق محل آنها رجوع کنید به کتابهای سفرنامه خراسان اثر ناصرالدین‌شاه، نخبه سیفیه اثر محمدعلی قورخانچی، ایران و قضیه ایران، ایران امروز، خاطرات حاج سیاح و از خراسان تا بختیاری و غیره

۲- سفرنامه شمال تألیف چارلز فرانسیس مکنزی صفحه ۱۳۳ و ۱۴۰ و ۱۴۵

۳- مرآت البلان جلد دوم شرح وقایع سال ۱۲۷۰ هجری قمری

۴- همان مأخذ
۵- المآثر والآثار باب هفتم صفحه ۶۹ و ۷۱

۱۲۴۷ ش. توسط مهندس کاستیگر.^۱

۴- آغاز به ساختمان و اتمام راه تهران به خانقین از طریق کرمانشاه در سال ۱۲۸۸ هـ -

ق برابر ۱۲۵۰ ش. توسط مهندس کاستیگر.^۲

۵- آغاز به ساختن و اتمام مقداری از راه تهران به آمل به مباشرت عباسقلی خان

لاریجانی و مهندس کاستیگر در سال ۱۲۹۰ هـ - ق برابر ۱۲۵۲ ش. و تکمیل آن در چند سال

بعد توسط حسنعلی خان امیرنظام^۳ و برخی دیگر، جاده‌ها که توسط مهندس کاستیگر اتریشی

ساخته شد. استفاده از راههای جدید و پیش آمد تسهیلات نسبی در امر ایاب و ذهاب دولت را

بر آن داشت که در صدد احداث جاده شوسه اراپه‌رو از پایتخت به ایالات برآید بدین منظور در

سال ۱۲۹۶ هـ - ق برابر ۱۲۵۸ ش. دستور ساختن راه اراپه‌رو از تهران به تبریز، شیراز و آمل و

معجلاً جاده‌ای اراپه‌رو از آمل به مشهدسر به مباشرت میرزا ابراهیم امین‌السلطان صادر

گردید.^۴ و مدتی بعد میرزا علیخان رئیس کل پستخانه‌های ایران مأمور تشریک مساعی با

نامبرده شد. آن دو نخست جاده شوسه تهران به قزوین و چاپارخانه‌های مستقر در مسیر آن را

(شاه‌آباد - حصارک - ینگى امام - قشلاق - کونده)^{*} با صرف مبلغ ۸۷ هزار تومان در سال

۱۲۹۸ هـ - ق برابر ۱۲۶۰ ش. به اتمام رسانده ولی دنباله عملیات ساختمانی را به عهده

آقاباقر^{**} اصفهانی قرار^۵ و خود دست از کار کشیدند. چاپارخانه‌های جاده تهران به قزوین از

جمله بهترین و مجهزترین ایستگاههای پستی کشور بود که با صرف مبلغ ۶۵۶۰ تومان بنا

گردید.^۶ همچنین راه تهران تا بسطام در سال ۱۳۰۰ هـ - ق برابر ۱۲۶۲ ش. توسط مهندس

محمدحسن میرزا و دنباله آن تا مشهد به وسیله مهندس احمدخان نامی در دست ساختمان

۱- مرآت البیان جلد سوم شرح وقایع سال ۱۲۸۲ و المآثر والآثار باب هفتم صفحه ۶۹ و ۷۳

۲- المآثر و الآثار باب هفتم صفحه ۷۵ ۳- همان مأخذ، صفحه ۷۶

۴- مرآت البیان جلد چهارم شرح وقایع سال ۱۲۹۶

*- استناد به کتاب ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۷۵

**- شخص نامبرده بعدها حاکم قزوین و ملقب به سعدالسلطنه شد و جاده شوسه تهران به قزوین همراه با چاپارخانه‌های آن سالیان دراز در اجاره وی قرار داشت.

۵- استناد به کتاب خاطرات سیاسی میرزا علیخان امین‌الدوله صفحه ۵۹ و ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۲۹

۶- استناد به کتاب ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۷۵ و ۶۲۹

قرار گرفت.^۱

متعاقب این امر جاده شوسه تهران به قم همراه با مهمانسراهای جدیدالتأسیس آن توسط میرزا علی اصغرخان امین السلطان در دست ساختمان^۲ گرفته شد که سرانجام با صرف مبلغ ۳۵ هزار تومان در سال ۱۳۰۱ هـ. ق (برابر ۱۲۶۳ ش) به پایان رسید.^۳ این جاده با توجه به تجربه کسب شده از جاده قزوین به تهران در سطح بهتری بنا و من حیث المجموع از بهترین راههای ایران به شمار می‌رفت. پس از آماده شدن راه تهران به قم دولت برای فراهم آوردن تسهیلات و رعایت مقررات جدید در زمینه سفر دفترچه‌ای شامل یک مقدمه و چهار فصل تحت عنوان راهنمای مسافرت چاپ و در دسترس مسافری قرار داد که ذکر مندرجات آن در چگونگی ارتباط مسئولین با مردم بسیار مهم که جهت آشنائی به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

بسمه الله تعالی شأنه

چون مبنای این دولت قوی شوکت بر آسایش عامه رعایا و کافه دعاگویان و آبادی و آرایش راهها و امکانه ممالک محروسه ایران صانه‌الله عن‌الحدثان است بناء علیهذا برحسب حکم محکم اعلیحضرت قدر قدرت اقدس شهریاری روحنا فداه ایدالله دولته وادام الله شوکتہ. خجسته اوان بهجت ازدیاد راحت مسافرین و کثرت آسودگی عابرین و زائرین حضرت معصومه قم سلام الله علیها راهی ساخته و طریق در کمال نظم و امن پرداخته شد که به دعاگوئی دوام دولت ابدالتیام پردازند و خود را از رحمت و محنت راه مسافرت سابق فارغ سازند این لایحه در کیفیات و تکلیفات اشخاص به طریق دستورالعمل اعلان شد. اعلان راه جدید شوسه از مرکز دارالخلافه الی شهر قم مشتمل بر چند فصل است.

فصل اول

منزل اول

از طهران که حرکت کردند منزل اول کهریزک است که تا تهران چهار فرسنگ مسافت دارد و در بین راه همه‌جا آبادی است و اغلب مسافرین دیده و بصیرند.

۱- المآثر والآثار باب هفتم صفحه ۷۹ ۲- همان مأخذ، صفحه ۷۹

۳- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۲۹

منزل دوم

حسن آباد است که تا کهریزک چهار فرسنگ است بین راه همه جا آبادی و مزارع است.

منزل سیم

قلعه محمدعلیخان است که دامنه شمالی کوه کوی داغ واقع است در بین راه سه مکان آب شیرین حوالی راه یافت می شود این منزل نیز چهار فرسنگ است.

منزل چهارم

کوشک نصرت است که در دامنه جنوبی کوه کوی داغ واقع است و بین راه همه جا آبهای جاری خوشگوار دارد و کاروانسرای جدیدالبنامسمی به علی آباد منزلگاه است از هر ماکول مشروبی در آنجا موجود است و مسافت این منزل نیز چهار فرسنگ است.

منزل پنجم

منظریه است در دامنه جنوبی کوه معروف به کوه پل دلاک واقع است و تا کوشک نصرت چهار فرسنگ مسافت دارد بین راه در یک مکان آب شیرین گوارا دارد.

منزل ششم

مهمانخانه شهر قم است از منظریه به قم چهار فرسنگ است و بین راه سه مکان قهوه خانه احداث شده که در هریک چای و میوه جات به مقتضای هر فصلی موجود است.

فصل دوم

در باب کرایه و شرایط حرکت آلات حمل و نقل و کرایه آنها از قرار تفصیل است.*

محملهای بدون فنر

محملهای فنردار

درشکه - نرخ حمل برای هر نفر ۳۵ قران ترمطاس^۱ - نرخ حمل برای هر نفر ۲۵ قران
کالسکه - نرخ حمل برای هر نفر ۴۰ قران تریکا^۲ - نرخ حمل برای هر نفر ۱۵ قران
دلیجان - نرخ حمل برای هر نفر ۳۰ قران گاری - نرخ حمل برای هر نفر ۵ قران
آلات حمل و نقل کالسکه و درشکه و دلیجان و ترمطاس و تریکا و فورقان است. درشکه

*- در نسخه اصلی کلیه ارقام مربوط به کرایه به سیاق نوشته شده است که به عدد تبدیل گردید.

۱- تاراناس Tarantas وسیله حمل و نقل روسی

۲- تلیکا Tlika وسیله حمل و نقل روسی

و کالسکه و دلیجان محملهای فزودار هستند. درشکه دو نفر مسافر را حمل می‌کند، کالسکه چهار نفر، دلیجان هشت نفر، ترمطاس سه نفر را حمل می‌کند و مسقف است مسافر را از باران و آفتاب محفوظ می‌دارد. تریکا فتر و سقف ندارد سه نفر را حمل می‌کند. گاری که فورقان نیز گویند ده نفر را حمل می‌کند. باید دانست هریک از این محملها تا به اندازه گنجایش هریک از آنها مسافر حاضر نشود از منزل حرکت نخواهد کرد مگر اینکه کرایه تمام جاهای محمل را مسافرینی که حاضر شدند بدهند مثلاً درشکه حمل دو نفر مسافر می‌کند هرگاه یک نفر بخواهد با همان درشکه تنها حرکت کند و منتظر رفیق راه نشود باید کرایه دو جای درشکه را بدهد و قس علیهذا برای سایر محملها، هریک از مسافرینی که در محملهای فزودار می‌نشینند حق دارند که سه من به وزن تبریز* از ملزومات شخصی خود را مجاناً در آن محمل بگذارند اشخاصی که در محملهای بدون فتر نشسته‌اند حق پنج من تبریز حمل اشیاء را دارند. تکلیف مسافرین برای حرکت این است که بروند بیرون دروازه جدید حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام در کاروانسرای متعلق به راه شوسه که واقع در طرف چپ جاده است و در آنجا تمام کرایه محمل را تقیم بدهند و تذکره گرفته حرکت نمایند. در صورتی که مسافر نخواهد در یکی از این محملها اشیائی حمل کند میزان کرایه آن مطابق عدد نفوسی است که در آن محل حمل می‌شود مثلاً گاری که حامل ده نفر است یکصدوشصت من تبریز اشیاء را می‌تواند حمل کند و به این قاعده وزن هریک نفر آدمی شانزده من تبریز از برای حمل اشیاء منظور می‌شود. لیکن برای رفع بعضی محظورات اداره راه شسه ملتزم است که پس از اطلاع از طرف مسافر تذکره محملدارب خانه مسافر در هر نقطه که منزل داشته باشد حاضر نمایند در این صورت مبلغ پنج‌هزار دینار اضافه بر کرایه معمول برعهده مسافر است باید ادا نماید، علاوه بر کرایه قیمت ورقه تذکره یک‌هزار دینار است. شرایط حرکت از قم به طهران نیز مطابق از طهران به قم است.

فصل سیم

در سرعت مسافرت و شرایط توقف مهمانخانه‌ها سرعت سیر ساعتی یک فرسنگ‌ونیم است که تقریباً از هر مهمانخانه تا مهمانخانه دیگر دو ساعت‌ونیم زمان مسافرت می‌باشد مگر فورقان که حکم مسافرت مکاری را دارد که دو شب در راه خوابیده به قم می‌رود. در هر

*- هریک من تبریز معادل سه کیلوگرم می‌باشد.

مهمانخانه برای باز کردن و بستن اسب و رفع کسالت مسافر نیم ساعت فرجه و توقف خواهد بود توقف زیاده بر این موقوف بمیل مسافر است نرخ ماءکولات و ملزومات مهمانخانه‌هایی که به طهران نزدیک است تا قم بعینه نرخ طهران است به علاوه ربع قیمت و آنهاییکه به قم نزدیک‌ترند تا طهران به قیمت قم می‌باشد یک ربع بالا و در هر ماهی یک دفعه نرخ دارالخلافه طهران و شهر قم را معین کرده در دیوار مهمانخانه‌ها اعلانی مینویسند که مسافر لدی الورد از قیمت هر چیزی بصیر شده در وقت حرکت و ادای قیمت حاجت بمحاوره و گفتگو نباشد، نرخ کهریزک و حسن آباد و قلعه محمدعلیخان نرخ طهران است یک ربع بالا. کوشک نصرت و منظریه نرخ قم است یک ربع بالا. در هریک از این مهمانخانه‌ها جای خواب و می‌حتاج برای توقف شب از هر بابت موجود است کرایه هر خوابگاهی که عبارتست از منزل و رختخواب و سایر ملزومات اطاق در هر شبی دو هزار دینار می‌باشد اشخاصی که با مال و کالسکه و نوکر خود حرکت می‌نمایند و بخواهند در مهمانخانه‌ها منزل کنند باید کرایه مکان و اسب و کالسکه خود را علاوه بر مخارج معینه بدهند.

آخوری یکصد دینار و جای کالسکه روزی یک قران است گاریهای متفرقه که متعلق به راه نیستند و کرایه گرفته حمل بار می‌کنند هر گاری یک تومان حق مرور دادنی است و این وجه را مأمور مخصوصی که در علی‌آباد است اخذ نموده قبض خواهد داد که در منازل دیگر معترض نشوند هرگاه از علی‌آباد رد شده و قبض نگرفته باشد در سایر منازل مطالبه حق مرور بل چیزی علاوه‌تر خواهد شد همین که مسافر ورود به هریک از این مهمانخانه‌ها کرد پیشخدمت و خدمه مخصوص آن مهمانخانه با کمال احترام از او پذیرایی خواهند کرد و هرگونه می‌حتاج که لازم داشته باشد بمحض اظهار حاضر خواهند ساخت و مادام توقف دقیقه از دقایق خدمتگذاری را دریغ و فروگذار نخواهند نمود و در وقت حرکت مسافر میرزای مهمانخانه سیاهه مخارج مسافر را از روی صورت نرخ آن مهمانخانه نوشته به نظر او خواهد رسانید که وجهش را دریافت نماید.

هرگاه العیاذ بالله نسبت به مسافر از احدی از اجزای مهمانخانه یا مستحفظین یا مأمورین راه خلاف قاعده و حرمتی سرزند در هر مهمانخانه کتابچه مخصوصی مرسوم به کتابچه تظلم در اطاق روی میز موجود است که مسافر عرض شکایت و تظلم خود را در او می‌نگارد و مأمور مخصوصی که هر ماه یک دفعه یا دو دفعه برای تظلم و سرکشی راه مهمانخانه می‌گذرد مکلف است که آن کتابچه‌ها را مطالعه کرده هرکس که مورد شکایت واقع شده تنبیه و سیاست کامل نموده اخراج نماید.

فصل چهارم

اشخاصیکه در این مهمانخانه‌ها منزل خواهند کرد هرگاه از اسباب مهمانخانه‌ها چیزی بشکنند یا بسوزانند یا فاسد کنند از قبیل آب ریختن یا اقسام دیگر تضييع نمایند از عهده غرامت آن برآیند. مسافرینی که برای مسافرت در مهمانخانه‌ها نقطه محل حرکت حاضر میشوند هرگاه اسب حاضر نباشد باید انتظار ورود اسب را داشته باشند و اگر در همان ساعت اسب از راه برسد تا سه ساعت حق تعجیل در حرکت ندارند و در صورتی که اجزا و مباشرین راه قبل از سه ساعت که رفع خستگی اسب نشده باشد بخواهند بلافاصله اسب را به محملها ببندند تادیب و از شغلی که دارند خارج خواهند شد.

خاتمه

این کتابچه اعلان جاری خواهد بود تا آخر سنه بیچی‌ئیل و اول سنه تخاقوی‌ئیل* به ملاحظه امتحانی که در ظرف این مدت خواهد شد. هرگاه مصلحت ملت مقتضی تغییر و تصرفی باشد در هر یک از فصول کتابچه جدیدی طبع و اعلان خواهد شد.^۱ منازل جاده شوسه تهران به قم در ردیف بهترین بناهای دولتی به شمار می‌رفت. مدخل ورودی تمام مهمانخانه‌ها با کاشیکاریهای مرغوب و بعضاً چون مهمانخانه منظریه با نشان رسمی دولت تزئین شده بود.^۲ این جاده با تمام تأسیسات و وسایل مربوطه تا سال ۱۳۰۷ هـ - ق در اجاره میرزا علی اصغرخان امین‌السلطان قرار داشت نامبرده سالیانه مبلغ ۶۰۰ تومان اجاره به دولت پرداخت می‌کرد.^۳

همانگونه که در پیش ملاحظه گردید هر مسافر قبل از شروع سفر ملزم به اخذ تذکره یا پروانه عبور بود. این دسته اوراق تحت عنوان تذکره راه شوسه دولت علیه ایران با نشان شیر و خورشید در بالا و در سمت راست صفحه از بالا به پائین به ترتیب با کلمات مشخصه - نمره

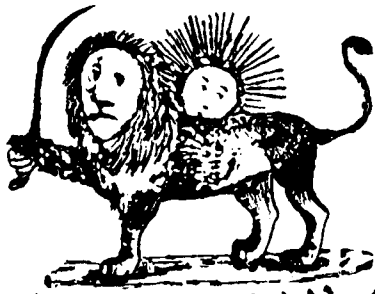
*- سالهای دوازده‌گانه ترکی که اسامی آنها عبارتند از - اودئیل (گاو) - پارس‌ئیل (پلنگ) - توشقان‌ئیل (خرگوش) - لوی‌ئیل (نهنگ) - ئیلان‌ئیل (مار) - یونت‌ئیل (اسب) - قوی‌ئیل (گوسفند) - پیچی‌ئیل (میمون) - ایت‌ئیل (سگ) - تنگوزئیل (خوک) - سیچقان‌ئیل (موش) تخاقوی‌ئیل (مرغ)

- ۱- مرکز پژوهشی اسناد روزنامه اطلاعات تاریخ چاپ پنج‌شنبه ۲۵ دی ماه ۱۳۵۴
- ۲- ایران و قضیه ایران جلد دوم صفحه ۳ و ۶
- ۳- همان مأخذ، صفحه ۶۲۹

- اسم - حرکت - مقصد - محمل - کرایه - تاریخ و در پائین سمت چپ صفحه مهر مخصوص هر جاده که پس از صدور تذکره بر آن نقش می‌بست دیده می‌شود.

که جهت ملاحظه خوانندگان یک نمونه گذرنامه داخلی مربوط به سال ۱۳۰۷ هـ - ق برابر ۱۲۶۸ ش با مشخصات مربوطه به نظر خواهد رسید پس از آنکه امتیاز راه شوسه تهران به جنوب در سال ۱۳۰۷ هجری قمری به یک ایرانی واگذار گردید. چندان طول نکشید که امتیازنامه دست به دست گشته و عاقبت در انحصار یک کمپانی انگلیسی قرار گرفت.

کمپانی مزبور نخست اقدام به تسطیح و شوسه راه از تهران به قم و دنباله آن تا سلطان‌آباد نمود و به موجب مفاد قراردادنامه امور مربوط به حمل و نقل جاده را در دست و آنگاه با توافق اداره کل پست ایران کلیه حمل و نقل پستی از تهران تا سلطان‌آباد را در ازاء پرداخت مبلغی در سال به انحصار خود درآورد و با تحویل گرفتن چاپارخانه‌های میان‌راهی (کههریزک - حسن‌آباد - علی‌آباد - منظریه) عملاً از اختیارات پست ایران در این راه خلع ید نمود.

تذکره نراره شوسه دولت علیہ پیران

نمود	۱
اسم	عبدالله بن ابی انوار و نیز کرد در
حکمت	در دروغ
عقد	۲
مهر	کلمه در طورا
کلمه	سهمی است که در ۱۸۵۰ در ۱۸۵۰
تاریخ	۱۳۰۲

فصل چهاردهم

امتیازات

عصر تاریک و منحوس سلسله قاجاریه به‌ویژه دوران سلطنت ناصرالدین و مظفرالدین شاه در تاریخ ملت ایران عصر ذلت و واگذاری منابع مالی و امتیازات کمرشکن به دولتهای بیگانه خاصه دو دولت استعمارگر روس و انگلیس است. کلیه امتیازاتی که از آنها سخن به میان خواهد آمد به مرور یکی پس از دیگری در قبال دریافت وجوه ناچیزی واگذار که آن هم جزء به عیاشی شاه و درباریان به کار دیگری گرفته نشد. عواقب زیان‌بار اینگونه امتیازات جز وابستگی اقتصادی و سیاسی کشور به دو دولت بیگانه نتیجه دیگری برای مردم ایران به ارمغان نیاورد.

چون بحث کلی و تجزیه و تحلیل در این زمینه از عهده نویسنده خارج است لازم به نظر می‌رسد که تنها به شرح پاره‌ای از فصول و مفاد هر امتیازنامه که رابطه مستقیم یا غیرمستقیم با امور پستی پیدا می‌کند پرداخته تا خوانندگان از نزدیک در جریان امر قرار گیرند.

امتیاز ساختن راه تهران به جنوب:

اندیشه ایجاد یک بزرگراه تجاری اقتصادی از تهران به سواحل خلیج فارس و در کنترل گرفتن کامل آن سالیان دراز مدنظر دولت انگلیس و یکی از شیرین‌ترین آرزوهای استعماری آن دولت محسوب می‌شد. با ازدیاد روزافزون نفوذ سیاسی و اقتصادی دولت انگلیس در ایران و کشورهای پیرامون خلیج فارس کمبود این مهم کاملاً محسوس، لذا آن دولت در صدد برآمد که در پی فرصت مناسب تلاش پی‌گیری برای مذاکره و کسب امتیاز مورد نظر با مقامات

ایرانی آغاز نماید. از طرفی دولت خود کم‌وبیش بدین مسئله توجه ولی خزانه خالی و در ماندگی مالی اتخاذ هرگونه تصمیم‌گیری را از مسئولین سلب، بدین ترتیب دولت در صدد برآمد که امتیاز ساختن راه تهران به جنوب را در اختیار انگلیسیها قرار دهد ولی تنها مانع موجود واکنش احتمالی دولت روسیه در کسب امتیاز متقابل بود. چه اگر این امتیاز مستقیماً به انگلیسیها واگذار می‌شد مشابه آن نیز توسط روسها تقاضا می‌گردید.

علیهذا در پی راه حل این مشکل و به انحراف کشاندن ذهن روسها ظاهراً این امتیاز به یحیی‌خان مشیرالدوله واگذار شد ولی پس از مدتی با انتقال آن به شخصیت‌های حقیقی و حقوقی انگلیسی دست به دست تا سرانجام به چنگ کمپانی انگلیسی لینچ افتاد که شرح مختصر ماقع از قرار زیر است.

در هفتم ربیع‌الثانی سال ۱۳۰۷ هـ - ق (برابر ۵ آذر ۱۲۶۸ ش. و ۲۶ نوامبر ۱۸۸۹ م) امتیاز کشیدن راه شوسه تهران به اهواز با شعبه‌ای از آن به اصفهان به یحیی‌خان مشیرالدوله واگذار می‌شود که نامبرده در مسیر زیر.

تهران - قم - سلطان‌آباد - بروجرد - خرم‌آباد - دزفول - شوشتر - خرمشهر.

اقدام به کشیدن خط شوسه اراپه‌رو نماید. تا آن تاریخ تنها راه ارتباطی به جنوب جاده چاپارروئی بود که از تهران آغاز و از طریق قم و اصفهان و شیراز تا بندر بوشهر ادامه می‌یافت. مسافت بین تهران تا بوشهر توسط کاروان چهل‌روزه بیموده می‌شد در صورتیکه طی طریق در جاده جدید دوازده روزه بیش‌بینی شده بود.

امتیازنامه مذکور شامل دوازده فصل می‌شد که فصل هشتم آن اختصاص به عبور و مرور پست دولتی ایران داشت که صاحب امتیاز ملزم به رعایت آن بود.

"فصل هشتم - خانه‌زاد متعهد است که حمل‌ونقل پست دولتی را در خط این راه به نصف نرخ برد و نیز چاکر دولتخواه متعهد است که در حمل‌ونقل مال‌التجاره‌ها یا کرایه تقدم و تأخر به اشخاص ندهد.^۱ و قس علیهذا ..."

مطابق قرار پیشین در چهاردهم جمادی‌الثانی سال ۱۳۰۷ هـ - ق مشیرالدوله امتیاز مکتسبه را به یک عده سرمایه‌دار انگلیسی واگذار می‌کند. سرمایه‌داران مذکور شرکتی به نام "کمپانی راه شوسه" تشکیل می‌دهند، سپس در ژانویه سال ۱۸۹۰ (برابر ۱۲۶۸ ش. و ۱۳۰۸ هـ - ق) آلفرد لمیر Alfred Lemaire نامی به نمایندگی از کمپانی امتیازنامه را برای مدت

شصت سال به بانک شاهنشاهی واگذار می‌نماید. بانک راه تهران تا قم را در سال ۱۸۹۱ (برابر ۱۲۷۰ ش. و ۱۳۰۹ هـ - ق) تکمیل و عوارض جدیدی را با کسب مجوز از دولت جهت عبور از سطح جاده تعیین نمود که از هر وسیله نقلیه اعم از گاری، کالسکه، دلیجان مبلغ ۱۰ قران و از هر چهارپا ۲ شاهی حق راهداری برای عبور دریافت نماید که این مبلغ با رعایت فصل هشتم امتیازنامه برای حق‌العبور وسایل نقلیه پست ایران به ترتیب به مبلغ ۵ قران و ۱ شاهی تنزل پیدا می‌کرد.

در دسامبر سال ۱۸۹۸ م (برابر آذر ۱۲۷۷ ش. و رجب ۱۳۱۴ هـ - ق) حق احداث و تأسیس جاده تا اصفهان به بانک واگذار گردید. از سال ۱۹۰۲ م (برابر ۱۲۸۱ ش. و ۱۳۱۹ هـ - ق) بانک استقراضی روس مصرانه تقاضای کسب امتیاز اخیر را از بانک شاهی نمود تا در صورت امکان خط سیر جاده تجاری خود را از شمال به جنوب امتداد تا در صورت امکان تجاری روسی به بازارهای جدیدی دسترسی پیدا کنند از طرفی جهت پیشگیری از عواقب زیانبار این امر بانک در سال ۱۹۰۲ م (برابر ۱۲۸۱ ش. و ۱۳۱۸ هـ - ق) امتیاز مذکور را به کمپانی برادران لینچ انگلیسی Lynch Brothers Company واگذار کرد. کمپانی با استفاده از کمکهای مالی دولت انگلیس که بی‌دریغ در اختیار آن گذارده شد شرکتی موسوم به (شرکت راه و حمل‌ونقل ایران) Persian Road and Transport Company با سرمایه صد هزار لیره انگلیسی تأسیس و در سال ۱۹۰۳ م اقدام به بازسازی جاده از تهران تا قم و احداث جاده‌ای از قم به سلطان‌آباد نمود. جاده شوسه قم به سلطان‌آباد در ۲۸ دسامبر سال ۱۹۰۶ م (برابر ۷ دی ۱۲۸۵ ش. و شوال ۱۳۲۴ هـ - ق) تکمیل و آماده بهره‌برداری گردید. عوارض راهداری در این جاده برای هر وسیله نقلیه اعم از گاری، درشکه، کالسکه و دلیجان مبلغ ۱۰ قران و برای چهارپایان ۱۵ شاهی تعیین که قاعدتاً برای حمل‌ونقل پست به نصف قیمت تقلیل پیدا می‌کرد. عوارض وضع شده از طرف دولت ایران مجاز تشخیص داده شد.

کمپانی در سال ۱۹۰۸ م (برابر ۱۲۸۷ ش. و ۱۳۲۶ هـ - ق) در ازای پرداخت مبلغ هفت هزار تومان سالیانه حق انحصاری حمل‌ونقل بین تهران تا سلطان‌آباد را با توافق اداره کل پست ایران^۱ برای مدت ۵ سال کسب^۲ و بدین ترتیب امتیاز اجاره‌دار ایرانی را در این قسمت از جاده لغو نمود. ما هیچگونه اطلاع از چگونگی مفاد قرارداد تنظیمی بین کمپانی و دولت

۱- استناد به کتاب تاریخ اقتصادی ایران از سال ۱۲۱۵ هـ - ق تا ۱۲۳۲، صفحه ۳۰۵

۲- ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحمایگی صفحه ۴۳

نحوه صحه اداره پست بر آن در دست نداریم همینقدر می دانیم که تا تاریخ اخیر امتیاز حمل و نقل مسافر و محمولات پستی در دست حاجی مشهدی محمدآقا نامی از اهالی تبریز قرار^۱ داشت و ایستگاههای پستی این راه از بهترین چاپارخانه‌ها محسوب و جملگی دارای اطاقهای مرتب و آراسته برای توقف و استراحت مسافریین بود و به علت ازدیاد رفت و آمد مردم از این جاده در هریک از ایستگاههای آن هشت رأس اسب چاپاری آماده برای خدمت بسته بودند. حاجی مشهدی محمدآقا علاوه بر داشتن امتیاز حمل و نقل این جاده کلیه ارتباطات پستی با جنوب (اصفهان و شیراز) و غرب (همدان و کرمانشاه) و کرمان را فراهم می کرد.^۲ منابع موجود مؤید این است که امر مربوط به حمل و نقل در جاده تهران به قم و سلطان آباد را علاوه بر شرکت حمل و نقل لینچ و اداره پست ایران تشکیلات کارفرمائی دیگری بنام جمشید انجام می داد.

با پایان گرفتن حق انحصاری حمل و نقل پنج ساله کمپانی لینچ در سال ۱۹۱۳ م. اداره پست بدواً تصمیم گرفت کار حمل و نقل را مجدداً به عهده کمپانی واگذار نماید، بدین لحاظ تعرفه جدیدی جهت عبور و مرور وسائل نقلیه تنظیم و از تاریخ ۲۱ آوریل سال ۱۹۱۳ میلادی (برابر ۱ اردیبهشت ۱۲۹۲ ش و ۱۳ جمادی الاول ۱۳۳۱ هـ. ق) به مدت ۴۱ روز به شرح زیر و مندرجات تنظیمی جدول شماره ۱ به مرحله اجراء درآورد.

طهران اول ثوراودنیل ۱۳۳۱

چون اداره پست از اول ماه ژوئن ۱۹۱۳ میلادی (۱۱ جوزای اودنیل) سرویس خود را که راجع به حمل و نقل مسافرین و مال التجاره در راه طهران الی قم و عراق است موقوف خواهد کرد و مراقبت تأسیس و نگاهداری این سرویس را به کمپانی لینچ واگذار خواهد نمود. برای اینکه خسارت عمده بار نیاورد خود را مجبور می بیند که از تاریخ امروز شروع به کار کرده متدرجاً از عده اسبهای خود که در منازل راه مذکور هستند بکاهد و از آنجائی که در این صورت اداره پست به تنهایی حمل و نقل مرتب تمام مسافرین و مال التجاره را در این راه نمی تواند بعهده بگیرد رأیش بر این قرار گرفته است که حق امتیاز تجارت عرابه رانی را که سابقاً ده تومان تعیین شده بود موافق فهرست ذیل تبدیل و کسر نماید. این نرخهای جدید قسمی حساب شده است که تجارت گاری و عرابه و درشکه رانی توسط اشخاص مختلفه را تا تاریخ

۳۱ مه ترغیب و تشجیع نماید.^۱

چنین به نظر می‌رسد وضع و اجرای تعرفه مذکور در مدت زمان تعیین شده نتیجه مطلوب برای اداره کل پست دربر نداشت چه اینکه پس از انقضای آن مدت قرارداد دیگری در همان سال بین شرکتهای زیر:

۱- شرکت حمل و نقل ایران با مسئولیت محدود (برادران لینچ)

۲- اداره پست ایران

۳- تشکیلات کارفرمایی تعویض کالسکه‌های پستی بنام جمشید قراردادی منعقد گردید بدین معنی که شرکت حمل و نقل ایران حق انحصار خود را به مدت ۵ سال به اداره پست واگذار نمود. علاوه بر این اداره پست حقوق مربوط به تشکیلات تعویض کالسکه‌های پستی را به مدت ۵ سال اجاره کرد.^۱ بدین ترتیب کلیه امور مربوط به حمل و نقل در اختیار پست قرار و بهره‌برداری جدید براساس تعرفه جدید پیشنهادی پست ایران از تاریخ ۱ ژوئیه سال ۱۹۱۳ میلادی (برابر ۱۰ تیر ۱۲۹۲ ش. و ۲۶ رجب ۱۳۳۱ هـ - ق) به شرح مندرجات تنظیمی جدول شماره ۲ به مرحله اجراء درآمد.

با اقدامات پی‌گیر بعدی کمپانی لینچ کوشید تا مطابق فصول امتیازنامه دنباله جاده را از سلطان‌آباد به اهواز ادامه و به راه آبی خود که در سال ۱۸۸۸ میلادی (برابر ۱۲۶۷ ش. و ۱۳۰۶ هـ - ق) در رودخانه کارون از خرمشهر تا شوشتر دایر کرده بود ارتباط دهد. همچنین شرکت یک راه ۴۳۰ کیلومتری موسوم به لینچ را بین اصفهان و اهواز از طریق بختیاری دایر کرد^۲ که از حد مالرو تجاوز نکرده و بدین خاطر نزدیک به هزار رأس قاطر در این جاده فراهم^۳ و کلیه امور حمل و نقل را در این قسمت به خود اختصاص داد. بدین ترتیب ارتباط بین پستخانه‌های انگلیسی مستقر در جنوب به سهولت تا مرکز کشور تأمین گردید.

مسیر راه تهران به جنوب تا اهواز ادامه و در آنجا به راه آبی کمپانی برای حمل و نقل آبی در کارون سفلی سه کشتی بخار همراه با هفت بلم و در کارون علیا یک کشتی بخار مسافری بنام شوشان^۴ شناور و سه شعبه نمایندگی در شهرهای اهواز، شوشتر و دزفول تأسیس که از آن طریق امور حمل و نقل را تا مرکز ایران اداره می‌کرد.

۱- ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحماگی صفحه ۴۳

۲- انگلیسیها در میان ایرانیان صفحه ۱۲۳ ۳- سفرنامه ویلسون صفحه ۵۱

۴- گنج شایگان صفحه ۵۴ و ۵۵ و ۵۶

منابع مستند از انتشار ترازنامه‌های مختلف سالیانه کمپانی لینچ نامبرده‌اند که جملگی گواه بر رشد و رونق مالی آن شرکت در سنوات متوالی است که با مراجعه به سه ترازنامه چنین دستگیر می‌شود که تعداد بسته‌های حمل شده بین اهواز و اصفهان (در سال ۱۹۰۴ میلادی برابر ۱۲۸۳ ش) ۱۲ هزار و در سال (۱۹۱۰ م برابر ۱۲۸۹ ش) ۲۴ هزار و در سال (۱۹۱۲ برابر ۱۲۹۱ ش) به ۲۹ هزار بسته بالغ گردید.^۱

بی‌خبری زمامداران وقت و فارغ بودن دولتیان و دولتمردان قاجار از آنچه که در مملکت می‌گذشت باعث شد که بیگانگان به مرور دستگاه عریض و طویل اقتصادی خود را در ایران گسترش و نتیجتاً در مدت کوتاهی کلیه طرق درآمد کشور را به خود اختصاص دهند. این قبیل فعالیت‌های راهزنانه و نامشروع خارجیان در تمام زمینه‌های اقتصادی مملکت به وضوح مشاهده همچنانکه برای کمپانی لینچ در مدت بیست سال مصداق عمل پیدا می‌کند.

با پایان گرفتن جنگ جهانی اول و بروز اختلاف بین دولت و کمپانی لینچ مبنی بر عدم رعایت پاره‌ای از مفاد امتیازنامه، دولت ایران از سال ۱۳۰۰ ش برابر ۱۳۴۰ هـ - ق امتیاز مذکور را رسماً ملغی شده اعلام و خود رسماً امور راهداری و حمل‌ونقل در این جاده را برعهده گرفت.

جدول شماره ۱

تعرفه نرخ حق امتیاز

تجارت عرابه رانی که از تاریخ اول ثور تا عصر دهم جوزای اودئیل مجری خواهد بود

(۲۱ آوریل تا ۳۱ مه ۱۹۱۳)

ملاحظات	میزان نرخ ساتیم قران	عده فرسخها	از طهران الی	جنس ناقل	نوع تجارت	
اولاً - در صورتیکه کالسکه یا	۲۴	-	۲۴	قم	کالسکه دو اسبه	۱
درشکه سه اسب یا چهار اسب	۴۲	-	۴۸	عراق	کالسکه دو اسبه	۲
داشته باشد ربع یا نصف این	۱۸	-	۲۴	قم	درشکه دو اسبه	۳
حقوق افزوده می شود.	۳۰	-	۴۸	عراق	درشکه دو اسبه	۴
ثانیاً - همین حقوق در استقامت	۴۲	-	۲۴	قم	گاری یا عرابه چهاراسبه	۵
معکوس نیز مجری است.	۷۲	-	۴۸	عراق	گاری یا عرابه چهاراسبه	۶
ثالثاً - حقوق اشیاء راه قم الی عراق	۱۲	-	۲۴	قم	عرابه یک اسبه	۷
این قسم بدست بیاید که میزان	۱۸	-	۴۸	عراق	عرابه یک اسبه	۸
حقوق طهران الی قم از حقوق	۱۸	-	۲۴	قم	عرابه دو اسبه	۹
تهران الی عراق راجع به هر	۳۰	-	۴۸	عراق	عرابه دو اسبه	۱۰
دستگاهی که هست کسر شود						

حقوق امتیاز نواقلی که یک قسمت از راه را فقط طی می نمایند از قرار ذیل حساب خواهند شد

از قم الی عراق یا بالعکس

کالسکه دو اسبه فرسخی ۱۵ شاهی
درشکه دو اسبه فرسخی ۱۰ شاهی
گاری یا عرابه چهار اسبه فرسخی ۲۵ شاهی
عرابه یک اسبه فرسخی ۵ شاهی
عرابه دو اسبه فرسخی ۱۰ شاهی

از طهران الی قم یا بالعکس

کالسکه دو اسبه فرسخی ۱ قران
درشکه دو اسبه فرسخی ۱۵ شاهی
گاری یا عرابه چهار اسبه فرسخی ۳۵ شاهی
عرابه یک اسبه فرسخی ۱۰ شاهی
عرابه دو اسبه فرسخی ۱۵ شاهی

گاریها و عرابه هائی که حامل مسافین هستند گذشته از حقوق مذکوره مبلغ پنج قران حق اضافی هریک از مسافین و برای هر ۲۴ فرسخ مسافت مطوی به آنها تعلق می گیرد.

جدول شماره ۲

راه طهران به قم و سلطان آباد
تعرفه نرخ حق امتیاز حمل و نقل عرابه رانی
که از تاریخ دهم سرطان اودئیل (اول ژوئیه ۱۹۱۳) مجری است

جنس ناقل	از طهران الی	عده فرسخ‌ها	میزان نرخ قران	حق اضافه که از هر یک نفر مسافر در هر یک فرسخ مسافت مطوی دریافت می‌شود.	ملاحظات
۱	کالسکه یا درشکه یا کوپه یا لاندو یا سایر نواقل مثل آنها	قم	۲۴	۱۰۰	اولاً - همین نرخها در استقامت معکوس هم دریافت می‌شود.
۲	ایضاً گاری یا عرابه چهار اسبه	عراق	۴۸	۲۰۰	ثانیاً - میزان حقوق خط قم به عراق به این قسم بدست می‌آید که میزان حقوق طهران الی قم از
۳	ایضاً گاری یا عرابه دو اسبه	قم	۲۴	۲۵	۰/۵۰
۴	ایضاً گاری یا عرابه دو اسبه	عراق	۴۸	۵۰	۰/۵۰
۵	ایضاً اتومبیل بارکشی (کامیون اتوموبیل)	قم	۲۴	۱۵	۰/۵۰
۶	ایضاً اتومبیل سواری ایضاً	عراق	۴۸	۳۰	۰/۵۰
		قم	۲۴	۲۰	۰/۵۰
		عراق	۴۸	۴۰	۰/۵۰
		قم	۲۴	۵۰	۱ قران
		عراق	۴۸	۱۰۰	۱ قران
		قم	۲۴	۱۰۰	۲ قران
		عراق	۴۸	۲۰۰	۲ قران

حقوق امتیاز نواقلی که فقط یک قسمت از راه را طی می نمایند از قرار ذیل حساب خواهند شد
از طهران الی قم یا بالعکس و از قم الی عراق یا بالعکس

- ۱- کالسکه درشکه کوبه لاندو و یا سایر نواقل مثل آن فرسخی ۴ قران
 - ۲- گاری یا عرابه چهار اسبه فرسخی ۱ قران و ۵ شاهی
 - ۳- عرابه یک اسبه فرسخی ۱۵ شاهی
 - ۴- گاری یا عرابه دو اسبه فرسخی ۱ قران
 - ۵- اتومبیل بارکشی فرسخی ۲ قران و ۵ شاهی
 - ۶- اتومبیل سواری فرسخی ۴ قران و ۱۰ شاهی
- تبصره:** اولاً نواقلی که خالی مسافرت می کند فقط نصف حقوق مذکوره در فوق از آنها دریافت میشود.

ثانیاً از اشخاصی که با دستگاه شخصی خود در این راه مسافرت می کنند خواهش میشود که قبل از حرکتشان برباست کل پست اطلاع بدهند تا اینکه گفتگوئی بین آنها و اداره چاپارخانه رخ ندهد.

طهران بتاريخ ۱۰ سرطان اودئیل سنه ۱۳۳۱، مطابق اول ژوئیه سنه ۱۹۱۳
وزیر فواید عامه و پست و تلگراف
مستشارالدوله
رئیس کل پست
کامیل ملیتر

امتیاز تأسیس کمپانی بیمه و حمل و نقل:

با تأسیس و فعالیت پستخانه نوین از سال ۱۲۹۲ تا پایان سال ۱۳۰۷ هـ - ق ما هیچگونه اطلاع از کلمه بیمه و چگونگی کاربرد آن در اداره پست و سایر مؤسسات دولتی در دست نداریم ولی همینقدر می دانیم که این امر از سالها پیش در اروپا رایج و در برخی ادارات دولتی آن دیار خصوصاً ادارات پست به کار گرفته می شد. و اما شروع مذاکره در این زمینه از اواخر سال ۱۳۰۷ آغاز که سرانجام پس از مدتها گفتگو در دسامبر ۱۸۹۱ م (برابر ۱۲۷۰ ش و ۱۳۰۸ هـ - ق) به نتیجه رسید و امتیاز تأسیس شرکت بیمه و حمل و نقل از جانب ناصرالدین شاه به یک اقتصاددان روسی بنام لازارپولیاکف^۱ واگذار شد. در مقدمه امتیازنامه هدف از

واگذاری آن را فراهم آوردن تسهیلات در امر تجارت و پیش‌گیری از مخاطرات احتمالی در امر ارسال مرسولات و غیره ذکر که متن آن به شرح زیر است.

«چون همواره منظور نظر همیون ترتیب اسباب آسودگی و امنیت و تهیه شرایط ضمانت آسایش راحت و بناهای خیر و اصلاحات مفیده به جهت آحاد و افراد رعایای خود و حفظ آنها را از آفات و بلیات وارده از حریق و خسارات زراعتی که به واسطه تگرگ حاصل شوند و یا مرگ و میردواب و چهارپایان در شهر و قصبات و قراء محروسه ایران و نیز چون همیشه مترصد و مصمم آن بوده و هستیم که به هریک از رعایای خود حتی آنهایی که نه دارای ملک و نه مایه بضاعت هستند بخواهند در صورت عارضه بدنی و عجز از کار از گذران مالیه و معاش آتیه خود اطمینان حاصل کنند وسیله که ضمانت فقرات مزبوره را نماید تدارک فرمائید همچنین محض تسهیل حفظ لوازم تجارت در داخله و یا داخله و خارجه از هر قسم خسارات و مخاطرات که در حمل و نقل و ارسال مرسول و یا در محل و انبار بر مال التجاره وارد می‌شوند، لازم و متحتم شمردی که یک‌اداره بیمه و حمل و نقل در ممالک خود تأسیس و برقرار فرمائیم. علیهذا نظر به همین مقصود به موجب امتیازنامه حاضر به لازاریولیاکف عضو حالیه شورای دولتی و رئیس اداره شرکت مروج تجارت و صنعت در ایران امتیاز مخصوصی مرحمت می‌فرمائیم که برای اجرائیات مقاصد سابق‌الذکر در ممالک ما اداره بیمه و حمل و نقل احداث نمایند که موافق شروط مفصل‌الذکر معمول و مجری بدارد.»^۱

مطابق قرارداد تنظیمی اداره مرکزی بیمه در تهران مستقر و شعبات مربوطه در برخی شهرهای مهم دایر می‌شد. اعتبار این امتیاز از تاریخ تنظیم آن به مدت ۷۵ سال نهایتاً در قبال ۱۰۰۰ تومان سالیانه افزایش می‌یافت. عملکرد کمپانی بیمه حوزه پست ایران را شامل و در انحصار خود می‌گرفت علاوه بر این فعالیت کمپانی بیمه شامل عمر نیز می‌شد که شق مذکور به عللی در سال ۱۹۰۴ م از امتیازنامه حذف گردید.^۲

کار کمپانی بیمه و صاحب امتیاز روسی آن به علت عدم آشنائی مردم از چگونگی فعالیت بیمه در ایران پیشرفت چندانی نکرد ولی از نقطه نظر آشنائی و ارتباط بعدی مسئولین با این امر بسیار مفید واقع شد تا آنجا که طریق عمل و کاربرد آن بعدها در پستخانه معمول و به مرحله اجراء درآمد.

امتیاز ساختن راه انزلی به قزوین:

کسب امتیاز و تأسیس جاده شوسه بندر انزلی به قزوین و ادامه آن تا تهران سالها مد نظر دولت روسیه و آن دولت مترصد فرصت مناسبی برای گرفتن امتیاز مورد نظر بود. از طرفی دولت نیز تمایل خود را مبنی بر تأسیس یک کمپانی متشکل از سرمایه‌داران ایرانی و روسی به روسها اعلام که سرانجام پس از یک سلسله مذاکرات بین دولت و سفارت روسیه در تهران قرار بر این گرفت یک کمپانی مختلط روسی - ایرانی متفقاً آغاز به کار و اقدام به احداث جاده شوسه به عرض سه متر از بندر انزلی تا قزوین نماید. بدین منظور در تاریخ چهارم ذی‌القعده سال ۱۳۱۰ هـ - ق (برابر شانزدهم تیرماه ۱۲۷۲ ش و هفتم ژوئیه ۱۸۹۳ م) قراردادی بین میرزا علی‌اصغرخان امین‌السلطان صدر اعظم ایران از یک طرف و میرزا علی‌خان امین‌الدوله وزیر پست و محمدباقرخان سعدالسلطنه* و بیگلربیگی** و کمپانی بیمه و حمل‌ونقل به مدیریت آناتولی نیکلای ویچ بستلمان از طرف دیگر برای دایر کردن راه شوسه اراپه‌رو از انزلی به قزوین به مدت ۹۹ سال منعقد گردید.^۱ تأسیس کمپانی مذکور و تشکیل اعضای ایرانی آن با در نظر گرفتن مشاغل و حرفه آنان ظاهراً حساب شده به نظر ولی با دقت در عمق مطلب چنین دستگیر خواهد شد که عامل اصلی سازنده راه همان کمپانی بیمه و حمل‌ونقل بود و بقیه اعضا تنها در منافع جزئی سهامی ولی نقش صدر اعظم در آن میان به عنوان رابط بی‌نصیب از مزایا نبود.

امتیاز ساختن راه قزوین به تهران:

در خلال مدتی که روسها جاده انزلی به قزوین را در دست ساختمان داشتند مذاکرات مفصلی بین آنان با مقامات ایرانی برای کسب امتیاز و ادامه جاده از قزوین به تهران و همدان انجام به طوریکه تا پیش از اتمام جاده انزلی به قزوین روسها امتیاز راه‌اندازی دو قسمت اخیر را مطابق شرایط امتیازنامه جاده انزلی به قزوین به دست آوردند. قرارداد احداث جاده شوسه قزوین به تهران شامل چهار فصل است که در تاریخ چهاردهم رجب سال ۱۳۱۳ هـ - ق (برابر ۱۲۷۵ ش و ۱۸۹۶ م) به امضای صدراعظم و سعدالسلطنه از یک طرف و آناتولی نیکلای ویچ بستلمان از طرف دیگر رسید که مقدمه آن به شرح زیر است:

*- حکمران قزوین و اجاره‌دار چاپار و جاده شوسه تهران به قزوین

۱- عصر بی‌خبری صفحه ۳۵۳ و ۳۵۴

** - فتح‌الله اکبر (سردار منصور)

«جناب مستطاب اشرف امجد صدراعظم با اجازه ملوکانه همایون راه قزوین الی طهران را مطابق شرایط امتیازنامهچه قزوین و انزلی بکمپانی راه انزلی و قزوین واگذار می‌فرمایند. سعدالسلطنه باید تمام ستاسیونهای* راه را تحویل کمپانی راه انزلی و قزوین بدهد ولی چاپار پست کمافی السابق درید تصرف خود او خواهد بود و همچنین سعدالسلطنه باید تمام کالسکه و غیر آنرا به کمپانی تحویل داده و قیمت آنها را که دو نفر نماینده طرفین با حضور مأمور سفارت روس تعیین می‌کنند بگیرد. کمپانی باید راه را طوری بسازد که کالسکه فندار بتواند در هر ساعت دو فرسخ طی مسافت نماید. کمپانی موظف است که از سهام کمپانی ۷۵۰ سهم به صدر اعظم و ۳۰۰ سهم به سعدالسلطنه بدهد.»^۱

جاده شوسه انزلی به تهران در سال ۱۳۱۶ هـ - ق برابر ۱۲۷۸ ش. تکمیل^۲ و کمپانی عوارض زیر را در دو مرحله برای عبور از سطح آن تعیین نمود.^۳

الف - عوارض عبور از انزلی به رشت

۱- درشکه و کالسکه چهار اسبه	۱۰ قران
۲- درشکه دو اسبه	۴ قران
۳- شتر و اسب و قاطر	۱ قران

ب - عوارض عبور از رشت به تهران

۱- درشکه و کالسکه چهار اسبه	۵۹/۵۰ قران
۲- درشکه دو اسبه	۱۳ قران
۳- گاری چهار اسبه	۷۰/۵۵ قران
۴- شتر و اسب و قاطر	۴/۵۵ قران
۵- خر	۲/۷۰ قران

جاده انزلی به تهران از لحاظ ساخت در سطح عالی قرار داشت روسها در مسیر این جاده اقدام به ساختن ۲۰ ایستگاه میان‌راهی همراه با اصطبل تعویض اسب نموده که من حیث‌المجموع از ابتدا تا انتهای جاده اسبها بیست بار عوض می‌شدند. از ابتدای راه‌اندازی این

۱- عصر بی‌خبری صفحه ۳۵۵

۳- گنج شایگان صفحه ۴۸

*- ایستگاههای چاپاری

۲- تاریخ اقتصادی ایران صفحه ۲۹۸

جاده کمپانی راه رأساً خدمات مربوط به حمل و نقل پستی و مسافر را تقبل نکرد، بلکه ایستگاهها را یکجا به اجاره واگذار نمود. نخست برادران باقراف و بعدها شرکت ایرانی بهمین بهرام امتیاز حمل و نقل را بدست آورد. شرایط و مدت مسافرت از انزلی به تهران از قرار زیر بود:

الف - انزلی به رشت

- ۱- وسیله نقلیه - درشکه
- ۲- مدت زمان - ۳ ساعت
- ۳- کرایه مسیر - ۵۰ تا ۶۰ قران

ب - رشت به تهران

در این مسیر کالسکه‌های پستی با تعویض اسب وجود داشت. مسافت مورد نظر در مدت ۲ تا ۳ روز طی و کرایه آن برای یک کالسکه ۴ اسبه با گنجایش چهار نفر و حمل ۳۲ کیلو بار اضافی از رشت به تهران ۶۱۳/۳۰ قران بود که مبلغ ۳۵۶/۶۰ قران آن مربوط به کرایه رشت تا قزوین می‌شد. در هر صورت منابع مستند از یک حرکت عمومی و واکنش خشم‌آلود مردم رشت بر علیه کارگزاران کمپانی پس از تعیین نرخ راهداری یاد کرده‌اند، ماجرا از آنجا آغاز می‌شود که در تاریخ ۱۲ ماه شوال سال ۱۳۱۶ اعلانی مبنی بر تعیین نرخ جدید متضمن تعرفه عوارض راهداری از طرف گلینوسکی مهندس راه شوسه انزلی به قزوین بر در و دیوار کوچه‌ها و بازار رشت نصب و بدین وسیله کمپانی عبور و مرور وسائل نقلیه از سطح جاده را منوط به پرداخت عوارض ورود و خروج در دو محل یکی بنام 'بوسار' و دیگری در محلی بنام 'پاختیونوف'* اعلام می‌دارد. از طرفی به هنگام افتتاح این راه کنسول روسیه به اتفاق جمعی از روسها و مهندسین مربوطه و حاکم شهر با تشریفات ویژه‌ای که عبارت از نصب عکس امپراتور روسیه و برافراشتن پرچمهای روسی و پاشیدن آب مقدس به راهدارخانه باشد، جاده انزلی به تهران را به آیین عیسویت تقدیس و مفتوح می‌نماید که این عمل در واقع به منزله نقض حاکمیت حقوقی و از دیدگاه سیاسی دلیل بر بی‌اعتباری دولت قاجار بود. عمل مذکور آنچنان بر مردم مسلمان رشت گران آمد که جمعیت انبوهی از آنان به راهنمایی علماء، خاصه حاجی شریعتمدار رشتی به راهدارخانه پاختیونوف هجوم برده و با ضرب و جرح مهندس و

*- محل مذکور بنام کنسول روس در رشت نام‌گذاری شده بود.

رئیس خارجی راه در و پنجره‌های ساختمان مذکور را به آتش کشیده و آن بنا را منهدم می‌نمایند. چنین حرکتی که نشانگر فریاد اعتراض مردم بر علیه طبقه حاکمه فاسد و اربابان بیگانه آنان باشد هر از چندگاهی از مردم بروز و به مثابه زنگ خطری بود که لرزه بر اندام حکومتیان می‌انداخت.

امتیاز ساختن راه قزوین به همدان:

«محض استدعای کمپانی راه انزلی و قزوین که در نظر مراحم اثر ملوکانه اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی مطبوع افتاد اجازه امتداد آن راه از قزوین تا همدان به کمپانی مذکور مرحمت و مبذول می‌شود که در باب ساختن و دایر نمودن این خط نیز شرایطی که در امتیازنامهچه راه انزلی و قزوین مذکور است مجری گردد و موعد آغاز کارهای این راه از روز انقضای مدت ختم تشکیل راه انزلی و قزوین محسوب خواهد شد الی مدت سه سال^۱ تحریر فی ۱۴ شهر رجب ۱۳۱۳ محل مهر صدراعظم، ملاحظه شد صحیح است ۱۳۱۳.»

جاده شوسه قزوین به همدان در سال ۱۹۰۷ میلادی برابر ۱۲۸۶ ش و ۱۳۲۵ هـ - ق به

اتمام رسید و کمپانی عوارض عبور از سطح آن را به شرح زیر تعیین نمود.

۱- کالسکه چهار اسبه	۳۵/۷۰	قران
۲- درشکه دو اسبه	۱۷	قران
۳- گاری چهار اسبه	۸	قران
۴- اسب - قاطر - شتر	۳/۴۰	قران
۵- الاغ - گاو	۱/۹۰	قران

در مسیر جاده قزوین به همدان کالسکه‌های پستی با تعویض اسب وجود داشت که

شرایط و مدت مسافرت از آن مسیر به قرار زیر بود.

۱- وسیله نقلیه - کالسکه پوشیده

۲- مدت زمان - ۲ روز

۳- کرایه مسیر ۴۴۳ قران

مبلغ مذکور برای کالسکه‌های باز به میزان ۴۱۳ قران تعیین شده بود.

امتیاز ساختن راه شوسه تبریز به قزوین:

پس از آنکه دولت روسیه موفق به کسب امتیاز راه انزلی به تهران و قزوین به همدان از دولت ایران گردید. مترصد فرصت مناسبی برای اخذ امتیاز احداث راه شوسه تبریز به قزوین بود چنین فرصتی تا سال ۱۳۱۹ هـ - ق برابر ۱۲۸۱ ش. به دست نیامد لیکن در این سال شاه و درباریان عازم سفر اروپا ولی تنها مانع آنان خزانه خالی دولت بود در چنین شرایطی روسها تمایل خود را به دادن قرضه منوط به کسب امتیاز جاده شوسه تبریز به قزوین اعلام که سرانجام پس از مدتها مذاکره قراردادی بین دولت ایران و بانک استقراضی روسیه در ماه ذیحجه سال ۱۳۱۹ تنظیم و به موجب آن احداث جاده شوسه تبریز به قزوین به مدت ۹۹ سال در اختیار بانک قرار گرفت در همین سال روسها موفق به کسب امتیاز ادامه راه از تبریز به جلفا شدند و بدین ترتیب امتیاز حمل و نقل از سرحد مرزی جلفا تا تهران کلاً در دست آنان افتاد. قرارداد مذکور در دوازده فصل تنظیم که در مقدمه آن هدف از سپردن امتیاز چنین ذکر گردید.

«دولت علیه ایران لازم دانسته که پایتخت خود که طهران است متصل نماید به یکی از منزلهای سرحدی از راههای آهنی دولت علیه روسیه به توسط راههای ارباره و به جهت این مقصود امتیاز امتداد این راه ارباره و از سرحد روسیه از راه تبریز الی قزوین به بانک استقراضی داده شد و ...»

شق دوم از مفاد فصل دوازدهم این قرارداد مربوط به حمل و نقل پست ایران و الزام صاحب امتیاز به رعایت از آن می باشد که به شرح زیر است.

«حق العبور و حق گذاشت و برداشت مال التجاره را در این راه متعلق به بانک به جهت کالسکه و گاری و بارکشی و مال التجاره و سایر مسافر، بانک مقرر خواهد داشت و تعهد می کند از پست دولت علیه ایران نصف معمول سایر دریافت دارد.»^۱

هدف و انگیزه واگذاری پی در پی امتیاز به بیگانگان با هیچ دلیل و منطق خاصی قابل توجیه نبوده زیرا کلیه امتیازات کسب شده توسط بیگانگان در ازای اخذ رشوه صورت و از طرف دیگر تمامی وجوهات حاصله از آنها به جیب گشاد شاه و درباریان سرازیر و صرف عیاشی آنان می شد. این مطلب دقیقاً در واگذاری امتیاز جاده شوسه قزوین - تهران به روسها مصداق عمل پیدا و همانطور که در این فقره امتیاز مشاهده گردید آنان با دادن رشوه قابل

توجه به صورت سهام نظر صدراعظم را جلب و موفق به کسب امتیاز شدند. در هر صورت با کسب امتیازات جدید روسها راههای آبی و خشکی* خود را در دریای خزر و مرز جلفا به دو بزرگراه شمالی و شمال غربی وصل و از آن پس کنترل کامل حمل و نقل مسافر و کالا و محمولات پستی را تا تهران در دست و کلیه وجوهات حاصله از حمل و نقل پستی را به خود اختصاص دادند.

راه انزلی به تهران در سال ۱۸۹۹ م (برابر ۱۲۷۸ ش ۱۳۱۶ هـ - ق) تکمیل و راه قزوین به همدان در سال ۱۹۰۶ م (برابر ۱۲۸۵ ش و ۱۳۲۴ هـ - ق) به اتمام و راه جلفا به تبریز در سال ۱۹۰۲ م (برابر ۱۲۸۱ ش و ۱۳۱۹ هـ - ق) به پایان رسید.^۱

کلیه جاده‌ها بسیار عالی و با صرف مبالغ گزافی ساخته شد تا آنجا که جاده انزلی به قزوین با صرف هزینه ۳۰۰۰۰۰۰ روبل و جاده جلفا به تبریز با هزینه ۴۷۰۰۰۰۰ روبل و جاده قزوین به همدان و تهران با صرف هزینه ۷۰۰۰۰۰۰ روبل بنا گردید. برابر قرارداد تنظیمی روسها در فواصل معین از سطح جاده‌ها اقدام به ایجاد تأسیسات میان‌راهی برای توقف مسافرین نموده و یک سرویس منظم کالسکه‌رانی دایر که اداره آن را به اجاره واگذار کردند. این سرویس تا سال ۱۹۱۰ م (برابر ۱۲۸۹ ش و ۱۳۲۸ هـ - ق) توسط برادران باقراف قفقازی که یکی تابعیت روسی و دیگری ایرانی داشت اداره گردید.^۲ از سال مذکور به بعد یک شرکت ایرانی بنام بهمن بهرام کلیه امور آن را در دست گرفت. تا پیش از جنگ بین‌الملل اول چند ائومبیل در جاده‌های شمالی به کار افتاد که عوارض عبور آنها مبلغ ۴/۵۵ قران معادل حق‌العبور یک اسب تعیین گردید.

از ماه آوریل سال ۱۹۱۳ م (برابر ۱۲۹۲ ش و ۱۳۳۱ هـ - ق) یک سرمایه‌دار روسی بنام خوشتاریا Khoshtaria. امتیاز راه‌اندازی خدمات حمل و نقل موتوری را در جاده تهران - انزلی و قزوین - همدان از کمپانی بیمه و حمل و نقل کسب و تا سال ۱۹۱۴ م برابر ۱۲۹۳ ش تعدادی وسایل موتوری از نوع پژو در جاده‌ها به راه انداخت.^۳ و اما تا پیش از راه‌اندازی وسایل

*- خطوط و سرویس منظم پست آبی در دریای خزر و جاده پستی کالسکه‌رو قفقازیه که از شهر تفلیس گرجستان آغاز و تا شهر مرزی جلفا در ایران ادامه داشت.

۱- تاریخ اقتصادی ایران صفحه ۲۹۸ و ۳۰۴.

۲- استناد به کتاب ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحمایگی صفحه ۱۰۳.

۳- تاریخ اقتصادی ایران صفحه ۳۰۴.

موتوری توسط بیگانگان در جاده اخیر پست ایران در دو مرحله کوشش نمود سرویس حمل و نقل در جاده تهران - انزلی دایر نماید از طرفی نیز دامنه فعالیت پست در چهارچوب قرارداد کمپانی بیمه و حمل و نقل کاملاً محدود و بسته بود. بدین لحاظ وقتی که پست ایران در سال ۱۳۲۷ هـ - ق (برابر ۱۲۸۸ ش و ۱۹۰۹ م) در صدد برآمد سرویس حمل و نقل دایر کند روسها برخلاف ماده یک امتیازنامه مذکور که حق مشابهی را برای حمل و نقل بسته‌ها و محمولات پستی ایران قائل بود عملاً دست به کارشکنی و مانع از اجرای این عمل شدند زیرا من حیث المجموع در این تاریخ استقلال اکثر جاده‌های تجاری از طرف دولت به بیگانگان واگذار شده و اداره پست ایران ناچار محمولات پستی خود در مسیر این جاده‌ها را می‌باید به شرکتی محول کند که شرکت راهداری روسیه تعیین کرده بود بدین ترتیب اداره پست ایران علاوه بر اینکه بخش بزرگی از منابع عایداتی خود را در اینگونه جاده‌ها از دست داده بود قدم به قدم نیز با مشکلات ناشی از مضار مفاد به مفاد این امتیازات روبرو می‌شد. در سال ۱۳۳۱ هـ - ق (برابر ۱۲۹۲ ش و ۱۹۱۳ م) پست ایران یکبار دیگر کوشید با دایر کردن خدمات ماشینی برای حمل و نقل محمولات و مسافر در سطح جاده تهران - انزلی وابستگی خود را به شرکتهای صاحب امتیاز روسی از بین ببرد ولی این بار نیز کمپانی حمل و نقل روسی رأساً وارد میدان و با وضع کردن مبالغ سنگین عوارض راهداری به ازای هر نیروی اسب برای وسایل موتوری عملاً از دایر شدن سرویس جلوگیری نمودار از طرفی صاحب امتیاز شرکت قفقازی حمل و نقل موتوری (خوشتاریا و پرنس تومانف) تعرفه راهداری سنگینی برای عبور و مرور اتومبیل وضع نمود که متعاقباً مورد اعتراض اداره کل پست ایران قرار و موضوع تا شروع جنگ بین‌الملل اول ادامه و از آن پس تا پایان جنگ کم‌وبیش مطرح بود ولی آنچه که از این رهگذر عاید پست ایران می‌شد ضرر و زیان هنگفت ناشی از واگذاری امتیازات به بیگانگان بود که عملاً بخش بزرگی از عایدات پست ایران را به خود اختصاص می‌داد.^۱

مرغوبیت سطح جاده‌ها که مزید بر تسریع در کار حمل و نقل بود باعث گردید که بیشتر مال‌التجاره‌ها به مقصد اروپا و بالعکس از سطح این راه‌ها عبور و در نتیجه مبالغ گزاف عوارض عبور به صندوق مالی شرکتهای خارجی سرازیر گردد. یک نمونه سیاهه از عملکرد شرکت در سال ۱۹۱۰ م (برابر ۱۲۸۹ ش و ۱۳۲۸ هـ - ق) مربوط به دو جاده انزلی به تهران و قزوین به همدان در دست است که به خوبی نشانگر مطلب مورد نظر می‌توان باشد.

۱- ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحماگی صفحه ۱۰۰ و ۲۵۸ و ۲۵۹.

مخارج و عایدات کمپانی در سال ۱۳۲۸ هـ - ق برابر ۱۲۸۹ ش.^۱

الف - عایدات

۱- وجوهات مکتسبه ناشی از حق العبور راه ۳۵۴۰۲۷ منات روسی.

ب - مخارج

۱- کل هزینه شرکت اعم از جاریه و اصلاحات راه ۳۰۷۳۵۵ منات روسی.

ج - سود خالص یک ساله معادل ۲۶۰۰۰ تومان منات روسی

با قرار گرفتن دو بزرگراه شمالی در دست کمپانی روسی بیمه و حمل و نقل روسها انواع و

اقسام کالاهای مستعمل و بنجل خود را به سرعت وارد صفحات شمالی و مرکزی و غربی

ایران نموده و به مرور بازارهای داخلی را در اختیار و بر قدت فروش خود افزودند به طوری که

حجم و ارقام کالاهای صادراتی آنان نسبت به گذشته بسیار افزایش و رقمی چشمگیر پیدا کرد.

در سال ۱۸۹۵ م (برابر ۱۲۷۴ ش و ۱۳۱۶ هـ - ق) اندکی بیش از کسب امتیاز از طرف روسها از

کلیه کالاهائی که وارد ایران شد ۱۵ درصد از روسیه، ۷۰ درصد از انگلیس و مابقی از آن

اتریش و فرانسه بود. لیکن با گشایش راههای شوسه شمالی حجم صادرات روسیه به ایران در

سال ۱۹۰۲ م (برابر ۱۲۸۱ ش و ۱۳۱۹ هـ - ق) به سه برابر میزان سابق ارتقاء حاصل نمود و

در سنوات بعدی به سرعت رو به گسترش نهاد تا آنجا که میزان تجارت ایران و روسیه در

سال ۱۹۰۴ م (برابر ۱۲۸۳ ش و ۱۳۲۲ هـ - ق) به ۱۷۰ میلیون فرانک و رقم مربوط به انگلیس

۷۰ و از آن فرانسه و اتریش به ترتیب ۱۶ و ۶/۵ میلیون فرانک بود. در این سال صادرات

انگلیس به ایران ۲۷/۵ درصد تقلیل در صورتی که صادرات روسیه ۳۹/۵ درصد افزایش

داشت.^۲

علل ترقی و ازدیاد روزافزون و بهبود وضع تجارت روسیه در ایران به چند امر مهم زیر

بستگی داشت:

۱- اختصاص یافتن راههای مهم تجاری اقتصادی کشور به دولت روسیه مانند

بزرگراههای انزلی به تهران و جلفا به تهران و همدان به تهران و پاره‌ای دیگر از طرق که از

طریق آنها کالاهای روسی سیل آسا تا مرکز ایران حمل شد.

۲- اختصاص امور حمل و نقل در بزرگراههای اخیر به روسها که سابقاً در اختیار پستخانه

۱- گنج شایگان صفحه ۱۰۱

۲- تاریخ روابط سیاسی ایران با دنیا صفحه ۳۸۲.

ایران بود.

۳- تأسیس شرکت حمل و نقل روسی و سرعت عمل در کار حمل و نقل کالاهای مستعمل روسیه به ایران.

۴- وضع عوارض حق العبور از وسایل حمل و نقل دولتی چون پست و سایر وسایل خصوصی دیگر که جملگی به حساب کمپانی انباشته می‌گردید. کلیه امتیازات روسها تا پیش از انقلاب بلشویکی روسیه در سال ۱۹۱۷ م (برابر ۱۲۹۶ ش برابر ۱۳۳۵ هـ - ق) به قوت خود باقی لیکن از آن پس به صورت معلق ولی از تاریخ ۲۸ فوریه سال ۱۹۲۱ (برابر ۱۹ اسفند ۱۳۰۰ شمسی) قراردادی بین دولتین ایران و روسیه در ۲۸ فصل تنظیم که به موجب آن کلیه امتیازات روسها در ایران از درجه اعتبار ساقط و تمام تأسیسات آنان به دولت ایران واگذار گردید.

پستخانه وجه الضمان قرضه:

در آخرین سالهای سلطنت مظفرالدین شاه قاجار تاریخ بار دیگر شاهد یک ماجرای سیاسی و زدوبند اقتصادی به نفع دولت انگلیس و به ضرر ملت ایران است که نهایتاً منجر به کسب یک قرضه کمرشکن از دولت بریتانیا می‌گردد. قرضه مزبور متعاقب عقد قرارداد گمرکی بین دولتین ایران و انگلیس در آوریل سال ۱۹۰۳ م (برابر ۱۲۸۲ ش و ۱۳۲۱ هـ - ق) توسط ژوزف نوز وزیر پست و گمرک ایران کارسازی که به موجب قراردادنامه دولت ایران ۲۰۰ هزار لیره انگلیسی از بانک شاهی دریافت که در مدت بیست سال تادیه نماید و در مقابل منابع مالی خود چون شیلات، پست، تلگراف و گمرکات جنوبی را به عنوان وثیقه وجه الضمان قرار دهد.

«مابین دولت علیه ایران به نمایندگی حضرت اشرف اتابک اعظم امین السلطان و جناب مسیو نوز وزیر دولت علیه بواسطه اختیاراتیکه از طرف اعلیحضرت همایونی داشتند از یک طرف و مسیو ژوزف رابینو رئیس بانک شاهنشاهی بواسطه اختیاری که از این اداره بانک دارد از طرف بانک شاهنشاهی ایران دویست هزار لیره مساعده* از قرار صدی پنج در سال به دولت علیه ایران میدهد، دولت علیه برای ادای این وجه

*- برابر مفاد استقراض نامه‌های سال ۱۹۰۰ و ۱۹۰۲ میلادی از دولت روسیه، دولت ایران تا تادیه کامل قروض روسیه مجاز به گرفتن وام از کشور دیگری نبود لذا قرضه اخیر تحت عنوان تقاضای مساعده از بانک شاهی به دولت ایران پرداخت گردید.

مساعده متعهد میشود که در ظرف بیست سال اصل و منافع را بوسیله عایداتی که از صیادی بحر خزر برای دولت علیه حاصل میشود به بانک شاهنشاهی بپردازد.»
 «قرار شده است که اگر عایدات صیادی بحر خزر کافی نباشد و ادای مبلغ فوق را منظمأ اطمینان ندهد دولت علیه ایران متقبل میشود که مبلغ لازمه در این خصوص را از عایدات پست و تلگرافخانه عاید دارد و در صورت کافی نبودن عایدات این دو اداره از عایدات گمرکات فارس و خلیج فارس بپردازد. اگر در تفسیر ترجمه مشاجره ظاهر شود مضمون فرانسه مقدم خواهد بود.»
 «نسختین نوشته شده بفرانسه و بفارسی در طهران ۴ آماه آوریل ۱۹۰۳.»
 «محل امضاء ژوزف رایینو محل امضاء نوز»

در دسامبر سال ۱۹۰۴ م (برابر ۱۲۸۳ ش و ۱۳۲۲ هـ - ق) قراردادنامه دیگری منضم به قرارداد سابق گردید که به موجب آن دولت ایران ۱۰۰ هزار لیره دیگر با شرایط گذشته از بانک شاهی دریافت نمود.^۱ این دسته قروض کمرشکن که در ازای بازپرداخت آنها منابع مالی کشور به تاراج می‌رفت بدون آن که به کار ملک و ملت آید صرف عیاشی و سیر و سیاحت شاه و همپالکی‌های وی در فرنگستان می‌شد و سرانجام عواقب وخیم آنها به جایی رسید که تا اوایل انقلاب مشروطیت کلیه منابع مالی و عایدات کشور به چنگ بیگانگان به‌ویژه روس و انگلیس افتاد* و کشور ما عملاً استقلال سیاسی خود را از دست داده بود. به گمان اینجانب در پرداخت این قرضه دولت انگلیس علاوه بر تحصیل امتیازات مورد نظر با تردستی خاصی زمینه غارت منابع مالی ادارات به‌ویژه پستخانه و انضمام آن را به ادارات پستی هند و انگلیس در جنوب فراهم می‌آورد. بدون آن که دولت بی‌اعتبار وقت از کم‌وکیف ماجرا اطلاع و یا اصولاً توجهی به این‌گونه مسائل سیاسی اقتصادی داشته باشد. در هر صورت با عقد قرارداد اخیرالذکر عایدات پستخانه ایران به مدت بیست سال وجه‌الضمان قرضه مذکور قلمداد گردید.

۱- عصر بی‌خبری صفحه ۳۸۸ و ۳۸۹.

*- برای آشنائی بیشتر با تعداد امتیازات واگذار شده به دولتین روسیه و انگلیس نگاه کنید به صفحه ۵۶۱ تا ۵۶۷ تاریخ اقتصادی ایران تألیف چارلز عیسوی.

خلاصه‌ای از وضع راههای ایران تا پایان جنگ بین‌الملل اول^۱

کلیه راههای ایران تا پایان سال ۱۲۹۷ شمسی برابر ۱۹۱۸ میلادی به دو دسته زیر تقسیم می‌شود.

الف - بزرگراههایی که از مرکز آغاز و ایران را به کشورهای همسایه ارتباط می‌دهد به قرار زیر است.

۱- بزرگراه شمالی تهران به بندر انزلی که دنباله آن وصل به راه آبی روسها در دریای خزر می‌شد.

۲- بزرگراه شمال غربی که از تهران به سوی تبریز امتداد و در شهر اخیر به دو شاخه منشعب که یکی از طریق جلفا به راه چاپاری کالسکه‌رو قفقاز و خط آهن روسیه وصل و دیگری از طریق سرحد با یزید به جاده تجارتي طرابوزان عثمانی وصل می‌گردید.

۳- بزرگراه غربی که از تهران به کرمانشاه کشیده شده بود و در سرحد خانقین ایران را به کشور عثمانی مربوط می‌کرد.

۴- بزرگراه شرقی که از تهران به مشهد کشیده و از آنجا به دو شاخه تقسیم می‌شد، یک شاخه آن از طریق سرحد باجگیران به کشور افغانستان می‌رفت و شاخه دیگر آن به دوشک و سپس تا عشق‌آباد کشیده می‌شد.

۵- بزرگراه جنوبی که به سه دسته جاده به اسامی تهران - بوشهر، تهران - بندرعباس و تهران - خرمشهر تقسیم می‌شد که اولی از طریق اصفهان و شیراز به بوشهر و دومی از طریق کاشان و یزد به بندرعباس و سومی از طریق اصفهان و خرم‌آباد و اهواز به خرمشهر ختم می‌گردید.

طریقه عمل حمل‌ونقل از جنوب به خارج و ورود کالا و محصولات پستی خارجه به ایران به وسیله راههای آبی و کشتی صورت می‌گرفت که بخشی از آن در مبحث مربوط به پست انگلیس در جنوب ذکر و از بخش دیگر در همین مبحث سخن به میان خواهد آمد.

ب - راهها و جاده‌های میان شهری که ارتباط مناطق داخلی کشور را با یکدیگر تأمین می‌کرد به شرح زیر است:

۱- گنج شایگان مبحث مربوط به راههای ایران صفحه ۴۵ الی ۶۰

۱- جاده‌های داخله شمالی که مهمترین آنها عبارتند از:

- راه مشهدسر به تهران از طریق آمل به مسافت ۳۶ فرسخ
- راه بندرگز به تهران از طریق ساری، بارفروش و آمل به مسافت ۵۵ فرسخ
- راه بندرگز به تهران از طریق استرآباد و شاهرود.

۲- جاده‌های داخله غربی که مهمترین آنها عبارتند از:

- راه جلفا به ارومیه از طریق خوی
- راه جلفا به ارومیه از طریق صوفیان
- راه جلفا به سلماس
- راه آستارا به اردبیل به مسافت ۱۴ فرسخ. این جاده به وسیله یک شرکت ایرانی ساخته شده بود. عوارض راهداری برای هر بار الاغ ۱۵ شاهی و برای اسب و قاطر و شتر ۳ قران تعیین و کلیه عایدات آن متعلق به شرکت بود.
- راه آستارا به تبریز از طریق اردبیل به مسافت تخمینی ۳۵ فرسخ.

۳- جاده‌های داخله شرقی که مهمترین آنها عبارتند از:

- راه عشق‌آباد به مشهد از طریق قوچان به مسافت ۴۰ فرسخ. این راه در امتیاز حاجی آقارضا رئیس‌التجار بود. در این راه از هر بارکش ۱/۷۵ قران و از هر درشکه و گاری ۱ تومان عوارض راهداری دریافت می‌گردید. ولی از آنجائی که صاحب امتیاز آن از اجرای برخی مفاد قرارداد سربیزی می‌کرد حق راهداری وی به صورت معلق درآمده بود. مسافرت از سطح این جاده‌ها وسایل نقلیه، درشکه و گاری پست و درشکه و گاری معمولی با نرخ مندرج در جدول ترسیمی مقابل بود.

وسیله حمل و نقل	مبداء	مقصد	مدت زمان به ساعت	نرخ به تومان
درشکه	عشق‌آباد	باجگیران	۶ تا ۹	۶ تا ۹
درشکه	باجگیران	قوچان	۱۲ تا ۱۸	۱۲ تا ۱۸
درشکه	قوچان	مشهد	۲۰ تا ۲۸	۲۳ تا ۳۰
درشکه	عشق‌آباد	قوچان	۴۸	۴۳ تا ۶۰
درشکه	عشق‌آباد	مشهد	۷۲	۴۳ تا ۶۰
گاری	عشق‌آباد	مشهد	۷۲	قیمت سرانه ۵/۲

علاوه بر مطلب مذکور کمپانی حمل و نقل ایران متشکل از 'کمپانی قفقاز مرکوری' و 'وستچنی اِپچستو'^۱ و 'روسیسکوی اِپچستو'^۲ و 'نادجا'^۳ عهده‌دار حمل و نقل مسافر و مال التجاره در این راه می‌گردید.

- راه دوشک به مشهد به مسافت ۲۴ فرسخ که قابل ارباه‌رانی نبود.

- راه قوچان به سبزوار به مسافت ۲۲ فرسخ

- راه سیستان (نصرت‌آباد) به مشهد به مسافت ۱۲۰ فرسخ. همچنین یک راه از سیستان به سمت شرق منشعب که پس از طی مسافتی به دو شاخه تقسیم که یک شاخه آن به سوی نوشکی در مرز افغانستان و شاخه دیگر آن به کووتا در مرز پاکستان می‌رفت.

۴- جاده‌های داخله جنوبی که مهمترین آنها به شرح زیر مرقوم است:

- راه تهران به اصفهان از طریق قم و کاشان و نطنز

- راه اصفهان به شیراز از طریق آباده

- راه شیراز به یزد از طریق ابرقو

- راه شیراز به بوشهر از طریق کازرون

- راه خرمشهر به اصفهان که حمل و نقل از خرمشهر تا اهواز از طریق کارون و توسط کشتیهای کوچک و بزرگ انجام می‌گرفت. شرکت کشتیرانی لینچ و برادران در کارون سفلی دارای سه کشتی بخار و هفت بلم و در کارون علیا بین اهواز و شوشتر دارای یک کشتی بخار موسوم به شوشان بود.

علاوه بر کمپانی لینچ شرکت ایرانی ناصری دارای یک کشتی بخار و پنج بلم در کارون بود طبق آمار مربوط به سال ۱۳۳۱ هـ. ق برابر ۱۲۹۱ ش شرکت لینچ و ناصری تا پایان سال مذکور به ترتیب تعداد ۵۹۴۰ و ۴۵۰۰ نفر مسافر را جابجا و به مقصد رسانده‌اند.

- راه اهواز به تهران از طریق اصفهان و سلطان‌آباد و قم. امتیاز حمل و نقل در این راه به عهده کمپانی برادران لینچ قرار داشت. تا پایان سال ۱۳۰۰ شمسی وسایل نقلیه پست ایران (کالسکه، دلیجان، درشکه، گاری) در کلیه جاده‌های نامبرده در رفت و آمد و به کار حمل و نقل مسافر و کالا مشغول بود و رویهمرفته سه بار تندتر از سایر وسایل نقلیه موجود در آن زمان مسافر و کالا را به مقصد می‌رسانید.

1- Vostdchnoie Obchestvo

2- Rossiskoie Obchestvo

3- Nadedja

ج- ارتباطات دریائی

ارتباطات بحری ایران از طریق آبهای جنوبی و شمالی کشور امکان پذیر و توسط سفاین آبی کمپانیهای مختلف صورت می گرفت که برحسب فعالیت و استقرار در حوزه آبهای جنوبی و شمالی کلاً به دو دسته زیر تقسیم می شدند.

۱- راه دریائی جنوب:

کلیه ارتباطات بحری در آبهای جنوب توسط سفاین کمپانیهای خارجی و داخلی تأمین می گردید که اسامی آنها به شرح زیر است.^۱

- کمپانی کشتیرانی هندوانگلیس^۲ که مرکز آن در بمبئی هندوستان واقع و کشتیهای آن از لحاظ سرعت سیر به دو دسته کشتیهای پستی تندرو^۳ و کشتیهای پستی کندرو^۴ تقسیم می شوند. کشتیهای پستی تندرو هفته ای یک بار از بمبئی وارد بصره و در برگشت جهت تحویل گرفتن محمولات پستی وارد بندر بوشهر و خرمشهر شده و سواى محمولات پستی بندرت بار قبول می کردند. کشتیهای پستی کندرو به بنادری رفت و آمد داشتند که کشتیهای پستی تندرو از آن بنادر عبور نمی کردند. این کشتیها بار خود را در بنادر تخلیه و در صورت وجود محموله پستی بارگیری می کردند. در مواقعی که حجم کالاها و محمولات پستی از حد معینی افزون می شد یک کشتی پستی فوق العاده^۵ به این دسته کشتیها اضافه می شد.

- کمپانی کشتیرانی جهازات خلیج فارس^۶ مرکز در بمبئی

- کمپانی کشتیرانی خط هامبورگ و امریکا^۷ مرکز در بندر هامبورگ

- کمپانی کشتیرانی انگلیس و الجزایر^۸ مرکز در لندن

- کمپانی کشتیرانی و تجارت مرکز در ادسا روسیه

- بوکنال و برادران^۹ مرکز در لندن

۱- گنج شایگان صفحه ۶۵ تا ۶۸.

2- British India Steam Navigation Co.

3- Fast Mails

4- Slow Mails

5- Extra Mails

6- Persian Gulf Steam Ship Navigation Co

7- Hambourg Amerika Linie

8- The Anglo - Algerias Steam Ship Co

9- Bucknall Brothers

- کمپانی جهازات عرب^۱ مرکز در بمبئی

- آندرو ویروشرکاء^۲

رفت و آمد جهازات کمپانیهای مذکور برخی منظم و برخی دیگر غیر منظم از ماهی یک بار تا چهاربار یک بار به بنادر لنگه، بوشهر و خرمشهر صورت می گرفت.

- شرکت لینچ و برادران^۳ کشتیهای این شرکت هر روزه به استثنای یکشنبهها به طور منظم بین خرمشهر و بصره به کار حمل و نقل مسافر و کالا مشغول بود.

- شرکت مسعودی آقاجعفر. کشتیهای این شرکت همه روزه به استثنای جمعه بین خرمشهر و بصره در رفت و آمد و به کار حمل و نقل مسافر و کالا مشغول بودند.

- شرکت کشتیرانی نصری. این شرکت دارای ۱۸ کشتی اعم از بخار و غیر بخار بود که منظمأ مسیر بین بوشهر و جده را طی و به کار حمل و نقل مسافر و کالا مشغول بودند. یادآور می گردد که شرکت اخیرالذکر در مالکیت ایرانیها قرار داشت.

۲- راه دریائی شمال

بخش دیگر ارتباط آبی کشور با دنیای خارج از طریق دریای خزر امکان پذیر بود. این خط آبی به علت محدودیت مسافت و نزدیکی به اروپا از طریق روسیه کوتاهترین و با صرفهترین راهی شمرده می شد که کالاهای بازرگانی و محمولات پستی به ویژه بستههای امانتی به مقصد اروپا و بالعکس به وسیله کشتیهای بخاری و بادی روسیه از آن عبور داده می شد.

صرفنظر از تاریخ آغاز به کار کشتی بخار در دریای خزر منظمترین خطوط کشتیرانی در این دریا مربوط به کمپانی قفقاز مرکوری می باشد که در سال ۱۸۶۱ م (برابر ۱۲۴۰ ش و ۱۲۷۹ هـ - ق) تأسیس و تا سال ۱۸۶۷ میلادی دارای ۱۲ فروند کشتی بود. این کمپانی کلیه امور حمل و نقل پستی را در دریای خزر در دست و سالیانه مبلغ ۴۷۵۰۰ لیره تقریباً معادل ۱۵۲۰۰۰ تومان از دولت روسیه که یکی از سهامداران عمده آن بود به عنوان هزینه حمل و نقل پست و کالاهای پستی دریافت می کرد. کشتیهای پستی قفقاز مرکوری هر دو هفته یک بار برای تخلیه و بارگیری محمولات پستی به بنادر دریای خزر وارد ولی حمل و نقل بین

1- The Arab Steamers Limited Co

2- Andrew Weir & Co

3- Lynch Brothers

بنادر آستارا و انزلی هفته‌ای دوبار انجام می‌گرفت. با وجود فعالیت پی‌گیر خدمات پستی با فرارسیدن فصل سرما در روسیه کلیه حمل‌ونقلها متوقف می‌گردید بدین ترتیب اولین محموله در یازدهم آوریل برابر بیست‌وششم فروردین ماه و آخرین آن در یازدهم اکتبر برابر بیست‌وسوم مهرماه هر سال به بنادر و مقاصد معین بارگیری می‌شد. در سال ۱۸۸۳ م (برابر ۱۲۶۲ ش و ۱۳۰۱ هـ - ق) دولت روسیه از کمپانی قفقاز مرکوری تقاضای راه‌اندازی یک سرویس سریع‌السیر پست آبی نمود که در هر گونه شرایط جوی قادر به حمل‌ونقل محمولات پستی و مسافر به بنادر خزر باشد ولی با بسته شدن راه ترانزیتی قفقازیه به ایران در همین سال دفعتاً از دایره فعالیت حمل‌ونقل کمپانی کاسته تا آنجا که از ده کشتی بخار تنها دو کشتی مشغول رفت‌وآمد به بنادر خزر بود. تعداد و ظرفیت کشتیهای شناور روسی تا سال مذکور جمعاً ۴۹ فروند که ۱۷ فروند با گنجایش ۷۷۰۰ تن متعلق به کمپانی قفقاز مرکوری و ۱۲ فروند با گنجایش ۱۳۰۰ تن متعلق به شرکت یعقوب و کمپانی و مابقی به سایر کمپانیهای روسی تعلق داشت.^۱ تا اوایل جنگ بین‌الملل اول کشتیهای کمپانی قفقاز مرکوری فاصله بین باکو تا انزلی را هفته‌ای دوبار و باکو تا آستارا را هفته‌ای یک بار در زمستان طی کرده و به کار حمل‌ونقل مسافر و محمولات پستی مشغول بودند با آغاز انقلاب بلشویکی روسیه و سقوط رژیم تزاری در سال ۱۹۱۷ م (برابر ۱۲۹۶ و ۱۳۳۵ هـ - ق) کلیه تشکیلات کمپانیها در دریای خزر منحل و به مالکیت دولت جدیدالتأسیس درآمد و پس از مدتی تحت عنوان بنگاه دریانوردی شوروی موسوم به گاسپ فلوت آغاز به فعالیت نمود.

محافظین راهها

از آغاز تأسیس راه در ایران دولت برای حفظ جان و مال مترددین در راهها و حفاظت از آنها مأمورین ویژه‌ای ترتیب که برخی سواره و برخی پیاده بودند. تشکیلات راه و راهداری از دوره هخامنشیان (۵۵۰ تا ۳۳۰ پ.م) شناخته شده ولی در زمان پارتیان (۲۵۰ پ.م تا ۲۲۴ م) به مراتب از پیش شناخته شده‌تر می‌باشد بنا به گواهی اسناد مکشوفه از شهرهای باستانی چون پالمیر، دورا - اروپوس و پترا. زمامداران پارتی برای حفاظت جان و مال مسافرین و مبارزه احتمالی با راهزنان گارد ویژه‌ای تشکیل که در بیشتر مواقع همراه با کاروانیان حرکت

می‌کردند.^۱

استقرار کامل امنیت در راهها و مرغوبیت سطح جاده‌ها باعث گردید که تجار و صاحبان کالاهای بازرگانی با فراغ بال از جاده‌ها و بزرگراهها گذر و نتیجتاً سود سرشار ناشی از حق‌العبور مدام به خزانه دولت سرازیر شود.^۲ ساسانیان نیز در نگهداری راهها از اسلاف خود تقلید کردند روش مذکور در زمان تسلط اعراب بر ایران ادامه پیدا و اخذ عوارض حق‌العبور از جاده‌ها یکی از منابع درآمد قابل توجه دولت‌های عربی گردید. با تسلط قوم مغول بر ایران آنان برای تأمین امنیت در راهها مأمورین مخصوصی به نام قراقچیان ترتیب که بعدها به نام تتقاوول خوانده شدند وظیفه اصلی این راهداران ظاهراً حفاظت از جان و مال مردم می‌شد ولی عملاً بلای جان مسافر و کاروانیان شدند اینان با حضور همیشگی خود در جاده‌ها غالباً راه را بر خلق‌الناس سد و به عناوین مختلف مطالبه حق‌العبور می‌کردند در زمان سلسله صفویه با اتخاذ روش معقولانه در سیاست اقتصادی کشور تسهیلات فراوانی در امر رفت‌وآمد مسافرین و تجار به وجود و طبق فرمان شاه‌عباس اول که از جانب محب‌علی‌بیک خزانه‌دار در سال ۱۰۲۳ هـ - ق برابر ۹۹۳ ش به عموم مستحفظان راههای ایران صادر گردید مأموران راهدار از تعدی و اجحاف به مترددین اکیداً منع و آزادی ایاب و ذهاب برای عموم تأمین گردید. که متن خلاصه آن به شرح زیر مرقوم است.

'مستحفظان شوارع ممالک محروسه، چون در باب تجار و مترددین مقرر است که 'احدی مانع تردد ایشان نشده به هر جا خواهند تردد نمایند که به فراغت خاطر به دعاگوئی 'دوام دولت قاهره مشغول باشند.^۳ و قس علیهذا

بدین ترتیب اخذ عوارض راهداری موقوف ولی ندرتاً دیده می‌شود که مأموران راهدار تحت عنوان استقرار امنیت در جاده‌ها از تجار و بازرگانان عوارض مختصری دریافت می‌کردند.^۴

با انقراض سلسله صفویه و تسلط افغانه بر ایران کلیه امور مملکت مختل ولی پی‌آمد

۱- تاریخ اشکانیان تألیف دیاکونف صفحه ۷۲.

۲- تاریخ ایران تألیف گیرشمن صفحه ۳۳۹

۳- زندگی شاه‌عباس اول تألیف نصرالله فلسفی جلد سوم قسمت ضمائم.

۴- استناد به جلد پنجم سفرنامه بارون تاورنیه صفحه ۹۰۳ و جلد ششم سفرنامه شوالیه شاردن صفحه ۱۳۶.

سقوط آنان و ظهور پشت سرهم سه سلسله افشاریه، زندیه و قاجاریه به مرور انواع و اقسام تحمیلات چون حق راهداری و دروازه‌داری در جاده‌ها و قپان‌داری و میدان‌داری در شهرها رایج گردید. با ساخته شدن راههای جدید در زمان ناصرالدین شاه قاجار دولت محافظین مسلحی تحت عنوان قراسوران برای راهها ترتیب که وظیفه اصلی آنان پاسداری از جاده‌ها و حفاظت از مسافرین در مقابل راهزنان می‌شد. این محافظین در راههای مختلف کشور مستقر و زیر نظر تشکیلات راهداری کشور انجام وظیفه می‌کردند. از جمله وظایف قراسوران یکی هم اخذ عوارض راهداری از عابرین می‌شد که به مرور این امر تبدیل به اخذی علنی از مسافرین گردید و حتی در برخی مواقع کار بی‌نظمی آنان تا بدانجا کشیده می‌شد که دانسته و ندانسته کاروانهای دولتی و باروبنه و امانات پستی را مورد سرقت قرار می‌دادند.^۱

و من حیث‌المجموع باعث دردسر مردم بودند. از هیجدهم ذی‌الحجه سال ۱۳۱۸ هـ. ق (برابر ۱۲۷۹ ش) فرمان لغو عوارض راهداری از طرف مظفرالدین شاه جهت اصلاح امور گمرکی و پستی در داخل کشور صادر که تا انقلاب مشروطیت در راههای دولتی مجری بود. پس از استقرار رژیم مشروطه در ایران چند فقره قانون برای تعیین عوارض ورود و خروج نواقل به شهر از تصویب مجلس گذشت از جمله قانون بلدیه مصوب بیستم ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۵ هـ. ق برابر ۱۲۸۶ ش و قانون مصوب پنجم ربیع‌الاول سال ۱۳۲۸ هـ. ق (برابر ۱۲۸۹ ش) مصادف با دوره اول و دوم قانونگزاری که هر دو فقره مربوط به چگونگی اخذ عوارض از وسایل نقلیه به شهر می‌شد. قانون دوم در تاریخ سیزدهم آبان ماه سال ۱۳۰۳ شمسی مصادف با دوره پنجم قانونگزاری از طرف مجلس شورای ملی اصلاح و تعدیل گردید. ولی از آنجائی که کلیه عوارض و مالیاتهای ماخوذه از مردم تحت عنوان باج راه و قپان‌داری و غیره مغایر با اصل ۹۴ قانون اساسی بود سرانجام در سال ۱۳۰۴ ش. مصادف با دوره پنجم قانونگزاری قانون لغو کلیه عوارض و مالیات بلدی و باج راهداری و سایر مالیاتهای تحمیلی از تصویب مجلس گذشته و به جای آنها مالیات راه مقرر و متعاقب آن نیز تشکیلات راهداری قره‌سواران که سالهای متمادی زیر نظر وزارت داخله قرار داشت و من حیث‌المجموع مسئله غامضی برای مردم بود منحل اعلام گردید.

بدین ترتیب تا تاریخ انحلال رسمی تشکیلات قراسوران طی طریق در راههایی که دارای این دسته مأمورین بود در برخی مواقع تابع تشریفات و مقررات خاصی هم می‌شد

به ویژه هنگام عبور اتباع خارجه و صاحب منصبان دولتی که وزارت داخله رأساً اقدام و جهت پیشگیری از حوادث احتمالی و حفاظت کامل از جان آنان مبادرت به صدور جواز شناسائی عبور می نمود. که جهت آشنائی دو نمونه جواز عبور را ملاحظه کرده که نخستین آن در سال ۱۳۲۲ هجری قمری جهت یک سیاح خارجی و دیگری در تاریخ آذرماه ۱۲۹۹ شمسی جهت یک صاحب منصب وزارت پست و تلگراف صادر شده است.

مترجمه آثار و تصانیف
عبدالمجید آرزو

تعمیر و تجدید بنا
کتابخانه و مرکز اسناد
موزه تاریخ پست ایران

عازم است بفرمان محبت نزد میره از درون تا آشپزخانه در کعبه

شکر باستان را دیدم به راه با میره که در اسباب کبابک نزد برادر دارم

۱۳۲۱

در احترام دارم از درود بر دلدار که سلامت و خوشبختی بر سرش

مقرب الخاقان خسروخان رئیس قره‌سوران سورمق را مرقوم می‌شود عالیجاه مسیو
ژاکسان از آن راه عازم است و به عزم سیاحت یزد می‌رود از سورمق تا انتهای خاک فارس چند
نفر تفنگچی با مشارلیه همراه باید نمود که او را سالمأ به خاک یزد برسانند و لازمه رعایت و
احترام را از او مرعی دارند که سلامت و خوشوقت نائل به مقصد شود.

وزارت داخله

مورخه ۲ برج قوس ۱۲۹۹
صمیمه

اداره نال
دائرة
نومبر ۳

عموم مستحفظین عرضی راهکار طهران الی تنکابن
آقای میرزا علیقلی خان منشی تلگرافخانه برای سرپرستی عهده دربارهای خود مستحفظین
مستحفظین میرزا در رسیدن دست و احترامات رایله ایاباً و ذهاباً در راه را سهرا

۲ برج قوس ۱۲۹۹

عموم مستحفظین عرضی راه از طهران الی تنکابن

آقای میرزا علیقلی خان منشی تلگرافخانه برای سرپرستی علاقه و تسویه کارهای خود
مرخصی یک ماهه گرفته عزیمت تنکابن می نمایند در تسهیل وسایل مسافرت و احترام
مشارالیه ایاباً و ذهاباً از لازمه مراقبت مضایقه نکنید.^۱

حاجی عدل الملک

وزارت داخله

۱- اصل سند به نام پدر مؤلف صادر و نزد مؤلف ضبط است.

فصل پانزدهم

امور مالی پستخانه

از اوایل سلسله قاجاریه تا تقدیم اولین بودجه کشور در سال ۱۳۲۸ هـ - ق برابر ۱۲۸۹ ش. به مجلس شورای ملی رسم و رسوم دیرینه چنان بود که کلیه محاسبات مملکت توسط افرادی به نام مستوفی که زیر نظر وزیر دفتر استیفاء که خود در زمره مستوفیان قرار داشت تهیه و تنظیم می‌شد. علاوه بر وزیر دفتر دو مقام مالی دیگر نیز دست‌اندرکار بودند یکی وزیر بقایا که زیر نظر وزیر دفتر انجام وظیفه می‌کرد دیگری وزیر خزانه. مسئولیت وزیر بقایا مطالبه حساب و وصول بقایای مالیاتی از حکام ولایات می‌شد ولی مسئولیت وزیر خزانه جمع‌آوری کلیه عوایدی بود که پس از کسر مخارج هر ولایت به خزانه کل وارد می‌گردید، مانند عایدات ادارات گمرک، تلگرافه پستخانه، ضرابخانه و یا سایر درآمدهای دیگر. و اما از بابت چگونگی محاسبات دخل و خرج مملکت هر ولایت یک مستوفی در محل و یک مستوفی در مرکز داشت. مستوفیان مستقر در مرکز هر سلله برای ولایات مخصوص خود کتابچه‌ای تعیین می‌کردند که به نام دستورالعمل خوانده می‌شد. روش تهیه و تنظیم دفاتر به ترتیبی بود که در ماه هفتم هر سال حکمی از طرف وزیر دفتر مبنی بر تهیه و جمع‌آوری دفاتر صادر که توسط وزیر بقایا به کلیه مستوفیان ولایات ابلاغ می‌شد آنگاه مستوفیان ولایات دفاتر مربوطه را تا آخر سال تهیه و تنظیم و سپس آن را نزد وزیر بقایا ارسال می‌داشتند. این دفاتر پس از بازرسی و رفع نقص نزد وزیر دفتر فرستاده می‌شد وزیر دفتر موظف بود که آن را به صحنه شاه برساند پس از آنکه دفاتر به صحنه می‌رسید توسط وزیر بقایا برای اجراء به حکام ابلاغ

می‌گردید. بدین ترتیب بودجه مملکت هر ساله تهیه و تصویب می‌شد.^۱
 و اما از زمان شروع به کار چاپخانه در سال ۱۲۶۷ هـ. ق برابر ۱۲۳۰ ش. و سیر
 تدریجی مراحل آن سازمان تا تشکیل وزارتخانه مستقل پست و تلگراف در سال ۱۳۲۷ هـ.
 ق برابر ۱۲۸۹ ش. اداره مذکور زمانی زیر نظر وزارت داخله، دربار، وظایف و غیره قرار داشت
 ولی در هرگونه شرایط کلیه امور مالی آن توسط مستوفیان و سررشته‌داران مربوطه حل و فصل
 می‌شد از قدیمی‌ترین صاحب‌منصبان مالی چاپخانه که مستقیماً دست‌اندرکار امور مالی آن
 سازمان بود، باید از سیدحسین سررشته‌دار یاد کرد. نامبرده از سال ۱۲۷۴ تا ۱۲۸۳ هـ. ق برابر
 ۱۲۳۶ تا ۱۲۴۵ ش. مستقیماً در امر محاسبات مالی چاپخانه دخالت داشت. پس از
 سیدحسین سررشته‌دار ما با دو تن دیگر از محاسبین به اسامی میرزا نصرالله تفرشی و
 میرزا محمد سررشته‌دار آشنا می‌شویم که در سال ۱۲۹۲ هـ. ق برابر ۱۲۵۴ ش. به کار
 حل و فصل محاسبات مالی پستخانه مشغول بودند.^۲

پس از نامبردگان دو تن دیگر از محاسبین به اسامی میرزا هادی و میرزا ابراهیم
 سررشته‌دار عهده‌دار امور مالی چاپخانه شدند که به ترتیب در سالهای ۱۲۹۵ و ۱۲۹۶ هـ. ق
 برابر ۱۲۵۷ و ۱۲۵۸ ش. مشغول انجام وظیفه بودند.^۳

از سال ۱۳۰۰ هـ. ق برابر ۱۲۶۲ ش. ما با نام میرزا محمد علیخان معاون‌الملک آشنا
 می‌شویم نامبرده یکی از مستوفیان وزارت دفتر استیفاء و محاسب اداره گمرک و چاپخانه
 بود.^۴ از سال ۱۳۰۴ هـ. ق برابر ۱۲۶۶ ش. که میرزا ابراهیم سررشته‌دار به منصب
 مستوفی‌گری نائل آمد همراه با یک سررشته‌دار به نام میرزا اسماعیل عهده‌دار محاسبات امور
 مالی پستخانه گردید.^۵ از سال ۱۳۰۶ الی ۱۳۱۴ هـ. ق برابر ۱۲۶۸-۱۲۷۵ ش. اداره امور مالی

- ۱- تاریخ داریی ایران تألیف مجید یکتائی صفحه ۳۷ و ۳۸
- ۲- تاریخ ایران منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر دولتی ایران در سال
 ۱۲۹۲ هـ. ق چاپ اداره انطباعات
- ۳- مرآت البلدان جلد چهارم و پنجم منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر
 دولتی ایران.
- ۴- منتظم ناصری جلد سوم منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر دولتی ایران
 صفحه ۲۳
- ۵- خیرات، حسان جلد اول منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر دولتی ایران
 صفحه ۳۸

پستخانه و چاپخانه از لحاظ محاسبات حقوقی و تشریفات برات‌نویسی و غیره کلاً به عهده میرزا هادی خان مستوفی وزارت دفتر استیفاء که مأمور خدمت در پستخانه بود قرار داشت.^۱ در سنوات ۱۳۱۵ و ۱۳۱۶ هـ - ق برابر ۱۲۷۶ و ۱۲۷۷ ش. منصب مذکور برعهده میرزا محمدحسین مستوفی محول گردید.^۲ از سال ۱۳۱۷ تا سال ۱۳۲۴ هـ - ق برابر ۱۲۷۸ تا ۱۲۸۵ ش. ما با نام میرزا ابوالقاسم مستوفی آشنا می‌شویم نامبرده علاوه بر منصب برات‌نویسی پستخانه محاسب ولایت کاشان نیز بود و در ردیف مستوفیان اول در وزارت دفتر استیفاء خدمت می‌کرد.^۳

لازم به یادآوریست که از سال ۱۳۲۱ هـ - ق برابر ۱۲۸۲ ش. وضع به گونه‌ای دیگر درآمد. در این سال عین‌الدوله صدراعظم وقت ظاهراً اصلاحاتی در زمینه امور مالی کشور انجام و جهت تمرکز دادن جمع دخل و خرج مملکت اداره‌ای به نام صندوق تأسیس و ریاست آن را برعهده ژوزف نوز بلژیکی که در آن تاریخ وزیر پست و گمرک بود واگذار کرد. از آن سال مقرر گردید که کلیه عایدات مملکت به اداره صندوق تحویل و صندوق کلیه مخارج را که قسمت اعظم آن شامل حقوق و وظایف می‌شد پس از تصدیق مستوفیان مربوطه به صاحبان مواجب پرداخت می‌نمود. حقوق سالانه کارمندان به صورت برات و در چهار قسط به آنان پرداخت می‌گردید.^۴

چگونگی صدور برات

برات‌نویسی شامل تشریفات خاصی می‌شد این کار توسط مستوفیان و سررشته‌داران برات‌نویس زیردست آنان که معمولاً در پایتخت مشغول خدمت بودند انجام می‌گرفت. برای این که یک برات جنبه قانونی به خود گرفته تا قابل پرداخت شود الزاماً باید سلسله مراتب زیر را طی کند. نخست برات توسط مستوفی مربوطه نوشته می‌شد آنگاه در اختیار شخصی به نام عذب دفتر قرار می‌گرفت شخص نامبرده برای دفتری کردن هر برات یک تومان می‌گرفت و

- ۱- المآثر والآثار منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر دولتی ایران صفحه ۲۹
- ۲- تاریخ سلاطین ساسانی جلد دوم منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر دولتی ایران، صفحه ۲۷
- ۳- نامه دانشوران جلد پنجم منضمات آخر کتاب تحت عنوان سالنامه و آمار دوایر دولتی ایران صفحه ۴۰
- ۴- کتاب از ماست که بر ماست تألیف ابوالحسن بزرگ امید صفحه ۹۷

آنگاه آن را به عذب دفتر دیگری که زیردستش بود می سپرد شخص اخیر برات را جهت امضاء به مستوفی مربوطه تحویل می داد. من باب مثال اگر برات مربوط به کارمند پستخانه می شد آن را به مستوفی پستخانه تحویل می داد. در این صورت پس از امضاء مستوفی مربوطه وزیر مالیه آن را امضاء و برای آخرین امضاء نزد رئیس مملکت ارسال می گردید. پس از طی مرحله اخیر برات جنبه قانونی پیدا و خزانه مجاز به پرداخت آن می شد. ابتدا رسم چنان بود که پولهای نقره را در کیسه های کوچک جمع آوری و در تکیه دولت انباشته می کردند در آخر هر سال صاحب برات مراجعه و مواجب سالانه خود را از خزانه دار یا متصدیان مربوطه تحویل می گرفت.^۱ تا آخر سلطنت ناصرالدین شاه مخارج و مصارف مملکتی اغلب مقطوع و مستخدمین دولت همیشه مواجب ثابتی داشتند که مادام العمر از خزانه دولت دریافت می کردند پس از مرگ مستخدم کلیه مواجب در حق وراث وی برقرار می شد ولی از اواخر سلطنت ناصرالدین شاه یک سوم حقوق متوفی ضبط و بقیه در حق وراث وی برقرار می گردید.

حقوق هر مستخدم در کتابچه هر ولایتی به حساب او می آمد لذا صاحب حقوق می بایست آن را از ولایت مربوطه به خود دریافت کند. انتقال مواجب مستخدم از یک ولایت به ولایت دیگر کاری مشکل و تنها منوط به اجازه صدراعظم و وزیر مالیه بود. حقوق مستخدمان دولت با ذکر نام و هویت آنان نوشته و به صورت برات پرداخت می شد.^۲

عایدات، مخارج و بودجه های تصویبی وزارت پست و تلگراف

مهمترین ارقام عایداتی دولت ایران از دو طریق زیر بدست می آمد.

الف - مالیات مکتسبه از اراضی کشاورزی که قسمت اعظم درآمد دولت را تشکیل و

چون این موضوع در ارتباط با مطلب حاضر نمی باشد از ذکر آن خودداری می شود.

ب - درآمد مکتسبه ناشی از اجاره بهای مؤسسات و تأسیسات دولتی نظیر تلگراف،

پست، ضرابخانه، گمرکات و غیره که دومین رقم عایداتی دولت را تشکیل می داد. ما در فصل

دهم در مبحث مربوط به درآمد و مخارج پستخانه در سنوات متوالی سخن گفته و با ارقام

مربوطه آشنائی حاصل کردیم. بنابراین از ذکر مجدد آن صرف نظر و تنها به شرح مختصر از

مطلب مورد نظر اکتفا می کنیم.

نخستین سند دخل و خرج مملکتی که در آن عایدات پستخانه به علامت سیاق نوشته

شده مربوط به سال ۱۳۰۳ هـ - ق برابر ۱۲۶۴ ش. می باشد که توسط یک صاحب منصب اداره تلگراف به نام محمدباقر آشتیانی تنظیم و درآمد خالص دولت از پست به مبلغ ۱۵۰۰ تومان ذکر شده است.^۱ لازم به یادآوریست که کل عایدات و مخارج پستخانه در سال مذکور به ترتیب بالغ بر ۱۳۷۶۴ و ۱۳۲۹۸ لیره انگلیسی بود.^۲ که باکسر دو رقم مذکور از یکدیگر درآمد خالص پستخانه مبلغ ۴۶۶ لیره* برابر ۱۵۰۰ تومان می شود. دومین سند مربوط به یک منبع خارجی بوده و مربوط به سال ۱۳۰۶ هـ - ق برابر ۱۲۶۷ ش. می شود که نشان دهنده برخی از ارقام مربوط به عایدات سالانه دولت است که عیناً از جدول اصلی برداشت و به شرح جدول الف نشان داده می شود.^۳

بخشی از صورت اسامی عایدات سالانه دولت در سال ۱۳۰۶ هـ - ق برابر ۱۲۶۷ ش.

جدول الف

دریافتی به قران	صورت اسامی	دریافتی به قران	صورت اسامی
۵۰۰۰	قبیله زرگر	۱۰۰۰۰۰	تلگراف ایران
۱۲۰۰۰۰	کوره های آجرپزی تهران	۸۰۳۴۸	کمپانی تلگراف هند و اروپا
۶۵۰۰۰	باغهای سلطنتی	۱۲۰۰۰	پست
۱۰۰۰۰	زیارتگاه مشهد	۱۳۰۲۰۰	گذرنامه
۱۴۷۰۰۰	معادن	۲۵۰۰۰۰	ضرابخانه
۱۵۰۰	معادن ذغال سنگ استاد یوسف	۳۰۰۰	اجاره بهای اسکله بندرعباس
۸۰۰۰۰	کشتارگاه تهران	۵۰۰۰	مطبوعات
۱۶۲۵۰	اجاره بهای اماکن تعزیه خانی	۶۰۰۰	کاروانسراهای راه قم
۵۲۵۰۰	هدایای میلاد پیغمبر	۵۰۰	اجاره بهای قهوه خانه دوشان تپه
۶۶۰۰۰	هدایا در روز اول نوروز	۳۰۰۰۰	تلگرافخانه جاسک و گوادر
۸۰۰۰۰۰۰	گمرک	۱۰۹۷۸	قبایل چادر نشین نزدیک تهران

۱- المآثر والآثار باب سیزدهم صفحه ۲۴۴

۲- ایران و قضیه ایران جلد اول صفحه ۶۰۵ و کتاب گنج شایگان صفحه ۱۳۵

*- هر لیره ۳۲ ریال حساب شده

۳- ایران و قضیه ایران جلد دوم صفحه ۵۷۱ و ۵۷۲

تا زمانی که پستخانه در اجاره میرزا علیخان وزیر پست بود ابتدا عایدی سالانه دولت از پست به مبلغ ۱۵۰۰ تومان می‌رسید ولی سالها بعد این مبلغ به ۱۲۰۰ تومان کاهش یافت.^۱ بعدها در دو سال آخر اجاره‌داری امین‌الدوله (۱۳۱۴ و ۱۳۱۵ هـ - ق برابر ۱۲۷۵ و ۱۲۷۶ ش) دوباره به مبلغ ۱۵۰۰ تومان در سال رسید که قطعاً این مقدار رقم واقعی درآمد پستخانه نبود چه اینکه برابر اسناد موجود در اواخر اجاره‌داری میرزا علیخان نامبرده خرج دررفته سالی ۴۱۰۰۰ تومان از پستخانه عایدی داشت از سال (۱۳۱۶ هـ - ق برابر ۱۲۷۷ ش) که پستخانه در اجاره مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله قرار گرفت عایدات خالص سالانه دولت از پست به رقم چشمگیر ۴۰۰۰۰ تومان سرزد.^۲ همچنین سالی ۸۰۰۰۰ تومان موجب بگیر نیز داشت.^۳ از آن پس تا انقلاب مشروطیت ایران رقم دقیقی از درآمد سالانه پستخانه در دست نیست همینقدر می‌دانیم که جمع کل موجب سالانه کارکنان پست در سال ۱۳۲۴ هـ - ق برابر ۱۲۸۵ ش. رقمی برابر ۲۶۰۰۰۰ تومان می‌شود که من حیث‌المجموع مخارج آن از عایداتش بیشتر است.^۴ در فاصله بین انقلاب تا استقرار رژیم مشروطه و از آن پس تا کودتای محمدعلیشاه برعلیه مجلس و استقرار کوتاه استبداد صغیر محمدعلیشاهی عایدات پستخانه همچنان رو به افزایش می‌رفت ولی از طرفی سرقت‌های پی‌درپی محمولات و امانات پستی که در نتیجه عدم امنیت به وجود آمده بود مخارج سنگینی برای دولت به‌شمار می‌آمد تا آنجا که جمع قرض دولت از این بابت تا سال ۱۳۲۹ هـ - ق برابر ۱۲۹۰ ش. بالغ بر ۳۰۰۰۰۰ تومان می‌شد.^۵ پس از استقرار دوباره مشروطیت در سال ۱۳۲۷ هـ - ق برابر ۱۲۸۸ ش. دولت جدید فعالانه دست به اصلاحات همه جانبه‌ای در زمینه‌های مختلفی دراز از جمله اقدامات مفید یکی هم تنظیم دخل و خرج مملکت بود که برای اولین بار به روش صحیح محاسبه و به صورت بودجه تقدیم مجلس دوم گردید هرچند اولین بودجه تنظیمی کشور از برخی جهات با بودجه‌های تنظیمی بعدی قابل قیاس نمی‌باشد لیکن از آنجائی که اولین صورت حساب تقدیمی دولت به مجلس است از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. اولین بودجه تنظیمی در زمان مرتضی قلی هدایت

۱- استناد به کتاب ایران و قضیه ایران جلد دوم صفحه ۵۷۲

۲- خاطرات و خطرات صفحه ۱۰۸

۳- استناد به مذاکرات نمایندگان مجلس شورا در دوره اول قانونگزاری صفحه ۳۸ جلسه ۲۴

شوال ۱۳۲۴ ۴- همان مأخذ همان صفحه

۵- اختناق ایران تألیف شوستر صفحه ۱۵

(صنایع الدوله) وزیر دارائی وقت تنظیم ولی نامبرده پیش از تقدیم آن به مجلس شورای ملی توسط یک تروریست روسی به نام ایوانوف به قتل رسید. سپس بودجه توسط جانشین صنایع الدوله در سال ایتئیل ۱۳۲۸ هـ - ق برابر ۱۲۸۹ ش. با رعایت تشریفات قانونی برای تصویب تقدیم مجلس گردید.

صورت ارقام نخستین بودجه تقدیمی دولت ایران به مجلس

اسامی وزارتخانه	مبلغ به قران
مجلس شورای ملی	۱۳۳۶۶۶۰
وزارت دربار	۶۷۴۹۴۷۰
وزارت مالیه	۶۳۲۵۷۳۸۰
وزارت جنگ	۳۲۳۲۴۴۷۰
وزارت داخله	۱۶۸۴۹۰۲۰
وزارت پست و تلگراف	۵۵۴۰۱۸۰
وزارت امور خارجه	۴۶۵۸۸۷۰
وزارت معارف و اوقاف	۳۰۷۷۶۶۰
وزارت عدلیه	۲۳۶۲۸۵۰
وزارت فوائد عامه	۲۸۰۰۰

بودجه وزارت پست و تلگراف در زمان وزارت فتح‌الله اکبر (سردار منصور) محاسبه و جهت تنظیم به وزارت مالیه داده شد. از تاریخ ۱۷ محرم سال ۱۳۳۳ لغایت ۱۴ شوال سال ۱۳۳۹ هجری قمری که شامل دوره سوم و زمان فترت و تعطیل مجلس می‌باشد اصولاً بودجه‌ای به تصویب نرسید ولی چند نمونه سیاهه از عملکرد پستخانه راجع به عایدات و مخارج آن در دست است که مربوط به سالهای ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱ و ۱۳۳۹ می‌شود.^۱ لیکن از سال ۱۳۳۹ هـ - ق مصادف با سال ۱۲۹۹ ش. به بعد بودجه‌های تصویبی وزارت پست و تلگراف کم‌وبیش مشخص می‌باشد که متوالیاً تا سال ۱۳۳۲ شمسی به شرح زیر نشان داده خواهد شد.

۱- نگاه کنید به فصل دهم کتاب حاضر مبحث مربوط به عایدات پستخانه در سنوات نامبرده.

صورت کل عایدات و مخارج وزارت پست و تلگراف در سال پیچی ٹیل ۱۲۹۹ شمسی

عایدات پست - ۹۶۵۸۰۰ تومان

عایدات تلگراف - ۱۱۳۳۷۵۴ تومان

مخارج پست - ۱۰۶۶۳۰۰ تومان

مخارج تلگراف - ۸۱۲۶۳۸ تومان

لازم به تذکر است که چون بودجه سال پیچی ٹیل ۱۲۹۹ شمسی به صورت تخمینی و با زحمات زیاد در کمیسیون بودجه مجلس چهارم طرح و به تصویب نمایندگان رسید از این لحاظ نام آن را چهار دیواری تخمینی گذاردند.^۱ و اما سوای بودجه مجلس شورای ملی که شرح آن در کتب قوانین موضوعه^۲ مربوط به سال تخاقوی ٹیل ۱۳۰۰ شمسی آمده از سایر بودجه‌های مربوط به وزارتخانه‌ها در آن سال اطلاع دقیق در دست نیست.

قانون

اعتبارات مخارج مملکتی مصوب ۳ حوت‌ایت ٹیل ۱۳۰۱ شمسی^۳

ماده اول - به تشکیلات مملکتی و وزارتخانه‌ها مطابق ضمیمه ذیل اعتبار داده می‌شود که در حدود آن اعتبارات بودجه مشروح سنه‌ایت ٹیل خود را تهیه کرده برای تصویب مجلس شورای ملی توسط وزارت مالیه ارسال دارند.

- اعتبارات وزارت پست و تلگراف - ۱۳۸۰۰۰۰ تومان

قانون

اعتبارات مخارج مملکتی سنه مالیه تنگوزٹیل ۱۳۰۲ مصوب ۱۶ ثور ۱۳۰۲^۴

ماده اول - مجلس شورای ملی اعتبارات ذیل را که عبارت از بیست و دو میلیون و

۱- تاریخ احزاب سیاسی ایران صفحه ۲۶۰ و ۲۶۱ تألیف محمدتقی بهار.

۲- مجموعه مصوبات دوره سوم و چهارم صفحه ۲۲۹.

۳- همان مأخذ صفحه ۲۳۲ و ۲۳۵ ۴- همان مأخذ صفحه ۲۵۸ و ۲۵۹

پانصد و دو هزار و چهارصد و چهل و چهار تومان است برای مخارج مملکتی سنه تنگوزئیل ۱۳۰۲ تصویب می‌نماید.

- اعتبارات وزارت پست و تلگراف و اداره حمل و نقل ۱۵۰۰۰۰۰ تومان

قانون

اجاره پرداخت بودجه هذالسنه ۱۳۰۳ وزارت پست و تلگراف مصوب قوس ۱۳۰۳^۱
ماده واحده - وزارت مالیه مجاز است بودجه هذالسنه ۱۳۰۳ وزارت پست و تلگراف را در
حدود مبلغ ۱۶۲۰۰۰۰ تومان بپردازد این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه
بیست و چهارم قوس یک هزار و سیصد و سه شمسى به تصویب مجلس شورای ملی رسید.
ماده اول - عایدات پیش‌بینی شده

عواید پست - ۸۲۵۰۰۰ تومان

- عواید تلگراف - ۹۹۴۸۹۹ تومان

- عواید سرویس حمل و نقل - ۲۸۲۰۰۰ تومان

ماده دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف - ۱۶۲۰۰۰۰ تومان

قانون

بودجه سنه ۱۳۰۴ مملکتی مصوب ۲۱ بهمن ماه سال ۱۳۰۴ شمسی^۲

ماده اول - عایدات پیش‌بینی شده وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ۸۰۰۰۰۰ تومان

عواید حمل و نقل دولتی - ۱۰۰۰۰۰۰ تومان

عواید تلگراف - ۷۷۵۰۰۰ تومان

جمع کل ۱۶۷۵۰۰۰ تومان

ماده دوم - وزارت مالیه مجاز است حقوق و مصارف هذالسنه وزارتخانه‌ها و ادارات
دولتی و مستمریات و شهریه‌ها و مصارف و حقوق منتظرین خدمت را
برطبق بودجه‌های تفصیلی پیشنهادی دولت که در حدود اعتبارات

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره پنجم قانونگزاری صفحه ۳۱۵ تا ۳۲۰

۲- همان مأخذ صفحه ۳۴۰ تا ۳۴۲

مصرحه ذیل در کمیسیون بودجه جرح و تعدیل و تصویب شده است با تطبیق قانون محاسبات عمومی و قانون استخدام کشوری و قانون استخدام قضات و سایر قوانین مربوط کارسازی کند. وزارت پست و تلگراف ۱۶۷۸۰۰۰ تومان مبلغ پنجاه و هشت هزار تومان اعتبار اضافی قیمت علیق جزو این مبلغ است.

بودجه سنه ۱۳۰۵

بودجه سنه ۱۳۰۵ وزارت پست و تلگراف به استثنای مبلغ جزئی بر مبنای سال ۱۳۰۴ تنظیم گردیده^۱

قانون

بودجه اضافی سنه ۱۳۰۵ وزارت پست و تلگراف مصوب

۲۴ اردیبهشت ۱۳۰۶^۲

ماده واحده - وزارت مالیه مجاز است بودجه اضافی ۱۳۰۵ وزارت پست و تلگراف را که مبلغ آن بالغ بر دوست و سیزده هزار و دوست و پنجاه تومان و یک قران میباشد برطبق صورت ضمیمه پرداخت نماید.

تبصره ۱ - مؤسساتی که در این صورت پیش بینی شده و هنوز تأسیس نشده است بودجه آنها از محل اعتبار ۱۳۰۶ و از تاریخ تأسیس آن پرداخت خواهد شد.

تبصره ۲ - وزارت پست و تلگراف مکلف است دفتر مرکزی پست را از ساعت چار قبل از ظهر تا هشت بعد از ظهر دائماً به ترتیب کشیک دائر نماید. این قانون مشتمل بر یک ماده و صورت ضمیمه است که در جلسه ۲۴ اردیبهشت ماه یک هزار و سیصد و شش شمسى به تصویب مجلس شورای ملی

رسید.

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره ششم قانونگزاری صفحه ۳۷۶ و ۳۷۷

۲- همان مأخذ صفحه ۴۰۹

قانون

بودجه سال ۱۳۰۶ مملکتی و اجازه پرداخت مخارج مملکتی برطبق تشخیص کمیسیون بودجه در اسفندماه سال ۱۳۰۶ مصوب ۱۳ اسفندماه ۱۳۰۶ شمسی^۱ ماده واحده - مجلس شورای ملی عایدات مملکتی را از بابت ۱۳۰۶ مطابق تشخیص بجزء کمیسیون بودجه که بالغ بر دوست و پنجاه و هشت میلیون و بیست و پنج هزار و هشتصد قران است تصویب و به وزارت مالیه اجازه می‌دهد که حقوق و مصارف هذاالسنه وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی و مستمریات و شهریه‌ها و حقوق منتظرین خدمت و سایر مخارج مملکتی را برطبق بودجه‌های تفصیل که در کمیسیون بودجه تصویب شده و جمع آن دوست و چهل و یک میلیون و پانصد و چهل و دو هزار و هشتصد و پانزده قران و ششصد دینار بالغ می‌گردد با تطبیق قانون محاسبات عمومی و قانون استخدام کشوری و سایر قوانین مربوطه در اسفندماه کارسازی کند.

قانون

بودجه ۱۳۰۶ مؤسسه تلگراف بی‌سیم مصوب ۳۰ اردیبهشت ماه ۱۳۰۶ شمسی^۲ ماده واحده - وزارت مالیه مجاز است بودجه ۱۳۰۶ مؤسسه تلگراف بی‌سیم را از اول فروردین ماه سال ۱۳۰۶ در حدود مبلغ ۱۰۴۲۹۲ تومان برطبق صورت ضمیمه تادیه نماید.

قانون

اجازه پرداخت هفتاد هزار تومان بعنوان اعتبار متحرک به وزارت پست و تلگراف بابت بودجه ۱۳۰۶ مصوب ۷ دی ماه ۱۳۰۶ شمسی^۳ ماده واحده - مجلس شورای ملی به وزارت مالیه اجازه می‌دهد از بابت بودجه هذاالسنه وزارت پست و تلگراف مبلغ هفتاد هزار تومان به عنوان اعتبار متحرک به وزارت پست و تلگراف پرداخته و از بابت حقوق و اعتبارات مصوبه آن وزارتخانه در حدود سنه مالی محسوب دارد.

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبه دوره ششم قانونگذاری صفحه ۴۴۷

۳- همان مأخذ، همان صفحه

۲- همان مأخذ صفحه ۴۵۴

قانون

اجازه پرداخت بقیه علیق اداره حمل و نقل بابت بودجه ۱۳۰۶ وزارت پست و

تلگراف مصوب ۲۱ مرداد سال ۱۳۰۷ شمسی^۱

ماده واحده - وزارت مالیه مجاز است علاوه بر مبلغ پنجاه هزار و هفتصد و پنجاه تومان اعتباری که در بودجه سال ۱۳۰۶ وزارت پست و تلگراف قیمت علیق اداره حمل و نقل آن وزارتخانه منظور گردیده معادل هیجده هزار و هشتصد و بیست و سه تومان از صرفه جوئی اعتبارات بودجه ۱۳۰۶ وزارت پست و تلگراف پرداخت نماید.

قانون

بودجه یک ساله ۱۳۰۷ مملکتی مصوب ۳۱ خرداد ماه ۱۳۰۷ شمسی^۲

ماده واحده - مجلس شورای ملی عایدات پیش بینی شده مملکتی را از بابت سال ۱۳۰۷ مطابق تشخیص بجزء کمیسیون بودجه در حدود مبلغ بیست و هفت میلیون و ششصد و هشتاد و پنج هزار و هفتصد و بیست و نه تومان و هفت قران تصویب و به وزارت مالیه اجازه می دهد که حقوق و مصارف هذا السنه وزارتخانه ها و ادارات دولتی و مستمریات و شهریه ها و مصارف حقوق منتظرین خدمت و سایر مخارج مملکتی را بجز اعتبارات و بر طبق بودجه های تفصیلی که در کمیسیون بودجه تصویب شده و جمع آن بالغ بر بیست و هفت میلیون و ششصد و یازده هزار و سیصد و نود و یک تومان و هفت قران و دو بیست دینار است با تطبیق قانون محاسبات عمومی و قانون استخدام کشوری و سایر قوانین مربوطه از ابتدای کارسازی دارد.

وزارت پست و تلگراف به ضمیمه هفتاد و شش هزار تومان قروض آن وزارتخانه ۲۱۸۲۵۹۲۰ قران.

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبه دوره ششم قانونگزاری ، صفحه ۴۷۶

۲- همان مأخذ صفحه ۵۱۰ و ۵۱۲

قانون

بودجه یک ساله ۱۳۰۸ مملکتی مصوب ۲۶ اسفند ماه ۱۳۰۷ شمسی^۱

صورت ضمیمه قانون بودجه سال ۱۳۰۸ مملکتی

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

تومان	۵۷۰۵۰۰۰	پست -
تومان	۷۵۵۷۰۰۰	تلگراف بی سیم -
تومان	۲۰۰۰۰۰	عواید کنترات هواپیمائی یونکرس -
تومان	۸۰۰۰۰۰	عایدات مخابرات و مرسولات داخلی دولتی -

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف ۲۰۲۷۰۱۹۰ قران

قانون

بودجه یک ساله ۱۳۰۹ مملکتی مصوب ۲۸ اسفندماه ۱۳۰۸^۲

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

قرتم	۵۸۳۰۰۰۰	پست -
قران	۶۰۰۰۰۰	تلگراف هوائی -
قران	۸۰۰۰۰۰	تلفن -
قران	۷۱۵۰۰۰۰	تلگراف و تلگراف بی سیم -
قران	۱۳۶۸۰۰۰۰	جمع کل عایدات -

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف

قران	۱۷۴۱۲۵۶۰	بودجه عمومی -
قران	۱۵۵۳۲۰۰	اعتبار اضافی -
قران	۱۰۰۰۰۰	اعتبار ساختمانی -
قران	۱۹۹۶۵۷۶۰	جمع کل مخارج -

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره هفتم قانونگزاری صفحه ۴۱۰ و ۴۱۳

۲- همان مأخذ صفحه ۴۴۷

قانون

بودجه یک ساله ۱۳۱۰ مملکتی مصوب ۲۷ اسفندماه ۱۳۰۹ شمسی^۱

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

قران	۵۶۰۰۰۰۰	عواید پست ارضی -
قران	۹۰۰۰۰۰	عواید پست هوایی -
قران	۷۰۰۰۰۰	عواید تلگراف و تلگراف بی سیم -
قران	۵۰۰۰	عواید متفرقه -
قران	۱۳۵۰۵۰۰۰	جمع کل -

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف

قران	۱۷۱۸۰۰۰۰	مخارج
قران	۱۰۰۰۰۰۰	ساختمان عمارت پستخانه و گمرک -
قران	۱۸۱۸۰۰۰۰	جمع کل -

قانون

بودجه یک ساله ۱۳۱۱ مملکتی مصوب ۲۲ اسفند ماه ۱۳۱۰ شمسی^۲

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

ریال	۶۳۳۰۰۰۰	عواید پست -
ریال	۸۵۹۰۰۰۰	عواید تلگراف و تلگراف بی سیم -
ریال	۱۰۰۰	عواید متفرقه -
ریال	۱۴۹۲۱۰۰۰	جمع کل عایدات -

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف

مخارج - ۲۰۱۶۰۶۱۰ ریال ساختمان عمارت پست و تلگراف ۹۰۰۰۰۰ ریال

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره هفتم صفحه ۵۴۹ و ۵۵۳

۲- همان مأخذ، صفحه ۵۷۴ و ۵۷۸

قانون

بودجه یک ساله ۱۳۱۲ مملکتی مصوب ۲ اردیبهشت ماه ۱۳۱۲ شمسی^۱

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ریال ۶۳۰۰۰۰۰

عواید تلگراف و تلگراف بی سیم - ریال ۱۱۴۰۰۰۰۰

عواید اجرت مخابرات دولتی - ریال ۱۹۳۱۵۰۰

عواید متفرقه - ریال ۱۰۰۰

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف

مخارج وزارت پست و تلگراف ۲۵۸۹۴۰۷۴ ریال

مبلغ ۵۴۸۶۶۶ ریال بابت تغییرات معوقه وزارت پست و تلگراف بود که از

محل بودجه پرداخت گردید.

قانون

بودجه کل سال ۱۳۱۳ مملکتی مصوب ۱۳ اسفند ماه ۱۳۱۲ شمسی^۲

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ریال ۶۶۱۰۰۰۰

عواید تلگراف و تلگراف بی سیم - ریال ۱۱۵۰۰۰۰۰

عواید متفرقه - ریال ۱۰۰۰

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف

مخارج - ریال ۲۲۶۷۹۴۹۰

قانون

بودجه کل سال ۱۳۱۴ مملکتی مصوب ۱۵ اسفند ماه ۱۳۱۳ شمسی^۳

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ریال ۷۳۸۰۰۰۰

۱- مجموعه قوانین و مصوبات دوره نهم قانونگزاری صفحه ۳۹۷ و ۴۰۲

۲- همان مأخذ صفحه ۴۶۶ و ۴۷۱

۳- همان مأخذ، صفحه ۵۱۲

ریال	۱۱۵۰۰۰۰۰	عواید تلگراف و تلگراف بی سیم -
ریال	۴۵۰۰۰	عواید متفرقه -
		قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف
ریال	۲۴۳۶۶۲۱۰	مخارج -
در سال ۱۳۱۴ مبلغ ۱۲۹۹۹۰۰ ریال اعتبار برای خرید چند هواپیما جهت تأسیس پست هوایی و ساختمان محل آن و خرید اشیاء و ابزار لازمه در نظر گرفته شد.		

قانون

بودجه کل سال ۱۳۱۵ کشوری مصوب ۱۹ اسفند سال ۱۳۱۴ شمسی ^۱		
		قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف
ریال	۷۵۸۰۰۰۰	عواید پست -
ریال	۱۲۷۸۵۰۰۰	عواید تلگراف و تلگراف بی سیم -
وجهی که شرکت تلفن برای مخارج نظارت وزارت پست و تلگراف می پردازد.		
ریال	۴۰۰۰۰	
ریال	۳۰۸۱۶۱۱۰	قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف
ریال	۲۳۰۰۰۰۰	اعتبار سیم کشیهای جدید
ریال	۵۰۰۰۰۰	ساختمانهای جدید برای تلگرافخانههای ولایات

قانون

بودجه کل سال ۱۳۱۶ کشور مصوب ۲۳ اسفند ماه ۱۳۱۵ شمسی ^۲		
		قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف
ریال	۱۰۰۰۰۰۰۰	عواید پست -
ریال	۱۶۰۰۰۰۰۰	درآمد تلگراف و تلگراف بی سیم -
وجهی که شرکت تلفن برای هزینه نظارت پست و تلگراف می پردازد		
		ریال ۴۰۰۰۰
ریال	۳۶۶۱۶۱۱۰	قسمت دوم - مخارج -

۱- فهرست مجموعه قوانین و مصوبات دوره دهم صفحه ۵۴۲ تا ۴۵۶

۲- همان مأخذ، صفحه ۵۷۴ تا ۵۷۷

قانون

بودجه کل سال ۱۳۱۷ کشور مصوب پانزدهم اسفندماه ۱۳۱۶^۱

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ریال ۱۰۰۰۰۰۰۰

عواید تلگراف و تلگراف بی سیم - ریال ۱۸۰۰۰۰۰۰

وجوهی که شرکت تلفن برای هزینه نظارت تلفن به وزارت پست و

تلگراف می پردازد - ریال ۴۰۰۰۰

متفرقه - ریال ۱۵۰۰۰۰

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف - ریال ۴۲۹۵۶۱۱۰

قانون

بودجه کل سال ۱۳۱۸ کشور مصوب ۱۴ اسفندماه ۱۳۱۷^۲

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ریال ۱۵۵۰۰۰۰۰

عواید تلگراف و تلگراف بی سیم - ریال ۳۸۰۰۰۰۰۰

حق النظاره وزارت پست و تلگراف از شرکت تلفن و متفرقه ۹۰۰۰۰ ریال

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف - ریال ۵۸۰۰۰۰۰۰

قانون

بودجه کل سال ۱۳۱۹ کشور مصوب ۱۶ اسفندماه ۱۳۱۸^۳

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ریال ۱۷۰۰۰۰۰۰

عواید تلگراف - ریال ۴۰۰۰۰۰۰۰

درآمد حق النظاره از شرکت تلفن و متفرقه - ریال ۲۰۰۰۰۰

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف - ریال ۷۱۰۰۰۰۰۰

۱- فهرست مجموعه قوانین و مصوبات دوره یازدهم صفحه ۱۲۰ و ۱۲۲

۲- فهرست مجموعه قوانین و مصوبات سال ۱۳۱۷ صفحه ۹۱

۳- فهرست مجموعه قوانین و مصوبات سال ۱۳۱۸ صفحه ۶۷ و ۶۸ و ۶۹

قانون

بودجه کل سال ۱۳۲۰ کشور مصوب ۱۵ اسفندماه ۱۳۱۹ شمسی^۱

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ۲۷۰۰۰۰۰۰ ریال

عواید تلگراف - ۷۰۰۰۰۰۰۰ ریال

درآمد حق النظاره از شرکت تلفن و متفرقه - ۱۰۰۰۰۰۰ ریال

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف - ۹۰۰۰۰۰۰۰ ریال

قانون

بودجه کل سال ۱۳۲۱ کشور مصوب ۳۱ فروردین ماه ۱۳۲۱ شمسی^۲

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ۲۰۰۰۰۰۰۰ ریال

عواید تلگراف - ۵۲۵۰۰۰۰۰ ریال

درآمد حق النظاره از شرکت تلفن و متفرقه - ۱۰۰۰۰۰۰ ریال

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف - ۱۲۰۰۰۰۰۰۰ ریال

قانون

بودجه کل سال ۱۳۲۲ کشور مصوب ۲۴ آبان ماه سال ۱۳۲۲ شمسی^۳

قسمت اول - عایدات وزارت پست و تلگراف

عواید پست - ۱۷۰۰۰۰۰۰ ریال

عواید تلگراف - ۵۹۵۰۰۰۰۰ ریال

درآمد حق النظاره از شرکت تلفن و متفرقه - ۱۰۰۰۰۰۰ ریال

قسمت دوم - مخارج وزارت پست و تلگراف - ۱۳۳۰۰۰۰۰۰ ریال

۱- فهرست مجموعه قوانین و مصوبات سال ۱۳۱۹ ضمیمه صفحه ۱۰۵ برگ ۳ و ۵

۲- فهرست مجموعه قوانین و مصوبات دوره سیزدهم صفحه ۱۷۶

۳- همان مأخذ، صفحه ۲۳۸

قانون

ماده واحده - وزارت دارائی مجاز است در سه ماهه اول سال ۱۳۲۳ کلیه اعتبارات حقوق و هزینه‌های جاری سه ماهه اول سال کشور و کارخانجات و بنگاههای بازرگانی را در حدود $\frac{۳}{۱۳}$ بودجه سال ۱۳۲۲ و برطبق بودجه‌های تفصیلی وزارتخانه‌ها و ادارات کل و بنگاههای بازرگانی بپردازد.^۱

بودجه مربوط به سایر ماهها به استثنای آبان ماه که بر مبنای $\frac{۱}{۱۳}$ محاسبه گردید بر مبنای طریقه بالا محاسبه و پرداخت گردید.

بودجه کل کشور در سنوات ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ و ۱۳۲۷ بودجه مربوط به سالهای بالا بر مبنای $\frac{۱}{۱۳}$ و $\frac{۲}{۱۳}$ و $\frac{۳}{۱۳}$ محاسبه و با رعایت مقررات قانونی در اختیار وزارتخانه‌ها گذارده شد.^۲

قانون

بودجه کل سال ۱۳۲۸ کشور مصوب ۲۳ تیرماه ۱۳۲۸ شمسی^۳

قسمت اول - پیش‌بینی عایدات وزارت پست و تلگراف

درآمد پست - ۳۰۰۰۰۰۰۰ ریال

درآمد تلگراف - ۹۰۰۰۰۰۰۰ ریال

درآمد حقوق‌النظاره از شرکت تلفن و متفرقه - ۱۰۵۰۰۰۰۰۰ ریال

قسمت دوم - هزینه وزارت پست و تلگراف و تلفن - ۲۵۰۵۴۵۰۰۰ ریال

قانون

بوزارت دارائی اجازه داده میشود حقوق و کمک و سایر مزایای کارمندان و خدمتگذاران و هزینه‌های مستمر وزارتخانه‌ها و ادارات و بنگاههای دولتی و سایر مصارف کشور را در دو ماهه اول سال ۱۳۲۹ در حدود $\frac{۲}{۱۳}$ اعتبارات مصوب سال ۱۳۲۸ با رعایت قانون بودجه‌های

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره چهاردهم قانون‌گزاری صفحه ۱۹۷ الی ۲۳۱
 ۲- استناد به مجموعه فهرست قوانین و مصوبات دوره چهاردهم و پانزدهم قانون‌گزاری صفحه ۲۷۶ و ۲۸۸

۳- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره پانزدهم قانون‌گزاری صفحه ۴۰۶ و ۴۱۰

سال مزبور و سایر قوانین و مقررات مالی از محل درآمد عمومی سال جاری کشور پرداخت کند.^۱

ارقام مربوط به ماههای بعد نیز بر مبنای $\frac{1}{13}$ و $\frac{2}{13}$ محاسبه و پرداخت گردید.

بودجه کل سال ۱۳۳۰

بودجه مملکت در سال مذکور بر مبنای $\frac{1}{13}$ و $\frac{2}{13}$ محاسبه و با رعایت مقررات قانونی در اختیار دستگاههای دولتی قرار داده شد.^۲

ارقام مربوط به کل بودجه کشور در سال ۱۳۳۰ به شرح زیر است.

الف - درآمد -	۱۰۱۵۳۶۲۹۰۰۰	ریال
هزینه -	۱۰۱۵۲۳۰۲۰۰۰	ریال

بودجه کل سال ۱۳۳۱

بودجه مملکت در سال مذکور بر مبنای $\frac{1}{13}$ محاسبه و با رعایت مقررات قانون در اختیار دستگاههای دولتی قرار داده شد^۳ در همین سال ارقام مربوط به وزارت پست و تلگراف به شرح زیر می باشد:

خلاصه کل بودجه وزارت پست و تلگراف در سال ۱۳۳۱

هزینه های مستمر -	۲۳۵۵۸۸۶۶۱	ریال
هزینه های غیرمستمر -	۳۲۶۱۳۳۹	ریال
جمع کل بودجه -	۲۳۸۸۵۰۰۰۰	ریال

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره شانزدهم قانونگزاری صفحه ۳۷ الی ۴۲

۲- همان مأخذ صفحه ۴۳ و ۴۸

۳- فهرست قوانین سال ۱۳۳۱ صفحه ۳ الی ۲۶.

فصل شانزدهم

قراردادها و قوانین

از آغاز تأسیس چاپخانه و پست نوین در ایران تا تشکیل اولین مجلس قانونگزاری چندین فقره قرارداد خارجی و مقررات داخلی در ارتباط با کار پست از طرف مسئولین پستخانه وضع و به مرحله اجراء گذارده شد که مهمترین آنها عبارتند از:

الف - قراردادهای خارجی

این دسته قراردادهای بین دولت ایران و برخی از کشورهای خارجی منعقد که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

۱- الحاق و قبول عضویت ایران در مجمع جهانی پست در تاریخ ۲۲ شعبان سال ۱۲۹۴ هـ - ق (برابر ۱۰ شهریور ۱۲۵۶ ش. مطابق ۱ سپتامبر ۱۸۷۷ م)

۲- قرارداد پستی بین ایران و فرانسه که در تاریخ ۱۲ جمادی‌الثانی سال ۱۳۰۱ هـ - ق (برابر ۲۱ فروردین ۱۲۶۳ ش. مطابق ۹ آوریل ۱۸۸۴ م) به امضای نظر آقا سفیر ایران در پاریس و مسیو ژول فری وزیر امور خارجه فرانسه رسید.

۳- قرارداد پستی بین ایران و تونس که در تاریخ ۱۷ جمادی‌الاول سال ۱۳۰۷ هـ - ق (برابر ۲۰ دی ۱۲۶۸ ش. مطابق ۱۰ ژانویه ۱۸۹۰ م) به امضای حاج میرزا علیخان وزیر پست ایران و مسیو دیوالایپ نماینده فرانسه رسید.

۴- قرارداد پستی بین ایران و عثمانی که در تاریخ ۲۲ محرم سال ۱۳۰۸ هـ - ق (برابر ۱۵ مهر ۱۲۶۹ ش. مطابق ۸ سپتامبر ۱۸۹۰ م) به امضای حاج محسن‌خان مشیرالدوله سفیر

- ایران و حسنعلی افندی رئیس پست کشور عثمانی رسید.
- ۵- قرارداد پستی بین ایران و روسیه راجع به امانات پستی که در تاریخ ۲۵ ذیحجه سال ۱۳۲۲ هـ - ق (برابر ۱۲ اسفند ۱۲۸۳ ش. مطابق ۱۸ فوریه ۱۹۰۵ م) به امضای لاورس بلژیکی رئیس کل پست ایران و سباستیانف نماینده دولت روسیه تزاری رسید.
- ۶- قرارداد پستی بین ایران و عثمانی راجع به امانات پستی که در ۸ محرم سال ۱۳۲۴ هـ - ق (برابر ۱۴ اسفند ۱۲۸۴ ش. مطابق ۳ مارس ۱۹۰۶ م) به امضای حسین حسیب وزیر پست عثمانی و ژوزف نوز بلژیکی وزیر پست ایران رسید.
- ۷- امضای قرارداد بین المللی پست منعقد در رم به سال ۱۳۲۴ هـ - ق (برابر ۱۲۸۴ ش. مطابق ۱۹۰۶ م)

قرارنامه

حوالجات پستی مابین ایران و فرانسه

به تاریخ ۹ آوریل ۱۸۸۴

فهرست مندرجات

- فصل اول - احداث حوالجات پستی مابین مملکتین - حداکثر حواله - انتقال حوالجات پستی
- فصل دوم - حقوقی که از حوالجات پستی دریافت می شود - ممنوعیت اخذ حقوقی که برعهده دریافت کننده وجه حواله است.
- فصل سوم - حقوقی که درباره اداره که وجه حواله را تأدیه می کند معین شده.
- فصل چهارم - پولی که در پستخانه های دولتی از فرستنده وجه قبول و به صاحب حواله داده می شود.
- فصل پنجم - تعیین وجه حواله به پول فرانسه.
- فصل ششم - طرز و موقع تفریح حساب - فاضل حساب و طریق تأدیه آن و مراحجه که در صورت تأخیر تأدیه شرط شده
- فصل هفتم - ضمانتی که درحق فرستنده وجه می شود - عدم مطالبه وجه حواله در

طرف مدت معینه از طرف صاحبان آن

فصل هشتم - در باب تعیین پستخانه‌هایی که ماذون به دادن حواله و تأدیه وجه آن هستند - شرایط راجعه به ترتیب و طرز ارسال حواله‌جات و ترتیب تفریغ حساب و سایر لوازمات حوالجات پستی

فصل نهم - در باب تعطیل عمل حوالجات پستی

فصل دهم - موقع اجرای این قرارنامه و مدت آن

فصل یازدهم - تصدیق نامجات

چون اعلیحضرت شاهنشاه ایران و رئیس جمهوری فرانسه مایل هستند که به وسیله حوالجات پستی ارسالات وجهی بین مملکتین را سهل و آسان تر نمایند چنین صلاح دیدند که برای نیل به این مقصود قرارنامه منعقد دارند و کلاء مختار خود را از این قرار مأمور نمودند. از طرف اعلیحضرت شاهنشاه ایران جنرال نظر آقا ایلچی مخصوص و وزیر مختار در مملکت فرانسه.

از طرف رئیس جمهوری فرانسه مسیو ژول فری رئیس الوزراء و وزیر امور خارجه و غیره و مشارالیهما پس از آنکه وکالت نامهای خود را مبادله کرده و آن را موافق قاعده و مرتب به ترتیبات شایسته یافتند قرار ذیل را منعقد داشتند.

فصل اول - وجوه نقدی را به وسیله پست از فرانسه و الجزایر به ایران و از ایران به فرانسه و الجزایر می‌توان ارسال داشت.

ارسال وجوه به موجب حواله خواهد بود که از طرف پستخانه‌های هریک از مملکتین به عهده پستخانه‌های مملکت دیگر داده می‌شود.

حداکثر هر حواله پانصد فرانک است.

هریک از دولتین حق دارد اعلام نماید که در خاک مملکت او حوالجات مملکت دیگر را به وسیله ظهریه^۱ می‌توان انتقال داد.

فصل دوم - از هر مبلغی که بر وفق فصل فوق ارسال می‌شود حقی گرفته می‌شود که مقدار آن را اداره مملکتی که حواله از آنجا فرستاده شده است معین خواهد کرد و تأدیه آن برعهده فرستنده وجه است.

برای حوالجات پستی طرفین و از باب رسیدی که در روی حوالجات مزبوره داده می‌شود

۱- یعنی حواله که در ظهر ورقه در حق شخصی داده می‌شود.

به هیچ اسم و عنوان حقوق و رسمی نمی‌توان قرارداد که برعهده گیرنده وجه باشد.

فصل سوم - اداره حواله کننده صد یک از کلیه وجه حوالجاتیکه اداره دیگر تأدیه می‌کند در حق اداره مزبوره محسوب خواهد شد.

فصل چهارم - وجه حواله پستی را فرستنده آن باید به پول طلا یا پول دیگری که قانونی و به قیمت متداوله طلا بوده باشد تأدیه کند و همچنین وجه مزبور به صاحب آن به پول طلا یا پول دیگری که قانونی و به قیمت متداوله طلا بوده باشد داده خواهد شد.

ولی اگر در یکی از مملکتین اسکناسی رایج باشد که قانونی لیکن قیمت آن از قیمت طلا کمتر است اداره آن مملکت می‌تواند آن را قبول کرده و خود اداره مزبور در معاملات با مردم به مصرف برساند به شرط اینکه تفاوت نرخ را محسوب نماید.

فصل پنجم - مبلغ هر حواله باید به پول فرانسه (فرانک و سانتیم) قید شود ولی نباید کسور نصف عشر یعنی کسور پنج سانتیمی داشته باشد.

فصل ششم - اداره پست فرانسه و اداره پست ایران در مواقعی که بعد بطور مرضی‌الطرفین خودشان معین خواهند کرد حساب‌ها را ترتیب و وجوهی که از طرفین پرداخت شده است بطور اختصار قید می‌نمایند پس از آنکه حسابهای مزبوره مابین طرفین گفتگو و قطع شد اداره که مدیون می‌شود در ظرف مدتی که ادارات دولتین قرار خواهند داد وجه آن را به پول طلای فرانسه به اداره دیگر خواهد پرداخت در صورتی که فاضل حساب در ظرف مدت معینه تأدیه نشود وجه مزبوره از روز انقضای وعده الی زمان ارسال آن تنزیل خواهد برداشت وجه تنزیل از قرار صدی پنج در سال محسوب و در حساب بعد جزو قروض اداره مدیون خواهد آمد.

فصل هفتم - وجوهی که به حواله پستی تبدیل شده است در حق فرستنده آن ضمانت می‌شود الی زمانی که به‌طور صحیح به صاحبان آن یا وکیل آنها برسد.

چنانچه در ظرف مدتی که در قوانین و قواعد مملکت اداره حواله‌دهنده معین شده است وجه حوالجات از طرف ذوی‌الحقوق مطالبه نشود وجوهی که از این بابت دریافت شده است بدون برگشت به اداره تعلق خواهد داشت که حواله پستی را داده است.

فصل هشتم - هریک از ادارات دولتین در آنچه راجع به او است پستخانه‌هایی را که ماذون به دادن حواله پستی و پرداخت وجه آن هستند معین خواهد کرد و به طور مرضی‌الطرفین ترتیب و طرز ارسال حواله و نیز ترتیب و موقع تفریح حساب و همچنین هر

نوع ترتیبات راجعه به نظم و جزئیات این عمل که برای اجرای این قرارداد لازم باشد معین خواهند کرد.

مقرر است که شرایط قراری که بر وفق این فصل داده می‌شود در صورتی که ادارات دولتین لازم دانند می‌توانند بطور مرضی‌الطرفین تغییر دهند.

فصل نهم - هریک از ادارات دولتین در مواقع فوق‌العاده که حاکی صحت این امر باشد عمل حوالجات پستی را می‌توانند تعطیل نماید به شرط اینکه این مسئله را فوراً و در صورت لزوم به توسط تلگراف به اداره دیگر اطلاع دهد.

فصل دهم - این قرارداد از روزی که دولتین معین خواهند کرد و پس از اینکه موافق قوانین دولتین رسماً اعلان شد به موقع اجرا گذاشته خواهد شد مدلول آن از سال به سال مجری خواهد بود الی زمانی که یکی از طرفین یک سال قبل از وقت فسخ آن را به طرف مقابل اعلام نماید و در سال آخر مدلول قرارداد کماکان مرعی و مجری خواهد بود بدون اینکه انقضای مدت مزبوره بر تفریق و فاضل حساب خللی وارد آورد.

فصل یازدهم - این قرارداد تصدیق شده و تصدیق نامجات حتی‌الامکان زودتر مبادله خواهد شد.

علیهذا وکلاء مختار طرفین این قرارداد را امضاء کرده و به مهر خود ممهور داشتند.

در پاریس به تاریخ نهم آوریل ۱۸۸۴

(امضاء) ژول فری

(امضاء) نظراقا

قرارداد حوالجات پستی مابین ایران و تونیز

به تاریخ دهم ژانویه ۱۸۹۰ منعقد شده^۱

چون اعلیحضرت شاهنشاه ایران و حضرت اشرفبیک تونیز مایل هستند که به وسیله حوالجات پستی ارسالات تنخواه مابین ایران و تونیز سهل و آسان شود. تصمیم عزم نمودند که در این باب قرارنامه منعقد نمایند و وکلای مختار خود را از این قرار معین کردند از طرف اعلیحضرت شاهنشاه ایران جناب میرزا علیخان امینالدوله رئیس مجلس شورای وزراء و وزیر پست و اوقاف از طرف حضرت اشرفبیک تونیز مسیو پلزدیوالایپ نایب سفارت و شارژدافر جمهوری فرانسه که به امر جناب مسیو اسپولر وزیرخارجہ اقدام می‌نماید و مشارالیهما پس از ارائه اختیار نامهای یکدیگر که مرتب به ترتیبات شایسته بود در قرارداد ذیل متفق‌الرأی شدند.

فصل اول - دولتین ایران و تونیز اظهار می‌دارند که قرارنامه که به تاریخ نهم آوریل ۱۸۸۴ در باب حوالجات پستی مابین جناب ژول فری و جنرال نظرآقا منعقد شده است همان قرارنامه را درباره حوالجات پستی بین مملکتین قبول نمایند.

فصل دوم - تمام مواد قرارنامه مزبوره از روزی که ادارات پست مملکتین قرار خواهند داد در مورد مبادلات پستی بین ایران و تونیز مجری خواهد بود.

فصل سوم - آنچه راجع به ممالک اعلیحضرت شاهنشاه ایران است امضای مأمور دولت علیه اعلام رسمی همین قرارنامه محسوب خواهد شد که امروز منعقد شده است. اما آنچه راجع به تونیز است اعلام رسمی به اهتمامات و سعی دولت و موافق قوانین مخصوصه آن مملکت به عمل خواهد آمد.

فصل چهارم - این قرارنامه تصدیق شده و تصدیق نامجات هرچه زودتر مبادله خواهد شد علیهذا وکلای مختار طرفین این قرارنامه را امضی کرده و به مهر خود مهور داشتند در طهران به تاریخ دهم ژانویه ۱۸۹۰

(امضی) امینالدوله (امضی) پلزدیوالایپ

قرارنامه پستی

منعقدہ مابین دولتین علیتین ایران و عثمانی

به تاریخ ۲۷ اوت مطابق ۸ سپتامبر ۱۸۹۰

فهرست مندرجات

فصل اول - احداث پست مابین مملکتین دولی که نوشتجاتشان برای مبادله قبول

می‌شود.

فصل دوم - راه‌هایی که برای مبادلات پستی معین شده و حقی که دولتین در باب

لوازمات و ترتیبات مبادلات پستی دارند.

فصل سوم - شرایط راجعه به چاپارها و نقاطی که باید مبادله در آنجا به عمل آید.

فصل چهارم - در باب حرکت چاپارها در راه‌های فوق و عده مبادله در ظرف یک هفته.

فصل پنجم - تعیین نوشتجات و سایر اشیائی که پست قبول می‌کند.

فصل ششم - اجرای مدلول قرارنامجات بین‌المللی و سایر قرارنامجات در مورد اشیاء

پستی مذکوره در فصل پنجم

فصل هفتم - اجرتی که از کاغذجات معین‌القیمه و کیسه پول و اشیاء قیمتی و مرسولات

مساژری^۲ دریافت می‌شود.

فصل هشتم - در باب وصول شیئی به صاحب امانت و اخطار این مسئله به فرستنده آن

فصل نهم - اعاده اشیاء معطله و مطالبه حقوق مخصوص از این بابت

فصل دهم - تعیین حقوقی که از کاغذجات و سایر اشیاء پستی دریافت می‌شود - حقوق

ظرفیه

فصل یازدهم - در باب ترتیبات موسوم به سیستم متریک

فصل دوازدهم - در باب ممنوعیت ارسال بعضی اشیاء

فصل سیزدهم - تلف و سرقت اشیاء پستی و وجه غرامت از این بابت

فصل چهاردهم - مواردی که وجه غرامت داده نمی‌شود.

فصل پانزدهم - مدتی که در ظرف آن وجه غرامت باید مطالبه و پرداخت شود - اداره

۱- مجموعه معاهدات صفحه ۲۲۵ تا ۲۳۴

۲- یعنی هر نوع مرسولات بااستثنای مرسولاتی که موسوم به کلی‌پستال یعنی امانت پستی است.

که مجبور به تأدیه وجه غرامت است.

فصل شانزدهم - تعیین مسئولیت در باب تأدیه وجه غرامت

فصل هفدهم - ممنوعیتی که در باب تعیین قیمت و مجازاتی که در صورت تخلف شرط

شده است.

فصل هجدهم - اشیائی که ربو^۱ یعنی معطله محسوب می‌شوند.

فصل نوزدهم - در باب نظامنامه که باید منعقد و مسائلی که باید در آن معین شود.

فصل بیستم - استعمال زبان فرانسه در روابط مابین ادارات دولتین

فصل بیست و یکم - اجرای قوانین داخله مملکتی در مواردی که خارج از شرایط این

قرارداد است.

فصل بیست و دوم - موقع اجرای این قرارداد و مدت آن.

جناب محسن خان سفیر کبیر و وزیر دارالشوراء از طرف دولت علیه ایران و جناب حسنعلی افندی رئیس پست و تلگراف عثمانی و جناب کابریل افندی مشاور حقوق بابعالی از طرف دولت عثمانی که بطور صحیح از دولتین متبوعتین خود مجاز بودند قرار ذیل را منعقد داشتند.

فصل اول - مابین اداره پست ایران و اداره پست و تلگراف عثمانی مستقیماً و متناوبه و منظملاً نوشتجات پستی و سایر اشیاء مملکتین مبادله خواهد شد نوشتجات و سائر اشیاء ممالکی که مرسولات خود را به توسط مملکتین معاهدتین می‌فرستند یا بعدها مایل می‌شوند که به توسط مملکتین بفرستند برای مبادله نیز قبول خواهد شد.

فصل دویم - مبادلات مزبوره از راه (بایزید و خوی) و (خانقین و کرمانشاه) معمول خواهد بود و این دو اداره در هر موقع که لازم دانند می‌توانند وسائل مبادله را وسعت داده و ترتیبات آن را تغییر دهند.

فصل سیم - خورجین‌های پست در پستخانه‌های عثمانی که در بایزید و خانقین است رد و بدل شده و چاپارهای ایران باید تا این دو محل بیابند.

چاپارها در ایاب و ذهاب سوار ضبطیه تا سرحد همراه خواهند داشت.

در صورتی که راه دیگری برای این امر معین شود ادارات دولتین قبل از وقت محل مبادله را معین خواهند کرد.

۱- ربو یا معطله، کاغذجات و اشیائیکه از پیدا کردن صاحبان آن صرف نظر شده است.

فصل چهارم - حرکت چاپار را از راهائی که در فصل دوم ذکر شده است دولتین بطور مرضی الطرفین ترتیب خواهند داد و مبادله باید اقلأ هفته‌ای یک مرتبه به عمل آید.

فصل پنجم - نوشتجات پستی و سایر اشیائی که در فصل اول اشاره بدان شده است از قرار ذیل است.

اولاً - اشیاء پستی که در قرارداد پستی عمومی قید شده است یعنی کاغذجات و کارت پستی و اوراق مطبوعه و کاغذجات تجارتي و نمونه‌های مال التجاره.

ثانیاً - کاغذجات معین‌القیمه^۱

ثالثاً - کیسه پول

رابعاً - اشیاء قیمتی از قبیل جواهر و اشیاء نفیسه.

خامساً - مرسولات مسازری که در معین‌القیمه یا غیر معین‌القیمه باشد.

فصل ششم - در باب اشیاء پستی و سایر اشیائی که در تحت نمره اول فصل پنجم ذکر شده است شرایط قراردادهای بین‌المللی راجعه و نیز شرایط نظام نامات و قرارنامهجات منضمه که مربوط بدان است در مورد این قبیل اشیاء قبول و مجری می‌باشد.

فصل هفتم - در مملکتین از کاغذجات معین‌القیمه و کیسه‌های پول و اشیاء قیمتی و مرسولات مسازری حقوق داخلی که در اداره هریک معمول است دریافت خواهد شد.

اجرت حمل این اشیاء فقط تا سرحد باید داده شود و فرستنده مجبور است که این اجرت را بپردازد حقوق معموله مملکتی که این اشیاء به آنجا فرستاده می‌شود از صاحب مرسولات دریافت خواهد شد.

فصل هشتم - فرستنده کاغذ معین‌القیمه و کیسه پول و اشیاء قیمتی و مرسولات مسازری در صورتی که قبل از وقت چهل پاره یا ده شاهی تأدیه کند حق خواهد داشت که در موقع تسلیم آن یا در ظرف یک سال بعد خواهش نماید که از وصول آن به صاحبش او را مطلع دارند این حقوق متعلق به اداره است که وجه را دریافت کرده است.

فصل نهم - از کاغذجات معین‌القیمه و کیسه‌های پول و اشیاء قیمتی و مرسولات مسازری که معطله محسوب و به پستخانه اولی اعاده داده می‌شود در پستخانه مزبوره مجدداً حقوقی دریافت خواهد شد که تمام آن وجه تعلق به خود آن پستخانه خواهد داشت ولی اگر

۱- کاغذجاتی که دارای بروات یا محتویات قیمتی هستند و قیمت آن در موقع تسلیم به پستخانه اظهار و معین شده است.

اعاده آن برای این است که از طرف پستخانه سهوی به عمل آمده و اشیاء مزبوره به محل دیگری فرستاده شده است در این صورت حقوق مجددی دریافت نخواهد شد.

فصل دهم - از کاغذجات معین القیمة و اشیاء قیمتی و کیسه پول و مرسولات مسائری بغیر از حقوقی که در فصل هفتم و هشتم و نهم ذکر شده است حقوق دیگری دریافت نمی‌شود.

ولی برای درست کردن کیسه‌های پول و مرسولات قیمتی در پستخانه اصلی ادارات دولتین حق خواهند داشت که از آن بابت مخارج ظرفیه^۱ دریافت نمایند.

فصل یازدهم - ترتیبات موسوم به سیستم متریک در روابط پستی دولتین معمول بوده و ترتیب دیگری مقبول نیست حقوقی که باید دریافت شود در تمام محاسبات به پول ساتنیم و فرانک نوشته خواهد شد.

فصل دوازدهم - کیسه پول و اشیاء قیمتی و مرسولات مسائری که حاوی نوشتجاتی باشد که حالت مکاتبه را دارد ارسال آن قدغن و ممنوع است و همچنین اگر حاوی اشیائی باشد که ورود آن به موجب قوانین و قواعد مملکتی قدغن است یا اینکه مواد احتراقیه و ارتعاده و موایع اکاله و اشیائی که موجب تضییع مرسولات است در جوف باشد حمل نخواهد شد.

ادارات دولتین حق خواهند داشت که ارسالاتی که حاوی سایر موایع یا اشیاء شکستنی یا حیوان زنده است قبول نکنند.

فصل سیزدهم - در صورتی که کاغذجات معین القیمة و کیسه پول و اشیاء مسائری معین القیمة تماماً تلف یا سرقت یا ضایع شود فرستنده آن معادل وجهی که اظهار کرده است حق غرامت خواهد داشت و در صورت عدم مطالبه فرستنده امانت و یا برحسب خواهش او صاحب امانت همین حق را دارد.

ولی در صورتی که قسمتی از اشیاء مذکوره تلف یا سرقت یا ضایع شود که مقدار آن از قیمتی که اظهار شده کمتر بوده باشد فقط ضرری که حقیقتاً وارد آمده است داده می‌شود.

در صورتی که تمامی یا قسمتی از اشیاء مسائری غیر معین القیمة تلف یا سرقت یا ضایع شود فرستنده آن و در صورت عدم اظهار یا برحسب خواهش او صاحب امانت به قدری که حقیقتاً تلف یا ضایع شده است حق غرامت خواهد داشت ولی برای هر کیلوگرام قسمت تلف و

ضایع شده وجه غرامت بیش از بیست پاره طلا یا نصف تومان طلا نخواهد بود.
فصل چهاردهم - در موارد ذیل ادارات دولتین مسئول نیستند و هیچ نوع غرامتی از بابت خسارت و ضرر نخواهد داد.

اولاً - در صورتی که تلف و ضایع شدن اشیاء از اتفاقات جنگی و اغتشاشات داخلی یا از هر نوع اتفاقات دیگری حاصل شود که برای رفع آن بیش از آنچه در محل موجود است قشون لازم می‌شود.

ثانیاً - در صورت حریق پستخانه

ثالثاً - تلفیکه از حوادث سماوی که رفع آن غیرممکن است به وقوع می‌رسد.

رابعاً - در صورتی که جنس مرسول یا جنس محتوی یا اهمال و غفلت فرستنده باعث تلف و ضایع شدن آن است.

خامساً - در صورتی که در موقع تحویل دادن ارسالات قفل و بست آن خارجاً بی‌عیب و دست‌نخورده است و وزن آن موافق وزنی است که در موقع ارسال معین شده است.

سادساً - در صورتی که صاحب امانت یا وکیل او امانتی را که بطور صحیح تحویل داده شده است آن را تحویل گرفته اعتراض و قیدی نکرده باشد.

سابعاً - در صورت ضایع شدن ارسالاتی که حاوی مایعات و اشیاء شکستنی و حیوانات زنده بوده باشد.

از بابت منافع غیرمحصوله^۱ یا خساراتی که غیر مستقیماً حاصل می‌شود ادارات دولتین به هیچ‌وجه مسئول نیستند.

فصل پانزدهم - وجه غرامت باید یک سال بعد از تسلیم شیئی به پستخانه مطالبه شود بعد از این مدت کسی حق غرامت نخواهد داشت.

تأدیه وجه غرامت را بیش از یکسال از روز مطالبه نمی‌توان تأخیر انداخت.

اداره که مجبور به تأدیه وجه غرامت است همان است که پستخانه اصلی متعلق به او است ولی اداره مزبور حق خواهد داشت به اداره که اشیاء مرسوله در دوایر یا در خاک مملکت او تلف یا سرقت یا ضایع شده است مراجعه نماید.

فصل شانزدهم - اداره که شیئی مرسوله را دریافت کرده و موافق نظام‌نامه که در فصل ۱۹ اشاره به آن شده است اعتراضی نکرده باشد و بعد نتواند ثابت کند که آنرا به صاحبش

۱- منافی که متصور بوده و حاصل شده است.

رسانیده یا پس از وصول و در صورت لزوم به جایی ارسال داشته است در این صورت فقط همان اداره مسؤؤل و مجبور به تأدیه غرامت خواهد بود مگر اینکه عدم مسؤولیت خود را ثابت نماید.

فصل هفدهم - تعیین قیمت برای محتوی اشیاء قیمتی و اشیاء مسائری معین القیمه
بیشتر یا کمتر از قیمت حقیقی قدغن و ممنوع است.

در صورتی که در تعیین قیمت تقلبی شده باشد فرستنده آن حق مطالبه غرامت نخواهد داشت و اگر در قوانین مملکتی که امانت از آنجا فرستاده شده است اقدامات عدلیه بر علیه او مقرر شده باشد سلب حق غرامت خللی بر آن وارد نخواهد آورد.

فصل هجدهم - کاغذجات معین القیمه و اشیاء قیمتی و کیسه پول و اشیاء مسائری که
صاحب آن پیدا نمی شود و یا اینکه در ظرف شش ماه پس از خطاری که به او شده است آن را تحویل نگرفته باشد معطله محسوب شده و به پستخانه اصلی عودت داده خواهد شد.

فصل نوزدهم - ادارات پستی دولتین معاهدتین بطور مرضی الطرفین نظام نامه ترتیب
داده نقاطی که باید کاغذجات معین القیمه و کیسه های پول و اشیاء قیمتی و اشیاء مسائری رد و بدل شوند و نیز ترتیب و طریق ارسال اشیاء مزبوره و وزن و عرض و طول و قطر آن و حد تعیین قیمت و همچنین تفصیلات عمل مبادله و محاسبه را در نظام نامه مزبوره معین خواهند کرد.

فصل بیستم - مقرر است که زبان فرانسه در کلیه روابط بین ادارات دولتین معمول
خواهد بود.

فصل بیست و یکم - قوانین داخله مملکتین در مواردی که خارج از شروط این قرارداد
است مجری خواهد بود.

فصل بیست و دوم - این قرارداد از روزی که ادارات پستی دولتین معاهدتین معین
می نمایند به موقع اجرا گذارده شده و هر وقت که یکی از دولتین بخواهد آن را فسخ نماید باید یک سال قبل از وقت به طرف دیگر اعلام کند.

در اسلامبول

به تاریخ ۲۷ اوت مطابق ۸ سپتامبر ۱۸۹۰

قرارداد

امانت پستی که به تاریخ ۱۸ فوریه ۱۹۰۵ مابین ایران و روسیه

منعقد شده است.^۱

چون فصل دهم قرارداد واشینگتن دایر به امانات پستی این مسئله را تأیید می‌کند که دول متعاهده محض تسهیل امر امانات پستی حق دارند که قراردادهای مخصوص که دارند ابقا داشته و قراردادهای جدیدی منعقد کنند و همچنین اتحادات^۲ محدودتر سابقه را ابقا و اتحادات محدودتری منعقد کنند.

لهذا فیما بین اداره پست ایران و اداره پست روس که مأمورین آن مسیولاورس کفیل امور پستخانه و رئیس وزارت گمرک و پست ایران و مسیو سواستیانف رئیس کل تلگراف و پست روس بودند قرار ذیل منعقد گردید.

فصل اول - از فرستنده امانت پستی که مستقیماً از سرحد بین‌الدولتین مابین روسیه و پستخانه‌ای ایران که این قبیل امانات قبول می‌کنند رد و بدل می‌شود کلیه حقوقی که از حیث وزن و از بابت فوق‌العاده مطالبه خواهد شد از قرار ذیل است.

۱- مجموعه معاهدات صفحه ۱۷۴ تا ۱۷۶

۲- چون اختلاف قوانین و قواعد و ترتیبات دول اغلب سبب اشکال مراودات فیما بین است بسا می‌شود که چندین دولت محض تسهیل بعضی روابط که در نظر دارند قواعد و ترتیبات راجعه به کار مخصوص را به شکل واحد قرار می‌دهند که مانعی برای مراودات منظوره در میان نباشد اینگونه قرارداد که موسوم به اتحاد است در واقع شرکتی است که مابین چند دولت برقرار می‌شود برای اینکه در مسئله معینی دول متحده تابع ترتیبات واحده باشند مثلاً اگر مابین سه یا چند دولت اتحاد گمرکی برقرار شود مابین دول متحده حقوق گمرکی موقوف و ترتیبات گمرکی دول مزبور به نسبت به دولی که خارج هستند به شکل واحد خواهد بود و از این حیث دول متحده حالت دولت واحد را پیدا می‌کنند و هم‌چنین در باب پست و تلگراف و مسکوکات اتحادات پستی و تلگرافی و مسکوکات می‌توان منعقد داشت و نیز قوانین راجعه به امری را به یک شکل مقرر و اتحادی می‌توان منعقد نمود از قبیل اتحاد راجعه به وزن و کیل برای اینکه در دول متحده یک وزن و یک کیل باشد و از مملکتی به دیگری تغییر نکند اتحادات بین‌المللی از حیث توسیع و تحدید اقسام مختلف دارند زیرا که از یکطرف اتحاد گمرکی را می‌توان توسیع داده و مدلول آنرا شامل تمام کلیات قواعد و قوانین گمرکی کرده و از طرف دیگر اتحاد پستی را می‌توان فقط به بعضی امور پستی محدود نمود.

حق دولت روس

اولاً - برای اماناتی که مابین ایران و روسیه و یا مابین ایران و قفقازیه رد و بدل می‌شود هر امانتی یک فرانک
ثانیاً - برای اماناتی که از ایالت ماوراء بحر خزر ارسال یا به ایالات مزبور فرستاده می‌شود هر امانتی هفتادو پنج سانتیم

حق دولت ایران

برای اماناتی که مابین ایران و روسیه اروپا و یا مابین ایران و قفقازیه و یا مابین ایران و ایالات ماوراء بحر خزر رد و بدل می‌شود هر امانتی پنجاه سانتیم
فصل دوم - از بابت حمل از راه بحر خزر از فرستنده امانت هیچ نوع حقوق فوق العاده دریافت نخواهد شد.

فصل سوم - در باب حقوق بیمه و حقوق رامبورسمان^۱ و نیز در باب سایر شرایط راجعه به ارسال امانات پستی از قرار مدلول قرارداد پستی واشنگتن رفتار می‌شود.

فصل چهارم - این قرارداد که در اول ماه آوریل یعنی ۱۳ مارس روس به موقع اجری گذارده می‌شود به موجب مبادله اظهارنامه وزارت پست دولتی تصدیق خواهد شد و در هر زمانی که یکی از طرفین میل خود را در فسخ آن به دیگری اعلام نمود قرارداد مزبور سه ماه پس از تاریخ اعلام از درجه اعتبار ساقط است اصل این قرارداد به دو نسخه نوشته شده و در طهران به تاریخ ۱۸ فوریه ۱۹۰۵ و در پترزبورغ به تاریخ ۳ ژانویه ۱۹۰۵ یعنی ۲۱ دسامبر ۱۹۰۴ روس امضا شد.

(امضی) لاورس

(امضی) سواستیانف

۱- بسا می‌شود که قیمت امانت را اداره پست داده و وجه آن را از صاحب امانت مسترد می‌کند و از این بابت جزئی حقوق دریافت می‌نماید که آن را حقوق رامبورسمان می‌گویند ولی تا حال دولتی در باب رامبو رسماً قرار نداده‌اند و ادارات پستی طرفین اماناتی که قیمت آن تأدیه نشده باشد قبول نمی‌کنند.

قرارداد امانات پستی مابین ایران و عثمانی^۱

نظر به اینکه اداره پست دولت ایران قرارداد عمومی را که راجع به مبادله کلی پستال است (امانت پستی) قبول کرده است و به ملاحظه از دیدار روابط تجارتي مابین ایران و عثمانی ادارات پست که در ذیل امضاء کرده‌اند راضی شدند که از طرفین عمل مبادله کلی پستال از تاریخ ۱۴ مه ۱۹۰۶ دایر شود.

امانات پستی معروف به (انکومبران) که در فصل سوم نظامنامه قرارداد عمومی پستی تعیین و تصریح شده است برای حمل قبول نخواهد شد.

حداکثر تعیین قیمت پانصد فرانک است و حداکثر وزن به پنج کیلوگرم معین شده است عرض و طول و قطر امانت پستی نباید بیش از شصت سانتیمتر باشد ولی اماناتی که طول آن بیش از یک متر و عرض و قطر بیش از بیست سانتی‌متر نبوده حاوی چطر و تعلیمی و نقشه و پلان و این قبیل اشیاء باشد انکومبران محسوب نشده و قبول می‌شود.

اداره پست عثمانی از اماناتی که به پستخانه‌های اروپای عثمانی یا از آنجاها فرستاده می‌شود بالااضافه ۲۵ سانتیم حقوق دریافت خواهد کرد و نیز از امانات پستی که به پستخانه‌های آسیای عثمانی یا از آنجاها فرستاده می‌شود بالااضافه ۷۵ سانتیم حقوق دریافت خواهد نمود.

اداره پست ایران از هر امانت پستی بالااضافه ۲۵ سانتیم دریافت خواهد کرد.

دولت عثمانی ترتیبات ذیل را قبول ندارد.

(۱) رابورسمان

(۲) توزیع به توسط قاصد

(۳) عهده گرفتن حقوقی که راجع به پست نیست

(۴) استرداد حقوق گمرکی در صورتی که امانت پستی عودت داده شود یا مجدداً به جای

دیگر ارسال شود.

(۵) حمل اسلحه و فشنگ و غیره

(۶) مسئولیت در صورت قوای جبری

پستخانه‌های ایران که برای عمل امانت پستی مفتوح است از قرار ذیل است.

آستارا، باجگیران، بندرعباس، بندرگز، بوشهر، چابهار، جلفا (سرحد روس)، انزلی، کوادار،

جاشک، قصر شیرین، خوی، کوه ملک سیاه زیارت (دیوان‌چای)، لنگه، مشهدسر، خرمشهر. صورت پستخانه عثمانی که در روابط با خارجه برای حمل و نقل امانات پستی معین شده‌اند و همچنین تعرفه امانات پستی معین‌القیمه و غیرمعین‌القیمه که از عثمانی به ممالک خارجه فرستاده می‌شود و نیز نسخه از جدول (أ) عثمانی راجع به مبادله امانات پستی منضم به این قرارداد است.

دولت ایران حقوقی را که باید دریافت کند معادل آن را به پول ایران اینطور قرار داده ۲۶ شاهی در عوض ۵۰ سانتیم، ۱۳ شاهی در عضو ۲۵ سانتیم، هر امانتی که به مملکت ایران یا عثمانی فرستاده می‌شود باید سه نسخه از اظهارنامه گمرکی منضم به آن باشد.

مقرر است که اماناتی که باید به طریق پست مابین دولتین مبادله شود اگر وزن و عرض و طول و قطر آن بیش از آن باشد که در فوق ذکر شد موافق قراری که در ۱۳ فوریه ۱۹۰۶ مابین ایران و عثمانی گذاشته شده و مغیر قرارداد سابق است این قبیل مرسولات جزو مرسولات مسازری محسوب خواهد شد.

اشیائی که دخول آن به ممالک عثمانی ممنوع است از این قرار است اسلحه و مهمات جنگی رولور شوره نمک تنباکو در حالت برک سیکارت حروف چاپی حشیش نقشه و پرده و کتبی که مغایر اخلاق صحیحه یا ناپسند است و سکه نقره خارجه و نباتات و پوستهائی که تصدیق‌نامه مأمورین حفظ الصحه را نداشته باشند و کارت پستالی که دولت درست نکرده و این عبارت روی آن نوشته شده (پست دولت عثمانی) و کلورات دوپوتاس و کلورات دو سود و اشیاء متشابه.

اشیائی که دخول آن به ایران به طور امانت پستی ممنوع است از این قرار است هر نوع مایعات اسلحه و مهمات از هر قبیل، رنگ جوهر و مطبوعاتی که با اخلاق صحیحه و دین اسلام منافات دارد.

نسختین در اسلامبول ۱۸

فوریه ۱۳۲۱ مطابق ۳ مارس ۱۹۰۶

(امضاء) نوز وزیر پست ایران

(امضاء) حسین حسیب رئیس پست و تلگرافی عثمانی

ب - مقررات داخلی

همانطور که در مباحث گذشته به نظر رسید از بدو تأسیس چاپخانه مقررات خاصی برای گردش کار پستخانه وضع و به مرور مقررات جدیدی بدان اضافه گردید تا آنجا که این مقررات بعدها پایه و اساس قوانین پستی را تشکیل داد. نخستین مقررات داخلی توسط میرزا تقی‌خان امیرکبیر همزمان با راه‌اندازی و شروع به کار چاپخانه وضع گردید و سپس با آغاز صدارت میرزا حسین‌خان قزوینی و انتصاب میرزا علیخان منشی‌الحضور به ریاست چاپخانه مقررات جدیدی به مقررات سابق اضافه گردید. سالها بعد در زمان ریاست پرنس دادیان ارمنی بر پستخانه مقررات جدیدی وضع و در پستخانه به مرحله اجراء درآمد. کلیه مقررات وضع شده تا تصویب قانون پستی ایران به صورت عرف معمول در پستخانه لازم‌الرعایه بود. لیکن با تشکیل مجلس شورای ملی در سال ۱۳۲۴ هـ - ق وضع به گونه‌ای دیگر در چرخش و از آن پس اتخاذ هرگونه تصمیم و مقررات جدید که ارتباط مستقیم با کار پست حاصل می‌کرد الزاماً می‌باید به تصویب مجلس شورا رسیده تا جنبه قانونی پیدا کرده و لازم‌الاجرا گردد. اینک مهمترین قوانینی را که از آغاز تشکیل مجلس شورا در سال ۱۲۸۵ تا سال ۱۳۳۲ شمسی به تصویب قوه قانونگزاری رسیده و ارتباط مستقیم یا غیر مستقیم با امور پستی پیدا می‌کند به شرح زیر مرقوم می‌شود.

قانون

مصوب ۱۴ ذیقعدہ سال ۱۳۲۵ هـ - ق دائرہ بہ قانون تشکیل ایالات و ولایات

و دستورالعمل حکام

همانگونه که در پیش ذکر گردید پس از عزل نوز بلژیکی از وزارت پست و گمرک تا تشکیل وزارت مستقل پست و تلگراف اداره پست جزو وزارت داخله و یکی از ادارت تابعه آن وزارتخانه گردید که در مرکز زیر نظر عالیه وزیر داخله و در ایالات و ولایات زیر نظر ادارات داخله قرار و از لحاظ رعایت حقوق و تکالیف اداری مفادی که از قانون مندرج در بالا ذکر خواهد شد شامل حال آن گردید. قانون مذکور شامل ۴۳۳ ماده می‌باشد که برخی از مادتين آن مستقیم و غیرمستقیم در ارتباط و به طرزالعمل ادارات پستخانه به شرح زیر مربوط می‌شد.

ماده ۳۵ - ... برای حفظ امنیت راهها در صورت عدم کفایت قراسوران حکام با

تصویب ادارات نظمی و ضبطیه امر به تشکیل دسته مستحفظین سواره از اهالی و سکنه محل می‌نماید و باید به پست و کاروانی که حمل مال التجاره و پول می‌نماید مستحفظ بدهند.

ماده ۶۲ - در وظایف حکام نسبت به ادارات زراعت و فلاحت و معادن و جنگلها و گمرک پست و تلگراف و غیره حکام مکلفند که در مواردی که این ادارات به تقویت و همراهی حکام محتاجند موافق قوانین موضوعه و دستورالعملهای روسای آنها کمال مساعدت و همراهی را از آنها بنمایند و نیز برعهده حکام است به اندازه که در قوانین و نظامنامه‌های این ادارات معین شده است مراقبت و مواظبت نمایند که به خزانه دولت ضرری وارد نیاید و رفع موانع و اشکالات و اشتباهات بعمل آید.

ماده ۶۳ - حکام حق دارند که ادارات مذکوره در ماده قبل را سرکشی نمایند بدون اینکه حق مداخله در امور آن ادارات داشته باشند و نمی‌توانند رأساً اجزای آن ادارات را تنبیه یا سیاست نمایند ولی در صورتی که اغتشاش یا بی‌نظمی در آن ادارات مشاهده کنند مکلفند فوراً مراتب را به رؤسای بلاواسطه آن ادارات که در محل هستند اخطار نمایند و اگر نتیجه مرتب نشد مراتب را به وزارت متبوعه آن اداره و وزارت داخله را پورت نمایند.

ماده ۹۵ - حکام به ادارات کل و ادارات جزو وزارتخانه‌ها در پایتخت و کذلک به ادارات طرق و شوارع و معارف و گمرک و معادن و نظامی و بحری و پست و تلگراف که در ولایات تأسیس شده و مدعی عمومی ولایت و همچنان به اداره تفتیش ولایتی و انجمنهای ولایتی و بلدی مراسله می‌نویسد.

ماده ۲۶۴ - در وظایف مدیر ضبطیه شق هشتم از ماده مزبور چنین صراحت دارد.
نظارت امنیت راههای نظامی و پستی و تجارتی و غیره و صحت پلها و معابر از دائمی و موقتی و پاکیزگی دهات و مراقبت ابنیه به ترتیب و نقشه‌ای که معین شده ساخته شود.

منابع موجود برحسب اهمیت وظایف و نقش فعال رؤسای ادارات پست و تلگراف در امور ارتباطی کشور از یک سنت رایج حکایت دارند که در غیاب حکام رؤسای این دو دستگاه به جانشینی آنان انتخاب و امور جاریه مناطق را اداره می‌کردند. سنت مزبور سالیان متمادی

برقرار و آخرین کاربرد شناخته شده آن در خردادماه ۱۲۹۹ ش. برابر رمضان ۱۳۳۸ هـ. ق کمی بیش از تصرف شهر رشت به دست میرزا کوچک خان و انتقال قدرت از حکومت به جنگلیان اتفاق افتاد در آن تاریخ میرزا احمدخان آذری حکمران گیلان بیش از خروج از رشت کلیه امور حکومتی را به عهده بشیرالممالک رئیس پست و تلگراف واگذار و خود از آن شهر خارج گردید.^۱

قانون وظایف مصوب سال ۱۳۲۶ هـ - ق

- وظیفه مرسوم است که به بازماندگان ارباب حقوق دیوان از هر قبیل داده می شود.
- ماده اول - انتقال قسمتی از حقوق دیوان شخصی متوفی به ورثه او موقوف به آنست که آن مقرری زیادتر از پانصد تومان نقد و ده خروار جنسی نباشد در صورت زیاد بودن مبلغ و مقدار نقد و جنس برقرار شدن قسمتی از آن درحق ورثه موقوف به تصویب مخصوص وزیر مسئول و مجلس شورای ملی است.
- ماده دوم - نصف بلاکسر مرسوم متوفی تا مدت پانزده سال درباره ورثه او برقرار می شود و نصف بلاکسر عبارت است از عددی که کسور آن یا کمتر از تومان در نقد و کمتر از من در جنس حذف شده باشد.
- ماده سوم - مراد از ورثه در اینجا عبارت است از اولاد و عیال و همچنین پدر و مادری که در کفالت متوفی باشد و همچنین نواده که پدر و مادرش فوت کرده و در کفالت متوفی باشد.
- ماده چهارم - پدر و نواده ذکور در حکم اولاد ذکور و مادر و نواده اناث در حکم اولاد اناث خواهد بود. دو یا چند نواده که از یک اولاد باشند فقط سهم پدر و مادر آنها در بین آنها تقسیم خواهد شد. عیال دائمه در صورت انحصار در حکم اولاد اناث است و در صورت تعدد قسمت یک دختر مابین زوجات متعدد تقسیم خواهد شد.
- ماده پنجم - تقسیم نصف برقراری در حق ورثه الذکر مثل خطالانثین خواهد بود.
- ماده ششم - هریک از بازماندگان متوفی که شغل دیوانی داشته باشند سهم وظیفه

۱- ایران در جنگ بزرگ تألیف مورخ الدوله سپهر صفحه ۳۸۷

مزبور به مادامی که مستخدم هستند از بابت مواجهه که در ازاء خدمت دولت می‌گیرند محسوب می‌شود.

ماده هفتم - قوانین مذکوره شامل مقرری‌هایی که در مقابل خدمت به مستخدمین دولت می‌دهند و همچنین شامل حقوق افراد نظام نمی‌شود زیرا که قوانین راجعه به متوفیات مستخدمین ادارات دولتی و نظام در موقع تسویه بودجه وزارت خانه‌ها و ادارات معین می‌شود.

ماده هشتم - محل غائب و متوفی به کلی متروک است و ضبط می‌شود و هرچه از روی استحقاق به کسی داده می‌شود از اصل عایدات دولت است.

ماده نهم - تومانی هفت قران و سایر مخارج صدور فرمانی به کلی منسوخ است.

ماده دهم - این قانون شامل تمام متوفیاتی است که از چهاردهم ذیقعد الحرام یک‌هزارو سیصدو بیست‌وچهار تاکنون و از این به بعد اتفاق افتاده و می‌افتد.^۱

پس از مدتی قانون اخیر تکمیل و متمم آن همراه با نه ماده به تصویب مجلس رسید.

قانون

متمم قانون وظایف مصوبه ۲۶ ربیع‌الثانی سنه ۱۳۲۸

ماده اول - حقوق دیوان متوفی هر مبلغی که زیاده از دو هزار تومان باشد ضبط خزانه دولت شده فقط دو هزار تومان آن موافق مواد ذیل بین ورثه تقسیم و تا پانزده سال در حق آنها برقرار خواهد بود.

ماده دوم - از یک الی پانصد تومان موافق قانون وظائف نصف بلاکسر آن در حق ورثه برقرار می‌شود.

ماده سوم - از پانصدویک تومان الی یک‌هزار تومان هر قدر باشد ثلث بلاکسر آن بر نصف پانصد تومان اول اضافه خواهد شد.

ماده چهارم - از یک‌هزارو یک تومان الی یک‌هزارو پانصد تومان هر مبلغی که باشد ربع بلاکسر آن بر نصف اول و ثلث ثانی افزوده خواهد شد.

- ماده پنجم - از یک هزار و پانصدویک تومان الی دوهزار تومان هر مبلغی که باشد خمس بلاکسر آن بر نصف و ثلث و ربع فوق الذکر اضافه می شود.
- ماده ششم - تقسیم آنچه در حق ورثه برقرار می شود موافق مواد سوم و چهارم و پنجم قانون وظایف خواهد بود.
- ماده هفتم - در صورتی که وراث حقوق دیوان شخصی داشته باشند سهم هر یک از وراث ذکور که به علاوه حقوق شخص متجاوز از ششصد و چهل و یک تومان و سهم هر یک از وراث اناث که به علاوه حقوق شخص متجاوز از سیصد و بیست تومان باشد تفاضل از سهم ارثی آن وراث کسر می شود و اگر حقوق شخص وراث ذکور ششصد و چهل و یک تومان و یا بیشتر و حقوق شخص اناث سیصد و بیست تومان یا بیشتر باشد از حقوق متوفی چیزی به او داده نمی شود.
- ماده هشتم - حقوق جنسی متوفی هر مقدار باشد وزارت مالیه به قیمت متوسط پنج سال اخیر در محل آن را تغییر نموده و در جزو مبلغ نقدی مذکور در ماده اول محسوب و بین ورثه تقسیم می شود در صورتی که حقوق دیوانی متوفی منحصر به جنس باشد قیمت آن موافق مواد فوق بین وراث تقسیم می شود.
- ماده نهم - این قانون از روز اعلان آن به موقع اجراء گذاشته شده و به کلیه حقوق متوفیاتی که از تاریخ ذیقعد ۱۳۲۴ به بعد واقع شده و زائد بر پانصد تومان بوده و مجلس شورای ملی تاکنون قرار قطعی در آن باب نداده است نیز تعلق می گیرد.^۱

قانون

مالیات بلدی بر وسایط نقلیه مصوب پنجم شهر ربیع الاول سال ۱۳۲۸^۲

- ماده اول - فقره اول - مالیاتهایی که برای مصارف بلدی در بلاد ایران هر ماهه از وسایط نقلیه دریافت خواهد شد به قرار ذیل است.

۱- مجموعه مصوبات ادوار اول و دوم قانونگزاری صفحه ۲۴۸

۲- همان مأخذ، صفحه ۲۴۳ و ۲۴۵

- ۱- درشکه مطلقاً دوازده قران
 - ۲- کالسکه و لاندو مطلقاً پانزده قران
 - ۳- چهارچرخه بارکش چهار قران
 - ۴- دوچرخه بارکش دو قران و ده شاهی
 - ۵- دلیجان پانزده قران
 - ۶- چرخهای دستی سیار مخصوص کسب یک قران
 - ۷- اتومبیل پنج تومان
 - ۸- واگون اتومبیل هریکی سه تومان
 - ۹- گاری یک تومان
 - ۱۰- دوچرخه سواری پنج قران
 - ۱۱- ولوسپید دو قران
 - ۱۲- ولوسپید بخاری (موتورسیکل) پنج قران
 - ۱۳- اسب و قاطر و شتر اعم از اسب کالسکه و درشکه و گاری و سواری یا باری دو قران
 - ۱۴- الاغ سواری یک قران
 - ۱۵- الاغ باری دهشاهی
 - ۱۶- گاو عرابه کش یک قران
- فقره ثانی - مالیاتهایی که برای مصارف مزبوره از وسایط نقلیه که از خارج داخل شهر می شود و هر دفعه ورود دریافت خواهد شد به قرار ذیل است.
- ۱- از هر گاری بدون ملاحظه اسب چهار قران
 - ۲- دوچرخه بارکشی بدون ملاحظه عده اسب یک قران
 - ۳- چهارچرخه بارکشی بدون ملاحظه عده اسب دو قران
 - ۴- کالسکه و درشکه بدون ملاحظه عده اسب سه قران
 - ۵- اتومبیل یک تومان
 - ۶- واگون اتومبیل شش قران
 - ۷- دلیجان چهار قران
 - ۸- گاو بارکشی والاغ سه شاهی، قاطر و اسب و یابو پنج شاهی، شتر شش شاهی.

- ماده دوم - انجمن بلدی هر شهری از بلاد ایران اگر صلاح و مقتضی بداند حق دارد کسور اعشاری اضافه (یعنی چند صدیک) با تومان شمار نسبت به اصل مالیات بلدی وسایط نقلیه برای همان شهر تصویب نموده به توسط حاکم به وزیر داخله پیشنهاد کند که پس از تصدیق به صورت لایحه قانونی به مجلس تقدیم نماید.
- ماده سوم - تأدیه مالیاتهای مذکوره در فقره اول ماده (۱) به موجب قبض و بلیط مخصوص خواهد بود که مدت اعتبار آن در بلیط مصرح است. مالها و چارپایان مذکوره در فقره ثانیه از ماده اول هم که از طرف شهرها به شهر تردد می‌کنند می‌توانند در هر ماهی یک مرتبه مطابق وسایط نقلیه مذکوره در فقره اول در ماده یک مالیات داده و از اداره بلدی قبض و بلیط ماهیانه برای خود تحصیل نمایند وسایط نقلیه که دارای بلیط ماهیانه باشند در حین خروج و دخول به شهر از تأدیه مالیات و دخولیه مذکوره در فقره ثانیه ماده (۱) معاف خواهد بود.
- ماده چهارم - کالسکه و درشکه و امثال آنها که اسقاط شده و یا مثل مال‌التجاره برای فروش گذاشته‌اند از مالیات بلدی معاف خواهند بود ولی باید اداره بلدی قبلاً چرخ آنها را بسته و مهر سری کند و هر وقت صاحب آلات مزبوره بخواهد آنها را بکار بیندازد و یا بفروشد به اداره بلدی اطلاع می‌دهد که مهر خود را بردارد و از آن روز تأدیه مالیات خواهد نمود و حق مهر کردن اداره بلدی در هر مرتبه دو قران خواهد بود.
- ماده پنجم - هرکس از تأدیه مالیاتهای مزبوره در ظرف مدتی که بلدی معین می‌کند امتناع و تخلف نماید در دفعه اول به علاوه یک ثلث و در دفعات بعد نصف مبلغ اصل از او دریافت خواهد شد.
- ماده ششم - مالیاتهای مذکوره در موارد فوق به توسط مباشرین اداره بلدی وصول شده و برطبق دستورالعملهای انجمن بلدی که موافق قوانین خواهد بود در تحت نظارت انجمن بلدی خرج خواهد شد.
- ماده هفتم - صاحبان وسائط نقلیه مکلفند بر اینکه خودشان با اداره بلدی عده وسایط نقلیه خود را از هر قبیل بعد از اعلان اداره مزبوره در مدت مهلتی که خود

اداره معین می‌کند اظهار نموده بلیط ماهیانه دریافت کنند در صورت تخلف از مضمون این ماده و تأخیر اظهار تا یک ماه نصف مبلغ بدهی او دریافت می‌شود.

ماده هشتم - وسایط نقلیه که از مالیات معافند به قرار ذیل است:

- ۱- وسایط نقلیه مخصوص سلطنت
 - ۲- وسایط نقلیه مخصوص مأمورین سیاسی دول خارجه
 - ۳- وسایط نقلیه عسکریه از هر قبیل
 - ۴- وسایط نقلیه متعلقه به خدمات صحیه
 - ۵- وسایط نقلیه مخصوص به خدمات بلدیہ
- ماده نهم - این قانون در هر محل ده روز بعد از اعلان آن به موقع اجراء گذاشته می‌شود.

تبصره - در مواردی که نوشته شده است (بدون ملاحظه اسب) نه مقصود آنست که از مالیهائی که به گاری و دوچرخه و غیره بسته شده است مالیات علیحده گرفته نمی‌شود مگر در صورتی که به گاری و دلیجان و کالسکه و درشکه زیاده از چهار مال و به چهار دوچرخه زیادتر از دو مال و به دوچرخه زیادتر از یک مال بسته شود که در آن موارد از مالهای زیادی موافق جزء هشتم فقره ثانیه مالیات اخذ می‌شود. لازم به یادآور نیست که قانون مذکور به موجب قانون مالیات بر راه و الغای عوارض و مالیاتهای بلدی مصوب ۱۹ بهمن ماه سال ۱۳۰۴ شمسی فسخ شده اعلام گردید.

قانون

مصوب ۱۲ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۸ هـ - ق^۱

ماده اول - اخبار جراید که حاوی وقایع اتفاقیه و اطلاعات تجاری و پلتیکی می‌باشند و فقط برای طبع و نشر در روزنامه از نقطه‌ای به نقطه دیگر مخابره می‌شود به نصف قیمت معموله قبول و مخابره خواهد شد.

ماده دوم - اخبار تلگرافی جراید که شامل اطلاعات و مطالب شخصی و تظلمات

مردم باشند تمام قیمت معموله از آنها اخذ می‌شود.
 ماده سوم - اجرت پستی جراید از نقطه به نقطه دیگر در داخله اعم از یک نمره یا بسته نصف قیمت معمول دریافت می‌شود.

قانون

مصوب ۲۰ ربیع الثانی سال ۱۳۲۹ هـ - ق راجع به تجدید کتترات مسیو مولیتر^۱

- ماده اول - مدت کتترات سه ساله خواهد بود.
 ماده دوم - حقوق مسیو مولیتر سالیانه بیست و یک هزار و پانصد فرانک خواهد بود.
 ماده سوم - در کتترات باید ذکر شود وظایف مدیرکل مطابق مقررات معین خواهد شد.

قانون

مصوب ۲۴ جمادی الاخر سال ۱۳۲۹ هجری قمری^۲

- حق واگذاری انحصار عراده رانی از مشهدسر الی بارفروش
 مجموعه این قانون در ۱۳ ماده به تصویب مجلس شورای ملی رسید که آنچه مربوط به وضع چاپار می‌باشد به شرح زیر مرقوم می‌گردد.
 ماده اول - انحصار عراده رانی از مشهدسر الی بارفروش از قرار شروط مفصله در ذیل به شهریار خداداد پارسی معروف به ساسانی تبعه دولت علیه ایران واگذار می‌شود.
 ماده چهارم - ساسانی مستعد است از مکاریها و اشخاصی که در این راه به توسط چاپاریان مسافرت می‌نمایند و حمل و نقل مال التجاره و سایر محمولات می‌کنند به هیچ اسم و رسم حق العبور مطالبه نکند و کما فی السابق در مسافرت و حمل و نقل محمولات آزاد باشند.

قانون

مصوب ۹ شوال المکرم سال ۱۳۲۹ هـ - ق راجع به استخدام مستر ارنست نیو^۳

- ماده اول - وزارت مالیه مجاز است مستر نیو را برای محاسبات وزارت پست و تلگراف

۱- فهرست مجموعه مصوبات اول و دوم قانون‌گذاری مجلس شورای ملی، صفحه ۵۶۸

۳- همان مأخذ، صفحه ۵۷۳

۲- همان مأخذ صفحه ۴۰۵

سه ساله استخدام کند.

ماده دوم - شرایط کنترات مستخدم مذکور همان شرایط عمومی مستخدمین امریکائی است و حقوق سالیانه او چهار هزار تومان است که از ۶۰ هزار تومان اعتباری که سابق برای هیئت تفتیشیه داده شده است پرداخته خواهد شد.

قانون

تصویب قوانین پستی ایران مورخ ۱۵ رمضان سال ۱۳۳۳ هجری قمری

برابر ۵ اسد توشقان ٹیل ۱۲۹۴ شمسی

مجموعه قوانین پستی ایران شامل پنج فصل متشکل از پنجاه و هشت ماده می باشد که در تاریخ بالا به تصویب مجلس شورای ملی رسید. و سپس نظامنامه اجرائی آن شامل هفت ماده توسط فتح الله خان اکبر (سردار منصور) وزیر وقت پیشنهاد هیئت وزراء شد که در جلسه پنجشنبه ۲۵ ربیع الثانی سال ۱۳۳۴ تصویب و از اول جوزای لوی ٹیل سال ۱۲۹۵ شمسی برابر ۱۹ رجب ۱۳۳۴ هجری وزارت پست و تلگراف مأمور اجرای آن گردید.

قانون

مصوب ۱۴ قوس ۱۳۰۰ شمسی^۱

اجازه مبادله عهدنامه مودت منعقدہ بین دولتین ایران و افغانستان

عهدنامه مورد نظر در دوازده فصل بین دولتین ایران و افغانستان منعقد که فصل هشتم آن مربوط به روابط تجاری و مبادلات پستی و غیره می باشد که به شرح زیر مرقوم است. فصل هشتم - برای استحکام مناسبات و دادیه و روابط تجارتی طرفین متعاهدتین عهد و قراردادهای لازمه راجع به مناسبات تجارتی و رسومات گمرکی و مبادلات پستی و تلگرافی به اسرع اوقات ترتیب داده و پس از امضاء و تصدیق به موقع اجراء گذارده خواهد شد. عهدنامه مذکور در تاریخ پانزدهم شوال المکرم سال ۱۳۳۹ برابر اول تیرماه سال ۱۳۰۰ شمسی در تهران به امضای محتشم السلطنه وزیر خارجه ایران و عبدالعزیزخان سفیر

افغانستان رسید و آنگاه در تاریخ چهاردهم آذرماه سال ۱۳۰۰ شمسی از تصویب مجلس شورای ملی گذشت.

قانون

مصوب ۲۳ قوس سال ۱۳۰۰ شمسی^۱

اجازه مبادله عهدنامه دولتی منعقدہ بین دولتین

ایران و جمهوری شوروی روسیه

این عهدنامه در بیست و شش فصل بین دولتین ایران و روسیه تنظیم که فصل بیست و یکم آن مربوط به استقرار روابط تلگرافی و پستی مابین دولتین مذکور است که به شرح زیر مرقوم می‌گردد.

فصل بیست و یکم - طرفین معظمتین متعاهدتین در اقل مدت پس از امضای این عهدنامه اقدام در استقرار روابط پستی و تلگرافی مابین ایران و روسیه خواهند نمود شرایط روابط مذکوره در قرارداد خاص پستی و تلگرافی معین خواهد شد.

این عهدنامه در تاریخ ۲۶ فوریه سال ۱۹۲۱ برابر ۷ اسفند ماه ۱۳۰۰ شمسی در شهر مسکو به امضای مشاورالممالک نماینده ایران و کاراخان و چیچرین نمایندگان روسیه رسید.

قانون

تصویب اصلاحیه اصلیه قرارداد پستی بین المللی مادرید

مصوب ۳ سرطان ۱۳۰۱^۲

ماده واحد - مجلس شورای ملی اصلاحات اصلیه را که دولت ایران ذینفع و در کنگره مادرید ۱۹۲۰ مسیحی مطابق ۱۲۹۹ شمسی به معاهدات و قراردادهای رم (۱۹۰۶) با حضور نمایندگان دولت علیه به عمل آمده تصویب می‌نماید.

اصلاحات اصلیه که ایران در آن ذینفع و در کنگره مادرید (۱۹۲۰) به معاهدات و قراردادهای

۱- مجموعه مصوبات ادوار سوم و چهارم قانون‌گزاری مجلس شورای ملی صفحه ۱۹۷

۲- همان مأخذ، صفحه ۲۰۱ الی ۲۱۱

رم (۱۹۰۶) داده شده است.

چون درج کلی مطالب و مقایسه مادتین قراردادهای سنوات مذکور ضروری به نظر نمی‌رسد لذا از ذکر آنها خودداری و تنها به ذکر و مطابقت شقوق هفتم ماده ۴۴ قرارداد رم و ۴۳ قرارداد مادرید اکتفا می‌گردد.

رم

معاهده اصلی

ماده ۴۴ - دایره اتحاد پستی جزء دوائر اتحاد پستی بین‌المللی شناخته شده‌اند.
تاسعاً - مؤسسات پستی هند در خلیج فارس به عنوان توابع اداره پست انگلیس می‌باشد.

مادرید

معاهده اصلی

ماده ۴۳ - دایره اتحاد پستی جزء دوائر اتحاد پستی بین‌المللی شناخته شده‌اند.
اولاً - تمام دفاتر پستی که توسط ممالک اتحاد پستی در ممالک خارج از اتحاد تأسیس شدند.
تاسعاً - شرط فوق و ماده ۴۴ مقابل ایران را مجاز می‌نماید که حذف دفاتر هند انگلیس واقع در خلیج فارس را برای اینکه در اتحاد بین‌المللی شرکت ندارند و برای اینکه ناقض امتیاز انحصاری پست ایرانند مطالبه کنند.

قانون

مصوب ۱۸ سرطان سال ۱۳۰۱ شمسی^۱

اعتبار برای پرداخت غرامات مسروقه پستی

ماده اول - مجلس شورای ملی به وزارت پست و تلگراف مبلغ ۴۳۸۵۰ تومان و پنج شاهی اعتبار می‌دهد که غرامات پستی از ابتدای یونتیل تا آخر سال بیچی‌تیل ۱۲۹۹ شمسی را که موافق قانون پستی مصوبه مجلس شورای

ملی مکلف به پرداخت آن است در وجه صاحبان آنها تأدیه و وزارت پست مکلف است هرچه زودتر صورت غرامات را به مجلس شورای ملی ارسال دارد.

قانون

استخدام کشوری مصوب ۲۲ قوس سال ۱۳۰۸ شمسی^۱

قانون استخدام کشوری در سال مذکور به تصویب مجلس شورای ملی رسید که مجموعاً شامل ۵ فصل و ۷۴ ماده می‌باشد.

فصل اول - از ماده ۱ لغایت ۱۴ مربوط به شرایط ورود مستخدمین به خدمات دولت

فصل دوم - از ماده ۱۵ لغایت ۳۱ مربوط به مراتب خدمات و ارتقاء رتبه مستخدمین

فصل سوم - از ماده ۳۲ لغایت ۴۲ مربوط به طریقه محاکمه و مجازات مستخدمین

فصل چهارم - از ماده ۴۳ لغایت ۶۵ مربوط به تقاعد و وظایف

فصل پنجم - از ماده ۶۶ لغایت ۷۴ تحت عنوان مواد مخصوصه نام برده شده است.

لازم به یادآوریست که در تاریخ سوم تیرماه و ششم آبان ماه سال ۱۳۰۹ و بیست‌وهشتم اسفندماه سال ۱۳۱۰ شمسی در برخی از مواد قانون مورد نظر اصلاحات و تغییراتی انجام گرفت که به شرح زیر ذکر می‌گردد.

۱- اصلاح ماده ۴۳ قانون استخدام کشوری

۲- تغییر در ماده ۴۵ قانون استخدام کشوری نسبت به مستخدمین وزارت پست و تلگراف به موجب $\frac{۱}{۶}$ حد وسط مقرری سه ساله اخیر خدمت ضرب در عدد سنوات خدمت.

۳- اصلاح ماده ۴۷ قانون استخدام کشوری به موجب قانون مصوب ۲۸ اسفندماه سال ۱۳۱۰ شمسی.

۴- لغو ماده ۷۳ قانون استخدام کشوری به موجب قانون مصوب ۲۹ شهریور ماه سال ۱۳۱۱.

قانون

مصوب ۲۳ جوزا سال ۱۳۰۲ شمسی^۲

استخدام مسیو امیل پیر و مسیو شویو بلژیکی برای خدمات اداره پست

۱- مصوبات ادوار سوم و چهارم قانون‌گذاری مجلس شورای ملی صفحه ۷۸ الی ۹۵

۲- مجموعه مصوبات ادوار سوم و چهارم قانون‌گذاری صفحه ۲۲۷ و ۲۲۸

- ماده ۱ - دولت علیه ایران مجاز است مسیو امیل پیر و مسیو شویو تبعه دولت بلژیک را برای خدمات اداره پست استخدام نماید.
- ماده ۲ - مدت استخدام مشارالیهها دو سال و ابتدای آن از اول عقرب سال ۱۳۰۲ خواهد بود.
- ماده ۳ - حقوق سالیانه مسیو پیر و مسیو شویو هرکدام ۲۴۰۰ تومان خواهد بود.
- ماده ۴ - دولت مجاز است برطبق ماده دوم قانون کتترات مستخدمین خارجه مصوبه ۲۳ برج عقرب ۱۳۰۱ سائر شرایط را تعیین و کتترات مسیو پیر و مسیو شویو را امضاء کند.

قانون

مصوب ۱۴ دلو ۱۳۰۳ شمسی^۱

تصدیق مقاوله نامه پستی منعقدہ بین دولت ایران و اتحاد جماهیر سوسیالیستی شوروی

دولت ایران و جمهوری اجتماعی متحده سویتی روسیه برای توسعه مناسبات و دادیه و بسط روابط اقتصادی مابین دو مملکت تصمیم گرفتند برطبق ماده ۲۱ معاهده منعقدہ مسکو در تاریخ ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ شرایط مبادله پستی فی مابین دو مملکت را به وسیله قرارداد مخصوصی تعیین و برقرار نمایند. لذا جهت نیل بدین مقصود آقای سیدحسن تقی زاده رئیس هیئت اعزامی تجارتي ایران در روسیه از طرف دولت ایران و آقای ل. م. کاراخان معاون کمیسر ملی امور خارجه از طرف جمهوری اجتماعی متحده سویتی روسیه به عنوان نمایندگی مختار انتخاب گردیدند. نمایندگان مختار فوق الذکر پس از اطلاع از اختیارات یکدیگر و صحت آن مواد ذیل را مقرر داشتند.

ماده اول - اولاً - مابین ایران و روسیه مبادله منظم و متناوبی جهت مراسلات معمولی و سفارشی (پاکتها - کارتهای پستی - اوراق کار مطبوعات و مستوره مال التجاره) ارسالی از یکی از مملکتین فوق الذکر و همچنین مراسلاتی که مبداء یا مقصد آنها ممالک خارجه باشند که مملکتین متعاهدتین بتوانند بین آنها واسطه واقع شوند برقرار خواهد گردید.

ثانیاً مبادله فوق‌الذکر مستقیماً از طریق بری در سرحدات مشترک مابین دو مملکت و از طریق مجری توسط کشتی‌هایی که جهت این سرویس تعیین گردیده‌اند انجام خواهد گرفت.

ماده دوم - اداره پست هر مملکت پست‌ها را به خارج و تحت مراقبت خود از طریق بری تا دفتر مبادله مملکت دیگر حمل می‌نماید در صورتی که ادارات پستی مملکتین با موافقت یکدیگر صلاح بدانند که حمل و نقل پست‌ها را از دو طرف به یک نفر یا یک مؤسسه یا یک شرکت واگذار نمایند مخارج حمل و نقل فوق‌الذکر بین آنها به دو سهم متساوی تقسیم خواهد گردید.

ثانیاً - راجع به رابطه از طریق مجری هر یک از ادارات طرفین متعاهد مملکت دیگر حمل نماید و یا آنکه آنها را در بنادر به مأمورین کشتی‌های مملکت اخیر تحویل دهد. در این صورت سهم ادارات پستی راجع به مخارج حمل و نقل از روی وزن حقیقی معینه جهت هر مسافت تعیین می‌شود و برای هر کیلوگرم از یک فرانک طلا تجاوز نخواهد نمود. بدیهی است که این طریق معامله راجع به مرسولاتی است که مابین دو مملکت مبادله می‌شود و به مرسولات سرویس ترانزیت تعلق نخواهد گرفت.

ماده سوم - در صورت دائر شدن یک سرویس پستی هواپیمائی با توافق نظر بین دو مملکت جزئیات آن به وسیله مقررات مخصوصی که بعد منعقد خواهد شد تعیین می‌گردد.

ماده چهارم - مرسولات عندالتأدیه و مرسولات مخصوصه فوری موقتاً قبول نمی‌شود شرایط مبادله این قبیل مرسولات و تاریخ اجرای آن با توافق نظر ادارات پستی مملکتین متعاهدتین برقرار خواهد شد.

ماده پنجم - اولاً - کلیه مراسلات اداری بین ادارات یا دفاتر پستی دو مملکت به زبان فرانسه نوشته خواهد شد.

ثانیاً - مکاتبه راجع به تحقیقات محمولات پستی بین دفاتر مبادله رد و بدل خواهد گردید.

ماده ششم - نرخهای متعلقه به مرسولات پستی معینه در ماده (۱) مطابق نرخهای

- است که در معاهده پستی عمومی تعیین گردیده است.
- ماده هفتم - معادله نرخهای متعلقه به مرسولات معینه در ماده (۱) در سرویسهای هریک از مملکتین متعاهدتین و نقاط مبادله و ترتیب و طریق ارسال مراسلات و همچنین کلیه جزئیات سرویس به موجب نظامنامه اجرائی که با توافق نظر مملکتین متعاهدتین تشکیل خواهد گردید تعیین می شود.
- ماده هشتم - اولاً - مراسلات اداری معمولی یا سفارشی راجع به سرویس پست و تلگراف و تلگراف بی سیم مبادله بین ادارات مرکزی پست و تلگراف دو مملکت و همچنین مراسلات سرویس پستی متبادله بین دفاتر پست مجاناً قبول و حمل می شوند.
- ثانیاً سایر مراسلات عموماً از طرف هرکسی برای هرکسی که باشد باید مطابق مندرجات معاهده پستی عمومی که فعلاً مجری است به میزان مقررہ تمبر زده شود.
- ماده نهم - اولاً هریک از ادارات پستی مراسلات معمولی و سفارشی که مبداء یا مقصد آنها ممالک یا نقاطی باشند که با آنها به طور مستقیم یا غیر مستقیم دارای مبادلات پستی است جهت مبادله ترانزیت را در خاک خود خواه به طور سرویس و خواه در کیسه های سر به مهر قبول خواهد نمود.
- ثانیاً - ادارات پستی که عهده دار حمل مرسولات فوق الذکر می باشند مخارج حق العبوری که در معاهده پستی عمومی معین شده است دریافت خواهند نمود.
- ماده دهم - اولاً - در صورت فقدان یک مرسوله سفارشی فرستنده حق اخذ غرامتی که میزان آن پنجاه فرانک طلا می باشد خواه داشت. معادل مبلغ فوق به پول مملکتی که در آنجا غرامت تأدیه می شود به صاحبان آن داده خواهد شد.
- ثانیاً - هرگاه غرامت از طرف اداره پست مملکتی به حساب اداره مملکت دیگر که مسئول فقدان است تأدیه شود اداره پست مملکت اخیر باید معادل آن را تا مدتی که منتهای آن از تاریخ اعلان تأدیه غرامت دو ماه خواهد بود مسترد دارد.
- ثالثاً - تا دایر شدن سرویس ماندپست مبالغی که باید به موجب قسمت دو

این ماده تأذیه شود توسط نماینده سیاسی مملکت مسئول فقدان که در پایتخت مملکت دیگر مقیم می‌باشد و بدون اینکه هیچ مخارجی به ادارات پست داین و مدیون تعلق گیرد پرداخته خواهد شد.

رابعاً - ادارات پست مملکتین متعاهدتین مسئولیت راجع به فقدان در مواقع فورس ماژوررا عهده‌دار نخواهند بود.

ماده یازدهم - در کلیه موارد پیش‌بینی نشده راجعه به مرسولات پستی که موضوع این قرارداد است مندرجات قرارداد پستی عمومی که فعلاً مجری است و اظهارنامه متمم و نظامنامه اجرای آن مجری خواهد بود.

ماده دوازدهم - این قرارداد بعد از سه ماه از تاریخ امضای آن به موقع اجراء گذارده خواهد شد و مدت اعتبار آن تا موقعی است که یکی از طرفین متعاهد قصد و نیت خود را راجع به عدم اجرای آن یک سال قبل به طرف دیگر اطلاع دهد.

ماده سیزدهم - این قرارداد هرچه زودتر و در هر صورت تا مدت شش ماه از تاریخ امضای آن به تصدیق خواهد رسید مبادله تصدیق‌نامه این قرارداد در شهر مسکو به عمل خواهد آمد بنابر مراتب فوق نمایندگان مختار دولتین متعاهدین این قرارداد را که به نسختین نوشته شده در شهر مسکو در تاریخ ۲۵ آوریل ۱۹۲۳ مهر و امضاء نمودند.

محل امضای سیدحسن تقی‌زاده - محل امضای ل.م. کاراخان

قانون

مصوب ۲۰ بهمن ماه سال ۱۳۰۴

واگذاری حق انحصاری هواپیمائی به مؤسسه هواپیمائی یونکرس^۱

ماده اول - مجلس شورای ملی حق انحصاری هواپیمائی را در سه خط ذیل برای مدت پنج سال از تاریخ تصویب و امضاء و مبادله این قرارداد به مؤسسه هواپیمائی یونکرس واگذار می‌کند که بلافاصله خطوط ذیل را برقرار نماید.

تهران بندر انزلی، تهران بندر بوشهر، تهران قره‌تو

تبریز - کمپانی یونکرس متعهد می‌شود که خطوط مذکوره را تا یک ماه بعد از

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره پنجم قانون‌گزاری صفحه ۲۷۷ الی ۲۸۱

امضای قرارداد دائر کند و اگر تا موعد مزبور دائر ننماید سه هزار تومان بلاعوض به دولت ایران بپردازد و دولت ایران در آن صورت حق خواهد داشت این قرارداد را فسخ کند.

ماده دوم - مؤسسه هواپیمائی یونکرس متعهد می‌شود که خطوط پستی هوائی در ماده اول را به خطوط پستی هوائی اروپا متصل نماید و مکلف است که لااقل در ظرف سه ماه اول یکی از خطوط فوق را به خط پستی هوائی اروپا مرتبط سازد.

ماده سوم - دولت ایران از ماه بهمن سال ۱۳۰۵ تا مدت ۱۸ ماه برای پرواز در سه خط فوق از قرار هر میل سه قران به عنوان کمک خرج به مؤسسه یونکرس خواهد پرداخت و بعد از انقضای ۱۸ ماه دولت ایران کمک خرج مزبور را قطع می‌نماید.

ماده چهارم - مؤسسه یونکرس متعهد می‌شود در هر هفته در هریک از خطوط معینه در ماده اول پست دولتی را که کمتر از هفتادوپنج سنگ (هفتادوپنج کیلوگرم) نخواهد بود ایاباً و ذهاباً حمل نماید.

ماده پنجم - در تمام مدت کنترات کلیه اضافه نرخ پستی که محمولات پستی هوائی اخذ خواهد شد پس از وضع مخارج اداری آن به مؤسسه یونکرس واگذار می‌شود ولی در صورتی که عایدات مزبوره از ماهی دو هزار تومان تجاوز کند مازاد آن پرداخت نخواهد گردید و هرگاه از دو هزار تومان کمتر باشد مؤسسه یونکرس حق مطالبه زیادتز از آن نخواهد داشت.

ماده ششم - تعیین تعرفه کرایه و شرایط مسافرت و محمولات و همچنین تعیین نرخ اضافی پستی منوط به نظریات وزارت پست و تلگراف و تصویب دولت خواهد بود و طیارات پستی یونکرس در شهرهائی که سر راه است و وزارت پست و تلگراف معین می‌نماید فرود آمده و صعود خواهد نمود.

ماده هفتم - طیارات یونکرس و سایر لوازم آن که برای حمل پست ضرورت دارد به استثنای بنزین و مواد دهنی از پرداخت حقوق گمرکی معاف خواهد بود.

ماده هشتم - مؤسسه هواپیمائی یونکرس علاوه بر تعهدات فوق مراتب ذیل را نیز تعهد می‌کند.

الف -

ب - در هر ماه یک محل خالی در هریک از خطوط مجاناً به اختیار وزارت پست و تلگراف خواهد گذاشت.

ج -

د -

ه -

و -

ز - در صورتی که دولت بخواهد مؤسسه یونکرس متقبل می‌گردد که با شرایطی که از حدود شرایط این قرارداد تجاوز نکند موافق دستور دولت خطوط ذیل را دائر و برای اداره این امر طیاره‌چی و میکانیکیچی ایرانی به قدر کفایت تعلیم و تربیت نماید.

تهران، مازندران - تهران، تبریز - تهران، مشهد - بوشهر، خرمشهر - دزفول، اصفهان - یزد، کرمان - کرمان، دزداب - کرمانشاه، سلطان‌آباد - اصفهان، پهلوی - بندر گز، گنبد قابوس - بجنورد، مشهد - دزداب، تهران - سلطان‌آباد، بروجرد - تبریز، جلفا - تبریز بسرحد ترکیه - مشهد بسرحد ترکستان - مشهد بسرحد افغانستان - تهران همدان کردستان

ح -

ط -

ی - و نیز مؤسسه یونکرس متعهد است که خط پستی هوائی چین را که در نظر گرفته است از طریق ایران یعنی از مشهد طهران و تبریز قرار دهد.
ماده نهم - انتقال این امتیاز بهر نحوی از انحاء بدون تصویب مجلس شورای ملی به شخص یا به شرکت دیگری یا دولتی ممنوع و موجب‌الغاء این امتیاز خواهد بود.

ماده دهم - وزارتخانه‌های جنگ و مالیه و پست و تلگراف هریک در حدود وظایف خود مأمور اجرای این قانون خواهند بود.

ماده یازدهم -

ماده دوازدهم -

این قانون که مشتمل بر دوازده ماه است در جلسه بیستم بهمن ماه یکهزارو

سیصد و چهار شمسى به تصویب مجلس شورای ملی رسید. رئیس مجلس شورای ملی -
سید محمد تدین

قانون

مصوب ۱۷ اسفند ماه سال ۱۳۰۵ شمسی

اجازه پرداخت شهریه مستخدمین وزارت پست و تلگراف از ابتدای سنه ۱۳۰۵^۱
ماده واحده - مجلس شورای ملی تصویب می نماید ماهی یک هزار و صد و دوازده تومان و
چهار هزار و چهار صد دینار شهریه مستخدمین وزارت پست و تلگراف که
مشمول قانون استخدام نیستند مطابق صورت ضمیمه از اول هذا السنه
۱۳۰۵ و مابعدا به طور ماهیانه از قرار تومانی یک تومان با رعایت ماده
۴۹ قانون استخدام کشوری از محل اعتبار شهریه و مستمریات کل
مملکتی پرداخت شود این قانون که مشتمل بر یک ماده و صورت ضمیمه
است در جلسه هفتم اسفند ماه سال ۱۳۰۵ شمسی مطابق ۲۴ شعبان
۱۳۴۵ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

رئیس مجلس شورای ملی - حسین پیرنیا

۱- روزنامه مذاکرات مجلس در دوره ششم قانونگزاری مورخه یکشنبه ۷ اسفندماه سال ۱۳۰۵
جلسه ۶۸

صورت مستمریات اعضاء قدیمی اداره تلگراف^۱

اسم	محل اقامت	سن	مدت خدمت	تاریخ فوت	عده ورثه	اسامی ورثه	مبلغ ماهیانه دینار - قران
۱- عبدالله خان خبیرالممالک	طهران	۳۵	۱۶ سال	جدی ۱۲۹۷	۱	عبدالحسین خان	۸۳
۲- میرزا حسین خان کسمانی	"	۳۶	۱۵	میزان ۱۳۰۱	۱	اکبرخان	۵۰ - ۶۶
۳- میرزا حسین خان تنکابنی	"	-	۱۲	سرطان ۱۲۹۷	۲	ولیعخان - علیخان	۱۱۵
۴- میرزا حسن خان شیرازی	"	۳۲	۲۱	میزان ۱۲۹۷	۱	خورشیدخانم	۶۰
۵- میرزا محسن خان پروز	"	۵۷	۱۳	میزان ۱۲۹۹	۴	رقیه - نصرت همدم - شوکت	۷۵ - ۷۶
۶- محمدتقی میرزا	"	۴۰	۱۸	جوزا ۱۲۹۷	۲	ناج‌الملکوک - عبدالله میرزا و رضاعلی میرزا	۷۵ - ۹۴
۷- محمدرضا میرزا	"	۲۴	۱۰	میزان ۱۲۹۷	۳	صدریجهان - امیر - هوشنگ - منوچهر میرزا	۱۰۵
۸- قدرت‌الله خان	"	۳۶	۱۶	جوزا ۱۲۹۷	۲	عذرا خانم - عزت خانم	۱۲۰
۹- غلامحسین خان	"	۳۵	۱۶	سنبله ۱۲۹۲	۲	شمس‌السادات - غلامرضاخان	۱۱۸
۱۰- میرزا عبدالرحیم خان	"	۵۶	۱۰	ثور ۱۲۹۷	۴	عذرا خانم - میرزا آقا یوسف‌خان - حسین خان	۱۲۵
۱۱- میرزا حسین خان ضرابی	"	۲۹	۱۱	عقرب ۱۲۹۸	۴	ایرج‌خان - فردوس خانم - اقدس خانم - بهجت خانم	۲۰ - ۲۰
۱۲- میرزا علی‌نقی خان قمی	"	۴۹	۲۳	حوت ۱۲۹۴	۱	ملوک خانم	۲۰
۱۳- سید مهدی خان	"	۶۴	۲۱	عقرب ۱۲۹۸	۳	ربابه خانم - فاطمه خانم - آغابگم خانم	۲۰
۱۴- میرزا محمدخان مشیرالکتاب	"	-	۱۵	-	۲	رقیه خانم - صدیقه خانم	۲۰
۱۵- غلامرضاخان ندیم‌باشی	"	۴۹	۳۵	عقرب ۱۲۹۷	۲	آمنه خانم - محسن خان	۸۵ - ۸۵
۱۶- میرزا حسین خان پاک چشم	"	۴۸	۲۶	اسد ۱۲۹۳	۲	زینت خانم - زرین خانم	۳۶
۱۷- میرزا محمدخان لسان‌الممالک	"	۴۸	۳۳	دلو ۱۲۹۸	۳	ماهرخ خانم - حشمت‌خانم - راضیه خانم	۴۰۰
۱۸- میرزا نصرالله خان اختیار همایون	"	۴۳	۲۵	جدی ۱۲۹۵	۳	زهراخانم - نیمتاج خانم عبدالله‌خان	۱۰۰
۱۹- میرزا مهدیخان مدیر ارسال	"	-	۲۵	میزان ۱۲۹۷	۵	غلامحسین - عبدالوهابخان - نصرت سکینه - گوهرخانم	۵۰ - ۱۳۷

۱- روزنامه مذاکرات مجلس شورای ملی در دوره ششم قانون‌گذاری صورت مشروح مورخه
یکشنبه ۷ اسفند سال ۱۳۰۵ جلسه ۶۸

مبلغ مایهانه دینار - قران	اسامی ورثه	عده ورثه	تاریخ فوت	مدت خدمت	سن	محل اقامت	مسم
۶۲-۸۰	معصومه خانم - نصرت خانم - شوکت خانم	۳	حمل ۱۲۸۷	۲۶ سال	-	طهران	۲۰- میرزا خسروخان
۵۰	افسر خانم - عفت خانم	۲	۱۲۸۳	۴۰	۷۰	-	۲۱- میرزا هاشم خان
۱۲۰	محمود میرزا - گوهر تاج - ملکه - عشرت الملوك - شمس الملوك	۵	۱۲۸۵	۲۲	۷۰	-	۲۱- نصرالله خان امیر تومان
۸۳-۳	عزت الله خان - نصرت الله خان - جانجان خانم	۳	جدی ۱۲۹۶	۲۰	-	-	۲۲- میرزا حسن خان بشیر حضرت
۶۰	مادام اردشیر	۱	-	-	-	-	۲۲- اردشیر خان
۳۰	علویه کوكب خانم	۱	۱۲۶۳	۲۳	-	-	۲۵- میرزا سید حسن خان
۳۰	فاطمه - عفت خانم - محمد علیخان - حسین خان	۴	۱۲۹۷	۱۶	-	-	۲۶- میرزا باقرخان فراش
۹۰	راضیه السادات	۱	۱۲۹۹	۱۰	۴۸	-	۲۷- میرزا سید محمدخان دبیرالسلطان
۴۳-۷۵	طاووس خانم	۱	ثور ۱۲۹۶	۳۳	۵۰	-	۲۷- حاج علیخان مبصرالممالک
۵۰۰	-	-	-	-	-	-	۲۷- میرزا اسماعیل خان اعتبارالسلطنه
۱۵۰	خدیدجه خانم - حمیده خانم - حبیب الله خان	۳	میران ۱۲۹۸	۱۷	۳۸	-	تبریز ۲۷- محنت الله خان ناظم دیوان
۱۳۷-۵۰	مهدیخان - اخترخانم - زیورخانم	۳	ثور ۱۲۹۷	۲۵	۳۸	-	۲۷- میرزا تقی خان بشارت همایون
۹۰	حاجی خان - حسین خان - محبه	۳	۱۲۸۸	-	-	-	۲۷- میرزا محسن خان مدبر دیوان
۲۵	سوره خانم - خیرالله خان	۲	۱۲۹۴	-	-	-	میانج ۳۱- حسین بک غلام
۱۵۳-۶۰	محمدخان - گوهر تاج خانم	۲	۱۲۹۶	۳۶	۵۳	-	شیراز ۳۱- میرزا آقاخان امیر پنجه
۱۱۶-۸۰	محترم خانم - سیدجمال - سید حسین - حشمت السادات	۲	عقرب ۱۲۹۸	۳۱	۴۸	-	۳۲- سید جعفرخان حمزوی
۲۴	ماشالله خان - سکینه خانم - بلقیس خانم	۳	حمل ۱۲۹۶	۲۰	۵۰	-	۳۲- غلامرضا بیک فراش باشی
۸۰	سهمی خانم	۱	حمل ۱۲۹۹	۱۱	۲۵	-	۳۱- میرزا محمدخان
۳۰۰	-	-	-	۱۹	۶۴	-	۳۲- مسیو قراپط آقانور

اسم	محل اقامت	سن	مدت خدمت	تاریخ فوت	عده ورثه	اسامی ورثه	مبلغ ماهی دینار - قر
۳۹- میرزا عبدالله خان	مشهد	۴۱	۲۵ سال	حوت ۱۲۹۷	۳	بی بی خانم - عبدالمجید خان - عبدالرحیم خان	۷۰ - ۱۱
۴۰- غلامرضا خان ساعد همایون	"	۳۷	۱۶ "	عقرب ۱۲۹۸	۳	زهرا خانم - جمفرخان - محمدعلیخان	۸۰ - ۲۰
۴۱- میرزا نبی خان مفتش	"	۵۰	۲۷ "	حوت ۱۲۹۵	۱	علیخان	"
۴۲- میرزا کریم خان غفران السلطنه	همدان	۴۰	۱۹ "	اسد ۱۲۹۴	۳	محمدعلیخان - فتح الله خان کشور خانم	۲۰ - ۸
۴۳- میرزا آقاخان سرتیب	"	-	۱۴ "	سرطان ۱۲۹۱	۴	غلامرضا - غلامعلی خان منور - ملوک خانم	"
۴۴- میرزا حسن خان	"	-	۴۰ "	۱۲۹۲	۱	رقیه خانم	۵
۴۵- میرزا داودخان	کرمانشاه	۳۰	۱۴ "	حمل ۱۲۹۴	۱	سلیمان خان	۴۰ - ۳
۴۶- رزاقی خان بشیر همایون	"	۳۶	۲۰ "	۱۲۹۸	۲	قاسم خان - وجهیه الملوک	۸۰ - ۴۵
۴۷- حاجی قاسم خان مخابرالملک	"	۵۳	۳۶ "	۱۲۹۸	۱	گلین آغا	۷۰
۴۸- فرخ خان	گیلان	۴۹	۳۵ "	حوت ۱۲۹۸	۱	ابوالفتح خان	"
۴۹- میرزا علیقی خان منشی	"	۳۹	۱۵ "	۱۲۹۰	۳	محمدخان - محمدربیع - صغری خانم	"
۵۰- میرزا مهدی خان	اصفهان	۴۵	۱۹ "	اسد ۱۲۹۷	۱	سلطنت خانم	۵
۵۱- مهدی صادق غلام	"	-	-	-	-	-	"
۵۲- آقا میرزا نصرالله خان	کاشان	۶۹	۲۲ "	-	-	-	۵
۵۳- میرزا مهدی خان نویدالممالک	ساری	۳۹	۲۲ "	حوت ۱۲۹۷	۱	نصرت الله خان	۵
۵۴- میرزا اسماعیل خان	عراق	۴۳	۳۴ "	جوزا ۱۲۹۶	۲	بیگم آغا - کبرا خانم	۵
۵۵- دهباشی باقر فراش	قزوین	۷۰	۴۰ "	۱۲۸۴	۱	بلقیس خانم	"
۵۶- اسماعیل غلام	شاهرود	۶۶	۴۹ "	۱۲۹۵	۴	ربابه خانم - فاطمه خانم - زهرا خانم علیخان	"
۵۷- میرزا حسین خان کسمائی	سبزوار	۶۲	۱۵ "	میزان ۱۳۰۱	۱	عذراخانم	۵۰ - ۶
۵۸- فتح الله غلام	ایوانکی	۴۷	۲۴ "	۱۲۹۴	۱	محمودخان	"
۵۹- فرج الله غلام	"	۶۲	۲۲ "	۱۲۹۵	۱	سلطان خانم	۵
۶۰- حسن خان غلام	مزینان	-	۲۰ "	۱۲۹۸	۴	زهرا خانم - عبدالحسین خان فرج الله خان - فاطمه خانم	"

صورت وضعیت موظفین قدیمی اداره پست که سن با مدت خدمت آنها با قانون استخدام موافقت ندارد

اسم	محل اقامت	سن	مدت خدمت	تاریخ فوت	عده ورثه	اسامی ورثه	مبلغ ماهیانه دینار - تواریخ
۱- ضیاءالدین میرزا	طهران	۵۹	۱۸ سال	۱۳ جدی ۱۲۹۸	۱	ربابه خانم	۶۶-۷۰
۲- داو خان	"	۲۷	۱۷ "	۵ عقرب ۱۲۹۷	۵	زهرا - حاجیه - گوهر تاج - ملک تاج - اختر	۵۰
۳- اعتمادالوزاره	"	۵۴	۲۲ "	۱۴ سرطان ۱۲۹۷	۳	رقیه - سکینه - فاطمه	۲۶۶-۶۰
۴- مشهدی علی اکبر	"	۵۲	۲۴ "	۱۲۸۴ -	۱	معصومه	۱۰
۵- محمدرضابیک	"	۴۴	۲۹ "	۱۲۸۸ -	۱	کشور سلطان	۲۰
۶- میرزا حسن خان	"	۴۲	۲۹ "	-	۲	ربابه - فاطمه	۲۷-۵۰
۷- آوانس خان	"	۴۶	۳۰ "	۱۲۸۹ -	۱	سیابط	۵۰
۸- سیدمهدی خان	"	۴۸	۲۳ "	۱۳ میزان ۱۲۹۳	۱	سیدعلی نقی خان	۵۰
۹- معین الوزاره	"	۵۴	۳۷ "	۱۹ حمل ۱۲۸۵	۱	فاطمه	۱۱۵
۱۰- پهلوان محمد	"	۵۲	۲۱ "	۱۰ اسد ۱۲۹۵	۱	طوبی	۲۵
۱۱- میرزا آقا مسکین	"	۴۸	۱۵ "	۱۵ سرطان ۱۲۹۷	۳	ربابه - غنی - فاطمه	۳۰
۱۲- میرزا عبدالوهابخان	"	۳۵	۱۷ "	۳ حوت ۱۲۹۳	۳	خانم خانمها - اقدس - عزت	۱۵۰
۱۳- مرتضی قلی بیگ	"	۵۵	۱۳ "	۳ دلو ۱۲۹۹	۱	عباس	۲۰
۱۴- ابوالفتح خان	"	۴۷	۲۶ "	۳ دلو ۱۳۰۱	۳	فاطمه - بی بی - ابوالقاسم	۱۵۰
۱۵- سید بهمن	"	۵۴	۲۹ "	-	۱	سیداسفندیار	۳۰
۱۶- ضاقلی بیگ	"	۳۶	۶ "	۷ حوت ۱۲۹۳	۳	خدیجه - احمد - بتول	۴۵
۱۷- میرزا محمد	"	۳۹	۲۲ "	سنبله ۱۲۹۸	۴	نصرت - عباس - زرین تاج - محمدا علی	۵۰
۱۸- میرزا حسن خان گرگانی	"	۴۸	۱۸ "	۷ حوت ۱۲۹۰	۳	ربابه - علی اکبر - حسین	۱۰۰
۱۹- میرزا علی اکبر	"	۳۶	۱۵ "	سرطان ۱۲۹۷	۵	صاحب - زهرا - بهیه - رحمت الله - قدرت الله	۳۰
۲۰- میرزا ابراهیم خان	"	۴۴	۱۹ "	-	۴	فاطمه - زینت - اشرف - علی خان	۷۶-۴۰
۲۱- محمدعلی بیگ غلام	"	۳۱	۶ "	۱۶ حوت ۱۲۹۸	۳	سکینه - ملوک - نصرت	۳۰
۲۲- میرزا علی آقا	"	۳۳	۱۵ "	۱۰ حمل ۱۲۹۷	۴	حسین - حسن - قمر - قدسیه	۶۰

اسم	محل اقامت	سن	مدت خدمت	تاریخ فوت	عده ورثه	اسامی ورثه	مبلغ ماهیانه دینار - قرا
۲۳- محمودخان	طهران	۳۵	۱۷ سال	۱۵ حمل ۱۲۹۷	۲	احمد - سکینه	۵۰ - ۷۰
۲۴- محمدعلی بیگ فراش	"	۴۴	۱۴ "	-	۵	علی اکبر - فاطمه - طویب - زهرا - صفری	۳۰
۲۵- میرزا یوسف خان	"	۴۸	۱۹ "	۵ جوزا ۱۲۹۷	۴	فاطمه - حاجیه - توران - افسر	۸۰
۲۶- حسین آقا	"	۴۴	۱۹ "	۲۳ جوزا ۱۲۹۷	۳	یتول - حوا - محمدجعفر	۲۴
۲۷- میرزا محمدخان	"	۵۶	۱۷ "	حوت ۱۲۹۰	۱	خانم صاحب	۳۰
۲۸- میرزا محمد فراش	"	۶۵	۱۹ "	-	۲	علیه - فاطمه	۷۵
۲۹- مشهدی تقی	"	۵۰	۱۲ "	نور ۱۲۹۴	۳	خدیجه - یتول - عذرا	۳۰
۳۰- محمدحسین بیگ	"	۵۲	۱۹ "	-	۱	فخرتاج	۳۰
۳۱- علی بیگ	"	۴۴	۲۱ "	۲۵ دلو ۱۲۹۸	۲	غلامرضا - هماخانم	۳۶
۳۲- نایب محمد	"	۷۰	۱۴ "	-	۲	گوهرتاج - حسین	۳۰
۳۳- عزیزالله بیگ	"	۳۱	۱۴ "	دلو ۱۲۹۰	۱	بی بی	۲۰ - ۵۰
۳۴- رضاخان	"	۲۰	۵ "	حوت ۱۲۹۰	۲	زیور - فاطمه	۳۰
۳۵- عبدالله بیگ	"	۷۰	۲۰ "	-	۱	صاحب سلطان	۳۰
۳۶- میرزا عباس	"	۵۴	۱۳ "	حوت ۱۲۹۰	۱	ستاره	۵۰
۳۷- عبدالله خان	"	۶۰	۱۹ "	"	۲	سکینه - فاطمه	۳۰
۳۸- جعفرقلی بیگ	"	۳۹	۱۴ "	"	۲	طویب - خانم بالا	۳۰
۳۹- میرزا عباس خان	"	۵۴	۳ "	"	۱	غفت	۳۰
۴۰- میرزا علیخان	"	۳۷	۹ "	"	۱	خدیجه	۳۰
۴۱- اسدالله خان	"	۹۱	۲۰ "	"	۱	صدیقه	۳۵
۴۲- عبدالله خان	"	۳۶	۹ "	"	۲	کشورسلطان - حاجیه	۳۵
۴۳- آقا جان بیگ	"	۳۶	۱۵ "	"	۲	سکینه - معصومه	۳۰
۴۴- کیومرث بیگ	"	۵۲	۳۹ "	"	۲	خاور - عزیزه	۳۵
۴۵- سید علی اکبر خان	"	-	۸ "	۲۵ میزان ۱۲۹۳	۱	گوهر	۳۰
۴۶- آزادخان	"	-	-	-	۲	فاطمه - زهرا	۳۰

اسم	محل اقامت	سن	مدت خدمت	تاریخ فوت	عده ورثه	اسامی ورثه	مبلغ ماهیانه دینار - قران
۲۷- اسدبیک	آذربایجان	۵۲	۲۰ سال	۵ قوس ۱۲۹۷	۲	خاتون - زهرا	۳۰
۴۸- یوسف بیک	"	۴۲	۱۳	۵ حوت ۱۳۰۰	۱	اصغر	۳۰
۲۹- علی آقا غلام	آذربایجان	۳۷	۶	حمل ۱۲۹۴	۱	حسینقلی	۳۰
۵۰- میرزا اسماعیل	"	۴۷	۲۹	۵ ثور ۱۲۹۷	۱	سیف الله	۶-۶۵
۵۱- سیف الله بیک	"	۴۶	۱۴	حوت ۱۲۹۶	۴	کشور - کبری - خدیجه - ربابه	۴۰
۵۲- بنان العذاله	"	۴۵	۱۴	سرطان ۱۲۹۴	۳	سارا - ابوالقاسم - اختر	۶۰
۵۳- میرزا حسین خان	"	۴۹	۲۰	۱۴ حمل ۱۳۰۰	۱	غلامعلی	۶۰
۵۴- علی اصغر	"	۳۲	۱۴	۳ سرطان ۱۲۹۷	۱	رضا	۱۲
۵۵- علی آقاییک	"	۴۴	۲۵	۱۷ اسد ۱۳۰۰	۲	زهرا النساء - شوکت	۸۰
۵۶- میرزا صادق	"	۵۲	۲۹	۲۸ سرطان ۱۲۹۷	۳	شیرین - رضوان - عزیزالله	۵۰
۵۷- ابراهیم بیک	"	۵۴	۳۱	جوزا ۱۲۹۴	۱	عذرا	۱۵
۵۸- میرزا حسن خان	"	۵۵	۲۴	حوت ۱۲۸۹	۲	غلامرضا - کوکب	۴۴-۷۵
۵۹- ممی بیک	"	۴۷	۲۹	۸ میزان ۱۲۹۷	۵	ابراهیم - قاسم - کوکب - حاجیه - فاطمه	۷۵
۶۰- میرزا مصطفی خان	"	۳۰	۹	میزان ۱۲۹۴	۱	فرنگیز	۷۵
۶۱- میرزا علی اکبرخان	خراسان	۳۹	۱۵	۲۵ ثور ۱۳۰۰	۲	حسن - معصومه	۷-۵۰
۶۲- میرزا اسدالله	"	۳۸	۱۵	۲۸ جوزا ۱۲۹۷	۲	سکینه - افسر	۷۰
۶۳- میرزا صادق خان	"	۶۶	۱۸	ثور ۱۲۹۹	۱	صغری	۶-۶۵
۶۴- سید عبدالحسین خان	"	۴۱	۹	میزان ۱۲۹۸	۱	زین العابدین خان	۶-۶۵
۶۵- محمد حسن بیک	"	۷۱	۲۰	حمل ۱۲۹۷	۱	شوکت	۷۰
۶۶- میرزا مهدیخان	"	۵۵	۳۰	ثور ۱۲۹۷	۲	فاطمه - بی بی	۸۰
۶۷- میرزا ابراهیم خان	"	۵۰	۲۵	۲۸ اسد ۱۲۹۷	۴	آسیه - منصوره - بهجت - اسماعیل	۱۲۵
۶۸- محمد علی فراش قوجان	"	۵۴	۱۹	-	-	-	۶۰
۶۹- محمد ابراهیم بیک	"	۵۳	۱۶	سرطان ۱۲۹۷	۳	کربلانی فاطمه - کربلانی صاحب خان حاجی قربانعلی	۵۳
۷۰- مشهدی عبدالله	عراق	۶۴	۲۵	اول سرطان ۱۲۹۷	۲	اقدس - طاهره	۳۰

اسم	محل اقامت	سن	مدت خدمت	تاریخ فوت	عده ورثه	اسامی ورثه	مبلغ ماهیانه دینار - قران
۷۱- عبدالعظیم بیک	۶۹۸	۴۸	۲۶ سال	۲۷ اسد ۱۲۹۷	۲	لیلی - خانم	۲۰
۷۲- خانلرخان		۴۷	۱۹	۲۰ قوس ۱۲۸۸	۱	اسماعیل	۵
۷۳- سیدهاشم خان		۳۸	۲۱	سنبله ۱۲۸۸	۱	سیدجلال	۱۰
۷۴- اسدالله بیک	خوزستان	۴۸	۱۸	۳۰ حمل ۱۳۰۱	۱	خورشید	۳۰
۷۵- رضاقلی خان	بروجرد	۵۴	۲۹	- ۱۲۸۸	۲	زهرا - عباسقلی	۵۰
۷۶- میرزا حسین خان	یزد	۵۹	۲۰	۱۶ سرطان ۱۳۰۰	۳	رقیه - فاطمه - صغری	۳۲
۷۷- مشهدی تقی	استرآباد	۵۵	۲۸	میزان ۱۲۹۳	۱	خورشید	۱۵
۷۸- شکرالله بیک	همدان	۵۰	۲۳	۸ قوس ۱۲۹۸	۵	صاحب سلطان - بانو صدیقه - غلامحسین - اسد ۶۰۰	
۷۹- کربلانی علی		۵۹	۲۲	-	-	-	۵۰
۸۰- میرزا آقاخان		۴۵	۳۱	۱۸ اسد ۱۲۸۹	۲	بتول - فاطمه	۲۰
۸۱- میرزایک		۵۰	۲۵	ثور ۱۲۹۱	۲	خدیدجه - رقیه	۲۲ - ۵۰
۸۲- علی اکبر	کاشان	۵۵	۱۷	اول سنبله ۱۲۹۲	۱	فاطمه بیگم	۲۰
۸۳- مهدی بیک		۴۲	۱۶	ثور ۱۲۹۲		علی اکبر	۵۰
۸۴- احمدخان		۵۲	۳۲	۱۷ ثور ۱۲۹۶	۲	حسن - حسنی	۶۰
۸۵- میرزا کاظم		۵۴	۳۲	۲۹ عقرب ۱۲۹۶	۴	خانم سلطان - مرصع - فتحعلی - حسین	۶۰
۸۶- میرزا حبیب الله خان		۶۷	۲۶	۲۱ دلو ۱۳۰۱	۱	بی بی	۱۳۰
۸۷- شکرالله بیک	اصفهان	۴۵	۲۳	۱۵ ثور ۱۳۰۱	۶	خانم سلطان - طرب انگیز - خانم دلیر خانم منبت - فتح الله - اصغر	۶۰
۸۸- میرزا جلال خان		۴۷	۲۷	۱۱ حوت ۱۲۹۵	۶	علی محمد - نورالدین - فرح انگیز - بهجت - آغایی بی - خانم ماهی	۶۴
۸۹- حسینقلی بیک		۸۶	۱۱	اول حوت ۱۲۹۵	۱	منور	۸۰
۹۰- میرزا ابراهیم خان		۴۶	۳	۱۰ سنبله ۱۲۸۹	۲	بلقیس - منور	۲۰
۹۱- بشیر مسعود	بوشهر	۳۷	۱۸	۱۱ جدی ۱۲۹۵	۱	غلام عباس	۲۳
۹۲- میرزا علی خان		۶۳	۱۹	-	-	-	۶۰
۹۳- عبدالحسین خان	فارس	۳۵	۱۲	ثور ۱۲۹۵	۱	عطاالله	۱۵

اسم	ع ۹۹	محل اقامت	سن	مدت خدمت	تاریخ فوت	عده ورثه	اسامی ورثه	مبلغ ماهیانه	دیتار - قران
۹۴- میرزا علیخان		فارس	۴۵	۲۴ سال	۲۹ جوزا ۱۲۹۶	۲	حسینعلی - حسنعلی	۴۸	
۹۵- میرزا محمودخان		قم	۳۹	۱۹	۷ دلو ۱۳۰۰	۴	سلطان - محمدعلی - مصطفی - مرتضی	۴۹	
۹۶- علی اکبر		کرمان	۴۵	۲۶	۳ دلو ۱۳۰۰	۱	عباس	۲۶	
۹۷- کریم بیگ		کرمانشاه	۵۰	۱۸	۵ حمل ۱۳۰۱	۱	مریم	۴۰	
۹۸- یحیی معین قاجار			۳۰	۱۳	۱۱ عقرب ۱۲۹۸	۳	نصرت الله - اختر - بهجت	۶۴	
۹۹- تقی		رشت	۴۱	۱۳	۱۹ عقرب ۱۲۹۵	۴	غلام عباس - محمد - هاجر - نجمیه	۲۴	
۱۰۰- مشهدی غلامعلی			۴۷	۱۶	۱۳ جوزا ۱۲۹۸	۶	ابراهیم - محمد - عزیزالله - منصوره نرجس - خانمی	۳۰	
۱۰۱- نایب علیخان			۴۸	۸	جوزا ۱۲۹۸	۳	سلطان - محمدآقا - اسماعیل	۳۵	
۱۰۲- تقی بیگ			۳۳	۱۷	۱۵ میزان ۱۳۰۰	۱	صغرا	۳۰	
۱۰۳- رجبعلی بیگ		فزوین	۳۹	۲۵	۲۷ سنبله ۱۲۸۹	۱	گوهر	۵۳	
۱۰۴- سید ابوالحسن خان			۴۵	۱۸	۲۰ حوت ۱۲۹۳	۳	مولود بیگم - نجمیه بیگم - آقا ضیاءالدین	۹۰	
۱۰۵- میرزا شفیع			۴۷	۲۴	فوس ۱۲۸۷	۱	رفیع	۱۶-۶۵	
۱۰۶- مشهدی عبدالله			۵۸	۱۳	۱۹ عقرب ۱۲۹۸	۱	بلقیس	۳۰	
۱۰۷- نصیریگ		زنجان	۵۱	۲۲	حوت ۱۲۹۴	۲	خورشید - زهرا	۶۰	
۱۰۸- اسدالله بیگ			۴۴	۱۶	سنبله ۱۲۹۷	۴	صغرا - اکبر - اصغر - فرخنده	۲۲-۵۰	
۱۰۹- قربانعلی			۵۴	۲۵	حوت ۱۲۹۶	۴	احمد - اصغر - بتول - سعادت	۴۸	
۱۱۰- میرزا بزرگ خان			۴۸	۳۰	جدی ۱۲۹۲	۱	رقیه	۸۰	

صورت فوق ضمیمه قانون اجازه پرداخت شهریه مستخدمین وزارت پست و تلگراف از ابتدای سنه ۱۳۰۵ است که در جلسه ۷ اسفندماه ۱۳۰۵ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسیده و صحیح است.

قانون

مصوب ۲۱ آبان ماه سال ۱۳۰۶ شمسی^۱

اجازه استقرار مبادله پستی هوایی در دفاتر بادکوبه و پهلوی*

ماده واحده - برای اجرای ماده سوم قرارداد پستی منعقدہ بین دولت ایران و جماہیر شوروی سوسیالیستی مجلس شورای ملی بہ دولت اجازه می‌دهد کہ مبادله پستی هوایی را در دفاتر بادکوبه و پهلوی مستقر و جزئیات آن را بہ موجب قرارداد مخصوص بین ادارات پست مملکتین مقرر دارد. این قانون کہ مشتمل بر یک ماده است در جلسہ ۲۱ آبان ماه یکہزار و سیصدوشش شمسی بہ تصویب مجلس شورای ملی رید.

مصوبہ

نظامنامہ اختصاصی وزارت پست و تلگراف مصوب ہیئت وزرا در جلسہ ۲۷ خردادماہ سال ۱۳۰۷. این نظامنامہ کہ مشتمل بر ہشتادودو ماده است در جلسہ بیست‌وہفتم خرداد ماہ یکہزار و سیصدوہشت ہیئت وزرا عظام تصویب شد کہ بہ موقع اجراء گذارده شود. وزیر پست و تلگراف - قاسم صوراسرافیل

قانون

مصوب ۳ اردیہبہشت ماہ سال ۱۳۰۸^۲

امتیاز اجازه واگذاری حمل‌ونقل پست هوایی خط تہران بہ مشهد بہ کمپانی

ہواپیمائی یونکرس

ماده واحده - مجلس شورای ملی بہ وزارت پست و تلگراف اجازه می‌دهد کہ حمل پست هوایی خط طہران بہ مشهد را بہ کمپانی ہواپیمائی یونکرس واگذار نماید کہ کلیہ محمولات پستی طہران بہ مشهد و بالعکس و نقاط

۱- مجموعہ قوانین موضوعہ و مصوبات دورہ ششم قانون‌گزاری صفحہ ۳۰۰

*- بندر انزلی

۲- مجموعہ قوانین موضوعہ و مصوبات دورہ ہفتم قانون‌گزاری صفحہ ۲۲۱

عرض راه را اقلأ هفته‌ای یک مرتبه در مدت یک سال حمل کرده و اضافه نرخ پستی را که از محمولات پست هوایی در این خط و خطوط پهلوئی و قصر و بوشهر اخذ می‌شود بدون اینکه محدود به حدود مذکوره در ماده پنجم قانون ۲۰ بهمن سال ۱۳۰۴ باشد پس از وضع مخارج اداری در مقابل حمل و نقل پستها در خطوط مذکوره دریافت کند. توضیح آنکه سایر شرایط راجع به حمل پستهای هوایی خط تهران به مشهد برطبق مقررات قراردادی خواهد بود که راجع به خطوط طهران به پهلوئی و طهران به قصر و طهران به بوشهر در حدود قانون ۲۰ بهمن ماه سال ۱۳۰۴ شمسی بین وزارت پست و تلگراف و مؤسسه یونکرس منعقد گردیده است بدیهی است کمک خرج فرسخی سه قران که در ماده سوم قانون هوایمائی مورخ ۲۰ بهمن ۱۳۰۴ مذکور است به این خط تعلق نخواهد گرفت. این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه سوم اردیبهشت ماه سال یکهزارو سیصد و هشت شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون

مصوب ۳ اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۸

تصویب قرارداد پستی عمومی و مقابله نامهای مراسلات و جعبه‌های با قیمت

و امانات پستی منعقد در کنگره پستی استکهلم

ماده واحده - مجلس شورای ملی قرارداد پستی عمومی و مقابله نامه مراسلات و جعبه‌های با قیمت و مقابله امانات پستی را که در تاریخ ۲۸ اوت ۱۹۲۴ مطابق پنجم سنبله ۱۳۰۳ در کنگره پستی استکهلم منعقد و به شرح ذیل تنظیم یافته تصویب می‌نماید.

اول - قرارداد پستی عمومی دارای ۸۰ ماده و پروتکل نهائی آن شامل ۱۲ ماده و نظامنامه اجرای قرارداد مزبور مشتمل بر هشتادوشش ماده و برات‌القول

نهایی آن حاوی ۳ ماده.

- دوم - مقاله‌نامه‌های راجع به امانات پستی دارای ۵۲ ماده و پروتکل نهایی آن شامل ۹ ماده و نظامنامه اجرای مقاله‌نامه امانات پستی حاوی ۴۹ ماده پروتکل نهایی آن متضمن یک ماده.
- سوم - مقاله‌نامه راجع به مرسولات و جعبه‌های با قیمت دارای ۳۳ ماده و پروتکل نهایی آن شامل یک ماده و نظامنامه اجرای مقاله‌نامه مزبور مشتمل بر ۱۷ ماده
- این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه سوم اردیبهشت ماه یکهزار و سیصد و هشت شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون

مصوب ۱۶ خردادماه سال ۱۳۰۸^۱

معافیت دولت از تأدیه قیمت مخابرات و مرسولات پستی و همچنین از تأدیه

مخارج محاکمه و حق‌الاجراء

ماده واحده - مجلس شورای ملی تصویب می‌نماید که از اعتبار هشتصد هزار تومان مخابرات و مرسولات داخلی دولتی که در بودجه سال ۱۳۰۸ منظور گردیده است هر مبلغ تا این تاریخ وجه نقد پرداخته شده به جمع و خرج منظور گردیده و بقیه جمعاً و خرجاً از متن بودجه حذف شود و از این به بعد مخابرات و مرسولات و امانات پستی داخلی دولتی وزارتخانه‌ها و ادارات مطابق شرایط مقررہ نظامنامه که با تصویب هیئت وزراء مدون می‌شود بدون تأدیه قیمت انجام می‌گیرد و همچنین دولت از تأدیه مخارج محاکمه و حق‌الاجراء که مطابق اصول محاکمات حقوقی مقرر است معاف است. این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه شانزدهم خرداد ماه یکهزار و سیصد و هشت شمسی به تصویب مجلس ملی رسید.

۱- مجموعه قوانین موضوعه مصوبات دوره هفتم قانون‌گذاری صفحه ۲۱

قانون

مصوب ۱۱ مهرماه سال ۱۳۰۸

اجازه مبادله مقاوله نامه و امانات پستی منعقدہ بین

ایران و اتحاد جماہیر شوروی سوسیالیستی

ماده واحده - مجلس شورای ملی مقاوله نامه منعقدہ بین ایران و اتحاد جماہیر شوروی سوسیالیستی راجع بہ مبادله امانات پستی حاوی بیست و پنج ماده و پروتکل منضمہ بہ آن مشتمل بر دو ماده را تصویب و بہ دولت اجازه مبادله و اجرای آن را می دهد این قانون کہ مشتمل بر یک ماده و متن مقاوله نامه پستی منعقدہ بین ایران و اتحاد جماہیر شوروی است در جلسہ یازدہم مهرماه یکہزار و سیصد و ہشت شمسی بہ تصویب مجلس شورای ملی رسید.

دولت ایران از یک طرف و اتحاد جماہیر شوروی سوسیالیستی از طرف دیگر نظر بہ اینکہ مایلند در تشدید و توسعہ مناسبات و دادیہ و روابط اقتصادی موجود بین مملکتین بذل جہد نمایند تصمیم گرفتہ اند مقاوله نامه راجع بہ مبادله امانات پستی کہ مبدأشان یکی از دو مملکت بودہ و یا بہ طور ترازیت از خاک آنها حمل شود منعقد سازند و برای این مقصود نمایندگان مختار خود را بہ قرار ذیل معین نمودہ اند از طرف دولت ایران آقای میرزا رحیم خان ارجمند معاون ادارہ در وزارت پست و تلگراف و از طرف دولت اتحاد جماہیر شوروی سوسیالیستی مسیو اوژن ہیرشفلد رئیس ارتباطات بین المللی در کمیساریای ملی پست و تلگراف. نمایندگان مختار فوق پس از مبادله اختیارنامہ های خود کہ معتبر و صحیح شناختہ شد در باب مقررات ذیل موافقت نمودند.

ماده اول - بین ایران و اتحاد جماہیر شوروی سوسیالیستی مبادله منظم امانات پستی معمولی و با قیمت مستقر می شود این مبادله مستقیماً بہ ترتیب ذیل انجام می گیرد.

الف - از طریق ارضی توسط سرحدات دو مملکت متعاہد

ب - از طریق بحری از راه دریای خزر به وسیله جهازات پستی که برای این کار تخصیص داده شده‌اند.

ج - از طریق هوایی به وسیله خطوطی که دفاتر مربوط مملکت متعاقد را به هم مربوط می‌سازند.

ماده دوم - هریک از طرفین متعاهدین ترانزیت بری و بحری و هوایی امانات پستی را در کشور خود به ترتیب ذیل در مقابل طرف متعاقد دیگر تضمین می‌نماید.

ایران به مقصد ممالک و یا مبدأ ممالکی که با آنها مبادله مربوط کلی پستال دارد و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی به مقصد و یا از مبدأ ممالکی که با حکومت‌های آنها مقابله نامه‌های مربوط در موضوع امانات پستی منعقد شده است.

ماده سوم - هریک از طرفین متعاهدین برطبق نظامات داخلی خود اختیار دارد تحدیداتی راجع به محتویات امانات پستی چه در مبادله مستقیم و چه در ترانزیت مقرر دارد این تحدیدات را هریک از طرفین متعاهدین در موقع خود به طرف دیگر ابلاغ خواهد کرد.

ماده چهارم -

۱- در روابط مستقیم بین مملکتین امانات تا ۵ کیلوگرم وزن و هزار فرانک قیمت اظهار شده پذیرفته می‌شود.

۲- در روابط مستقیم اماناتی قبول می‌شوند که هیچیک از ابعادشان از ۱۵۰ سانتیمتر و یا اینکه مجموع طول و محیط اعظم آنها که غیر از جهت طول باشد از ۳۰۰ سانتی‌متر تجاوز ننماید.

۳- میزان قیمت اظهار شده نمی‌تواند از قیمت حقیقی محتوی مرسوله تجاوز نماید و باید به پول مملکت مبدأ تعیین شود. به علاوه میزان قیمت اظهار شده باید توسط دفتر مبدأ یا فرستنده مطابق تسعریکه از طرف اداره مملکت مبدأ پذیرفته شده به فرانک طلا تعیین گردد.

۴- ادارات طرفین متعاقد اختیار دارند با موافقت یکدیگر حدود وزن و میزان قیمت اظهار شده و ابعاد امانات را که در بند اول و دوم ماده حاضر

تعیین گردیده تغییر دهند.

۵- راجع به تسلیم و تحویل امانات پستی و همچنین تکلیف قطعی اشیائی که ورودشان قدغن و یا مطیع بعضی تحدیدات است قوانین و نظامنامه‌های داخلی طرفین متعاقد تا حدی که با مقاوله‌نامه حاضر مخالفتی نداشته باشد مجری خواهند بود.

۶- امانات ذیل در مبادله بین طرفین متعاقد پذیرفته نمی‌شوند.

الف - اماناتی که ابعادشان از آنچه که در بند دوم ماده حاضر پیش‌بینی شده تجاوز می‌نمایند.

ب - اماناتی که لفافشان کافی نیست.

ج - امانات فوری

د - اماناتی که تأدیه حقوق گمرکی‌شان توسط فرستنده تعهد شده معهدا ادارات طرفین متعاقد اختیار دارند در آتیه مبادله امانات مذکوره در فوق را برقرار سازند.

ماده پنجم - هریک از طرفین متعاقد مکلف است فقط امانات پستی را که حائز شرایط پیش‌بینی شده در ماده قبل راجع به امانات متبادله فی‌مابین مملکتین باشد برطبق ماده دوم به‌طور ترانزیت از خاک خود قبول نماید مگر اینکه ممالک ثالث ذی مدخل نسبت به اماناتی که با آنها مبادله می‌شود قیود و تحدیدات بیشتری را معمول دارند.

ماده ششم - طرفین متعاقد برای ادارات خود این حق را قائل می‌شوند که در موقع فوق‌العاده به‌طور موقت کلاً یا جز مبادله امانات را در یک جهت یا جهت دیگر موقوف دارند اداره‌ای که این تصمیم را اتخاذ می‌نماید مکلف است اداره دیگر را فوراً از این تصمیم آگاه نماید چنانچه این تصمیم به‌طور فوری اجرا شود باید بلافاصله به وسیله تلگراف اداره ذی علاقه را آگاه نمود.

ماده هفتم -

۱- در روابط مستقیم تأدیه کامل کرایه پستی امانات در موقع تحویل به پست اجباری است.

۲- حق حمل امانات پستی متبادله بین طرفین متعاقد که از طریق ارضی حمل شوند به قرار ذیل محسوب می‌شود برای امانات پستی به مقصد ایران یا بالعکس که توسط یکی از قسمتهای اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی (اروپائی یا آسیائی) حمل می‌شود تا وزن ۵ کیلوگرم.

تبصره - حقوق مزبور فقط تا دفاتر مبادله ایرانی است در داخل ایران امانات مطیع تعرفه‌هائی خواهد بود که از میزان تعرفه‌های معموله در سرویس داخل تجاوز نماید.

۳- علاوه بر حقوقی که در بند دوم ماده حاضر پیش‌بینی شده برای امانات پستی هوائی اضافه نرخی به جهت حمل و نقل هوائی اخذ می‌شود این اضافه نرخ عبارت است از مبالغی که از بابت حمل و نقل هوائی داخلی به نفع ادارات طرفین متعاقدین تعلق می‌گیرد. اضافه نرخهای مذکور از روی ارقامی که توسط دفتر بین‌المللی طبع و نشر می‌شود تعیین می‌گردد.

۴- اضافه بر حقوقی که در بند مذکور در فوق پیش‌بینی شده این حق برای هریک از طرفین متعاقد محفوظ است که به نفع خود معادل پنجاه سانتیم اکثراً به عنوان حق حمل جهت هر امانتی که از طرف او ارسال و از راه بحری حمل می‌شود اخذ نماید.

۵- حق بیمه امانات پستی با قیمت اظهار شده که بین طرفین متعاقد مبادله می‌شود اکثراً عبارت است از پنجاه سانتیم برای هر کسر غیرقابل تقسیم ۳۰۰ فرانک قیمت اظهار شده که ۵ سانتیم آن سهم مملکت مقصد می‌باشد.

۶- اداره مملکتی که امانات در آنجا به پست تسلیم شده دارای این اختیار می‌باشد که به نفع خود یک حق ارسال که برای هر امانات با قیمت اظهار شده از ۵۰ سانتیم تجاوز نماید از فرستنده مرسوله ماخوذ دارد.

۷- اداره مملکت مقصد حق دارد جهت هر امانت حقی به عنوان خارج کردن از گمرک و حمالی از گیرنده اخذ نماید این حق به جهت هر امانت نباید از پنجاه سانتیم تجاوز کند معذالک ادارات طرفین متعاقد اختیار دارند که با موافقت یکدیگر میزان حقی را که در این بند پیش‌بینی شده

تغییر بدهند.

ماده هشتم - فرستنده امانات مکلف است در موقع تسلیم مرسوله در ظهر ورقه ارسال کتباً تکلیف آن را در صورت عدم تحویل به گیرنده معین سازد فقط ترتیبات ذیل پذیرفته می‌شوند.

الف - عودت فوری امانات

ب - ارسال مجدد امانت برای گیرنده اول در محل دیگر.

ج - تحویل امانات به گیرنده دیگری.

د - واگذار نمودن امانت به اختیار مملکت مقصد.

ماده نهم - ادارتین طرفین متعاقد حق دارند یادداشت‌های کتبی را روی قطاع (کوپن) اوراق ارسال امانات پستی قبول نمایند.

ماده دهم - در روابط متقابل امانات پستی که به یک علتی تحویل یا ارسال مجددشان ممکن نگردیده و فرستنده هم در موقع تسلیم به پست عودت فوری آنها را درخواست ننموده است (به ماده مقابله نامه حاضر مراجعه شود) از روز وصول به دفتر مقصد تا مدت یک ماه به اختیار گیرنده در حالت توقیف می‌ماند پس از انقضای مدت مزبور بدون اینکه قبلاً راجع به عدم تحویل اطلاعی به فرستنده داده شود امانات به دفتر بعداً عودت می‌یابند. در صورت عودت یک امانت حقوق ذیل از فرستنده ماخوذ می‌شود. حق حمل در موقع ارجاع لدی‌الاقضای حقوق انبارداری و تجدید ارسال و همچنین حقوق (خارج کردن از گمرک).

ماده یازدهم - حقوق گمرکی که به امانات مرجوعه به دفتر مبدأ و یا امانات مرسوله به ممالک ثالث تعلق می‌گیرد چه در ایران و چه در اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی باطل خواهند شد.

ماده دوازدهم - حق حمل امانات پستی به‌طور ترانزیت بری از این قرار است.

۱- به منفعت اداره ایران برطبق تعرفه‌ها و نظامنامه‌های داخلی.

۲- به منفعت اداره اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی به جهت هر امانت تا پنج کیلوگرم.

۳- چهار فرانک در موقعی که از یکی از قسمتهای اروپائی یا آسیائی

اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی حمل شوند.

۴- شش فرانک در موقعی که از هر دو قسمت اروپائی و آسیائی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی حمل شوند.

۵- حق حمل به جهت ترانزیت بحری امانات پستی که از طریق دریای خزر ارسال می‌شوند اکثراً ۵۰ سانتیم برای هر امانت است.

تبصره - معهداً در صورت حمل امانات از طریق سیبری به حق مزبور به ۸ فرانک بالغ می‌شود.

ماده سیزدهم- حقوق امانات پستی هوائی محموله به‌طور ترانزیت از خطوط داخلی ممالک متعاقد و از ماوراء سرحد از خطوطی که ممالک دیگر را بهم مربوط می‌نماید و آن ممالک با ممالک متعاقد مبادله امانات پستی دارند مطابق ارقامی که توسط دفتر بین‌المللی برن انتشار می‌یابد تأدیه خواهد گردید.

ماده چهاردهم- حق بیمه امانات با قیمت اظهار شده که به‌طور ترانزیت از خاکهای طرفین متعاقد حمل می‌شوند عبارت است از ۵ سانتیم در هر ۳۰۰ فرانک قیمت اظهار شده به نفع مملکت ترانزیتی از بابت حمل و نقل بری و ۱۰ سانتیم از بابت حمل و نقل بحری.

ماده پانزدهم- چنانچه لفاف یک امانت پستی ترانزیتی در ضمن حمل و نقل خراب شود و نتوان آن را بدون تجدید لفاف به نقاط مابعد فرستاد اداره واسطه حق دارد مخارج تجدید لفاف را جزء بدهی اداره مملکت مابعد محسوب دارد این مخارج باید از گیرنده اخذ شود و میزان آن نمی‌تواند از ۵۰ سانتیم تجاوز نماید. چنانچه امانت به دفتر مبدأ عودت یابد مخارج مذکور از فرستنده مأخوذ خواهد شد. ادارات طرفین متعاقد مختارند مقررات این ماده را در باب مبادله تقسیم امانات بین مملکتین نیز مجری دارند.

ماده شانزدهم -

۱- تبادل امانات از طریق ارضی و بحری و هوائی چه به‌طور ترانزیت و همچنین اسناد مربوطه به آن باید به‌طور مشکوف (در کیسه‌های سرباز) در دفاتر مبادله انجام گیرد.

۲- برای ادارات طرفین متعاقد این حق محفوظ است که با موافقت

یکدیگر طبقه مبادله امانات پستی و همچنین اسناد مربوطه به آن را تغییر بدهند.

ماده هفدهم - به ضمیمه هر امانت متبادله باید یک ورقه ارسال و چند اظهارنامه گمرکی که از طرف فرستنده به خط فرانسه و روی آنها اطلاعات لازمه قید شده باشد ارسال گردد، یک نسخه از آن اظهارنامه‌ها به اختیار مملکت ترانزیت گذارده می‌شود عده اظهارنامه‌های گمرکی با موافقت یکدیگر از طرف ادارات ممالک متعاقد معین می‌شوند.

ماده هیجدهم - امانات پستی حاوی اشیاء ممنوع‌الورود یا اشیائیکه ترانزیتشان قدغن است در صورتیکه محتویاتشان به‌طور منظم در اظهارنامه‌های گمرکی قید شده باشد توفیق نمی‌شود بلکه به دفتر مبدا عودت داده می‌شوند.

ماده نوزدهم -

۱- چنانچه در عرض راه تمام یا قسمتی از امانات مفقود یا ضایع شود و یا دست‌خوردگی پیدا نماید فرستنده حق دارد غرامتی معادل میزان حقیقی فقدان و دست‌خوردگی یا تضرع دریافت دارد مگر اینکه خسارت بر اثر خطا یا غفلت فرستنده و یا ذات اشیاء محموله حاصل شده باشد این غرامت در صورتی که امانات معمولی باشند مطابق آنچه که در مقاله‌نامه بین‌المللی امانات پستی معین شده تأدیه می‌شوند و برای امانات با قیمت اظهار شده اکثراً معادل میزان قیمت اظهار شده.

۲- غرامت در مملکتی که امانت در آنجا به پست تسلیم شده مطابق مبلغی که در بند سوم ماده ۴ مقاله‌نامه حاضر پیش‌بینی شده به پول مملکت مذکور تأدیه می‌گردد.

۳- موقعی که غرامت از طرف اداره یک مملکت به حساب مملکت دیگر تأدیه شده باشد اداره اخیر باید میزان تأدیه شده را به پول مملکتی که پرداخت نموده منتها در ظرف مدت دو ماه پس از روز اعلام پرداخت به اداره اول مسترد دارد.

۴- ادارات طرفین متعاقد مسئولیت فقدان و دست‌خوردگی یا تضرع امانات پستی را که در نتیجه فورس مازور حاصل شده باشد به عهده

نمی‌گیرد.

ماده بیستم -

۱- محاسبه راجع به مبادله مستقیم و ترانزیتی هر ماهه به توسط هریک از ادارات مطابق مقررات نظامنامه مقاوله‌نامه بین‌المللی مربوط به امانات پستی به عمل می‌آید.

صورت محاسبات با اسناد مربوطه به آن در صورت امکان در ظرف یک ماه والا اکثراً در ظرف شش هفته پس از انقضای ماهی که مربوط به آن می‌باشد برای اداره طرف متعاقد ارسال می‌شود. محاسبات مزبور باید مورد دقت و رسیدگی واقع شده و پس از روز وصولشان در ظرف یک ماه مرجوع شود.

۲- نتایج محاسباتی که ماهانه تشکیل و از طرف ادارات طرفین متعاقد پذیرفته می‌شوند از طرف اداره طلبکار در حساب کل که هر سه ماهه تشکیل می‌شود منظور و میزان آن در ظرف یک ماه پس از تاریخ دریافت حساب کل تأدیه می‌گردد چنانچه تأدیه میزان بدهی در مدت مذکور در فوق به عمل نیاید بر مبلغ مدیون سالی ۷ درصد ربح به نفع اداره طلبکار از تاریخ روز انقضای مدت مزبور تعلق می‌گیرد. معهداً تأدیه بدهی باید منتهی پس از انتقال دو ماه از تاریخ مذکور در فوق به عمل آید.

۳- میزان بدهی که از موازنه محاسبات مزبور بدست می‌آید به توسط بانکهای که در پایتخت مملکت طلبکار دایرند به پول این مملکت و یا برحسب تقاضای اداره طلبکار پس از حصول موافقت بین دو اداره به پول مملکت دیگری تأدیه می‌شوند.

۴- مخارج احتمالی مربوط به تأدیه بدهی به عهده اداره بدهکار است.

ماده بیست و یکم- فرانکی که در این مقاوله‌نامه ذکر شده مطابق ماده ۲۹ قرارداد پستی عمومی فرانک طلا می‌باشد.

ماده بیست و دوم - طرز مبادله مستقیم امانات پستی معمولی یا با قیمت اظهار شده بین طرفین متعاقد و همچنین به طور ترانزیت از کشور آنها در آن قسمتی که در این مقاوله‌نامه پیش‌بینی نشده یا اینکه با مقررات آن مابینتی ندارد

برطبق مقررات مقاله‌نامه بین‌المللی مربوط به مبادله امانات پستی و پروتکل و نظامنامه اجرای مقاله‌نامه مذکور به عمل می‌آید.
ماده بیست و سوم- مقاله‌نامه حاضر به زبان فرانسه تحریر شده.

ماده بیست و چهارم- مقاله‌نامه حاضر به وسیله مبادله اسناد تصدیق از طرفین تصدیق می‌شود. مبادله اسناد تصدیق و امضای پروتکل مربوط به آن منتهی تا اول نوامبر ۱۹۲۹ در مسکو به عمل خواهد آمد مقررات مقاله‌نامه حاضر از تاریخ مبادله اسناد تصدیق به موقع اجراء گذارده خواهد شد.

ماده بیست و پنجم- مقاله‌نامه حاضر برای مدت یک سال بین طرفین متعاقد منعقد می‌شود و چنانچه سه ماه قبل از انقضای مدت مزبور هیچیک از طرفین متعاقد قصد خود را مبنی بر فسخ مقاله‌نامه به طرف دیگر اعلام ننموده باشد خودبخود تمدید می‌گردد بنابر مراتب فوق نمایندگان مختار طرفین متعاقدین مقاله‌نامه حاضر را امضاء و آن را با مهر خویش مهور نمودند.

در مسکو در تاریخ ۲ اوت ۱۹۲۹ در دو نسخه تدوین گردید.

محل امضاء و مهر - رحیم ارجمند
محل امضاء و مهر - هیرشفلد
پروتکل اضافی مقاله‌نامه راجع به مبادله امانات پستی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی
سوسیالیستی

ماده ۱- مبادله امانات پستی چه مستقیم و چه به طور ترانزیت تا اخطار جدید بین دفاتر مبادله ذیل به عمل خواهد آمد.

بادکوبه - پهلوی و بالعکس

جلفای ایران - جلفای شوروی و بالعکس

هودان - باجگیران و بالعکس

این مبادله به وسائلی که به جهت مبادله مراسلات پستی به کار برده می‌شود با مراعات مدت آن بعمل می‌آید. ادارات طرفین متعاقد این اختیار را دارند که با موافقت یکدیگر صورت دفاتر مبادله مذکوره در ماده حاضر را تغییر بدهند.

ماده ۲- به طور کلی معادل حقوقی که از بابت امانات پستی اخذ می‌شوند تمبر در روی اوراق ارسالی الصاق می‌گردند معیناً این حق برای هریک از ادارات

طرفین متعاقد محفوظ است که در مواقع مقتضی از بابت حقوق امانات وجه نقد دریافت نموده و تمبر الصاق ننماید. نظر به مراتب فوق نمایندگان مختار طرفین متعاقدین پروتکل اضافی حاضر را امضاء و یا مهر خویش نمودند.

در مسکو در تاریخ ۲ اوت ۱۹۲۹ در دو نسخه تدوین شد.
محل امضاء و مهر - رحیم ارجمند
محل امضاء و مهر هیرشفلد

قانون

مصوب ۲۴ تیرماه سال ۱۳۰۹

تصویب قرارداد پستی عمومی منعقد در کنگره پستی لندن

ماده واحده - مجلس شورای ملی قرارداد پستی عمومی و مقاله‌نامه مراسلات و جعبه‌های با قیمت و مقاله‌نامه امانات پستی و مقاله‌نامه بروات پستی را که در تاریخ ۲۸ ژوئن ۱۹۲۹ مطابق ۷ تیر ماه ۱۳۰۸ در کنگره پستی لندن منعقد و به شرح ذیل تنظیم یافته تصویب می‌نماید.

اول - قرارداد پستی عمومی دارای ۸۱ ماده و پروتکل نهائی آن شامل ۱۴ ماده و نظام‌نامه اجرای قرارداد مزبور مشتمل بر ۹۳ ماده و پروتکل نهائی آن حاوی دو ماده و مقررات راجع به حمل و نقل مرسولات پستی از طریق هوا دارای ۲۹ ماده و پروتکل نهائی آن مشتمل بر یک ماده.

دوم - مقاله‌نامه راجع به مراسلات و جعبه‌های با قیمت اظهار شده دارای سی و سه ماده و پروتکل نهائی آن مشتمل بر یک ماده و نظام‌نامه اجرای مقاله‌نامه مذکور حاوی شانزده ماده.

سوم - مقاله‌نامه راجع به امانات پستی دارای پنجاه و سه ماده و پروتکل نهائی آن مشتمل بر یازده ماده و نظام‌نامه اجرای مقاله‌نامه مزبور حاوی پنجاه و سه ماده و مقررات راجع به حمل و نقل امانات پستی از طریق هوا شامل بیست و سه ماده.

چهارم - مقاله‌نامه بروات پستی دارای سی و هفت ماده و نظام‌نامه اجرای

مقاوله نامه مزبور مشتمل بر بیست ماده.

این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه بیست و چهارم تیرماه ۱۳۰۹ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون

مصوب ۱۲ مردادماه سال ۱۳۰۹^۱

راجع به تعرفه و نرخ محمولات پست هوائی

ماده واحده - مجلس شورای ملی به وزارت پست و تلگراف اجازه می دهد از تاریخ ۲۰ اردیبهشت سال ۱۳۰۹ تا زمان تغییر تعرفه پست هوائی قانون سوم اردیبهشت سال ۱۳۰۸ ادامه داده شده و از روز اجرای تعرفه جدید تا زمان انقضای قانون بیستم بهمن سال ۱۳۰۴ سرویسهای حالیه را که عبارت از هفته ای یک پست در خط تهران - مشهد و دو پست در خط طهران - بوشهر و دو پست در خط تهران - قصر و یک پست در خط طهران - یهلوی است به توسط یونکرس برقرار داشته کلیه عایدات فروش تمبر هوائی و حقوق واصله از ممالک خارجه را عاید خزانه نموده کرایه محمولات پستی را از قرار هر کیلوگرم در هر یکصد کیلومتر پنج قران به مؤسسه مزبور بپردازد. این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه دوازدهم مرداد ماه یکهزار و سیصد و نه شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون

مصوب ۶ مهرماه سال ۱۳۱۰ شمسی^۲

راجع به صدور جواهرآلات و احجار کریمه و تمبر پست

ماده واحده - صدور جواهرآلات و احجار کریمه و تمبر پست مجوز دادن تصدیق صدور و ورود مال التجاره نخواهد بود لیکن صادرکنندگان باید مطابق مقررات قانون متمم قانون انحصار تجارت خارجی و فروش اسعار آن را تعهد نمایند.

۱- مجموعه قوانین موضوعه مصوبه دوره هفتم قانونگزاری صفحه ۲۲۲

۲- همان مأخذ، صفحه ۱۹۵

این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه ششم مهرماه یکهزار و سیصد و ده شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون

مصوب ۲۰ فروردین ماه سال ۱۳۱۴ شمسی^۱

تصویب قراردادهای پستی منعقد در کنگره پستی قاهره

ماده واحده - مجلس شورای ملی قرارداد پستی عمومی و مقاولهنامه مراسلات و جعبه‌های با قیمت اظهار شده و مقاولهنامه امانات پستی و مقاولهنامه بروات پستی را که در تاریخ بیستم مارس ۱۹۳۴ مطابق سی‌ام اسفندماه سال ۱۳۱۲ در کنگره پستی قاهره منعقد و به شرح ذیل تنظیم یافته تصویب می‌نماید.

اول - قرارداد پستی عمومی دارای ۸۲ ماده و پروتکل نهائی آن شامل چهارده ماده و نظامنامه اجرای قرارداد مزبور مشتمل بر ۹۲ ماده و مقررات مربوط به حمل و نقل مراسلات هوائی متضمن ۳۰ ماده و پروتکل نهائی آن شامل ۳ ماده.

دوم - مقاولهنامه راجع به مراسلات و جعبه‌های با قیمت اظهار شده دارای ۳۴ ماده و پروتکل نهائی آن مشتمل بر یک ماده و نظامنامه اجراء مقاولهنامه مذکور متضمن ۱۶ ماده.

سوم - مقاولهنامه راجع به امانات پستی شامل ۵۴ ماده و پروتکل نهائی آن دارای ۱۰ ماده و نظامنامه اجرای مقاولهنامه مذکور متضمن ۵۴ ماده و مقررات راجع به حمل امانات پستی از راه هوا مشتمل بر ۲۲ ماده با پروتکل نهائی آن دارای یک ماده.

چهارم - مقاولهنامه بروات پستی شامل ۳۹ ماده و نظامنامه اجرای مقاولهنامه مذکور دارای ۲۰ ماده.

این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه بیستم فروردین ماه یکهزار و سیصد و چهارده شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون

مصوب ۹ اردیبهشت ماه سال ۱۳۱۸^۱

موافقت‌نامه راجع به ایجاد روابط پستی مستقیم بین دو کشور شاهنشاهی

ایران و کشور پادشاهی افغانستان

ماده واحده - مجلس شورای ملی موافقت‌نامه راجع به ایجاد روابط پستی مستقیم بین کشور شاهنشاهی ایران و کشور پادشاهی افغانستان را که مشتمل بر ۱۹ ماده و در تاریخ ۲۹ تیرماه سال ۱۳۱۲ در کابل به امضاء رسیده است تصویب می‌نماید.

موافقت‌نامه

دولت شاهنشاهی ایران از یک طرف و دولت پادشاهی افغانستان از طرف دیگر، نظر به اینکه مایلند روابط پستی مستقیم بین دو کشور منظم‌اً دائر و مستقر گردد و نظر به اینکه هر دو کشور ایران و افغانستان داخل در اتحاد پستی عمومی می‌باشند لازم دیدند برای مبادله کیسه‌های سر به مهر پستی (خریطه) در حدود مقررات قرارداد پستی بین‌المللی و پروتکل و نظامنامه اجراء منضم به آن و با رعایت قوانین و مقررات داخلی دو کشور ترتیبات مقتضی بدهند و برای این مقصود نمایندگان مختار خود را به شرح ذیل معین نمودند:

از طرف دولت شاهنشاهی ایران جناب آقای بهمن سفیرکبیر شاهنشاهی در کابل.

از طرف دولت پادشاهی افغانستان جناب آقای رحیم‌الله‌خان وزیر پست و تلگراف.

نمایندگان مزبور پس از مبادله اختیارنامه‌های خود که واجد شرایط صحه و اعتبار بود در موارد ذیل موافقت حاصل نمودند.

ماده ۱- بین ایران و افغانستان مبادله مستقیم و منظم کیسه‌های سر به مهر (خریطه) که مبدأ آنها یکی از دو کشور باشد و همچنین مبادله کیسه‌های

۱- مجموعه قوانین موضوعه دوره دوازدهم قانون‌گزاری

- ماده ۲- مبادله کیسه‌های سر به مهر (خریطه) باید توسط نزدیکترین دفاتر سرحدی دو کشور ایران و افغانستان به عمل آید.
- ماده ۳- کیسه‌های (خریطه) سر به مهر معینه در ماده ۱ فوق عجالاً توسط دفاتر مبادله ذیل انجام می‌یابد.
- اولاً در ایران دفتر پست و تلگراف طیبیات و در افغانستان دفتر پست و تلگراف اسلام قلعه. ثانیاً در ایران دفتر پست و تلگراف زابل و در افغانستان دفتر پست و تلگراف نادعلی.
- ماده ۴- اشیائی که بین دفاتر پستی معینه در ماده سوم جوف کیسه‌های (خریطه) سر به مهر باید مبادله شوند عبارت است از پاکتها و کارتهای پستی و جراید و مطبوعات و اوراق کار و مستورهجات مال‌التجاره اعم از اینکه این مرسولات سفارشی یا غیرسفارشی باشند و کلیه این اشیاء در اصطلاح پستی مراسلات نامیده می‌شوند.
- ماده ۵- ادارات پست طرفین متعاهدتین صورت دفاتری را که برای آنها ممکن است کیسه (خریطه) سر به مهر ارسال نمود تهیه و به یکدیگر ابلاغ خواهند کرد.
- ماده ۶- ادارات پست طرفین متعاهدتین مسئولیت مخاطراتی را که ممکن است به واسطه مواقع اضطراری (فرس ماژور) حادث گردد به عهده نمی‌گیرند.
- ماده ۷- مراسلات مربوط به امور پستی که بین ادارات مرکزی یا دفاتر پستی دو کشور مبادله می‌شود از تأدیه نرخهای پستی معاف خواهند بود و روی اینگونه مراسلات مهر سرویس زده می‌شود.
- ماده ۸- حمل و نقل کیسه‌های سر به مهر (خریطه) پستی بین نقاط نامبرده در ماده سوم این موافقت‌نامه به طریق ذیل صورت می‌گیرد.
- از طیبیات الی اسلام قلعه و از زابل الی نادعلی با وسایل و مصارف دولت شاهنشاهی ایران و از اسلام قلعه الی طیبیات و از نادعلی الی زابل با وسایل و مصارف دولت پادشاهی افغانستان.

- تبصره - در هر نوبت حاملین پست یک طرف پس از اخذ تسلیم کیسه‌های سر به مهر (خریطة) پستی خود کیسه‌های سر به مهر (خریطة) پستی طرف دیگر را تحویل گرفته مراجعت می‌نمایند و این عمل بر طبق ماده ۹ این موافقت‌نامه به نوبت انجام می‌گیرد.
- ماده ۹- فعلاً در هر خط هفته‌ای دو پست از طرفین ارسال می‌گردد و در آتیة چنانچه در نتیجه توسعه روابط مقتضی شد با موافقت طرفین به عهده پستها در هر دو خط یا در یکی از آنها افزوده خواهد گردید.
- ماده ۱۰- ادارات پست طرفین متعاهدتین متقبل می‌شوند کیسه‌های سر به مهر (خریطة) پستی و مراسلات مکشوفه را که بین آنها مبادله می‌شود و یا از طرف کشور ثالثی به‌طور ترانزیت برای ارسال به یکی از طرفین متعاهدتین فرستاده می‌شود به اسرع وسایل ارسال دارند.
- ماده ۱۱- کلیه مخارج حمل و نقل کیسه‌های (خریطة) سر به مهر و مراسلاتی که به‌طور ترانزیت از کشورهای متعاهدتین عبور می‌نماید باید بر طبق مقررات قرارداد پستی بین الملل و پروتکل نهائی و نظامنامه اجرا منضم به آن تادیه شود. عملیات احصائیة راجع به مخارج ترانزیت و تسویه مخارج مذکور نیز بر طبق قرارداد مزبور و منضمات آن انجام خواهد شد.
- ماده ۱۲- ادارات طرفین متعاهدتین متقبل می‌گردند کیسه‌های پستی (خریطة) مذکور را پس از وصول به دفاتر مقصد خالی و فوراً مطابق مقررات قرارداد بین الملل و منضمات آن به دفاتر مبدأ اعاده دهند.
- ماده ۱۳- ادارات طرفین متعاهدتین حق ارسالی اشیائی را که ورود آنها به موجب مقررات قرارداد پستی عمومی بین الملل و پروتکل نهائی و نظامنامه اجراء منضم به آن و قوانین و مقررات داخلی دو کشور ممنوع است ندارد.
- ماده ۱۴- ادارات پست طرفین متعاهدتین در هر موقع می‌توانند در صورتی که مقتضی بدانند راجع به سایر سرویسهای معینه در قرارداد پستی عمومی بین الملل که موضوع مقاوله‌نامه‌های جداگانه می‌باشد موافقت حاصل کرده مستقیماً قرارداد مخصوصی منعقد نمایند.
- ماده ۱۵- کلیه مکاتباتی که بین ادارات پستی طرفین متعاهدتین می‌شود به زبان

فارسی خواهد بود.

ماده ۱۶- ادارات پستی طرفین متعاهدتین صورت دفاتری را که می‌توانند مستقیماً بین خود مکاتبه نمایند تهیه و به یکدیگر کتباً ابلاغ خواهند نمود.

ماده ۱۷- این موافقت‌نامه سه ماه پس از مبادله تصویب آن به موقع اجراء گذاشته می‌شود و مدت اعتبار آن ۳ سال است. چنانچه سه ماه قبل از انقضاء مدت مزبور هیچیک از طرفین متعاهدتین قصد خود را در باب فسخ آن به طرف دیگر اعلام نکنند تا مدت ۳ سال دیگر به قوت خود باقی خواهد بود و بعد همین طور سه سال به سه سال تجدید می‌شود به علاوه هر یک از طرفین متعاهدتین می‌توانند ۳ ماه قبل از انقضاء هر دوره سه ساله با موافقت یکدیگر تجدید نظر در یک یا چند ماده این موافقت‌نامه بنمایند.

ماده ۱۸- این موافقت‌نامه به تصویب خواهد رسید و مبادله اسناد تصویب آن هرچه زودتر در کابل به عمل خواهد آمد.

ماده ۱۹- این موافقت‌نامه در دو نسخه به زبان فارسی تحریر شد و هر دو نسخه آن معتبر است.

نظر به مراتب فوق نمایندگان مختار طرفین این موافقت‌نامه را امضاء و به مهر خود مهور نمودند کابل به تاریخ ۲۹ تیرماه یکهزار و سیصد و هفده شمسی.

قانون

مصوب ۲۳ دی ماه سال ۱۳۱۸^۱

اجازه تأسیس آموزشگاههای اختصاصی به وزارت پست و تلگراف و تلفن

ماده ۱- وزارت پست و تلگراف و تلفن مجاز است آموزشگاههای اختصاصی در مرکز و شهرستانها به شرح زیر تأسیس نماید.

الف - آموزشگاه مرکزی دارای سه شعبه خواهد بود.

شعبه اول - برای کارهای عمومی پستی و تلگرافی که شرط ورود آن دارا بودن تحصیلات سه سال اول دبیرستان بوده و دوره تحصیل آن دو سال می‌باشد.

شعبه دوم - کسانی که دارای معلومات دوره کامل علمی دبیرستان باشند

۱- مجموعه قوانین موضوعه دوره دوازدهم قانون‌گزاری صفحه ۲۰۷ و ۲۰۸

برای کارهای الکتریکی و مکانیکی مربوط به تلگراف، تلفن، بی سیم، پخش صدا و غیره در این شعبه پذیرفته شده و دوره تحصیل آن نیز دو سال می باشد. شعبه سوم - شرط ورود این شعبه داشتن دانشنامه های دانشکده فنی ایران یا خارج یا هنر سرای عالی صنعتی می باشد دوره تحصیل این طبقه مدت یکسال خواهد بود که به تکمیل اطلاعات و معلومات فنی اختصاصی وزارت پست و تلگراف اشتغال خواهند داشت.

ب - آموزشگاه شهرستانها که عنوان کلاس را داشته و معلومات پستی و تلگرافی را در مدت یک سال فرا خواهند گرفت و در نقاط لازمه کشور مخصوصاً در نقاط گرمسیر متدرجاً دایر می گردد شرط ورود به این آموزشگاه حداقل داشتن گواهی نامه ابتدائی است.

تبصره - برنامه تحصیلی کلاس مخصوص شهرستانها و آموزشگاههای سه گانه مرکز و آئین نامه امتحان داخلی و نهائی آن را وزارت پست و تلگراف و تلفن بر طبق احتیاجات خود تنظیم نموده و برای تصویب شورای عالی فرهنگ خواهد فرستاد.

ماده ۲- فارغ التحصیل های آموزشگاههای شهرستانها در صورت داشتن گواهینامه سه سال اول و یا دوم متوسطه (و یا دادن امتحان آن) می توانند به شعبه اول یا دوم آموزشگاه مرکز وارد شده پس از طی دوره و گرفتن گواهینامه از مزایای قانونی آن بهره مند شوند.

ماده ۳- کارمندان وزارت پست و تلگراف و تلفن که حائز شرایط مربوطه باشند می توانند دروس هریک از شعب را تهیه کرده و در امتحانات نهائی آموزشگاههای اختصاصی شرکت نموده پس از موفقیت و اخذ گواهینامه مربوطه از مزایای قانونی آن بهره مند شوند.

ماده ۴- فارغ التحصیل های آموزشگاههای شهرستانها با پایه یک و شعبه اول مرکز با پایه دو و شعبه دوم با پایه سه و شعبه سوم با پایه چهار اداری استخدام می شوند ولی فارغ التحصیل های آموزشگاههای شهرستانها فقط تا پایه پنج می توانند ارتقاء حاصل نمایند ترفیع از این پایه به پایه بالا فارغ التحصیل های شهرستانها موکول به ورود به یکی از شعب

- آموزشگاههای مرکز و اخذ گواهینامه آن می‌باشند.
- ماده ۵- کلیه دانش‌آموزان مرکز و شهرستانها باید در موقع ورود تعهد کتبی بپردازند که پس از فراغ از تحصیل مدت ۵ سال با دریافت مقرری به خدمات مختلفه وزارت پست و تلگراف و تلفن اشتغال ورزند کسانی که مطابق تعهد خود عمل نمایند علاوه بر اینکه باید از عهده هزینه که دولت درباره آنها نموده برآیند از مزایای قانونی نیز محروم خواهند بود.
- ماده ۶- کلیه مقررات قانون استخدام کشوری و مواد اصلاحیه آن به استثنای موادی که در این قانون تصریح شده شامل کسانی که به موجب این قانون استخدام و صاحب پایه می‌شوند نیز خواهد بود.
- ماده ۷- وزارت پست و تلگراف و تلفن موظف است استخدام و پایه دانش‌آموزان مرکز و شهرستانها که در امتحانات مربوطه موفقیت حاصل نمایند از تاریخ ابلاغ قبولی آنان تا مدت شش ماه عمل نمایند.
- این قانون که مشتمل بر هفت ماده است در جلسه بیست و سوم یکهزار و سیصد و هیجده شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.
- لازم به یادآوری می‌باشد که وزارت پست و تلگراف و تلفن برای نخستین بار در سال ۱۳۰۷ اقدام به تأسیس مدرسه‌ای جهت آموزش پستی و تلگرافی برای کارمندان خود کرده بود که نظامنامه اختصاصی آن در جلسه ۲۷ خردادماه سال ۱۳۰۷ به تصویب هیئت وزراء رسید و از آبان ماه سال ۱۳۰۷ مدرسه مزبور رسماً گشایش یافت. لیکن مدت مدیدی به درازا نکشید که مقررات راجع به افتتاح دوره دوم مدرسه پست و تلگراف و تلفن مشتمل بر شش ماده در تاریخ دهم شهریورماه سال ۱۳۱۰ شمسی به تصویب هیئت وزراء رسید و به دنبال آن ماده سوم^۱ نظامنامه سابق منسوخ و همانگونه که ملاحظه گردید سرانجام در تاریخ ۲۳ دی ماه سال ۱۳۱۸ اجازه تأسیس آموزشگاههای وزارت پست و تلگراف از تصویب مجلس گذشت و به مرحله اجراء درآمد.

۱- دوره تحصیل در مدرسه پست و تلگراف به منزله خدمت مجانی عضو مبتدی محسوب شده و کسی که در امتحان نهائی مدرسه موفقیت پیدا کرد بلافاصله داخل خدمت رسمی گردیده و از تمام مزایای قانون استخدام کشوری بهره‌مند می‌شود.

قانون

مصوب ۱۲ مردادماه سال ۱۳۱۹

تصویب قرارداد پستی همگانی و پیوندنامه‌های مربوطه منعقد در

کنگره پستی بوئنوزر

ماده واحده - مجلس شورای ملی قرارداد پستی همگانی و پیوندنامه راجع به مراسلات و جعبه‌هایی که بهای آن اظهار شده است و پیوندنامه راجع به بسته‌های پستی و پیوندنامه راجع به براتهای پستی را که در تاریخ ۲۳ ماه مه ۱۹۳۹ در کنگره پستی بوئنوزر منعقد گردیده به آئین‌نامه و پروتکل نهائی پیوست به آن به شرح زیر تصویب می‌نماید.

- ۱- قرارداد پستی همگانی دارای ۸۲ ماده و پروتکل نهائی آن دارای چهارده ماده و آئین‌نامه اجرای آن دارای ۹۶ ماده و مقررات راجع به حمل مراسلات هوائی دارای ۳۱ ماده و پروتکل نهائی آن دارای ۳ ماده.
- ۲- پیوندنامه راجع به مراسلات و جعبه‌هایی که بهای آن اظهار شده دارای ۳۴ ماده و پروتکل نهائی آن دارای یک ماده و آئین‌نامه اجرای آن دارای ۱۶ ماده.
- ۳- پیوندنامه راجع به بسته‌های پستی (امانات) دارای ۵۸ ماده و پروتکل نهائی آن دارای ۱۱ ماده و آئین‌نامه اجرای آن دارای ۷۵ ماده و مقررات راجع به حمل بسته‌های پستی از راه هوا دارای ۲۱ ماده و پروتکل نهائی آن دارای یک ماده.
- ۴- پیوندنامه راجع به براتهای پستی دارای ۳۹ ماده و آئین‌نامه اجرای آن دارای ۲۱ ماده. این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه دوازدهم مرداد ماه یکهزار و سیصد و نوزده شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون

مصوب ۱۸ اسفندماه سال ۱۳۲۱

اجازه منظور نمودن بهای دوازده فروند هواپیما خریداری از باشگاه هواپیمائی کشوری

ماده واحده - مجلس شورای ملی به وزارت پست و تلگراف و تلفن اجازه می‌دهد -

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره دوازدهم قانون‌گزاری صفحه ۴۸۱

۲- همان مأخذ، صفحه ۲۷۹

پرداخت بهای دوازده فروند هواپیما متعلق به باشگاه هواپیمائی کشوری را از باشگاه خریداری نموده، سه میلیون و نهصد هزار ریال بهای آن را در بودجه سال ۱۳۲۲ وزارت پست و تلگراف و تلفن منظور و پس از تصویب بودجه آن وزارتخانه به باشگاه بپردازد.

این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه هیجدهم اسفندماه یکهزارو سیصد و بیست و یک به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

تصویب نامه هیئت وزیران در جلسه ۹ دی سال ۱۳۲۵

هیئت وزیران در جلسه ۹ دی ماه سال ۱۳۲۵ برحسب پیشنهاد شماره ۸۹۷۱ وزارت راه و موافقت نامه شماره ۵۱۱۰۴ وزارت دارائی و شماره ۱۹۵۳۵ وزارت پست و تلگراف تصویب نمودند تأسیسات مشروحه زیر به اداره کل هواپیمائی کشور تحویل شود.

- ۱- تمام فرودگاههای کشوری که در اختیار وزارت پست و تلگراف است با اسناد مالکیت و نقشه های مربوط به حدود اراضی و ساختمانهای آن و نیز کلیه اوراق و اسناد و پرونده های کارگران و مستحفظین مربوط به آن فرودگاهها.
- ۲- دستگاههای بی سیم فرودگاه مهرآباد متعلق به وزارت پست و تلگراف و متخصصین دستگاههای مذکور.
- ۳- یک دستگاه آمبولانس و دو دستگاه کامیونت و رانندگان آنها که فعلاً از طرف وزارت پست و تلگراف در فرودگاه مهرآباد مشغول کار هستند.
- ۴- مبلغ صد و سی و هفت هزار و نهصد و پنجاه و هشت ریال ماهیانه بابت تعمیر فرودگاهها و دستگاههای بی سیم و حقوق متخصصین فرودگاههای مهرآباد و اصفهان و رانندگان ماشینها و کارگران و مستحفظین فرودگاهها و هزینه وسائط نقلیه.
- تبصره- مبلغ مذکور در ردیف ۴ بالا از اول آذر ماه سال ۱۳۲۵ از محل اعتبارات بودجه وزارت پست و تلگراف به اختیار وزارت راه گذاشته می شود (این رقم متضمن کمک رانندگان و خدمت گزاران مربوطه نیست و کمک آنان کماکان از صرفه جوئی بودجه کل کشور داده خواهد شد).
- ۵- وزارت پست و تلگراف از نظر اجرای مقررات بین المللی در مخابرات اداره کل

هوایمائی کشور نظارت خواهد داشت و رونوشت تمام تلگرافهای وارده و صادره برای مبادله حساب وزارت پست و تلگراف فرستاده می‌شود. تصویب‌نامه در دفتر نخست‌وزیر است. ۱۳۲۵/۱۰/۱۶

تصویب‌نامه تأسیس حمل‌ونقل موتوری پست^۱

هیئت وزیران در جلسه ۲۲ مهرماه سال ۱۳۲۵ بنا بر پیشنهاد شماره ۲۵۸۵/۱۰ مورخ ۱۳۲۵/۲۹ وزارت پست و تلگراف و موافقت‌نامه شماره ۲۹۰۲۳ مورخ ۱۳۲۵/۷/۱۳ وزارت دارائی تصویب نمودند.

- ۱- به موجب ماده ۴ قانون متمم بودجه سال ۱۳۲۱ به وزارت پست و تلگراف اجازه داده می‌شود که بنگاهی به نام بنگاه حمل‌ونقل موتوری دولتی به‌طور آزمایشی برای حمل‌ونقل پست و بار و مسافر برای خط تهران به رشت و بالعکس تأسیس نماید.
- ۲- اجازه داده می‌شود برای سرمایه بنگاه مبلغ یک میلیون و پنجاه هزار ریال در حدود جمع کل بودجه ۱۳۲۴ وزارت پست و تلگراف پادار و برای خرید پنج دستگاه کامیون دوج دو تن و نیمی یا کامیونهای بادوام و محکم دیگری که در دسترس باشد و تهیه اطلاق آن به بنگاه نامبرده پرداخت و در مدتی که از دو سال ونیم (تا آخر سال ۱۳۲۷) تجاوز نکند سرمایه مذکور را در بودجه تفصیلی سال ۱۳۲۵ خود تحت عنوان از محل اعتبار مواد مربوطه تأمین و منظور خواهد نمود.
- ۳- بنگاه نامبرده تحت نظر یک نفر از کارمندان عالی‌رتبه و با اطلاع و امین وزارت پست و تلگراف با کمک یک نفر متخصص فنی ایرانی که برای معاونت بنگاه استخدام خواهد نمود و با نظارت نماینده وزارت دارائی (رئیس حسابداری و ذیحساب وزارت پست و تلگراف) اداره خواهد شد.
- ۴- آئین‌نامه داخلی بنگاه مزبور و تعرفه اخذ کرایه پستهای محموله و بار و مسافر را وزارت پست و تلگراف با موافقت وزارت دارائی تنظیم و به موقع اجراء خواهد گذارد.
- ۵- وزارت پست و تلگراف کرایه پستهای محوله از تهران به رشت و بالعکس را مطابق تعرفه‌ای که طبق ماده ۴ این تصویب‌نامه تنظیم گردیده از محل اعتبار مربوطه به بنگاه نامبرده پرداخت خواهد نمود.

۶- وزارت پست و تلگراف پس از گشایش مجلس شورای ملی باید مجوز قانونی اعتبار سرمایه بنگاه مزبور موضوع ماده ۲ این تصویب‌نامه را تحصیل نماید.

مصوبه^۱

هیئت وزیران در جلسه ۳ خردادماه سال ۱۳۲۷ بنا به پیشنهاد شماره ۶۰۶۶ - ۲۸۹۸ وزارت بهداری و موافقت شماره ۷۴ - ۱۲۲۶ مورخه ۱ - ۲ - ۱۳۲۷ وزارت پست و تلگراف و تلفن تصویب نمودند. حمل امانتهای ارسالی وزارت بهداری و قسمتهای تابعه آن و بنگاه پاستور که وزن آن ۶ کیلوگرم و یا کمتر از آن باشد به وسیله هواپیما و یا هر وسیله پستی دیگر مجاز بوده و مشمول مقررات قانون پستی نمی‌باشد تصویب‌نامه در دفتر نخست‌وزیر است. ۱۳۲۷/۳/۴

قانون

مصوب ۲۹ فروردین‌ماه سال ۱۳۲۸^۲

اجازه پرداخت دو دوازدهم حقوق و هزینه کل کشور

ماده واحده این قانون مربوط است به وزارت دارائی و مجوز اختیارات قانونی آن این قانون مشتمل بر ۱۱ تبصره می‌باشد که تبصره آخرین آن مربوط به وزارت پست و تلگراف و تلفن بوده که به شرح زیر می‌باشد.

تبصره ۱۱- وزارت پست و تلگراف و تلفن مجاز است به منظور کمک به امور خیریه مبلغ پنجاه دینار از هر مراسله سفارشی و بیمه اعم از داخله و خارجه و مبلغ دو ریال از هر امانت پستی اعم از داخله و خارجه و مبلغ دو ریال و بیست‌و‌پنج دینار از هر تلگراف اعم از داخله و خارجه به وسیله الصاق تمبر خیریه از فرستندگان دریافت نماید. از وجوه حاصله (پس از وضع هزینه طبع تمبر) مبلغ دو میلیون ریال برای مبارزه با مرض سل به بنگاه حمایت مسلولین و بقیه برای صرف امور خیریه کشور به شیر و خورشید سرخ ایران پرداخت می‌گردد. پانصد هزار ریال از دو میلیون ریال اختصاص به بنگاه حمایت مسلولین باید به مصرف درمان و هزینه انتقال مسلولین بی‌بضاعت شهرستانها به مرکز برسد.

۱- فهرست قوانین و مصوبات سال ۱۳۲۵ صفحه ۱۶۳

۲- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره پانزدهم قانون‌گزاری صفحه ۲۹۱

طریق نقل و انتقال و استفاده از اعتبار مزبور با هیئت مدیره بنگاه حمایت مسلولین خواهد بود.

پرداخت وجوه مزبور به وسیله خزانه‌داری کل انجام خواهد گرفت وجوه حاصله از این قانون به شیر و خورشید سرخ به هیچ‌وجه به مصارف اداری بنگاه مزبور نخواهد رسید.

قانون

مصوب تیرماه سال ۱۳۲۸ شمسی^۱

اجازه الحاق دولت ایران به مقررات هواپیمائی کشوری بین‌المللی

مقررات هواپیمائی کشوری بین‌المللی شامل بیست‌ودو فصل و نودوشش ماده و پروتکل اضافی و قرارداد ترانزیت هواپیمائی بین‌المللی شامل شش ماده بود که در هفتم دسامبر سال ۱۹۴۴ برابر شانزدهم آذرماه ۲۳۲۳ به امضاء رسید که بعدها با تصویب مجلس شورای ملی دولت ایران رسماً در تاریخ ۳۰ تیرماه سال ۱۳۲۸ الحاق خود را بدان اعلام داشت.

اینک با صرفنظر نمودن از فصول و مواد مربوط به مقررات هوائی بین‌المللی تنها به ذکر دو ماده مربوط بدان که در رابطه با پست می‌باشد می‌پردازیم.

ماده ۷ کابوتاژ- هریک از کشورهای متعاهد حق خواهد داشت که از صدور اجازه به هواپیمای سایر کشورهای متعاهد که جهت حمل و نقل مسافر یا پست و یا کالا در مقابل کرایه یا اجرت از یک نقطه به نقطه دیگر در قلمرو خود مبادرت به پرواز می‌کند امتناع نماید و نیز متعهد می‌گردد که داخل هیچ‌گونه ترتیباتی نشود که صریحاً چنین حقی انحصاری به کشور دیگر یا شرکت هواپیمائی کشور دیگر بدهد و نیز چنین حق انحصاری را از کشور دیگر برای خود تحصیل ننماید.*

ماده ۹۶ - از نظر این قرارداد عبارات مندرجه در ذیل به این شرح تعریف می‌گردد.

۱- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره پانزدهم قانون‌گذاری صفحه ۲۶۵ الی ۲۶۷
* مطابق ماده مذکور و ماده ۹ قانون هواپیمائی کشوری ایران مصوب ۱ مردادماه سال ۱۳۲۸ حق حمل و نقل مسافر و بار محمولات پستی از یک نقطه به نقطه دیگر کشور انحصاراً در اختیار هواپیمای داخلیست.

- الف - سرویس هوایی عبارت است از هر سرویس منظم هوایی که به وسیله هواپیما برای حمل و نقل عمومی - مسافر - پست و بار تخصیص داده می شود.
- ب - سرویس هوایی بین المللی عبارت است از هر سرویس هوایی که از فضای فوق قلمرو بیش از یک کشور عبور نماید.
- ج - شرکت هواپیمائی عبارت است از هر بنگاه حمل و نقل هوایی که یک سرویس هوایی بین المللی را فراهم نموده یا عمل نماید.
- د - توقف به منظورهای غیر تجارتي عبارت است از فرود آمدن به هر منظوری غیر از گرفتن بار پیاده نمودن مسافر و بار و پست بدین ترتیب از سال مذکور مرابطات پست هوایی ایران رو به افزایش نهاده و بخش اعظم مراسلات پستی به کشورهای دور و ماوراء بحار از طریق هوایی امکان پذیر گشته است.

قانون هواپیمائی کشوری مصوب ۱ مردادماه سال ۱۳۲۸

این قانون در تاریخ فوق از تصویب مجلس شورای ملی گذشت و مشتمل بر ۳۵ ماده و تعدادی شقوق اضافی به مادتين می باشد که مواد ۴ و ۸ و ۹ و ۲۷ قانون مذکور در رابطه با امر پستی چنین اشعار می دارد.

ماده ۴- برای ایجاد و توسعه هواپیمائی کشوری دولت مکلف است.

الف - مؤسسات هواپیمائی کشوری را به منظور تأمین نیازمندیهای حمل و نقل

داخلی و خارجی مسافر و بار و محمولات پستی تشویق نموده و توسعه دهد

ماده ۸- هواپیمای خارجی می تواند با رعایت قوانین و مقررات کشور بر فراز ایران

پرواز نماید یا در ایران فرود آید و مسافر و محمولات پستی یا یکی از آنها

را پیاده و یا قبول نماید مشروط بر اینکه قبلاً اجازه دولت ایران تحصیل

شده باشد یا به موجب قراردادی این اجازه داده شده باشد و دولت متبوع آن

هواپیما همین حقوق را برای ایران شناخته باشد.

ماده ۹- حمل و نقل بازرگانی مسافر و بار و محمولات پستی یا یکی از آنها از یک

نقطه کشور به یک نقطه دیگر آن منحصر به هوایمای ایرانی می‌باشد.
 ماده ۲۷- هرکس با هوایمای خارجی به قصد حمل و نقل بازرگانی از یک نقطه کشور به یک نقطه دیگر آن مسافر و بار و محمولات پستی یا یکی از آنها را حمل کند بجزای نقدی از دو هزار تا بیست هزار ریال یا بحبس تادیبی از دو ماه تا یکسال یا بهر دو مجازات محکوم خواهد شد.

قانون

اجازه الحاق دولت ایران به قرارداد و مقاوله‌نامه‌های پستی جهانی^۱

ماده واحده - الحاق دولت ایران به قرارداد پستی جهانی و موافقت‌نامه منعقد شده میان سازمان ملل متحد و اتحاد پستی جهانی که جزء آنست و مقاوله‌نامه راجع به مرسولات و جعبه‌هایی که قیمت آن اظهار شده و مقاوله‌نامه راجع به امانات پستی و مقاوله‌نامه راجع به بروات پستی و آئین‌نامه‌ها و پروتکل‌های نهائی ضمیمه آنها را که در تاریخ ۱۱ ژوئیه ۱۹۵۲* در سیزدهمین کنگره پستی عمومی منعقد در بروکسل به امضاء رسیده است به شرح ذیل:

۱- قرارداد پستی جهانی دارای ۸۳ ماده و پروتکل نهائی آن دارای ۱۹ ماده و اظهاریه متمم آن و موافقت‌نامه منعقد شده میان سازمان ملل متحد و اتحاد عمومی پستی جهانی دارای ۸۷ ماده و مقررات راجع به جعل مراسلات هوائی مشتمل بر ۳۳ ماده و پروتکل نهائی آن دارای ۳ ماده.

۲- مقاوله‌نامه بین‌المللی راجع به مراسلات و جعبه‌هایی که قیمت آنها اظهار شده است دارای ۱۸ ماده و پروتکل نهائی آن دارای ۲ ماده و آئین‌نامه مربوط به آن مشتمل بر ۱۲ ماده.

۳- مقاوله‌نامه بین‌المللی راجع به امانات پستی دارای ۴۶ ماده و پروتکل نهائی مشتمل بر ۹ ماده و آئین‌نامه اجرائی مربوطه دارای ۴۳ ماده.

۴- مقاوله‌نامه بین‌المللی راجع به بروات پستی دارای ۴۰ ماده و آئین‌نامه

۱- فهرست قوانین سال ۱۳۳۶ صفحه ۱۱۳

*- برابر بیستم مرداد ماه یکهزار و سیصد و سی و یک

اجرای آن مشتمل بر ۴۲ ماده و مقررات مربوط به حواله‌های پستی مسافرتی مشتمل بر ۱۸ ماده تصویب می‌شود.

قانون فوق که مشتمل بر یک ماده است در جلسه سه‌شنبه هفتم خردادماه ۱۳۳۶ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

رئیس مجل شورای ملی - رضا حکمت

با دقت نظر در مطالبی که به نظر رسید چنین نتیجه گرفته می‌شود ایرانیان نخستین ملتی هستند که چاپارخانه یا پست منظم را در پنج قرن و اندی پیش از میلاد مسیح تأسیس و آنگاه سایر ملل متمدن دنیای باستان به‌ویژه یونانیان به تبع آنان تشکیلات چاپاری خود را برپا و آن را انکاروس نام نهادند. امروزه هیچ نیازی به اثبات ابداع این مهم از جانب ایرانیان به سایر ملل دنیا نیست چه کشورهای صاحب تاریخ جملگی بر این مطلب نیک آگاهی دارند ولی برای شناخت و معرفی هرچه بیشتر دبیران و صاحب‌منصبان و کارکنان قدیمی پست ایران زمین لازم و متحتم است که مقامات مسؤل پست مجدداً در صدد شناساندن چهره‌های مشهور و قدیمی پست ایران برآمده تا دین خود را نسبت به این خدمتگزاران و قهرمانان گمنام ادا کرده باشند بدین منظور وزارت پست و تلگراف می‌تواند از طریق انتشار تمبرهای یادبود و یا نام‌گذاری مناطق پستی به نام مؤسسين و کارکنان قدیمی پست به شرح زیر مبادرت نماید.

۱- کدمان. نخستین چاپارچی شناخته شده ایران در زمان هخامنشیان که در فاصله بین سالهای ۳۳۸ - ۳۳۶ پیش از میلاد در شغل چاپاری انجام وظیفه می‌کرد.

۲- ایزدگشسب. رئیس دیوان برید در زمان خسرو انوشیروان ساسانی در فاصله بین سالهای ۵۳۱ - ۵۷۹ میلادی.

۳- رام برزین. رئیس دیوان برید در زمان خسرو پرویز ساسانی در فاصله بین سالهای ۵۹۰ - ۶۲۸ میلادی.

۴- ابن خردادبه. که در سال ۲۲۵ ش (برابر ۲۳۲ هـ - ق) در مقام ریاست برید بخش بزرگی از سرزمین ایران به نام جبال انجام وظیفه می‌کرد.

۵- فضل و مرغوش. دو بیک پیاده مشهور که توسط احمد معزالدوله دیلمی برای حرفه چاپاری آموزش و در فاصله بین سالهای ۳۲۴ - ۳۴۵ ش (برابر ۳۳۴ - ۳۵۶ هـ - ق) در دستگاه وی مشغول خدمت بودند.

۶- رؤسای برید دوره غزنویان که جملگی از دبیران ورزیده و برخی از آنان نیز در ردیف مورخین و نویسندگان نامی قرار داشتند.

۷- شاطر صالح - بیک پیاده‌ای که در فاصله بین سالهای ۵۹۹ - ۶۰۹ ش (برابر ۶۱۷ -

۶۲۸ هـ - ق) در دستگاه خوارزمشاهیان مشغول خدمت و در امانت‌داری فردی نمونه بود.

۸- شاطر کاکانوروز. بیک پیاده‌ای که در فاصله بین سالهای ۱۱۳۷ - ۱۱۵۸ ش (برابر

۱۱۷۲ - ۱۱۹۳ هـ - ق) در دستگاه کریم‌خان زند خدمت و از بیک‌های نامی ایران به شمار

می‌رود.

۹- شاطر بابا یوسف. بیک پیاده‌ای که در زمان آقامحمدخان و اوایل سلطنت فتحعلیشاه

قاجار مشغول انجام وظیفه ولی خدمت وی در فاصله بین سالهای ۱۱۷۴ - ۱۱۷۶ ش (برابر

۱۲۱۰ - ۱۲۱۲ هـ - ق) کاملاً شناخته شده است. نامبرده از سریع‌السيرترین بیک‌های پیاده

ایران می‌باشد.

۱۰- میرزاتقی‌خان امیرکبیر. مؤسس چاپارخانه جدید در ایران به سال ۱۲۲۹ ش (برابر

۱۲۶۷ هـ - ق).

۱۱- شفیع‌خان قره‌باغی. اولین چاپارچی‌باشی چاپارخانه‌های ایران که توسط میرزا

تقی‌خان امیرکبیر بدان سمت منصوب گردید.

۱۲- چاپار سواره ملک محمدبیک. که در فاصله بین سالهای ۱۲۲۹ - ۱۲۳۲ ش (برابر

۱۲۶۷ - ۱۲۷۰ هـ - ق) در چاپارخانه مشغول خدمت و در ردیف سریع‌السيرترین بیک‌های سواره

ایرانی قرار دارد.

۱۳- چاپار سواره محافظ. محمدبیک شاهسون که در سال ۱۲۲۹ ش (برابر ۱۲۶۷ هـ - ق)

به عنوان چاپارچی و حافظ جان و مال مسافری در سفرها مشغول خدمت و در رشادت و

پهلوانی بی‌نظیر بود.

۱۴- انتشار تمبر یادبود به نام صندوق و دفتر پستی اسکدار (دفتر ثبت ورود و خروج

نامه‌ها و محمولات پستی و یا به معنای امروزی دفتر اندیکاتور که توسط ایرانیان ایجاد و

سابقه آن به دوران پیش از اسلام برمی‌گردد ولی در عصر شکوهمند اسلامی کاملاً شناخته

شده است.

۱۵- انتشار تمبر یادبود به نام پروانگیان که از قدیمی‌ترین بیک‌های پستی ایران‌زمین

محسوب می‌شوند و در عصر شکوهمند اسلامی کاملاً شناخته شده است.

۱۶- انتشار تمبر یادبود به نام پیکهای کوهستانی ایران زمین که در فصل زمستان برای ایاب و ذهاب در نقاط برفگیر مجهز به پایوش مخصوصی که شباهت به وسایل امروزی اسکی بود می‌شدند.

۱۷- یادبود تمبر آزادی‌ستان شیخ محمد خیابانی

۱۸- یادبود تمبر پست ملت اسلام سید عبدالحسین مجتهد لاری

همچنین انتشار تمبر و یا نام‌گذاری برخی از اماکن پستی به نام آن دسته از پستی‌ها که از بدو تأسیس و پاگرفتن سازمان نوین پستی در به ثمر رساندن تشکیلات جدید پستخانه از جان و دل خدمت و در آن راه متحمل زحمات فراوانی شده تا ادارات ایران در ردیف پستخانه‌های نوین آن روزگار قرار گیرد و یا در مقام خود منشاء خدمات ارزشمندی برای مردم شدند که جا دارد در این میان از میرزا رحیم‌خان پستی و اولین دسته از پستی‌های پستخانه مأمور در مناطق هفتگانه تهران و میرزا حسن‌خان پستی رئیس پستخانه تبریز که در سال ۱۳۰۸ هـ - ق در براندازی قرارداد رژی قد علم کرده یاد و این چهره‌های درخشان پست ایران را هرچه بیشتر به مردم ایران زمین معرفی نمود.

بخشی که تحت عنوان ملحقات از آن سخن به میان آمده آن دسته مطالبی است که در ارتباط مستقیم با تاریخچه پست قرار و درحقیقت آمار و نمودار مستند پستی می‌باشد که قسمتی از آن در فصل هفتم از نظر خوانندگان گذشت. بدین ترتیب نیاز مجدد به نوشتن آنها نیست. لیکن لازم به یادآوریست چون تمام آمار مربوط به سنواتی که بنظر خواهد رسید کلاً و بدون کم و کاست استناد به مدارک اصلی دارد و از طرفی دسترسی به مدارک هم به مرور و به علت فقد اسناد و از بین رفتن آنها مشکل خواهد شد بهتر آنست آنچه در ارتباط با موضوع قرار دارد هرچند که از لحاظ مقایسه سنواتی کم و بیش شباهت با یکدیگر داشته باشند از نظر پنهان نمانده و به نظر خوانندگان برسد.

ملحقات

اسامی رؤسای کل و وزرای پست تا سال ۱۳۳۲ شمسی

از سال ۱۲۶۶ - ۱۲۷۰ هـ - ق برابر ۱۲۹۹ - ۱۳۳۲ ش - شفیع خان چاپارچی باشی رئیس کل
چاپارخانه

از سال ۱۲۷۰ - ۱۲۷۴ هـ - ق برابر ۱۳۳۲ - ۱۳۳۶ ش - اسماعیل خان بشیرالدوله رئیس کل
چاپارخانه

از سال ۱۲۷۴ - ۱۲۸۳ هـ - ق برابر ۱۳۳۶ - ۱۳۴۵ ش - حسین خان شهابالملک رئیس کل
چاپارخانه

از سال ۱۲۸۳ - ۱۲۸۸ هـ - ق برابر ۱۳۴۵ - ۱۳۵۰ ش - تقی خان چاپارچی باشی رئیس کل
چاپارخانه

از سال ۱۲۸۸ - ۱۲۹۰ هـ - ق برابر ۱۳۵۰ - ۱۳۵۲ ش - میرزا علیخان منشی الحضور رئیس کل
چاپارخانه

از سال ۱۲۹۰ - ۱۲۹۲ هـ - ق برابر ۱۳۵۲ - ۱۳۵۴ ش - مهدیقلی میرزا قاجار رئیس کل
چاپارخانه

از سال ۱۲۹۲ - ۱۲۹۷ هـ - ق برابر ۱۳۵۴ - ۱۳۵۹ ش - میرزا علیخان امینالملک ریاست عالیہ
چاپارخانه و پستخانه

از سال ۱۲۹۷ - ۱۳۱۱ هـ - ق برابر ۱۳۵۹ - ۱۳۷۲ ش - میرزا علیخان امینالدوله وزیر پست و
وظایف و اوقاف

از سال ۱۳۱۱ - ۱۳۱۶ هـ - ق برابر ۱۳۷۲ - ۱۳۷۷ ش - میرزا محسن معینالملک وزیر پست

از سال ۱۳۱۶ - ۱۳۱۷ هـ - ق برابر ۱۲۷۷ - ۱۲۷۸ ش - محمدعلیخان قوامالدوله وزیر پست
از سال ۱۳۱۷ - ۱۳۱۹ هـ - ق برابر ۱۲۷۸ - ۱۲۸۰ ش - میرزا مهدی خان وزیر همایون
(غفاری) وزیر پست
از سال ۱۳۱۹ - ۱۳۲۱ هـ - ق برابر ۱۲۸۰ - ۱۲۸۲ ش - ژوزف نوز بلژیکی مدیر کل گمرک و پست
از سال ۱۳۲۱ - ۱۳۲۴ هـ - ق برابر ۱۲۸۲ - ۱۲۸۵ ش - ژوزف نوز بلژیکی وزیر گمرک و پست
از ۲۶ ذی الحجه سال ۱۳۲۴ تا ۶ صفر سال ۱۳۲۵ هـ - ق برابر ۲۰ بهمن ۱۲۸۵ تا ۲۹ اسفند
۱۲۸۵ ش، پستخانه زیر نظر وزارت مالیه.
از ۶ صفر سال ۱۳۲۵ تا ۲۷ جمادی الثانی سال ۱۳۲۷ پستخانه زیر نظر وزارت داخله قرار که
رؤسای عالییه و وزرای مربوطه به ترتیب عبارتند از:
از ۶ صفر ۱۳۲۵ - ۲۷ جمادی الثانی ۱۳۲۶ هـ - ق برابر ۲۹ اسفند ۱۲۸۵ - ۱۷ خرداد ۱۲۸۷ ش.
فتح الله اکبر سردار منصور ریاست عالییه پستخانه
از ۶ صفر ۱۳۲۵ - ۱۶ ربیع الاول ۱۳۲۵ هـ - ق برابر ۲۹ اسفند ۱۲۸۵ - ۹ اردیبهشت ۱۲۸۶ ش.
سلطان علیخان وزیر افخم وزیر داخله
از ۲۰ ربیع الاول ۱۳۲۵ - ۲۱ رجب ۱۳۲۵ هـ - ق برابر ۱۳ اردیبهشت ۱۲۸۶ - ۸ شهریور ۱۲۸۶
ش. میرزا علی اصغر خان امین السلطان وزیر داخله
از ۷ شعبان ۱۳۲۵ - ۱۱ رمضان ۱۳۲۵ هـ - ق برابر ۲۴ شهریور - ۲۶ مهر ۱۲۸۶ ش. میرزا
احمدخان مشیرالسلطنه وزیر داخله
از ۱۸ رمضان ۱۳۲۵ - ۲۵ محرم ۱۳۲۶ هـ - ق برابر ۳ آبان ۱۲۸۶ - ۸ اسفند ۱۲۸۶ ش.
غلامرضاخان آصفالدوله وزیر داخله
از ۲۶ محرم ۱۳۲۶ - ۳۰ ربیع الثانی ۱۳۲۶ هـ - ق برابر ۹ اسفند ۱۲۸۶ - ۱۰ خرداد ۱۲۸۷ ش.
حسینعلی خان نظامالدوله وزیر داخله
از ۷ جمادی الاول ۱۳۲۶ - ۶ ذی الحجه ۱۳۲۶ هـ - ق برابر ۱۷ خرداد ۱۲۸۷ - ۹ دی ۱۲۸۷ ش.
میرزا اسماعیل خان امین الملک ریاست عالییه پستخانه میرزا احمدخان مشیرالسلطنه وزیر داخله
از ۶ ذی الحجه ۱۳۲۶ - ۲۷ صفر ۱۳۲۷ هـ - ق برابر ۹ دی ۱۲۸۷ - ۲۹ اسفند ۱۲۸۷ ش. میرزا
محسن خان امینالدوله ریاست عالییه پستخانه میرزا احمدخان مشیرالسلطنه وزیر داخله
از ۲۷ صفر ۱۳۲۷ - ۱۱ ربیع الاول ۱۳۲۷ هـ - ق برابر ۲۹ اسفند ۱۲۸۷ - ۱۲ اردیبهشت ۱۲۸۸
ش. پستخانه بدون رئیس

- میرزا احمدخان مشیرالسلطنه وزیر داخله
از ۱۱ ربیع الثانی ۱۳۲۷ - ۲۷ جمادی الثانی ۱۳۲۷ هـ - ق برابر ۱۲ اردیبهشت ۱۲۸۸ - ۲۶ تیر
۱۲۸۸ ش. پستخانه بدون رئیس
ابوالقاسم قره‌گوزلو ناصرالملک وزیر داخله
از ۲۸ جمادی الثانی ۱۳۲۷ - ۲۴ محرم ۱۳۲۸ هـ - ق برابر ۲۷ تیر ۱۲۸۸ - ۱۶ بهمن ۱۲۸۸.
فتح‌الله اکبر سردار منصور وزیر پست و تلگراف
از ۲۴ محرم ۱۳۲۸ - ۱۷ رجب ۱۳۲۸ هـ - ق برابر ۱۶ بهمن ۱۲۸۸ - ۱ مرداد ۱۲۸۹ ش.
شکرالله صدر معتمد خاقان وزیر پست و تلگراف
از ۱۷ رجب ۱۳۲۸ - ۱۰ ربیع الاول ۱۳۲۹ هـ - ق برابر ۱ مرداد ۱۲۸۹ - ۲۰ اسفند ۱۲۸۹ ش.
اسدالله میرزا شهاب‌الدوله وزیر پست و تلگراف
از ۱۰ ربیع الاول ۱۳۲۹ - ۲۶ جمادی الثانی ۱۳۲۹ هـ - ق برابر ۲۰ اسفند ۱۲۸۹ - ۳ خرداد
۱۲۹۰ ش. ابراهیم غفاری معاون‌الدوله وزیر پست و تلگراف
از ۲۶ جمادی الثانی ۱۳۲۹ - ۲۲ رجب ۱۳۲۹ هـ - ق برابر ۳ خرداد ۱۲۹۰ - ۲۵ تیر ۱۲۹۰ ش.
اسماعیل ممتاز ممتاز‌الدوله وزیر پست و تلگراف
از ۲۲ رجب ۱۳۲۹ - ۲۹ رجب ۱۳۲۹ هـ - ق برابر ۲۵ تیر ۱۲۹۰ - ۱ مرداد ۱۲۹۰ ش. حسین
پیرنیا مشیرالسلطنه وزیر پست و تلگراف
از ۲۹ رجب ۱۳۲۹ - ۷ ذی‌الحجه ۱۳۲۹ هـ - ق برابر ۱ مرداد ۱۲۹۰ - ۷ آذر ۱۲۹۰ ش. حسین
بدرشیرازی دبیرالملک وزیر پست و تلگراف
از ۷ ذی‌الحجه ۱۳۲۹ - ۱۷ جمادی الثانی ۱۳۳۰ هـ - ق برابر ۷ آذر ۱۲۹۰ - ۱۴ خرداد ۱۲۹۱
ش. ابوالحسن پیرنیا معاضدالسلطنه وزیر پست و تلگراف
از ۱۷ جمادی الثانی ۱۳۳۰ - ۲۵ رمضان ۱۳۳۲ هـ - ق برابر ۱۴ خرداد ۱۲۹۱ - ۲۶ مرداد ۱۲۹۳
ش. صادق صادق مستشارالدوله وزیر پست و تلگراف
از ۲۵ رمضان ۱۳۳۲ - ۲۷ ربیع الثانی ۱۳۳۳ هـ - ق برابر ۲۶ مرداد ۱۲۹۳ - ۲۲ اسفند ۱۲۹۳
ش. اسدالله میرزا شهاب‌الدوله وزیر پست و تلگراف
از ۲۷ ربیع الثانی ۱۳۳۳ - ۱۶ جمادی الثانی ۱۳۳۳ هـ - ق برابر ۲۲ اسفند ۱۲۹۳ - ۱۰ اردیبهشت
۱۲۹۴ ش. حسنعلی هدایت نصرالملک وزیر پست و تلگراف
از ۱۶ جمادی الثانی ۱۳۳۳ - ۱۵ شوال ۱۳۳۳ هـ - ق برابر ۱۰ اردیبهشت ۱۲۹۴ - ۴ شهریور

- ۱۲۹۴ ش. دکتر اسماعیل مرزبان مؤدب السلطنه وزیر پست و تلگراف
از ۱۵ شوال ۱۳۳۳ - ۱۹ صفر ۱۳۳۴ هـ - ق برابر ۴ شهریور ۱۲۹۴ - ۵ دی ۱۲۹۴ ش. صادق
صادق مستشارالدوله وزیر پست و تلگراف
از ۱۹ صفر ۱۳۳۴ - ۲۹ شوال ۱۳۳۴ هـ - ق برابر ۵ دی ۱۲۹۴ - ۷ شهریور ۱۲۹۵ ش. فتح‌الله
اکبر سردار منصور وزیر پست و تلگراف
از ۲۹ شوال ۱۳۳۴ - ۱۴ شعبان ۱۳۳۵ هـ - ق برابر ۷ شهریور ۱۲۹۵ - ۱۵ خرداد ۱۲۹۶ ش.
دکتر اسماعیل مرزبان امین‌الملک وزیر پست و تلگراف
از ۱۴ شعبان ۱۳۳۵ - ۲۳ محرم ۱۳۳۶ هـ - ق برابر ۱۵ خرداد ۱۲۹۶ - ۱۸ آبان ۱۲۹۶ ش.
حسنعلی هدایت نصرالملک وزیر پست و تلگراف
از ۲۳ محرم ۱۳۳۶ - ۶ صفر ۱۳۳۶ هـ - ق برابر ۱۸ آبان ۱۲۹۶ - ۳۰ آبان ۱۲۹۶ ش. صادق
صادق مستشارالدوله وزیر پست و تلگراف
از ۶ صفر ۱۳۳۶ - ۳ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ هـ - ق برابر ۳۰ آبان ۱۲۹۶ - ۲۷ دی ۱۲۹۶ ش. دکتر
اسماعیل مرزبان امین‌الملک وزیر پست و تلگراف
از ۳ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ - ۱۹ رجب ۱۳۳۶ هـ - ق برابر ۲۷ دی ۱۲۹۶ - ۱۱ اردیبهشت ۱۲۹۷ ش.
جعفرقلی بختیاری سردار اسعد وزیر پست و تلگراف
از ۱۹ رجب ۱۳۳۶ - ۲۹ شوال ۱۳۳۶ هـ - ق برابر ۱۱ اردیبهشت ۱۲۹۷ - ۱۵ مرداد ۱۲۹۷ ش.
اسدالله قدیمی مشارالسلطنه وزیر پست و تلگراف
از ۲۹ شوال ۱۳۳۶ - ۸ ربیع‌الثانی ۱۳۳۷ هـ - ق برابر ۱۵ مرداد ۱۲۹۷ - ۲۰ آذر ۱۲۹۷ ش.
محمود شیبانی محاسب‌الممالک کفیل وزارت
از ۸ ربیع‌الثانی ۱۳۳۷ - ۷ جمادی‌الآخر ۱۳۳۹ هـ - ق برابر ۲۰ آذر ۱۲۹۷ - ۲۷ بهمن ۱۲۹۹
ش. رضاقلی هدایت نیرالملک وزیر پست و تلگراف
از ۷ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ - ۱۱ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ هـ - ق برابر ۲۷ بهمن ۱۲۹۹ - ۲ اسفند
۱۲۹۹ ش. صادق اکبر سردار معتمد وزیر پست و تلگراف
از ۱۹ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ - ۱۷ رمضان ۱۳۳۹ هـ - ق برابر ۱۰ اسفند ۱۲۹۹ - ۴ خرداد ۱۳۰۰
ش. محمود خواجوی مشیر معظم وزیر پست و تلگراف
از ۱۴ خرداد ۱۳۰۰ - ۵ بهمن ۱۳۰۰ ش. اسدالله قدیمی مشارالسلطنه وزیر پست و تلگراف
از ۵ بهمن ۱۳۰۰ - ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۱ ش. میرزا احمدخان اعتلاء السلطنه وزیر پست و تلگراف

از ۳۱ خرداد ۱۳۰۱ - ۵ بهمن ۱۳۰۱ ش. عبدالحسین شیبانی وحیدالملک وزیر پست و تلگراف
از ۱۶ بهمن ۱۳۰۱ - ۲۹ اسفند ۱۳۰۱ ش. غلامرضا هدایت مخبرالدوله کفیل وزارت پست و تلگراف
از ۲۹ اسفند ۱۳۰۱ - ۲۶ خرداد ۱۳۰۲ ش. حسنعلی هدایت نصرالملک وزیر پست و تلگراف
از ۲۶ خرداد ۱۳۰۲ - ۵ آبان ۱۳۰۲ ش. مصطفی قلی فهیمی فهیمالملک وزیر پست و تلگراف
از ۵ آبان ۱۳۰۲ - ۲۷ فروردین ۱۳۰۳ ش. سرلشکر خدایار خدایاری وزیر پست و تلگراف
از ۲۷ فروردین ۱۳۰۳ - ۸ شهریور ۱۳۰۳ ش. محمود انصاری امیر اقتدار وزیر پست و تلگراف
از ۸ شهریور ۱۳۰۳ - ۲۵ خرداد ۱۳۰۵ ش. جعفرقلی بختیاری وزیر پست و تلگراف
از ۲۵ خرداد ۱۳۰۵ - ۱۸ بهمن ۱۳۰۵ ش. احمد اتابکی مشیر اعظم وزیر پست و تلگراف
از ۱۸ بهمن ۱۳۰۵ - ۱۱ آبان ۱۳۰۶ ش. حسین شکوهالملک کفیل وزرات پست و تلگراف
از ۱۱ آبان ۱۳۰۶ - ۱ بهمن ۱۳۰۶ ش. قاسم صوراسرافیل کفیل وزارت پست و تلگراف
از ۱ بهمن ۱۳۰۶ - ۷ فروردین ۱۳۱۱ ش. قاسم صوراسرافیل وزیر پست و تلگراف
از ۷ فروردین ۱۳۱۱ - ۲۶ شهریور ۱۳۱۲ ش. فرج الله بهرامی دبیر اعظم وزیر پست و تلگراف
از ۲۶ شهریور ۱۳۱۲ - ۱۰ مهر ۱۳۱۳ ش. محمدعلی دولتشاهی وزیر پست و تلگراف
از ۱۰ مهر ۱۳۱۳ - ۱۹ بهمن ۱۳۱۴ ش. نظامالدین حکمت وزیر پست و تلگراف
از ۱۹ بهمن ۱۳۱۴ - ۲۰ بهمن ۱۳۱۷ ش. محمد حکیمی کفیل وزارت پست و تلگراف
از ۲۰ بهمن ۱۳۱۷ - ۲۷ شهریور ۱۳۲۰ ش. ابراهیم علم شوکتالملک وزیر پست و تلگراف
از ۲۷ شهریور ۱۳۲۰ - ۱۴ اسفند ۱۳۲۰ ش. حمید سیاح وزیر پست و تلگراف
از ۱۴ اسفند ۱۳۲۰ - ۱۸ اسفند ۱۳۲۰ ش. حسنعلی هدایت نصرالملک وزیر پست و تلگراف
از ۱۸ اسفند ۱۳۲۰ - ۱۸ مرداد ۱۳۲۱ ش. فضل الله بهرامی وزیر پست و تلگراف
از ۱۸ مرداد ۱۳۲۱ - ۲۹ دی ۱۳۲۱ ش. حمید سیاح وزیر پست و تلگراف
از ۲۹ دی ۱۳۲۱ - ۱ بهمن ۱۳۲۱ ش. علی معتمدی وزیر پست و تلگراف
از ۱ بهمن ۱۳۲۱ - ۲۸ بهمن ۱۳۲۱ ش. محسن رئیس وزیر پست و تلگراف
از ۲۸ بهمن ۱۳۲۱ - ۲۲ آذر ۱۳۲۲ ش. نصرالله انتظام وزیر پست و تلگراف
از ۲۲ آذر ۱۳۲۲ - ۸ فروردین ۱۳۲۳ ش. حمید سیاح وزیر پست و تلگراف
از ۸ فروردین ۱۳۲۳ - ۱۸ فروردین ۱۳۲۳ ش. ابوالقاسم فروهر وزیر پست و تلگراف
از ۱۸ فروردین ۱۳۲۳ - ۹ شهریور ۱۳۲۳ ش. محمد حکیمی کفیل وزارت
از ۹ شهریور ۱۳۲۳ - ۵ آذر ۱۳۲۳ ش. یوسف مشار وزیر پست و تلگراف

- از ۵ آذر ۱۳۲۳ - ۲۳ خرداد ۱۳۲۴ ش. نادر آراسته وزیر پست و تلگراف
- از ۲۳ خرداد ۱۳۲۴ - ۱۲ آبان ۱۳۲۴ ش. احمد اعتبار وزیر پست و تلگراف
- از ۱۲ آبان ۱۳۲۴ - ۲۷ بهمن ۱۳۲۴ ش. محمود نریمان وزیر پست و تلگراف
- از ۲۷ بهمن ۱۳۲۴ - ۱۲ مرداد ۱۳۲۵ ش. سهام‌الدین غفاری وزیر پست و تلگراف
- از ۱۲ مرداد ۱۳۲۵ - ۲۷ مهر ۱۳۲۵ ش. منوچهر اقبال وزیر پست و تلگراف
- از ۲۷ مهر ۱۳۲۵ - ۳۰ آبان ۱۳۲۵ ش. اعزاز نیک‌پی وزیر پست و تلگراف
- از ۳۰ آبان ۱۳۲۵ - ۱۶ اسفند ۱۳۲۵ ش. محمد حکیمی کفیل وزارت
- از ۱۶ اسفند ۱۳۲۵ - ۴ تیر ۱۳۲۶ ش. اعزاز نیک‌پی وزیر پست و تلگراف
- از ۴ تیر ۱۳۲۶ - ۱۴ شهریور ۱۳۲۶ ش. سیدعلی نصر وزیر پست و تلگراف
- از ۱۳۲۶ - ۶ دی ۱۳۲۶ ش. جواد بوشهری وزیر پست و تلگراف
- از ۶ دی ۱۳۲۶ - ۱۸ خرداد ۱۳۲۷ ش. محمدعلی وارسته وزیر پست و تلگراف
- از ۳۰ خرداد ۱۳۲۷ - ۲۱ دی ۱۳۲۸ ش. نادر آراسته وزیر پست و تلگراف
- از ۲۴ دی ۱۳۲۸ - ۵ تیر ۱۳۲۹ ش. سید جلال‌الدین تهرانی وزیر پست و تلگراف
- از ۵ تیر ۱۳۲۹ - ۱۹ شهریور ۱۳۲۹ ش. مهندس قاسم اشراقی کفیل وزارتخانه
- از ۱۹ شهریور ۱۳۲۹ - ۱۶ اسفند ۱۳۲۹ ش. مهندس قاسم اشراقی وزیر پست و تلگراف
- از ۱۸ فروردین ۱۳۳۰ - ۶ اردیبهشت ۱۳۳۰ ش. احمد زنگنه وزیر پست و تلگراف
- از ۶ اردیبهشت ۱۳۳۰ - ۲۵ تیر ۱۳۳۱ ش. یوسف مشار وزیر پست و تلگراف
- از ۴ مرداد ۱۳۳۱ - ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش. مهندس سیف‌الله معظمی وزیر پست و تلگراف

سال ۱۲۹۶ و ۱۲۹۷ هـ - ق

اداره پستخانه مبارکه ممالک محروسه ایران به ریاست امین‌الملک

پستخانه زنجان	پستخانه مراغه	«خط آذربایجان»
۱- میرزا ابوتراب - رئیس	۱- مباشر - نفر	اجزاء پستخانه تبریز
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- آقاخان سرهنگ - رئیس
		۲- میرزا کاظم - منشی
«خط خراسان»	پستخانه اردبیل	۳- میرزارضا - سررشته‌دار و تحویلدار
پستخانه سمنان و دامغان	۱- مباشر - نفر	۴- مسیو امانوئل - تحویلدار امانات
۱- حسین خان - مباشر	۲- فراش - نفر	۵- فراش - پنج نفر
۲- فراش - نفر		۶- غلام چا پار - شانزده نفر
پستخانه شاهرود	پستخانه سلماس	
۱- میرزا نصرالله - مباشر	۱- مباشر - نفر	پستخانه میانج
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- مباشر - نفر
		۲- فراش - نفر
«خطوط ولایات عرض راه»	«خطوط ولایات عرض راه»	پستخانه ساوجبلاغ
پستخانه سبزوار	آذربایجان»	۱- مباشر - نفر
۱- میرزا اسمعیل - مباشر	پستخانه قزوین	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	
	۲- میرزا شفیق - محرر	پستخانه ارومیه
ارض اقدس	۲- فراش - نفر	۱- مباشر - نفر
۱- حاجی ابوالقاسم - رئیس		۲- فراش - نفر
۲- محرر - نفر	پستخانه رشت و انزلی	
۲- فراش - نفر	۱- مسیو اندریاس - رئیس	پستخانه خوی
	۲- مباشر انزلی - نفر	۱- مباشر - نفر
«خط خانقین»	۳- محرر - نفر	۲- فراش - نفر
پستخانه نوبران	۴- فراش - دو نفر	
۱- میرزا اوانس - مباشر		
۲- فراش - نفر		

پستخانه همدان	«خط کردستان»	پستخانه کاشان
۱- میرزا یحیی - مباشر	پستخانه دولت آباد	۱- میرزا هاشم - مباشر
۲- فراش - نفر	۱- اسدالله خان - مباشر	۲- فراش - نفر
	۲- فراش - نفر	
پستخانه تویسرکان	پستخانه نهاوند	پستخانه گلپایگان
۱- میرزا فضل الله - مباشر	۱- حاجی میرزا فتح الله - مباشر	۱- مباشر - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
پستخانه کنگاور	پستخانه بروجرد	پستخانه اصفهان
۱- میرزا محمد - مباشر	۱- میرزا عبدالغنی - رئیس	۱- میرزا گرگین - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
پستخانه کرمانشاه	پستخانه گروس و بیجار	پستخانه جلفا
۱- میرزا علیخان - رئیس	۱- میرزا آقا - رئیس	۱- مباشر - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
پستخانه خانقین	پستخانه سنندج	پستخانه آباده
۱- میرزا محمود - مباشر	۱- حاجی میرزا ابراهیم - رئیس	میرزا جعفر - مباشر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
«خط مازندران»	«خط فارس»	پستخانه شیراز
پستخانه ساری	پستخانه قم	۱- میرزا سرکیس - رئیس
۱- علیمردانخان - مباشر	۱- میرزا محمدعلی - مباشر	۲- قاصد - دو نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۳- فراش - نفر
پستخانه استرآباد	پستخانه سلطان آباد	پستخانه بوشهر
۱- میرزا اوانس - مباشر	۱- میرزا نصرالله - مباشر	۱- میرزا زیتون - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- قاصد - دو نفر
		۳- فراش - نفر

پستخانه کرمان	پستخانه یزد	«خط کرمان»
۱- میرزا علی - رئیس	۱- میرزا علی - رئیس	پستخانه نائین
۲- فراش - نفر	۲- قاصد - نفر	۱- میرزا محمدحسین - مباشر
	۳- فراش - نفر	۲- فراش - نفر

سال ۱۲۹۸ هـ - ق

اداره پستخانه مبارکه به وزارت جناب امین الملک

اردبیل	ولایات جزء آذربایجان	«خط آذربایجان»
۱- مباشر - نفر	میانج	پستخانه تبریز
۲- نویسنده - نفر	۱- مباشر - نفر	۱- آقاخان سرهنگ - رئیس
۳- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- میرزا محمدعلی - ناظم
سلماس	ساوجبلاغ	۳- میرزا حاجی آقا - تحویلدار خارجه
۱- مباشر - نفر	۱- مباشر - نفر	۴- میرزا کاظم - تحویلدار
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۵- میرزا رضا - رشته دار
		۶- مسیو امانوئل
		۷- نویسنده - دو نفر
رشت و انزلی	ارومیه	۸- غلامان - شانزده نفر
۱- میرزا احسن - رئیس و ناظم	۱- مباشر - نفر	۹- فراش - پنج نفر
۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر	
۳- فراش - دو نفر	۳- فراش - نفر	قزوین
۴- رئیس انزلی - نفر		۱- میرزا زین العابدین - رئیس
۶- فراش - نفر	خوی	۲- نویسنده - نفر
	۱- مباشر - نفر	۳- فراش - دو نفر
«خط فارس»	۲- نویسنده - نفر	
قم	۳- فراش - نفر	زنجان
۱- میرزا فضل الله - رئیس		۱- میرزا محمدعلی - رئیس
۲- نویسنده - نفر	مراغه	۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - نفر	۱- مباشر - نفر	۳- فراش - دو نفر
	۲- فراش - نفر	

«خط خانقین»	بندر بوشهر	سلطان آباد
نوبران	۱- میرزا زیتون - رئیس	۱- میرزا نصرالله - رئیس
۱- مباشر - نفر	۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر
۲- فراش - نفر	۳- فراش - نفر	۳- فراش - نفر
	۴- قاصد - شش نفر	
همدان	کازرون	کاشان
۱- نظر علیخان - رئیس	۱- مباشر - نفر	۱- میرزا هاشم - رئیس
۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر	۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - دو نفر		۳- فراش - دو نفر
	«خط یزد و کرمان»	اصفهان
تویسرکان	نائین	۱- میرزا گرگین - رئیس
۱- میرزا احمدخان - رئیس	۱- میر محمد حسین - رئیس	۲- نویسنده - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر
	یزد	جلفای اصفهان
کنگاور	۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس	۱- میرزا گرگین - رئیس
۱- مباشر - نفر	۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر	
	۴- قاصد - دو نفر	
کرمانشاهان	کرمان	آباده
۱- میرزا علیخان - رئیس	۱- میرزا علیرضا - رئیس	۱- میرزا محمدجعفر - رئیس
۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - دو نفر	۳- فراش - دو نفر	
	خانقین	شیراز
۱- میرزا نصرالله - رئیس	رفسنجان	۱- میرزا سرکیس خان - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- مباشر - نفر	۲- نویسنده - نفر
	۲- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر
		۴- قاصد - شش نفر

۲- نویسنده - نفر	ارض اقدس	«خط خراسان»
۳- فراش - دو نفر	۱- حاجی ابوالقاسم - رئیس	سمنان و دامغان
	۲- نویسنده - نفر	۱- میرزا حسین - رئیس
نهانند	۳- فراش - چهار نفر	۲- فراش - نفر
۱- حاجی میرزا فتح‌الله - مباشر		
۲- فراش - نفر	«خط مازندران»	شاهرود و بسطام
	استرآباد	۱- میرزا سید نصرالله - رئیس
بروجرد	۱- میرزا ادريس - رئیس	۲- نویسنده - نفر
۱- میرزا محمدخان - رئیس	۲- نویسنده - نفر	۳- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر	
		نیشابور
بیجار و گروس	ساری و بارفروش	۱- میرزا محمدعلی - مباشر
۱- میرزا محمدخان - رئیس	۱- حسنخان - رئیس	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۲- نویسنده - نفر	
	۳- فراش - دو نفر	سبزوار
سندج و کردستان		۱- میرزا اسمعیل - مباشر
۱- ابوالقاسم خان - رئیس	«خط کردستان»	۲- نویسنده - نفر
۲- نویسنده - نفر	دولت‌آباد	۳- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	۱- اسدخان - رئیس	

سال ۱۲۹۹ هـ - ق

اداره پستخانه مبارکه به وزارت جناب امین‌الملک

پستخانه‌های ولایات جزو	۵- میرزا مهدی - محرر	«خط آذربایجان»
آذربایجان	۶- منشی - دو نفر	پستخانه مرکزیه تبریز
میانج	۷- مسیو امانوئل	۱- میرزا حسن سرهنگ - رئیس
۱- مباشر - نفر	۸- غلامان - شانزده	۲- میرزا حاجی آقا - تحویلدار خارجه
۲- فراش - نفر	۹- فراش - پنج نفر	۳- میرزا سید کاظم - تحویلدار
		۴- میرزا رضا - سررشته‌دار

«خط فارس»	جلفا	ساوجبلاغ
قم	۱- امانوئل - مباشر	۱- مباشر - نفر
۱- میرزا نصرالله - رئیس	۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر
۲- نویسنده - نفر	۳- فراش - نفر	۳- فراش - نفر
۳- فراش - نفر		
سلطان آباد	قزوین	ارومیه
۱- میرزا نصرالله - رئیس	۱- میرزا زین الدین - رئیس	۱- مباشر - نفر
۲- نویسنده - نفر	۲- میرزا شفیح - نویسنده	۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر	۳- فراش - نفر
کاشان	زنجان	خوی
۱- میرزا هاشم - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- مباشر - نفر
۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر	
اصفهان	رشت	مراغه
۱- میرزا هاشم - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- مباشر - نفر
۲- نویسنده - نفر	۲- میرزا جبار - تحویلدار	۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - نفر	۳- نویسنده - نفر	۳- فراش - نفر
جلفای اصفهان	۴- فراش - دو نفر	اردبیل
۱- یوسفخان - رئیس		۱- مباشر - نفر
۲- محرر - نفر		۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - نفر	انزلی	۳- فراش - نفر
آباده	۱- رئیس - نفر	سلماس
۱- میرزا جعفر - رئیس	۲- نویسنده - نفر	۱- مباشر - نفر
۲- فراش - نفر	۳- فراش - نفر	۲- فراش - نفر

«خط خراسان»	«خط خانقین»	شیراز
سمنان	نوبران	۱- نظر علیخان - رئیس
۱- میرزا عباس - رئیس	۱- مباشر - نفر	۲- میرزا باقر - نویسنده
۲- فراش - دو نفر	۲- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر
		۴- قاصد - شش نفر
شاهرود و بسطام	همدان	کازرون
۱- میرزا سید نصرالله - رئیس	۱- میرزا یحیی - رئیس	۱- مباشر - نفر
۲- نویسنده - نفر	۲- میرزا محمد - نویسنده	۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر	
نیشابور	تویسرکان	«خط یزد و کرمان»
۱- میرزا محمد حسین - رئیس	۱- میرزا احمد - مباشر	نائین
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمد حسین - رئیس
		۲- فراش - نفر
سبزوار	کنگاور	یزد
۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۱- میرزا محمد - مباشر	۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس
۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر	۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - نفر		۳- فراش - نفر
		۴- قاصد - سه نفر
ارض اقدس	کرمانشاهان	کرمان
۱- میرزا علیخان - رئیس	۱- حاجی میرزا ابراهیم - رئیس	۱- میرزا علیرضا - رئیس
۲- میرزا احسن - نویسنده	۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - چهار نفر	۳- فراش - دو نفر	۳- فراش - نفر
«خط مازندران»	خانقین	
آمل	۱- میرزا محمود - مباشر	رفسنجان
۱- میرزا احسن - رئیس	۲- فراش - دو نفر	۱- مباشر - نفر
۳- فراش - نفر		۲- فراش - نفر

مدیر راه شوسه دولتی	نهایند	بارفروش
از قزوین الی زنجان - مشهدی	۱- میرزا فتح‌الله - رئیس	۱- حیدرخان - رئیس
سردار نایب	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
از قزوین الی رشت - عموخان،		
ابوالقاسم، میرزا باقر و قندعلی -	بروجرد	ساری
بیک از زنجان الی آذربایجان -	۱- میرزا عبدالغنی - رئیس	۱- حسینخان - رئیس
حاجی میرزا اصغر - حاجی	۲- فراش - نفر	۲- نویسنده - نفر
سیدعلی و علی اکبربیک		۳- فراش - نفر
از طهران الی قم - غلامعلی بیک	بیجار و گروس	
از قم الی اصفهان - صفرعلیخان	۱- میرزا فرج‌الله - رئیس	استرآباد
از اصفهان الی شیراز -	۲- فراش - نفر	۱- میرزا ادریس - رئیس
حیدربیک، امیرقلی بیک نایب		۲- نویسنده - نفر
یزد و کرمان - فرج‌الله خان	سنندج	۳- فراش - نفر
نایب همدان و کردستان - تقیخان	۱- ابوالقاسم خان - رئیس	
نایب کرمانشاهان - علی اصغر بیک	۲- نویسنده - نفر	«خط کردستان»
نواب خراسان - جبارخان و غیره	۳- فراش - نفر	دولت آباد
راه مازندران - طهماسب بیک		۱- اسدالله خان - رئیس
استرآباد - میرزا اوانس	نواب چاپارخانه‌ها	۲- نویسنده - نفر
	از طهران به قزوین - آقاباقر	۳- فراش - نفر

سال ۱۳۰۰ و ۱۳۰۱ هـ - ق

اداره پستخانه مبارکه

۲- میرزا حاجی آقا - تحویلدار	۴- میرزا محمود - تحویلدار دفتر	«خط آذربایجان»
امانات و نوشتجات	ایستاتستیک و ملامت‌ها	پستخانه مرکزیه تبریز
۳- میرزا رضا - سررشته‌دار و	۵- حسن آقا - کنترل نویس	۱- میرزا حسنخان سرهنگ -
تحویلدار ورود و خروج	۶- غلامان «خط تهران» - پنج نفر	رئیس پستخانه‌های آذربایجان

قزوین	خوی	۷- غلامان خط جلغا - دو نفر
۱- میرزا زین العابدین - رئیس	۱- میرزا مهدی - مباشر	۸- غلامان خط خوی - دو نفر
۲- میرزا حاجی آقا - نویسنده	۲- نویسنده - نفر	۹- فراش پستخانه تبریز - شش نفر
۳- فراش - سه نفر	۳- فراش - نفر	۱۰- میرزا مهدی تحویلدار
		نوشتجات سفارشی
زنجان	مراغه	پستخانه‌های ولایات جزو آذربایجان میانج
۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- میرزا آقابالا - مباشر	۱- میرزا مهدی - مباشر
۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - سه نفر	۳- فراش - نفر	
	۴- غلام - نفر	
رشت	اردبیل	ساوجبلاغ
۱- میرزا سرکیس خان - رئیس	۱- میرزا علینقی - مباشر	۱- میرزا تقی - مباشر
۲- میرزا تقی - نویسنده	۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر
۳- تحویلدار - نفر	۳- غلام - دو نفر	۳- غلام - نفر
۴- فراش - سه نفر	۴- فراش - نفر	۴- فراش - نفر
انزلی	سلماس	ارومیه
۱- میرزا جبار - رئیس	۱- میرزا غلام - مباشر	۱- میرزا نیکلا - مباشر
۲- فراش - نفر	۲- غلام - نفر	۲- غلام - نفر
	۳- فراش - نفر	۳- فراش - نفر
«خط فارس»		
قم	جلغا	خلخال
۱- میرزا فضل الله - رئیس	۱- امیرخان - رئیس	۱- میرزا اسمعیل - مباشر
۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر	۲- نویسنده - نفر
۳- فراش - دو نفر	۳- فراش - نفر	۳- غلام - نفر

سلطان آباد	کازرون	سیرجان
۱- میرزا نصرالله - رئیس	۱- میرزا آقا - رئیس	۱- مرتضی قلیخان - رئیس
۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - دو نفر		
کاشان	بندر بوشهر	رفسنجان
۱- میرزا هاشمخان - رئیس	۱- مسیو زیتون - رئیس	۱- میرزا آقا - رئیس
۲- میرزا ابراهیم خان - نویسنده	۲- میرزا محمود - نویسنده	۲- فراش - نفر
۳- فراش - سه نفر	۳- میرزا محمدعلی - گیرنده	
اصفهان	نوشتجات	بندرعباس
۱- میرزا گرگین - رئیس	۴- فراش - دو نفر	۱- میرزا عبدالوهاب - رئیس
۲- میرزا نصرالله - نویسنده	۵- قاصد - شش نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - سه نفر	«خط یزد و کرمان»	۳- قاصد - هشت نفر
جلفا	نائین	لار
۱- یوسفخان - رئیس	۱- میرزا محمد - رئیس	۱- رئیس - نفر
۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	یزد	«خط خانقین»
آباده	۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس	نوبران
۱- میرزا جعفر - رئیس	۲- نویسنده - نفر	۱- میرزا علینقی - مباشر
۲- فراش - نفر	۳- فراش - سه نفر	۲- فراش - نفر
	۴- قاصد - شش نفر	
شیراز	کرمان	همدان
۱- نظر علیخان - رئیس	۱- میرزا علیرضاخان - رئیس	۱- میرزا یحیی - رئیس
۲- میرزا باقر - نویسنده	۲- میرزا جواد - نویسنده	۲- میرزا محمد - نویسنده
۳- فراش - سه نفر	۳- فراش - سه نفر	۳- فراش - سه نفر
۴- قاصد - شش نفر	۳- فراش - سه نفر	

تویسرکان

- ۱- میرزا احمد - مباشر
- ۲- فراش - نفر

سبزوار

- ۱- میرزا اسمعیل - رئیس
- ۲- نویسنده - نفر
- ۳- فراش - دو نفر

استرآباد

- ۱- میرزا اوانس - رئیس
- ۲- نویسنده - نفر
- ۳- فراش - دو نفر

کنگاور

- ۱- میرزا محمد - مباشر
- ۲- فراش - نفر

نیشابور

- ۱- میرزا محمد حسین - رئیس
- ۲- فراش - دو نفر

دولت آباد

- ۱- اسدالله خان - رئیس
- ۲- نویسنده - نفر
- ۳- فراش - دو نفر

کرمانشاهان

- ۱- حاجی میرزا ابراهیم - رئیس
- ۲- میرزا تقی - نویسنده
- ۳- فراش - سه نفر

ارض اقدس

- ۱- حاجی میرزا ابوالقاسم - رئیس
- ۲- میرزا محمد حسین - نویسنده
- ۳- فراش - چهار نفر

نهایند

- ۱- میرزا فتح الله - رئیس
- ۲- فراش - نفر

خانقین

- ۱- میرزا محمود - رئیس
- ۲- فراش - دو نفر

«خط مازندران»

- ۲- فراش - نفر

آمل

- ۱- میرزا اللهیار - رئیس
- ۲- فراش - نفر

گروس

- ۱- میرزا فرج الله - رئیس
- ۲- غلام راه ساوجبلاغ - دو نفر
- ۳- غلام راه گروس از ده کلان الی بیجار - دو نفر
- ۴- فراش - نفر

«خط خراسان»

سمنان

- ۱- میرزا علی - رئیس
- ۲- فراش - دو نفر

بارفروش

- ۱- حیدرخان - رئیس
- ۲- فراش - نفر

شاهرود

- ۱- میرزا سید نصرالله - رئیس
- ۲- نویسنده - نفر
- ۳- فراش - دو نفر

ساری

- ۱- ابوالقاسم خان - رئیس
 - ۲- نویسنده - نفر
 - ۳- فراش - دو نفر
- ۱- حسنخان - رئیس
 - ۲- نویسنده - نفر
 - ۳- فراش - دو نفر

سنندج

وزارت پست ممالک محروسه ایران
سال ۱۳۰۳ هـ - ق

	تبریز	«خط آذربایجان»
خوی		قزوین
۱- میرزا حسنخان سرتیپ - رئیس	۱- میرزا حسنخان سرتیپ - رئیس	۱- خانباخان - رئیس
۲- میرزا حاجی آقا - دفتردار	۲- میرزا حاجی آقا - دفتردار	۲- میرزاتقی - منشی
۳- میرزا محمود - گیرنده پاکتها	۳- میرزا محمود - گیرنده پاکتها	۳- غلام - دو نفر
۴- میرزا مهدی - گیرنده پاکتهای	۴- میرزا مهدی - گیرنده پاکتهای	۴- منشی - دو نفر
۲- فراش - نفر	سفارشی	
	۵- میرزا حسن - تحویلدار امانات	هیدج
	۶- غلام - بیست نفر	۱- رئیس - نفر
ساوجبلاغ	۷- فراش و سرایدار - هفت نفر	۲- فراش - نفر
۱- میرزا علینقی - رئیس		
۲- فراش - نفر		
	مرند	زنجان
سلماس	۱- رئیس - نفر	۱- میرزا محمدعلی - رئیس
۱- میرزا آقابالا - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- میرزا فتحالله - منشی
۲- فراش - نفر		۳- فراش - دو نفر
	جلفا	میانج
ارومیه	۱- میرزا امانوئل - رئیس	۱- میرزاتقی - رئیس
۱- میرزانیکلا - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۳- سرایدار - نفر	
	شبستر	خلخال
سراب	۱- رئیس - نفر	۱- میرزا اسمعیل - رئیس
۱- میرزا احمد - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر		

اردبیل

- ۱- حیدرخان - رئیس
۲- فراش - نفر
- دامغان
۱- میرزا محمد - رئیس
۲- فراش - نفر
- بجنورد
۱- میرزا مهدی - رئیس
۲- فراش - نفر

آستارا

- ۱- میرزا اوانس - رئیس
۲- فراش - نفر
- شاهرود
۱- میرزا سید نصرالله - رئیس
۲- غلام - دو نفر
۳- فراش - نفر
- تربت
۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس
۲- میرزا محمد حسین - منشی
۳- فراش - نفر

«خط گیلان»

منجیل

- ۱- میرزا ابراهیم - رئیس
۲- فراش - نفر
- سبزوار
۱- میرزا اسمعیل - رئیس
۲- غلام - دو نفر
۳- فراش - نفر
- ترشیز
۱- حاجی محمد حسن - رئیس
۲- میرزا باقر - منشی
۳- غلام - سه نفر
۴- فراش - نفر

رشت

- ۱- میرزا آقا - رئیس
۲- میرزا عبدالحمید - منشی
۳- غلام و فراش - چهار نفر
- نیشابور
۱- میرزا علی - رئیس
۲- فراش - نفر
- گناباد
۱- حاجی میرزا شفیع - رئیس
۲- فراش - نفر

ارض اقدس

- ۱- حاجی میرزا ابوالقاسم - رئیس
۲- میرزا محمد حسن - ناظم
۳- میرزا صادق - منشی
۴- غلام - دو نفر
۵- فراش - دو نفر
- انزلی
۱- میرزا نیکلا - رئیس
۲- فراش - نفر

«خط خراسان»

سمنان

- ۱- میرزا علی - رئیس
۲- فراش - نفر
- قوچان
۱- میرزا عبدالکریم - رئیس
۲- فراش - نفر
۳- سوار حامل - پنج نفر
- طبیس
۱- میرزا اسمعیل - رئیس
۲- فراش - نفر
۳- سوار حامل - شش نفر

کازرون	کاشان	«خط مازندران»
۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	ساری
۲- فراش - نفر	۲- میرزا ابراهیم - منشی	۱- حسنخان - رئیس
	۳- غلام - دو نفر	۲- غلام و فراش - سه نفر
بوشهر	۴- فراش - نفر	بارفروش
۱- میرزا محمود - مباشر		۱- میرزا اسمعیل - رئیس
۲- قاصد - چهار نفر	اصفهان	۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	۱- میرزا ابراهیم - رئیس	
	۲- میرزا غلامحسین - منشی	آمل
«خط کرمان»	۳- غلام - چهار نفر	۱- میرزا اللهیار - رئیس
سلطان آباد	۴- فراش - سه نفر	۲- فراش - نفر
۱- میرزا نصرالله - رئیس		اشرف
۲- غلام و فراش - دو نفر	جلفا	۱- میرزا احسن - رئیس
	۱- رئیس - نفر	۲- فراش - نفر
نائین	۲- فراش - نفر	
۱- میرزا جعفر - رئیس		بندر جز
۲- فراش - نفر	آباده	۱- میرزا آبکار - رئیس
	۱- میرزا آقا - رئیس	۲- فراش - نفر
اردکان	۲- فراش - نفر	استرآباد
۱- میرزا محمدحسن - رئیس	۳- قاصد - سه نفر	۱- میرزا علی - رئیس
۲- فراش - نفر		۲- غلام - دو نفر
	شیراز	۳- فراش - نفر
یزد	۱- میرزا گرگین - رئیس	
۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس	۲- میرزا محمدباقر - نویسنده	«خط فارس»
۲- غلام - چهار نفر	۳- غلام - سه نفر	قم
۳- قاصد - سه نفر	۴- قاصد - چهار نفر	۱- ابوالقاسم خان - رئیس
۴- فراش - نفر	۵- فراش - دو نفر	۲- فراش - نفر

بیجار	نوبران	رفسنجان
۱- میرزا فرج الله - رئیس	۱- حاجی میرزا ابراهیم - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
کردستان	همدان	کرمان
۱- میرزا رضاخان - رئیس	۱- میرزا یحیی خان - رئیس	۱- میرزا علیرضا - رئیس
۲- فراش و غلام - سه نفر	۲- فراش و غلام - پنج نفر	۲- میرزا علینقی - منشی
		۳- غلام - دو نفر
		۴- فراش - دو نفر
تویسرکان	رزن	سیرجان
۱- مهدیخان - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- میرزا عبدالوهاب - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- غلام - نفر
		۳- فراش - نفر
دولت آباد	کنگاور	بندرعباس
۱- علی محمد میرزا - رئیس	۱- میرزا علی اکبر - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس
۲- غلام - نفر	۲- فراش - نفر	۲- غلام - دو نفر
۳- فراش - نفر		۳- فراش - نفر
نهایند	کرمانشاهان	
۱- میرزا فتح الله - رئیس	۱- حاجی میرزا ابراهیم خان - رئیس	
۲- فراش - نفر		
	۲- غلام - هفت نفر	لار
بروجرد	۳- فراش - نفر	۱- میرزا حسن - رئیس
۱- میرزا عبدالغنی - رئیس		۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	خانقین	
۳- غلام - نفر	۱- میرزا محمود - رئیس	«خط خانقین»
خرم آباد	۲- فراش - نفر	ساوه
۱- میرزا محمد - رئیس		۱- میرزا حسن - رئیس
۲- فراش - نفر		۲- فراش - نفر

سال ۱۳۰۴ هـ - ق

وزارت پست ممالک محروسه ایران رئیس دارالشورای کبری

پستخانه‌های ولایت	تبریز	خوی
خط آذربایجان	۱- میرزا حسنخان - رئیس	۱- میرزاتقی - رئیس
قزوین	۲- میرزا حاجی آقا - مباشر عمل	۲- فراش - نفر
۱- خاناباخان - رئیس	خارجه	
۲- میرزا - نفر	۳- میرزامحمود - مباشر امانات	سلماس
۳- فراش - نفر	۴- میرزا مهدی - مباشر سفارشی	۱- میرزا غلامعلی - رئیس
	۵- میرزا حسن - تحویلدار پاکت	۲- فراش - نفر
هیدج	۶- میرزا جعفر - دفتردار	
۱- رئیس - نفر	۷- غلام - بیستویک نفر	ارومی
۲- فراش - نفر	۸- فراش - ده نفر	۱- میرزا نیکلا - رئیس
		۲- فراش - نفر
زنجان	مرند	
۱- میرزا علی - رئیس	۱- میرزا علیقلی - رئیس	مراغه
۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا غلامحسین - رئیس
۳- فراش - نفر		۲- فراش - نفر
میانج	جلفا	
۱- مهدیخان - رئیس	۱- امیرخان - رئیس	ساوجبلاغ
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا علینقی - رئیس
	۳- سرایدار - نفر	۲- فراش - نفر
خلخال	شبستر	سراب
۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۱- میرزا آقابالا - رئیس	۱- میرزا احمد - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر

نیشابور	انزلی	اردبیل
۱- میر فضل الله - رئیس	۱- میرزا موسی - رئیس	۱- حیدرخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- غلام - نفر	۲- فراش - نفر
	۳- کرجی بان - نفر	
ارض اقدس	۴- عمله کرجی - شش نفر	آستارا
۱- حاجی ابوالقاسم - رئیس		۱- میرزا علینقی - رئیس
۲- میرزا حسن - ناظم	لاهیجان	۲- فراش - نفر
۳- میرزا محمد - منشی	۱- میرزا هدایت - رئیس	
۴- میرزا صادق - دفتردار	۲- فراش - نفر	میاندوآب
۵- غلام - دو نفر	۳- غلام - نفر	۱- نصرالله میرزا - رئیس
۶- فراش - نفر		۲- فراش - نفر
	«خط خراسان»	
تربت	سمنان	بایزید
۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس	۱- حسینقلیخان - رئیس	۱- میرزا هاشم - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
ترشیز	دامغان	«خط گیلان»
۱- حاجی محمدحسن - رئیس	۱- میرزا محمد - رئیس	منجیل
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا شفیع - رئیس
		۲- فراش - نفر
گناباد	شاهرود	
۱- حاجی میرزا شفیع - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	رشت
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- کریمخان - رئیس
	۳- غلام - نفر	۲- میرزا - نفر
تون	سبزوار	۳- غلام - دو نفر
۱- میرزا محمد - رئیس	۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۴- فراش - دو نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	

طبس	بندر جز	جلفا
۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۱- رئیس - نفر	۱- رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	
	۳- غلام - نفر	آباده
قوچان	استرآباد	۱- میرزا محمدتقی - رئیس
۱- میرزا عبدالکریم - رئیس	۱- میرزا علی - رئیس	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	
	۳- غلام - نفر	شیراز
بجنورد	«خط فارس»	۱- میرزا گرگین - رئیس
۱- میرزا مهدی - رئیس	قم	۲- میرزا باقر - ناظم
۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمدحسین - رئیس	۳- غلام - دو نفر
	۲- فراش - نفر	۴- فراش - دو نفر
«خط مازندران»		۵- قاصدآباده و یزد - شش نفر
ساری		
۱- حسنخان - رئیس	محلات	کازرون
۲- فراش - نفر	۱- سیدهاشم - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس
۳- غلام - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	۳- غلام - نفر	۳- قاصد - نفر
بارفروش	کاشان	بوشهر
۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۱- میرزا فضل الله - رئیس	۱- میرزا محمود - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- میرزا - نفر	۲- فراش - دو نفر
اشرف	۳- فراش - نفر	۳- کرجی بان - نفر
۱- میرزا محمد - رئیس	۴- غلام - نفر	۴- عمله کرجی - شش نفر
۲- فراش - نفر		«خط یزد و کرمان»
۳- غلام - نفر	اصفهان	نائین
	۱- میرزا ابراهیم - رئیس	۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس
	۲- میرزا غلامحسین - منشی	۲- فراش - نفر
	۳- فراش - نفر	۳- غلام - نفر

کرمانشاهان	بندرعباس	اردکان
۱- حاجی میرزا ابراهیم خان - رئیس	۱- میرزا اسیدا احمد - رئیس	۱- میرزا سیدا احمد - رئیس
۲- میرزا - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر		۳- غلام - نفر
۴- غلام خانقین - پنج نفر	لار	
	۱- رئیس - نفر	رفسنجان
خانقین	۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمد حسین - رئیس
۱- میرزا محمود - رئیس		۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	«خط همدان»	
	رزن	یزد
بیجار و گروس	۱- میرزا محمد علی - رئیس	۱- میرزا محمد علی - رئیس
۱- میرزا فرج الله - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- میرزا - نفر
۲- فراش - نفر		۳- فراش - دو نفر
۳- غلام - نفر	نوبران	۴- غلام - دو نفر
	۱- میرزا رضاقلی - رئیس	
نهایند	۲- فراش - نفر	کرمان
۱- میرزا فتح الله - رئیس		۱- میرزا علیرضا خان - رئیس
۲- فراش - نفر		۲- میرزا جعفر - ناظم
۳- غلام - نفر	ساوه	۳- میرزا غلام حسین - منشی
	۱- میرزا احسن - رئیس	۴- فراش و غلام - چهار نفر
دولت آباد ملایر	۲- فراش - نفر	
۱- علی محمد میرزا - رئیس		سیرجان
۲- فراش - نفر	همدان	۱- میرزا عبدالوهاب - رئیس
۳- غلام - نفر	۱- میرزا یحیی خان - رئیس	۲- فراش - نفر
	۲- میرزا محمد - منشی	
بروجرد	۳- فراش - دو نفر	انار
۱- میرزا عبدالغنی - رئیس	۴- غلام - چهار نفر	۱- میرزا احسن - رئیس
۲- فراش - نفر		۲- فراش - نفر
۳- غلام - نفر		

کردستان	۲- فراش - نفر	کنگاور
۱- نادعلیخان - رئیس	۳- غلام - نفر	۱- ابوالقاسم خان - رئیس
۲- میرزا - نفر		۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	تویسرکان	۳- غلام - نفر
۴- غلام - نفر	۱- میرزا علی اکبر - رئیس	
	۲- فراش - نفر	خرم آباد
		۱- میرزا محمد - رئیس

سال ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ هـ - ق

وزارت پست ممالک محروسه ایران

جلفا	خلخال	«خط آذربایجان»
۱- میرزا غلام حسن - رئیس	۱- آقا علی - رئیس	قزوین
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- خانباها خان - رئیس
۳- سرایدار - نفر	تبریز	۲- میرزا - نفر
	۱- میرزا حسنخان - رئیس	۳- فراش - نفر
شبستر	۲- میرزا حاجی آقا - مباشر	هیدج
۱- میرزا علینقی - رئیس	عمل خارجه	۱- میرزا علی - رئیس
۲- فراش - نفر	۳- میرزا محمود - مباشر	۲- فراش - نفر
	سفارشی	
خوی	۴- میرزا مهدی - مباشر سفارشی	زنجان
۱- میرزا اتقی - رئیس	۵- میرزا حسن - تحویلدار پاکت	۱- میرزا محمد علی - رئیس
۲- فراش - نفر	۶- میرزا جعفر - دفتردار	۲- نویسنده - نفر
	۷- غلام - بیست و یک نفر	۳- فراش - نفر
سلماس	۸- فراش - ده نفر	میانج
۱- میرزا غلامعلی - رئیس		۱- مهدیخان - رئیس
۲- فراش - نفر	مرند	۲- فراش - نفر
	۱- فراش - نفر	

محللات	بارفروش	ترشیز
۱- میرزا سیدهاشم - رئیس	۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۱- میرزا محمدحسن - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- غلام - نفر		
	اشرف	گناباد
کاشان	۱- میرزا مصطفی - رئیس	۱- آقا علی - رئیس
۱- میرزا ابراهیم - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۲- میرزا - نفر	۳- غلام - نفر	
۳- فراش - نفر	آمل	تون
۴- غلام - نفر	۱- میرزا علی اکبر - رئیس	۱- میرزا محمد - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	۳- غلام - نفر	
اردستان	طبس	
۱- میرزا سیداحمد - رئیس	۱- میرزا اسمعیل - رئیس	
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	
	بندر جز	قوچان
	۱- میرزا عبدالحمید - رئیس	۱- میرزا عبدالکریم - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	۳- غلام - نفر	
اصفهان	استرآباد	بجنورد
۱- میرزا گرگین خان - رئیس	۱- رئیس - نفر	۱- میرزا محمد - رئیس
۲- میرزا اکبر - منشی	۲- غلام - نفر	۲- فراش - نفر
	۳- فراش - نفر	
جلفا	بوشهر	«خط مازندران»
۱- رئیس - نفر	۱- میرزا محمود - رئیس	ساری
۲- فراش - نفر	۲- فراش - دو نفر	۱- میرزا ابوالوهابخان - رئیس
	۳- کرجی بان - نفر	۲- غلام - نفر
	۴- عمله کرجی - شش نفر	۳- فراش - نفر
	«خط فارسی»	قم
	۱- میرزا فتح الله - رئیس	۱- میرزا عبدالوهابخان - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- غلام - نفر
		۳- فراش - نفر

گلپایگان	یزد	آباده
۱- حاجی میرزا علی اکبر - رئیس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- میرزا محمدتقی - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- میرزا - نفر	۲- فراش - نفر
	۳- فراش - دو نفر	
	۴- غلام - دو نفر	
نراق		شیراز
۱- میرزا جواد - رئیس		۱- میرزا علیرضا خان - رئیس
۲- فراش - نفر		۲- میرزا باقر - ناظم
	کرمان	۳- غلام - دو نفر
	۱- میرزا حسن - رئیس	۴- فراش - نفر
	۲- ناظم - نفر	۵- قاصدآباده - شش نفر
	۳- منشی - نفر	
دزفول	۴- فراش و غلام - چهار نفر	
۱- میرزا عباس - رئیس		کازرون
۲- فراش - نفر		۱- میرزا محمدعلی - رئیس
	سیرجان	۲- فراش - نفر
«خط همدان»	۱- میرزا عبدالوهابخان -	۳- قاصد - نفر
رزن	رئیس	
۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۲- فراش - نفر	«خط یزد و کرمان»
۲- فراش - نفر		نائین
	انار	۱- رضاقلیخان - رئیس
نوبران	۱- میرزا محمدحسین - رئیس	۲- فراش - دو نفر
۱- میرزا علی نقی - رئیس	۲- فراش - نفر	
۲- فراش - نفر		اردکان
	بندرعباس	۱- میرزا حبیبالله - رئیس
ساوه	۱- میرزا فضل الله - رئیس	۲- فراش - نفر
۱- میرزا حسن - رئیس	۲- فراش - نفر	۳- غلام - نفر
۲- فراش - نفر		
	لار	رفسنجان
خانقین	۱- میرزا محمدرحیم - رئیس	۱- میرزا محمدحسین - رئیس
۱- میرزا محمود - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر		

خرم آباد	۲- فراش - نفر	کرمانشاهان
۱- میرزا محمد - رئیس		۱- حاجی میرزا ابراهیم خان
۲- فراش - نفر	نهاوند	- رئیس
۳- غلام - نفر	۱- اسدالله خان - رئیس	۲- میرزا - نفر
	۲- فراش - نفر	۳- فراش و غلام - شش نفر
	۳- غلام - نفر	
کنگاور		همدان
۱- میرزا علی اکبر - رئیس		۱- میرزا یحیی خان - رئیس
۲- فراش - نفر	دولت آباد ملایر	۲- میرزا محمد - منشی
۳- غلام - نفر	۱- ابوالقاسم خان - رئیس	۳- فراش - دو نفر
	۲- فراش - نفر	۴- غلام - دو نفر
	۳- غلام - نفر	
بیجار و گروس		کردستان
۱- میرزا فرج الله - رئیس		۱- نادعلیخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- میرزا آقاخان - رئیس	۲- میرزا - نفر
۳- غلام - نفر	۲- فراش - نفر	۳- فراش - نفر
	۳- غلام - نفر	۴- غلام - نفر
تویسرکان		
۱- نواب اکبر میرزا - رئیس		

سال ۱۳۰۷ هـ - ق

وزارت پست ممالک محروسه ایران

هیج	«خط آذربایجان»	میانج
۱- میرزا علی - رئیس	قزوین	۱- مهدیخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- خانباخان - رئیس	۲- فراش - نفر
	۲- ابوالحسن خان - ناظم	
	۳- میرزا - نفر	خلخال
	۴- فراش - نفر	۱- آقاعلی - رئیس
زنجان		۲- فراش - نفر
۱- میرزا محمدعلی - رئیس		
۲- میرزا - نفر		

قوچان	خراسان	لنگرود
۱- میرزا عبدالکریم - رئیس	۱- حاجی میرزا ابوالقاسم خان	۱- میرزا اسحق - رئیس
۲- فراش - نفر	- رئیس	۲- فراش - نفر
	۲- میرزا - دو نفر	
بجنورد	۳- دفتردار - نفر	«خط خراسان»
۱- میرزا محمد - رئیس	۴- غلام - دو نفر	سمنان
۲- فراش - نفر	۵- فراش - دو نفر	۱- حسینعلی میرزا - رئیس
		۲- فراش - نفر
«خط مازندران»	تربت	
ساری	۱- میرزا رضاقلی - رئیس	دامغان
۱- حسنخان - رئیس	۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمد - رئیس
۲- میرزا - نفر		۲- فراش - نفر
۳- غلام - دو نفر	ترشیز	
۴- فراش - نفر	۱- میرزا محمد حسین - رئیس	شاهرود
	۲- فراش - نفر	۱- میرزا فضل الله - رئیس
بارفروش		۲- غلام - دو نفر
۱- میرزا اسمعیل - رئیس	گناباد	۳- فراش - دو نفر
۲- فراش - نفر	۱- آقاعلی - رئیس	
	۲- فراش - نفر	سبزوار
اشرف		۱- میرزا اسمعیل - رئیس
۱- میرزا اسمعیل - رئیس	تون	۲- میرزا - نفر
۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمد - رئیس	۳- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	
		نیشابور
آمل	طبس	۱- میرزا محمد حسین - رئیس
۱- میرزا علی اکبر - رئیس	۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	
۳- غلام - نفر		

بندر جز	اصفهان	نیریز
۱- میرزا باقر - رئیس	۱- میرزا سرکیس - رئیس	۱- میرزا محمدخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- میرزا اکبر - ناظم	۲- فراش - نفر
۳- غلام - نفر		
استرآباد	جلفا	داراب
۱- رئیس - نفر	۱- رئیس - نفر	۱- میرزا کوچک - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- غلام - نفر		
«خط فارس» قم	شیراز	بهبهان
۱- میرزا فتح الله - رئیس	۱- میرزا علیرضاخان - رئیس	۱- میرزا عبدالله خان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- میرزا غلامحسین - ناظم	۲- فراش - نفر
	۳- غلام - دو نفر	
	۴- فراش - دو نفر	«خط یزد و کرمان»
	۵- قاصدآباده - شش نفر	نائین
محلات		۱- میرزا سید اسحق - رئیس
۱- میرزا قاسم - رئیس	کازرون	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	
۳- غلام	۲- فراش - نفر	اردکان
	۳- قاصد - نفر	۱- میرزا حبیب الله - رئیس
کاشان		۲- فراش - نفر
۱- میرزا محمدعلی - رئیس	بوشهر	
۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمود - رئیس	یزد
۳- غلام - نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا علیخان - رئیس
۴- میرزا - نفر	۳- کرجی بان - دو نفر	۲- فراش - نفر
		۳- غلام - چهار نفر
اردستان	فسا	۴- نویسنده - نفر
۱- میرزا سیداحمد - رئیس	۱- میرزا محمدخان - رئیس	
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	

کرمانشاهان	نراق	رفسنجان
۱- حاجی میرزا ابراهیم خان - رئیس	۱- میرزا جواد - رئیس	۱- میرزا محمد حسین - رئیس
۲- میرزا - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- غلام - دو نفر	«خط همدان»	سیرجان
۴- فراش - دو نفر	رزن	۱- میرزا عبدالوهاب - رئیس
بیجار و گروس	۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۲- فراش - نفر
۱- میرزا فرج الله - رئیس	۲- فراش - نفر	انار
۲- غلام - نفر	نوبران	۱- میرزا محمد حسین - رئیس
۳- فراش - نفر	۱- میرزا علینقی - رئیس	۲- فراش - نفر
دولت آباد ملایر	۲- فراش - نفر	بندعباس
۱- ابوالقاسم خان - رئیس	ساوه	۱- میرزا فضل الله - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- میرزا احسن - رئیس	۲- فراش - نفر
خانقین	همدان	لار
۱- میرزا - نفر	۱- میرزا یحیی خان - رئیس	۱- میرزا محمد رحیم - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- میرزا محمد - منشی	۲- فراش - نفر
۳- غلام - دو نفر	۳- غلام - دو نفر	گلیایگان
دزفول	۴- فراش - دو نفر	۱- حاجی میرزا علی اکبر - رئیس
۱- میرزا کاظم خان - رئیس	کردستان	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۱- میرزا آقاخان - رئیس	
بروجرد	۲- میرزا - نفر	
۱- رضاعلی میرزا - رئیس	۳- غلام - دو نفر	
۲- میرزا - نفر	۴- فراش - نفر	

سال ۱۳۰۸ و ۱۳۰۹ و ۱۳۱۰

وزارت پست ممالک محروسه ایران در اداره جناب جلالت‌آب امین‌الدوله

رئیس مجلس دارالشورای کبری

	۲- فراش - نفر	«خط آذربایجان»
خوی		قزوین
۱- میرزاتقی - رئیس	تبریز	۱- خانباباخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- میرزا حسنخان - رئیس*	۲- ابوالحسن خان - ناظم
	۲- میرزامحمودخان - مباشرامانات	۳- میرزا - نفر
سلماس	۳- میرزاهدیخان - مباشرسفارشی	۴- فراش - نفر
۱- میرزا غلامعلی - رئیس	۴- میرزا احسن - تحویلدار پاکت	
۲- فراش - نفر	۵- میرزا جعفر - دفتردار	هیدج
	۶- غلامان و فراشان - سی نفر	۱- میرزا علی - رئیس
ارومی		۲- فراش - نفر
۱- میرزا نیکلا - رئیس	مرند	
۲- فراش - نفر	۱- رئیس - نفر	زنجان
	۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمدعلی - رئیس
مراغه		۲- میرزا - نفر
۱- میرزا غلامحسین - رئیس	جلفا	
۲- فراش - نفر	۱- میرزا غلامحسین - رئیس	میانج
	۲- فراش - نفر	۱- مهدیخان - رئیس
ساوجبلاغ		۲- فراش - نفر
۱- میرزا غلامحسین - رئیس	شبستر	
۲- فراش - نفر	۱- میرزا علینقی - رئیس	خلخال
	۲- فراش - نفر	۱- آقا علی - رئیس
		* - میرزا حسنخان در سال ۱۳۰۹ بعلت شرکت در شورش و مبارزه بر علیه کمپانی دخانیات رژی از ریاست پستخانه تبریز خلع گردید.

سرزاب	رشت	سرزاب
۱- میرزا اسمعیل - رئیس	۱- میرزا عبدالوهابخان - رئیس	۱- میرزا تقی - رئیس
۲- نویسنده - نفر	۲- میرزا - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	۳- غلام - دو نفر	
	۴- فراش - دو نفر	اردبیل
نیشابور	انزلی	۱- میرزا مهدی - رئیس
۱- میرزا محمد حسین - رئیس	۱- میرزا موسی خان - رئیس	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۲- کرجی بان - نفر	آستارا
خراسان	۳- عمله کرجی - شش نفر	۱- میرزا احسن - رئیس
۱- حاجی میرزا ابوالقاسم - رئیس	لنگرود	۲- فراش - نفر
۲- میرزا و دفتردار - سه نفر	۱- حیدرخان - رئیس	میانداوب
۳- غلام - دو نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا غلام حسین - رئیس
۴- فراش - دو نفر	«خط خراسان»	۲- فراش - نفر
تربت	سمنان	بایزید
۱- میرزا رضاقلی - رئیس	۱- میرزا فضل الله - رئیس	۱- رئیس - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
ترشیز	دامغان	«خط گیلان»
۱- میرزا محمد حسین - رئیس	۱- میرزا محمد - رئیس	منجیل
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا شفیق - رئیس
		۲- فراش - نفر
گناباد	شاهرود	لاهیجان
۱- آقاعلی - رئیس	۱- حسنعلی میرزا - رئیس	۱- میرزا عبدالحمید - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- غلام و فراش - دو نفر
	۳- غلام - سه نفر	

کاشان	اشرف	تون
۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- میرزا مصطفی - رئیس	۱- میرزا محمد - رئیس
۲- میرزا - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - نفر	۳- غلام - نفر	
۴- غلام - نفر		
	آمل	طبیس
عراق	۱- میرزا علی اکبر - رئیس	۱- میرزا اسمعیل - رئیس
۱- میرزا گرگین خان - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۳- غلام - نفر	
۳- غلام - نفر		
	بندر جز	قوچان
آشتیان	۱- میرزا باقر - رئیس	۱- میرزا عبدالکریم - رئیس
۱- میرزا رضا رئیس	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۳- غلام - نفر	
۳- غلام - نفر		
	استرآباد	بجنورد
تفرش	۱- رئیس - نفر	۱- میرزا محمد - رئیس
۱- میرزا غیاث - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۳- غلام - نفر	
۳- غلام - نفر		
	«خط فارس»	؟؟؟
اردستان	قم	۱- میرزا محمدحسین - رئیس
۱- میرزا سیدعیسی - رئیس	۱- میرزا فتح الله - رئیس	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	
	محلات	«خط مازندران»
اصفهان	۱- میرزا هاشم - رئیس	ساری
۱- میرزا سرکیس خان - رئیس	۲- فراش - نفر	۱- حسنخان - رئیس
۲- میرزا اکبر - ناظم	۳- غلام - نفر	۲- غلام - نفر
		۳- فراش - نفر
		بارفروش
	۱- میرزا هاشم - رئیس	۱- میرزا اسمعیل - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	۳- غلام - نفر	

جلفا	بهبهان	یزد
۱- رئیس - نفر	۱- میرزا عبدالله خان - رئیس	۱- میرزا علیخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- میرزا علی اکبر - نویسنده
شیراز	نیروز	۳- فراش - نفر
۱- میرزا علیرضاخان سرتیپ	۱- میرزا محمدخان - رئیس	۴- غلام - چهار نفر
- رئیس	۲- فراش - نفر	بندرعباس
۲- میرزا غلامحسین - ناظم	«خط یزد و کرمان»	۱- میرزا فضل الله - رئیس
۳- غلام و فراش - چهار نفر	نائین	۲- فراش - نفر
۴- قاصدآباده - شش نفر	۱- میرزا سیداحمد - رئیس	لار
کازرون	۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمدرحیم - رئیس
۱- میرزا محمدعلی - رئیس	اردکان	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۱- میرزا حبیب الله - رئیس	گلپایگان
۳- قاصدبوشهر - نفر	۲- فراش - نفر	۱- حاجی میرزا علی اکبر - رئیس
بوشهر	رفسنجان	۲- فراش - نفر
۱- میرزا عبدالرضا - رئیس	۱- میرزا محمدحسین - رئیس	نراق
۲- فراش و کرجی بان - چهار نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا جواد - رئیس
فسا	سیرجان	۲- فراش - نفر
۱- میرزا محمدخان - رئیس	۱- میرزا عبدالوهاب - رئیس	«خط همدان»
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	رزن
داراب	انار	۱- میرزا محمدعلی - رئیس
۱- میرزا کوچک - رئیس	۱- میرزا محمدحسین - رئیس	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	

		نوبران	بروجرد		
۱- میرزا علینقی - رئیس	۱- رضا قلیخان - رئیس	۱- میرزا علیغنی - رئیس	۱- میرزا عبدالغنی - رئیس		
۲- فراش - نفر	۲- فراش و غلام - چهار نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر		
		ساوه	کرمانشاهان		
۱- میرزا احمد - رئیس	۱- حاجی میرزا ابراهیم خان -	۱- میرزا احمد - رئیس	۱- حاجی میرزا ابراهیم خان -		
۲- فراش - نفر	رئیس	۲- فراش - نفر	رئیس		
		۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر		
		۳- غلام - نفر	۳- غلام - نفر		
		همدان			
۱- میرزا یحیی خان - رئیس					
۲- میرزا محمد - نویسنده					
۳- فراش - دو نفر					
۴- غلام - دو نفر					
		کردستان	خانقین		
۱- میرزا آقاخان - رئیس			۱- میرزا محمود - رئیس		
۲- میرزا - نفر			۲- فراش - نفر		
۳- غلام و فراش - دو نفر			۳- غلام - نفر		
		تویسرکان	خرم آباد		
۱- میرزا آقاخان - رئیس			۱- علی محمد میرزا - رئیس		
۲- میرزا - نفر			۲- فراش - نفر		
۳- غلام و فراش - دو نفر					
		کنگاور	دزفول		
۱- میرزا فرج الله - رئیس			۱- میرزا کاظم خان - رئیس		
۲- فراش - نفر			۲- فراش - نفر		
		گروس	شوشتر		
۱- میرزا فرج الله - رئیس			۱- میرزا محمدخان - رئیس		
۲- فراش - نفر			۲- فراش - نفر		
		۳- غلام - نفر	۳- غلام - نفر		

سال ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ هـ - ق
وزارت پست ممالک محروسه ایران

دهخوارقان	اردبیل	«خط آذربایجان»
۱- میرزا محمدتقی - رئیس	۱- میرزا حسنخان - رئیس	قزوین
۲- فراش - نفر	۲- غلام - نفر	۱- میرزا علیقلی خان - رئیس
	۳- فراش - نفر	۲- ابوالقاسم خان - منشی
ساوجبلاغ		۳- غلام - دو نفر
۱- میرزا حبیبالله خان - رئیس	آستارا	۴- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۱- میرزا آقابالا - رئیس	
	۲- فراش - نفر	زنجان
صاین قلعه		۱- خاناباخان - رئیس
۱- میرزا غلامعلی - رئیس	سلماس	۲- میرزا محمدعلی - منشی
۲- فراش - نفر	۱- میرزا احمدخان رئیس	۳- فراش - نفر
	۲- فراش - نفر	
مرند		خلخال
۱- حاجی میرزا محمود - رئیس	شبستر	۱- میرزا بزرگ - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- میرزا حاجی آقا - رئیس	۲- فراش - نفر
	۲- فراش - نفر	
مراغه		ارومیه
۱- میرزا عبدالحسین - رئیس	قراجه داغ	۱- میرزا حسنخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- میرزا اسمعیل خان - رئیس	۲- غلام - نفر
	۲- فراش - نفر	۳- فراش - نفر
بناب		
۱- میرزا شفیح - رئیس	میانداوآب	میانج
۲- فراش - نفر	۱- میرزا مهدی - رئیس	۱- میرزا یوسف - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر

- خوی**
- ۱۰- میرزا هادیخان - معین
- ۱- حاجی میرزا جبارخان - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- ۱۱- میرزا عباسقلی - مباشر
- قبوض سفارشی و امانات
- ۱۲- خاناباخان - معین
- جلفا**
- ۱۳- میرزا حسنخان - ناظم
- ۱- میرزا سیدحسین خان - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- ۱۴- غلامان - چهارده نفر
- ۱۵- فراش - پنج نفر
- ۱۶- سرایدار - نفر
- ۱۷- انباردار - نفر
- بایزید**
- ۱- میرزا جعفرخان - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- «خط گیلان»
- منجیل**
- ۱- حاجی میرزا محمدعلی - رئیس
- ۱- عبدالعلی خان سرتیپ - رئیس کل
- ۲- فراش - نفر
- ۲- غلامحسین خان - ممیز کل
- ۳- میرزا مهدیخان - گیرنده امانات رشت
- ۴- میرزا اسمعیل خان - ۱- میرزا سرکیس خان - رئیس
- پاکت بگیر سفارشی
- ۲- منشی - نفر
- ۵- میرزا علینقی - پاکت بگیر
- ۳- فراش - دو نفر
- غیر سفارشی
- ۴- غلام - دو نفر
- ۶- میرزا محمدعلیخان -
- متصدی نوشتجات خارجه
- انزلی**
- ۷- میرزا آوانس - مباشر
- ۱- میرزا موسی خان - رئیس
- نوشتجات سفارشی خارجه
- ۲- کرجی بان - نفر
- ۸- میرزا آقاخان - مباشر
- ۳- عمله کرجی - شش نفر
- تحویلیخانه
- ۹- میرزا علی اکبر - معین
- لاهیجان**
- ۱- میرزا نعمت الله خان - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- لشت نشاء**
- ۱- میرزا مسیح خان - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- ۳- قاصد - نفر
- «خط مازندران»
- داموند**
- ۱- میرزا محمد - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- آمل**
- ۱- میرزا علی اکبر - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- ۳- غلام - نفر
- بارفروش**
- ۱- میرزا اسماعیل - رئیس
- ۲- فراش - نفر
- ساری**
- ۱- میرزا نعمت الله خان - رئیس
- ۲- فراش - نفر

دره جز	سبزوار	اشرف
۱- حاجی مرتضی خان - رئیس	۱- میرزا فرج الله - رئیس	۱- میرزا مصطفی - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
		۳- غلام - نفر
تون	نیشابور	بندر جز
۱- حاجی محمدولی - رئیس	۱- میرزا محمدحسین - رئیس	۱- میرزا محمدباقر - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	مشهد	
طیس	۱- حاجی میرزا ابوالقاسم -	«خط خراسان»
۱- میرزا احمدخان - رئیس	رئیس کل	سمنان
۲- فراش - نفر	۲- میرزا صادق - ناظم	۱- میرزا احمد - رئیس
	۳- میرزا اسمعیل - گیرنده	۲- فراش - نفر
تربت	نوشتهجات سفارشی	
۱- میرزا ابوالقاسم - رئیس	۴- میرزا علی محمد - گیرنده	دامغان
۲- فراش - نفر	غیر سفارشی	۱- میرزا محمد - رئیس
	۵- فراش - پنج نفر	۲- فراش - نفر
ترشیز	۶- غلام - دو نفر	
۱- میرزا سیدحسین - رئیس		شاهرود
۲- فراش - نفر	قوچان	۱- محمدرضا میرزا - رئیس
	۱- میرزا مهدیخان - رئیس	۲- فراش - نفر
گناباد	۲- فراش - نفر	
۱- میرزا محمدحسین - رئیس	۳- غلام - دو نفر	استرآباد
۲- فراش - نفر		۱- میرزا علیخان - رئیس
	بجنورد	۲- فراش - نفر
بیرجند	۱- میرزا آقا - رئیس	۳- غلامسوار - نفر
۱- حاجی میرزا شفیق - رئیس	۲- فراش - نفر	
۲- فراش - نفر		

بشرویه	شیراز	یزد
۱- حاجی میرزا حسین - رئیس	۱- میرزا محمد علیخان - رئیس	۱- میرزا آقاخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- میرزا محمدخان - ممیز	۲- فراش - نفر
	۳- میرزا - نفر	
«خط فارس»	۴- فراش - دو نفر	رفسنجان
قم	۵- غلام - سه نفر	۱- میرزا محمد حسین - رئیس
۱- میرزا فتح الله - رئیس		۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	بهبهان	
	۱- میرزا محمد حسین - رئیس	سیرجان
	۲- فراش - نفر	۱- میرزا محمدخان - رئیس
		۲- فراش - نفر
	داراب	
	۱- میرزا جعفر - رئیس	کرمان
	۲- فراش - نفر	۱- میرزا حسینخان - رئیس
		۲- اسمعیل خان - ناظم
	اصفهان	۳- میرزا محمدخان - منشی
	۱- میرزا عبدالوهاب خان - رئیس	۴- فراش - دو نفر
	۲- میرزا سیف الله خان - منشی	۴- غلام - دو نفر
	۳- میرزا محمدخان - رئیس	۵- غلام - دو نفر
	۲- فراش - نفر	
	آباده	
	نیریز	بندربعباس
	۱- میرزا محمد - رئیس	۱- میرزا حسین - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	بوشهر	
	«خط کرمان»	«خط عراق»
	نائین	آشتیان
	۱- میرزا علیخان - رئیس	۱- میرزا محمدابراهیم خان - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
		۳- فراش - دو نفر
		۴- قاصد - چهار نفر

تفرش

۱- میرزا یعقوب - رئیس

رزن

۱- حسنخان - رئیس

ملایر

۱- علیمحمد میرزا - رئیس

۲- فراش - نفر

سلطان آباد

۱- میرزا عبدالغنی - رئیس

همدان

۱- میرزا یحیی - رئیس

دزفول

۱- میرزا آقا کوچک - رئیس

۲- میرزا حسین - منشی

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

۳- فراش - دو نفر

گلیایگان

۱- میرزا فتح الله - رئیس

کنگاور

۱- میرزا سید علی محمد - رئیس

۱- میرزا هاشم خان - رئیس

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

محلات

۱- میرزا حبیب الله - رئیس

کرمانشاهان

۱- حسنعلی میرزا - رئیس

۱- میرزا محمد - رئیس

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

نراق

۱- میرزا جواد - رئیس

خانقین

۱- میرزا یحیی خان - رئیس

۱- میرزا هدایت - رئیس

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

«خط همدان»

ساوه

۱- علی اکبرخان - رئیس

بروجرد

۱- میرزا موسی خان - رئیس

۱- میرزا آقا - رئیس

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

نوبران

۱- میرزا علینقی - رئیس

بیجار

۱- میرزا حسن - رئیس

۱- محمد میرزا - رئیس

۲- فراش - نفر

۲- فراش - نفر

سال ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ هـ - ق
وزارت پست ممالک محروسه ایران

۹- میرزا احمدخان - تحویلدار	رؤسای پست ولایت «خط
خوی	آذربایجان»
قبوضات	قزوین
۱- میرزا جبارخان - رئیس	۱- خانباهاخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- میرزا ابوالقاسم خان - منشی
۱۰- میرزا علی اکبرخان -	۳- فراش - نفر
پاکت بگیر خارجه	خرمدره
۱۱- میرزا نجفقلی	۱- میرزاشفیعی - رئیس
۱۲- میرزا آوانس خان -	۲- فراش - نفر
مراغه	
۱- میرزا عبدالحسین - رئیس	
۲- فراش - نفر	
۱۳- فراشان و قهوهچی و	
سرایدار - یازده نفر	
سواجبلاغ	
۱- میرزا حبیب الله - رئیس	
۲- فراش - نفر	
۱۴- غلامان - هیجده نفر	
۱۵- عملجات پست شهری	
از رئیس و فراش - نه نفر	
میانج	
۱- میرزایوسف - رئیس	
۲- فراش - نفر	
سلماس	
۱- میرزا احمدخان - رئیس	
۲- فراش - نفر	
۱- حاجی میرزا محمود - رئیس	
۲- فراش - نفر	
مروند	
۲- فراش - نفر	
تبریز	
۱- میرزا غلامحسین خان - مدیر	
۲- میرزا حسنخان - ناظم	
۳- میرزا آقاخان - تحویلدار	
۴- میرزا حاجی آقاخان - ممیز	
۵- میرزا هادیخان - ممیز	
۶- میرزا تقی خان - معین	
۷- میرزا اسمعیل خان - مباشر سفارشی	
۱- میرزا عبدالرحیم خان - رئیس	
۲- فراش - نفر	
۸- میرزا محمدعلیخان - پاکت بگیر	
۲- فراش - نفر	

اردبیل	صاین قلعه	آمل
۱- میرزا حسنخان - رئیس	۱- میرزا غلامعلی خان - رئیس	۱- میرزا علی اکبر - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
آستارا	«خط گیلان»	بارفروش
۱- میرزا آقابالا - رئیس	منجیل	۱- میرزا اسمعیل خان - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- میرزا علیخان - رئیس	۲- فراش - نفر
میانوآب	۲- فراش - نفر	ساری
۱- میرزامهدی - رئیس	رشت	۱- میرزا علیخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۱- میرزا علیرضاخان - رئیس	۲- فراش - نفر
بناب	۲- میرزا حسینخان - ناظم	بندر جز
۱- میرزا شفیع خان - رئیس	۳- میرزا هدایت الله - منشی	۱- میرزا محمدباقر - رئیس
۲- فراش - نفر	۴- فراش - دو نفر	۲- فراش - نفر
دهخوارقان	لاهیجان	اشرف
۱- میرزا محمدتقی - رئیس	۱- میرزا نعمت الله خان - رئیس	۱- میرزا عباسعلی خان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
بایزید	انزلی	استرآباد
۱- میرزا جعفرخان - رئیس	۱- میرزا موسی خان - رئیس	۱- میرزا عبدالحمیدخان - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- میرزا علی اکبر - نویسنده
		۳- فراش - نفر
قراجه داغ	«خط مازندران»	«خط فارس»
۱- میرزا اسماعیل خان - رئیس	دماوند	قم
۲- فراش - نفر	۱- میرزا حبیب الله خان - رئیس	۱- میرزا فتح الله - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر

کاشان	بوشهر	بهبهان
۱- میرزا سید محمد علیخان	۱- میرزا اسدالله خان - رئیس	۱- میرزا عبدالنبی - رئیس
رئیس	۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر
۲- فراش - نفر	۳- فراش - دو نفر	
		«خط عراق»
نطنز	چهرم	تفرش
۱- میرزا رضا - رئیس	۱- میرزا نصرالله خان - رئیس	۱- میرزا عنایت - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
اصفهان	فسا	آشتیان
۱- میرزا عبدالوهاب خان - رئیس	۱- میرزا حسین - رئیس	۱- میرزا رضا - رئیس
۲- نویسنده - دو نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - سه نفر		
آباده	داراب	سلطان آباد
۱- حاجی آقا بزرگ خان - رئیس	۱- میرزا نورالله - رئیس	۱- میرزا حبیب الله - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	اصطهبانات	نراق
	۱- میرزا آقارئیس - رئیس	۱- میرزا جواد - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
شیراز	نیریز	محلان
۱- میرزا محمدعلیخان - رئیس	۱- میرزا آقا - رئیس	۱- میرزا ابوالفضل خان - رئیس
۲- میرزا عبدالوهاب خان - ناظم	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - سه نفر		
کازرون	لار	گلپایگان
۱- میرزا محمدعلی - رئیس	۱- میرزا رحیم - رئیس	۱- میرزا عبدالغنی - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر

شوشتر	خانقین	«خط همدان»
۱- میرزا هاشم خان - رئیس	۱- میرزا محمودخان - رئیس	ساوه
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۱- میرزا احمدخان - رئیس
		۲- فراش - نفر
دزفول	کردستان	نوبران
۱- میرزا آقا کوچک خان - رئیس	۱- محمد میرزا - رئیس	۱- میرزا علی نقی - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
خرمشهر	تویسرکان	رزن
۱- میرزا فرج الله - رئیس	۱- اکبر میرزا - رئیس	۱- میرزا محمد - رئیس
۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
«خط کرمان»	دولت آباد ملایر	همدان
اردستان	۱- میرزا یحیی خان - رئیس	۱- میرزا علیخان - رئیس
۱- میرزا طاهر - رئیس	۲- فراش - نفر	۲- نویسنده - نفر
۲- فراش - نفر		۳- فراش - نفر
	نهاوند	
نائین	۱- ابوالقاسم خان - رئیس	کرمانشاهان
۱- میرزا آقا - رئیس	۲- فراش - نفر	۱- حسنعلی میرزا - رئیس
۲- فراش - نفر		۲- فراش - نفر
	بروجرد	
اردکان	۱- رضاقلیخان - رئیس	کنگاور
۱- میرزا سیداحمد - رئیس	۲- فراش - نفر	۱- میرزا مهدی خان - رئیس
۲- فراش - نفر		۲- فراش - نفر
	خرم آباد	
یزد	۱- میرزا محمد - رئیس	بیجار
۱- میرزا آقاخان - رئیس	۲- فراش - نفر	۱- میرزا فرج الله
۲- فراش - نفر		

کرمان	بندر ناصری	انار
۱- میرزا حسینخان - رئیس	۱- میرزا یوسف - رئیس	۱- میرزا صادق - رئیس
۲- نویسنده - نفر	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
۳- فراش - دو نفر		
	سیرجان	رفسنجان
	۱- میرزا غلامحسین - رئیس	۱- میرزا محمدحسین - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر
	رامهرمز	بندرعباس
	۱- میرزا حبیبالله - رئیس	۱- میرزا فضلالله - رئیس
	۲- فراش - نفر	۲- فراش - نفر

اعلان

چون اداره پست از اول ماه ژون ۱۹۳۳ (۱۱ جوزای اود تیل) سرویس خود را که راجع بحصل و نقل مسافری و مال التجاره در راه طهران الی قم و عراق است موقوف خواهد کرد و سرایت تاسیس و نگاهداری این سرویس را بکسانی لایق و کفایت خواهد نمود برای اینکه خسارت عمده رو بار نیاورد خود را مجبورس بیند که از تاریخ امروز شروع بکار کرده مندرجاً از عمده اسبابی خود که در منازل راه مذکور هستند نگاهد و از آنجا بیکه در این صورت اداره پست به تنهایی حمل و نقل مرتب تمام مسافری و مال التجاره را در این راه نمی تواند بدهد، بگذرد و این براین قرار گرفته است که حق امتیاز تجارت همراه دانی را که سابقاً در تومان تعیین شده بود موافق شهرت ذیل تبدیل و کسر نماید. این نرخ های جدید قسماً حساب شده است که تجارت کاری و همراه و دهکده دانی توسط امتحان مختلفه را تا تاریخ ۳۱ مه ترمیم و تشجیح نماید.

تعرفه نرخ حق امتیاز

تجارت همراه دانی که از تاریخ اول نور تا عصر دهم جوزای اود تیل مجری خواهد بود (۲۱ آوریل تا ۳۱ مه ۱۹۳۳)

ردیف	جنس ناقل	از طهران الی	عدد فرسخ ها	میزان نرخ	ملاحظات
۱	هلیک دو اسب	۲	۲۴	۲۴	
۲	دو اسب	۱ عراق	۱۸	۱۲	اولاً - حق صورتیکه کالک یا درهک سه اسب چهار
۳	درهک دو اسب	۳	۲۴	۱۸	اسب دافته بده رو یا نصف این حقوق افزوده میشود
۴	"	عراق	۱۸	۲۰	
۵	کاری یا همراه چهار اسب	۳	۲۴	۱۲	ثانیاً - همین حقوق در اسکاتل منگوس نیز مجری است
۶	"	عراق	۱۸	۲۲	
۷	عراه پد اسب	۳	۲۴	۱۲	ثالثاً - حقوق انبیا راه قم الی عراق از سه دست
۸	"	عراق	۱۸	۱۸	بیاید که میزان حقوق سفران الی قم از حقوق طهران الی عراق
۹	عراه دو اسب	۲	۲۴	۱۸	راجع به دستکامی که مست کسر شود
۱۰	"	عراق	۱۸	۲۰	

حقوق امتیاز توافقی که بک دست از راه راه طس بیفتانند از فرار ذیل حساب خواهند شد

از قم الی عراق یا بالعکس			از طهران الی قم یا بالعکس		
هلیک دو اسب	۲۰	۲۰	هلیک دو اسب	۲۰	۲۰
درهک دو اسب	۱۰	۱۰	درهک دو اسب	۱۰	۱۰
کاری یا همراه چهار اسب	۲۰	۲۰	کاری یا همراه چهار اسب	۲۰	۲۰
عراه پد اسب	۱۰	۱۰	عراه پد اسب	۱۰	۱۰
عراه دو اسب	۱۰	۱۰	عراه دو اسب	۱۰	۱۰

همچنانچه برای عمده حامل مسافری حساس گذشته از حقوق مذکوره مبلغ پنج عراق حق بند بک از مسافری و برای هر ۲۴ فرسخ ساعت خطمی آنها تلقی میگردد

Téhéran, le 21 Avril 1913

A V I S

L'Administration des Postes devant supprimer le 1er Juin 1913 son service de transport des voyageurs et des marchandises sur la route de Téhéran à Koum et Aragh, pour laisser le soin de l'organisation de ce service à la Cie Lynch, elle se voit obligée, dans le but d'éviter des pertes graves, de réduire graduellement, et à partir d'aujourd'hui, le nombre de ses chevaux dans les relais. Comme, dans ces conditions, elle ne sera plus à même d'assurer seule le transport régulier de tous les voyageurs et des marchandises sur la dite route, elle a décidé de réduire aux taux indiqués par le tableau ci-dessous la taxe de monopole du trafic véhiculaire antérieurement fixée à 10 tomans.

Les nouvelles taxes sont calculées de façon à encourager le trafic des fourgons, charrettes, voitures etc. des particuliers, jusqu'à la date du 31 mai inclusivement.

L'artif des taxes de monopole

du trafic véhiculaire, applicable à partir du 1er Sovre
jusqu'au 10 Djouza Oud-H inclusivement. (21 avril au 31 mai 1913)

N ^o d'ordre	Espèce de véhicules	De Téhéran à	Nombre de tarsakhs	Montant de la taxe Kr. Ct.	OBSERVATIONS
1	Kaleské à 2 chevaux	Koum	24	24	Augmentation de 26 % ou de 50 % quand il y a 3 ou 4 chevaux aux Kaleskés ou Dorochkés.
2	id.	Aragh	48	42	
3	Dorochké à 2 chevaux	Koum	24	18	Les mêmes taxes sont applicables en sens inverse.
4	id.	Aragh	48	30	
5	Fourgon ou arrabé à 4 chevaux	Koum	24	12	On calcule le taux des taxes d'Aragh à Koum, selon les véhicules employés, en déduisant le montant de la taxe de Téhéran à Koum du montant de celle de Téhéran à Aragh.
6	id.	Aragh	48	72	
7	Arrabé (charret) à 4 cheval	Koum	24	12	
8	id.	Aragh	48	18	
9	Arrabé (charret) à 2 chevaux	Koum	24	18	
10	id.	Aragh	48	30	

Pour les véhicules empruntant une partie de la route seulement
les taxes sont calculées comme suit:

De Téhéran à Koum et vice-versa			De Koum à Aragh et vice-versa.		
Kaleské à 2 chevaux	1 Kr.	par tarsakh	Kaleské à 2 chevaux	0 Kr. 76	par tarsakh
Dorochké à 2 chevaux	0 Kr. 76	Dorochké à 2 chevaux	0 .. 50
Fourgon ou arrabé à 4 chevaux	1 Kr. 76	Fourgon ou arrabé à 4 chevaux	1 .. 25
Arrabé à 4 cheval	0 Kr. 50	Arrabé à 4 cheval	0 .. 25
Arrabé à 2 chevaux	0 Kr. 76	Arrabé à 2 chevaux	0 .. 50

Les fourgons et arrabés transportant des voyageurs sont en outre soumis à l'application d'une taxe de 5 Krans par voyageur transporté et par 24 tarsakhs ou moins à parcourir.

راه طهران بقم و سلطمان آباد

تفرقه نرخ حق امتیاز حمل و نقل عرابه رانی
که از تاریخ دهم سرطان اود ثیل (اول ژولیه ۱۹۱۳) بحری است

ملاحظات	حق امتیاز که از مرتبت نرخ مسافر در هر بکتر نرخ مسافت مزدوی دریافت میشود	میزان نرخ قران	عده فرسخ ها	از طهران الی	جنس ناقل	شماره
		۱۰۰	۲۴	قم	کالسکه یا درشکه یا کوبه یا لادو یا سایر مواد مثل آنها	۱
		۲۰۰	۴۸	عراق	ایضا	
		۲۵۰	۲۴	قم	گاری یا عرابه چهار اسنه	۲
		۵۰۰	۴۸	عراق	ایضا	
اولاً - مین زرها در استقامت مکوس هر درپوت میشود	۱۰۰۰	۱۵۰	۲۴	قم	عرابه تک اسنه	۳
	۱۰۰۰	۲۰۰	۴۸	عراق	ایضا	
ثانیاً - میزان حقوق حفظ قم عراق بان قسم بدست میباشد که میزان حقوق طهران الی قم از حقوق طهران الی عراق رابع سردستیگاهی که بدست کسر شود	۱۰۰۰	۲۰۰	۲۴	قم	گاری یا عرابه دو اسنه	۴
	۱۰۰۰	۴۰۰	۴۸	عراق	ایضا	
	۱ قران	۵۰	۲۴	قم	انوموبیل نارکشی (کابین اتوموبیل)	۵
	۱ قران	۱۰۰	۴۸	عراق	ایضا	
	۲ قران	۱۰۰	۲۴	قم	انوموبیل سواری	۶
	۲ قران	۲۰۰	۴۸	عراق	ایضا	

حقوق امتیاز ناقلی که فقط یک قسمت از راه را طی مینمایند از قران ذیل حساب خواهند شد

از طهران الی قم یا بالعکس و از قم الی عراق یا بالعکس

- ۱ - کالسکه درشکه کوبه لادو یا سایر مواد مثل آنها فرسخی ۴ قران
- ۲ - گاری یا عرابه چهار اسنه " ۱ قران ده شاهی
- ۳ - عرابه تک اسنه " ۱۵ شاهی
- ۴ - گاری یا عرابه دو اسنه " ۱ قران
- ۵ - انوموبیل نارکشی " ۲ قران ده شاهی
- ۶ - انوموبیل سواری " ۴ قران ده شاهی

نصراً - اولاً ناقلی که خان مسافرت میکند فقط نصف حقوق مذکوره در فوق از آنها در پات میشود
ثانیاً - ز شخاصیکه با درشکه شخصی خود در این راه مسافرت میکنند خواهش میشود قبل از حرکتشان
بر بابت کل بست اطلاع بدهند تا اینکه گنگوری بین آنها و اداره چاپخانه رخ ندهد

مهران تاریخ ۱۰ بهمان اود ثیل سنه ۱۳۳۱ مطابق اول ژولیه سنه ۱۹۱۳

رئیس فراد جمع و بست و ناظران
مستشار الدوله
رئیس کل بست
کامیل ملیر

Route de Téhéran à Koum et à Sultanabad

Tarif des taxes de monopole

du trafic véhiculaire, applicable à partir du 10 Saratan Oud-il

(1er Juillet 1913)

N ^o d'ordre	Espèce de véhicules	De Téhéran à	Nombre de farsakhs	Montant de la taxe Kraus	Supplément par voyageur transporté et par farsakh à parcourir	OBSERVATIONS
1	Kaleské ou dorochké, coupé, landau ou véhicule de même genre	Koum	24	100		
	idem	Aragh	48	200		
2	Fourgon ou arrabé à 4 chevaux	Koum	24	25	0.50	1 ^o) Les mêmes taxes sont applicables en sens inverse.
	idem	Aragh	48	50	0.50	
3	Arrabé (chariot) à 1 cheval	Koum	24	15	0.50	2 ^o) On calcule le taux d'Aragh à Koum selon le véhicule employé en déduisant le montant de la taxe de Téhéran à Koum du montant de celle de Téhéran à Aragh
	idem	Aragh	48	80	0.50	
4	Fourgon ou arrabé à 2 chevaux	Koum	24	20	0.50	
	idem	Aragh	48	40	0.50	
6	Camion automobile	Koum	24	50	1 kran	
	idem	Aragh	48	100	1 kran	
8	Voiture automobile	Koum	24	100	2 kraus	
	idem	Aragh	48	200	2 kraus	

Pour les véhicules empruntant une partie de la route seulement les taxes sont calculées comme suit:

De Téhéran à Koum ou vice versa
et de Koum à Aragh ou vice versa

1 ^o —Kaleské ou dorochké, coupé, landau ou véhicule de même genre	Krs. 4 par farsakh
2 ^o —Fourgon ou arrabé à 4 chevaux	1.25 id.
3 ^o —Arrabé à 1 cheval	0.75 id.
4 ^o —Fourgon ou arrabé à 2 chevaux	1.— id.
6 ^o —Camion automobile	2.25 id.
8 ^o —Voiture automobile	4.50 id.

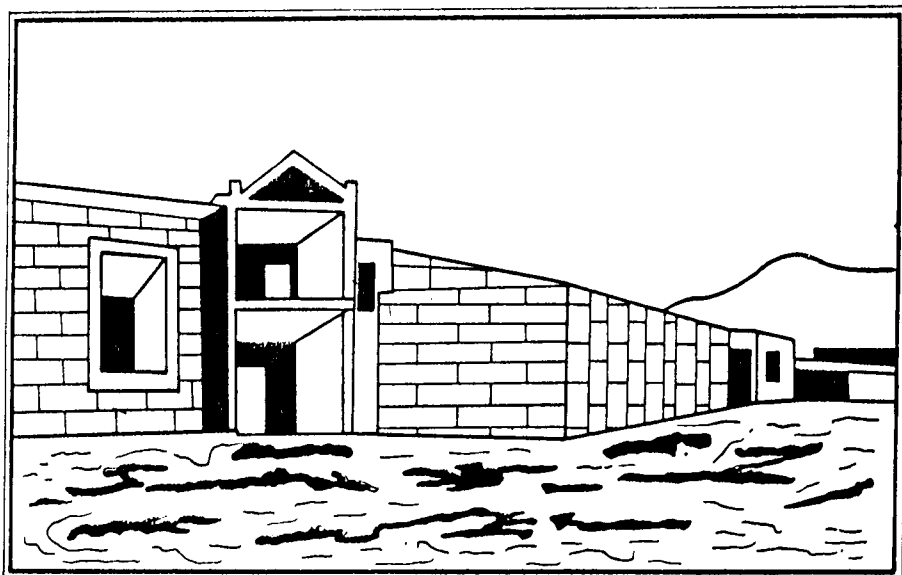
N. B. 1°. Ce tarif est réduit de 50%, pour tout véhicule circulant à vide.

2°. Les personnes voyageant sur la route avec leur propre véhicule sont priées de prévenir la Direction Générale des Postes pour éviter toute discussion avec la Direction des Relais.

Téhéran, le 1er Juillet 1913

Le Directeur Général des Postes,
C. Molitor

Le Ministre des Travaux Publics, des Postes et des Télégraphes,
Mostechar-ed-Dowieh

چهارخانه رستم آباد - واقع در رودبار گیلان ، صورت برداری از کتاب سه سال در ایران

نوشته : دکتر فوویه

فهرست منابع

- ۱- آدمیت، فریدون. امیرکبیر و ایران
- ۲- آدمیت، فریدون. اندیشه شرقی
- ۳- آصف، محمدهاشم. رستم التواریخ به اهتمام محمد مشیری
- ۴- ابن بلخی، ابوزید احمد. فارسنامه به اهتمام و تصحیح گای لیسترانج و رینولد آلن نیکلسون
- ۵- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی. المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم
- ۶- ابن خردادبه، ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله. المسالک و الممالک
- ۷- ابن حوقل، ابوالقاسم محمد بن علی. صورة الارض المسالک و الممالک
- ۸- ابن خلدون، عبدالرحمن. مقدمه ابن خلدون ترجمه محمد پروین گنابادی
- ۹- ابن ندیم، محمد ابن اسحق. الفهرست ترجمه رضا تجدد
- ۱۰- ابن یوسف، ابو عبدالله محمد. مفاتیح العلوم ترجمه حسین خدیوچم
- ۱۱- اسعد گرگانی، فخرالدین. ویس و رامین
- ۱۲- اشرفیان، ز. دولت نادرشاه ترجمه حمید مومنی
- ۱۳- اصفهانی، حمزه پورحسن. التصحیف
- ۱۴- اصفهانی، حمزه پورحسن. سنی الملوک و الانبیاء
- ۱۵- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. التدوین فی احوال جبال شروین
- ۱۶- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. المآثر و الآثار
- ۱۷- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. تاریخ ایران
- ۱۸- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. تاریخ سلاطین ساسانی
- ۱۹- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. تاریخ سلاطین ساسانی
- ۲۰- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. درر التیجان

- ۲۱- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. روزنامه خاطرات به کوشش ایرج افشار
- ۲۲- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. سفرنامه
- ۲۳- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. مرات البلدان
- ۲۴- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. مطلع الشمس
- ۲۵- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. منتظم ناصری
- ۲۶- افشار، ایرج. قبالة تاریخ
- ۲۷- اقبال آشتیانی، عباس. تاریخ مغول
- ۲۸- افضل الملک، غلامحسین. افضل التواریخ به کوشش منصوره اتحادیه
- ۲۹- انتنر، ماروین ال. روابط بازرگانی ترجمه عطاءالله نوریان
- ۳۰- اوین، اوژن. ایران امروز ترجمه علی اصغر سعیدی
- ۳۱- ایتالیا و اصفهان، انتشارات سفارت ایتالیا
- ۳۲- بامداد، مهدی. شرح حال رجال
- ۳۳- باسورث، کلیفورد ادموند. تاریخ غزنویان ترجمه حسن انوشه
- ۳۴- بریون، مارسل. شرح حال تیمور ترجمه ذبیح‌الله منصوری
- ۳۵- بزرگ امید، ابوالحسن. از ماست که بر ماست
- ۳۶- بهار، محمدتقی. تاریخ مختصر احزاب سیاسی
- ۳۷- بیهقی، ابوالفضل محمد. تاریخ بیهقی
- ۳۸- پسیان، نجفقلی. مرگ بود بازگشت هم بود
- ۳۹- پطروشفسکی، ای. پ. تاریخ ایران ترجمه کریم کشاورز
- ۴۰- پیرنیا، حسن. تاریخ ایران باستان
- ۴۱- پیرنیا، حسین، مجموعه معاهدات
- ۴۲- تاورنیه. سفرنامه تاورنیه
- ۴۳- تبریزی، محمدحسین بن خلف. برهان قاطع
- ۴۴- ترکمان، اسکندر بیک. تاریخ عالم آرای عباسی
- ۴۵- تذکرةالملوک. به کوشش محمد دبیر سیاقی
- ۴۶- تیموری، ابراهیم. عصر بی خبری
- ۴۷- جکسن، ویلیامز. سفرنامه ترجمه منوچهر امیری و فریدون بدره‌ای
- ۴۸- جمال‌زاده، سید محمدعلی. گنج شایگان

- ۴۹- جهشیاری، محمدبن عبدوس. الوزراء و الكتاب
- ۵۰- حجازی، محمد. میهن ما
- ۵۱- حکیم الممالک، علینقی. روزنامه سفر خراسان زیر نظر ایرج افشار
- ۵۲- دنبلی، عبدالرزاق. مآثر سلطانیه به اهتمام غلامحسین صدری
- ۵۳- دولت‌آبادی، یحیی. حیات یحیی
- ۵۴- دیاکونف، م. م. تاریخ اشکانیان ترجمه کریم کشاورز
- ۵۵- دیولافوآ، مادام. سفرنامه دیولافوآ مترجم همایون فره‌وشی.
- ۵۶- رازی، عبدالله. تاریخ مفصل ایران
- ۵۷- راوندی، مرتضی. تاریخ تحولات اجتماعی
- ۵۸- رایت، دنیس. انگلیس‌ها در میان ایرانیان ترجمه لطفعلی خنجی
- ۵۹- رشیدالدین فضل‌الله. جامع التواریخ به تصحیح دکتر بهمن کریمی
- ۶۰- رنه دالمانی، هنری. سفرنامه خراسان تا بختیاری ترجمه فره‌وشی
- ۶۱- زیدان، جرجی، تاریخ تمدن اسلام ترجمه میرزا ابراهیم قمی
- ۶۲- سپهر، احمدعلی. ایران در جنگ بزرگ
- ۶۳- سپهر، محمدتقی. ناسخ التواریخ
- ۶۴- سرنا، کارلا. سفرنامه ترجمه غلامرضا سمیعی
- ۶۵- سیاح، حمید. خاطرات حاج سیاح
- ۶۶- شاردن، شوالیه. سفرنامه ترجمه حسین عریضی
- ۶۷- شقاقی، ممتحن‌الدوله. خاطرات به اهتمام حسینقلی شقاقی
- ۶۸- شوستر، مورگان. اختناق ایران ترجمه ابوالحسن موسوی شوستری
- ۶۹- شیل، لیدی. سفرنامه دکتر حسین ابوترابیان
- ۷۰- صفائی، ابراهیم. اسناد نویافته
- ۷۱- صفائی، ابراهیم. رهبران مشروطه
- ۷۲- صفائی، ابراهیم. پنجاه نامه تاریخی
- ۷۳- صفی‌نیا، رضا. استقلال گمرکی ایران
- ۷۴- طبری، محمدبن جریر. تاریخ الملوک و الامم ترجمه ابوالقاسم پاینده
- ۷۵- ظهیری. سلجوقنامه
- ۷۶- عراقی، فخرالدین. دیوان عراقی

- ۷۷- عطار نیشابوری، فریدالدین. خسرونامه به اهتمام سهیلی خوانساری
- ۷۸- عیسوی، چارلز. تاریخ اقتصادی ایران ترجمه یعقوب آژند
- ۷۹- فخرائی، ابراهیم. سردار جنگل
- ۸۰- فردوسی، ابوالقاسم. شاهنامه
- ۸۱- فقیهی، اصغر. تاریخ آل بویه
- ۸۲- فلسفی، نصرالله. زندگی شاه عباس صفوی
- ۸۳- فرمانفرمائی، حافظ. خاطرات سیاسی میرزا علیخان
- ۸۴- فرانسیس مکنزی، چارلز. سفرنامه شمال ترجمه منصوره اتحادیه
- ۸۵- فوویه. سه سال در ایران ترجمه عباس اقبال آشتیانی
- ۸۶- فراهانی، محمدحسین. سفرنامه به کوشش مسعود گلزاری
- ۸۷- قاجار، خسرو میرزا. سفرنامه به کوشش محمد گلبن
- ۸۸- قاجار، ناصرالدین. سفرنامه خراسان
- ۸۹- قلقشندی، ابوالعباس احمدبن علی - صبح الاعشی فی صناعة الانشاء
- ۹۰- قورخانچی، محمدعلی. نخبه سیفیه
- ۹۱- کاظمزاده، فیروز. روس و انگلیس در ایران
- ۹۲- کرزن، جرج ناتانیل. ایران و قضیه ایران ترجمه وحید مازندرانی
- ۹۳- کرمانی، ناظم الاسلام. تاریخ بیدرای ایرانیان
- ۹۴- کنت گوینو، ژوزف آرتور. سه سال در ایران ترجمه ذبیح‌الله منصوری
- ۹۵- کونل، ارنست. هنر اسلامی ترجمه مهندس هوشنگ طاهری
- ۹۶- کریستین سن، آرتور. ایران در زمان ساسانیان ترجمه رشید یاسمی
- ۹۷- گردیزی، ابوسعید. زین الاخبار به اهتمام محمدناظم چاپ ایرانشهر برلن
- ۹۸- گزارش محرمانه، وزارت خارجه انگلیس. به کوشش امیر بشیری
- ۹۹- گزنفون. تربیت کوروش
- ۱۰۰- گیرشمن، ر. ایران از آغاز تا اسلام ترجمه دکتر محمد معین
- ۱۰۱- گوره، ژان. خواجه تا جدار ترجمه ذبیح‌الله منصوری
- ۱۰۲- لسترنج، گای. سرزمین‌های خلافت شرقی ترجمه محمود عرفان
- ۱۰۳- لمب، هارلد. چنگیزخان ترجمه رشید یاسمی
- ۱۰۴- لوات، برسفورد. سفرنامه به کوشش ایرج افشار

- ۱۰۵- لیتن، ویلهلم. ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحمایگی ترجمه دکتر مریم میراحمدی
- ۱۰۶- مافی، حسینقلی. خاطرات به کوشش منصوره اتحادیه
- ۱۰۷- مبارکشاه، فخرالدین. آداب الملوک
- ۱۰۸- متز، آدم. تمدن اسلامی در قرن چهارم ترجمه علیرضا ذکاوتی
- ۱۰۹- محمود، محمود. روابط سیاسی ایران با انگلیس
- ۱۱۰- مسعودی، ابوالحسن علی‌بن حسین. التنبیه و الاشراف ترجمه ابوالقاسم پاینده
- ۱۱۱- مسعودی، ابوالحسن علی‌بن حسین. مروج الذهب ترجمه ابوالقاسم پاینده
- ۱۱۲- مشیری، محمد. شرح مأموریت آجودان باشی
- ۱۱۳- مصاحب، غلامحسین. دایرةالمعارف فارسی
- ۱۱۴- معین، محمد. فرهنگ فارسی
- ۱۱۵- مقدسی، شمس‌الدین ابوعبدالله محمدبن احمد. احسن التقاسیم فی معرفت الاقالیم
- ۱۱۶- مکی، حسین. تاریخ بیت سالد ایران
- ۱۱۷- ملکم، سرجان. تاریخ ایران ترجمه میرزا حیرت
- ۱۱۸- مهرین، عباس. کشورداری و جامعه ایران در زمان ساسانیان
- ۱۱۹- میلسپو، آرتور. مأموریت امریکائیان در ایران ترجمه دکتر حسین ابوترابیان
- ۱۲۰- نامه دانشوران. چاپ وزارت انطباعات ناصری
- ۱۲۱- نظام‌الملک، ابوعلی‌حسن. سیاست‌نامه به تصحیح استاد محمد قزوینی
- ۱۲۲- نظامی عروضی، احمد. چهار مقاله عروضی
- ۱۲۳- نوائی، عبدالحسین. دولت‌های ایران از آغاز مشروطیت تا اولتیماتوم
- ۱۲۴- نوائی، عبدالحسین. شرح حال عباس میرزا ملک‌آرا
- ۱۲۵- وادالا، ر. خلیج فارس در عصر استعمار ترجمه شفیع جوادی
- ۱۲۶- ویل دورانت، جیمز. تاریخ تمدن جلد اول ترجمه احمد آرام
- ۱۲۷- ویلسون، سفرنامه ویلسون. ترجمه حسین سعادت نوری
- ۱۲۸- هدایت، مهدیقلی. خاطرات و خطرات
- ۱۲۹- یان، واسیلی چنگیزخان. ترجمه پورهرمزان
- ۱۳۰- یکتائی، مجید. تاریخ دارائی ایران

سایر منابع

- ۱۳۱- مجلدات مذاکرات نمایندگان مجلس شورای ملی در ادوار قانون‌گزاری
- ۱۳۲- مجلدات مجموعه قوانین و مصوبات مجلس شورای ملی
- ۱۳۳- کتاب مجموعه قوانین پست
- ۱۳۴- روزنامه حیل‌المتین چاپ کلکته
- ۱۳۵- روزنامه صور اسرافیل چاپ تهران
- ۱۳۶- روزنامه کاوه چاپ برلین
- ۱۳۷- روزنامه ندای وطن چاپ تهران
- ۱۳۸- سالنامه آمار بازرگانی ایران انتشارات اداره کل گمرکات
- ۱۳۹- سالنامه پستی و تلگرافی ایران انتشارات وزارت پست و تلگراف

STUDY HISTORY OF IRAN'S POST

BY:

IRAJ KIA (ROUDGAR KIA DARA)

PUBLISHER:

NEGIN

TEHRAN - 1997